



UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Inefectivitat, ineficàcia i inidoneïtat del dret antiracista

El problema del racisme en el dret practicat

Josep Granados Lladós

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.



UNIVERSITAT_{DE}
BARCELONA

Tesi doctoral

INEFECTIVITAT, INEFICÀCIA I INIDONEÏTAT DEL
DRET ANTIRACISTA

EL PROBLEMA DEL RACISME EN EL DRET PRACTICAT

Autor: Josep Granados Lladós

Director i tutor: Dr. Antonio Giménez Merino

Programa de Doctorat: Ciutadania i Drets Humans

Facultat de Filosofia

Universitat de Barcelona

Barcelona, maig de 2022

No puc començar d'una altra manera que donant les gràcies a la meva mare Esperança i al meu pare Josep. La sensibilitat amb la que m'heu educat m'ha fet arribar fins on sóc ara. Al meu germà Gerard i al meu cosí Joan per estar sempre al meu costat, tot i la distància física que ens separa actualment. A la meva família brasilera, en especial a la Nazaré i a l'Hugo, per l'acolliment.

A la meva companya Ursula. Per l'estimació i els aprenentatges. Sense la teva influència crec que no hagués aconseguit endinsar-me en el camp de la investigació social. El doctorat només s'entén per la teva aparició fa catorze anys, quan jo no era més que un repartidor de diaris sense gaires expectatives. Et dec el poder entendre el món una mica millor.

A la meva filla Iara. Perquè et dec moltes hores. Quan vaig començar el doctorat tenies 2 anys, avui en tens 7 i estàs farta —n'estic segur— de que et digui «ara no puc que estic treballant». Fer feina a casa té les seves avantatges però també les seves crueltats, i deu haver estat difícil tenir el pare tan a prop i tan lluny al mateix temps. Només puc dir-te que t'ho compensaré amb moltes hores de joc d'ara en endavant. Gràcies per la teva alegria, que ha acolorit la meva vida des de que vas néixer.

Al meu fill Biel. Perquè el teu naixement fa tres mesos i el somriure que em dediques cada dia m'ha ajudat —i de quina manera— en aquestes setmanes finals. Espero poder traspassar-te a tu i a la teva germana una mirada del món que us permeti comprendre'l, criticar-lo i gaudir-lo.

En el camp acadèmic, dono les gràcies a cada un dels membres del *Grup de Recerca Isocratia*, de la secció departamental de Filosofia del Dret de la Universitat de Barcelona, per la seva ajuda, consells i comprensió. Especialment, agraeixo al meu orientador Antonio Giménez Merino la seva dedicació en la correcció dels meus innumerables errors durant el procés de realització del treball (en especial aquells derivats dels meus vicis en l'escriptura) i per la seva adaptació a les meves circumstàncies personals i familiars. Alhora, vull donar les gràcies al Dr. Gustavo Siqueira i al Dr. Guilherme Leite per permetre'm realitzar dues estades a la Universidade do Estado do Rio de Janeiro. També vull agrair a la Universitat de Barcelona la concessió de l'ajut predoctoral APIF, que m'ha permès dedicar-me a temps complet a la investigació.

Gràcies igualment a les treballadores de SOS Racisme Catalunya, associació que em va acceptar com a voluntari fa dotze anys quan recent acabava la llicenciatura, i que després va apostar per mi com a advocat. També elles han col·laborat inestimablement en el desenvolupament d'aquesta investigació.

Per últim, dono les gràcies a les persones entrevistades. En especial, a les persones afectades pel racisme que han acceptat col·laborar en la investigació. Tot el temps bolcat en ella haurà valgut la pena si el resultat està a l'alçada i és útil per a la vostra lluita, que és la de tots. Espero sincerament que aquesta investigació es torni un instrument que permeti ajudar a confrontar i vèncer algunes de les pràctiques racistes que malauradament ens envolten.

Resum: A partir de les dificultats recurrents que travessen a Espanya les persones immerses en procediments judicials per haver patit una discriminació racista, el treball proposa una interpretació de les causes que porten a una dissociació entre les formes jurídiques que emparen a aquestes persones i la seva aplicació pràctica. Amb aquest objectiu, en la primera part s'analitza l'evolució del dret antidiscriminatori per tal de copsar la seva ambigüitat davant de la desigualtat racial. Mentre que en la segona part es traslladen els resultats qualitius d'un treball de camp basat en l'observació de la pràctica jurídica i l'anàlisi tant d'entrevistes als afectats i als seus representants com d'expedients judicials. El resultat dibuixa un panorama antigarantista del dret practicat on pesen, més enllà del raonable, dos factors: un biaix racial travessat per altres factors socioculturals i certes regles pròpies del camp jurídic. Per tal de combatre la impunitat dels actes discriminatoris, la revictimització dels afectats i la desconfiança en els tribunals que en deriven de tot l'anterior, el treball conclou amb la descripció d'alguns elements susceptibles de millorar la praxi sotmesa a anàlisi.

Paraules clau: racisme, dret antidiscriminatori, dret practicat.

Resumen: A partir de las dificultades recurrentes que atraviesan en España las personas inmersas en procedimientos judiciales por haber sufrido una discriminación racista, el trabajo propone una interpretación de las causas que llevan a una disociación entre las formas jurídicas que amparan a estas personas y su aplicación práctica. Con este objetivo, en la primera parte se analiza la evolución del derecho antidiscriminatorio para captar su ambigüedad frente a la desigualdad racial. Mientras que en la segunda parte se trasladan los resultados cualitativos de un trabajo de campo basado en la observación de la práctica jurídica y el análisis tanto de entrevistas a los afectados y sus representantes como de expedientes judiciales. El resultado dibuja un panorama antigarantista del derecho practicado en el que pesan, más allá de lo razonable, dos factores: un sesgo racial atravesado por otros factores socioculturales y ciertas reglas propias del campo jurídico. Para combatir la impunidad de los actos discriminatorios, la revictimización de los afectados y la desconfianza en los tribunales que se derivan de todo lo anterior, el trabajo concluye con la descripción de algunos elementos susceptibles de mejorar la praxis sometida a análisis.

Palabras clave: racismo, derecho antidiscriminatorio, derecho practicado.

Abstract: Based on the recurrent difficulties faced in Spain by people immersed in lawsuits for having suffered racist discrimination, the research proposes an interpretation of the causes that lead to a dissociation between the legal forms that protect these people and their practical application. With this objective, the first part analyzes the evolution of the anti-discrimination law to capture its ambiguity in face of racial inequality. Meanwhile, the second part transfers the qualitative results of a fieldwork based on the observation of legal practice and on the analysis both of interviews with affected people and their representants and of judicial files. The result traces an anti-protective panorama of the legal practice in which two factors, beyond the reasonable, weigh: a racial bias crossed by other sociocultural factors and certain rules specific of the legal field. To combat the impunity of discriminatory acts, the revictimization of those affected and the distrust in the courts that derive from it all, the work concludes with the description of some elements that can improve the praxis under analysis.

Keywords: racism, anti-discrimination law, legal practice.

ÍNDIX

| | |
|---|----|
| INTRODUCCIÓ | 13 |
| 1. Origen i justificació de la investigació | 13 |
| 2. Objecte formal, hipòtesi i objectius | 18 |
| 3. Metodologia | 20 |
| 4. Fonaments teòrics i materials per a una recerca innovadora sobre l'efectivitat de la pràctica jurídica en l'abordatge del racisme | 23 |
| a. La desigualtat racial i la seva relació amb el dret..... | 24 |
| b. El camp jurídic: les disposicions que intervenen en el desenvolupament de la pràctica jurídica | 26 |
| c. L'etnografia de jutjats com a mètode per a l'estudi del camp judicial..... | 28 |
| 5. Algunes qüestions ètiques preliminars | 36 |
| a. Apunts terminològics | 37 |
| b. La identitat racial de l'autor davant de la investigació | 38 |
| c. La vinculació personal de l'autor amb el camp estudiat | 41 |

PRIMERA PART. EL DRET DAVANT DEL RACISME

| | |
|--|-----|
| CAPÍTOL I. EL RACISME COM A FORMA D'OPRESSIÓ..... | 47 |
| 1.1. El racisme com a ideologia | 49 |
| 1.2. La dimensió econòmica de la desigualtat racial..... | 58 |
| 1.3. Els fonaments polítics de l'opressió racial..... | 66 |
| 1.4. El racisme com a estructurador social..... | 73 |
| 1.5. La construcció adversarial de la identitat blanca: la interacció del racisme amb altres formes estructurals d'opressió | 79 |
| CAPÍTOL II. LA CONSTRUCCIÓ DEL DRET ANTIRACISTA..... | 85 |
| 2.1. L'entrada de les reivindicacions antiracistes al camp jurídic..... | 86 |
| 2.1.1. Una aproximació històrica al naixement del dret antiracista | 86 |
| 2.1.2. Primeres reflexions derivades de l'anàlisi dels processos heterogenis de creació del dret antiracista..... | 105 |

| | |
|--|-----|
| 2.2 La dimensió jurídica de l'opressió | 107 |
| 2.2.1. El dret com a element d'empara del racisme | 107 |
| 2.2.2. La legitimació del racisme en la legalitat espanyola | 121 |
| 2.2.3. Les contradiccions derivades de l'ús del dret en el combat al racisme... | 125 |
| 2.3. El paper del poder judicial en relació a les estratègies opressores i repressores | 130 |
| 2.3.1. La dimensió discriminant dels tribunals de justícia | 130 |
| 2.3.2. La connivència de la magistratura espanyola amb el racisme..... | 136 |
| | |
| CAPÍTOL III. EL DRET ANTIDISCRIMINATORI EN PERSPECTIVA: AVENÇOS I LIMITACIONS..... | 145 |
| 3.1. Els avenços assolits com a conseqüència de l'evolució del dret antidiscriminatori..... | 145 |
| 3.1.1. L'aprovació de polítiques igualitaristes i el desenvolupament diferencialista del dret antidiscriminatori | 145 |
| 3.1.2. El dret penal com a forma específica de política afirmativa | 164 |
| 3.2. Les principals limitacions derivades de la configuració actual del dret antidiscriminatori: motius de la seva insuficient eficàcia | 175 |
| 3.2.1. La incomprensió per la raó jurídica del caràcter estructural del racisme | 176 |
| 3.2.2. La controvèrsia sobre la incorporació al dret de la comprensió interseccional de les formes d'opressió | 190 |
| | |
| SEGONA PART. LA JUDICIALITZACIÓ DEL RACISME DES D'UNA ETNOGRAFIA DE LA PRÀCTICA JURÍDICA | |
| | |
| CAPÍTOL IV. L'ENTRADA DEL CONFLICTE RACIAL AL CAMP JURÍDIC | 201 |
| 4.1. Consideracions inicials..... | 201 |
| 4.1.1. Les fases del procediment penal..... | 201 |
| 4.1.2. Descripció dels casos..... | 205 |
| 4.2. L'entrada del conflicte racial al camp jurídic..... | 213 |
| 4.2.1. Els afectats pel racisme legitimats per a interposar una denúncia | 214 |
| 4.2.2. L'accés al camp jurídic i les expectatives dels afectats..... | 217 |

| | |
|---|-----|
| 4.2.3. La derivació de la gestió del conflicte en els advocats..... | 222 |
| 4.2.3.1. La rel·legació del subjecte social com a conseqüència de la seva entrada al camp jurídic..... | 222 |
| 4.2.3.2. Les pràctiques inadequades dels advocats d'ofici | 224 |
| 4.2.3.3. Els advocats de l'associació SOS Racisme Catalunya i les limitacions derivades de l'encaix de l'antiracisme a la pràctica jurídica | 233 |
| CAPÍTOL V. LA PRÀCTICA JUDICIAL DISCRIMINATÒRIA | 243 |
| 5.1. Un camp judicial asimètric..... | 243 |
| 5.1.1. L'arxiu preliminar de la denúncia com a primer acte de bloqueig de la investigació | 244 |
| 5.1.2. La banalització judicial del racisme | 250 |
| 5.1.3. La falta de proactivitat judicial durant la instrucció i l'entorpiment de la investigació | 253 |
| 5.1.4. La poca viabilitat dels recursos de reforma i el pas del temps com a obstacles per a l'afectat..... | 256 |
| 5.1.5. La reconstrucció dels fets | 260 |
| 5.1.5.1. La interpretació judicial de les reaccions dels afectats | 261 |
| 5.1.5.2. La interpretació judicial de les dificultats a l'hora de presentar la denúncia | 264 |
| 5.1.5.3. La interpretació judicial del material probatori | 267 |
| 5.1.5.4. La interpretació judicial de les estratègies exculpatòries dels perpetradors dels actes racistes | 270 |
| 5.1.6. La presa de declaracions judicials durant la fase d'instrucció i els judicis com a actes d'escenificació del tracte judicial discriminatori | 274 |
| 5.1.6.1. La incomprensió davant de les dificultats idiomàtiques | 276 |
| 5.1.6.2. La manifestació del rebuig a través de formes no verbals | 278 |
| 5.1.6.3. Les interrupcions durant les declaracions | 279 |
| 5.1.6.4. L'ocultació de la dimensió racial del conflicte | 281 |
| 5.1.6.5. Les <i>microagressions</i> judicials vers els afectats | 283 |
| 5.1.6.6. El maltractament als advocats dels afectats i als testimonis | 288 |
| 5.1.7. El desamparament causat per la fiscalia..... | 293 |

| | |
|--|-----|
| 5.2. Prejudicis i empaties: una visió interseccional de l'espai judicial | 295 |
| 5.2.1. La imparcialitat, l'arbitri judicial i la identitat racial del jutge | 295 |
| 5.2.2. La intervenció dels prejudicis racials en la valoració de la credibilitat dels litigants | 299 |
| 5.2.3. La solidaritat blanca | 306 |
| 5.2.4. La intersecció de la raça i la classe social | 310 |
| 5.2.5. Les afectades pel racisme i la influència dels estereotips de gènere | 315 |

CAPÍTOL VI. LA PARCIALITAT JUDICIAL DAVANT DELS CASOS

| | |
|--|-----|
| POLICIALS | 319 |
| 6.1. La preservació de la funció policial..... | 319 |
| 6.1.1 La relació de les forces i cossos de seguretat amb el racisme | 319 |
| 6.1.2. Les estratègies judicials dels agents policials..... | 322 |
| 6.1.2.1. La criminalització de l'afectat | 322 |
| 6.1.2.2. L'encobriment entre policies | 325 |
| 6.1.2.3. El domini sobre l'escena del crim | 327 |
| 6.1.2.4. Les represàlies policials | 328 |
| 6.1.2.5. L'ús estratègic dels coneixements jurídics | 330 |
| 6.1.2.6. Els advocats de la policia..... | 331 |
| 6.2. La pràctica judicial parcial en benefici de la policia | 333 |
| 6.2.1. La presumpció de veracitat dels agents | 333 |
| 6.2.2. La protecció judicial als policies | 337 |
| 6.2.3. Els comportaments judicials més explícitament discriminatoris | 342 |
| 6.2.4. Una fiscalia parcial..... | 344 |
| 6.3. La falta d'independència judicial: la politicitat de l'abordatge del racisme policial des de l'àmbit judicial | 349 |
| 6.3.1. La vinculació jurídica entre policies, fiscals i jutges..... | 349 |
| 6.3.2. La predisposició abstracta que presenten els jutges i fiscals respecte a determinats valors socials i polítics | 351 |
| 6.3.3. El corporativisme derivat de la proximitat en el camp jurídic | 356 |
| 6.3.4. L'autoritat com a element de reconeixement i identificació | 358 |

| | |
|---|-----|
| CAPÍTOL VII. LES CONSEQÜÈNCIES DE LA PRÀCTICA JUDICIAL | |
| DISCRIMINATÒRIA..... | 361 |
| 7.1. La materialització de la discriminació a través de les resolucions judicials | 361 |
| 7.1.1. Arxius, absolucions i condemnes | 361 |
| 7.1.2. L'irracionalitat i l'arbitrarietat judicial: el difícil control de la legalitat de les resolucions judicials a partir de tres supòsits concrets | 368 |
| 7.2. La minoració dels afectats per casos de racisme | 375 |
| 7.2.1. La segona i tercera victimització | 375 |
| 7.2.2. Ràbia, frustració, desconfiança i desgast..... | 378 |
| 7.2.3. Impunitat, desprotecció i deslegitimació de les institucions | 381 |
| CONCLUSIONS. CAP A UN ABORDATGE INNOVADOR DEL PROBLEMA DEL RACISME EN EL CAMP JURÍDIC: NOVES ARTICULACIONS ENTRE TEORIA I PRÀCTICA | 385 |
| 1. La ineffectivitat de la normativitat antiracista: retrat d'una pràctica jurídica antigarantista i discriminatòria | 385 |
| 2. La ineficàcia del dret antiracista: el caràcter parcialment fal·laç del dret antidiscriminatori..... | 389 |
| 3. Possibles elements de superació de la pràctica jurídica antigarantista i discriminatòria | 392 |
| a. La recerca científica sobre la pràctica jurídica: les dades com a instrument de l'antiracisme | 393 |
| b. La representativitat racial en el camp judicial: la importància d'una acció afirmativa de difícil aplicabilitat pràctica | 394 |
| c. La formació dels operadors jurídics: un proposta necessària però limitada | 396 |
| d. La denúncia del racisme judicial com a via per combatre el racisme institucional..... | 399 |
| BIBLIOGRAFIA..... | 405 |

INTRODUCCIÓ

1. Origen i justificació de la investigació

La mesura de la garantia de no discriminació en el dret practicat a partir d'un cas particular modèlic

A primers de setembre de 2015, un home senegalès de 29 anys que es dedicava de forma habitual a la venda ambulants a Barcelona va denunciar el tractament vexatori i l'agressió, per diversos agents de policia, en les immediacions i dins les instal·lacions del metro de Barcelona. Concretament va denunciar que, al tractar de sortir al carrer per dirigir-se a un establiment de menjar ràpid, un agent de la Guàrdia Urbana (GU) el va interpel·lar per a ordenar-li que tornés a l'interior de l'estació, ja que segons el policia el ciutadà senegalès pretenia sortir al carrer per a realitzar una venda. Aquest últim hauria tractat d'explicar-li que no estava portant a terme cap venda en aquell moment, sinó que estava dirigint-se a l'establiment de menjar ràpid, però l'agent, sense atendre a les explicacions, li hauria exigint que entrés de nou a les instal·lacions del metro. Veient prohibida la seva llibertat deambulària, l'afectat hauria reclamat el seu dret a transitar pels carrers de la seva ciutat, rebent una empenta i un tractament despectiu per part de l'agent, qui li hauria proferit la següent expressió: «Vete a tu país, negro de mierda». Diversos agents i venedors ambulants s'haurien personat al lloc dels fets, enmig d'un clima de tensió; i l'afectat, tement per la seva integritat, hauria sortit corrent cap a l'interior de l'estació, sent perseguit per diversos agents. Segons el seu testimoni, quatre policies el van interceptar i tirar a terra, i varen començar a colpejar-lo amb els seus bastons i com a mínim amb una puntada de peu. Finalment, els agents haurien perdut el control de l'afectat i aquest va fugir cap a l'andana de l'estació.

La mateixa tarda del fets, el ciutadà senegalès va dirigir-se a un centre mèdic on li varen tractar les lesions sofertes. L'endemà es va dirigir a l'associació SOS Racisme Catalunya, on els professionals de l'entitat van estudiar el cas i van ajudar-lo a presentar la denúncia penal al jutjat de guàrdia. El que va explicar és haver sentit clarament el pes del prejudici sobre les seves espatlles: ser concebut, i tractat, com algú diferent a les altres persones que transitaven per la via pública. Li va ser prohibida la llibertat deambulària pels carrers de la que era la seva ciutat de residència, se'l va tractar de forma despectiva, va rebre un impropri de marcat caràcter racista i va ser agredit

físicament. En resum, el seu relat conclou amb el lament per haver-se sentit tractat «como un animal».

Els agents de policia, per la meua banda, varen confeccionar un atestat policial en el que afirmaven que sí pretenia realitzar una venda a la via pública i li atribuïen un comportament violent, en amenaçar a l'agent que el va interpellar i agredir a dos agents en el transcurs de l'actuació. La redacció de les diligències policials va obviar qualsevol comportament violent per part dels policies.

La denúncia policial va incoar-se vint-i-quatre hores després dels fets, a través d'un procediment penal en el jutjat d'instrucció que per torn d'ofici li va correspondre. Per contra, la denúncia del ciutadà senegalès va passar a formar part de la mateixa causa dies després fruit de la insistència del seu lletrat, qui va emplaçar al jutge instructor a investigar curosament els fets d'acord amb els mandats del Tribunal Constitucional i del Tribunal Europeu dels Drets Humans. Aquestes instàncies estableixen el reforç del dret a tutela judicial efectiva d'aquells que denunciïn abusos policials, donades precisament les circumstàncies d'encobriment i opacitat en les que es solen donar aquest tipus de fets. En aquest cas, a més, es recordava al magistrat que disposava d'imatges enregistrades per les càmeres de videovigilància ubicades dins de les instal·lacions del Metro, les quals mostraven com el ciutadà senegalès havia estat agredit, i, en canvi, no revelaven que aquest agredís en cap moment a cap agent de policia.

Tanmateix, la instrucció portada a terme pel jutge no va respondre a les exigències mínimes del garantisme penal. La denúncia del venedor ambulat, tot i formar part físicament de les actuacions judicials, en cap moment va incoar-se com objecte del procediment penal. No es va practicar cap diligència d'investigació dirigida a esbrinar els fets denunciats pel ciutadà senegalès i no hi va haver en cap moment una resolució que decretés el sobreseïment provisional de la seva denúncia. Per contra, la denúncia policial va seguir les etapes pròpies d'una investigació penal, fins que al març de 2018 es va celebrar un judici oral que tenia com a acusat a l'afectat per l'actuació policial racista. L'acusació es va fonamentar en els delictes de lesions i atemptat contra agents de l'autoritat, interessant el Ministeri Fiscal i l'acusació particular en representació dels policies una pena de cinc anys de presó. Amb el judici ja finalitzat i vist per a sentència, el jutge va mantenir una conversa privada amb l'advocada del ciutadà senegalès, dins de sala i sense cap persona més que la presenciés, i li va manifestar que «como mucho» la

sentència decretaria una condemna per un delictes de resistència, el que comportaria una pena en el pitjor dels casos d'un any de presó i, per tant, de no compliment. Això va ser percebut com un bona notícia per la representació lletrada i efectivament, al final, es va condemnar a l'afectat per l'actuació policia a tres mesos de multa com autor d'un delictes de resistència. No obstant, això representa antecedents penals, el que li va suposar un gairebé insalvable entrebanc en la renovació del seu permís de residència i, al cap i a la fi, tornar a una situació de completa clandestinitat al nostre país per falta de permís de residència i treball.

En definitiva, el resultat del procés judicial es va configurar de la següent manera: l'agressió policial denunciada va quedar impune, l'afectat es va veure sotmès a un procés judicial que el va menystenir com a denunciante i el va revictimitzar i, per últim, aquest va patir un procés de criminalització policial i judicial que va concloure amb la seva condemna penal i un estigma administratiu que el va obligar a realitzar activitats fora del mercat de treball formal, per a poder-se sustentar. El procés judicial va tenir greus conseqüències vers el seu dret a assolir, com a migrant africà establert a Europa, una posició social i econòmica més digna: la seva aspiració a una ciutadania plena es va veure truncada, afectant al gaudi de drets com l'habitatge, la sanitat, l'educació, la participació política o el desenvolupament personal i professional.

Aquest cas és un dels molts que l'autor d'aquesta investigació va poder presenciar, com a advocat de l'associació SOS Racisme Catalunya, entre els anys 2011 i 2016. El seu recorregut judicial està impregnat de pràctiques que són recurrents en el tractament que es dona a aquest tipus de supòsits en el camp de la pràctica jurídica. L'origen de l'estudi sorgeix precisament d'aquesta experiència de dissociació entre els principis garantistes bàsics que emparen les persones que han sofert un atac o discriminació racista i les impunitats del poder, el que provoca un estat permanent d'insatisfacció entre els afectats per episodis de racisme —i entre els seus advocats— en veure tancada la porta de la reclamació judicial. Ens trobem, així, davant dos problemes interrelacionats atinents al dret antidiscriminatori: la funcionalitat de la pràctica judicial efectiva en relació a la difuminació de determinats fets que vulnereu drets fonamentals i —més específicament— la impunitat que en deriva de l'administració de fets la qual interpretació està intrínsecament lligada al prejudici, al rebuig, o a l'odi racista o xenòfob.

Es configura com el punt de partida de la investigació, doncs, el malestar que genera en els afectats pel racisme i en l'activisme antiracista en general l'abordatge que sovint es porta a terme d'aquest tipus de casos des de l'àmbit judicial, fet que resulta poc consistent amb el que s'espera de la funció de protecció jurisdiccional dels drets fonamentals *erga omnes*. La no resignació respecte a aquesta realitat és l'espurna i el motor d'aquesta tesi.

Justificació de la investigació

La *Recomanació núm. 4 de política general sobre enquestes nacionals sobre l'experiència i percepció de la discriminació i del racisme des del punt de vista de les víctimes potencials*, aprovada el 6 de març de 1998 per la Comissió Europea contra el Racisme i la Intolerància (ECRI)¹, destaca que per a identificar els problemes relatius a discriminacions racistes i formular polítiques que els hi donin resposta són indispensables les informacions que donin notícia d'opinions i percepcions sobre les experiències de discriminació dels afectats, el que es constitueix com una font innovadora de coneixement que permet complementar els estudis de caràcter més estadístic. Els resultats d'aquesta mena d'investigacions serveixen per a posar en relleu determinats problemes i millorar la situació dels afectats pel racisme, ja que permet posar en valor les percepcions dels afectats, el que ha de ser un factor clau a l'hora de dissenyar l'actuació institucional en el combat a les opressions, incloent les perpetrades pels representants de les mateixes institucions. Segons l'ECRI, el desenvolupament d'aquest tipus de treballs han de ser confiats a investigadors o instituts amb una certa experiència en l'àmbit del racisme i la intolerància, de forma que s'asseguri un tractament del camp estudiat adequat als objectius de les investigacions.

Troblem una referència més concreta a la necessitat d'estudis que tinguin per objecte l'anàlisi de la insatisfacció dels afectats pel racisme vers la pràctica jurídica a la *Resolució del Parlament Europeu, de 14 de març de 2013, sobre el reforç de la lluita contra el racisme, la xenofòbia i els delictes motivats per l'odi*. En aquesta es demana «la recopilació de dades fiables sobre els delictes per motius d'odi, consignant, com a mínim, el nombre d'incidents denunciats per la població i registrats per les autoritats, el

¹ L'ECRI, establerta pel Consell d'Europa (CdE), és un organisme de supervisió independent en matèria de drets humans especialitzat en qüestions relatives al problema del racisme. Porta a terme una labor de supervisió dels Estats membres del CdE, formulant recomanacions per a abordar els problemes detectats. Tanmateix, les recomanacions no tenen estrictament un caràcter vinculant des d'un punt de vista jurídic.

nombre de condemnes, els motius pels quals aquests delictes es van considerar discriminatoris i les sancions aplicades, així com enquestes de victimització sobre la naturalesa i l'abast dels delictes no denunciats, les experiències de les víctimes de delictes d'odi amb les autoritats policials i judicials, les raons per no denunciar i el coneixement per part de les víctimes dels seus propis drets» (punt núm. 13).

La investigació seguirà el camí marcat per aquesta normativitat antidiscriminatòria europea. Particularment, entenem que la proposta està justificada, per una banda, per la necessitat de documentar i analitzar una realitat jurídica que, de confirmar-se el seu abast general, afectaria a tot un sector poblacional desprotegit davant de comportaments que vulneren els seus drets fonamentals; i per altra banda, per la intenció d'adoptar una posició no merament observadora davant d'aquesta situació en cerca de millores, solucions i/o alternatives. D'aquesta manera, l'estudi pretindrà, més enllà de documentar una realitat, configurar-se com un instrument de comprensió del fenomen estudiat, de denúncia d'un funcionament anòmal d'acord amb les garanties normatives, si és el cas, i d'aportació de nous coneixements amb la finalitat de combatre una realitat no desitjable.

Entenem que una investigació d'aquesta mena té el potencial de plasmar un retrat institucional amb importants conseqüències socials, en la mesura en que aconseguirà confirmar i mesurar una realitat discriminatòria, entendre perquè succeeix, plasmi les seves conseqüències i aconseguirà aportar propostes per a la seva superació o millora en el cas que sigui necessari. Així doncs, els fonaments epistemològics que serveixen de base teòrica de la investigació, així com l'aposta metodològica pel treball etnogràfic en l'anàlisi de la pràctica jurídica —com es veurà als següents apartats— s'espera que donin lloc a uns resultats que, més enllà del seu interès acadèmic, es configurin útils com a eina de contraposició al racisme a nivell jurídic, social i polític.

L'originalitat de les aportacions que es pretenen assolir està relacionada amb l'abordatge que es realitza de l'objecte d'estudi, fonamentat en el treball de camp i la diversitat d'elements estudiats en aquest, en la informació qualitativa recollida, i en els enfocaments analítics situats més enllà del prisma jurídic, la qual cosa implica endinsar-se en diversos camps de les ciències socials com ara la sociologia, l'antropologia, la filosofia del dret i la psicologia. El caràcter innovador de l'estudi vindria donat, també, per la gairebé nul·la presència a l'Estat espanyol de treballs sobre racisme realitzats amb

la combinació d'aquesta perspectiva etnogràfica i els fonaments analítics utilitzats per a tractar l'estudi de la realitat jurídica concreta aquí abordada.

La tesi, en suma, està pensada per ser llegida fora també de l'àmbit acadèmic, procurant presentar un objecte d'estudi reconeixible i manipulable per altres agents socials.

2. Objecte formal, hipòtesi i objectius

Objecte formal

L'objecte formal de la investigació es configura com l'anàlisi del comportament dels operadors jurídics, en el si de processos judicials, en la seva tasca de control i/o punició d'actes imbuïts en alguna de les seves dimensions per un component racista. Interessa, doncs, contraposar les garanties internacionals, constitucionals, legals i hermenèutiques que defensen els drets fonamentals dels ciutadans davant d'actes que els vulneren i que resten lligats a les diverses formes d'exteriorització del racisme, per una banda, amb la pràctica judicial, per l'altra, on el dret antidiscriminatori hauria de fer-se efectiu. Per això, fixarem la nostra mirada en la feina que en la realitat de la pràctica forense porten a terme els actors que intervenen en la interpretació i aplicació de les normes que protegeixen als afectats pel racisme en l'esfera dels tribunals de justícia. Posarem el focus d'anàlisi en què fan aquests actors a través del seu discurs escrit —mitjançant l'anàlisi de documents de la seva autoria— i del seu comportament —verbal i no verbal— en seu judicial.

Dues qüestions resten relacionades amb l'objecte formal acabat de describir i precisen ser delimitades conceptualment en aquest moment.

En primer lloc, resulta ineludible deixar clara ja des de la introducció la definició a la que aquesta tesi s'acollirà a l'hora d'entendre el racisme. La tesi parteix d'una concepció del racisme que entén el fenomen de manera profunda i complexa, no quedant-se en una idea simple i estereotipada de l'agressió i discriminació racista. Els afectats pel racisme no només refereixen haver patit episodis discriminatoris quan en aquests s'ha exterioritzat manifestament l'odi i/o prejudici racial a través d'insults, simbologia o qualsevol altre tipus d'expressió pública i notòria. Al contrari, referencien haver estat colpejats pel fenomen també davant de situacions on se'ls ha discriminat, agredit, menystingut, inferioritzat o minoritzat veladament, sense declaració expressa de motius

o sota la manifestació d'altres raons. Aquesta concepció del racisme serà àmpliament analitzada en el capítol 1 de la investigació, però entenem necessari deixar clar des del principi el caràcter complex d'aquesta forma d'opressió manejat en aquest treball.

En segon lloc, per tal de fixar amb precisió l'objecte d'investigació, cal explicar quin serà l'àmbit territorial de l'estudi. Tot i que el treball etnogràfic es realitzarà respecte a casos esdevinguts a Catalunya i, per tant, gestionats judicialment en la immensa majoria d'ocasions a territori català (a excepció dels casos on s'ha accedit a instàncies superiors com els Jutjats Centrals Contenciosos Administratius, el Tribunal Suprem o el Tribunal Constitucional), els anàlisis i els resultats de la investigació faran referència al camp de la pràctica jurídica en la seva dimensió estatal. I és així per dos motius. Primerament, perquè la normativitat aplicable a la realitat estudiada (de la que en deriva el tractament judicial de les discriminacions) es circumscriu a tot l'Estat espanyol. En segon lloc, perquè els integrants de les institucions relacionades amb la pràctica jurídica (principalment, jutges i fiscals) que exerceixen a Catalunya provenen de tot el territori espanyol i treballen des d'una concepció estatal de la seva funció. No hi ha motius per a pensar que la pràctica judicial que es porta a terme a Catalunya ha de ser diferent de la que es porta a terme a la resta de l'Estat. Per tant, tot i que el treball etnogràfic es limitarà al territori català, la investigació proporcionarà un anàlisi i unes conclusions aplicables al funcionament del camp judicial espanyol, donada la inexistència, com dèiem, d'un poder judicial que respongui localment a unes característiques pròpies i diferenciades.

Hipòtesi

Un cop definit l'objecte de la investigació, s'està en condicions de formalitzar la hipòtesi de la que es parteix. Es sosté que existeix una dissociació entre el dret antidiscriminatori en la seva vessant formal (des de la formulació dels principis generals garantistes que haurien de caracteritzar qualsevol procés judicial, fins a la més concreta normativa antidiscriminatòria que els desenvolupa) i la pràctica jurídica que es porta a terme en l'àmbit territorial de l'Estat i que hauria de fer efectiva aquesta normativitat quan coneix i resol les distintes formes de racisme que li són presentades. Aquesta incoherència vindria donada per factors de distinta naturalesa —que la investigació pretén identificar— i podria posar seriosament en qüestió la capacitat d'empara —o més precisament el grau d'eficàcia— de la pràctica judicial tal i com es desenvolupa avui en

relació a fets que vulneren drets fonamentals i que venen motivats pel prejudici, el rebuig o l'odi racista, al límit de que aquesta mateixa praxis judicial pot arribar a conformar en sí mateixa un factor de reproducció dels comportaments discriminatoris que teleològica i institucionalment està destinada a combatre.

Objectius

D'acord amb aquesta hipòtesi, els objectius de la investigació són quatre: 1) Descriure el funcionament del camp judicial davant de les distintes formes de racisme que li són presentades, per tal de valorar la incongruència plantejada a la hipòtesi (la dissociació entre la teoria del dret antidiscriminatori, en la seva vessant relativa al control i/o condemna de conductes racistes, i la pràctica jurídica a través de la qual s'hauria de fer efectiva); 2) Identificar les diverses causes per les que el camp jurídic es desenvolupa a través d'aquestes pràctiques quan aborda casos de racisme; 3) Detectar les conseqüències que genera aquesta mena de pràctica jurídica; i 4) Aportar elements teòrico-pràctics de superació o millora de la realitat estudiada, en el cas que resulti necessari.

3. Metodologia

El treball parteix de la voluntat d'investigar un problema que s'ha copsat arrel de la relació professional mantinguda amb el camp jurídic. Les dificultats amb les que es troben els afectats pel racisme quan s'insereixen en la pràctica jurídica es converteix en l'*objecte formal* de la investigació, i d'aquest n'extreiem una *hipòtesi* —la possible dissociació entre el dret antidiscriminatori en la seva vessant formal i la pràctica jurídica que l'ha de fer efectiu— que es pretén confirmar a partir de la descripció i l'anàlisi de la pràctica forense. El camí que es transitarà fins a assolir la confirmació o la refutació de la hipòtesi vé determinat per la *metodologia* de la investigació.

El primer pas metodològic —ja present en aquesta introducció— té a veure amb la tasca d'endinsar-se en el problema que es vol investigar per tal de comprovar l'*estat de la qüestió*, el que ens porta a estudiar el que ja s'ha escrit en aquest àmbit. És necessària, doncs, una revisió bibliogràfica que ens permeti tenir accés pormenoritzat a les produccions científiques portades a terme sobre l'objecte d'estudi. En el nostre cas, s'ha d'investigar què s'ha escrit al respecte de la connexió entre el racisme i el poder institucional i, més concretament, el dret —en la seva vessant formal i pràctica—.

També, s'ha de comprovar com s'han abordat científicament els problemes relatius a l'efectivitat i l'eficàcia del dret antidiscriminatori. Alhora, s'han d'analitzar treballs que teoritzin al respecte de la relació ambivalent entre la pràctica jurídica i el combat contra les desigualtats socials.

Aquest buidatge documental ens portarà a seleccionar una sèrie de *pressupòsits conceptuals* que necessàriament han de formar part del *marc teòric* de la investigació² (Silveira, 2021, p. 175). L'estudi ha de presentar una sèrie de conceptes dotats de significats específics. Termes com *racisme*, *dret antidiscriminatori* o *efectivitat jurídica* seran sotmesos a una revisió crítica a partir d'una selecció de les elaboracions teòriques disponibles. Aquest exercici ens ha de portar a definir els fonaments teòrics i epistemològics del treball, que es configuren com el marc teòric de la investigació:

Marco teórico es la concepción que el investigador puede utilizar para hacer su investigación. Es una idea que, de cierta forma, traspasa todo el trabajo por ejemplo, determinada concepción de democracia, de Estado de derecho o de derecho que el autor de la investigación utiliza como referencia. Entonces, la elección del marco teórico, así como también de los supuestos teóricos, necesita ser justificada y explicada por el investigador (*ibid.*, p. 176).

Per tal d'assolir els objectius traçats, aquest mètode conceptual es complementa amb quatre instruments més.

En primer lloc, el *mètode històric* ens dóna l'oportunitat d'entendre els processos de creació i desenvolupament del dret antidiscriminatori, el que es traduirà en la consulta d'obres que tracten els esdeveniments històrics que han marcat la seva evolució i que ens donen informacions rellevants per a entendre la seva funció en relació a la censura del racisme.

El segon abordatge metodològic emprat és l'*anàlisi de fonts normatives*. El treball requereix abordar la normativitat vigent que combat el racisme, el que ens obliga a estudiar les normes que poden ser aplicables en els nostres jutjats i que tenen com a objecte de censura el racisme en el context espanyol, europeu i internacional. Amb aquest objectiu consultarem directament les normes aplicables a casos de racisme, alhora que s'accedirà a treballs científics que han analitzat aquesta normativitat.

² Que aquí es correspon amb l'apartat 4 d'aquesta introducció i amb la Primera Part de l'estudi.

En tercer lloc, utilitzem el mètode *sociològic* per a pensar de quina manera analitzarem la pràctica jurídica en el seu desplegament material. En particular, a partir de la noció de camp elaborada per Pierre Bourdieu, els instruments d'anàlisi del mateix que en deriven ocupen una posició preeminent a l'hora d'abordar els condicionants socials que intervenen en els processos d'interpretació i aplicació del dret sobre els quals ens fixarem.

Finalment, des d'una vessant l'*antropològica*, l'etnografia de jutjats es configura com un instrument que dóna l'oportunitat de descriure la pràctica jurídica i tractar d'identificar les seves causes i conseqüències. L'*estudi dels processos* a través de l'observació (participant i no participant), les entrevistes i l'anàlisi d'expedients judicials ens ha de permetre centrar l'atenció en els elements subjectius —més difícilment detectables des de vessants analítics— que poden acabar sent determinants en el comportament dels agents encarregats d'interpretar i aplicar el dret (Silveira, 2021, p. 197):

Una de las principales formas de estudiar la aplicación de una ley es a través de los procesos judiciales y administrativos. En ellos podemos comparar lo que el texto legal prevé con la actuación de gestores públicos, jueces, abogados y fiscales (*ibid.*, pp. 195-196).

L'estudi dels processos es realitza a partir d'un abordatge *qualitatiu* (recolzat en dades *quantitatives*). Certament, l'estudi *qualitatiu* comporta una limitació en relació al número de casos que s'analitzen, però ens permet assegurar una major profunditat d'anàlisi dels comportaments dels operadors jurídics.

La investigació és, doncs, de naturalesa empírica, des de la seva pretensió predominant de donar compte del desplegament real del dret, d'analitzar «els valors, regles i conductes que entren en joc en la lluita simbòlica en la que estan involucrades les representacions del món social» (Oliveira i Silva, 2005, p. 246). S'allunya, des d'aquest punt de vista, de les mirades del món que fan prevaldre les seves formes i la legitimació merament procedimental d'aquestes:

Es una discusión no del «deber ser» o de la norma jurídica, y sí de lo que ella es. Es el derecho en el día a día, en los tribunales, en las aulas, en los documentos históricos. Es el impacto del derecho en la vida de las personas. [...] La investigación empírica en Derecho es una necesidad en un país en el que las leyes y su aplicación pueden presentar diferencias abismales. (Silveira, 2021, pp. 119-121).

Les observacions de mètode descrites fins aquí ens conviden a descriure seguidament els fonaments teòrics i materials de l'estudi, així com les tècniques específiques aplicades al treball de camp.

4. Fonaments teòrics i materials per a una recerca innovadora sobre l'efectivitat de la pràctica jurídica en l'abordatge del racisme

La tria del marc teòric suposa un referent determinant de la investigació (Gustin i Dias, 2010, p. 34). Al menys, si considerem que la mirada que l'investigador té de la realitat social pot acabar determinant en bona mesura les obres i idees que es consultaran, unilateralitzant l'estudi. Per això no podem desmerèixer la importància de la vinculació de l'investigador al camp social que estudia ni els contextos en els que produeix aquesta, per la mirada limitadora que poden comportar. La diversificació i el qüestionament de les fonts teòriques, doncs, semblen operacions necessàries per tal de trobar un distanciament suficient.

Les obres i autors escollits no són el resultat d'una cerca realitzada *a cegues*, ja que ha vingut sent orientada per especialistes d'àrees de coneixement heterogènies (dret, filosofia, història, antropologia, sociologia i psicologia), amb punts de vista propis sobre l'objecte d'estudi. Especialment profitós ha estat formar part el grup de recerca *Isocratia* del Departament de Filosofia del Dret de la Universitat de Barcelona, al si del qual es porta a terme aquesta investigació. De la mateixa manera, el contacte que s'ha pogut mantenir amb representants de grups de recerca d'altres universitats i amb grups d'activisme social s'ha tornat una font significativa de coneixement que també ha estat clau en la configuració dels elements epistemològics que han acabat formant part de la tesi.

A continuació es presenten els fonaments teòrics emprats d'acord amb l'ordre amb el que es presentaran en el curs de la investigació, el que pot servir també com a guia per a comprendre la seva organització. En aquest sentit, hem de destacar que els tres primers capítols conformen un primer bloc, que sota la denominació *El dret davant del racisme* mostra els fonaments que han de permetre analitzar el treball de camp que s'exposa en el segon bloc del treball, titulat *La judicialització del racisme des d'una etnografia de la pràctica jurídica* i integrat pels quatre capítols finals.

a. La desigualtat racial i la seva relació amb el dret

En el primer capítol analitzarem el fenomen del racisme de forma que ens permeti descriure les seves principals dimensions: ideològica, econòmica, política i social. Aquesta aproximació abrangent té com a finalitat posar en primer terme el caràcter estructural d'aquesta classe d'opressió i la seva intersecció amb altres fenòmens generadors de desigualtat. Un marc essencial per al desenvolupament de les etapes posteriors de la investigació, ja que ha de permetre entendre quins són els factors dels que s'alimenta el racisme i quines les formes a través de les quals es materialitza.

Per a assolir aquest objectiu serà necessari consultar estudis elaborats en contextos diferents de l'espanyol, donada l'escassa presència de treballs sobre aquest tema (i sobre tot des de la perspectiva adoptada en aquest treball) en el nostre entorn. S'ha entès pertinent accedir a la literatura científica produïda al Brasil —tal i com s'ha avançat anteriorment— per ser un dels països en els que s'ha estudiat de forma més robusta la dimensió estructural i interseccional del racisme i on l'antiracisme es configura en l'actualitat com una de les principals pautes polítiques i acadèmiques. Les dues estades realitzades en aquest país tenien la finalitat d'aprendre dels anàlisis que els autors i autores brasilers han fet d'un fenomen intrínsecament associat a la formació del país i que encara l'estructura de forma determinant —la brasilera és una societat constituïda sobre el genocidi indígena i l'esclavisme d'africans, el que ha derivat en una societat discriminadora, segregadora i violenta vers els afrodescendents i els indígenes (i també els nordestins)—. L'extensa llista de referències bibliogràfiques extretes de les llibreries i les biblioteques brasileres, l'assistència a cursos i conferències d'especialistes en la matèria i el contacte amb grups de recerca i membres de l'activisme social en aquest país constitueixen, doncs, una font fonamental de la investigació. D'entre les aportacions teòriques brasileres es destacaran específicament els estudis sobre la blanquitud, per ser un àmbit de recerca molt poc desenvolupat a Espanya.

A partir del resultat del primer capítol, en el segon es realitzarà una aproximació històrica a la construcció del dret antidiscriminatori amb l'objectiu de desvelar l'ambigüitat del dret com a element de combat de la desigualtat racial. L'aproximació als processos de creació del dret antidiscriminatori ens ha d'aportar una precomprensió de les característiques i abast que presenta el dret antiracista en la seva configuració

actual i, en conseqüència, de la seva eficàcia per a complir amb les finalitats que justifiquen la seva vigència.

L'exploració dels esdeveniments que varen propiciar l'aparició d'aquesta normativitat i la comprensió de les formes a través de les quals es va anar implementant haurien de servir per emmarcar, realment, les finalitats buscades per les institucions que ostenten l'autoritat jurídica a l'hora de promulgar-la. Aquesta normativitat s'ha construït a partir de processos heterogenis, dinàmics i complexos, en els que es connecten les reivindicacions dutes a terme des dels moviments socials antiracistes i les respostes institucionals assumibles en conjuntures històriques determinades. Endinsar-nos en aquest context s'espera que permeti veure la distància existent entre els fins formalment declarats per la normativitat antiracista i la seva capacitat real d'incidència en l'alteració dels comportaments discriminatoris.

El tercer capítol ens apropa a les característiques concretes que presenta el dret antidiscriminadori en l'actualitat. La normativitat antiracista espanyola està inserida en una cultura jurídica determinada que, tot i provocar avenços de caràcter emancipatori, presenta limitacions que explicarien algunes de les causes de l'insuficient grau d'eficàcia del dret antiracista. L'aprovació de polítiques igualitaristes durant els primers anys de desenvolupament del dret antidiscriminadori (a partir dels anys trenta del segle XX) i la posterior evolució cap a polítiques diferencialistes —amb una marcada propensió cap a l'utilització de mecanismes legals de caràcter penal— expliquen segurament moltes de les limitacions que pot presentar la pràctica jurídica. Principalment, la incomprensió en aquest àmbit del caràcter estructural del racisme i la controvèrsia en torn a la incorporació al dret de la comprensió interseccional de les formes d'opressió.

En definitiva, les fonts consultades i vertides en els primers tres capítols ens haurien de donar l'oportunitat de centrar la nostra mirada en la dimensió institucional del racisme i, en últim terme, en el paper que històricament ha presentat el dret davant del fenomen. Les conclusions que es sigui capaç d'extreure són les que ens han d'emplaçar a mantenir una mirada crítica respecte del paper que el camp jurídic-polític ha jugat davant del racisme, tant en el seu combat del fenomen com en la reproducció del mateix. Tanmateix, a l'hora d'interpretar el treball de camp realitzat als jutjats espanyols es tindrà en compte en tot moment que els estudis portats a terme en d'altres

països proporcionen una informació que no pot ser traslladada al context jurídic espanyol sense, precisament, preveure els possibles desajustos fruit de les diferències entre els distints contextos socials que s'analitzen. Es tindrà present que aquesta disparitat pot comportar la incompatibilitat entre la realitat social (i jurídica) de l'Estat espanyol i l'aplicabilitat de coneixements adquirits en contextos socials amb unes característiques distintes.

A partir dels fonaments epistemològics tractats en els tres primers capítols i tenint en compte les dificultats esmentades, el que pretenem és assolir un substrat de coneixements que donin pas a l'anàlisi concret de la pràctica jurídica espanyola, la qual serà abordada a partir de dues perspectives principals: la sociològica i l'antropològica.

b. El camp jurídic: les disposicions que intervenen en el desenvolupament de la pràctica jurídica

Endinsar-se en el camp jurídic ens condueix necessàriament —més enllà del seu estudi històric— a l'anàlisi dels múltiples factors que configuren i construeixen la pràctica forense, el que ens remet a una pregunta epistemològica clàssica: què hem d'estudiar si volem entendre el dret? I més concretament, què hem d'analitzar si volem comprendre com i perquè la pràctica jurídica es dona d'una determinada manera? Per a respondre aquestes preguntes ens servirem de l'obra d'autors que ja han abordat prèviament l'anàlisi de problemes socials com l'actual des d'enfocaments que parteixen del desajust entre la realitat concreta i les formes jurídiques.

La perspectiva que s'adoptarà es fonamenta primordialment en la crítica de Bourdieu a les tradicionals formes dicotòmiques d'estudiar el dret. D'acord amb l'autor francès, l'aproximació al dret com un sistema tancat i autònom que només es desenvolupa a través de les formes jurídiques redueix molt la seva complexitat. Igual que succeeix si es fa únicament com un reflex directe de les relacions de força existents, aquelles on s'expressen determinacions econòmiques i els interessos dels poders dominants. Ambdues maneres d'aproximar-se als fenòmens jurídics ignorarien l'existència d'un tercer element: un món social relativament independent en relació a les demandes externes i en l'interior del qual es produeix i s'exerceix l'autoritat jurídica. Aquest camp social específic és el que anomenem el camp jurídic.

Dins del camp jurídic es dóna el que Capella anomena *joc* jurisdiccional d'interpretació i aplicació del dret, fugint així del formalisme. Doncs és dins d'aquest camp on s'interpreta el corpus dels textos jurídics per a cada cas concret, el que comporta que, decisió darrera decisió, es vagi consagrant una visió legítima (i recta) del món social. Partirem, doncs, de la idea que la norma jurídica no deixa de presentar un contingut abstracte, el que permet als operadors jurídics donar-li un significat concret a partir de la seva interpretació i aplicació durant la pràctica forense.

Aquest camp està determinat, més enllà de les regles que regeixen formalment el seu desenvolupament, per una lluita entre els diferents agents que hi intervenen, els quals pretenen apropiarse de la força simbòlica del dret. Per una banda, aquests agents (jutges, fiscals, advocats) estan impulsats per lògiques diferenciades i constituïts en grups també diferenciats d'acord als interessos dels destinataris de la seva pràctica i de la jerarquia social que aquests representen. Per altra banda, els professionals compten amb competències socials i tècniques desiguals, les quals estan determinades en gran part pel capital econòmic, polític, cultural i social cada operador. Per tant, els agents estan desigualment capacitats per a mobilitzar i utilitzar els recursos jurídics (i no jurídics) disponibles com a instrument per a fer triomfar la seva pretesa. De com es desenvolupa aquesta lluita i dels seus resultats se'n acaba determinant el contingut final de la norma aplicada.

La perspectiva que es defensarà aquí es la que valora la importància dels agents que concreten el significat de les normes jurídiques abstractes a l'hora de resoldre un conflicte concret, el que ens acabarà remetent a la capacitat d'arbitri que presenten els operadors jurídics. Aquest concepte és una creació del jurista Alejandro Nieto (2000) per atendre al fet recurrent de que els procediments jurídics traspuïn contaminacions subjectives generadores d'un *biaix distorsionador* (Nieto i Gordillo, 2003, p. 38):

El observador no puede acercarse limpiamente al objeto que examina, dado que al acortar distancias y centrar su reflexión sobre él, termina implicándose personalmente y pierde objetividad. En el derecho se agrava porque no hay nada externo al jurista, dado que éste participa en la formación de los propios objetos que observa, y desde luego en la de los instrumentos de análisis que maneja, que se tornan parciales y se subjetivizan irremediabilmente (*ibid.*).

Amb les eines descrites podrem centrar la observació de la pràctica jurídica en les diferents disposicions que configuren l'activitat dels operadors jurídics, precisament per

a poder examinar com l'ús il·legítim de l'arbitri —convertit així en arbitrarietat— es pot acabar configurant com un obstacle insalvable per al respecte a les garanties jurídiques.

Ens aproparem a la pràctica jurídica, doncs, des d'una doble dimensió. Per una banda, la del el camp jurídic, entès com un espai constructor de realitat social pel poder simbòlic que tenen les decisions que emanen dels tribunals. Per altra banda, la de les disposicions (els *habitus*) dels operadors jurídics que es configuren dins del camp a partir d'un conjunt de pressions externes (explícites o velades) a les que estan sotmesos.

Tenir present el conjunt de disposicions en poder dels professionals jurídics —i que defineixen el desenvolupament del que passa dins del camp jurídic— és una qüestió central per endinsar-se en les pràctiques jurídiques. Tenint en compte els fins d'aquesta investigació, no partir d'aquesta perspectiva problematitzadora significaria desatendre una part substancial dels mateixos. El que passa per posar en diàleg el dret amb altres branques del saber enfocades vers l'entorn social en el que opera (Moreira, 2019, p. 19).

c. L'etnografia de jutjats com a mètode per a l'estudi del camp judicial

L'antropòloga argentina Rosana Guber defineix el treball etnogràfic com un mètode que permet conèixer la realitat social a partir de la perspectiva dels seus actors, ja que opta per a centrar l'atenció en la descripció que aquests fan del fenomen social que es vol analitzar:

Como enfoque la etnografía es una concepción y práctica de conocimiento que busca comprender los fenómenos sociales desde la perspectiva de sus miembros (entendidos como "actores", "agentes" o "sujetos sociales"). La especificidad de este enfoque corresponde, según Walter Runciman (1983), al elemento distintivo de las Ciencias Sociales: la descripción. Estas ciencias observan tres niveles de comprensión: el nivel primario o "reporte" es lo que se informa que ha ocurrido (el "qué"); la "explicación" o comprensión secundaria alude a sus causas (el "por qué"); y la "descripción" o comprensión terciaria se ocupa de lo que ocurrió para sus agentes (el "cómo es" para ellos). Un investigador social difícilmente entienda una acción sin comprender los términos en que la caracterizan sus protagonistas. En este sentido los agentes son informantes privilegiados pues sólo ellos pueden dar cuenta de lo que piensan, sienten, dicen y hacen con respecto a los eventos que los involucran (Guber, 2001, pp. 11-12).

L'etnografia es configura com un mètode que ens possibilita accedir al camp jurídic a partir de la perspectiva dels afectats pel racisme i dels seus advocats, concedint-nos l'oportunitat de conèixer el camp judicial a partir de les seves descripcions i anàlisis. El mètode etnogràfic ens permet conèixer el què passa en els espais on s'interpreta i aplica

el dret, ja que ens dóna l'oportunitat d'accedir a un retrat més ajustat de la realitat del camp jurídic per oferir una descripció del mateix que d'altra manera restaria invisibilitzada.

En relació a aquest mètode, s'ha de prendre, però, una precaució: l'ús en aquest procés de la *reflexivitat* (*ibid.*, p: 52) per part de l'investigador, ja que aquest incorpora la pròpia perspectiva —predeterminada per múltiples factors, com poden ser culturals, socials o professionals— a la dels informants:

Para que el investigador pueda describir la vida social que estudia incorporando la perspectiva de sus miembros, es necesario someter a continuo análisis —algunos dirían «vigilancia»— las tres reflexividades que están permanentemente en juego en el trabajo de campo. La reflexividad del investigador en tanto que miembro de una sociedad o cultura; la reflexividad del investigador en tanto que investigador, con su perspectiva teórica, sus interlocutores académicos, sus hábitos disciplinarios y su epistemocentrismo; y las reflexividades de la población en estudio (*ibid.*).

Com afirma Guber, el treball etnogràfic és un procés de *reciprocitat* entre la reflexivitat de l'investigador i la dels subjectes que proporcionen la informació. En altres paraules, el coneixement és revelat *en* l'investigador i no *a* l'investigador (*ibid.*, p. 53), el que comporta que aquest últim estigui disposat a *reaprendre* el món social que pretén estudiar a partir de la continua informació proporcionada pels informants.

Aquesta perspectiva reflexiva s'ha aplicat al treball de camp, que ha pivotat sobre tres tècniques pròpies de la *investigació qualitativa* (Anguera, 1987; Báez, 2007; entre d'altres): l'observació, l'entrevista i l'anàlisi de documentació produïda en el camp estudiat (en aquest cas, d'expedients judicials). Concretament, en una primera etapa es realitza observació participant, mentre que en una segona es dur a terme l'observació no participant, les entrevistes i l'anàlisi dels documents judicials. La funcionalitat d'aquestes tècniques ha estat observada a través de la seva utilització recurrent en els estudis jurídics sobre gènere portats a terme a Espanya, dels que destaquem específicament *Violencia institucional y violencia de género* (2014) de la jurista Encarna Bodelón.

L'observació participant

Entre els anys 2011 i 2016 l'investigador va exercir professionalment com a advocat de l'associació SOS Racisme Catalunya. Durant aquest període va gestionar aproximadament 200 casos per via judicial i va participar de la vora de 100 declaracions

en fase d'instrucció i d'uns altres 100 judicis —en jutjats d'instrucció, jutjats penals i audiències provincials—. Tots els procediments es van cenyir a l'àmbit territorial català. També va participar de més de 250 reunions del Servei d'Atenció i Denúncia de SOS Racisme, majoritàriament com a advocat actuant.

Tot i pertànyer a un període en el que no es realitzava formalment la investigació —l'investigador va matricular-se en el programa de doctorat l'any 2017—, on encara no es tenia un projecte d'investigació estructurat, aquell treball va servir per constatar les diferents pràctiques que caracteritzen el camp jurídic i mantenir una mirada analítica durant l'activitat professional que es va materialitzar en anotacions, realitzades en llibretes que es van emmagatzemar per a una eventual pesquisa. L'observació de les limitacions que presentava el camp judicial per a investigar i condemnar els actes racistes va anar comportant que les informacions registrades fossin cada cop més precises, el que es va plasmar en anotacions durant les declaracions i els judicis que escapava de la resolució del cas. Unes anotacions —reunides en dotze llibretes— que han acabat convertint-se en diaris de camp on es registren les dades sobre aquelles actuacions judicials vivenciades durant sis anys. Aquests registres, configurats com l'*observació participant* d'una primera aproximació al camp, han permès al cap i a la fi la conformació i el disseny de l'estudi.

Guber assenyala la conveniència de l'observació participant en casos en els que es notòria la impossibilitat d'estudiar determinats aspectes d'un camp o grup humà sense ser part del mateix (Guber, 2001, p. 73). Aquesta tècnica sembla doncs adequada per a l'estudi de pràctiques que tenen un alt grau d'inaccessibilitat, com ara les que caracteritzen l'hermètic camp judicial. Moltes de les pràctiques judicials que podien ser objecte de la investigació s'esdevenien en el transcurs de converses informals entre els operadors jurídics o es realitzaven en espais i moments d'espera que només podien ser accessats per aquests. De la mateixa manera, l'anàlisi de les pràctiques del servei jurídic de SOS Racisme s'ha vist beneficiada també per l'utilització d'aquesta tècnica, ja que ha permès viure en primera persona la relació entre els afectats i els seus representants legals, així com el funcionament del servei jurídic de l'entitat des de dins.

Alhora, la *participació nativa* (*ibid.*) es configura com la millor opció per a desemascarar determinades pràctiques judicials, ja que ha permès reduir la incidència

de la *reactivitat*, és a dir, de la presència de comportaments adulterats en els informants com a conseqüència de saber-se observats.

L'observació no participant

Davant de la necessitat de confirmar les informacions recollides durant els anys d'exercici professional, es va entendre necessari portar a terme una segona etapa d'observació, en aquest cas *no participant* i duta a terme durant l'etapa en la que s'estava matriculat en el programa de doctorat, entre els anys 2017, 2018 i 2019. Aquesta va consistir en quinze jornades d'observació als jutjats de la Ciutat de la Justícia de Barcelona, principalment en forma d'assistència a judicis realitzats en audiència pública.

Si l'observació participant consisteix «en observar sistemática y controladamente todo lo que acontece en torno del investigador, y participar en una o varias actividades» (Guber, 2001, p. 55), l'*observació no participant* es caracteritza pel fet que l'investigador observa des de fora, podent-se centrar únicament a observar allò que passa. Això li permet un registre més detallat de les circumstàncies que envolten el cas a partir de la tasca d'observar-les i interrelacionar-les sense altres distraccions (Bernard, 1994).

Situar-se com a espectador extern ha permès complementar les informacions adquirides durant la participació anterior en el camp, ja que s'ha aconseguit observar amb major objectivitat el comportament dels operadors jurídics i comprendre els comportaments registrats durant el primer període d'observació —i que fruit de la involucració en la pràctica jurídica havien quedat més desatesos—. Alhora, s'ha accedit a realitzar aquesta segona etapa d'observació a partir del coneixement de les tècniques d'observació etnogràfica adquirides com a conseqüència d'haver iniciat efectivament el curs de doctorat.

Entre aquests coneixements destaquen els criteris d'interpretació de la comunicació no verbal, un aspecte important de la investigació. Hem partit de la idea que els canals de comunicació verbal i no verbal es complementen (Aguado i Navares, 1995-1996, p. 142) i per tant de que «las miradas, los gestos de la cara, las posiciones de las distintas partes del cuerpo tratadas de forma aislada o en su conjunto, el uso del tiempo y del espacio» (*ibid.*, p. 146) són elements dels que, també, es desprèn el pensament i les

emocions dels emissors. Per exemple, mirar fixament a algú més temps del que socialment és acceptat pot considerar-se com una actitud agressiva o d'enfrontament; parlar ràpid i entretallat pot significar nerviosisme o intranquil·litat; i deixar caure el bolígraf sobre la taula, col·locar-hi els braços amb les mans entrelligades i deixar-se caure en el respall de la cadira pot entendre's com un comportament que marca la frontera entre l'interès i la desatenció.

Hem tingut en compte el significat concret que es dona al llenguatge corporal en el nostre context cultural (Hall, 1989), per tal d'interpretar la gestualitat segons el sentit que, a Espanya, s'atorga socialment a emocions com l'interès, el desinterès, la sorpresa, l'alegria, l'angoixa, el despreci, l'enuig o la vergonya, entre d'altres. També hem tingut en compte la gestió de l'espai i del temps per part dels emissors com a elements a observar d'acord amb el nostre context cultural: l'ubicació dels diferents actors, la distància mantinguda entre aquests, la rapidesa o el retard durant la parla o la utilització de pauses durant el discurs oral són factors tinguts en compte i analitzats d'acord amb els significats que culturalment són acceptats en el nostre context.

Les entrevistes

A la segona etapa del treball de camp, s'han realitzat dinou entrevistes entre els anys 2017 i 2021: quinze a afectats per discriminacions racistes i quatre a integrants de l'associació SOS Racisme Catalunya. Aquestes han procurat aprofundir en el coneixements adquirits en la primera fase d'observació, de manera que es configuressin, junt amb l'observació no participant i l'anàlisi d'expedients judicials, com una de les tècniques que podien proporcionar informació adequada per a assolir els objectius concrets de la investigació.

En relació al conjunt total d'entrevistes, tots els informants han tingut coneixement de l'objectiu de les mateixes, el que s'ha formalitzat a través de la signatura d'un document d'acceptació i consentiment per a utilitzar les informacions per a fins científics. Alhora, se'ls ha informat que la seva identitat quedaria en l'anonimat.

Com assenyala Guber, «la entrevista es una situación cara-a-cara donde se encuentran distintas reflexividades pero, también, donde se produce una nueva reflexividad. Entonces la entrevista es una relación social a través de la cual se obtienen enunciados y verbalizaciones en una instancia de observación directa y de participación» (Guber,

2001, p. 75). Amb aquesta intenció reflexiva s'ha utilitzat la entrevista semiestructurada (Munarriz, 1992; Trindade, 2016; entre d'altres), el que ens ha donat la possibilitat de preparar-les per a obtenir informacions que *a priori* es tenia interès en recollir alhora que ha deixat espai per a què l'entrevistat pogués expressar-se sense masses encorsetaments. Per tant, les entrevistes han acabat desenvolupant-se d'acord amb els camins discursius dels entrevistats, el que ha proporcionat l'ocasió de recollir informació innovadora sobre pràctiques que en un primer moment no eren contemplades. Aquestes noves informacions han servit, també, per a millorar i reforçar els guions de les entrevistes posteriors. En altres paraules, l'investigador ha passat per un procés en el que ha començat utilitzant qüestions que li han permès descobrir altres preguntes més ajustades a l'objecte que es volia estudiar i més incisives d'acord amb les informacions que els entrevistats anaven revelant i que l'entrevistador va anar sistematitzant per a poder guiar adequadament les converses (McCracken, 1988). Per tant, s'ha utilitzat la reflexivitat per anar construït categories analítiques destinades a convertir-se ulteriorment en temes d'anàlisi d'aquesta investigació.

Les entrevistes van ser enregistrades mitjançant una gravadora d'àudio (en dues ocasions) i un telèfon mòbil (en les altres disset). Així, sense haver d'anotar totes les seves parles, l'entrevistador ha pogut prestar una atenció especial a l'informant. La transcripció de les entrevistes s'ha fet en posterioritat, però passades no més de quaranta-vuit hores de la seva realització, per que no es perdés la informació no verbal no registrada pel sistema de gravació. En les transcripcions s'ha respectat al màxim possible el discurs dels entrevistats per reflectir en bona mesura la seva expressivitat, el que ens ha portat a mantenir les expressions i l'estil dels parlants. Frigolé aposta per a respectar «el lenguaje y la forma de expresión porque es el vehículo de un pensamiento y de una identidad personal y de clase que, de lo contrario, perdería autenticidad» (Frigolé, 1997, p. 22), una postura que hem adoptat en aquest treball. Únicament s'ha portat a terme una mínima i necessària intervenció que ha consistit en afegir els signes de puntuació, quelcom que sí ha depengut d'una interpretació més autoral de l'entrevistador.

Les entrevistes als afectats han estat seleccionades a partir dels casos del Servei d'Atenció i Denúncia de SOS Racisme Catalunya. Aquesta circumstància es justifica per l'accés que té aquest organisme a les dades de contacte d'afectats per discriminacions racistes que han vehiculat el seu cas per via judicial. Els casos en què

no s'ha aconseguit entrevistar als afectats —per impossibilitat de contactar-los— s'han mantingut com a objecte d'anàlisi, ja que presentaven diferents pràctiques que s'entenien espacialment representatives del camp estudiat i que podien ser analitzades a partir de les altres tècniques d'investigació.

En aquest últim sentit, en la selecció dels casos escollits —és a dir, del mostreig— s'ha tingut en compte la representativitat dels casos d'acord amb les característiques dels procediments judicials sistematitzades durant la fase d'observació participant. Alhora, també s'ha valorat la representativitat de la temàtica dels fets investigats. En aquest últim cas, onze dels divuit supòsits tracten sobre actuacions policials discriminatòries, en concordança amb l'alt percentatge de casos d'aquesta tipologia gestionats per SOS Racisme. Els altres set tracten d'actes de racisme perpetrats per veïns (cinc casos) i per controladors d'accés a locals d'oci (dos casos), dues temàtiques tractades recurrentment per l'associació (especialment la primera).

Per últim, la representativitat de l'edat i el gènere dels entrevistats no ha estat intencional. Els informants han estat majoritàriament persones entre vint i quaranta anys (només dues tenien més de quaranta en el moment de l'entrevista) i principalment homes (el 80% dels entrevistats). Ara bé, no donem una especial importància a aquestes dades ja que, repetim, no hem dissenyat el mostreig tenint en compte cap d'aquests dos factors.

Les entrevistes s'han portat a terme en espais que han procurat generar comoditat en l'entrevistat (bars, restaurants, forns), amb una durada que fos també comfortable i no provoqués cansament (entre trenta minuts i una hora). S'ha procurat, doncs, que el marc de l'entrevista afavorís la comoditat de l'entrevistat i el major grau possible de sinceritat. Per exemple, s'ha evitat realitzar les entrevistes a la seu de SOS Racisme (només se n'han portat a terme dues de les dinou) donat que es va entendre que l'espai podria condicionar les respostes que es donessin respecte a l'actuació dels professionals de l'entitat (en el cas dels afectats) o del funcionament organitzatiu de l'associació en el seu conjunt (en el cas de les seves integrants).

Ara bé, durant les entrevistes als afectats hem tingut en compte molt especialment les desconfiances que podien presentar vers l'investigador, donada la seva identitat racial (Cardoso, 2020, p. 134). Tanmateix, entenem que la confiança entre entrevistador i entrevistat depèn de diversos factors, com els personals, els polítics o els professionals

(Frigolé, 1997) i la prèvia relació entre entrevistat i entrevistador o el coneixement del rol que aquest últim havia mantingut en el camp de l'activisme jurídic han facilitat una relació de naturalitat, cordialitat i, en alguns casos, de familiaritat. Per tant, les entrevistes han permès assolir un nivell de informació científicament útil. Ara bé, tenim en compte que el relat de l'entrevistat pot haver estat incomplet com a conseqüència de motius que s'escapen del control de l'entrevistador: «la estructura, la capacidad de su memoria, las cosas que no quiso decirme, las preguntas y el rumbo que tomó cada entrevista y cada conversación determinaron el contenido de ellas y lo que quedó en el olvido porque no fue evocado» (Frigolé, 1997, p. 21).

En quant a les entrevistes als operadors jurídics, s'han dut a terme quatre a integrants de l'associació SOS Racisme Catalunya: dues advocades que hi treballaven, un advocat voluntari i la coordinadora del Servei d'Atenció i Denúncia de l'entitat. Aquesta última no era advocada (tampoc llicenciada en dret) però exercia des de l'any 2010 com a responsable del Servei i Denúncia de l'entitat, el que li ha permès posseir una experiència i coneixements que han fet pertinent entendre-la com una informant transcendent per a la investigació. Com hem dit anteriorment, les entrevistes es van portar a terme també en espais fora de les oficines de l'entitat amb l'objectiu de generar un clima de major llibertat a l'hora d'expressar-se. Per últim, cal ressaltar l'esforç conscient que s'ha dut a terme per a que les relacions d'activisme a l'entitat mantingudes en el temps no suposessin una limitació a l'hora de assenyalar les possibles mancances del servei jurídic de SOS Racisme.

Una possible mancança, conscient, d'aquesta recerca té a veure amb el fet de què, tot i que en un primer moment es va contemplar la possibilitat d'entrevistar a jutges, fiscals i advocats d'ofici, es va acabar decidint que la informació que s'havia assolit recopilar a través del treball de camp ja realitzat es configurava com un material que tenia una dimensió pròpia, i que reflectia la visió del camp jurídic que es té des de la posició dels afectats i de l'activisme antiracista. L'etnografia és un mètode que ens possibilita accedir al camp jurídic a partir de la perspectiva dels afectats pel racisme i dels seus advocats i reforçar-la, en contraposició a la perspectiva institucional. A més, s'ha entès que el discurs dels jutges, fiscals i advocats d'ofici corria el risc de ser mesurat per tal de complir amb les expectatives de neutralitat i imparcialitat judicial, deixant a banda l'espontaneïtat necessària per a proporcionar informació efectivament útil als fins de la investigació. Tanmateix, s'entén que aquesta obre el camí per a què en futures recerques

confrontin les seves conclusions amb el discurs dels que poden sortir-hi assenyalats. En aquest sentit, creiem que pot ser eficaç portar a terme les eventuals entrevistes a jutges, fiscals i advocats d'ofici a partir de les dades quantitatives i qualitatives que es reflecteixen al llarg del treball.

Els expedients judicials

L'accés als casos de SOS Racisme Catalunya també ens ha possibilitat el contacte amb els d'expedients judicials. Aquesta informació també ha estat consultada amb el consentiment dels afectats i de l'entitat, sempre amb el compromís de mantenir l'anonimat dels seus protagonistes. Per aquest motiu, més enllà de substituir els noms propis per el signe X en les transcripcions d'extractes de resolucions judicials, hem descartat la cita de numeros de jutjat i de procediments (dades que permetrien identificar els casos i, en conseqüència, als seus protagonistes).

L'anàlisi d'expedients s'ha realitzat de forma que es poguessin extreure informacions que complementessin les dades recollides a través de l'observació i les entrevistes. Hem tingut present que les resolucions judicials es redacten amb una voluntat d'aparença de neutralitat, el que les fa menys expressives en relació a les disposicions que les motiven. Tot i així, el seu sentit final (arxivant procediments, desestimant recursos, denegant diligències, absolutent o condenant) han estat elements expressius i cabdals de la investigació. De la mateixa manera, s'han analitzat resolucions en el que el grau d'expressivitat ha estat més elevat, el que ha conformat un element d'anàlisi destacat a l'hora de corroborar les informacions obtingudes a través de les altres tècniques d'investigació etnogràfica.

5. Algunes qüestions ètiques preliminars

Sembla pertinent introduir, dins aquest plantejament, un altre factor preliminar relacionat amb la part més embrionària de la investigació, com és el referent a les qüestions ètiques que es tindran en compte a l'hora de pensar i realitzar un estudi que té per objecte la problemàtica del racisme. Principalment, es consideraran dues qüestions. Una derivada de la preocupació per com el subjecte de l'observació haurà d'encarar-la tenint en compte la seva identitat racial. L'altra relacionada amb el posicionament actiu de l'investigador vers la problemàtica analitzada. Abans, però, es torna necessari fer un comentari previ sobre qüestions terminològiques específiques del debat antiracista,

donada la importància que presenten pels moviments socials actuals que se'n ocupen de la matèria.

a. Apunts terminològics

En primer lloc, ens referirem a les *races* com a construccions històriques i no com a categories biològiques. És una constatació científica que no existeixen races en el sí de l'espècie humana. Existeixen races, en canvi, com a resultat de processos històrics, socials, polítics, econòmics i culturals: la *raça negra* i la *blanca* són identitats creades a partir d'aquest tipus de processos. Per tant, el treball utilitzarà els conceptes de *raça*, *problema racial* o *qüestió racial*, així com els termes *negres* i *blancs* (i els seus derivats, com ara *el moviment negre*), com a categories acceptades en el debat antiracista en la mesura en què remeten a la construcció històrica de certes categories de divisió social.

Tanmateix, per no utilitzar el terme *negres* en referència a persones que han estat afectades pel racisme i que poden tenir un altre color de pell que no es correspongui amb el que socialment es percep com el d'una persona *negra* (com poden ser les d'origen llatinoamericà, nord-africà, asiàtic o gitano, entre d'altres), s'optarà per utilitzar la dicotomia *blancs* i *no blancs*. Aquesta elecció ens permetrà, alhora, deixar clar que l'enfocament que aquesta investigació realitza del problema del racisme té especialment present el paper protagonista de la blanquitud en la construcció i manteniment d'aquesta forma d'opressió.

Per últim, és necessari aclarir que no s'utilitzarà l'expressió *racialitzat*, ja que ens sembla que contribueix a una confusió que no volem alimentar. Des del moment en què s'accepta que no existeixen races biològiques en el sí de l'espècie humana, les persones racialitzades són tant les *negres* com les *blanques*: uns racialitzats en els desavantatges, en la subordinació i en la minoració; i uns altres en els avantatges i els privilegis. El terme *racialitzat* emprat només per a referir-se als *no blancs* contribueix a alimentar (involuntàriament) la idea de que la blanquitud és la referència de la normalitat i el padró humà universal, mentre que la negritud seria una construcció social. I aquest treball es fonamentarà de forma decisiva en la idea de que la blanquitud també és una construcció racial.

Fets aquests aclariments, podem passar a tractar les qüestions ètiques que es tindran en compte a l'hora de realitzar la investigació.

b. La identitat racial de l'autor davant de la investigació

La investigació parteix d'una premisa *moral*: els que no pertanyen a grups socials minoritzats tenen el deure de conscienciar-se i lluitar contra les opressions que els privilegien i els situen en posicions socials d'avantatge. Això es deu a que el combat contra l'opressió racial té més possibilitats de ser efectiu si compta també amb la participació dels privilegiats pel fenomen, en comptes de mobilitzar només als seus perjudicats. Com afirma el jurista brasiler Adilson José Moreira «la justícia racial depèn de la mobilització de tots els col·lectius, per això hem de fer tot el possible per crear xarxes de solidaritat social» (Moreira, 2017, p. 415). Tanmateix, aquest autor ens recorda que no podem ignorar que la identitat racial de les persones les situa en posicions de poder diferents —uns en una posició permanent de privilegi i els altres en una situació permanent de subjugació (*ibid.*)—, quelcom transcendent a l'hora de pensar com s'ha d'intervenir en el debat racial i quina ha de ser la seva implicació en el combat a les desigualtats.

El fet de que persones que no han patit directament el prejudici, la discriminació, la segregació o la violència racista —com és el cas de qui escriu— s'impliquin de forma protagonista en el combat al racisme, o que simplement teoritzin sobre aquest fenomen, és quelcom que s'ha posat en qüestió a partir de determinats moviments i estudis antiracistes, anticolonials i decolonials. Les crítiques són pertinents. Hom pot preguntar-se quin paper han de jugar els que, tot i ocupar una posició socialment privilegiada com a conseqüència de la seva identitat racial, estan compromesos amb la superació de les desigualtats i les injustícies socials i, per tant, també en relació a les provocades pel racisme. Per tant, s'han de tenir presents les crítiques que posen sobre la taula el paper dels blancs en el context antiracista. D'aquestes crítiques sorgeix una pregunta aplicable específicament al nostre context i que pot arribar a ser incòmode: ¿Realitzar una recerca sobre racisme des d'una posició racial de privilegi suposa reproduir precisament el tipus de pràctiques que han contribuït a la permanència d'aquestes opressions?

Una de les autores que teoritza sobre aquesta possible contradicció és la filòsofa brasilera Djamila Ribeiro, quan critica l'autoria blanca dels treballs acadèmics sobre racisme. La crítica es dirigeix en una doble direcció. Per una banda, aquests treballs són

qüestionables si entenem que el racisme és una les causes principals que ha provocat que fossin hegemònicament realitzats per blancs, ja que la població no blanca ha estat impedida d'accedir als espais de poder i reconeixement —social i econòmic—, entre els que hi trobem el camp universitari. En conseqüència, la qüestió que es planteja és si la confecció d'aquest tipus de treballs per part d'investigadors blancs suposa una reproducció d'allò que formalment es pot estar criticant, ja que aquests productes no aportarien cap canvi en l'estructura d'opressió que confereix als blancs el privilegi de poder parlar des d'espais de poder com l'acadèmic —en detriment dels no blancs—. Per altra banda, sorgeix la pregunta sobre si aquesta hegemonia blanca en la producció acadèmica pot perjudicar el sentit dels anàlisi sobre el racisme realitzats des dels espais científics. Ribeiro genera, doncs, reflexions que encaixen idòniament en la resolució de qüestions relatives a la possibilitat i adequació de que algú que pertany a un grup localitzat en una posició racial de privilegi pugui parlar, estudiar o teoritzar sobre el racisme.

En concordança, aquest treball partirà de la consciència de la identitat racial del seu autor, que l'ubicaria en un *lugar de fala* (lloc de parla) específic (Ribeiro, 2017). Aquesta categoria analítica, fonamentada en la *standpoint theory* o *standpoint view* de l'autora estatunidenca Patricia Hill Collins (2000), ens permetrà pensar críticament el nostre estatus i ens portarà a reflexionar en tot moment en com hem d'intervenir en el debat: pensar sobre el què s'està parlant, des de quina posició, de quina manera i quines conseqüències en deriven d'això. Aquesta actitud pretindrà configurar-se com una posició veritablement compromesa amb l'antiracisme, el que donarà lloc a pensar de quina manera un investigador blanc pot contribuir en la consecució d'una societat menys desigual utilitzant precisament la seva posició de poder.

Aquest qüestionament tindrà conseqüències en la definició inicial de l'objecte de la investigació: s'analitzarà el racisme des de l'observació i teorització dels espais freqüentats pels blancs i les pràctiques que aquests hi realitzen. En altres paraules, l'estudi defugirà del clàssic treball que té com a objecte als membres dels grups minoritzats per prestar atenció als que ocupen les posicions de privilegi, el que trenca amb una perspectiva científica dominant en la antropologia i les ciències socials en general que ha estat descrita pel jurista brasiler Lourenço Cardoso a *O branco ante a rebeldia do desejo: Um estudo sobre o pesquisador branco que possui o negro como objeto científico tradicional*:

En la nostra tradició científica, especialment, en l'antropologia, l'objecte d'estudi de les ciències socials ha estat l'«Altre». En altres paraules, el primitiu, el salvatge, el no-occidental, l'exòtic, el rural, el negre, la dona, l'homosexual, el musulmà, el jueu, l'indi, el xinès, «les persones del Sud». L'objecte dels estudis ha estat dirigit a tots aquells que es trobaven fora de les normes estandarditzades per la cultura eurocèntrica, blanca, masculina, occidental. [...] En aquest context, estudiar el blanc no és una qüestió. El blanc és «Ell» i el problema efectivament és «no-ser-Ell». Per tant, investigar el blanc no és un tema, una qüestió i punt (Cardoso, 2020, p. 129).

La investigació es centra en els blancs i les seves responsabilitats en relació a la reproducció de les pràctiques racistes en el camp de la pràctica jurídica. La mirada que s'aplica és la derivada de la proximitat, per raons socials i professionals, amb el grup de poder —tot i que més pròxima per motius polítics i personals amb les lluites dels integrants dels grups subordinats—. Una posició que s'utilitzarà per a problematitzar la tasca dels operadors jurídics blancs i per a denunciar-la, si és el cas. En definitiva, per a contribuir a *visibilitzar el paper del blanc* en relació a la reproducció del racisme (Cardoso, 2020, p. 132).

Una altra qüestió que es tindrà en compte és la intenció decidida de mantenir una postura compromesa amb el trencament de la dominació blanca en els espais acadèmics, el que es traduirà en un enfocament distant del context acadèmic europeu. La utilització d'epistemologies que fugen de l'eurocentrisme acadèmic, per una banda, pretén configurar-se com una pràctica antiracista en sí mateixa, en la mesura en que s'obre a les elaboracions d'autors poc divulgats en el nostre context com a conseqüència del seu origen. Per altra banda, vol contribuir a construir una mirada crítica vers la problemàtica racial poc present a Europa, i en aquest sentit enriquidora. Amb aquesta doble intenció s'han realitzat dues estades al Brasil, gràcies a la col·laboració amb la *Universidade do Estado do Rio de Janeiro*. Com ja s'ha pogut apreciar amb les cites fetes fins ara, la investigació fonamentarà part de la seva anàlisi en obres realitzades per autors i autores africans, afrodescendents, llatinoamericans i asiàtics, les quals han quedat en espais de menor difusió o consideració acadèmica en el nostre context acadèmic, en part, per la pertinença dels seus creadors a grups minorats.

Per últim, la investigació comptarà amb les experiències dels no blancs davant del fenomen del racisme com una font de dades clau per a l'anàlisi proposat. Es fonamentarà, en gran mesura, en una matriu d'experiències que són explicades pels propis afectats (i pels seus representats legals) d'acord amb les seves pròpies

percepcions. El treball etnogràfic que es presentarà té en les entrevistes als afectats pel racisme un dels seus fonaments principals, una font de dades primària per a entendre el com i el perquè del funcionament del sistema judicial en l'abordatge dels casos de racisme, i per pensar en solucions eficaces. La funció de les entrevistes a no blancs, però, no s'ha de confondre amb una voluntat d'ocupar un espai de representació que es té consciència de que no pertoca a aquest investigador, com tampoc amb la voluntat d'ocupar un espai polític reservat als moviments negres.

c. La vinculació personal de l'autor amb el camp estudiat

La segona de les qüestions ètiques tingudes en compte preliminarment fa referència a les cauteles necessàries a l'hora de practicar una observació suficientment distanciada, tenint en compte la relació i implicació de l'observador amb el camp estudiat. Una vinculació que es va construir durant anys d'exercici professional, per la proximitat personal amb els afectats pel racisme, pel compromís polític en relació al combat contra el racisme i, també, per la llunyania o *extranyació* experimentada vers el camp judicial, fruit de l'antagonisme sentit en no poques ocasions respecte alguns operadors jurídics i les institucions que representen.

Sent l'objecte de la investigació el camp judicial i la tasca que en aquest hi desenvolupen els operadors jurídics com a actors protagonistes d'aquest sistema (o subsistema) de poder, s'haurà de tenir en compte i tractar detingudament el fet que aquesta investigació provingui d'un membre que ha format part d'aquesta comunitat durant més d'un lustre. Tanmateix, com dèiem, els espais en (i els actors amb) els que s'ha desenvolupat la pràctica jurídica estudiada, tot i que haurien d'haver estat familiars per compartir un mateix origen social i per la freqüència amb la que s'hi ha assistit com a advocat, no han estat viscuts com a propis durant els anys de professió. Ben al contrari, en moltes ocasions han estat l'origen d'experiències professionals i personals desagradables i hostils. Aquesta situació planteja una sèrie de problemes que s'hauran d'encarar, atès que s'estudiarà un món social en el que l'autor —com per altra banda veurem que es pot predicar de la resta d'actors intervinents als processos— s'hi ha trobat *apostant i participant* (Bourdieu, 2008, p. 39).

El sociòleg francès Pierre Bourdieu ha empès a reflexionar sobre les limitacions de realitzar un treball lliure d'implicacions personals, a l'assenyalar que apel·lar al caràcter científic de la tasca de l'investigador pot amagar una fugida cap endavant. En *Homo*

academicus —el seu treball sobre el camp acadèmic en que reflexiona en profunditat sobre les implicacions de la parcialitat o imparcialitat de l'investigador— expressa el seu temor vers la possible afectació de la tasca de l'investigador deguda al seu esforç per esvair l'acusació de tenir implicacions personals subjacents:

La preocupación por escapar a la sospecha de la posición tomada conduce a un esfuerzo por desaparecer como sujeto «interesado», «prevenido», sospechado de antemano de poner las armas de la ciencia al servicio de los intereses particulares, por abolirse incluso como sujeto cognoscente al recurrir a los procedimientos más impersonales, más automáticos, y por ende, al menos en esta lógica que es la de la «ciencia normal», los más indiscutibles (Bourdieu, 2008, p. 17).

Apel·lar tancadament al caràcter científic de la investigació corre el perill de presentar una retòrica més preocupada en el control de l'emissió i recepció del discurs que en produir efectivament resultats que compleixin amb les característiques crítiques atorgades a la ciència. En aquest sentit, l'exposició detallada de la metodologia científica emprada es sol presentar com la prova de la imparcialitat de la posició de l'autor i de la rigorositat dels resultats obtinguts. *Com si el mètode excloués immediatament el punt de vista*. Quan, com assenyala el sociòleg francès, «no hay objeto que no conlleve un punto de vista, por más que se trate del objeto producido con la intención de abolir el punto de vista, es decir, la parcialidad» (*ibid.*). I és que les operacions emprades per l'investigador per tal de presentar el mètode com a eina de la imparcialitat poden ser objecte del control subjectiu del mateix investigador pel simple fet de ser manipulades i explicades per aquest.

Per tal de fer front a aquest risc, sense perdre de vista el rigor demanat pel mètode científic, en aquest treball es té en compte el camp de representacions de partida que operen al cap de l'autor davant de la realitat que vol estudiar. Coherentment amb això, i per tal de descriure amb rigor la realitat estudiada (la operació d'«objectivar-la», com diu Bourdieu a la cita següent), serà necessari autoqüestionar constantment la pròpia mirada i plantejar-se obertament *qui està parlant a través seu*:

En realidad, la libertad con respecto a los determinismos sociales que pesan sobre él [investigador] es proporcional a la potencia de sus instrumentos teóricos y técnicos de objetivación y sobre todo, tal vez, a su capacidad de volverlos, de alguna manera, contra sí mismo, de objetivar su propia posición a través de la objetivación del espacio en el interior del cual se definen la posición que ocupa y su visión primera de su posición y de las posiciones opuestas; a su capacidad de objetivar al mismo tiempo la intención misma de objetivar, de adoptar sobre el mundo, y en especial sobre el mundo del que él mismo forma parte, un punto de vista soberano, absoluto, y de trabajar para

excluir de la objetivación científica todo lo que ella pueda deberle a la ambición de dominar sirviéndose de las armas de la ciencia; a su capacidad, por último, para orientar el esfuerzo de objetivación hacia las disposiciones y los intereses que el investigador mismo debe a su trayectoria y a su posición y también hacia su práctica científica, hacia los presupuestos que ella compromete en sus conceptos y sus problemáticas, y en todas las aspiraciones éticas o políticas asociadas a los intereses sociales inherentes a una posición en el campo científico (Bourdieu, 2008, pp. 27-28).

En favor de la rigorositat de la investigació, es procurarà portar a terme aquest exercici de presa de consciència de la pròpia posició dins del camp social estudiat, considerant totes les implicacions de l'enfocament proposat des de la comprensió de que aquest es fa «con las lucideces y cegueras correspondientes» (Bourdieu, 2008, p. 48). La intenció, en suma, és reduir al màxim el biaix implicat en les *disposicions* de partida respecte al camp estudiat i als seus protagonistes.

PRIMERA PART

EL DRET DAVANT DEL RACISME

CAPÍTOL I. EL RACISME COM A FORMA D'OPRESSIÓ

El racisme és un fenomen que pot ser identificat en contextos històrics i territoris diversos. De la mateixa manera, tampoc podem obviar que, més enllà de la influència derivada de la seva localització històrica i geogràfica, el racisme ha estat i és explicat des de diferents perspectives depenent dels fonaments epistemològics emprats per a abordar-lo, el que dóna lloc a distintes comprensions del fenomen. Per aquest motiu, en aquesta investigació ens hem vist obligats a circumscriure l'anàlisi del racisme a un marc històric determinat i a una perspectiva epistemològica específica. En aquesta investigació s'aborda el racisme a partir dels estudis que el defineixen com un fenomen connectat a processos històrics com els de la colonització, l'esclavitud, l'expansió europea o el desenvolupament de les identitats nacionals. La decisió d'explicar el racisme a partir d'aquests processos històrics deriva de dues premises principals.

La primera consisteix en l'elecció, dins la diversitat de mirades existents, d'aquelles que han mostrat uns fonaments teòrics, epistemològics i conceptuals que revelen una postura problematitzadora i crítica addient amb la complexitat del fenomen. En aquest sentit, en aquesta investigació s'ha procurat assolir una interpretació del racisme d'acord amb els autors i autores compromesos amb una comprensió àmplia del fenomen, capaç d'identificar-lo en actituds, espais i dispositius que van més enllà d'una visió simplificada del problema (Akotirene, 2018; Alexander, 2014; Almeida, 2019; Badiou, 2016; Baker, 1981; Baptist, 2019; Borges, 2018; Cardoso, 2010; Davis, 2016; DuBois, 1935; Foucault, 2001; Ianni, 1988; Mbembe, 2018; Mills, 1997; Ribeiro, 2017; Robinson, 2000; Spivak, 1985; Carmichael i Hamilton, 1967; Wallerstein i Balibar, 2008; Wieviorka, 1992; entre d'altres). L'elecció s'ha pres a partir de la idea que l'abordatge dels processos històrics referits resulta idoni per a poder explicar la connexió entre el racisme i les dinàmiques de caràcter econòmic, polític, jurídic, social i cultural que han caracteritzat el fenomen en el passat i que el relacionen amb les seves manifestacions actuals.

Coherentment amb aquesta premissa, la investigació es vincula, epistemològica i analíticament, a la corrent que parteix de la existència d'una matriu colonial en la construcció i el desenvolupament del racisme (Akotirene, 2018; Davis, 2016; hooks, 2019; Mignolo, 2015; entre d'altres), en la entesa de que això permet entendre, a partir

de manifestacions històriques d'aquesta forma d'opressió, el substrat de fons d'aquelles que estan esdevenint en el present en el nostre entorn. Ens servirem, doncs, de l'anàlisi d'aquests processos històrics per a relacionar el racisme amb dinàmiques de caràcter global.

La segona premisa d'aquest enfocament és que l'anàlisi del racisme connectat als processos històrics que han servit per sedimentar-lo com a categoria de percepció de les relacions socials permet contextualitzar el procés del que ha emanat i en el que s'ha desenvolupat el dret antidiscriminatori, quelcom de necessari per a poder abordar l'anàlisi de l'efectivitat, l'eficàcia i la idoneïtat d'aquesta normativitat específica. En aquest sentit, resulta rellevant per a la nostra investigació tenir en compte que el context que va donar origen a les accions institucionals encarregades de donar resposta a les reivindicacions antiracistes, i que com veurem al capítol següent van acabar materialitzant-se en el que avui entenem per dret antidiscriminatori, va estar concretament determinat pels moviments de resistència al racisme.

Per últim, aquest capítol s'estructura des d'una distinció particular, que parteix de la capacitat del fenomen del racisme per generar grups socials que en són perjudicats però també d'altres que en som beneficiats. Sense perdre de vista les discriminacions i violències que han patit els primers com a conseqüència del racisme, centrarem la nostra atenció en els avantatges que ha comportat per als blancs. L'objecte del capítol, doncs, està en concordança amb els objectius generals de la investigació, relacionats amb l'observació i estudi de la pràctica jurídica com a camp ocupat i dominat per la blanquitud.

Un aclariment ulterior, també extensible als següents capítols, té a veure amb que aquest treball no té la pretensió de configurar-se com un estudi historiogràfic sobre el racisme (en el capítol 1) o els moviments socials antiracistes i el dret antidiscriminatori (en els capítols 2 i 3). Estem segurs, per tant, que la investigació presenta insuficiències historiogràfiques com a conseqüència d'obviar determinades realitats socials o per falta d'aprofundiment en algunes qüestions o passatges històrics. Tanmateix, l'aproximació al racisme que es porta a terme en aquest capítol —igual que la dels dos següents en relació a la construcció i desenvolupament del dret antidiscriminatori— es realitza en la que s'ha entès que és la mesura justa en concordança amb l'objectiu central de la investigació (l'anàlisi del dret antidiscriminatori).

1.1. El racisme com a ideologia

Per abordar la vessant ideològica del racisme emprarem la definició d'ideologia proposada pel jurista Juan Ramón Capella (2008, pp. 66-67). L'entendrem com un dels instruments que des del poder polític (en un sentit ampli) s'utilitzen per a assolir la *interiorització* i *acceptació* de l'ordre social i econòmic dominant, en la mesura que permet crear *consens* i assimilació al seu voltant. La ideologia aconseguix *cohesionar* la ciutadania en relació a un model socioeconòmic determinat, que podrà tornar-se *hegemònic* precisament gràcies a la força d'atracció que aporta la seva dimensió ideològica. A partir d'aquesta funció, entenem la ideologia com una *força neutralitzadora* que permet contenir els conflictes interns que podrien esdevenir-se en una societat com a conseqüència de situacions d'explotació de determinats sectors socials —mitigant la necessitat de l'ús de l'activitat coercitiva que el mateix poder polític presenta a través del dret i del monopoli estatal de la violència—, el que en el cas específic del racisme es tradueix en la capacitat de justificar la inferiorització de la població no blanca en determinats contextos i moments històrics. Així, quan parlem del racisme com a ideologia l'entendem en el sentit marxista d'una figuració coherent però falsa de la realitat que dificulta conèixer-la efectivament, el que permet cohesionar la societat al voltant d'un determinat projecte polític sense necessitat de legitimar-lo únicament al voltant dels mecanismes de caràcter coercitiu.

Localitzem el sorgiment del racisme com a contingut mental estructurant del pensament a finals del segle XVII, a partir de l'aparició a Occident d'una narrativa de naturalesa primordialment filosòfico-moral que es sustentava en la idea de l'existència de races humanes³ i en la determinació de relacions de superioritat i inferioritat entre aquestes⁴. A partir del segle XIX, aquest discurs va passar a vertebrar-se a través d'idees amb aparença científica que apel·laven vagament a la biologia i a la genètica per a explicar la inferioritat de determinats grups humans. Així, la pertinença a una determinada raça permetia associar atributs biològics, naturals i culturals a determinades característiques

³ Recordem que, tal i com hem explicat a la introducció, l'existència de races humanes està refutada des d'un punt de vista biològic o genètic.

⁴ En aquest apartat no tractem pràctiques racistes que històricament van precedir la teoria de les races humanes, tot i haver comportat efectivament la jerarquització i inferiorització de grups socials demarcats per qüestions com l'origen ètnic o el color de pell. Per a un aprofundiment d'aquestes formes de racisme precedents a la idea de les races es recomana consultar *Racisms: From the Crusades to the Twentieth Century* (2013) de Francisco Bethencourt. Ens interessa, doncs, delimitar el racisme com el fenomen que es vehicula a través d'un conjunt d'idees que resta presentat d'una forma coherent i articulada (tot i la seva falsedat) i que estableix l'existència de races humanes i les respectives relacions de superioritat i inferioritat entre aquestes.

físiques dels individus, d'entre les que destacava el color de pell. Es propugnava, d'aquesta manera, la superioritat biològica i genètica de la raça blanca, es classificava a les altres races com a inferiors per naturalesa i es considerava la mescla de races com una font de decadència. Un racisme, per tant, que com a ideologia es fonamentava en el concepte de les races i en un discurs pseudocientífic que explicava les diferències morals i intel·lectuals dels grups definits racialment per causa del determinisme biològic. Aquesta ideologia va presentar el seu apogeu durant el segle XIX, servint de substrat per legitimar la colonització duta a terme pels imperis, i va seguir també present de forma tràgica durant el segle XX, sent-ne els seus exponents més coneguts el nazisme alemany, la segregació estatunidenca i l'apartheid sud-africà. Actualment, segueix mantenint repercussió, tot i que en molta menor mesura, a través sobretot de manifestacions del neonazisme. Nogensmenys, com a manifestació de la transcendència d'aquesta ideologia —i donada la seva proximitat històrica—, en determinats sectors socials ha perdurat el prejudici sobre la incapacitat dels no blancs per a portar a terme tasques relacionades amb l'activitat intel·lectual, tot i que aquest *aïllament mental* no estigui legitimat per un discurs de naturalesa científica.

Tanmateix, tot i la presència actual d'expressions de racisme ideològic que prenen el determinisme biològic com a fonament per a la classificació de grups racials, la desacreditació científica de l'existència de races humanes i la deslegitimació del racisme ideològic derivada de l'impacte negatiu que van generar determinats fets històrics —en particular, l'holocaust nazi—, van comportar que durant la segona meitat del segle XX es produís una transformació del fenomen en tant que ideologia. Així, el discurs de caràcter suposadament científic es va veure reconfigurat a través de discursos intel·lectuals que fonamentaven el racisme en base a la diferència cultural, o per ser més precisos, a la «irreductibilitat de les diferències culturals» (Wallerstein i Balibar, 2008, p. 37). A *Le racisme, une introduction (El racismo, una introducción* [1998], 2009) el sociòleg francès Michael Wieviorka situa el naixement d'aquest fenomen entre les dècades dels anys cinquanta i seixanta del segle XX, presentant com a moment fundacional el congrés del partit conservador britànic de l'any 1968. En aquell context es situa l'establiment de les línies mestres del discurs polític conservador en matèria racial, que passarà a fonamentar-se en el control estricte de la immigració, les mesures per a la repatriació dels immigrants i l'oposició a la legislació contra la discriminació racial. El racisme cultural va anar lligat, doncs, a un discurs que no es recolzaria ja en la

idea de la superioritat de la raça biològica sinó que es fonamentaria en la idea de la diferència cultural. Com descriu el sociòleg britànic Martin Barker a *The new racism* (1981), s'estructuraria en funció de la idea de la cultura, la llengua, la religió, les tradicions i les costums, conceptes que eren gestionats com a amenaces sobre la homogeneïtat nacional. Apareix, doncs, el concepte de la xenofòbia com a rebuig a l'estranger, que possibilita l'estigmatització, l'explotació i la criminalització de determinats grups socials definits pel seu origen, nacionalitat, cultura, religió o color de pell.

Aquest ordre d'idees ha estat present amb major o menor incidència al llarg de les últimes dècades del segle XX depenent dels territoris i de les conjuntures socials, polítiques i econòmiques de cada societat. Però és durant les dues primeres dècades del segle XXI, amb la intensificació del desmantellament dels mecanismes de cohesió social de la etapa del *welfare* i l'increment general de les desigualtats, quan ha experimentat un creixement notable. Antonio Giménez Merino (2019) assenyala, en aquest sentit, que l'allunyament de la ciutadania respecte a l'intervencionisme estatal ha comportat l'augment de l'identitarisme com a motor de cohesió social —en substitució dels vincles socials i laborals que actuaven en el passat—, configurant-se com una reacció als processos d'individualització característics de la globalització. Això s'ha materialitzat en l'augment de moviments polítics neoconservadors que orienten, desenvolupen i capitalitzen els prejudicis vers els estrangers que, tot i estar relacionats amb la influència dels processos d'estigmatització vertebrats discursivament, fins a les hores restaven latents de forma difusa i fragmentada a nivell social i majoritàriament desarticulats a nivell polític. Estem parlant de discursos que, com assenyala Giménez Merino, alimenten impulsos *antidemocràtics* i contraris al reconeixement dels drets fonamentals de determinats sectors socials (2019, p. 133), entre el que es troben els immigrants. Es tracta de moviments amb un discurs que responsabilitza a la immigració de les deficiències en el funcionament dels serveis socials, la presenten com a propensa a la delinqüència, la mostren com a amenaça a la identitat comunitària nacional i, en definitiva, l'acusen de ser la causant de gran part dels problemes de les societats europees i estatunidenca. En aquest sentit, a *Notre mal vient de plus loin (Nuestro mal viene de más lejos* [2016], 2016) el filòsof francès Alain Badiou reflexiona respecte a com la immigració és presentada a les classes mitjanes de les societats occidentals com el *boc expiatori* de tots els mals (2016, p. 62), culpant-la de les carències socials de la

població autòctona. Podem veure a través de l'anàlisi d'aquesta realitat la funció ideològica del racisme, ja que permet justificar situacions de precarietat derivades del model socioeconòmic imperant, intervenint com a força neutralitzadora de possibles conflictes socials. El creixement, a Europa i als Estats Units, dels partits i moviments d'extrema dreta que recolzen gran part del seu discurs polític en el rebuig a la immigració n'és el principal exponent⁵.

De la mateixa manera, la renovació dels discursos racistes ha comportat la presència d'una altra manifestació ideològica del fenomen, lligada col·lateralment als discursos discriminatoris exposats fins ara. Aquesta forma ideològica de racisme té com a substrat l'ideologema de la meritocràcia, és a dir, aquell significat a través del qual s'entén que els integrants dels grups subalternitzats viuen en condicions de precarietat per causa de la seva falta d'iniciativa, esforç, constància i treball (en suma, per *falta de mèrit*), sense tenir en compte els condicionants socioeconòmics que hi intervenen⁶. La presència d'un discurs meritocràtic està lligada, doncs, tant a la ideologia racista que atribueix menors facultats i capacitats naturals als no blancs, com a la ideologia racista de caràcter xenòfob que caracteritza als immigrants com un grup social homogeni integrat per persones que gaudeixen de pitjors condicions de vida per causa de la seva falta d'esforç (una falta d'esforç que es pretén explicar com a característica cultural del grup social en qüestió).

A Espanya s'observen mostres de les dinàmiques descrites, tot i que amb algunes particularitats. Fins a finals del segle XIX hi trobem una predominança de l'eix religiós com a fonament de la caracterització negativa de determinades poblacions, sent contraposats el judaisme i l'islamisme al cristianisme com a valor definitori dels espanyols (Álvarez Chillida, 2002, p. 222). L'evocació de la *Reconquista* de la península ibèrica finalitzada a finals del segle XV i del colonialisme a Amèrica esdevingut a partir de la mateixa època, així com la reivindicació de l'*Imperio español* resultant del període colonitzador, eren factors determinants de l'identitarisme espanyol. El discurs racista a Espanya es situava en el marc de l'exaltació de l'assimilació dels altres pobles a la fe cristiana i a la llengua castellana, presentant una destacada matriu

⁵ Podem veure a través de l'anàlisi d'aquesta realitat la funció ideològica del racisme, ja que permet justificar situacions de precarietat derivades del model socioeconòmic imperant, intervenint com a força neutralitzadora de possibles conflictes socials.

⁶ Aquesta expressió ideològica de racisme permet «que la desigualtat racial viscuda en forma de pobresa, atur i privació material sigui entesa com a falta de mèrit dels individus» (Almeida, 2019, p. 81), obviant la responsabilitat de les institucions i la mateixa estructura econòmica, política i social.

civilitzadora, característiques concretes que el diferenciaven d'altres representacions de racisme europeu que pregaven per la separació i la segregació de les poblacions no blanques. Bona mostra d'aquestes característiques del racisme espanyol és la creació a inicis del segle XX del *Dia de la Raza* (avui anomenat *Dia de la Hispanidad*), pensat com una data per a commemorar i reivindicar la colonització del continent americà, entès aquest com un procés evangelitzador i civilitzador de les poblacions caracteritzades com a atassades. Tanmateix, va anar produint-se a Espanya la integració de la ideologia recolzada en la idea de races biològiques, sobretot a partir de mitjans-finals del segle XIX, trobant-ne una presència important fins a mitjans del segle XX. Aquesta situació va veure's afectada de forma particular pel domini del clerical-feixisme durant les quatre dècades de la dictadura franquista (de 1939 a 1975), el que va dotar al racisme espanyol d'un component nacionalcatolicista que el diferenciava del racisme ari predominant a la resta d'Europa. El racisme espanyol es desenvolupava a partir de la reivindicació la seva superioritat espiritual i de la consegüent submissió dels altres pobles, fonamentant-se en menor mesura en el manteniment de la puresa de la raça i la seva separació de les considerades inferiors. Durant el franquisme, doncs, el racisme es va fonamentar, per una banda, en l'eix religiós a través de l'antisemitisme i l'antiislamisme, i per l'altra, en la minoració dels pobles africans i americans amb els que es tenia contacte com a conseqüència de les colònies espanyoles a Amèrica i Àfrica (tot i la poca presència d'aquests pobles a la península fins a finals del segle XX), gaudint ambdós d'un important arrelament com a contingut de consciència entre la ciutadania.

Amb la instauració de la democràcia l'any 1975 i amb l'arribada de majors índexs d'immigració extracomunitària (en gran mesura a partir dels anys noranta i sobretot a inicis del segle XXI, ja que amb anterioritat es registra escassa presència d'immigració extracomunitària en territori espanyol⁷), van començar a proliferar discursos racistes de caràcter xenòfob, d'acord a la presència d'aquest tipus d'idees en la resta de societats europees. Per tant, tot i la presència de grups neonazistes a finals del segle XX (i en menor mesura a començaments del segle XXI) que segueixen fonamentant el seu racisme en la idea la superioritat de la raça blanca, aquesta forma d'opressió es vehicula

⁷ Segons dades de l'*Instituto Nacional de Estadística* (INE) l'any 1981 hi havia censats 198.042 estrangers a Espanya (0,5% de la població total), 360.655 l'any 1991 (0,9%), 637.085 l'any 1998 (1,6%), 923.879 l'any 2000 (2,3%), 3.034.326 l'any 2004 (7%), 5.268.762 l'any 2008 (11,4%), 5.736.258 l'any 2012 (12,1%) i 5.423.198 l'any 2020 (11,4%).

principalment a través de discursos crítics amb la immigració magrebí, subsahariana, llatinoamericana, asiàtica i romanesa.

En l'actualitat el racisme es fonamenta gairebé que exclusivament en discursos xenòfobs contra la immigració, sent capitalitzats per forces polítiques que defensen més o menys explícitament discursos de caràcter discriminatori. En aquest sentit, actualment trobem a Espanya la presència d'idees que responsabilitzen a la immigració de manca de voluntat d'*integració cultural*⁸, així com de la criminalitat, la falta de serveis públics o de les males condicions dels mateixos. De la mateixa manera, quan es tracta de les precàries condicions de vida (habitacionals, laborals, sanitàries, econòmiques, etc.) dels immigrants, s'aborda des d'una mirada meritocràtica, el que porta a difondre la idea de la pobresa i criminalitat d'aquests grups⁹ com a conseqüència de la seva falta de voluntat per a treballar. De la mateixa manera, existeixen discursos que estigmatitzen, minoritzen i ridiculitzen la immigració, materialitzats a través d'expressions socialment arrelades com *sudaca*, *panchito*, *moro*, *negro*, *negrito* o *chinito*¹⁰, utilitzades per a referir-se als integrants d'aquests grups socials.

Una manifestació especialment característica de racisme a Espanya té per objecte la població gitana. Durant la seva llarga presència a la península ibèrica (de la qual se'n tenen registres des del segle XV) ha estat una comunitat discriminada, venint-se reproduint pràctiques racistes vinculades a discursos que identifiquen a la comunitat gitana amb estereotips negatius com la deshonestedat, la ganduleria, la ineptitud intel·lectual, la realització de pràctiques culturals immorals, la propensió a la criminalitat o la falta d'*integració cultural*¹¹. També és recurrent trobar discursos que

⁸ Aquest concepte és utilitzat pels discursos xenòfobs com a sinònim de la falta de voluntat dels immigrants per acatar els valors culturals i morals de la societat receptora, el que és utilitzat per presentar la immigració com un agent uniforme que pretén imposar els seus valors i tradicions culturals, així com la seva moralitat i religiositat en determinats casos. Aquí es pren com una referència utilitzada pel discurs racista i no com una categoria adequada per a valorar les condicions de vida dels estrangers o el seu correcte assentament en la societat de destí.

⁹ Una major tendència a la criminalitat desmentida per les dades establertes pels estaments competents: durant el període transcorregut entre l'any 2000 i el 2014 en el que la immigració va passar del 2,3% al 10,7% de la població total (dades de l'INE), la criminalitat no va augmentar a Espanya sinó que va baixar de 45,9 a 44,7 (núm. d'infraccions per cada 100.000 habitants), segons dades del Ministeri de l'Interior. Les dades ens mostren que la criminalitat va anar a la baixa durant el període de major creixement de la immigració a Espanya.

¹⁰ Amb les seves respectives fórmules en català.

¹¹ Es poden consultar dades sobre la discriminació soferta per la comunitat gitana a Espanya als informes de l'Agència de l'Unió Europea pels Drets Fonamentals (FRA, en el seu acrònim en anglès), disponibles a l'enllaç: <https://fra.europa.eu/en/publications-and-resources/data-and-maps/survey-data-explorer-second-eu-minorities-discrimination->

esgrimeixen la seva baixa taxa d'èxit escolar —i no les causes socioeconòmiques que estan en la seva causació— com un element en contra dels gitanos. Aquest racisme perdura fins als nostres dies, tal i com mostra l'eurobaròmetre de 2019 dedicat a la discriminació a Europa¹², que estableix el gitanisme com l'eix de discriminació racista més estès a Espanya, concretament en un 65% del total. També els diferents estudis del Centro de Investigaciones Sociológicas (CIS) mostren el rebuig que pateixen els integrants de la comunitat gitana a Espanya:

En 2007, el CIS realizó una encuesta específica sobre discriminación y su percepción en la que preguntaba a los encuestados sobre el grado de simpatía generado por diferentes grupos de personas. El 51,7% de los encuestados declararon tener poca o ninguna simpatía hacia las personas gitanas. En 2013, de nuevo la comunidad gitana se situaba en cabeza en cuanto al grupo que recibe más actitudes de rechazo. También encabezaba el ranking de personas a las que les incomodaría bastante o mucho tener como vecinos. En la encuesta realizada en 2016 sobre percepción de la discriminación, si bien los datos muestran una ligera progresión hacia una mayor aceptación, sigue siendo el grupo que más rechazo recibe (Rights International Spain, 2020, p. 15)¹³.

Aquests discursos i pràctiques han afectat tant a la població gitana espanyola com a la provinent del paísos de l'est Europa, com ara la romanesa, actualment una de les més afectades pels discursos racistes¹⁴.

Podem citar dos exemples recents de la presència d'aquesta ideologia racista en el nostre entorn, ambdós en el marc de campanyes electorals. El primer es situa l'any 2011, quan el candidat del Partit Popular Xavier García Albiol va assolir l'alcaldia de la ciutat de Badalona (tercera ciutat més poblada de Catalunya). Durant la campanya

[survey?locale=EN&dataSource=EUMIDIS&media=png&width=740&topic=1.+Discrimination&question=pw_dis12overall110&subset=AllSubset&country=ES&superSubset=03--North-Africa,06--Roma&plot=inCountry&M2V=inCountry](https://data.europa.eu/data/datasets/s2251_91_4_493_eng?locale=en).

¹² «Eurobaròmetre especial 493, Discriminació a la Unió Europea, maig 2019», amb una base de 1.005 entrevistes a Espanya: https://data.europa.eu/data/datasets/s2251_91_4_493_eng?locale=en.

¹³ Els estudis del CIS es poden consultar als següents enllaços:

http://www.cis.es/cis/opencm/ES/1_encuestas/estudios/ver.jsp?estudio=5118;

http://www.cis.es/cis/opencm/ES/1_encuestas/estudios/ver.jsp?estudio=8940;

http://www.cis.es/cis/opencm/ES/1_encuestas/estudios/ver.jsp?estudio=14115.

¹⁴ L'antigitanisme ha estat detectat també a la resta de països europeus. L'ECRI aborda la presència d'estereotips negatius i prejudicis vers la comunitat gitana a Europa, així com els efectes de la marginació social i l'exclusió que pateixen en àmbits com l'educatiu, el laboral, l'habitacional o el sanitari (ECRI, 2020. *Annual Report on ECRI's Activities. Period from 1 January to 31 December 2019*, Strasbourg). França, Irlanda, Bèlgica, Països Baixos, Suècia, Regne Unit o Itàlia són alguns dels països europeus en els que s'hi detecten especialment aquestes dinàmiques discriminatòries, d'acord amb els informes de l'Agència de la Unió Europea pels Drets Fonamentals (FRA, 2020. *Roma and Travellers in six Countries*, Luxembourg, disponible en <https://fra.europa.eu/en/publication/2020/roma-travellers-survey>; vid. tb. FRA (2017). *Second European Union Minorities and Discrimination Survey. Main results*, Luxembourg, disponible a https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2017-eu-midis-ii-main-results_en.pdf.

electoral va editar i repartir pamflets que relacionaven a la comunitat gitana amb la delinqüència (en el tríptic s'hi mostrava una imatge de romanesos d'ètnia gitana amb una pregunta sobreimpresa que deia *¿Tu barrio es seguro?*), va manifestar que els romanesos eran «una plaga que solo ha venido a delinquir» i va arribar a declarar que «o aceptan nuestros valores o que se vuelvan por donde han venido»¹⁵. Posteriorment, un cop assolida l'alcaldia va portar a terme polítiques guiades per aquest discurs racista, tal i com registra la següent notícia publicada en premsa:

Durante su etapa en la alcaldía, Albiol intentó promover hasta tres veces un reglamento que restringía ayudas no imprescindibles para inmigrantes: desplazamientos por empleo; el material y actividades extraescolares; las mejoras para la vivienda o a las personas con dietas especiales. Su justificación: primero, los de casa. «Es de justicia que quien lleva años pagando impuestos acceda a las ayudas por delante de quien acaba de llegar». Durante su mandato, emprendió otras medidas como actualizar el padrón para reducir el número de inmigrantes o el freno a una mezquita en la localidad¹⁶.

El segon exemple el trobem encara més a prop, ja que es situa en la campanya electoral de les eleccions per a la presidència de la Comunitat de Madrid de l'any 2021. En aquest cas, el partit ultradretà Vox va utilitzar com un dels principals arguments electorals el discurs contra els nois i noies estrangers, menors d'edat, que no tenen en territori espanyol familiars que els puguin tutelar, utilitzant i popularitzant el concepte *menas* (acrònim de *menors estrangers no acompanyats*) com a terme estigmatitzador i deshumanitzador, criminalitzant-los i responsabilitzant-los d'actituds violentes i de les carencies dels serveis socials. Vox va presentar un cartell electoral en el que s'hi podia veure una imatge d'un menor estranger i d'una senyora anciana amb un text sobreimprès que deia «Un mena 4700 euros al mes. Tu abuela 426 euros de pensión/mes. Protege Madrid».

En conclusió, observem que a Espanya —en concordança a les dinàmiques globals— existeix un racisme que com a ideologia ha passat de la concepció biològica de les diferències a deixar-se permerar en un determinat moment pel discurs de la xenofòbia i de la incompatibilitat cultural. Identitat racial, identitat ètnica, identitat nacional i

¹⁵ Declaracions extretes de l'article publicat al diari El País el dia 28 de juliol de 2015 amb el títol «Las perlas xenófobas de Xavier García Albiol», disponible a

https://elpais.com/ccaa/2015/07/28/catalunya/1438078282_063848.html.

¹⁶ *ibid.*

identitat cultural s'han configurat com els fonaments del racisme que durant els últims anys ha trobat una punta institucional a la societat espanyola.

Aquest procés ha succeït a Espanya en sintonia amb les dinàmiques europees i globals, comportant mutacions de la ideologia racista que han acabat allunyant-la de la idea biològica de raça i aproximant-la a la de la identitat nacional i ètnica, tal i com reflexiona Cardoso:

La identitat nacional està associada a la identitat racial i ètnica, per tant, el nacional autèntic seria el blanc, il·lustrant aquesta idea, l'estatunidenc autèntic seria el blanc, l'anglès autèntic seria el blanc, el francès autèntic seria el blanc. Com a conseqüència, les pràctiques racistes, en ocasions homicides, estan dirigides igualment als immigrants i no necessàriament només als negres. En aquest cas particular, el concepte immigrant substituiria la categoria negre (Cardoso, 2010, pp. 621-622).

La globalització com a procés econòmic, polític, social i cultural ha estat un dels factors que expliquen el camí recorregut pel racisme com a ideologia al llarg de les últimes dècades, donat que els pressupòsits que implica aquest procés constradiuen els fonaments en els que es s'havia construït el racisme. El filòsof i jurista brasiler Silvio Luiz de Almeida reflexiona, en aquest sentit, que l'actual context econòmic, polític i social es presenta com «globalitzat, multicultural i constituït per mercats lliures», el que comporta que el racisme «no s'atreveix a presentar-se sense disfresses» (Almeida, 2019, p. 72). Aquest encobriment discursiu tindria l'efecte de facilitar la seva reproducció tant pels responsables de la seva difusió com per la població que s'hi adhereix, actuant com a mecanisme desculpabilitzador pels seus promotors i beneficiaris.

En aquest sentit, i com assenyala Cardoso, l'adjudicació d'una o altra denominació (racisme, neo-racisme, xenofòbia, meritocràcia, entre d'altres) per a parlar dels processos d'estigmatització, discriminació i violències vers als grups socials definits per la qüestió racial dependrà de la preferència de cada autor. En el nostre cas, utilitzem per a totes aquestes expressions discriminatòries fonamentades en el color de pell, nacionalitat o origen ètnic el terme *racisme*, ja que entenem que l'ús de diferents denominacions pot, per una banda, generar confusió en el lector i, per l'altra, acabar per descaracteritzar i buidar de contingut el terme original.

Ens trobem, doncs, que el racisme propugna la inferiorització de determinats grups humans en base a posicionaments ideològics, ja sigui prenent com a fonament

arguments de caràcter biològic, ja sigui en base a elements de naturalesa cultural, o recolzant-se en un discurs que considera la desigualtat com una conseqüència de la falta de mèrit dels individus. Una inferiorització que ha tingut un paper transcendent en la configuració dels processos històrics de caràcter econòmic, polític i social amb els que ha coexistit, donat que l'aparició i evolució del racisme com a ideologia ha servit de sustent racional per a poder executar els projectes hegemònics que han caracteritzat el últims quatre segles de la nostra història. Comencem per analitzar l'econòmic.

1.2. La dimensió econòmica de la desigualtat racial

El politòleg estatunidenc i professor del Departament d'Estudis Negres de la Universitat de Califòrnia Cedric J. Robinson és un dels autors que ha descrit de forma més clara la relació entre la construcció del capitalisme, l'esclavitud, el colonialisme, l'expansionisme europeu, el nacionalisme i el racisme:

El desenvolupament històric del capitalisme mundial va estar influenciat de manera fonamental per les forces particularistes del racisme i el nacionalisme. Això només va poder ser així perquè els orígens socials, psicològics i culturals del racisme i el nacionalisme van anticipar el capitalisme a temps i van formar una peça amb aquest que va contribuir directament a l'organització de la producció i l'intercanvi (Robinson, 2000, p. 9).

A partir de la perspectiva de Robinson podem reflexionar sobre com el capitalisme va aconseguir correlacionar les concretes dinàmiques econòmiques de les colònies amb les dinàmiques que amb caràcter general dominaven les societats europees. A *Black marxism. The making of the black radical tradition* (2000), l'autor proposa el terme «capitalisme racial» per a definir aquesta idea. Amb aquest concepte assenyala com el capitalisme es va projectar com un model alimentat pel racisme i va fer ús de les formes violentes que aquest comportava: colonialisme, esclavitud, violència i genocidi. El capitalisme seria, segons Robinson, causa i conseqüència de la colonització i de l'esclavitud, fenòmens històrics sustentats pel racisme.

Són diversos els autors i autores que assenyalen la relació entre el colonialisme i l'expansió del capitalisme industrial a Europa a través dels processos d'acumulació de capital. L'historiador de Trinitat i Tobago Eric Williams descriu a *Capitalism and slavery* (1944) com el capital acumulat durant l'explotació colonial i en el comerç de persones esclavitzades va finançar el desenvolupament europeu. També ha estat identificada la relació entre capitalisme, esclavitud i racisme en la obra del sociòleg

brasiler Octavio Ianni. A *Escravidão e racismo* (1988) defensa que el racisme va ser producte i component de les relacions econòmiques que van configurar la creació, desenvolupament i expansió del capitalisme a través de processos econòmics i socials lligats a l'esclavitud. Ianni assenyala que les condicions estructurals definides per l'existència de l'esclavitud a les Amèriques varen marcar el desenvolupament del capitalisme:

A mesura que s'expandia el capital comercial, àmpliament dinamitzat amb els resultats dels grans descobriments marítims, és a dir, degut a la colonització de les noves terres i a la formació de *plantations, engenhos, fazendas, encomiendas, repartimientos* i *haciendas*, corria a Europa, i principalment a Anglaterra, l'acumulació primitiva (Ianni, 1988, p. 15-16).

Les formacions socials basades en el treball esclau produïen les mercaderies que permetien l'ampliació i l'acceleració de l'acumulació de capital, procés que va estar a la base de la creació i generalització del capitalisme. Ianni es refereix a un procés que ja havia estat descrit l'any 1867 per Karl Marx a *Das Kapital (El capital [1867], 2010)* quan assenyalava que els processos de saqueig i l'esclavitud lligats a la colonització alimentaven la generació del capital a les metropolis europees. Marx assenyalava la innegable connexió entre l'acumulació originària de capital que possibilita l'expansió del capitalisme i la transformació de la població no europea en mercaderies, ja fos al continent africà o a l'americà. Així, si el treball esclau era la causa per la qual es podia assolir a Europa l'acumulació de capital d'origen comercial, aquest mateix capital provocava la consolidació i la generalització del treball esclau a les Amèriques:

Tota formació social esclava estava vinculada, de manera determinant, al comerç d'or, plata, tabac, sucre, cotó o altres productes colonials. Aquests vincles, protegits per l'acció de l'Estat i combinats amb els progressos de la divisió del treball social i de la tecnologia, van construir, en conjunt, les condicions de la transició cap al mode capitalista de producció. (Ianni, 1988, p. 19).

Ianni ens assenyala com els progressos que per a determinades poblacions van anar associats al creixement econòmic europeu estaven lligats directament al sotmetiment de les poblacions que van patir la colonització i l'esclavitud. Mentre a Europa s'expandia primer la manufactura i apareixia després la gran indústria de la mà de la generalització del treball deslligat de la propietat nobiliària, a les Amèriques colonitzades s'expandia el treball esclau com a base de la producció i de la organització social. Societats que s'havien constituït en organitzacions político-econòmiques altament articulades, que

estaven determinades per les exigències de la producció de plusvàlua absoluta, i que es fonamentaven en el treball esclau dels inferioritzats sobre la base del racisme.

De la mateixa manera, el paper del racisme com a factor determinant pel desenvolupament i reproducció del capitalisme fins als nostres dies és una qüestió detectada pels autors i autores que s'encarreguen d'analitzar l'evolució d'aquest projecte econòmic. A *Race, nation, classe. Les identités ambiguës (Raza, nación y clase. Las identidades ambiguas*, 2008), els filòsofs francesos Etienne Balibar i Immanuel Wallerstein expliquen l'evolució d'aquesta relació entre racisme i capitalisme a través del que anomenen *etnificació de la força de treball*, una renovada i més complexa fórmula de relacionar el racisme, el nacionalisme i el creixement econòmic capitalista:

Es decir, en todo momento ha existido una jerarquía de profesiones y de remuneraciones vinculada a ciertos criterios supuestamente sociales. Pero mientras el modelo de etnificación ha sido constante, sus detalles han variado con el lugar y con el tiempo, dependiendo de la localización de los pueblos y de las razas que se encontraban en un espacio y tiempo concretos y de las necesidades jerárquicas de la economía en ese espacio y tiempo. Quiere esto decir que el racismo ha conjugado siempre la pretensiones basadas en la continuidad de un vínculo con el pasado (definido genética y/o socialmente) y una extrema flexibilidad en la definición presente de las fronteras entre estas entidades reificadas denominadas razas o grupos étnicos, nacionales y religiosos. La flexibilidad que ofrece la reivindicación de un vínculo con las fronteras del pasado, unida a la continua revisión de estas fronteras en el presente, adopta la forma de una creación y de una continua recreación de comunidades y grupos raciales y/o étnicos, nacionales y religiosos. Siempre están presentes, y siempre clasificados jerárquicamente, pero no siempre son exactamente los mismos. Ciertos grupos pueden desplazarse en la clasificación; algunos pueden desaparecer o unirse entre sí, y otros se desgajan mientras nacen grupos nuevos. Pero entre ellos siempre hay algunos individuos que son “negros”. Si no hay negros, o si su número es excesivamente reducido, pueden inventarse “negros blancos”. (Wallerstein i Balibar, 2008, pp.56-57).

Aquest procés d'etnificació de la força de treball el veiem clarament en el context europeu durant la segona meitat del segle XX i inicis del XXI, a través del tracte que es dóna a la immigració. Existeix un discurs més o menys permissiu respecte a la presència d'estrangers a Europa depenent de la conjuntura, adaptant-se segons les necessitats del moment la justificació del número de treballadors adients per a les feines menys gratificats i pitjor retribuïdes. Balibar i Wallerstein assenyalen aquests processos com a mostra de la funcionalitat del discurs racista en relació a les conjuntures econòmiques.

De la mateixa manera, aquestes dinàmiques permeten el naixement de comunitats etnificades a l'interior de les societats europees, a través de l'aparició de generacions ja nascudes dins de les fronteres nacionals europees, a les que ja se'ls hi té reservada una determinada funció dins del camp de treball precaritzat. D'aquesta manera, el racisme —a través dels processos connectats a l'etnificació del treball— ajuda a mantenir la reproducció social desigual del capitalisme, ja que legitima que part dels treballadors presentin retribucions molt inferiors a les que podria justificar el criteri meritocràtic.

Almeida, per la seva banda, també assenyala l'actual relació entre racisme i economia en el mateix sentit. L'autor descriu que aquesta relació es manifesta de manera subjectiva, «normalitzant la inserció en el mercat de treball de gran part de les persones identificades amb aquests grups socials amb salaris menors i condicions de treball precàries». En aquest sentit, el racisme naturalitza la sobreexplotació del treball — pitjors condicions de treball i salaris més baixos—, la qual es dona «especialment en l'anomenada perifèria del capitalisme» (Almeida, 2019, pp. 171-172). El racisme, d'aquesta manera, permet l'explotació del treballador etnificat i, com assenyala Almeida, legitima que en una mateixa formació social hi convisquin formes d'explotació desiguals, coexistint el treballador amb drets i el treballador que produeix en condicions anàlogues a l'esclavitud (fins i tot en la mateixa cadena productiva). Per altra banda, Almeida identifica també la relació entre economia i racisme quan es manifesta de forma objectiva a través de «polítiques econòmiques que estableixen privilegis per a un grup racial dominant o perjudiquen a les minories» (*Ibid.*, p. 170). En són un bon exemple el disseny de polítiques tributàries que proporcionalment carreguen en major mesura a les persones de renda més baixa —que en molts contextos es corresponen a comunitats no blanques— a través del salari i el consum en comptes de fer-ho sobre la renda i el patrimoni —que repercuteixen més sobre les persones en una millor posició econòmica i que en molts contextos es corresponen a comunitats blanques—.

No podem fer referència a les actuals dinàmiques econòmiques sense portar a terme una reflexió sobre el paper del racisme com a element clau en la reproducció dels processos que estan configurats més enllà del poder que històricament ha presentat l'Estat, i dels que depenen tant les mateixes dinàmiques econòmiques com el respecte als drets fonamentals. Com assenyalen la politòloga Adoración Guamán i el jurista Gabriel Moreno a *El fin de la impunidad: la lucha por un instrumento vinculante sobre*

empresas transnacionales y derecho humanos (2017), s'ha de tenir en compte que el context actual de globalització neoliberal ens obliga a observar la relació entre el poder, l'activitat de les empreses transnacionals i la vulneració dels drets humans, donades «las centenares de miles de personas que han sufrido y siguen sufriendo violaciones de sus derechos humanos provocadas por las actividades que realizan estas empresas a lo largo del conjunto de sus cadenas de valor»¹⁷. Hi juguen un paper clau les dinàmiques lligades a les distintes formes de neocolonialisme, entenent per neocolonialisme el conjunt de processos que han permès que, tot i la consecució de la independència formal dels països que havien estat colonitzats, aquests segueixin estant subjectes a la intervenció exterior de tercers països, principalment d'Europa i els Estats Units. Així, tot i presentar aquests nous Estats independents totes les característiques formals de sobirania i independència política i econòmica, la seva economia i les seves dinàmiques productives i comercials continuen estant dirigides des de fora, ja sigui a través de governs de tercers països o de l'activitat d'empreses que ostenten la seva seu fora dels nous Estats.

Aquest ordre econòmic mundial connecta, doncs, la globalització neoliberal, la configuració actual del poder polític-jurídic i les dinàmiques que possibiliten la vulneració de drets humans, el que té una incidència evident en les noves formes a través de les quals es practica el racisme com a element característic del projecte econòmic hegemònic. Així, les dinàmiques econòmiques repercuteixen en la vulneració dels drets humans, tenint aquests processos una relació directa amb el racisme com a forma d'opressió en el segle XXI¹⁸.

A Espanya trobem clars exemples d'aquestes dinàmiques. De la mateixa manera que durant l'etapa colonitzadora els sectors benestants i la burgesia van participar del negoci del tràfic d'esclaus i demés inversions relacionades amb les colònies —permetent l'aparició i posterior reproducció del capitalisme com a projecte econòmic dominant—, podem detectar en l'actualitat la presència de les pràctiques racistes —en el sentit que es fonamenten en la minoració de determinats grups socials definits pel seu color de pell,

¹⁷ Fragment extret de «Los tentáculos de las transnacionales. Entrevista a Adoración Guamán» de 02/11/2017.

¹⁸ Una de les dinàmiques que ens serveix per a identificar com les regles de la globalització neoliberal afecten la reproducció del racisme és la doble escala salarial que apliquen les empreses transnacionals als seus treballadors de plantes deslocalitzades a països amb població no blanca (com l'Índia, el Marroc, el Brasil o tants altres països no europeus), tal i com hem apuntat anteriorment a través de les reflexions d'Almeida.

nacionalitat o origen ètnic— com a elements configuradors de les certs comportaments corporatius: empreses tèxtils que tenen les seves fàbriques fora de l'Estat espanyol i que compten amb treballadors amb condicions anàlogues a l'esclavitud; la presència de mercaderies i productes elaborats amb materials importats de països no europeus en condicions que vulneren la seva sobirania, estabilitat i independència política, econòmica i social¹⁹; o la venda d'armament militar que és posada a disposició de conflictes bèl·lics que comporten la mort, la fam i la misèria de poblacions no europees²⁰.

De la mateixa manera, a Espanya trobem també dinàmiques econòmiques internes anàlogues a les dels països del seu entorn, sent el cas més il·lustratiu els processos d'etnificació de la força de treball que afecta a la immigració, —un element que forma part de les dinàmiques normalitzades de la seva economia—. Podríem esmentar diversos exemples —com són els casos del treball realitzat per la immigració en el sector agrícola o en la construcció—, però preferim aturar-nos per a analitzar l'activitat portada a terme pels immigrants que es dediquen a la venda ambulat com a exemple de la relació entre economia i racisme a Espanya. Així, si observem les persones que realitzen aquesta activitat a Espanya notarem que, majoritàriament, ens trobem amb persones provinents de països africans (a la ciutat de Barcelona en gran part d'origen senegalès). Països que presenten contextos econòmics degradats com a conseqüència de les dinàmiques econòmiques postcoloniales²¹ i de les diferents formes de neocolonialisme esdevingut fins als nostres dies²². Sent aquests contextos econòmics la principal causa de l'emigració africana cap a Europa²³, trobem que l'Estat espanyol

¹⁹ En relació a aquestes dues qüestions es pot consultar *El derecho ante las formas contemporáneas de esclavitud* (Pérez Alonso et al., 2017).

²⁰ Respecte a la venda d'armament, es pot consultar l'informe «Comerç d'armes, conflictes i drets humans. Anàlisi de les exportacions d'armes europees a països en situació de conflicte armat i vulneracions de drets humans» (Calvo Rufanges et al., 2020). En el mateix es realitza un anàlisi de les exportacions d'armament per part d'Estat membre de la Unió Europea durant l'any 2018.

²¹ A Senegal es va declarar oficialment la independència de França el 4 d'abril de 1960.

²² La influència francesa a Senegal segueix estant present a través de la seva intervenció en les dinàmiques econòmiques i polítiques del país. França, com d'altres països europeus, entre ells Espanya, tenen empreses actuant a Senegal. Per a accedir a una informació actualitzada sobre l'estat de les inversions espanyoles al continent africà i a Senegal en concret es recomana consultar els documents referents al pla *Foco África 2023*, elaborat pel *Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea, y Cooperación* del govern espanyol (http://www.exteriores.gob.es/Portal/es/SalaDePrensa/ElMinisterioInforma/Paginas/Noticias/20210328_MINISTERIO06.aspx).

²³ D'acord amb Jo-Lind Roberts-Sene, responsable de l'Organització Internacional per les Migracions (OIM), «les causes de la migració han estat similars en els últims deu o quinze anys al Senegal: la pobresa, no la pobresa extrema, però sí una manca d'infraestructures i d'informació. Una falta

denega l'entrada al país a aquests migrants, negant-lis —en el cas que aconseguixin entrar a territori espanyol— la possibilitat de regularitzar la seva situació administrativa durant el primers anys d'estada a Espanya. Sense autorització per a residir i treballar, se'ls hi denega qualsevol oportunitat de realitzar feines convencionals i formals. Els impediments legals, doncs, els sotmeten a un règim laboral de clandestinitat durant anys per a poder aconseguir regularitzar la seva situació a través del permís de residència i treball (el qual intentaran assolir a través de l'arrelament social), al que podran intentar accedir després de tres anys de la seva arribada a territori espanyol. Per tant, fins a aquell moment només haurà estat possible trobar feines precàries i informals, com poden ser la feina temporera al camp agrícola en condicions d'explotació laboral, la recollida de ferralla o la venda ambulants sense autorització administrativa, entre d'altres²⁴. En el cas de les dones, aquestes feines poden estar relacionades amb la neteja, la cura d'ancians i malalts o a la prostitució, entre d'altres. Quan finalment aconseguixen el permís de residència —si és que l'aconsegueixen— les dificultats per trobar feina per vies formals es mantenen, donada la situació d'exclusió i discriminació sociolaboral a la que estan sotmesos²⁵.

Aquesta concatenació de factors comporta que en moltes ocasions els africans arribats a Espanya en condicions de clandestinitat acabin precisament exercint de forma quasi que perpètua activitats precaritzades i en la informalitat, d'entre les que destaca la de venedors ambulants. Una estratègia de supervivència que realitzen en condicions de clandestinitat i que els condena a una vida en condicions de precarietat. Una forma

d'esperança: només veuen el seu futur a Europa, amb aquesta imatge que tenen de l'Europa on trobaran una feina i guanyaran diners». Aquesta és una declaració extreta del reportatge «VidaMantera», projecte de Catalunya Plural, El diario.es i SOS Racisme Catalunya publicat el 17/08/2017 a la pàgina web d'aquesta última entitat (<http://www.sosracisme.org/vidamantera-la-serie-de-reportatges-sobre-la-venda-ambulants-inicia-al-senegal>).

²⁴ A mode d'exemple transcrivim la resposta de Lamine Sarr, membre del Sindicat Popular de Venedors Ambulants de Barcelona, en contestació als retrets rebuts per part de determinats representants polítics durant el debat entre integrants d'aquest col·lectiu i candidats a l'alcaldia de Barcelona esdevingut el dia 14/05/2018: «Què volíeu que fes aquests tres anys? Seure davant un Mercadona i demanar diners? No. Vaig haver d'anar a treballar al camp i a la manta» (<https://www.publico.es/public/elecciones-municipales-porto-mes-anys-manuel-valls-els-manters-rebaten-els-candidats-l-alcaldia.html>).

²⁵ La descripció de les dificultats en la integració laboral que han d'afrontar els immigrants subsaharians que es dediquen a la venda ambulants deriva de les entrevistes realitzades durant la realització del treball de camp a integrants d'aquest col·lectiu a la ciutat de Barcelona. A les dificultats derivades de la normativa laboral espanyola se'ls hi han d'afegir altres factors, com és la discriminació directe en l'accés als llocs de treball, una qüestió que resta identificada en estudis, com els diversos informes sobre l'estat del racisme a Catalunya i a Espanya realitzats per l'associació SOS Racisme Catalunya i la Federació de SOS Racismo España.

immediata d'entendre aquesta dinàmica és transcriure aquí el següent text que fa referència a l'experiència d'un venedor ambulat senegalès que resideix a Barcelona:

La historia de Lamine es la historia de todos nosotros. De hecho es la historia de millones de personas en todo el mundo. Lamine llegó completamente solo a Barcelona con 15 años. Después de vivir en distintos centros de menores, se tuvo que dedicar a la venta ambulante. No porque él quisiera, sino porque era su única opción de supervivencia: al no tener “papeles”, no podía trabajar de forma regular. No podía cotizar ni tener seguridad social. Ni días de descanso. Ni paro. Para el Estado solo existía cuando tenía que pagar las multas por vender en la calle. Ha tardado 17 años en poder regularizar su situación. 17 años es más de la mitad de su vida. Y hasta ahora, que ha tenido papeles, no ha podido regresar a su país, Senegal, para volver a abrazar a su familia. El sistema le ha roto su vida por la mitad y nadie, absolutamente nadie, le va a devolver ese tiempo (fragment extret d'un text publicat el 30 d'abril de 2021 en el perfil d'Instagram @Top Manta_bcn).

Aquest és un clar exemple de la incidència i presència dels fonaments racistes que presenta la nostra economia. Uns fonaments que s'han anat desenvolupant al llarg del temps, mutant a través d'algunes de les seves dinàmiques amb l'objectiu de mantenir la seva expansió i, en conseqüència, permetent el creixement econòmic en les societats europees en benefici de les seves empreses i negocis, així com del benestar de la seva població. Les condicions imposades per les dinàmiques econòmiques generen ambients de negoci més rendables des del punt de vista financer per a les grans empreses, a la vegada que permeten als ciutadans europeus accedir a productes de consum i serveis a cost més baix. És pertinent recordar que les activitats assenyalades com a opcions laborals practicades en la informalitat pels immigrants que arriben clandestinament a Europa tenen com a beneficiaris directes a la població blanca, ja sigui a través de mà d'obra que treballa en condicions extremadament precàries al camp agrícola, de treballadors i treballadores en els sectors de la restauració, de la neteja o de cura als que no se'ls hi realitza contracte —estalviant-se els corresponents valors relatius a les prestacions socials incloses en els contractes laborals— o, fins i tot, de la possibilitat d'accés a sexe de pagament a cost baix²⁶. En el cas particular dels venedors ambulants, la seva activitat permet a la població europea accedir per un preu escàs a la compra de productes —sobre una manta al mig del carrer— que reproduïxen articles de marques

²⁶ Respecte a les condicions dels treballadors temporers, es pot consultar l'estudi «Trabajadores temporeros inmigrantes en el campo de Lleida (España): perfiles y situaciones sociolaborales» (2021) de Juan Agustín González Rodríguez, Jordi Garreta Bochaca i Núria Llevot Calvet. En relació al treball domèstic, es recomana l'estudi «Mujer inmigrante y empleo de hogar: situación actual, retos y propuestas» (2020) de Estela Aguirre Sánchez-Beato i Beatriz Ranea Triviño. Per últim, es pot consultar l'estudi «Migración, trabajo sexual y tráfico de mujeres» de Denise Paiewonsky (2007) per a aprofundir en la situació de les dones estrangeres que realitzen treball sexual a Europa.

de cost alt als que molts consumidors no podien accedir si els volguessin comprar al seu preu original a les botigues especialitzades. Aquesta possibilitat de compra intervé com un factor que —en la seva mesura— permet l'accés a determinats béns de consum amb un particular reconeixement social, el que pot explicar el perquè de que aquesta interrelació amb la població immigrada estigui deslligada d'un reconeixement social.

En conclusió, doncs, i vistos els anàlisis descrits, podem afirmar que el racisme és un element configurador de les estructures econòmiques hegemòniques que s'adapta cíclicament a les noves formes del capitalisme. Veiem a continuació quin paper hi juga la política en aquest entramat.

1.3. Els fonaments polítics de l'opressió racial

Tornant a l'aproximació històrica que venim portant a terme en aquest capítol, hem de ressaltar que la connexió entre colonització, esclavitud i l'acumulació de capital que va permetre la transició cap al model de producció capitalista només es va poder mantenir perquè a les colònies s'havien construït formacions socials esclavistes estructurades i efectivament recolzades en estatuts jurídics que institucionalitzaven el racisme. Així, la colonització, el genocidi i l'esclavitud dels pobles africans i indígenes americans (també dels asiàtics) precisava estar legitimada per una forma de pensament polític que, lluny de reprovar aquestes realitats, justificqués les accions dels colonitzadors blancs.

Els estudis consultats ens assenyalen que exercint aquest paper es presenta un esquema de pensament recolzat en uns fonaments de caire filosòfic-polític que identifiquen les activitats colonitzadores com a estratègies inserides dins una creuada civilitzatòria en nom de la llibertat. Un esquema cínic de pensament que precisa, per a poder justificar l'empresa colonitzadora, identificar als integrants dels pobles no europeus com a *bàrbars* o *salvatges*, en definitiva, com a *races inferiors* (Losurdo, 2004 i 2020).

El filòsof i historiador italià Domenico Losurdo és un dels autors que identifica de forma més clara com aquest estatus jurídic reservat als no blancs —que permetia la seva inferiorització i el conseqüent tracte infrahumà— venia legitimat pel projecte polític dominant. A *Controistoria del liberalismo (A contra-história do liberalismo* [2005], 2006) estableix l'existència d'una relació de dependència entre el benestar que propugna el liberalisme i l'explotació de determinats col·lectius socials. Per a Losurdo

«l'esclavitud no és quelcom que romanguí tot i l'èxit de les tres revolucions liberals; al contrari, coneix el seu màxim desenvolupament amb posterioritat a aquest èxit» (Losurdo, 2006: p. 47). L'autor considera que «l'ascens del liberalisme i la difusió de la esclavitud-mercaderia sobre la base racial són el producte d'un part bessó» (*Ibid.*, p. 49). Losurdo ens proposa, coherentment amb això, remuntar-nos als orígens del liberalisme polític i comprovar la concepció segregadora de la llibertat que presenta aquest esquema de pensament d'acord amb les posicions defensades pels seus primers i més destacats representants.

L'autor italià ens convida a analitzar les idees del filòsof anglès John Locke, considerat un dels pensadors pioners del liberalisme polític. Locke defensava que tots els homes són iguals i lliures, i que «l'esclavitud és un estat tan vil i miserable en l'home, i tan directament oposat al generós temperament i coratge de la nostra nació, que a penes és concebible per un anglès, molt menys per un cavaller, com per a abogar per ella». Tanmateix, quan censurava l'esclavitud no ho feia en relació als pobles colonitzats sinó que ho feia en referència a *l'esclavitud política* que al seu parer comportava la monarquia absoluta pels anglesos. Losurdo ens recorda que el filòsof anglès considerava «òbvia i pacífica l'esclavitud a les colònies» (in Losurdo, 2006, p. 13) i, per tant, era partidari d'aquesta si afectava als pobles no europeus. Locke és una mostra significativa de com es justifica en el discurs liberal la contradicció entre la defensa de la llibertat i el foment de l'esclavitud dels pobles colonitzats. A *Second Treatise on Civil Government* (Segundo tratado sobre el gobierno civil [1690], 2006) el pensador anglès assenta les bases del pensament que legitimaria políticament la colonització i l'esclavitud, fonamentant la seva proposta al voltant de conceptes com *l'estat de naturalesa*, *l'estat polític* i *l'estat de guerra*. Així, en els territoris en els que es desplegaven les empreses colonialistes —territoris en els que, segons Locke, s'esdevenien relacions situades fora *l'estat polític*— aquestes passaven a regular-se per *l'estat de guerra*: els que exercien resistència i s'oposaven a ser sotmesos en el context colonitzador estaven posicionant-se contra la raó anglesa i, per aquest motiu, eren definits com a *enemics*, podent-lis declarar legítimament la *guerra justa*. La resistència a ser colonitzats es considerava, segons el pensador liberal, una manifestació d'odi contra els posseïdors de la *lleï natural*, el que legitimava el seu sotmetiment²⁷. Un cop

²⁷ Locke explica així el motiu pel qual els pobles oferirien resistència en el context colonitzador i es situarien en l'estat de guerra: «el estado de guerra es un estado de enemistad y destrucción; y, por lo

vençuts, els colonitzats podien ser *justament* convertits en esclaus. D'aquesta manera, els conquistadors es cobraven el cost *just* de la conquesta, i ho feien a través de l'esclavitud legítima dels pobles conquerits, la qual s'entenia com el preu que havien d'assumir per haver-se oposat als conqueridors. Aquesta connivència entre defensar la llibertat i justificar l'esclavitud era possible, doncs, perquè la configuració de les idees i conceptes estructurals pel liberalisme polític estava contaminada ja des dels seus inicis per un pensament fonamentat en la caracterització pejorativa, negativa i preconcebuda dels pobles colonitzats o —dit d'una altra manera— en el racisme com a integrant d'un pensament polític que deshumanitzava determinats grups socials²⁸.

El liberalisme ha estat, doncs, una tradició de pensament que s'ha caracteritzat per tenir com a idea central la defensa de la llibertat de l'individu quan aquest ha estat blanc i propietari. De la mateixa manera, s'ha oposat a l'esclavitud quan aquesta ha afectat als pobles europeus. Ara bé, el liberalisme no va tenir problemes en defensar l'esclavitud quan aquesta va estar relacionada amb els pobles colonitzats durant els segles XVIII i XIX. Així, el liberalisme com a projecte que venia a dotar de contingut polític al mercantilisme es va assentar durant aquests segles com una forma de pensament polític associada a la idea de llibertat a través de les primeres declaracions de drets, d'entre el que destaca el vot censatari—, però també a la justificació del sotmetiment de determinats grups socials.

Més enllà de Locke, Losurdo ens assenyala que figures rellevants del liberalisme polític van mantenir posicions anàlogues. Significativament, a *De la démocratie en Amérique* (*La democracia en América* [1835-1840], 2018) un autor igualitarista com Alexis de Tocqueville no va tenir problema en definir entre els anys 1835-1840 els Estats Units com un país democràtic malgrat haver identificat l'existència de l'opressió que sotmetia als afroamericans. Al mateix segle XIX, John Stuart Mill, al costat de les seves posicions avançades sobre els drets de les dones, exclouïa del gaudi de la llibertat als no blancs: «[...] la llibertat “era només vàlida per als éssers humans en la plenitud de les

tanto, cuando se declara mediante palabras o acciones, no como resultado de un impulso apasionado y momentáneo, sino con una premeditada y establecida intención contra la vida de otro hombre, pone a éste en un estado de guerra contra quien ha declarado dicha intención» (Locke, 2006, p. 22).

²⁸ Anàlogament a la negació dels drets polítics a les dones per la seva suposada capacitat intel·lectual inferior: «Pues sucede que el marido y la mujer, aunque tienen una preocupación en común, poseen sin embargo entendimientos diferentes; y habrá casos en los que, inevitablemente, sus voluntades respectivas habrán de diferir. Será por tanto necesario que la última decisión, es decir, el derecho de gobierno, se le conceda a uno de los dos; y habrá de caer naturalmente del lado del varón, por ser éste el más capaz y el más fuerte» (Locke, 1990: p. 99).

seves facultats” i no per a una “raça” que pugui o hagi de ser considerada “com a menor d’edat”, i que a vegades quasi no està considerada per sobre de les espècies animals superiors» (Losurdo, 2020, p. 19)²⁹. L’autor italià ens mostra, doncs, la connexió entre liberalisme, colonialisme, esclavitud i racisme, apuntant la contradicció entre l’universalisme que defensa el liberalisme polític i les discriminacions racistes inserides en les seves institucions polítiques:

En aquest quadre, s’ha de col·locar la denúncia de Lenin, del contingut racista més o menys explícit que travessa en profunditat la història del colonialisme i de l’imperialisme: aquests es fonamenten en l’explotació i «submissió de centenars de milions de treballadors a Àsia, a les colònies en general i en els petits països» a mans de «poques nacions escollides»; els dirigents de la burgesia liberal han intentat de totes les maneres obstar «la emancipació econòmica i per tant també política de les pells vermelles i negres»; per altra banda, els immigrants provinents de «països més atarrassats» són víctimes de discriminació salarial als llocs de treball dels països capitalistes. Aquesta carga racista explota amb especial claredat i virulència per ocasió de les guerres realitzades contra pobles que, des del punt de vista de les potències colonials i imperials, «no mereixen ni tan sols el nom de pobles (són pobles els asiàtics i els africans?)» (*ibid.*, pp. 20-21).

Així, el racisme ha mantingut un paper principal en la configuració del liberalisme polític com a esquema de pensament predominant tant a Europa com als Estats Units³⁰, definint conceptes com llibertat i igualtat de forma segregadora fins als nostres dies. Per una banda, i com assenyala Losurdo, «en la tradició liberal la teorització o celebració de la llibertat avança al mateix temps que la enunciació de clàusules d’exclusió, pel que la llibertat en última instància acaba per configurar-se com un privilegi» (*Ibid.*, p. 20). Per

²⁹ Losurdo extreu aquestes cites de les obres de Stuart Mill *On liberty* de 1858 i *Considerations on representative government* de 1861.

³⁰ A mode d’exemple, a *Controhistoria del liberalismo* Losurdo destaca en el context colonial la figura de John C. Calhoun, vicepresident dels Estats Units a mitjans del segle XIX i personatge que va destacar per una gran transcendència política. Calhoun va ser durant aquella època un dels grans abanderats de la llibertat de l’individu i era considerat pels liberals com un acèrrim defensor dels drets de les minories contra els abusos de la majoria. Tanmateix, Calhoun era capaç d’alertar contra una centralització de poders que corria el risc de transformar els «governats en esclaus dels governants» (in Losurdo, 2006, p. 11), mentre ho era també de definir l’esclavitud dels africans com «un bé positiu al qual la civilització no pot renunciar de cap manera» (*ibid.*, p. 11). El polític estatunidenc, de fet, va treballar incansablement a favor de l’expansió de l’esclavitud, en contra de la seva prohibició, i va actuar sempre durant la seva etapa com a vicepresident sota valors profundament racistes en relació als afroamericans i als nadius americans. Mostra del seu racisme en són afirmacions del següent tenor: «Nosaltres mai vam somiar en incorporar a la nostra Unió qualsevol raça, excepte la caucàsica [...]. El nostre, senyors, és el govern de la gent blanca» (in Baptist, 2019, p. 428). No cal dir que el polític era propietari de plantacions i posseïdor d’esclaus. Però el de Calhoun és només un exemple. La política estatunidenca estava sustentada en aquesta forma de pensament. Abans d’ell, presidents tan icònics com George Washington i Thomas Jefferson, figures reconegudes per la seva defensa de la llibertat, eren inequívocament partidaris de l’esclavitud dels afroamericans. I, si ampliem la reflexió, comprovarem que aquesta no era únicament una realitat estatunidenca, ja que els mateixos esquemes de pensament actuaven com a forces legitimadores en altres contextos.

altra banda, les concepcions modernes del dret i de l'Estat es construeixen sobre el concepte liberal d'igualtat (Barrère Unzueta, 2003, p. 7), el que permet configurar de forma desigual categories claus per a la configuració de la democràcia liberal.

En aquest sentit, la definició derivada del pensament liberal del concepte de *ciudadania* utilitza una evident vessant segregadora —no inclusiva— que permet definir quins individus poden ser reconeguts com a mereixedors de l'estatut d'éssers lliures posseïdors de drets, el que ha portat a autors com el jurista italià Luigi Ferrajoli a emparentar-lo amb la idea-d'*estatus* (Ferrajoli, 1999, p. 37). També diversos autors i autores han plantejat la configuració discriminadora del *contracte social* com a element fonamental de la teoria política clàssica occidental, criticant que hagi constituït històricament un concepte oposat a la igualtat material dels éssers humans, donat que els racialment inferioritzats hi han quedat exclosos. Existeix, doncs, una imatge idealitzada del contracte social com a fenomen consensual i no opressiu des del punt de vista racial. De fet, la teoria política convencional ha explicat i explica el contracte sense esmentar la qüestió racial o fent-ne referència com un aspecte menor. Autors com Capella³¹ o la jurista feminista Tamar Pitch³² han criticat la concepció idealitzada del pacte social en les societats liberals, reprovant que hagi estat presentat històricament com una forma de protecció política dels drets de la ciutadania. Una concepció idealitzada que pregona la igualtat liberal com a universalista, però que autors com Ferrajoli (1999, p. 74) ens assenyalen que es tractaria d'un fals universalisme.

Un dels autors que millor han abordat la vessant segregadora del pacte social és el filòsof jamaicà Charles W. Mills. A *The racial contract* (1997) rebutja aquesta imatge no opressiva del contracte social a partir de la perspectiva racial³³, situant-lo com a pedra fonamental d'un racisme sistèmic que hauria modelat, fins avui, les polítiques nacionals i exteriors de les societats occidentals modernes. Mills assenyala que per a la filosofia política «el sistema polític més important de la història global recent —el sistema de

³¹ Capella (2008) critica que el contracte social hagi estat presentat com el pas lògic de les societats modernes, definit discursivament com un model universal, quasi que natural.

³² «Hobbes, Locke, Pufendorf y a continuación Rousseau sitúan el origen de la sociedad civil y el principio de legitimación político en un pacto, donde individuos libres e iguales eligen unirse para tutelar mejor, delegando algunos poderes en una autoridad constituida a través del pacto mismo, intereses considerados fundamentales, entre los cuales esos derechos humanos que las constituciones de finales del siglo XVIII y XIX han positivizado, o sea, incorporado a los ordenamientos jurídicos» (Pitch, 2003, p. 41).

³³ De la mateixa manera, s'ha qüestionat des de la perspectiva del gènere per part d'autores com Carole Pateman a *The sexual contract* (1988).

dominació sobre el qual els blancs han dominat històricament i, significativament, continuen governant sobre persones no blanques— no es veu com a sistema polític en absolut, sinó que es dóna per descomptat» (Mills, 1997, pp. 1-2). L'autor critica aquesta visió i defensa que les teories contractuals sí tenen en compte la qüestió racial: «el contracte racial estableix una política racial, un Estat racial i un sistema jurídic racial, on l'estatut dels blancs i dels no blancs està clarament delimitat» (*ibid.*). A partir d'una mirada àmplia sobre l'expansionisme europeu i el racisme dels últims cinc-cents anys, definit per conceptes com colonialisme, esclavitud, imperialisme, segregació i discriminació, Mills mostra que el *contracte racial* sorgeix de la creació i institucionalització per part dels colons europeus d'un sistema jeràrquic racialitzat de tractament diferencial entre aquells amb ascendència europea i aquells amb ascendència africana o indígena, convertint la blanquitud en una designació racial comuna codificada en lleis i normes de ciutadania en benefici dels colonialistes europeus i en detriment dels seus *inferiors racials* (Mills, 2008, p. 1389). El contracte començaria, doncs, amb la partició conceptual dels individus entre blancs i no blancs, és a dir, entre persones i *subpersones*.

Aquesta divisió entre ciutadans i no ciutadans ha estat identificada també pel filòsof camerunès Achille Mbembe. A *Critique de la raison nègre (Crítica da razão negra* [2013], 2018) disserta sobre com s'ha creat històricament el subjecte racial, i assenyala que la negritud i la raça han estat sinònims en l'imaginari de les societats europees, configurant una lògica d'autoficció i d'autocontemplació:

Designacions primàries, pesades, pertorbadores i desequilibrades, símbols d'intensitat crua i de repulsa, l'aparició d'una i de l'altre (negritud i raça) en el saber i en el discurs moderns sobre l'home (i, en conseqüència, sobre «l'humanisme» i «la humanitat») va ser, si no simultània, com a mínim paral·lela; i, des de l'inici del segle XVIII, ambdues han constituït el subsòl (inconfès i moltes vegades negat), o millor, el complex nuclear a partir del qual s'ha difós el projecte modern de coneixement —però també de govern—. Ambdues representen figures bessones del deliri que la modernitat va produir (Mbembe, 2018, p. 12).

Amb el temps, aquesta divisió hauria aconseguit transformar les poblacions sota els paràmetres de la blanquitud i la no blanquitud (o dels nacionals i els estrangers), sent utilitzada pels aparells governamentals i pels cossos jurídics per a configurar el sistema global de dominació occidental. Per tant, com assenyala la jurista María Ángeles Barrère Unzueta, la igualtat política que inaugura la concepció moderna del Dret i

l'Estat i que proclama que «tots els homes són iguals» no engloba a la totalitat del gènere humà, sinó a «la totalitat dels pertanyents a un determinat grup social»:

La igualdad política liberal, la igualdad sobre la que se sustenta la concepción jurídico-política moderna es, pues, *una igualdad entre individuos, varones, blancos y propietarios*, y a estas características quedarán anudadas tanto la idea de la legitimidad del Derecho y del Estado (basada en ficciones como las del contrato social) como la configuración de las estructuras sociales, económicas, jurídicas y políticas que, indefectiblemente, quedarán impregnadas de las diferencias de poder existentes entre el grupo (o los grupos) integrado por individuos de las características reseñadas y el grupo (o los grupos) integrado por los individuos que carecen de las mismas (Barrère Unzueta, 2003, p. 8).

Partint d'aquesta premissa divisòria es defineixen i omplen de contingut conceptes com *justícia, drets, llibertat i igualtat* que, tot i que són presentats com a neutres —en qualsevol cas, dotables de contingut—, s'han aplicat històricament amb un biaix racista. La qüestió racial ha definit en realitat aquests conceptes, posant-los al servei de la dominació i l'opressió:

Funcionant simultàniament com categoria originària, material i fantasmagòrica, la raça ha estat, en el transcurs dels segles precedents, en l'origen de innumerables catàstrofes, havent estat la causa de devastacions psíquiques increïbles i incalculables crims i massacres (Mbembe, 2018, p. 13).

A Espanya, en tant que societat europea, existeix aquesta mateixa configuració i presència dels conceptes i fonaments polítics liberals. Mentre que en el passat les empreses colonitzadores van estar configurades sota els mateixos pretextos i fonaments polítics racistes, l'articulació pràctica actual de la ciutadania es configura també de forma segregadora. Així, els immigrants són avui en dia a Espanya com a ciutadans de segona classe als que se'ls hi neguen determinats drets en igualtat de condicions. La rel·legació que es practica contra els estrangers es susternat en regulacions que declaradament limiten els seus drets al treball, a la sanitat, a la mobilitat o a la participació a la vida política, elements que determinen condicions de vida precàries. En aquest sentit, la *Ley Orgánica 4/2000, de 11 de enero, sobre derechos y libertades de los extranjeros en España y su integración social* (l'anomenada «lleï d'estrangeria») n'és el seu principal exemple. L'associació SOS Racisme Catalunya assenyala que «es tracta d'una lleï que divideix la societat en tres grups: persones de ple dret, persones amb alguns drets i persones sense cap dret, únicament per motiu d'origen. I, provocant

aquesta situació discriminatòria, malmet els fonaments i els valors de la societat democràtica»³⁴.

Aquesta circumstància és assumida i legitimada per les institucions públiques espanyoles i, de forma majoritària, pels seus ciutadans *de ple dret*, el que mostra la integració social de la idea segregadora de ciutadania que proposa el pensament polític dominant. De la mateixa manera, resta normalitzada en la societat espanyola —com a la resta de societats europees— la presència de la guerra, la fam i l'exploració laboral en països no europeus, sent contemplades les poblacions d'aquells territoris sense l'empatia que suposaria entendre'ls com a iguals. D'això es desprèn la presència d'un procés de deshumanització produït i reproduït pel pensament d'arrel liberal.

Per tant, vistes les reflexions consultades, podem afirmar que els principis fonamentals de la cultura política dominant han proporcionat en el passat i proporcionen en el present l'arquitectura teòrica justificadora d'un sistema d'opressió que legitima una història d'atrocitats contra els no blancs, aconseguint «transformar a la persona humana en cosa, objecte o mercaderia» (Mbembe, 2018, p. 28) i desposseint-la de drets, en benefici del benestar dels posseïdors de l'autoproclamada superioritat racial (en el passat) o cultural (en el present). Observem a continuació com aquestes dinàmiques polítiques, econòmiques i discursives han afectat la configuració social de les poblacions anàlogues a la nostra.

1.4. El racisme com a estructurador social

La relació entre capitalisme, liberalisme i racisme ha repercutit històricament en l'augment del benestar de la població blanca i en el sotmetiment de la població no blanca en el marc de les societats modernes. Un bon exemple per a abordar aquesta qüestió és el cas de la societat estatunidenca, context en el que va néixer el dret antidiscriminatori. Històricament, els afrodescendents han estat a la «terra dels lliures» —tal i com s'autodenomina els Estats Units en el seu propi himne nacional— cosificats i disponibilitzats de formes infrahumanes en virtut del creixent engranatge econòmic del país³⁵, el que ha repercutit directament en el progrés i benestar per a la

³⁴ Fragment extret d'un comunicat de l'associació publicat a la seva pàgina web el dia 20 de febrer de 2014: <http://www.sosracisme.org/comunicat-per-la-plena-ciutadania-i-la-dignitat-de-totes-les-persones-abroguem-la-llei-destrangeria>.

³⁵ Tal i com assenyala l'historiador estatunidenc Edward E. Baptist, els Estats Units van aconseguir convertir-se en un imperi econòmic, passant a ser a mitjans del segle XIX la segona major economia

població blanca. La industrialització dels Estats Units i el creixement econòmic que hi va anar associat —i que com hem explicat tenia en el seu origen el treball dels africans esclavitzats— van comportar l'aparició de la primera classe treballadora estatunidenca moderna, bona part de la qual blanca i procedent de l'emigració europea. Homes i dones que vivien en contextos de pobresa i/o que es veien forçats a treballar en condicions de gran precarietat. Però resulta innegable que per a les poblacions blanques en general la negritud ha jugat un paper simbòlic rellevant, ja que ha operat com un factor de divisió i jerarquització social que es fonamenta en la raça i que exerceix com a generador de categorització social. La raça blanca ha comportat la determinació d'una subclasse que ofereix un estatus superior inclús als sectors poblacionals que ocupaven estrats socials i econòmics molt precaris, procurant-los el consol de no ocupar l'últim graó de la jerarquia social a la vegada que els proporcionava un element d'autoafirmació a través de la percepció de la població negra com una amenaça al seu estatus social. És el que el pensador afroamericà W. E. B. DuBois (1868-1963) va descriure ja al segle XIX com el *salari públic i psicològic* de la població blanca i que més recentment ha estat abordat a *The wages of whiteness* (1990) per l'historiador estatunidenc David Roediger en referència a la remuneració simbòlica que comporta la blanquitud pels treballadors bancs en la mesura que gaudeixen d'un tractament preferencial per part de les institucions socials i polítiques, tot i comptar amb baixes remuneracions monetàries. També la jurista estatunidenca Michelle Alexander assenyala a *The new Jim crow: Mass Incarceration in the Age of Colorblindness* (*El color de la justícia* [2010], 2014) que el manteniment d'una classe social racialitzada ubicada per sota de les altres classes treballadores ha permès històricament —i permet encara— la presència de discursos que assenyalen els de baix (els que no tenen res o tenen molt poc) com una amenaça per els que estan situats socialment per sobre (encara que també tinguin poc). Alexander reflexiona sobre com la població blanca i pobre —la malanomenada «white trash»³⁶— ha sustentat en la blanquitud (i en la superioritat psicològica que hi va associada) la seva preeminència social per sobre de la població afroamericana. Una superioritat psicològica que històricament, per una banda, ha permès amagar la precarietat social i econòmica darrere de la qüestió racial i, per l'altra, ha servit per a alimentar el racisme en aquests mateixos sectors que es mostren contraris a l'ascens social d'un grup

industrial del món, en base al comerç del cotó que provenia de les plantacions on s'esclavitzaven als afrodescendents.

³⁶ En català, «deixalles blanques».

encara més subordinat. En aquest últim sentit, resulta interessant destacar que aquesta categorització social opera com a element de divisió i conflictivitat entre els estrats més baixos de la societat nord-americana, el que es configura com un factor que ajuda a mantenir la protecció dels interessos econòmics, polítics i socials de les elits blanques. De manera que aquesta forma de sociabilitat ha estat arrelada de forma general en les societats regides pel pensament polític i el model econòmic dominants:

El moviment permanent, la revalidació i la propagació del tòpic de l'amenaça —i conseqüentment, l'estímul a una cultura de la por— fan part dels motors del liberalisme. I si aquest estímul a la cultura de la por va ser la condició, la correlació psicològica i cultural interna del liberalisme, llavors, històricament, l'esclau negre va ser el seu canal. El perill racial, en particular, va constituir des dels orígens un dels pilars d'aquesta cultura de la por intrínseca a la democràcia liberal. La conseqüència d'aquesta por, com recordava Foucault, sempre va ser la colossal extensió dels procediments de control, coacció i coerció, que, lluny de ser aberracions, representen la contrapartida de les llibertats (Mbembe, 2018, p. 147).

Una categorització que ha intervingut també en la caracterització de les societats capitalistes europees. Ja des de temps pretèrits la legitimació de les precàries condicions del treball assalariat a Europa (presentat com *treball lliure*) estaven relacionats amb la presència de l'esclavitud directa com a referencial comparatiu. En aquest context, Balibar i Wallerstein presenten el racisme com un element que es configura clau en la construcció de les subjectivitats en les societats regides pel pensament polític i econòmic dominant, d'entre les que destaquen les europees. Aquests autors assenyalen com la creació d'una etnicitat fictícia de la comunitat, lligada a fundació de la ideologia nacional, ha permès històricament produir discursos basats en la raça i la cultura que han sustentat i alimentat el racisme com a element que integra negativament la subjectivitat dels individus, dificultant d'aquesta manera la cohesió de classe:

[...] el problema de los estados contemporáneos es la tendencia a la escisión de «dos naciones» en el seno de una misma formación social. Con ello indicaba el camino que tendrían que tomar las clases dominantes enfrentadas con una organización progresiva de las luchas de clases: en primer lugar, dividir la masa de los “miserables” (especialmente reconociendo al campesinado, a los artesanos tradicionales, las cualidades de autenticidad nacional, de buena salud, de moralidad, de integración racial exactamente antinómicas de la patología industrial); luego, desplazar progresivamente los signos de la peligrosidad y de la herencia de las “clases laboriosas” en su conjunto a los extranjeros, especialmente los inmigrantes y los colonizados, al mismo tiempo que

la institución del sufragio universal desplazaba hasta las fronteras de la nacionalidad la división entre los “ciudadanos” y los “súbditos” (Wallerstein i Balibar, 2008, pp. 321-322).

També Cardoso assenyala el procés d’etnificació que han patit les societats, reflexionant sobre com el racisme explícit ha evolucionat i ha desencadenat en processos d’estructuració de les societats fonamentats en discursos que relacionen raça i nació. L’autor brasiler descriu com aquests discursos construeixen noves formes de racisme, les quals estan presents en la forma com els blancs acrítics —és a dir, els blancs que defensen el racisme o que no el condemnen— concebeixen les relacions socials:

La blanquitud acrítica, analitzada amb propietat per autors que es troben en països centrals com Paul Gilroy i Stuart Hall, seria una «blanquitud acrítica nacionalitzant» i «etnicitzant», com per exemple, «l’anglèsitat» —llegiu blanc anglès—: l’únic autèntic nacional (Hall, 2005, p. 61-65). Aquesta blanquitud acrítica en els seus discursos es col·loca en contra de la població immigrant. Si, d’una banda, no utilitza l’argument de la puresa racial, d’altra banda, dóna suport a la idea essencialista d’un poble blanc original homogeni, com assenyala Gilroy. Aquesta blanquitud acrítica, quan s’expressa de manera extrema, practica exterminacions, quan actua més suaument, intenta inserir-se en el joc democràtic que propaga discursos racistes disfressats de nacionalistes. El 2002, la victòria en la primera volta de les eleccions presidencials franceses en Jean-Marie Le Pen, líder del Front Nacional —partit d’ultradreta— il·lustra doncs l’exemple d’aquesta blanquitud acrítica que s’insereix en les disputes electorals apuntant el poder polític (Cardoso, 2010, pp. 622-623).

En el mateix sentit, Almeida reflexiona sobre el paper del racisme com a element de jerarquització social i com a factor legitimador de les societats capitalistes en general, introduïnt la funcionalitat que per la reproducció d’aquest mecanisme té el pensament classificatori a l’abast de l’estat:

Així, la divisió social i el conflicte són marques estructurals de la societat capitalista, una societat que només es pot entendre si està dividida en classes, les classes en grups, i els grups en individus, en un procés permanent de classificació d’individus i de grups socials per criteris de pertinença nacional, racial, sexual i de gènere que té l’Estat com principal artífex [...] (Almeida, 2016)³⁷.

L’entrada en joc del racisme permet que, en moments de crisi econòmica on està en perill la preservació de drets socials, les reivindicacions acabin orientant-se cap a la defensa i preservació (la protecció) dels privilegis que ostenten «determinats

³⁷ Fragment extret de l’article publicat per Almeida a la revista brasilera Boitempo el 26-9-2016: <https://blogdaboitempo.com.br/2016/09/26/o-marxismo-de-angela-davis/>.

beneficiaris “naturals”» (Wallerstein i Balibar, 1988, p. 347). És en aquest sentit en que Badiou contextualitza la presència d'aquest tipus de sociabilitat en els països occidentals de finals de segle XX i començaments del XXI. En el context actual, el racisme xenòfob funciona com a element que permet configurar als estrangers com a individus externs a la comunitat, propensos a ser assenyalats com a culpables de les deficiències dels serveis socials que l'Estat hauria de garantir. Així, La població blanca responsabilitza de les llistes d'espera dels hospitals, de les mancances del sistema educatiu, de l'augment de la criminalitat o del mal funcionament de serveis públics en general, a la presència d'immigrants dins de les fronteres nacionals, deslliurant de responsabilitat a les institucions que ostenten les atribucions polítiques i econòmiques de les que depenen realment aquests serveis o situacions. Davant les dinàmiques econòmiques que generen aquesta precarització i les negligències de l'Estat en relació a la no garantia dels drets socials, el racisme xenòfob permet que la població autòctona culpabilitzi als de baix i no als de dalt. Badiou ens parla, en el fons, de la utilització de la immigració com a amenaça creada i recreada per la sociabilitat racista. És a dir, com dèiem anteriorment, de la immigració com a boc expiatori.

El creixement del populisme ultradretà experimentat durant la segona dècada del segle XXI es recolza, doncs, en un mecanisme present a les societats occidentals des de fa segles: la construcció de «l'altre». La filòsofa índia Gayatri Spivak va ser la primera autora en encunyar el terme *othering* com a concepte teòric sistemàtic —tot i que aquesta noció deriva de diverses tradicions filosòfiques i teòriques— que es refereix a un mecanisme de construcció d'identitats fonamentat en l'establiment d'una oposició entre el *jo* o el *nosaltres* i els *altres*, que utilitza l'estereotipització de les cultures distintes a la pròpia per a qualificar-les com a negatives i dota de valors positius a la pròpia cultura. L'utilització del concepte de *l'altre* ha servit històricament per a legitimar la superioritat i preeminència europea sobre la resta de cultures, justificant d'aquesta manera l'etapa colonitzadora. Aquest mecanisme serveix actualment per a adjudicar-li a la immigració la responsabilitat de les precarietats socials de les societats occidentals, com és el cas de les europees.

Aquesta qüestió esdevé de gran transcendència en el context actual, ja que aquest es presenta caracteritzat, per una banda, per unes estructures prestacionals molt debilitades com a conseqüència de quatre dècades de polítiques desreguladores, i per l'altra, per una creixent desconexió entre la població i els canals tradicionals de representació política.

A Espanya hi trobem les mateixes dinàmiques. La partició de la població entre la població autòctona i els estrangers —*els altres*— explica el motiu pel qual no existeix una confrontació directa per part dels primers respecte de la presència de les desigualtats i les discriminacions que afecten a la immigració. Així, més enllà dels sectors poblacionals que puguin presentar una posició racista més o menys articulada discursivament, trobem amplis sectors de la població que no ostenten un discurs racista —o que fins i tot prediquen un discurs antiracista— que actuen sota la influència d'aquests processos de normalització de la desigualtat. És a dir, que tot i defensar un discurs contrari al racisme no deixen d'estar inserits en un context social que es fonamenta en aquesta concepció dividida de la societat, la que la classifica entre els autòctons o blancs i *els altres*. Un bon exemple d'aquesta dinàmica és la concepció que té la classe treballadora espanyola dels treballadors estrangers precaritzats —sense contracte laboral—. Són identificats com a amenaces, com a rivals o competència deslleial, i no com a integrants de la mateixa classe treballadora. Aquesta és sense dubte una circumstància que limita la configuració d'estratègies de solidaritat en el sí de la classe treballadora. I aquesta, possiblement, sigui la mostra més important de materialització de la força del racisme com a forma d'estructuració social a les societats europees³⁸.

En resum, el racisme juga un paper clau com a estructurador social en funció de la seva capacitat d'intervenció en el procés de construcció de la subjectivitat dels individus, el que s'acaba configurant com un factor que realimenta aquesta forma d'opressió. Com

³⁸ Els processos de fragmentació de la classe treballadora recolzats en el racisme es poden observar a través de la popularització a Espanya de discursos que assenyalen a la immigració com un dels motius principals de l'atur o de les males condicions laborals de la població autòctona. Aquestes dinàmiques han portat a Comissions Obreres (CCOO), un dels principals sindicats espanyols, a elaborar informes que desmenteixen aquestes idees (es pot consultar l'informe «Flujos migratorios, empleo y formación de la población extranjera» de l'any 2019 a <https://www.ccoo.es//6e25e64da0769440542fdc0006955856000001.pdf>), així com a diversos ajuntaments a organitzar campanyes de difusió d'informació que pretenen combatre aquestes argumentacions falses (es pot consultar la xarxa antirumors gestionada per l'ajuntament de Barcelona a <https://ajuntament.barcelona.cat/bcnacciointercultural/ca/estrategia-bcn-antirumors/xarxabcnantirumors>).

afirma Almeida, el racisme aconsegueix perpetuar-se si és capaç de «produir un sistema de idees que ofereixi una explicació “racional” per a la desigualtat racial» i si permet «construir subjectes els sentiments dels quals no siguin profundament impactats davant de la discriminació i de la violència racial i que considerin “normal” i “natural” que al món hi hagi “blancs” i “no blancs”» (2019, p. 63). Només d’aquesta manera s’entén com majoritàriament s’accepta de forma pacífica per part de la població blanca les conseqüències del racisme: des de les de caire més representatiu —com l’absència d’integrants dels grups socials minorats en posicions de poder i prestigi— a les més violentes —com la violència policial o les tràgiques conseqüències de les polítiques sobre immigració portades a terme pels Estats europeus o els Estats Units—.

1.5. La construcció adversarial de la identitat blanca: la interacció del racisme amb altres formes estructurals d’opressió

A partir de l’aproximació problematitzadora que hem desengranat al llarg d’aquest capítol, és possible aïllar una definició de racisme que útil instrumentalment pels següents capítols del treball:

Racisme és una forma sistemàtica de discriminació que té la raça com a fonament, i que es manifesta per mitjà de pràctiques conscients i inconscients que culminen en desavantatges o en privilegis per als individus, depenent del grup racial al que es pertany (Almeida, 2019, p. 32).

Una definició on la idea de «raça» —descartada l’existència de races humanes com a categories amb base biològica— opera com un «concepte relacional i històric» (*ibid.*, p. 24) que es manifesta en actes concrets («pràctiques») esdevinguts a l’interior d’una estructura social marcada per l’antagonisme.

Entendre la raça com una construcció històrica ens remet a no abordar el racisme ni com un fenomen merament de responsabilitat individual, és a dir, com una característica pròpia dels individus que manifesten tenir prejudicis sobre una determinada persona o grup en funció de la seva raça, ni com un fenomen únicament institucional, és a dir, com quelcom relatiu a l’acció de les institucions amb l’objectiu de generar desavantatges a determinats grups en funció de la seva raça a través d’actes. En coherència amb això, en el que segueix el racisme serà pres com un fenomen de naturalesa *estructural* que es presenta i reproduïx a través de les relacions econòmiques, polítiques, jurídiques, socials i culturals, sent implementat mitjançant dinàmiques que es presenten com legítimes i normals:

En resum, el racisme és una conseqüència de la pròpia estructura, és a dir, del mode normal amb el que es constitueixen les relacions polítiques, econòmiques, jurídiques i fins i tot familiars, no sent una patologia social ni un despropòsit institucional. El racisme és estructural (*ibid.*, p. 50).

Des d'aquest angle, el racisme es configura com una forma de racionalitat estructuradora de les relacions econòmiques, polítiques, jurídiques i socials³⁹. Malgrat la historicitat de la seva construcció social, ha acabat esdevenint una característica normalitzada de la societat, en el sentit de constituir les relacions en el seu *padró social de normalitat* (Almeida, 2019). Una de les principals conseqüències d'aquest caràcter estructural del racisme serà que la eventual responsabilització individual o institucional per actes racistes no extirparà la reproducció de la desigualtat racial, ja que aquesta forma part de la normal forma d'organització social, econòmica i política.

El racisme no és l'única forma d'opressió que estructura les societats, ni existeix de forma aïllada en relació a les demés estructures configuradores de la realitat social (la classe social, el gènere o l'orientació sexual, entre d'altres). Per tant, per a poder assolir els objectius que es pretenen en aquesta investigació resulta imprescindible entendre que el racisme està permanentment en contacte amb les demés formes d'opressió. El racisme, el classisme o el sexisme interfereixen en l'espai social, econòmic i polític que ocupem i, connectades, acaben per determinar el context en el que estem inserits. Per tant, el racisme és interseccional en la mesura que conviu amb altres formes d'opressió que intervenen en la configuració particular del fenomen en situacions i contextos diversos, afectant a les formes a través de les quals el racisme es materialitza. Aquest treball, doncs, utilitza la dimensió interseccional del racisme com un marc teòric i metodològic que ens permet identificar la interrelació concreta de les distintes formes d'opressió.

El caràcter estructural i interseccional del racisme configura les condicions de vida tant dels minorats com dels beneficiats pel fenomen. Així, aquesta investigació parteix de l'evidència que el racisme comporta la generació de desavantatges, discriminacions i violències vers els no blancs, però —donats els objectius que perseguim— posa el focus en els avantatges, privilegis i favoritismes que suposa vers els blancs, prestant una

³⁹ Podem comprovar el caràcter estructural del racisme a Espanya analitzant com aquest fenomen determina les condicions de vida (econòmiques, socials, educatives, habitacionals, laborals, entre altres) de la població gitana. Per a un aprofundiment en aquesta matèria es recomana consultar l'informe «La lucha contra el sesgo inconsciente hacia las personas de etnia gitana en el sistema de justicia penal» (Rights International Spain, 2020).

atenció especial a com el racisme intervé en la construcció de la blanquitud com a identitat racial⁴⁰.

Prestar atenció a la blanquitud ens permet entendre el racisme com un fenomen que proporciona avantatges estructurals, tant materials com simbòliques, als blancs, tal i com hem assenyalat durant aquest capítol, si els racistes pretenen sotmetre a uns determinats sectors socials és perquè tracten de beneficiar-se a sí mateixos. En termes històrics, socials, polítics i econòmics, els blancs hem constituït una identitat racial beneficiada per les propostes econòmiques hegemòniques, pels ciments del pensament polític dominant i pel mode de sociabilitat imperant. Per aquest motiu, el treball no utilitza l'expressió *racialitzat* per a anomenar a la població no blanca, en la entesa de que racialitzats ho som tots, sent-ne uns en els desavantatges i els altres en els privilegis. Són, en definitiva, les societats les que estan racialitzades i no només els no blancs. Pensar aquests últims com els únics racialitzats suposaria legitimar i reproduir la idea de que els blancs som la referència o el padró de normalitat. I, certament, el racisme es fonamenta en presentar la blanquitud com a normalitat, però en aquesta investigació defensem una posició que qüestionari el racisme de forma efectiva, realçant la importància de reflexionar i qüestionar la posició dels blancs en relació al fenomen, evitant invisibilitzar la seves responsabilitats. Per tant, utilitzem el concepte blanquitud no per a reforçar-lo, sinó per a visibilitzar-lo i qüestionar-lo.

Resulta evident, tanmateix, que els blancs no conformem un grup social monolític, uniforme ni homogeni. Mentre hi ha hagut blancs que han actuat racistament, han defensat el sosteniment del fenomen, s'han beneficiat d'aquests avantatges voluntàriament i han intervingut decisivament per a reproduir-los i mantenir-los, també n'hi ha d'altres que se n'han beneficiat tot i no pretendre-ho conscientment, així com també existeixen blancs que es s'han posicionat de forma conscient en contra del fenomen. Cardoso caracteritza aquestes posicions a través dels conceptes de blanquitud *acrítica* i *crítica*, sent la primera la que «argumenta a favor de la superioritat racial» i la segona la que es posiciona en contra (Cardoso in Müller i Cardoso, 2017, p. 33).

⁴⁰ Els estudis sobre la identitat blanca o blanquitud es situen principalment als Estats Units a la dècada dels noranta del segle XX, tenint en els *critical whiteness studies* el seu principal exponent. Aquest tema d'estudi ha tingut posteriorment un desenvolupament rellevant en contextos com l'anglès, el brasiler, el sud-africà i l'australià (Cardoso, 2010). Tanmateix, els primers estudis sobre la blanquitud sorgeixen de figures com W.E.B. DuBois, Frantz Fanon, Albert Memmi, Steve Biko i Alberto Guerreiro Ramos (*ibid.*).

Respecte a aquestes posicions que des de la blanquitud es tenen vers el racisme s'han de fer dues matisacions. En referència a la blanquitud acrítica, actualment resulta complicat identificar-la a través d'un discurs racista explícit —tal i com hem anar descrivint al llarg del capítol—. En el nostre context es confirma la reflexió de Cardoso segons la qual, davant d'una persona negra, «cap blanc es defineix com a racista, molt menys un psicòleg, un sociòleg, un educador o un investigador, especialment de les relacions racials» (*ibid.*, p. 34), la qual ens atrevim a ampliar. Per una banda, pocs blancs reconeixen ser racistes davant de qualsevol altre interlocutor, sigui blanc o negre, el que sense dubte passa a ser un element especialment rellevant per a la nostra investigació en la mesura que dificulta l'observació de la pràctica jurídica: obstaculitza la detecció tant del racisme aplicat pels operadors jurídics als processats com dels posicionaments mantinguts pels mateixos operadors vers el racisme. Per altra banda, en relació a la blanquitud crítica, no podem obviar que la presència d'un discurs antiracista no comporta automàticament un comportament coherent, ja que —com hem vist en aquest capítol— l'entramat de forces que configuren el racisme és complexe i resta inserit en diverses capes de les dinàmiques econòmiques, polítiques i socials⁴¹. Aquestes circumstàncies ens traslladen a mantenir una visió de l'antiracisme que va més enllà d'una idea simplificada de les responsabilitats dels blancs en relació al fenomen. Resulta evident que els blancs antiracistes som capaços d'actuar amb major o menor consistència i coherència d'acord amb el discurs que defensem, depenent del context en el que estem inserits, el que també constitueix un element transcendent a l'hora de portar a terme l'observació de la pràctica jurídica.

Existeixen, doncs, diversos tipus de formes a través de les quals es materialitza el racisme i diverses actituds mantingudes pels blancs en relació al fenomen. Tanmateix, independentment de l'actitud més o menys conscient que puguin mantenir els blancs davant del racisme, la blanquitud es configura com un lloc de privilegis simbòlics, subjectius, objectius i materials (Cardoso, 2010), el que comporta que constitueixi un «punt de vista, un lloc a partir del qual ens veiem i veiem els altres i els ordres nacionals i globals», d'acord amb la sociòloga Ruth Frankenberg (2004 *apud* Moreira de Jesus in Müller i Cardoso, 2017, p. 73). Així, la identitat blanca, tot i diversa, comporta en major o menor mesura la reproducció dels processos d'autoprotecció i falta d'autocrítica vers

⁴¹ Tampoc podem obviar l'existència de persones blanques que mantenen hipòcritament un discurs antiracista en l'àmbit públic però que es revelen com racistes en l'àmbit privat (Cardoso, 2017, p. 36).

la reproducció del fenomen. Un bon exemple ens el proporcionen els estudis anteriorment citats d'autors com DuBois o Roediger sobre el salari simbòlic que comporta la blanquitud per treballadors amb baixes remuneracions monetàries, en la mesura en que el racisme els proporciona un tractament preferencial per part de les institucions polítiques i socials en comparació a la població treballadora no blanca. Quelcom que s'explica —entre d'altres motius— per la presència d'aquests processos d'autoprotecció lligats a la identitat blanca. També resulta adient recordar les reflexions d'autores com Spivak o Ribeiro sobre l'ocupació dels espais de poder per part de la població blanca en àmbits com el polític-institucional, l'econòmic o l'acadèmic —entre d'altres—, el que ens trasllada a les dinàmiques d'autoprotecció dels avantatges o privilegis, així com als processos de falta d'autocrítica en relació a la posició racial que s'ocupa, als mèrits individuals que han contribuït a ocupar aquell espai de poder o a les responsabilitats que se'n deriven de l'ocupació del mateix respecte a l'existència del racisme.

L'especialista en estudis afrobrasilers Jorge Hilton de Assis Miranda, fent ús de les categories analítiques de Bourdieu, defineix la configuració de la identitat racial blanca com constitutiva d'un *habitus racial*, una categoria que la investigació té present a l'hora d'analitzar la pràctica jurídica:

Habitus són al mateix temps «estructures (disposicions interioritzades durables) i són estructurants (generadores de pràctiques i representacions)» que classifiquen i organitzen les interaccions socials dins d'un «camp» (BOURDIEU, 2005, p. 33). Amb base a aquesta comprensió, defineixo la blanquitud com un *habitus racial*, una expressió del racisme. Un sistema de pensaments i comportaments condicionats, individuals i col·lectius, que atorga privilegis duradors —simbòlics i materials— per a les persones de fenotip blanc (Miranda in Müller i Cardoso, 2017, p. 65).

Per últim, resulta necessari per una investigació com aquesta tenir present que el racisme —tot i haver generat avantatges per a la població blanca en els camps polític, econòmic i social— ha trobat una resposta institucional en la implantació de polítiques disgregadores, en última instància, de les sinergies i solidaritats presents a grups socials amb identitats comunes més enllà de la identitat racial. Aquest efecte de divisió i conflictivitat entre grups racials ha perjudicat el desenvolupament d'estratègies conjuntes que poguessin generar canvis i millores per la població que vivia en condicions més precàries, tant blanca com no blanca, tal i com han mostrat múltiples autors i autores a partir d'experiències històriques diverses (Alexander, Davis, DuBois,

entre d'altres). La superior posició social que ocupen els blancs, en la mesura que s'identifiquen com a tals, ha obstaculitzat històricament la execució d'estratègies conjuntes entre població blanca i no blanca que ha ocupat els estrats més baixos de la societat.

Aquesta dinàmica és la mateixa que hem situat en el context europeu dels últims anys (a través del pensament d'autors com Badiou o Wiewiorka) quan hem analitzat la funció que el racisme compleix en l'estructuració de les societats, el que comporta que sectors poblacionals *autòctons* amb una posició precària apuntin com a causants d'aquesta situació a la població immigrant, i no a les polítiques i projectes econòmics generadors de desigualtat. Des d'aquest sentit precís es té en compte que existeix una *interseccionalitat* entre les diferents forces opressores que interfereix en la construcció de la identitat racial blanca. I això explica a la vegada l'opció per centrar la mirada en la blanquitud, problematitzant-la i tractant de complexitzar els diferents avantatges obtinguts pels blancs en funció de com interaccionem en els diferents espais socials que ocupem.

En definitiva, el que segueix pretén centrar-se en la relació existent entre el racisme com a fenomen estructural/interseccional i la blanquitud, tenint en compte les complexitats que deriven de les múltiples dinàmiques que exerceixen influència en la construcció del primer. Aquesta perspectiva es torna imprescindible per a abordar els objectius darrers de la investigació, donat que la pràctica jurídica està representada gairebé en exclusivitat per operadors jurídics blancs. I, com assenyala Cardoso, «la investigació i anàlisi sobre la identitat racial blanca procura problematitzar aquell que en una relació opressor/oprimit exerceix el paper d'opressor, o en altres paraules, el lloc del blanc en una situació de desigualtat racial» (2010, p. 610). És fonamental, doncs, que els individus que pertanyen als grups socials privilegiats aconseguixin detectar les jerarquies produïdes a partir de la seva posició aventajada i la seva influència directa en la configuració de les condicions dels grups subalternitzats (Ribeiro, 2017, p. 86).

CAPÍTOL II. LA CONSTRUCCIÓ DEL DRET ANTIRACISTA

Per a poder abordar adientment els objectius generals de la investigació resulta necessari comprendre quins són els orígens i el desenvolupament del dret antidiscriminatori. El seu estudi ens ha d'aportar una precomprensió de les característiques i abast que presenta el dret antiracista en la seva configuració actual i, en conseqüència, de la seva capacitat estructural per a complir amb les finalitats que justifiquen la seva vigència.

Amb aquest propòsit el present capítol pretén realitzar un exercici d'aproximació històrica i contextualització del dret antiracista, per tal d'entendre quines arrels presenten les normes i la jurisprudència que avui prohibeixen aquest fenomen a l'ordenament jurídic espanyol. Explorar els esdeveniments que varen propiciar l'aparició d'aquesta normativitat i entendre les formes a través de les quals es va anar implementant ens oferirà el coneixement necessari per a investigar quines són les finalitats que històricament han estat relacionades a la seva promulgació per part de les institucions que ostenten l'autoritat jurídica. Aquesta visió històrica ens aportarà capacitat per a reflexionar al llarg de la investigació sobre la distància entre els fins que formalment declara que pretén assolir i la seva capacitat real d'incidència en l'alteració dels comportaments discriminatoris.

Per a abordar el naixement i primers desplegaments del dret antidiscriminatori ens haurem de traslladar als Estats Units durant el període transcorregut entre la dècada dels anys trenta i la dels anys seixanta del segle XX, etapa en la que segons els autors consultats es considera que tenen lloc les seves primeres expressions (Anderson, 2004; Barrère Unzueta, 2002 i 2011; McCrudden, 2004; Morondo, 2019; Winn, 2016; entre d'altres)⁴². Els treballs accessats ens mostren com les normes jurídiques, les polítiques públiques i les decisions institucionals implementades durant aquell període als Estats Units van tenir com a objectiu dotar de protecció especial als afroamericans en el marc de contextos socials, polítics i econòmics molt específics del país. Unes condicions que

⁴² D'acord amb els autors consultats entenem per dret antidiscriminatori aquella normativitat que té com a objectiu la protecció específica de grups socials discriminats per raó de raça, gènere o orientació sexual, entre d'altres. A efectes analítics, no incloem sota aquesta denominació l'aprovació de la legislació laboral ni el reconeixement dels drets socials, tot i entendre que han suposat la creació d'estructures compensatòries per als sectors socials que han ocupat una posició socioeconòmica més debilitada i, per tant, materialment, són perfectament susceptibles de ser considerades com antidiscriminatòries.

van permetre posar al centre del debat polític-institucional la subalternització que patien els afroamericans. Abordarem, doncs, la construcció d'aquesta concreta normativitat com un procés heterogeni, dinàmic i complex. Tindrem en compte que el dret antiracista és conseqüència de la institucionalització de les reivindicacions dutes a terme des dels moviments socials i polítics que van combatre el racisme als Estats Units en el marc de conjuntures històriques determinades. És a dir, entendrem el dret antidiscriminatori com la traducció jurídica de la protesta social i la reivindicació política inserida en contextos històrics específics. Aquesta aproximació serà clau per a poder reflexionar sobre les finalitats reals que estan relacionades amb la implantació del dret antidiscriminatori i, més concretament, sobre com els condicionants derivats d'aquests processos poden intervenir en la configuració de la pràctica jurídica.

2.1. L'entrada de les reivindicacions antiracistes al camp jurídic

2.1.1. Una aproximació històrica al naixement del dret antiracista

L'aparició del dret antidiscriminatori als Estats Units va estar directament relacionada a la força de mobilització social dels afroamericans com a grup social subalternitzat. De la transcendència d'aquests moviments socials en va dependre la capacitat per a col·locar les seves reivindicacions en el debat polític-institucional, quelcom imprescindible per a tractar de dotar-les de reconeixement jurídic. Els processos d'aprovació de les normes jurídiques antiracistes ens permeten observar, doncs, les dinàmiques que van permetre vehicular i concretar institucionalment les aspiracions socials dels afrodescendents a través d'una legislació que les va *reconèixer*, donant-les entrada al *camp jurídic*. És a dir, ens permet analitzar com les aspiracions socials dels afroamericans —i posteriorment d'altres grups igualment minoritzats— van assolir un *estatut normatiu* tal que les dotés de la *legitimació pública i universal* necessària per tornar-les realitat.

La protecció jurídica als integrants dels grups socials subalternitzats ha tingut històricament el seu origen en dinàmiques socials i col·lectives que han antecedit l'acció institucional:

Un nuevo derecho, antes de serlo, ha de llegar a constituirse como una *aspiración* determinada, esto es, como una *institución conceptual*. Y no precisamente individual, sino compartida por varios

sujetos, colectiva, hasta lograr cierto grado de concreción como aspiración común de un agrupamiento social significativo, relevante en la vida de la sociedad (Capella in Estévez Araújo, 2013, p. 48).

Capella ens recorda que el caràcter col·lectiu i compartit de l'aspiració social serà clau per a assolir l'objectiu perseguit, ja que històricament existeix una resistència social i política vers la integració institucional de les noves demandes socials —en especial si aquestes provenen dels grups socials subalternitzats—. Per tant, serà necessari realitzar una important inversió de temps i esforç per a convertir aquestes aspiracions socials en drets reconeguts institucionalment. Només quan aquests grups socials aconseguen assolir una transcendència social rellevant, és a dir, quan aconseguen *tenir veu*, tenen la capacitat per a introduir les seves aspiracions en el debat polític-institucional. A partir de tornar les seves aspiracions *socialment significatives* es donen les condicions perquè s'introdueixin en el *camp polític*.

L'aproximació històrica als processos que van configurar el període en el que va construir-se el dret antidiscriminatori ens permet observar el poder que pot comportar la mobilització social, així com el tipus d'estratègies institucionals que es posen en pràctica per a contrarestar-la. L'estudi de les estratègies de reivindicació i les accions de protesta dels *moviments negres*⁴³ estatunidencs ens mostren com aquestes dinàmiques poden generar escenaris en els que s'aconsegueix la visibilització d'un problema social i la seva configuració com un assumpte políticament transcendent per a les institucions que ostenten l'autoritat jurídica. Per tant, el viatge que realitzarem per la història dels Estats Units el portarem a terme en la mesura que ens permeti connectar el naixement del dret antidiscriminatori, per una banda, amb les diferents expressions de protesta social protagonitzades pels afroamericans com a grup social històricament minorat, i per l'altra, amb l'activitat polític-institucional portada a terme com a resposta a aquestes accions reivindicatives. Alhora, tindrem en compte que les mobilitzacions socials i les respectives respostes institucionals van estar inserides en conjuntures històriques específiques que van influenciar ambdues dinàmiques i, en conseqüència, la integració jurídica de les demandes socials. Ara bé, per a poder assolir un anàlisi adient d'aquests processos resulta imprescindible no abordar els moviments socials com fenòmens

⁴³ A través d'aquest terme identifiquem els moviments socials que històricament han combatut les distintes formes de racisme que han sofert els afrodescendents com a conseqüència de les conjuntures socials, polítiques i econòmiques derivades de la diàspora africana provocada pel colonialisme i l'esclavitud. També utilitzarem en el mateix sentit, l'expressió *resistència negra*.

uniformes, homogenis o estàtics, i d'igual manera no contemplar les respectives respostes institucionals des de prismes simplificadors. Els processos d'entrada de les reivindicacions dels afroamericans al camp polític-institucional han comportat dinàmiques canviants, heterogènies i atravesades per diverses realitats històriques. Sota aquest prisma passem a observar-los a continuació.

Els orígens de les formes d'oposició al racisme als Estats Units es remunten a l'època en la que la població afrodescendent estava subordinada a l'esclavitud. L'historiador Javier Laviña ens recorda la importància de la *resistència negra* com a element de construcció d'una identitat comuna entre la població afrodescendent a les Amèriques (Laviña, 1998, p. 150)⁴⁴. A *American Negro Slave Revolts* (1936) l'historiador estatunidenc Herbert Aptheker registra les nombroses revoltes que els africans esclavitzats van dur a terme als Estats Units durant tot el període de l'esclavitud. Durant el segle XIX la resistència a les plantacions va veure's acompanyada per l'activitat portada a terme pels afroamericans lliures, la qual es va vehicular principalment a través de la difusió de les seves idees en textos, diaris, llibres o conferències en contra de l'esclavitud. Tal i com destaca a *Black Movements in America* (1997) el polític Cedric J. Robinson, estem parlant d'estratègies i actes de resistència que van tenir un gran impacte social entre els afroamericans pel seu significat en quant a experiències generadores d'identitat, més enllà de l'èxit que poguessin tenir efectivament com a actes per a derrocar l'ordre social establert. Encara avui aquestes formes d'oposició al racisme es constitueixen com un important element generador d'identitat per als afrodescendents.

Ara bé, lluny de la visió homogeneïtzadora que ha tractat de reduir els moviments negres a una idea simplificada, monolítica i estàtica d'aquest grup social, les formes de reivindicació van ser complexes, heterogènies i canviants⁴⁵. Aquesta complexitat la podem observar a través de l'anàlisi de la diversitat d'objectius i estratègies que presentava l'abolicionisme, la primera gran experiència de resistència afroamericana que va aconseguir vehicular-se de forma exitosa a través d'estratègies polític-

⁴⁴ A la resistència com a element identitari li hem de sumar la influència de factors socials, polítics, econòmics i religiosos com a components també generadors de processos de construcció d'identitat (*ibid.*, p.149).

⁴⁵ Per a consultar els orígens de les liderances dels moviments de reivindicació de la població afrodescendent als Estats Units es poden abordar les trajectòries de figures com Frederick Douglass, Harriet Tubman, Lewis Hayden, William Still, David Ruggles, Leonard Andrew Grimes, Elijah Anderson, Samuel Burris, Oswald Wright o Samuel Green, entre d'altres.

institucionals. Autors com Robinson ens assenyalen la disparitat de sensibilitats que integraven el moviment abolicionista, les quals podien dependre de qüestions com l'origen, la posició socioeconòmica o les trajectòries polítiques dels seus representants. L'abolicionisme, per tant, va ser un moviment divers, coexistent-hi formes dispars d'entendre les possibles sortides al problema de l'esclavitud. Entre el ventall de solucions que es defensaven dins dels moviments contraris a l'esclavitud n'hi havien que apostaven per sortides que suposaven un trencament amb les lleis, les institucions i l'organització política estatunidenca, mentre que d'altres centraven els seus esforços en assolir la integració dels afrodescendents com a ciutadans de ple dret. Per als primers, la situació dels afrodescendents revelava la veritable naturalesa desigual de la nació. Per als segons, la falta de llibertat, el treball forçat i el càstig corporal que patien els esclavitzats eren situacions que contradeien els ciments polítics establerts per la Constitució de 1787⁴⁶.

Entre aquests últims podem assenyalar el paper decisiu que van mantenir els sectors més benestants de la comunitat afroamericana a l'hora de dotar de rellevància política a l'abolicionisme. Robinson ens assenyala que la participació de la minoritària població afroamericana situada en posicions socials acomodades (empresaris, clergat, professionals) va ser un dels factors decisius que va comportar que a mitjans del segle XIX aquest moviment passés a tenir una major transcendència política. Per a aquests sectors socials l'abolició era una empresa necessària per motius humanitaris, per solidaritat i de justícia, però era també una mesura que els hi era convenient en el sentit que podia repercutir en una nova percepció dels afroamericans dins de l'escenari estatunidenc, el que els ajudaria a assentar i/o millorar la seva ubicació social, econòmica i política, així com podia contribuir a la preservació dels seus drets, de la seva pròpia seguretat personal i la dels seus negocis. Aquests sectors socials apostaven, per tant, per plantejaments polítics menys disruptius respecte a l'organització política, econòmica i social estatunidenca⁴⁷.

⁴⁶ El preàmbul de la Constitució de 1787 estableix: «Nosaltres, el poble dels Estats Units, per tal de formar una Unió més perfecta, establir justícia, assegurar-ne la tranquil·litat interna, proveir una defensa comuna, promoure el benestar general i assegurar les benediccions de llibertat per a nosaltres i els nostres descendents, ordenem i establím aquesta Constitució per als Estats Units d'Amèrica».

⁴⁷ Resulta evident que l'abolició era una mesura absolutament transformadora, però també ho és que l'escenari que hauria de seguir a la seva promulgació variava de forma radical depenent de si qui la defensava era un empresari del nord o un treballador esclavitzat provinent del sud.

L'empenta que va suposar per a l'abolicionisme la participació dels sectors negres benestants ens demostra que des dels inicis del conflicte racial als Estats Units les institucions han actuat en funció d'elements que van més enllà d'anàlisis simplificadors d'aquests processos. Les respostes institucionals a les reivindicacions antiracistes s'han revelat sempre com un element estratègic que ha tractat de gestionar escenaris de conflictivitat donant resposta a les opcions polítiques menys disruptives, alhora que tractava de marginar les formes d'oposició considerades més radicals. En concordança, la mirada política pragmàtica de la població afrodescendent benestant i la capacitat de reacció de les institucions que tractaven d'administrar les reivindicacions socials dels afroamericans va donar lloc a la introducció de les idees de l'abolicionisme negre en el terreny del debat polític-institucional dominat per polítics estatunidencs blancs.

La conseqüent convivència entre els líders negres i el moviment abolicionista blanc va ser fructífera, aconseguint situar l'abolició de l'esclavitud com una qüestió central en el context polític-institucional. Tanmateix, la relació entre blancs i negres no va ser senzilla dins de l'abolicionisme, ja que el racisme es continuava reproduint en el sí del moviment a través de «la intolerància i el paternalisme racial tan freqüentment exhibits pels activistes antiesclavistes blancs» (Robinson, 1997, p. 50). El racisme present dins del moviment abolicionista va comportar que la seva representació a les institucions, en aquest període incoatiu, anés majoritàriament per compte de en polítics blancs dels Estats del nord del país. La disputa política va passar, doncs, a estar majoritàriament protagonitzada en instàncies institucionals per polítics blancs que representaven, per una banda, els partidaris del manteniment (i expansió) de l'esclavitud i, per l'altra, els que en proposaven la seva abolició. Aquesta contesa va ser el desencadenant més rellevant del conflicte bèl·lic esdevingut entre els anys 1861 i 1865 entre els Estats confederats del sud (contraris a l'abolició) i els Estats del nord que representaven la Unió (partidaris de la seva abolició).

L'abolicionisme blanc presentava motivacions més enllà del compromís amb la igualtat, defensant arguments de naturalesa moral, religiosa o econòmica. En aquest últim sentit, gran part dels liberals blancs del nord del país es mostraven preocupats davant d'una organització social que es començava a revelar obsoleta i caduca:

Alguns temien que l'esclavitud, suficientment acceptable mentre romania com una institució del sud, envaís els llocs on vivien o volien viure. Altres pensaven que l'esclavitud ho corrompia tot i que la seva expansió alimentava la podritud de la societat, de la llibertat i de l'ànima americana, i

qualsevol altra cosa que fos per a ells símbol de tot el que era bo. Altres pensaven que els desastres financers de final de la dècada de 1830 i d'inicis de la dècada de 1840 mostraven que l'esclavitud estava econòmicament perduda i predestinada al fracàs i que representava un obstacle per al futur de l'economia capitalista (Baptist, 2019, p. 522).

El conflicte polític que anava associat a la guerra civil estatunidenca va comportar l'aprovació d'importants textos jurídics que van estar dirigits directament a remoure la subordinació salvatge a la que estaven sotmesos els afrodescendents⁴⁸. L'aprovació l'any 1862 de la Proclamació de l'Emancipació⁴⁹ va ser un text jurídic a través del qual es va canviar l'estatut legal de gairebé quatre milions d'afroamericans, alliberant-los dels seus propietaris blancs dels Estats del sud⁵⁰. El desembre de l'any 1865 es va aprovar la Tretzena Esmena a la Constitució per la que es decretava l'abolició de l'esclavitud. L'any 1868 va entrar en vigor la Catorzena Esmena a la Constitució per la que es venia a atorgar formalment la condició de ciutadania als afroamericans. Finalment, l'any 1870 es va aprovar la Quinzena Esmena per la que es proclamava formalment el dret a vot dels afroamericans.

L'anàlisi d'aquest episodi històric ens mostra com al segle XIX van triunfar les formes de reivindicació dels afroamericans que assumien les premisses polítiques institucionals i que estaven recolzades per les elits de la política partidària representades per polítics blancs. Les elits negres que treballaven per assolir millores en les condicions de vida dels afroamericans fonamentaven les seves lluites en conceptes propis de la cultura política liberal i centraven la seva energia en l'assoliment de la igualtat i la llibertat dels afroamericans com a ciutadans estatunidencs. Com ens assenyala Robinson (1997), entre els afroamericans lliures havia germinat una identitat política que històricament havia estat reservada als blancs i que estava fonamentada en l'adhesió als valors republicans estatunidencs. Estem parlant d'una cultura burgesa negra que reflectia l'assumpció de les creences polítiques dominants de l'Amèrica blanca i que procurava

⁴⁸ Aquests textos jurídics no són considerats pels autors consultats com a constitutius de dret antidiscriminatori.

⁴⁹ *Emancipation Proclamation*, en anglès. Emesa l'any 1862, va decretar la llibertat dels esclaus a partir de l'1 de gener de 1863.

⁵⁰ Els historiadors coincideixen en assenyalar que el principal objectiu —o un dels principals, si més no— perseguit en aquell moment pel president Abraham Lincoln (1861-1865) va ser el poder allistar als afrodescendents lliberts a l'exèrcit de la Unió, tal i com ho demostra el fet que la Proclamació de l'Emancipació fos emesa mitjançant una ordre executiva presidencial de caràcter militar, així com la constatació de que aquella maniobra va aconseguir efectivament reconduir el conflicte bèl·lic en favor dels seus interessos.

assolir millores per als afroamericans a través dels canals institucionals ocupats per polítics blancs.

La figura del líder afroamericà Booker T. Washington (1856-1915) és el millor exemple d'aquestes dinàmiques. Considerat un moderat per les seves posicions conservadores, des de les institucions se li va voler adjudicar el lideratge de la comunitat negra de començaments de segle XX. Washington era una figura molt ben valorada per la comunitat blanca liberal, ja que representava posicions que eren compatibles amb els interessos dels polítics i empresaris blancs, no caracteritzats especialment pel compromís amb l'emancipació efectiva dels afrodescendents. La promoció de Washington és una bona mostra de les estratègies institucionals que han tingut històricament l'objectiu de donar veu a les representacions més moderades del moviment de reivindicació antiracista, promocionant líders amb posicionaments menys transformadors i, per tant, menys perillosos per a l'organització econòmica, política i social estatunidenca. Washington representava els interessos de l'elit negra emergent, els quals diferien en molts aspectes dels de les classes negres treballadores d'inicis del segle XX. Gran part de la comunitat negra benestant valorava positivament la figura de Washington com a representant polític dels afroamericans, el que ens remet a l'interiorització d'un element de classe dins d'un grup social subalternitzat que, històricament, s'ha tractat erròniament de definir sota la categoria única i simplificadora de la raça.

Les estratègies institucionals en favor dels afroamericans es van produir en consonància a aquests plantejaments conservadors i en contraposició a les formes més disruptives d'oposició al racisme —el que continuarà sent una constant a la història posterior, tot i els canvis constitucionals—. Una important mostra d'aquestes últimes s'havia materialitzat un cop abolida l'esclavitud a través de processos d'auto-emancipació portats a terme per comunitats d'afroamericans recent alliberats, el que va generar en un important creixement del separatisme negre de base popular (Robinson, 1997, p 89). Aquestes dinàmiques van constituir majoritàriament un «moviment popular espontani» d'origen rural (*ibid.*, p. 91) que es presentava desconnectat dels líders afroamericans situats propers a l'esfera institucional. La idea de la separació no era tampoc per a

aquestes poblacions una proposta ambiciosa pròpia del nacionalisme negre d'arrel política, sinó una alternativa a l'organització institucional i política estatunidenca⁵¹.

Una altra forma diferenciada de reivindicació la trobem a través de figures com la de Ida B. Wells-Barnett (1862-1931). Aquesta educadora, editora i periodista afroamericana defensava que els pilars de l'emancipació efectiva dels afroamericans passaven per la intervenció de l'estat de dret vers els actes manifestos de violència (una de les principals manifestacions de racisme que perduraven tot i les reformes constitucionals) i la consecució dels drets econòmics. Wells-Barnett apostava per estratègies més transformadores que no pas les defensades per Washington, com van ser el registre i publicació dels casos de violència racista, així com la posada en pràctica de dinàmiques d'internacionalització del conflicte. El cas de Wells-Barnett, alhora, ens permet observar l'heterogeneïtat dels moviments de reivindicació afroamericans des del punt de vista de la intersecció —clarament anticipadora, junt amb experiències posteriors com la de la lluita sudafricana contra l'apartheid, de la transversalitat reclamada avui pel dret antidiscriminatori— de la lluita antiracista i l'antisexista, ja que el seu és un bon exemple de com les seves dones entenien la lluita en favor de la població afrodescendent com quelcom connectat a l'activitat política en favor dels drets de les dones⁵². La tasca portada a terme per aquestes —d'entre les que podem destacar especialment les figures significatives de Sojourner Truth i Harriet Tubman com a antecessores de Wells-Barnett— ens permet diferenciar les formes de reivindicació protagonitzades per les dones afroamericanes de les dels homes més avesats a la disputa institucional:

Així, mentre molts dels líders masculins negres que entre els baptistes lluitaven pel poder institucional, creaven i dirigien cismes organitzatius i es lliuraven a la corrupció financera, les dones negres activistes van forjar llaços amb les seves homòlogues baptistes blanques per a defensar causes com el sufragi femení i la independència econòmica de les dones, i les teòlogues negres van elaborar a través de conferències i escrits una teologia que va abogar per una

⁵¹ «Mentres centenars de líders polítics negres del sud estaven atrapats en la enervant lluita de la maniobra política dins del nexa de la política electoral i institucional, la classe treballadora negra estava imaginant una postura totalment alternativa, una que evocava l'apatridia dels seus avantpassats africans i, més immediatament, la cultura dels fugits en el Nou Món» (*ibid.*, p. 91-92).

⁵² Va ser una de les impulsores de la *National Association of Colored Women's Clubs*, així com va ser la creadora el 1894 de la revista *The Woman's Era*, la primera als Estats Units en ser publicada i administrada únicament per dones negres, la qual es va constituir com un potent instrument de denúncia vers les concretes violències exercides contra les dones afroamericanes.

preocupació comú per l'empoderament de les dones a la llar, l'església, la reforma social i la força laboral (Robinson, 1997, p. 101).

Un moviment de confrontació al racisme també alternatiu al protagonitzat per la figura de Washington va ser l'anomenat *Niagara Movement*, un col·lectiu de professionals i empresaris negres creat l'any 1905 amb l'objectiu de reclamar la igualtat social entre blancs i negres a partir de reivindicar l'augment de la representació política del moviment negre. Criticaven els posicionaments i estratègies de Washington —al que consideraven lligat a una «cínica generositat de la filantropia blanca» (*ibid.*, p. 109)—, reclamaven el dret a vot (encara limitat per regulacions electorals, tot i la vigència de la Quinzena Esmena) i defensaven el final de les formes de treball a les que es sotmetia a la població negra (anàlogues a les patides durant l'esclavitud malgrat l'abolició decretada per la Tretzena Esmena). Entre els integrants d'aquest moviment destacava la figura de l'anteriorment citat W. E. B DuBois (1868-1963), que va insistir durant la seva llarga trajectòria de resistència en la necessitat del reconeixement i compliment efectiu dels drets civils a través d'estratègies que havien de superar la dependència política dels líders blancs i fonamentar-se en la promoció de l'elit intel·lectual afroamericana.

En aquest context va néixer l'any 1909 la *National Association for the Advancement of Colored People* (NAACP), institució que tindria una gran transcendència durant el segle XX com representant de les reivindicacions negres. La NAACP va lluitar contra els linxaments, les decisions racistes dels tribunals, l'exclusió que els afroamericans patien en les forces armades, la segregació —en transports, habitatge i educació—, la discriminació practicada per les burocràcies federals i estatals, i també contra les narratives supremacistes. L'organització era de caràcter biracial i posseïa un ampli espectre ideològic, donat que la conformaven des de liberals blancs a figures del moviment negre considerades radicals —com el mateix Du Bois o l'encara més militant Wells-Barnett—. De la mateixa manera, presentava lideratges representats per barons integrants de les classes mitjanes —tant blanques com negres— alhora que gaudia d'una base teixida al voltant de dones negres de classe treballadora, el que va convertir-la efectivament en una entitat amb força nacional.

Una forma encara més disruptiva d'oposició al racisme va anar conformant-se políticament a partir de mitjans de la segona dècada del segle XX, a través del creixement del nacionalisme negre. Amb la mort de Washington l'any 1915, el jamaicà

Marcus Garvey (1887-1940) va reclamar la liderança del moviment negre i el 1920 es va convertir en el cap visible de la *Universal Negro Improvement Association* (UNIA), una important organització internacional que defensava l'emigració en massa dels afrodescendents a terres africanes amb lemes com *Àfrica pels africans*. Aquesta era una proposta que absorbia i traduïa políticament les aspiracions de l'emigracionisme de base popular anteriorment descrit. L'acció institucional va actuar repressivament contra Garvey i l'any 1923 el Departament de Justícia va aconseguir deportar-lo, veient-se'n perjudicat el projecte nacionalista d'autodeterminació negre. Els socialistes i comunistes negres van acabar heretant part d'aquest espai polític, reconfigurant el projecte nacionalista i adaptant-lo a les finalitats d'organitzacions com la *African Blood Brotherhood* (ABB), creada l'any 1919 dins de la *Communist Party of United States of America* (CPUSA), que aspirava a la construcció d'una república negra soviètica a Amèrica:

Es perseguia el somni de l'alliberament i l'autodeterminació negra dins de l'abraçada dels que estaven convençuts que era un moviment proletari internacional [...] que pretenia derrocar l'esclavitud del treball assalariat i formes menys metafòriques d'opressió en les colònies d'Europa, Amèrica Llatina i Àsia (Robinson, 1997, p. 119).

L'heterogeneïtat dels moviments antiracistes descrita ens permet continuar mantenint una necessària mirada crítica respecte als processos d'institucionalització de les reivindicacions dels afroamericans. No és per casualitat que les formes d'oposició al racisme que van aconseguir majors cotes d'èxit durant aquest període fossin les lligades a posicions que, tot i ser disruptives per l'oposició que presentaven vers la subalternització dels afroamericans a finals del segle XIX i començaments del XX, eren menys revolucionàries en les seves formes i objectius que les que representaven el moviment emigracionista o les liderances de figures com Wells-Barnett, DuBois i Garvey.

En concordança amb aquestes dinàmiques, el naixement dels primers textos jurídics antidiscriminatoris durant la dècada dels anys trenta del segle XX va configurar-se també com un moviment institucional que va pretendre donar resposta a les posicions de confrontació al racisme menys perilloses per a les institucions estatunidenques, dotant-les de legitimitat al mateix temps que arraconava les considerades més radicals. En aquest sentit, hem de tenir present que aquestes concessions institucionals es van donar en un moment específic de crisi econòmica i atur generalitzats, un escenari que

s'interpretava des dels poders polítics i econòmics com una conjuntura que podia facilitar la radicalització dels moviments negres. Per tant, de la mateixa manera que l'abolició de l'esclavitud va proclamar-se en un moment històric caracteritzat per dinàmiques econòmiques, polítiques i socials que anaven més enllà del problema racial, l'aparició dels primers textos antidiscriminatoris es dona en un moment de convulsió social i política producte de la major crisi econòmica del segle XX.

El crack de 1929 va comportar uns índex d'atur que van arribar al 27% en els pitjors moments (entre els anys 1932 i 1933), el que es va convertir en un escenari potencialment perillós per a les elits del país⁵³. Com manté l'historiador britànic Eric Hobsbawm, s'estava davant d'una crisi sense precedents que comportava «un atur generalitzat que era social i políticament explosiu» (2009: p.102), el que va obligar a realitzar un important gir social en les polítiques estatunidenques⁵⁴. Els alts índex d'atur van comportar una preocupació governamental i de les elits econòmiques vers una probable radicalització social dels sectors populars, al que se li va sumar la inquietud relativa a la radicalització dels moviments negres.

Certament, la crisi va colpejar amb major virulència a aquest grup social⁵⁵ i durant les primeres dècades del segle XX va existir una aproximació entre les reivindicacions dels afroamericans i l'esquerra política. Per una banda, per la convicció creixent en una part del moviment negre de l'existència d'una relació directa entre el capitalisme i el racisme. L'historiador Terry H. Anderson ens recorda que les accions dels comunistes estatunidencs durant aquell període van despertar l'interès dels afroamericans:

«Van creuar contra el feixisme, van exigir salaris laborals justos i van fer campanya per la igualtat racial, temes tots ells que van entusiasmar a molts que no eren protestants anglosaxons, com els catòlics d'esquerra, jueus, immigrants i afroamericans» (Anderson, 2004, posició 201).

⁵³ «Para quienes, por definición, no poseían control o acceso sobre los medios de producción (salvo que pudieran retornar a las aldeas al seno de una familia campesina), es decir, para los hombres y mujeres que trabajaban a cambio de un salario, la principal consecuencia de la Depresión fue el desempleo en una escala inimaginada y sin precedentes, y por mucho más tiempo del que nadie pudiera haber previsto» (Hobsbawm, 2009, p. 99).

⁵⁴ «La Gran Depresión obligó a los gobiernos occidentales a dar prioridad a las consideraciones sociales sobre las económicas en la formulación de sus políticas. El peligro que comportaba no hacerlo así —la radicalización de la izquierda y, como se demostró en Alemania y en otros países, de la derecha— era excesivamente amenazador» (Op. Cit, p. 102).

⁵⁵ A l'any 1932 la meitat dels afroamericans de les ciutats del sud estaven a l'atur i a l'any 1933 els aturats negres eren el doble que els aturats blancs.

Per altra banda, aquesta aproximació es va donar com a conseqüència del moviment estratègic d'apropament al moviment negre que es va fer des de les posicions polítiques d'esquerres blanques. Va existir, doncs, una realineació dels partits polítics degut a l'empobriment de les classes treballadores i a la seva potencial radicalització, el que va repercutir en un increment del suport als moviments i partits d'esquerres per part de la comunitat negra ubicada en el llindar més baix de l'estructura social.

Aquesta conjuntura va comportar que es detectés per part del poder polític la necessitat d'abordar la qüestió racial i de portar a terme concessions al moviment negre de caràcter més conservador amb l'objectiu de treure'n suport social i rèdit electoral, per una banda, i per a atenuar alhora les seves reivindicacions més radicals, per l'altra. El govern federal es va veure forçat, doncs, a idear polítiques que milloressin les condicions de vida dels afroamericans. I diem forçats perquè aquestes mesures van dependre de decisions portades a terme per unes elits polítiques blanques que fins aleshores no havien presentat cap interès en les reivindicacions dels afroamericans. La presidència de Franklin Delano Roosevelt (1933-1945), polític demòcrata que no havia donat cap suport als drets civils dels afroamericans, n'és un bon exemple. Durant el seu mandat trobem la primera prohibició explícita i concreta a la discriminació racial en un text jurídic estatunidenc, el que per alguns autors es considera el primer embrió de dret antidiscriminatori (Anderson, 2004; Winn Vergara, 2016; entre d'altres). La mesura estava configurada dins d'un paquet d'accions laboralistes reunides sota el paraigües de la Llei per a l'Alleujament de l'Atur⁵⁶ de 1933, un dels primers textos jurídics del govern del president Roosevelt emmarcats dins del programa del New Deal⁵⁷. En aquesta llei s'hi establia per primer cop la igualtat d'oportunitats dels treballadors en feines d'àmbit públic, prohibint explícitament tota discriminació «per raó de raça, color o credo». La següent mesura a destacar és el programa implementat l'any 1934, considerat com el precursor del que avui entenem per *accions afirmatives*, tot i no anomenar-les en aquell text sota aquesta denominació (Winn Vergara, 2016, p. 61). Aquest establia que «basant-se en el cens de 1930, els contractistes en ciutats amb una població negra “apreciable” haurien de contractar un determinat percentatge de treballadors negres qualificats, sent en la pràctica, bàsicament, una quota» (Anderson, 2004, p. 12). Assenyalem també que l'any 1935 es va aprovar la Llei nacional de

⁵⁶ *Act of March 31, 1933 (Unemployment Relief Act), Public Law 73-5, 48 STAT 22, which provided the relief of unemployment through the performance of useful public work.*

⁵⁷ Programa que integrava polítiques de reactivació econòmica com a resposta a la crisi de 1929.

relacions de treball⁵⁸ (anomenada Llei Wagner⁵⁹), text legal en el que va aparèixer per primer cop el terme *acció afirmativa*. En aquest cas, però, les accions afirmatives no estaven relacionades amb el combat contra la desigualtat racial sinó amb la preservació dels drets dels treballadors en general⁶⁰.

Aquestes dinàmiques van caracteritzar també els posteriors processos d'aprovació de normes antidiscriminatòries. Si durant la dècada dels anys trenta va ser la conflictivitat social derivada de la crisi econòmica la que va configurar-se com el context que va propiciar l'aparició de les primeres mesures antiracistes, en la dels anys quaranta va ser una altra conjuntura la que va influir en l'avanç del procés de construcció del dret antidiscriminatori. La II Guerra Mundial va deixar palesa la contradicció entre les desigualtats que els afroamericans patien als Estats Units i la posició estratègica que ocupava aquest país en la geopolítica internacional. Mentre els EE.UU. afirmava lluitar per un món lliure i contra el nazisme, els seus exèrcits seguien configurats sota criteris racistes que segregaven i discriminaven en base al color de pell. Aquesta incoherència va ser utilitzada pels moviments de reivindicació negra, sent el diari afroamericà *Pittsburgh Courier* el que va llançar la campanya de la *doble V*, referint-se a la doble victòria que hauria de desencadenar el final de la guerra: la derrota del feixisme a Europa i la derrota del racisme als Estats Units. El sindicalista afroamericà A. Philip Randolph va ser un dels caps visibles d'aquest moviment, al que es deu en major mesura l'organització d'una marxa sobre Washington l'any 1941 per a protestar contra la discriminació racial a la indústria i a l'exèrcit. Les paraules de Randolph mostren l'inici d'una època en la que els afroamericans van començar a idear estratègies de mobilització popular de gran abast polític i reivindicatiu: «el poder de la massa pot causar que el president Roosevelt aprovi una ordre executiva abolint la

⁵⁸ *National Labor Relations Act*.

⁵⁹ *Wagner Act*.

⁶⁰ Les accions afirmatives de la llei de 1935 feien referència a la resolució de casos específics i individuals, el que difereix del significat de les accions afirmatives actuals. És a dir, venien a ser una prohibició de discriminació i una previsió de restabliment de la situació anterior a aquesta, el que no es correspon amb el caràcter estructural que pretenen tenir les accions afirmatives actuals: «Esta ley no sólo permitía a los trabajadores unirse en sindicatos y colectivos para negociar conjuntamente con sus empleadores, sino que también “prohibía al empleador el uso de prácticas laborales injustas”, como negarse a negociar o despedir miembros de los sindicatos. Si los administradores discriminaban de cualquier manera en contra del empleado, entonces los jefes debían tomar “acciones afirmativas” para poner a las víctimas en un nivel salarial o posición en la que habrían estado sin la discriminación» (Anderson, 2004, p. 15).

discriminació»⁶¹. Efectivament, Roosevelt va aprovar aquell mateix 1941 l'Ordre executiva núm. 8.802 davant de la imminència de la celebració de la que hauria estat la primera gran marxa afroamericana a la capital de la nació. És a dir, el temor vers una mostra de poder popular afroamericà va desencadenar l'aprovació d'un text jurídic històric que passava a prohibir la discriminació en l'ocupació de treballadors en les indústries de defensa i en el govern per motius de raça, credo, color o origen nacional:

L'ordre executiva de Roosevelt va ser un significat esdeveniment en la història dels Estats Units i alguns negres la van etiquetar com la Segona Proclamació d'Emancipació. Durant les set dècades anteriors, des de la Reconstrucció, el govern federal havia abandonat als ciutadans afroamericans, negant-se fins i tot a defensar els seus drets garantits per la Constitució. Ara, un home amb una missió, que tractava una marxa com si la nació es preparés per a la guerra, havia «persuadit» a un president liberal reticent a fer servir el seu poder per començar a modificar les pràctiques laborals a l'Arsenal de la Democràcia. (Anderson, 2004, posició 360).

Els anys quaranta es van caracteritzar com un període d'increment de campanyes destinades a l'assoliment dels drets civils, les quals utilitzaven estratègies de mobilització de masses que van fer créixer la militància. La conjuntura històrica va contribuir a crear un clima d'indignació i conscienciació entre els afroamericans. La violència racista va augmentar als Estats Units un cop finalitzada la II Guerra Mundial, sent els afroamericans víctimes de linxaments, agressions sexuals i assassinats portats a terme impunement per la població blanca i en especial per l'organització supremacista Klu Klux Klan. A aquest escenari de violència racista se li hem de sumar un context polític que va situar les reivindicacions dels afroamericans en l'esfera de la lluita de la classe treballadora, donada la presència de lideratges propers al comunisme i al socialisme. La participació massiva d'afroamericans en organitzacions vinculades directament o indirectament a les reivindicacions laborals, com la CIO⁶² i la CPUSA, va anar acompanyada per una radicalització de la NAACP. Aquesta entitat va passar a centrar el seu discurs en qüestions com el repartiment de la riquesa i l'organització dels treballadors, deixant de banda els plantejaments de base liberal que fins aquell moment havien dominat el seu discurs polític. A aquesta situació interna estatunidenca li hem de sumar un context extern, on la Unió Soviètica utilitzava la qüestió racial estatunidenca com a element propagandístic en el context de guerra freda, denunciant la paradoxa que

⁶¹ Declaració portada a terme el dia 1 de juliol de 1941 (Anderson, 2004, posició 323).

⁶² Acrònim de *Committee for Industrial Organization*.

suposava que els Estats Units haguessin lluitat contra el nazisme però tinguessin vigents lleis segregacionistes i discriminatories vers els afroamericans.

Les institucions, de nou, van actuar cedint davant d'un escenari social potencialment explosiu. El 1947 el president Harry S. Truman (1945-1953) va aprovar l'Ordre Executiva núm. 9.808 per la que creava el *The President's Committee on Civil Rights*⁶³. Aquest organisme va publicar l'informe *To Secure these Rights*⁶⁴, un document que seria referència durant els anys posteriors en relació a la lluita en favor dels drets civils. La presidència Truman també va portar a terme una altra mesura històrica durant el seu mandat, com va ser l'aprovació l'any 1948 de l'Ordre Executiva núm. 9.981, que prohibia la discriminació en el funcionament intern de les forces armades. Aquesta decisió presidencial va néixer específicament com a resposta a la pressió exercida pel moviment de desobediència de veterans de guerra impulsat pel *Committee Against Jim Crow in Military Service and Training*⁶⁵, posteriorment denominat *League for Non-Violent Civil Disobedience Against Military Segregation*⁶⁶.

Tanmateix, la violència va continuar colpejant impunement a la població negra, la qual es mantenia segregada i discriminada en molts espais socials. De la mateixa manera, es veia impossibilitada d'exercir el dret a vot per causa de les exigències burocràtiques dissenyades amb aquest objectiu. I el relleu presidencial va mantenir les mateixes expectatives. El president Eisenhower (1953-1961) es va limitar a aprovar dues lleis, els anys 1957 i 1960, que pretenien desburocratitzar els processos que dificultaven l'exercici del dret a vot als afroamericans. Aquestes lleis van rebre el nom de Llei dels drets civils o *Civil Rights Act*, però la seva eficàcia va ser molt limitada. Una altra decisió institucional ineficaç va ser la derivada del cas *Brown v. Board of Education*⁶⁷, plet en el que la Cort Suprema va establir que la segregació escolar generava desigualtats. La sentència va ser una fita històrica i va configurar-se com un pas important en la lluita en favor de la desegregació en l'educació, però la decisió no va tenir l'impacte social esperat ja que moltes administracions es van negar a fer-la complir. Tots aquests factors van generar un gran enuig entre la població afroamericana,

⁶³ Comitè dels Drets Civils del President.

⁶⁴ Per a Assegurar aquests Drets.

⁶⁵ Comitè contra Jim Crow en el Servei i Entrenament Militar.

⁶⁶ Lliga per a la Desobediència Civil No Violenta contra la Segregació Militar.

⁶⁷ La resolució responia a la queixa de Linda Brown, una nena que es veia obligada a sortir del seu barri —majoritàriament habitat per població blanca— per a acudir a l'escola per a negres situada fora d'aquest.

el que va comportar un context propici per a l'aparició d'estratègies de mobilització de masses que precisaven del compromís social i de la conscienciació política dels afroamericans. En aquest context, doncs, va germinar el moviment de protesta que va desencadenar anys després, segons la consideració dels autors consultats (Anderson, Barrère Unzueta, Morondo, Win Vergara, entre d'altres), en la primera gran llei antidiscriminatòria de la història.

El dia 1 de desembre de 1955 Rosa Parks⁶⁸ es va negar a cedir el seu seient de l'autobús a un home blanc, desobeint les normes jurídiques i convencions socials que establien el lloc dels blancs i dels negres en els transports de la ciutat de Montgomery a l'Estat d'Alabama i el seu cas es va considerar idoni per a motivar l'inici de les mobilitzacions massives. Es va crear una nova organització, la *Montgomery Improvement Association*⁶⁹ (MIA), i es va dipositar el lideratge del moviment en el jove Martin Luther King Jr. Aquest projecte va aconseguir unir els afroamericans al voltant d'un tipus de reivindicació que per les seves formes i objectius no havia estat posat en pràctica als Estats Units. Luther King tenia clar que les mesures en favor dels drets dels afroamericans no sorgirien de la voluntat dels líders blancs que ocupaven els espais institucionals sinó que era necessari forçar-los a aprovar aquestes mesures. Per tant, el líder afroamericà va defensar la funció de les mobilitzacions socials com a element de pressió a les institucions, el que podem comprovar ja durant la primera campanya del moviment a Birmingham quan va afirmar que «el propòsit de les accions directes és crear una situació de crisi total, pel que serà inevitable obrir la porta a les negociacions» (in Garrow, 1989, p. 246). El projecte que encapçalava va necessitar de la construcció d'un ordre moral alternatiu per a assolir els seus objectius. Un ordre moral que apel·lava a la justícia de les accions de desobediència civil i a la injustícia de les lleis segregacionistes i discriminatòries. El boicot als autobusos realitzat durant tretze mesos va mostrar el poder de l'organització, estenent-se més enllà de Montgomery durant els següents anys. També es van portar a terme campanyes pel registre de votants i en contra de la segregació de les escoles. Centenars d'actes de protesta portats a terme en

⁶⁸ Parks era una activista que havia format part de la NAACP a Montgomery. Podem destacar que havia participat de la *Highlander Folk School*, un experiment corporatiu socialista en educació multiracial per adults creat a principis dels anys trenta i que a finals d'aquella dècada s'havia convertit *de facto* en un centre educatiu del CIO a través d'una notable tasca de capacitació d'organitzadors i líders sindicals. Els tallers i les sessions de capacitació a Highlander van ajudar a assentar les bases de moltes de les iniciatives configuradores del moviment pels drets civils, com va ser la fundació del *Student Nonviolent Coordinating Committee* (SNCC), organització de gran importància durant els anys següents.

⁶⁹ *Associació de Millorament de Montgomery*.

múltiples ciutats durant els anys següents van fer d'aquest moment un «cataclisme social» en la història dels Estats Units (Robinson, 1997, p. 139).

Factors com la involucració dels representants religiosos⁷⁰, la implicació dels moviments estudiantils i la utilització dels mitjans de comunicació⁷¹ van ser claus en l'èxit d'aquestes campanyes. Ara bé, no podem desmerèixer la influència que en aquests processos van tenir les estratègies polítiques que van anar associades a la proximitat de la contesa electoral que havia de decidir el substitut del president Eisenhower. El candidat demòcrata John F. Kennedy era un polític que no havia presentat fins aquell moment una posició clara respecte al problema racial. De la mateixa manera, el seu germà Robert Kennedy —director de campanya durant les eleccions— havia format part durant l'any 1953 del *Senate Permanent Subcommittee on Investigations* dirigit per John McCarthy, una estratègia institucional dirigida a perseguir el comunisme estatunidenc i que va ser utilitzada també per a reprimir els moviments de reivindicació dels afroamericans. Més enllà del poc compromís que havien mostrat en la efectiva igualtat entre blancs i negres, els Kennedy va dubtar també en apropar-se a Luther King donat el temor que tenien de perdre el vot blanc dels Estats del sud del país. Finalment, però, van acabar apostant per intercedir en favor del líder afroamericà com a estratègia electoral. Aquest apropament va permetre decantar el vot negre en favor seu, determinant per a la seva elecció (1961-1963).

Les respostes institucionals de l'administració Kennedy a les reivindicacions dels afroamericans s'expliquen també com el resultat de la pressió exercida des del moviment pels drets civils a través de boicots a comerços, sentades i manifestacions massives, accions que van seguir creant un clima social que va fer inevitable la presa de

⁷⁰ Aquestes entitats aportaven el teixit associatiu i la possibilitat de vincular el moviment a la «tradicció afrocrisiana instruïda en la consciència dels negres» (Robinson, 1997, p. 144). En aquest sentit, es va crear l'any 1957 la *Southern Christian Leadership Conference* (SCLC), organització protagonista en les campanyes de protesta a favor dels drets civils dels afroamericans.

⁷¹ Va tenir un paper clau l'utilització del poder que tenien els mitjans de comunicació com a instruments de difusió de la causa dels drets civils, estratègia que va comptar amb el fenomen que va comportar la popularització de la televisió. Les imatges d'afroamericans que protestaven pacíficament sent hostilitzats per multituds blanques i policies van recórrer les televisions, creant adhesió a la causa entre els negres i rebuig als actes d'hostilitat entre els blancs. La combinació d'aquests factors va permetre que el moviment pels drets civils revertís la històrica idea que relacionava els afroamericans i la criminalitat. Com assenyala l'historiador afroamericà Henry Louis Gates Jr., «una de les tàctiques més brillants del moviment pels drets civils va ser la transformació de la noció de criminalitat. Per primer cop el fet de ser arrestat era quelcom noble. L'arrest era el més temut i era la justificació blanca però el moviment pels drets civils li va donar la volta al transformar-lo en quelcom noble» (in DuVernay, 2013). Exemples en són la popularitat i exemplaritat que acompanyaven a figures representatives de la lluita en favor dels drets civils, com Rosa Parks o el mateix Luther King, detinguts en innumerables ocasions per la policia.

mesures polítiques. El 6 de març de 1961 el president Kennedy va aprovar l'Ordre Executiva núm. 10.925 per la qual creava el *President's Committee on Equal Employment Opportunity*⁷², primer text jurídic que decretava l'establiment de les accions afirmatives en favor dels afroamericans. Aquestes mesures tindrien la finalitat «d'escrutar i estudiar les pràctiques laborals del Govern dels Estats Units, i considerar i recomanar *passos afirmatius addicionals* que haurien de ser presos pels departaments i agències executives per a realitzar més plenament la política nacional de no discriminació dins del poder executiu» (Secció 201, Ordre Executiva núm. 10.925)⁷³. De la mateixa manera, el 22 de juny de 1963 Kennedy va aprovar l'Ordre Executiva núm. 11.114 per la qual esmenava l'Ordre Executiva Núm. 10.925, mesura a través de la qual es relacionaven les feines que depenguessin de fons federals (ja fos a través de subvencions, préstecs o altres formes d'assistència financera per a governs estatals i locals) a l'establiment d'accions afirmatives dirigides a l'eliminació de les discriminacions:

És política del Govern dels Estats Units alentar mitjançant l'acció afirmativa l'eliminació de la discriminació per motius de raça, religió, color o origen nacional en el treball que involucri assistència financera federal, amb la finalitat de que les oportunitats de feina creades amb fons federals estiguin igualment disponibles per a totes les persones qualificades (1er considerant de l'Ordre núm. 11.114)⁷⁴.

Aquestes mesures, però, es van aprovar tot i la posada en pràctica per part de l'administració federal d'estratègies de repressió vers els moviments negres. Exercint com a Fiscal General de l'Estat, Robert Kennedy va autoritzar accions repressives contra els integrants dels moviments de protesta, sent ell mateix qui va signar l'ordre

⁷² Comitè del President per la Igualtat d'Oportunitats en la Feina.

⁷³ Aquesta ordre executiva es va configurar com un clar avenç en les polítiques antidiscriminatòries ja que obligava a la inclusió d'una clausula antidiscriminatòria en el contractes dels que l'administració federal en fos part: [...] totes les agències governamentals contractants incluiran en cada contracte governamental celebrat en endavant les següents disposicions: "En relació a la realització del treball en virtut d'aquest contracte, el contractista acorda el següent: (1) El contractista no discriminarà a cap treballador o sol·licitant de feina per motius de raça, religió, color o origen nacional. El contractista prendrà mesures afirmatives per a garantir que els sol·licitants siguin contractats i que els treballadors siguin tractats durant la relació laboral sense considerar la raça, credo, color o origen nacional" (Secció 301, Ordre Executiva núm. 10.925).

⁷⁴ En aquest text es van determinar mesures com: 1) cancel·lar, rescindir o suspendre totalment o parcialment l'acord o contracte amb el sol·licitant respecte al qual va ocórrer la falla; 2) abstenir-se de brindar assistència addicional en virtut de qualsevol dels programes subjectes a aquesta ordre fins que s'hagi rebut del sol·licitant una garantia satisfactòria de compliment futur; 3) remetre el cas al Departament de Justícia per als procediments legals corresponents (Secció 103, Ordre Executiva núm. 11.114).

que autoritzava punxar el telèfon de Luther King sota el fals pretext de la seva relació amb el comunisme⁷⁵.

L'objectiu del moviment, però, era més ambiciós que l'aprovació d'un seguit d'ordres presidencials. Per tant, la pressió exercida a través de la protesta va seguir inalterable a les concessions institucionals i el dia 28 d'agost de 1963 es va celebrar la *March on Washington for Jobs and Freedom*⁷⁶, acte de protesta que va aconseguir reunir entre 200.000 i 300.000 persones, en la seva immensa majoria afroamericans. La demostració de la força mobilitzadora dels líders afroamericans⁷⁷ va suposar un abans i un després en la lluita pels drets civils. King recordava en el seu celebre discurs que els actes de protesta tenien una finalitat clara i que les mobilitzacions no acabarien fins a aconseguir-la: «No hi haurà descans ni tranquil·litat a Amèrica fins que els negres tinguin garantits els seus drets com a ciutadans. Els vendavals de revolta continuaran saccejant els fonaments de la nostra nació fins que neixi el brillant dia de la justícia».

El gran llegat del moviment pels drets civils va ser l'aprovació de la Llei dels drets civils o *Civil Rights Act* l'any 1964, una llei començada a elaborar durant el mandat de Kennedy i que va entrar en vigor amb el president Lyndon B. Johnson (1963-1969), un polític que durant la seva trajectòria institucional havia estat molt proper als interessos dels Estats del sud del país i que havia mostrat un escàs compromís en relació a la qüestió dels drets civils. Una prova del caràcter estratègic que va presentar l'aprovació la primera gran llei de dret antidiscriminatori de la història ens la reporta el fet que els demòcrates la van defensar, més enllà d'una mesura justa, com una decisió «bona per l'economia, per la política exterior i per la tranquil·litat domèstica». El cas de Johnson ens certifica que els processos d'aprovació dels canvis jurídics antidiscriminatoris s'han configurat històricament com a estratègies institucionals posades en pràctica per actors institucionals que no havien mostrat interès en la defensa dels drets dels afroamericans, com van ser els casos de Roosevelt, Truman, Eisenhower, Kennedy i el mateix Johnson. Cap d'ells presentava un especial compromís amb l'antiracisme, més aviat el contrari.

⁷⁵ El document signat per Kennedy establia que les escoltes telefòniques es justificaven per la *communist influence in racial matters*, el que es podria traduir com *influència comunista en assumptes racials*, quelcom que no era cert ja que King no s'havia posicionat mai com a comunista ni havia defensat idees relatives a aquesta ideologia política.

⁷⁶ *Marxa sobre Washington pel treball i la llibertat*.

⁷⁷ Va comptar amb la participació de la NAACP, la SCLC, la SNCC, la CORE (Congress of Racial Equality) i la National Urban League.

La llei que es va aprovar sota la presidència de Johnson tractava de superar el caràcter puntual que havien ofert fins aquell moment les ordres executives, procurant establir el reconeixement de la igualtat a través d'una «lleï de caràcter obligatori i permanent per a tot el país» (Winn Vergara, 2016, p.68). El Títol I prohibia l'aplicació desigual dels requisits de registre dels votants⁷⁸. El Títol II prohibia la discriminació en instal·lacions públiques, com hotels, restaurants, teatres o demés espais comercials. El Títol III prohibia la segregació en espais dependents de les administracions públiques, ja fossin municipals, estatals o federals. El Títol IV venia a fer obligatoria la desegregació als centres educatius, permetent al Fiscal General de l'Estat presentar demandes per a fer complir la llei i establint alhora finançament federal per a la desegregació escolar. El Títol V ampliava les competències de la Comissió de Drets Civils. El Títol VI establia mesures com la retenció de fons a destinataris de fons federals que portessin a terme pràctiques discriminatòries, així com suport financer per a la contractació d'afroamericans. El Títol VII prohibia la discriminació en l'àmbit laboral en les empreses amb quinze o més treballadors. La llei determinava també que els casos que impliquessin possibles violacions dels drets civils serien traslladats a la jurisdicció dels tribunals federals. Tanmateix, resulta significatiu que cap títol establís la previsió de quotes per a afroamericans.

En conclusió, l'anàlisi del procés històric abarcat en aquest apartat ens ha permès observar les dinàmiques que han transformat les demandes socials dels afroamericans en mesures antiracistes de naturalesa jurídica.

2.1.2. Primeres reflexions derivades de l'anàlisi dels processos heterogenis de creació del dret antiracista

En primer lloc, hem pogut examinar com la potència de les reivindicacions i la capacitat de mobilització social han estat claus per a introduir el conflicte en l'esfera político-institucional, requisit necessari per a poder generar mesures jurídiques antidiscriminatòries. Hem pogut comprovar específicament que el procés d'adopció de les mesures antidiscriminatòries ha estat relacionat amb el tipus de reivindicacions portades a terme. És a dir, hem analitzat que la manera com els responsables dels

⁷⁸ Tot i que no va eliminar les proves d'alfabetització, que van seguir configurant-se com un impediment per a l'exercici del vot dels afroamericans. Tanmateix, l'aprovació mesos després de la Llei de Drets Electorals o *Voting Rights Act* de 1965 va eliminar la majoria de requisits que dificultaven aquest dret als afroamericans.

moviments de protesta han interpretat els problemes i les solucions a aquests ha estat clau a l'hora de definir les respostes institucionals. Per tant, hem pogut observar que tot i l'existència d'una identitat negra generada al voltant del mateix esperit de resistència, ha existit històricament una clara heterogeneïtat dins dels moviments de reivindicació. Hem identificat les diferents lluites que els travessaven, el que ens ha deixat palesa l'existència d'interessos divergents dins del grup social oprimat. Una complexitat que està molt lluny de la imatge homogeneitzadora que en moltes ocasions es dona dels grups socials subalternitzats en general i dels afroamericans i/o la població negra en particular. En última instància, hem pogut observar que els moviments socials no són estàtics sinó que han anat evolucionant depenent de les possibilitats d'èxit o fracàs de les estratègies emprades, de les conjuntures històriques en la que estaven inserits, de les respostes institucionals que rebien o dels recorreguts dels seus integrants, entre d'altres factors.

En segon lloc, hem pogut constatar que les formes que van adquirir les decisions institucionals que van donar resposta a les accions dels moviments socials van dependre de forma decisiva de les característiques socials, polítiques i econòmiques per les que passava aquella determinada societat. En són clars exemples la decadència del sistema econòmic basat en el treball esclau, la necessitat d'inclusió d'un determinat sector poblacional en l'engranatge productiu del país en un moment de crisi econòmica, les pressions exercides per actors externs en forma d'accions emmarcades en les estratègies de la geopolítica internacional o la conveniència de discursos polítics en funció de la proximitat d'escenaris electorals. Les característiques històriques han influït decisivament en el tipus de polítiques institucionals que es portaven a terme en un determinat moment, en les decisions polítiques que podien arribar a ser assumides o en la lectura de les condicions socioeconòmiques com a elements determinats en el procés de decisió política. Les institucions, doncs, han tractat d'adaptar-se a les conjuntures històriques, mesurant el cost social que podia comportar cada una de les seves decisions en funció dels escenaris socials, polítics i econòmics en les que estaven inserides. Per tant, ens ofereix un altre important element de desconfiança vers les institucions el que l'aprovació de les mesures antiracistes hagi actuat com element que ha permès controlar l'evolució de conflictes socials, polítics i econòmics que comprometien l'ordre que defensaven les institucions, apaivagant les protestes i actuant alhora com a elements legitimitzadors de les pròpies institucions davant d'escenaris de crisi.

En resum, hem de destacar la feina dels moviments de reivindicació en el seu propòsit d'inserir les seves demandes en l'esfera política i jurídica. Els objectius, estratègies i accions portades a terme des d'aquests moviments sempre van procurar la millora de les condicions de vida dels afroamericans. Es va aconseguir l'abolició formal de l'esclavitud i es van aprovar esmenes constitucionals que formalment reconeixen drets fonamentals de ciutadania. Es va pressionar fins a obtenir l'aprovació d'ordres executives derivades de la potestat presidencial amb l'objectiu d'integrar als afroamericans en el mercat laboral o per a desegregar el funcionament de les administracions. Finalment es va assolir l'eliminació formal de la segregació i el reconeixement de la igualtat formal de drets entre blancs i negres. Per tant, les reivindicacions van assolir importants fites a través de la seva inserció en els camps polític i jurídic. Tanmateix, hem pogut analitzar que la introducció de les aspiracions socials en el primer d'ells suposa que es situïn en l'esfera institucional, el que immediatament les connecta amb les estratègies de les elits que ostenten o pretenen ostentar l'autoritat jurídica. Elits que s'han mostrat històricament connivents amb el racisme, ja sigui perquè se n'han beneficiat o que no s'han mostrat compromeses amb l'establiment de polítiques antiracistes. D'aquesta circumstància en deriva que ens resulti necessari assenyalar l'existència de contradiccions en els processos d'aprovació de les normes jurídiques antidiscriminatòries, portant-nos a reflexionar sobre l'abast real que aquestes presenten. Mantenim, doncs, una intenció problematitzadora que ens duu a qüestionar les finalitats que presenta l'activitat polític-institucional en favor dels grups subalternitzats.

2.2 La dimensió jurídica de l'opressió

2.2.1. El dret com a element d'empara del racisme

És un lloc comú assenyalar que el racisme només ha pogut ser instaurat de forma eficaç com a conseqüència dels mecanismes de poder polític dels que ha disposat. Per a Almeida, la discriminació racial «té com a requisit fonamental el poder, és a dir, la possibilitat efectiva de l'ús de la força, sense la qual no és possible atribuir avantatges o desavantatges per raó de la raça» (2019, p. 32). Per la seva banda, Mbembe defensa que conceptes com raça i racisme han estat definits històricament a partir del poder que

ostenta l'Estat, de tal manera que aquest sempre ha pogut utilitzar tals definicions per a mantenir la *normalització* del racisme, permetent sustentar una organització política, econòmica i social basada en aquest criteri discriminant (2018, p. 70). El filòsof francès Michel Foucault també ens assenyala el paper central que l'Estat presenta en la reproducció d'aquesta forma d'opressió.

A *Il faut défendre la société* (*Defender la sociedad* [1976], 2001) Foucault diserta sobre les nocions de *biopoder* i *biopolítica*, assenyalant l'Estat com la institució que ostenta el poder sobre la vida i sobre la mort, concretament sobre el *fer viure* i el *deixar morir*. Segons el filòsof francès aquest poder no es presenta com quelcom centralitzat que aplica directament una elit sobre la resta de la societat, sinó que es materialitza a través de formes menys explícites com són la reproducció de discursos, la vigilància, el control dels cossos o l'autoregulació. L'Estat promouria a través de la política i del dret una sèrie de discursos que fragmenten les poblacions, introduint diferències, classificacions i jerarquies, elements que deriven en la divisió social que normalitza la dominació i la subordinació. A través d'aquests discursos es legitimaria el poder i la dominació exercits sobre determinats sectors socials, dissolent entre la població la comprensió de qui mereix viure i qui és descartable. Per a Foucault, el racisme es configura en aquest context com un dispositiu que permet la disseminació i dissolució del poder i de la dominació en les distintes capes de la societat, a través del que anomena *microfísica del poder*. El racisme es constituiria com un fenomen que permet que el poder no es presenti com quelcom que està centralitzat en l'Estat o en un grup determinat, facilitant que aquest circuli entre les persones i configuri les relacions socials en la seva *normalitat*. El racisme, doncs, es configuraria com un element que aconsegueix dividir i classificar les poblacions i justificar determinades violències contra grups estigmatitzats per raó del seu origen, de la seva nacionalitat o del color de pell.

Partint de les reflexions sobre els processos descrits per Foucault i contextualitzant les idees del filòsof italià Giorgio Agamben, Mbembe diserta sobre la teoria de *necropolítica*. Per a l'autor camerunés, l'Estat exerceix actualment el seu poder a través de discursos que autoritzen la idea de guerra preventiva en nom de l'estabilitat i la seguretat, apel·lant a «l'excepció, a l'emergència i a la noció ficcional de l'enemic» (Mbembe, 2018, p.17). Aquestes dinàmiques permeten la convivència aparentment pacífica de sectors poblacionals més o menys privilegiats amb l'existència en paral·lel de violències sobre altres grups socials. D'aquesta manera, es normalitzarien la

desprotecció social, la brutalitat policial, l'empresonament o l'assassinat, ja sigui a una comunitat perifèrica d'una ciutat americana, a les fronteres del continent africà o a l'interior dels territoris europeus.

La utilització de discursos productors i reproductors de les relacions de dominació per part de l'Estat posa el focus d'atenció en el dret com l'instrument estatal idoni per a portar a terme aquesta tasca. El dret ha estat històricament emprat amb finalitats discriminadores en la mesura que ha aconseguit identificar les persones com membres d'una determinada comunitat, col·lectiu o grup dins dels límits d'un territori, fracturant socialment la població alhora que creava i recreava conflictivitat. Les normes jurídiques han establert qui és nacional i qui no, qui és ciutadà i qui no, qui té drets i qui no. També han determinat quines accions o conductes es criminalitzen o quines es persegueixen amb més energia, el que les connecta també amb processos d'estigmatització social⁷⁹. El dret, doncs, intervé de forma decisiva en la producció de diferenciacions que creen les condicions socials en les que es desenvolupa el racisme, particularment a través del seu *poder simbòlic* (Bourdieu, 2000) i en general a través de l'amenaça de l'ús de la força associada a la contravenció de les normes. Tal i com assenyala Barrère Unzueta, el dret ha de considerar-se, en aquest sentit, com un instrument indispensable per a la institucionalització dels dominis en torn a les relacions racials, de classe i sexuals (2018, p. 18).

L'anàlisi del context en el que va néixer el dret antiracista ens confirma la relació entre Estat, dret i racisme. Aquesta forma d'opressió ha estat present en la societat estatunidenca a través de mecanismes jurídics que han pogut adquirir formes més o menys explícites per tal de poder-se adaptar a les dinàmiques econòmiques, polítiques i socials⁸⁰. Així, les condicions que van permetre situar als Estats Units en la punta de llança de les economies capitalistes a començaments del segle XX no es van veure perjudicades pel fet que la seva estructura política, econòmica i social es recolzés en el racisme i l'esclavitud. Tot el contrari, aquests factors van ser precisament decisius en el

⁷⁹ No podem perdre de vista que el dret penal és selectiu i els delictes una construcció política (Akotirene, 2019; Zaffaroni, 1998; entre d'altres).

⁸⁰ L'ús del dret com a canal per a implantar polítiques racistes el trobem en múltiples exemples al llarg de la història. Podem anomenar com a casos més paradigmàtics les lleis de Nuremberg de 1935 per les que es retirava la ciutadania alemanya als jueus i amb les que s'iniciava el projecte de genocidi nazi. També podem citar les lleis sudafricanes que van sustentar l'*apartheid*, d'entre les que destaca la llei dels Bantustans de 1951 per la que es determinava que la població negra fós desterrada als territoris anomenats *homelands* o la Llei de la ciutadania de la patria negra de 1971 que retirava la ciutadania als habitants d'aquests *homelands*.

seu creixement. L'historiador estatunidenc Edward E. Baptist és un dels autors que aborda la relació que durant el segle XIX hi va haver entre el treball esclau com a pedra angular de l'engranatge productiu que predominava als territoris del sud del país —on es situaven les plantacions de cotó, tabac o canya de sucre, entre d'altres— i els mercats financers que estaven ubicats als territoris del nord-est⁸¹. Segons l'autor, l'expansió interrelacionada de l'esclavitud i del capitalisme financer van formar part d'una lucrativa societat que es va configurar com la força motriu del sistema econòmic nacional emergent del que se'n van beneficiar les elits del país (*Ibid.*, p. 66). Com afirma Baptist, «cada nova mà a cada nou camp de cotó significava més mercat pels productes del nord, més moneda estrangera, matèries primeres més barates per a la indústria del nord i més oportunitats» (*ibid.*, p. 250). Els productes provinents dels camps on els homes i dones negres eren obligats a realitzar treball forçat recolzat en el càstig corporal van produir el creixement econòmic generador de les condicions necessàries per la industrialització dels Estats Units, la seva modernització i el seu ascens com una de les economies més poderoses del planeta⁸², beneficiant-se'n les elits properes a les esferes polític-institucionals.

L'anàlisi de les normativitats que es van aprovar en benefici de l'expansió de l'esclavitud ens ho confirma. Els interessos esclavistes van tenir una destacada influència en l'administració federal com a conseqüència de les aliances polítiques forjades entre els representants de les indústries del nord, els de les plantacions del sud del país i els representants polítics que treballaven en les institucions estatals.

⁸¹ A *The Half Has Never Been Told: Slavery and the Making of American Capitalism (A metade que nunca foi contada: A escravidão e a construção do capitalismo norte-americano* [2014], 2019) Baptist porta a terme una detallada narració històrica que permet desmuntar els mites existents sobre els orígens del capitalisme als Estats Units i desacreditar la idea de que «l'esclavitud era una institució premoderna que no estava compromesa amb la cerca de guanys» (Baptist, 2019, p. 15). L'autor descriu com el capitalisme industrial estatunidenc és fruit de l'apropiació del treball dels africans esclavitzats, i defensa que aquest va ser el factor clau en la construcció dels Estats Units moderns. Baptist ens mostra a través de la seva obra com el creixement econòmic que es produeix als Estats Units durant el segle XIX es va recolzar en l'esclavitud, és a dir, «en els mercats construïts sobre el treball i els cossos de les persones esclavitzades» (*ibid.*, p. 521). Per a l'historiador estatunidenc, el capitalisme no és realment un producte de la llibertat, sinó que ho és —a banda dels progressos tecnològics i racionalitzadors del treball— de l'esclavitud i, conseqüentment, del racisme que legitimava el tracte infrahumà al que estaven sotmesos els africans i dels seus descendents.

⁸² El principal exemple del negoci que suposava l'esclavitud és el comerç del cotó, un producte que provenia de les plantacions esclavistes i que es va convertir en el principal motor del creixement econòmic dels Estats Units durant el segle XIX. Les dades recabades per Baptist ens mostren que el comerç del cotó representava al 1802 el 14% de tot el valor de les exportacions nord-americanes, i al 1830 el 42%, «en una economia dependent de les exportacions per a adquirir béns i crèdit necessaris pel creixement» (Baptist, 2019, p.124). La relació entre la producció de cotó i el creixement econòmic dels Estats Units també resta detalladament descrita per l'historiador estatunidenc Sven Beckert a *Empire of Cotton: A Global History (El imperio del algodón: Una historia global* [2014], 2016).

Institucions que van materialitzar aquesta voluntat de preservar el model esclavista a través de textos jurídics. Els governs federals van incentivar el creixement i expansió de l'esclavitud a través de la compra i conquesta de nous territoris, de lleis que possibilitaven el comerç intern d'esclaus —per a facilitar el seu trasllat a les noves plantacions del sud i de l'oest del país— alhora que blindaven el dret dels esclavistes a retenir els afrodescendents esclavitzats. En quant a l'activitat jurídica dels governs estatals i locals cal destacar l'aprovació dels *slave codes* o *codis d'esclaus*. Resulta rellevant observar la contradicció que suposava que en aquell moment tota aquesta normativitat discriminatòria fos aprovada tot i la vigència de la Declaració d'Independència dels Estats Units proclamada l'any 1776, text jurídic fundacional que, encara que establia que «tots els homes són creats iguals i que tots els homes tenen dret a la vida, la llibertat i a la cerca de la felicitat», en realitat no incloïa als afrodescendents. Aquestes contradiccions ens assenyalen la capacitat que els dret presenta per a fer coexistir en un mateix ordenament jurídic normes que semblen establir un estatus igualitari de ciutadania i d'altres que tracten de garantir la desigualtat i la discriminació.

L'acció institucional també va tenir un paper connivent amb el racisme en el període posterior a l'abolició de l'esclavitud, tornant ineficaces les reformes jurídiques que la derogaven formalment. En relació a aquest context, Alexander ens convida a observar com la redacció de la Tretzena Esmena deixava oberta una escletxa legal per a continuar obligant als afroamericans a realitzar treball forçat: «ni als Estats Units ni en cap lloc subjecte a la seva jurisdicció hi haurà esclavitud ni treball forçat, excepte com a càstig d'un delictes del qual el responsable hagi quedat degudament convicte». L'autora ens assenjala com la imputació d'una activitat considerada delictiva per les institucions va permetre legitimar el sotmetiment dels afrodescendents a condicions de vida anàlogues a l'època de l'esclavitud, sent aquesta una dinàmica que a través de diferents reconfiguracions ha perdurat fins als nostres dies. La interpretació opressiva del mandat constitucional va permetre que l'abolició fós contrarestada per legislacions estatals i locals que van pretendre assegurar l'estatus privilegiat de la població blanca i la submissió de bona part de la població negra. Aquesta regulació va aplicar-se sota la denominació de *black codes* o *codis negres*, els quals es van configurar com normes de control social que limitaven la llibertat dels afroamericans i els compelen a treballar en condicions anàlogues a l'esclavitud. L'element central d'aquestes normatives era la

penalització de la vagància, una forma de criminalització que jurídicament es va configurar de tal manera que permetia castigar els qui no tenien feina, els qui no tenien residència o els qui no pagaven determinades taxes, entre d'altres supòsits. La disparitat i inconsistència de les conductes que podien justificar l'atribució de comportaments irregulars demostren la intencionalitat opressora d'aquells textos jurídics⁸³. Aquestes normes van comportar que els afroamericans poguessin ser arrestats per vagància i obligats a realitzar treball forçat, sent el càstig corporal, l'agressió sexual i l'assassinat àmpliament presents. Per tant, les reformes jurídiques per les que formalment s'abolia l'esclavitud i es reconeixien els drets de ciutadania als afrodescendents van anar de la mà d'una reformulació del racisme que va seguir sent aplicada a través de la regulació jurídica o de l'estratègica falta d'aquesta:

L'esclavitud no fou abolida després de la Tretzena Esmena. Hi havia quatre milions de lliberts i la gran majoria continuava treballant en la mateixa plantació, fent la mateixa feina que abans de l'emancipació, excepte que el seu treball havia estat interromput i havia canviat durant el cataclisme de la guerra. D'altra banda, estaven rebent els mateixos salaris i van seguir sent objecte de codis d'esclaus que només van canviar de nom. Hi havia, entre ells, milers de fugitius en els campaments dels soldats o als carrers de les ciutats que no tenien llar, estaven malalts i estaven instal·lats en la pobresa. Havien estat alliberats pràcticament sense terres ni diners, i excepte en casos excepcionals, tampoc tenien un estatus legal ni una protecció (DuBois, 1935, p. 188).

Notem que DuBois assenyala l'existència d'un procés de reconfiguració de la normativitat racista a través de la presència d'una nova denominació legal, passant les disposicions discriminatòries de ser establertes pels *codis d'esclaus* a reformular-se sota el nom dels *codis negres*. Destaquem, també, com l'autor afroamericà connecta la subalternització que patien els afrodescendents amb la falta de protecció que haurien d'haver proporcionat les institucions que ostentaven l'autoritat jurídica. En definitiva, DuBois ens mostra com el racisme va necessitar de formes encobertes per a implantar-se i adaptar-se a les noves conjuntures històriques, el que va poder-se portar a terme a través de polítiques regulatòries discriminatòries (regulant o no regulant determinades situacions) que es van confeccionar de forma que van ser compatibles amb la vigència de les esmenes constitucionals. Per tant, ens trobem davant de textos jurídics d'abast

⁸³ «Los Mississippi Black Codes, por ejemplo, declaraban vagabundo a “cualquiera que fuera culpable de robo, hubiera huido [de un trabajo, aparentemente], estuviera ebrio, fuera lascivo en su conducta o su habla, hubiera descuidado su trabajo o su familia, manejado dinero irresponsablemente, y (...) cualquier otra persona ociosa y revoltosa”. De esta manera, la vagancia estaba codificada como crimen negro, un crimen punible con encarcelación y trabajo forzado, a veces en las mismas plantaciones que antes habían prosperado gracias al trabajo esclavo» (Davis, 2017, p. 33).

constitucional que van ser aprovats en base a unes finalitats declarades (l'abolició de l'esclavitud i l'establiment de drets de ciutadania pels afrodescendents) però que permetia una interpretació per part d'aquestes mateixes institucions que possibilitava que els objectius no s'assolissin, convertint-los en ineficaços.

La derogació dels *codis negres* a finals del segle XIX i la posterior aprovació durant els anys trenta i seixanta del segle XX de les reformes antidiscriminatòries van ser també compatibles amb la vigència de pràctiques discriminatòries, sent aquestes també legitimades per les institucions amb autoritat jurídica. Les *Jim Crow laws* o *lleis Jim Crow* van conformar un conglomerat de normativitat que entre 1877 i 1964 va mantenir als afroamericans en els estrats més baixos de la societat estatunidenca. Tal i com descriu Anderson, biblioteques, teatres, instal·lacions esportives, parcs, platges, banys, cantines, restaurants, hotels i la resta de comerços en general eren llocs segregats per llei. A les ciutats es decretaven ordenances que prohibien que els afroamericans conduïssin per determinats carrers o que deixaven determinats barris fora del seu abast quan es feia de nit. Una altra destacada restricció era la relativa al dret a vot, ja que existien reglamentacions en forma de codis electorals que obstaculitzaven la participació dels afroamericans mitjançant requisits d'interpretació confusa, els quals estaven pensats i aplicats per a excloure'ls del sufragi passiu. Per la seva banda, als Estats del nord del país la discriminació també existia, però en aquest cas es donava *de facto*, a través de l'aplicació de patrons segregats en àmbits com l'habitatge, la contractació laboral o la concessió de préstecs, entre d'altres qüestions. Totes elles pràctiques que afectaven els afroamericans i de les que no eren protegits per les institucions. En definitiva, estem parlant de pràctiques segregacionistes legitimades per normativitats que podien no mencionar la raça o fer-ho a través de fórmules que no contradeïen explícitament les esmenes constitucionals ni les mesures antidiscriminatòries aprovades amb comptagotes, tot i comprometre-les de fet.

L'aprovació de la Llei dels drets civils de 1964 tampoc va comportar que el racisme deixés d'estar impulsat i reproduït per les dinàmiques institucionals. Les administracions van passar a utilitzar formes encara més velades de discriminació, reconfigurant les estratègies que històricament havien utilitzat la criminalització dels afroamericans i que s'havien implementat a través dels *codis negres* i les *lleis Jim Crow*. Davis és una de les autores que identifica una forma moderna de racisme institucional en els processos de criminalització dels afroamericans esdevinguts durant

les últimes dècades del segle XX i començaments de segle XXI. L'autora denuncia el punitivisme estatal com una lògica que ha mantingut una correspondència amb el sistema de l'esclavitud i amb les lleis segregacionistes, el que ens remet a una relació genealògica entre aquests sistemes d'opressió⁸⁴.

El president Richard Nixon (1969-1974) va ser el primer en utilitzar aquestes noves formes de criminalització dels afroamericans. Alexander defineix aquesta estratègia política com una *velada crida racial* (in DuVernay, 2016), la qual era implementada a través de discursos que relacionaven els afroamericans amb la droga i que apostaven per l'abordatge delinqüencial del problema. Es tracta de l'anomenada *estratègia del sud*, la qual va permetre a Nixon reclutar el vot blanc d'aquests territoris i guanyar les eleccions⁸⁵. La *guerra contra les drogues* va permetre forjar una nova forma de racisme, sent el dret l'instrument per a criminalitzar i estigmatitzar als afroamericans⁸⁶. Podem recordar les paraules del president Nixon durant la campanya de 1968: «Esta es una nación de leyes y como dijo Abraham Lincoln: nadie está por encima de la ley. Nadie está por debajo de la ley. Y los estadounidenses van a tener que recordarlo si vamos a tener *ley y orden*» (in DuVernay, 2016).

La retòrica de Nixon va ser adoptada i posada en pràctica encara de forma més violenta per la presidència de Ronald Reagan (1981-1989). Davis descriu que la seva elecció «va ser completament transformadora en un mode negatiu» (*ibid.*). En el marc d'una greu crisi econòmica, Reagan va implementar polítiques neoliberals que van causar una

⁸⁴ Podem observar com els actuals processos de criminalització dels afrodescendents comporten una espècie de mort civil dels condemnats, ja que aquests queden marcats de tal manera per la condemna judicial que posteriorment tenen dificultats en trobar feina, no se'ls hi permet rebre ajudes socials i poden arribar a perdre el seu dret a sufragi passiu (aproximadament el 30% d'homes negres d'Alabama a l'any 2016 no gaudien del dret a vot com a conseqüència d'haver estat condemnats). Es tracta d'una supressió dels drets de ciutadania que porta a reflexionar sobre la vigència encoberta de les lleis Jim Crow per a aquells que són condemnats per un delictes i que, fins i tot, recorden algunes de les condicions de minoració que patien els afroamericans durant l'esclavitud, com les referents a la pèrdua de la seva llar o dels drets sobre el seu propi cos.

⁸⁵ Es tractava, com assenyala l'historiador Khalil G. Muhammad, de «blancs de classe treballadora, parlant en termes subtils no racistes, parlant de crim, de llei i ordre o del caos que a les nostres ciutats va crear el moviment pels drets civils» (in DuVernay, 2016).

⁸⁶ Són diversos els autors i autores (Alexander, Davis, Muhammad, entre d'altres) que han relacionat directament l'aparició de les drogues en els barris en els que residien els afroamericans durant l'últim terç del segle XX amb l'acció institucional. Davis afirma que «quan hi ha hagut problemes de droga en les comunitats negres, el govern i la CIA hi han estat involucrats. Perquè les drogues són responsabilitat d'enfonsar la bel·ligerància i els impulsos revolucionaris dels negres de tot el país» (in Olsson, 2011). Va tenir un paper central una nova droga anomenada *crack*, la qual que es podia comercialitzar en petites dosis i era relativament barata, característiques que s'adequaven a la població que vivia en condicions més precàries a les comunitats perifèriques de les grans ciutats, especialment habitades per afroamericans i hispans.

devastació de les institucions que oferien serveis socials i que representaven l'estructura del sistema de benestar. Com assenyala Muhammad, «va agafar el problema de la desigualtat econòmica, de la hipersegregació a les ciutats i de l'abús de les drogues, i va criminalitzar tot això mitjançant la *guerra contra les drogues*» (*ibid.*). Reagan va adoptar un discurs centrat en la criminalització de la pobresa i dels consumidors de drogues, al mateix temps que defensava la reducció dels impostos i dels serveis socials dels que se n'haurien de veure beneficiats els estrats més debilitats de la societat —entre els que hi havia els drogodependents—. L'acció de govern de Reagan va devastar la comunitat afroamericana, ja que fomentava que aquells que estaven ubicats en els estrats més baixos de la societat es veiessin atrapats en la pobresa, la droga i la criminalització, sense ajudes ni possibilitat d'ascens social. L'estratega de la campanya electoral de Reagan l'any 1981, Lee Atwater, explicava anys després quina havia estat la posició del govern: «Vam començar el 1954 dient *nigger, nigger, nigger*⁸⁷. Al 1968 ja no podíem dir-ho. Se't tornava en contra. Dèiem trasllat d'estudiants, drets estatals i coses així. I ara és tot abstracte. S'havien de reduir impostos. Parles d'economia. I el resultat és que els negres pateixen més que els blancs» (*ibid.*).

Aquesta activitat institucional va tenir continuïtat a través de les administracions posteriors: des de la de George Bush⁸⁸ (1989-1993) a la del seu fill George W. Bush⁸⁹ (2001-2009), passant per un Bill Clinton (1993-2001) especialment dur en les seves polítiques sobre el problema de la droga i la delinqüència⁹⁰. L'elecció de Barack Obama (2009-2017) —el primer president afroamericà de la història dels Estats Units— va representar un moment d'incalculable valor simbòlic però, com assenyala Alexander, no va representar un canvi rellevant en relació a les polítiques dels seus antecessors en

⁸⁷ Expressió despectiva utilitzada pels racistes anglosaxons per a referir-se als afrodescendents, i que podria traduir-se per *negrata*.

⁸⁸ Atwater va utilitzar també estratègies fonamentades en l'estigmatització i criminalització dels afroamericans durant la campanya de George Bush l'any 1989.

⁸⁹ George W. Bush va afegir als processos de criminalització dels afroamericans polítiques destinades a l'estigmatització dels immigrants. A partir de l'atac terrorista de l'11 de setembre de 2001, la població musulmana va ser el principal objecte d'aquestes polítiques.

⁹⁰ La criminalització de la pobresa i la racialització de la criminalitat van quedar enfortides sota la presidència de Clinton, ja que durant el seu mandat es van adoptar diverses mesures jurídiques que van comportar alguns dels retrocessos més importants en relació al respecte als drets fonamentals. A través de les lleis sobre *delinqüents habituals*, conegudes popularment sota l'expressió *three strikes and you are out* (*tres strikes i estàs fora*), va instaurar la cadena perpetua de forma automàtica per a aquells que cometessin tres delictes violents. A través de les *mandatory sentencing laws* (*lleis de sentència obligatòria*) es van establir condemnes d'obligat compliment sense tenir en compte les circumstàncies personals del condemnat. Per últim podem citar la doctrina *truth in sentencing* (*veritat en sentència*), la qual va augmentar substancialment el nombre de condemnes que havien de ser complertes de forma íntegra.

quant a la qüestió de l'*empresonament massiu*, com tampoc respecte a la política militarista o d'estrangeria estatunidenca, sent ambdues permeades pel racisme (Alexander, 2014). Aquest tipus de polítiques es van seguir portant a terme als Estats Units sota la presidència de Donald Trump (2017-2020), qui va acompanyar l'acció governamental amb una retòrica especialment racista i xenòfoba⁹¹.

En definitiva, tant republicans com demòcrates s'han mostrat implacables en relació a les polítiques criminalitzadores, independentment de la imatge que els mitjans de comunicació hagin donat sobre el conservadorisme o progressisme dels presidents. Estem parlant d'una inferiorització reformulada, menys totalitzadora que en els seus orígens, però més perdurable en el temps donada la seva falta d'explicitat i la conseqüent compatibilitat amb el reconeixement formal de drets i el principi constitucional de no-discriminació. Aquestes dinàmiques han portat a autors com Alexander a afirmar que «als Estats Units sembla que no s'ha acabat amb les castes racials, sinó que s'han redisenyat» (in DuVernay, 2016).

La observació de la dimensió opressiva de les pràctiques institucionals rebel·la que l'aprovació de reformes antidiscriminatòries ha pogut anar a la par, històricament, de pràctiques repressives vers els moviments de protesta i reivindicació social, en particular vers els seus exponents més bel·ligerants. Les coalicions entre el sindicalisme, el socialisme, el comunisme i l'antiracisme esdevingudes durant les primeres dècades del segle XX van ser una de les principals preocupacions dels grans homes de negocis i dels polítics conservadors, el que va generar que des de les institucions es portessin a terme estratègies que tenien com a objectiu l'apaivagament de la protesta.

En aquest context destaca la campanya impulsada des del govern per purgar els comunistes de les institucions i organitzacions que representaven els interessos de la població afrodescendent. Organitzacions com la CIO o la NAACP van ser entregades a

⁹¹ Durant la campanya presidencial de l'any 2016 va fonamentar el seu discurs en propostes implícita o explícitament racistes, com la de construcció d'un mur a la frontera amb Mèxic o la prohibició de l'entrada de musulmans als Estats Units. De la mateixa manera, durant la seva acció governamental va mostrar en innumerables ocasions els seus prejudicis vers els afroamericans, va legitimar la violència policial contra aquests (o, si més no, la seva minimització i descaracterització discriminatòria), al mateix temps que va tractar de censurar i criminalitzar les expressions de protesta i reivindicació negra. Com afirma la periodista estatunidenca Jane Mayer, Trump alimentava la conflictivitat entre blancs i negres, «utilitzant el rencor dels votants blancs, furiosos, de classe treballadora, per a impulsar els interessos de la gent més rica del país» (in DiMaduro, Pehme i Bank, 2017).

líders moderats anticomunistes que apostaven per estratègies relacionades amb el reformisme polític més pràctic, el que encaixava de forma més adient amb les dinàmiques afins als poders polítics i econòmics que es situaven propers a les institucions. Es van promocionar, per tant, formes específiques de reivindicació que comprenien el problema racial des de posicionaments considerats menys perillosos, procurant d'aquesta manera deslegitimar les propostes més transformadores o considerades com a *radicals*⁹². També el nomenament de Harold L. Ickes —personatge que havia estat afiliat a la NAACP— com a Secretari de l'Interior i encarregat de l'Administració d'Obres Públiques (PWA) durant el govern de Roosevelt es pot llegir com una estratègia per a deslegitimar l'apropament de determinats moviments negres al socialisme i al comunisme. De la mateixa manera, davant de la radicalització dels moviments negres durant els anys quaranta, les institucions van reaccionar amb l'aprovació de mesures antidiscriminatòries que legitimaven una cultura política negra reformista. Posteriorment, les accions portades a terme pel moviment pels drets civils durant els anys cinquanta i seixanta van ser objecte de repressió en forma de violència policial, empresonament i difamació dels seus líders. La situació de crisi generada pel moviment pels drets civils va comportar l'aprovació de la llei de 1964 però no va suposar cap canvi en relació a les pràctiques repressives vers els moviments antiracistes⁹³.

Tampoc es va deixar de contestar la radicalització d'aquests moviments a finals dels anys seixanta i setanta, el que es va portar a terme tot i la vigència de la llei sobre els drets civils de 1964 i les posteriors mesures antidiscriminatòries. El moviment que possiblement va passar patir en major mesura aquesta repressió va ser l'anomenat *Black Power* i en especial el *Black Panthers Party* (Partit de les Panteres Negres), entitat que es va convertir a finals dels anys seixanta i començaments dels setanta en la major

⁹² Podem comprovar l'existència d'aquestes dinàmiques amb anterioritat. Un cop mort Frederick Douglass, principal actiu polític afroamericà de finals de segle XIX —al que a la fi s'havia aconseguit absorbir institucionalment—, les institucions del país van tractar de promocionar a Booker T. Washington i el seu abordatge conservador del problema racial, mitjançant petites concessions de representativitat política. Aquests moviments es van realitzar en detriment de posicions més radicals com les defensades per figures com de DuBois o Ida B. Wells-Barnett.

⁹³ El dia 7 de març de 1965, a la vora de 600 manifestants van ser reprimits violentament a la ciutat de Selma per uns 200 agents de policia. Pocs mesos després, un barri perifèric de Los Angeles anomenat Watts va esclatar. Durant l'episodi, que va durar sis dies, 15.000 agents de policia van intervenir i es van registrar més de 4.000 detencions, 1.000 ferits i 34 morts. En els estius següents es van reproduir més disturbis en ciutats com Cleveland, Dayton, Milwaukee, San Francisco, Boston, Tampa, Newark i Detroit. Entre 1964 i 1972 hi va haver més de 300 rebelions urbanes, amb un total aproximat de 60.000 detinguts i 250 morts.

organització de militants de la causa negra als Estats Units. Segons paraules d'un dels seus líders, Bobby Seale, l'organització era un partit revolucionari americà de caràcter socialista⁹⁴. Importants activistes com Angela Davis o Kwame Ture (nom que va adoptar Stokely Carmichael) van tenir una influència capital en aquest moviment, apostant per sortides revolucionàries al problema del racisme⁹⁵. Des del *Black Power* es relacionava el racisme amb el capitalisme, al mateix temps que es denunciava el militarisme i l'imperialisme estatunidenc com expressions de racisme institucional, defensant-se un discurs que legitimava la utilització defensiva de la força davant de les violències que patia la població negra.

També cal destacar la repressió soferta per una altra organització, la Nació de l'Islam, que es va posicionar a favor d'estratègies situades fora dels marcs de la cultura política dominant. Aquesta organització va experimentar un important creixement durant la segona meitat dels cinquanta i inicis dels seixanta fruit de la transcendència social i política de la figura de Malcolm X, qui es va mostrar crític amb les estructures polítiques i econòmiques del Estats Units i va ser capaç de connectar la comprensió del món que oferia l'islam amb els problemes dels afroamericans. Malcolm X es va posicionar radicalment en contra del militarisme i l'imperialisme estatunidenc, passant a ocupar un espai que va apropar-se al nacionalisme amb el separatisme representat a començaments de segle per Garvey.

Per últim, cal destacar que la postura de King havia evolucionat durant la segona meitat dels seixanta, passant a defensar la relació entre el militarisme, el capitalisme i el racisme —el que el va portar a mostrar la seva oposició a la guerra del Vietnam—. Va mantenir una posició crítica respecte l'ordre econòmic estatunidenc, defensant sortides als problemes socials estatunidencs cada cop més relacionades amb la redistribució dels recursos i les causes estructurals causants de la pobresa de milions d'estatunidencs. Des de la seva posició de gran transcendència nacional i internacional —recordem que li van atorgar el Premi Nobel de la Pau l'any 1964— va idear la *Poor People's Campaign*⁹⁶ amb l'objectiu de combatre la pobresa i lluitar en favor la justícia social. Un moviment

⁹⁴ És significatiu que la seu del partit era a Alger, capital de l'antiga colònia francesa i recent independitzada Algèria, un país que es configurava com un dels principals exponents del socialisme àrab.

⁹⁵ Angela Davis era integrant del partit comunista i es va convertir durant els anys seixanta i setanta en una de les grans icones del moviment *Black Power*. Kwame Ture va publicar l'any 1967, junt amb Charles Hamilton, *Black Power*, obra en la que s'identifica i denuncia el racisme institucional.

⁹⁶ *Campanya dels Pobres*.

que Luther King descrivia com la segona fase del moviment pels drets civils, no estant restringida en aquest cas a la defensa dels drets dels afroamericans, sinó als de tota la població estatunidenca pobre.

Tots aquests moviments de reivindicació antiracista van ser objecte de dures campanyes de criminalització per part de l'autoritat jurídicopolítica. Es va tractar de caracteritzar-los com organitzacions delinqüencials i, en el cas de les *panteres negres*, se les va relacionar directament amb les drogues i el crim⁹⁷. Com recorda l'activista estatunidenc James Kilgore, «[...] en part es parlava d'una guerra contra el crim, però es parlava en clau. Es referia als moviments polítics negres de llavors. *Black Power, Black Panthers*, el moviment pacifista, els moviments d'alliberament feminista i d'alliberament gai, contra els que Nixon creia que tenia que lluitar» (in DuVernay, 2016). John Ehrlichman, assessor del llavors president, ho confirmava anys després:

La campanya de Nixon de 1968 i el seu mandat a la Casa Blanca tenia dos enemics: l'esquerra antibel·licista i els negres. Ho entenen? Sabíem que no podíem il·legalitzar estar en contra de la guerra o als negres. Fent que s'associés als *hippies* amb la marihuana i als negres amb l'heroïna, i criminalitzant ambdues, podíem desestabilitzar a aquestes comunitats. Podíem arrestar als seus líders, registrar les seves cases i vilipendiar-los cada nit als informatius. Si sabíem que mentíem sobre les drogues? Per suposat» (in Duvernay, 2016)⁹⁸.

L'enduriment del projecte anomenat COINTELPRO (*Counter Intelligence Program*⁹⁹) va tenir un paper clau en la implantació d'aquestes estratègies repressives, destinant-se gran part dels seus esforços a la vigilància i repressió de les organitzacions de reivindicació negra. Líders i activistes d'aquests moviments van ser perseguits, acusats, condemnats i empresonats durant aquells anys. Des de Huey P. Newton i Bobby Seale (dos dels fundadors de les *Black Panthers*) fins a Angela Davis, centenars de líders i activistes del moviment *Black Power* van haver de fer front a l'acció de les institucions. Molts d'ells es van veure forçats a l'exili, passant per Ture l'any 1968 fins a arribar a Assata Shakur l'any 1979, havent de fugir dels Estats Units per les pressions de les institucions d'aquest país.

⁹⁷ Van tenir un paper protagonista les campanyes implementades sota les denominacions *Llei i Ordre (Law and Order)*, *Guerra contra el crim (War crime)* i *Guerra contra les drogues (War Drogues)*.

⁹⁸ Ehrlichman va ser condemnat per conspiració i obstrucció a la justícia l'any 1975 per la seva implicació en el cas *Watergate*.

⁹⁹ *Programa de Contra Intel·ligència*. Es tracta d'un programa creat per l'FBI l'any 1956 amb l'objectiu de perseguir grups i organitzacions socials i polítiques que es consideraven subversives.

La repressió institucional va arribar a practicar-se també en les seves formes més letals. Robinson ens recorda que només l'any 1969 el FBI va orquestrar l'assassinat de 29 panteres negres (1997, p. 152). En aquest context cal recordar que Malcolm X va ser assassinat l'any 1965 i Luther King el 1968, sent les seves morts perpetrades a trets i existint encara avui dubtes sobre els seus autors materials i/o intel·lectuals¹⁰⁰. La repressió criminalitzadora va aconseguir desestabilitzar els moviments socials i mimbar, deslegitimant-les, les possibilitats de popularització de les seves reivindicacions. Aquestes dinàmiques no són part del passat. L'ús de la retòrica de «lleï i ordre» pel president D. Trump per a atacar les protestes contra la brutalitat policial racista n'és un bon exemple. La voluntat de catalogar el moviment *Black Lives Matter* com un agent polític violent ha procurat ser materialitzada a través de decisions institucionals, com l'aplicació de lleis d'ordre públic i la proliferació de declaracions institucionals tendents a identificar aquest moviment amb el terrorisme¹⁰¹.

Arribats a aquest punt podem afirmar de forma fonamentada que el racisme ha estat practicat per les institucions amb poder polític, el que ens remet a l'existència d'un racisme institucional que pot exercir-se «tant de forma evident com disimulada» (Carmichael i Hamilton, 1967, p. 2), però que sempre acaba utilitzant el dret per a sustentar-lo. Les normativitats racistes implementades i les formes de repressió executades ens ho confirmen. El recorregut històric i les reflexions portades a terme fins aquí situen en el centre del debat la contradicció que suposa que el dret sigui un instrument per a combatre el racisme però que històricament s'hagi utilitzat per a implementar-lo. L'anàlisi del context estatunidenc ens serveix per a assenyalar les contradiccions existents en els processos polítics que han generat normes antidiscriminatòries, convidant-nos a qüestionar la seva finalitat real. Les pràctiques racistes s'han anat expressant de forma renovada i encoberta gràcies a les pràctiques institucionals, ocultant les manifestacions que eren objecte de les queixes dels moviments antiracistes, el que ha possibilitat aprovar normes amb un contingut menys transformador del sustentat per les reivindicacions que les van generar. Les diferents formes en les que s'ha expressat institucionalment el racisme, en suma, han provocat

¹⁰⁰ Es tracta de dos líders que comptaven amb una capacitat de mobilització entre els afroamericans mai vista anteriorment, així com amb un important reconeixement internacional. El FBI va mantenir sota investigació tant a Malcolm X com a King.

¹⁰¹ Durant les protestes antiracistes de 2020, Trump va qualificar les accions de protesta del moviment *Black Lives Matter* com constitutives de «terrorisme domèstic» i va proposar incloure el moviment *Antifa* (Antifeixistes) a la llista de grups terroristes.

que les iniciatives legals que han tingut com a finalitat el combat contra aquesta forma d'opressió hagin presentat un grau d'eficàcia moderat. Una constatació objectiva que alimenta la desconfiança vers les institucions.

2.2.2. *La legitimació del racisme en la legalitat espanyola*

Les reflexions portades a terme respecte als processos de construcció del dret antidiscriminatori als Estats Units són igualment traslladables al nostre entorn jurídic. No podem oblidar que el dret antiracista europeu, en gran part, incorpora les característiques del dret antiracista estatunidenc (Barrère Unzueta, 2011; Morondo: 2011 i 2019). Per tant, podem detectar la presència de processos anàlegs als descrits fins aquí en el sí de les institucions dels països europeus (evidentment, amb les respectives salvetats derivades de les particularitats de cada societat), en els que coexisteixen mesures jurídiques antiracistes i normatives discriminatòries. Estem parlant, d'una banda, de la vigència de regulacions que tenen com a objecte censurar algunes de les formes de racisme més explícites; i d'altra, de normatives que naturalitzen la idea de que determinats grups, definits per la seva nacionalitat o origen ètnic, constitueixen una amenaça per a la integració col·lectiva. La coerció exercida sobre aquests grups, emmascarada sota regulacions que tracten sobre qüestions com la seguretat, l'ocupació o la protecció de les fronteres, té l'efecte no declarat de reforçar la visió negativa que pesa socialment sobre ells.

A Espanya, el procés de producció i reproducció del racisme per part de les institucions el trobem fonamentalment a través de les normes que regulen les condicions d'entrada i estància dels estrangers al territori. Sota el paraigua de la *Ley Orgánica 4/2000, de 11 de enero, sobre derechos y libertades de los extranjeros en España y su integración social*, s'estableixen mesures jurídiques que quarten deliberadament els drets i les llibertats dels estrangers no comunitaris. L'anomenada *lleí d'estrangeria* estableix clarament una ciutadania de segona categoria per als immigrants, o a la inversa, consolida un *estatus de ciutadania* (Ferrajoli, 1999, p. 37) del que n'estan exclosos els immigrants. En són una prova les condicions d'irregularitat administrativa a les que la normativa empeny als estrangers no europeus, causants de múltiples escenaris discriminatoris en relació al gaudi dels drets de ciutadania:

[...] des de la seva entrada en vigor, [...] provoca situacions injustes i dramàtiques: condemna les persones a la irregularitat, a viure en la invisibilitat administrativa i la criminalització social. Però

a més, provoca morts: a les tanques que pretenen separar els països i als espais on es priva de llibertat les persones, com els CIES¹⁰².

Ampliant la reflexió portada a terme per l'entitat SOS Racisme Catalunya, podem citar el comunicat emès durant la pandèmia de la Covid-19 pel col·lectiu de venedors ambulants de Barcelona, grup conformat per immigrants (majoritàriament senegalesos) habitualment sotmesos situacions d'irregularitat administrativa:

[...] no tener papeles implica no tener la posibilidad de tener un trabajo con contrato, con derechos y deberes. Esto niega la entrada de ingresos económicos condenando a las personas sin papeles a la pobreza, las cuales, inevitablemente, se ven obligadas a salir a la calle a buscar comida para sobrevivir como sea, aunque puedan ser contagiadas o puedan poner en peligro su propia vida y la de los demás¹⁰³.

La denúncia de les conseqüències que comporten les pràctiques institucionals ens demostren com el racisme està sustentat per les lleis espanyoles. Les valles i concertines presents en la frontera entre el continent africà i el territori espanyol, així com la violenta actuació dels cossos policials en la gestió dels episodis d'entrada d'immigrants, configuren la constatació més explícita del racisme que practica l'Estat.

La previsió de l'internament en els Centres d'Internament d'Estrangers (CIEs) dels immigrants que es trobin en situació d'irregularitat administrativa¹⁰⁴ és una altra mostra del racisme legitimat per la normativitat espanyola. Per a valorar els processos de discriminació que suposen els CIEs, hem de tenir en compte que a la anormalitat que suposa el tancament de persones que no han comès cap infracció penal¹⁰⁵ se li ha de sumar l'opacitat que envolta les condicions de vida dels interns, les quals han estat

¹⁰² Fragment extret d'un comunicat de l'associació SOS Racisme Catalunya publicat a la seva pàgina web el 20 de febrer de 2014. Es pot consultar el text íntegre a l'enllaç:

<http://www.sosracisme.org/comunicat-per-la-plena-ciutadania-i-la-dignitat-de-totes-les-persones-abroguem-la-llei-destrangeria>.

¹⁰³ Text publicat el dia 30 d'abril de 2021 en el perfil d'Instagram @topmanta_bcn.

¹⁰⁴ L'internament resta establert com a mesura cautelar en els casos en que s'està tramitant una ordre gubernativa o judicial d'expulsió.

¹⁰⁵ Segons el dret internacional, la imposició de mesures de privació de llibertat ha d'estar relacionada amb la contravenció de normes de naturalesa penal. Segons l'Associació Espanyola de Dret Internacional dels Drets Humans «l'internament sistemàtic i preventiu de tota persona estrangera en situació administrativa irregular que no hagi comès cap delictes en CIE és contrari al dret a la llibertat i a la seguretat personals proclamat a l'article 3 de la Declaració Universal de Drets Humans i a l'article 9 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics. [...] per tractar-se d'una mesura legislativa desproporcionada en relació a l'objectiu (legítim) de l'Estat de regular les migracions és discriminatòria i, per tant, incompatible amb l'article 5 de la Convenció Internacional sobre l'Eliminació de Totes les Formes de Discriminació Racial» (AEDIDH, 2011, pp. 17-19 in Tanquem els CIE, 2014: p. 3).

reiteradament denunciades per diverses institucions civils¹⁰⁶. Complementàriament, el dret positiu també dóna cobertura a actes discrecionals dels cossos policials amb contingut discriminatori vers determinades activitats que constitueixen estratègies de supervivència per a alguns immigrants. La venda ambulants és possiblement un dels més clars exemples d'aquest tipus d'activitat, sent una qüestió que ha estat posada en el centre del debat polític de forma recurrent¹⁰⁷. Podem traslladar un fragment del comunicat realitzat pel Sindicat Popular de Venedors Ambulants de Barcelona el dia 9 de gener de 2019 —com a resposta a una actuació policial portada a terme per la Guàrdia Urbana de Barcelona— en el qual podem observar com un dels col·lectius més perjudicats pel racisme en el nostre entorn identifica l'activitat portada a terme des de l'autoritat pública com un dels principals artífexs de la minoració a la que estan sotmesos:

Ante los hechos ocurridos, el Sindicato Popular de Vendedores Ambulantes rechaza firmemente la utilización de medidas policiales y represivas por parte de la Generalitat y del Ayuntamiento, que lo único que generan es dolor, persecución y cárcel para nuestros compañeros y compañeras que solo buscan ganarse la vida de la manera más digna.

Reiteramos, como en todas las demás ocasiones, que no somos delincuentes, ni ladrones, ni criminales, ni violentos, que es como se nos describe desde los grandes medios y desde las distintas administraciones, que siempre se ponen de acuerdo para perseguirnos, para eso no tienen diferencias.

Además, aunque los medios no lo recojan, tenemos que informar que estos operativos siempre están plagados de abusos, malos tratos y racismo por parte de los agentes policiales, que durante muchos años han aceptado la idea de que no somos personas o seres humanos con derechos. De ahí que nos traten como animales¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Destaquem l'informe de la Fundació Migra Studium de 2019 titulat *Desemascarar l'internament. Informe 2019. Centre d'Internament d'Estrangers (CIE) Zona Franca* publicat a https://www.migrastudium.org/sites/default/files/2019_cie_barcelona_informe_final5.pdf. També es recomana consultar els diferents informes del *Defensor del Pueblo* sobre els condicions d'estància dels estrangers als CIEs. En concret, s'assenyala l'*Informe anual 2017 Mecanismo Nacional de Prevención Supervisión de lugares de privación de libertad en España, de acuerdo con el Protocolo facultativo a la Convención de las Naciones Unidas contra la tortura y otros tratos o penas crueles, inhumanos o degradantes* (pp, 93-142), el qual es pot consultar a https://www.defensordelpueblo.es/wp-content/uploads/2018/07/Informe_2017_MNP.pdf.

¹⁰⁷ L'abordatge penal d'aquesta activitat es porta a terme a través de l'article 274 i següents de la *Ley Orgánica 19/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal*.

¹⁰⁸ La totalitat del text es pot consultar a <http://manteros.org/comunicados/#1521370431778-04d7ddd1-6e1e>.

Aquestes situacions ens mostren com els processos de redefinició constant del racisme són sustentats a Espanya per l'activitat político-jurídica. Processos portats a terme a través de normes que han servit per legitimar discursos discriminatoris sense esmentar qüestions racials, en utilitzar arguments com la gestió de la immigració, la salvaguarda de la seguretat, la lluita contra competència deslleial o la defensa d'un tipus de moralitat determinada. Polítiques i normativitats que —com en el cas estatunidenc— han servit per a estigmatitzar i minorar a determinats col·lectius en benefici del manteniment dels projectes econòmic, polític i social dominants, sota el paraigua —intencionadament fragmentador de la força real del treball— d'assenyalar als immigrants com els causants de la crisi dels drets socials. Estem parlant, doncs, de reconfiguracions legals del racisme amb un paper decisiu en els processos de contenció de la insatisfacció davant els danys socials provocats per la gestió neoliberal del capitalisme.

Per últim, resulta rellevant destacar que la coerció político-institucional i específicament jurídica ha estat utilitzada a Espanya, més en general, contra tota mena d'expressions de reivindicació social, mostrant-nos que la repressió és una realitat inserta a la lògica de l'ordre públic. Tot i no circumscriure's als moviments antiracistes (menys presents a Espanya), l'activitat repressiva ha estat present històricament en l'actuació institucional del nostre entorn. Giménez Merino analitza com la repressió de la protesta social i política a través de la criminalització d'aquests moviments és quelcom que no es circumscriu al passat, sinó que segueix portant-se a terme en els contextos de crisi econòmica, política i social del segle XXI:

[...] els Estats, fent ús de la seva funció primordial de mantenir l'ordre, responen a la contestació social —la organitzativa, però principalment la propositiva— mitjançant l'estratègia de la por: criminalitzant les organitzacions socials crítiques i les noves formes de resistència civil pacífica dels moviments socials mitjançant l'associació simbòlica dels mateixos amb la violència i el caos, ressaltant les condicions per a una regulació més restrictiva dels drets polítics bàsics que no siguin els d'escollir periòdicament representants de la voluntat general (reunió, manifestació, associació, llibertat de comunicació, etc.) (2012, p. 60).

Podem identificar a Espanya, doncs, ofensives ideològiques des de les institucions amb l'objectiu de protegir els seus interessos polítics i econòmics, el que s'ha realitzat a través de la limitació de drets i llibertats amb la finalitat de silenciar els moviments de protesta i desobediència civil (Portilla Contreras, 2017, p. 384), tant en èpoques preterites com en l'actualitat:

Hay que recordar cómo durante el franquismo el ejercicio de determinados derechos llegó a convertirse en delito: no se reconocían los derechos de manifestación, reunión, sindicación, asociación, huelga; al contrario, su práctica era delictiva. De igual modo, a través del desacato, el atentado, la resistencia a la autoridad, las propagandas ilegales, los desórdenes públicos, se sancionaba a los que pretendían subvertir la organización política (dictadura) social económica o jurídica del Estado, relajar el sentimiento nacional, atacar a la unidad de la nación española, perjudicar el crédito o la dignidad de España. Ahora asistimos nuevamente al retorno de la censura a través de la reforma de los delitos de atentado, resistencia, contra el orden público, y la «nueva» LOPSC, que convierte en impracticable, entre otros, derechos como los de reunión y manifestación (*ibid.*, p. 385).

2.2.3. *Les contradiccions derivades de l'ús del dret en el combat al racisme*

Tenint en compte la convivència entre els processos d'implantació del dret antiracista i la dimensió opressora i repressora del dret, entenem els canvis jurídics en benefici dels col·lectius subordinats com a cessions que les institucions realitzen fruit de la pressió exercida des dels moviments de protesta. Concessions que no eren ni preteses ni desitjades per les institucions, el que les caracteritza com processos configurats per la inevitabilitat de determinades reformes jurídiques en moments històrics concrets en els que la pressió social exercida des dels moviments de reivindicació no era eludible, pel seu cost en termes de legitimitat. E. P. Thompson ens recorda que les normes jurídiques —analitzades des d'un punt de vista històric— no són només un reflex explícit de les voluntats de les classes dominants, sinó que les relacions socials, polítiques i econòmiques s'expressen també a través de les formes de la llei (Thompson, 1997, p. 353). El dret precisa presentar-se davant de la societat com un element no només legitimador sinó també legitimat. I per a configurar-se com un element autoritzat socialment precisa aplicar criteris lògics referits a padrons de universalitat i igualtat:

La majoria dels homes té un fort sentit de la justícia, com a mínim en relació als seus propis interessos. Si la llei és manifestament parcial i injusta, no aconseguirà emmascarar res, legitimar res, contribuir en res per a la hegemonia de cap classe. La condició prèvia essencial per a l'eficàcia de la llei, en la seva funció ideològica, és que mostri una independència davant de manipulacions flagrants i sembli justa. No aconseguirà semblar justa sense preservar la seva lògica i criteris propis d'igualtat; sent, a vegades, realment justa. I, a més, no s'ha de descartar una ideologia dominant com a mera hipocresia; tot i que els dominants tenen necessitat de legitimar el seu poder, moralitzar les seves funcions, sentir-se útils i justos (*op.cit.*, p. 354).

La necessitat de legitimar-se per part de les institucions, ja sigui interna o externament, possibilita la consecució de conquestes per part dels grups socials subalternitzats, en

forma de victòries parcials. Existeix, doncs, una espècie de *rendició* de les elits en forma de concessions. D'acord amb les dinàmiques analitzades, observem que la normativitat antiracista no ha estat promulgada com a conseqüència de l'evolució interna de l'Estat constitucional, és a dir, a través de mecanismes independents de les pressions socials. Lluny de visons formalistes del dret, l'observació dels orígens del dret antidiscriminatori ens ha demostrat que la seva aparició va presentar una forta connexió amb la realitat social, política i econòmica. L'activitat legislativa portada a terme des de les institucions en defensa dels grups socials subalternitzats ha estat eminentment reactiva —o si es vol, neutralitzadora de la conflictivitat social—, donat el seu vincle indissociable a les estratègies i accions de protesta protagonitzades pels moviments socials i polítics que s'han anat constituint històricament amb l'objectiu de combatre el racisme. Quelcom que ens allunya de la visió proactiva del dret a partir de la igualtat proclamada per les constitucions modernes.

L'acció institucional analitzada ha conduït a escenaris de pacificació temporal d'una conflictivitat social sempre latent, però sense que es resolgués eficaçment el problema que l'havia generat. Per tant, la ineficàcia d'aquests canvis jurídics, sumada a la seva caracterització com a concessions no desitjades en moltes ocasions per les institucions, ens porta a dubtar sobre les finalitats reals dels processos polítics que comporten la seva aprovació.

En aquest sentit, hem de tenir present que el poder polític neix en les societats com a *força neutralitzadora*, és a dir, amb l'objectiu de contenir o limitar els seus conflictes interns (Capella, 2008, p. 66). Aquest poder polític, que ha estat històricament ostentat per l'Estat, té en el dret un dels seus instruments materials i ideològics més poderosos. El dret té entre els seves finalitats controlar els conflictes estructurals i inherents en les formulacions socials, configurant-se com un producte de dinàmiques socials que són interpel·lades per disputes polítiques i ideològiques. La neutralització dels conflictes a través del *poder simbòlic de nominació* que ostenta el dret (Bourdieu, 2000) comporta un apaivagament dels mateixos al proporcionar-los una sortida a través d'un element de prestigi i reconeixement social, com és el discurs de les normes jurídiques, però pot presentar finalitats institucionals que difereixen dels objectius dels grups reivindicants:

El conflicto político (relativo a la asignación de las cargas o deberes) está inevitablemente, y siempre, en el origen de las normas del derecho, con las cuales se pretende una especie de

neutralización, esto es, la canalización del conflicto hacia instancias polemológicas no directamente violentas.

Las normas suelen ser fruto de un *compromiso*. Este no queda determinado necesariamente sólo por la fuerza y los argumentos del momento. El compromiso, variable, puede buscar sólo una norma que permita ganar tiempo para reabrir la negociación en condiciones más favorables a determinadas fuerzas, o fatigar a los antagonistas sociales, o cosas como éstas (Capella, 1999, p. 48).

Hem de tenir en compte, doncs, l'efecte que genera la institucionalització de les demandes socials. L'entrada al camp jurídic de les reivindicacions socials comporta dificultats en la seva concreció, ja que les mesures adoptades dependran del tipus d'accions estratègiques que l'autoritat jurídica estigui disposada a portar a terme, dins escenaris socials, polítics i econòmics que els interpel·len i els comprometen. L'aproximació històrica al període de construcció del dret antiracista ens ha confirmat que l'entrada de les pretensions dels grups socials al camp polític-institucional està influenciada per l'existència de les distintes forces que configuren el camp polític i que determinen com hi són introduïdes:

El campo político está constituido por un conjunto de instituciones públicas, de instituciones para-públicas como los partidos políticos, agrupamientos de intereses, comentaristas o «formadores de opinión», profesionales de la intermediación política, y también por un manajo de *discursos políticos*: ante todo los discursos normativos, o sea la constitución de un país y sus principales leyes, pero también por los discursos socio-políticos hegemónicos en el imaginario colectivo de la sociedad así como por los que no lo son. [...] Como campo *de fuerzas*, el campo político se ha de ver como un ámbito en que se producen fenómenos propios o específicos del campo: alianzas, rupturas de alianzas, fortalecimiento de algunos actores, desgaste de otros, e influencia de factores externos: de presiones procedentes del campo económico, o militar, de campos políticos externos o extranjeros, etc. (Capella in Estévez Araújo, 2013, p. 49).

La delegació en les institucions suposa un risc de desnaturalització dels objectius antidiscriminatoris com a conseqüència dels processos polític-institucionals que acaben per deslligar les aspiracions del grup subalternitzat de les accions que han de materialitzar els canvis desitjats:

[...] las fuerzas sociales que han impulsado el proyecto de nuevo derecho individual parecen tener que ceder su gestión a los órdenes político y jurídico institucionalizados. Y, de hecho, agotadas las fuerzas sociales por el esfuerzo realizado hasta el paso del reconocimiento, eso es lo que suelen hacer (*ibid.*, p. 51).

Aquestes dinàmiques comporten un obstacle respecte a la capacitat de transformació social que tenen les normes jurídiques derivades dels processos de reivindicació dels grups minorats. El reconeixement formal dels drets —o l'aplicació d'una agenda antidiscriminatòria— ha de venir acompanyat per una sèrie de *deures que constitueixen el seu contingut*, el que ha de permetre que sigui assolida la finalitat que va motivar la contestació social. Les aspiracions socials, per arribar a tenir certa consistència pràctica, precisaran traduir-se en drets plens de contingut:

Las poblaciones suelen contentarse con el *reconocimiento* jurídico-normativo de los derechos, al desconocer que al entrar en el campo jurídico los deberes correspondientes son ante todo *deberes estatales de legislación* (que pueden retrasarse en el tiempo o no llegar a materializarse) y, si se dan éstos —en el campo político de nuevo—, también *deberes de las magistraturas de interpretación y aplicación* de las normas que jurídicamente deben establecer tales *deberes* (*ibid.*).

Per tant, en produir-se la delegació en les institucions sembla inevitable que es produeixi —en major o menor grau, depenent de la correlació de forces al camp polític i del grau de mobilització que siguin capaços de mantenir els d'abaix— una desconexió i pèrdua de control per part dels grups subalternitzats respecte a la materialització i gestió dels resultats finals de les seves reivindicacions.

Aquesta reflexió ens porta a qüestionar l'eficàcia de les normes antiracistes d'acord amb la seva connexió amb el poder polític-institucional, en la mesura en que aquest es mostra com un agent preservador de l'ordre econòmic, polític i social reproductor de les pràctiques racistes. Hem de tenir present que el caràcter social i històric del dret el connecta al pensament dominant entre les forces que intervenen en la seva producció i, en termes més generals, al projecte polític i econòmic que caracteritza el moment històric en el que aquestes estan inserides. Aquesta connexió ens porta a reflexionar sobre el paper que presenten les estratègies regulatòries en el sustent d'aquest model.

Per una banda, la reflexió sembla pertinent donada la relació descrita en el primer capítol entre racisme i capitalisme —entès com a projecte econòmic amb implicacions polítiques i socials—. Per l'altra banda, les dinàmiques descrites en aquest segon capítol ens han permès comprovar com la censura institucional a les formes més explícites de discriminació i violència racista ha vingut acompanyada de discursos que han identificat el racisme com un fenomen superat, permetent la pràctica de formes encobertes de discriminació no combatudes per les administracions o directament fomentades per aquestes:

Aunque el gobierno, las corporaciones y los medios de comunicación dominantes tratan de representar al racismo como una aberración desafortunada del pasado que ha sido relegada al cementerio de la historia estadounidense, este sistema sigue influenciando profundamente las estructuras, las actitudes y los comportamientos contemporáneos. No obstante, cualquiera que se atreviera a promover la reintroducción de la esclavitud, la organización de bandas de linchadores o el restablecimiento de la segregación legal sería desestimado sumariamente (Davis, 2017, p. 27).

La identificació d'aquests processos a Espanya ens convida a seguir mantenint una postura de desconfiança vers la funció del dret antiracista abans de començar a analitzar el desenvolupament de la pràctica jurídica en aquest camp. Tenim present, per una banda, que el poder polític i el dret es configuren com forces neutralitzadores que provoquen la contenció dels conflictes interns, i per l'altra, que el caràcter històric i social del dret el relaciona als projectes econòmics, polítics i socials hegemònics que tenen en el racisme un dels fenòmens decisius per al seu sosteniment. L'acció (i reacció) institucional, doncs, sembla estar calculada per a permetre l'aprovació de mesures antidiscriminatòries que no vagin més enllà del que s'està disposat a cedir, el que ens remet de nou a identificar el paper de l'Estat i del dret com a estabilitzadors de la societat. Els processos descrits ens conviden a reflexionar —d'acord amb les idees de Mbembe— sobre les estratègies que l'Estat utilitza per a definir raça i racisme, ja que aquestes definicions poden ser utilitzades per al manteniment de la normalització del racisme en la mesura que sigui convenient per a l'organització política, econòmica i social dominant. Aquestes reflexions interpel·len el mode com des de la judicatura es defineix què és i què no és constitutiu de racisme, quelcom que tindrem present durant l'anàlisi del dret practicat que desenvoluparem en el quart capítol.

Tanmateix, resulta necessari abordar des d'un punt de vista històric quin paper ha mantingut el poder judicial en relació al racisme. En concordança amb les dinàmiques institucionals descrites fins aquí, analitzarem més concretament la funció dels tribunals en la reproducció de processos d'estabilització social, el que ens porta a la vegada a analitzar com des del poder judicial s'han interpretat i aplicat històricament les normativitats que interpel·laven la qüestió racial.

2.3. El paper del poder judicial en relació a les estratègies opressores i repressores

2.3.1. La dimensió discriminant dels tribunals de justícia

Tenint en compte la dimensió estructural del racisme i la seva connexió amb el projecte econòmic, polític i social dominant, resulta necessari abordar la funció activa del poder judicial com a institució connivent amb les estratègies opressores i repressores, així com amb les antidiscriminatòries. No podem oblidar que els tribunals de justícia tenen una funció determinant en la dotació del significat definitiu que presenten les normes jurídiques (tant les discriminatòries com les antidiscriminatòries), en la mesura que són els òrgans legitimats per interpretar i aplicar el dret.

L'anàlisi dels processos contradictoris que han caracteritzat la construcció del dret antiracista als Estats Units ens permet observar com ja a mitjans del segle XIX l'activitat dels tribunals de justícia va contribuir a apuntalar les mesures jurídiques que pretenien assegurar el sistema econòmic del país fonamentat en el racisme. Dos casos destaquen per la importància de les resolucions que hi varen anar associades. El primer fa referència al plet *Prigg v. Pennsylvania* (1842), en el que la Cort Suprema¹⁰⁹ va configurar les reivindicacions de propietat dels esclavistes com un dret natural al prioritzar els títols de propietat dels esclavistes per sobre dels poders estatals i federal, que no podien limitar la mobilitat dels esclavistes per a recuperar els esclaus fugitius (Baptist, 2019, p. 481). El segon dels casos és el plet *Dred Scott v. Sandford* (1857), causa en la que la Cort Suprema va decretar la privació del dret a la ciutadania a tot habitant d'ascendència africana. El tribunal va determinar que cap afroamericà podia reclamar la ciutadania als Estats Units, el que els impedia presentar cap demanda davant d'aquell tribunal federal per no ser ciutadans de ple dret. La sentència, alhora, va reforçar la doctrina que determinava que les normatives estatals o federals no podien limitar el dret dels esclavistes sobre els afroamericans esclavitzats, ja que aquestes estarien privant indegudament al propietaris de la seva propietat legal. Baptist ens recorda que aquesta resolució judicial va ser històrica per les implicacions polítiques, econòmiques i socials que comportava, fent evident d'aquesta manera la íntima relació entre el poder judicial i la política als Estats Units del segle XIX:

La decisió va ser sense cap dubte una decisió política, com la majoria de les decisions de la Cort Suprema, ja que els magistrats podrien fàcilment haver decidit contra els Scott per motius

¹⁰⁹ *United States Supreme Court.*

processals i deixar les qüestions més profundes de banda. En comptes d'això, el tribunal va procurar portar a terme una batalla final per a resoldre totes les qüestions i inaugurar una era en la qual els esclavitzats no tindrien aliats (Baptist, 2019, p. 483).

Un cop abolida l'esclavitud, la tasca dels tribunals de justícia es va seguir mostrant connivent amb les regulacions racistes. Múltiples decisions judicials van continuar negant els drets que sobre el paper estaven garantits per les esmenes constitucionals, el que demostra una alineació de la magistratura amb les pràctiques racistes. Una alineació que es va configurar a través tant de l'actuació dels tribunals ordinaris com de les decisions de la Cort Suprema:

Crec que, quan molta gent pensa en la reacció a la Reconstrucció¹¹⁰, pensem en la violència als carrers, pensem en l'ascensió del Klan, pensem en els codis negres. Però hem de deixar clar que la Cort Suprema va tenir un paper extremadament important i poderós en el retorn del poble africà a un estat de servitud (Sherrilyn Ifill¹¹¹ in Leinaldo Marcus Green i Kenny Leon, 2021).

De l'activitat de l'alt tribunal estatunidenc de finals de segle XIX en destaca la sentència *Civil Right Cases* (1883). Aquesta decisió va desestimar les queixes que s'havien interposat contra la legislació racista vigent en diversos Estats del sud del país. El tribunal va establir que no es podia prohibir la discriminació entre particulars, sent aquesta decisió l'element que va permetre legitimar jurídicament que es pogués discriminar impunement als afroamericans en espais públics com teatres, restaurants o hotels, entre d'altres. L'any 1896 es va decretar una encara més històrica resolució en el cas *Plessy vs. Ferguson*. El tribunal va desestimar la reclamació d'inconstitucionalitat de les lleis segregacionistes realitzada pel ciutadà afroamericà Homer Plessy. La Cort Suprema va establir mitjançant aquesta decisió la doctrina que es coneixeria sota l'expressió *separats però iguals*, la qual seria utilitzada durant dècades per a legitimar les lleis segregacionistes. Per últim, apuntem la sentència *Williams v. Mississippi* (1898). El tribunal va decretar la legalitat d'una llei electoral que condicionava la possibilitat d'inscriure's en el cens a la superació d'una prova d'alfabetització i al pagament d'una sèrie de tributs. La resolució va servir per legitimar aquests tipus de regulacions a tot el país i va provocar a la pràctica la prohibició del dret a vot a la immensa majoria dels afroamericans.

¹¹⁰ Període comprés entre els anys 1865 i 1877, posterior a la guerra civil estatunidenca.

¹¹¹ Presidenta de la *NAACP Legal Defense & Educational Fund*.

Del caràcter discriminatori del funcionament dels sistema de justícia estatunidenc durant el segle XX en tenim referències a través de l'informe *To Secure These Rights* — publicat durant el mandat del president Truman en el marc de l'Ordre Executiva núm. 9808 de l'any 1947—. Aquest document reconeixia, per una banda, la labor negativa que havia mantingut durant gran part de la seva història la Cort Suprema i, per l'altra, les deficiències que havien presentat al llarg de la història els tribunals de justícia ordinaris en la salvaguarda dels drets de les minories:

A més del tracte experimentat per la persona en posició de debilitat a mans dels agents de policia, a vegades es troba que el procés judicial en sí no li atorga una justícia plena i igualitària. Això pot aparèixer en judicis injustos i superficials, o en multes i penes de presó més severes que les imposades a altres membres de la comunitat culpables dels mateixos delictes. En part, la incapacitat dels negres, mexicans o indígenes per a obtenir la mateixa justícia pot atribuir-se a factors extrajudicials. Els baixos ingressos d'un membre de qualsevol d'aquestes minories poden impedir obtenir un advocat competent per defensar els seus drets. Pot evitar que pagui una fiança o multa per assegurar el seu alliberament de la presó durant el judici. Pot predeterminar la seva elecció, al ser condemnat, de pagar una multa o anar a la presó. Però aquests fets no han d'enfosquir ni dispensar el fet que el propi sistema judicial és responsable de la justícia menys equitativa que s'aplica als membres de certs grups minoritaris (*To Secure These Rights*, secció 28).

Resulta també valuosa la reflexió que l'informe porta a terme respecte a les conseqüències que comportava el funcionament irregular dels tribunals de justícia, convertint-se en institucions que legitimaven les pràctiques racistes —deixant-les impunes— i que deixaven desprotegits als afectats per aquestes:

Els diferents estàndards de justícia que hem permès que hi hagi al nostre país han tingut més repercussions. En certs estats, la població blanca pot amenaçar i violentar el membre de la minoria amb poc o cap temor a represàlies legals. Els grups minoritaris de vegades estan convençuts que no poden esperar un tracte just de la maquinària legal. A causa d'aquesta creença, poden albergar i protegir a qualsevol dels seus membres acusats d'un delictes. La seva experiència no els porta a considerar els tribunals com «refugis» per a les víctimes dels prejudicis i l'excitació pública (*To Secure These Rights*, secció 29).

En èpoques més recents, existeixen múltiples mostres de l'activitat connivent amb el racisme per part dels tribunals de justícia. Cal tenir present que els disturbis racials de 1992 a Los Angeles —que van constituir-se en una de les revoltes urbanes de més transcendència de tota la història estatunidenca—, van estar motivats per dues sentències judicials. La primera deixava sense pena de presó —tot i ser condemnada per homicidi culpós— a la dona que havia disparat i assassinat a una noia afroamericana de 15 anys

(Latasha Harlins) per pensar erròniament que aquesta volia robar un suc del seu establiment. La segona absolia els quatre agents de policia que van apallissar al jove afroamericà de 25 anys Rodney King, malgrat l'existència de les imatges enregistrades per un videoaficionat en que es veia als policies colpejar-lo fins a 56 vegades, malgrat restar a terra totalment indefens. Aquestes resolucions s'han configurat com exemples d'una dinàmica constant durant les últimes dècades, el que resulta contradictori si tenim en compte el desplegament de la normativitat antiracista durant aquest període als Estats Units.

El cas de Rodney King ens remet a una problemàtica específica que s'ha mostrat endèmica en el context estatunidenc: la impunitat judicial que històricament ha amparat el racisme policial. Són nombrosos els treballs de camp que han analitzat la insatisfactòria tasca del jutjats en relació a les infraccions de la policia. Entre aquests podem destacar un dels estudis pioners en abordar aquesta qüestió, com és el del sociòleg estatunidenc Albert Reiss Jr. amb el títol *The Police and the Public* (1971). En aquest treball s'aborda, entre altres qüestions, l'eficàcia que presenten les normes que tenen com a objectiu fiscalitzar l'activitat policial. L'estudi conclou que un dels elements que motiven la *mala conducta policial* deriva de la poca eficàcia dels mecanismes legals existents per al control dels cossos de seguretat pública. Les conclusions portades a terme per Reiss (no circumscrites a la qüestió racial) han estat també assenyalades per estudis com els del també sociòleg Peter K. Manning, d'entre els que destaca *Police work: the social organization of policing* (1977). Manning afirma en el seu treball que existeix una important dificultat per trobar casos en els que s'obrin expedients judicials contra policies quan actuen il·lícitament, resultant encara més excepcional que els agents acabin sent condemnats.

El recent comunicat de la Comissió de Drets Humans de l'ONU de 19 març de 2021 ens serveix per a actualitzar les reflexions contingudes en aquells estudis¹¹². L'organisme internacional denuncia «el racisme sistemàtic contra africans i afrodescendents per part dels organismes encarregats de fer complir la llei», així com la impunitat que empara la violència policial racista als Estats Units, el que el porta a afirmar que «el racisme és un problema sistèmic en totes les institucions» que afecta tant a les autoritats policials com judicials. Entitats que treballen en defensa dels drets humans També han registrat

¹¹² Es pot consultar l'informe en el següent enllaç:
<https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=26923&LangID=E>.

aquesta problemàtica en èpoques recents. Podem citar l'informe publicat l'any 2002 Amnistia Internacional titulat *El racismo y la administración de justicia*, en el que es determina que els afroamericans (i els hispans) presenten moltes més possibilitats que els blancs de rebre un tracte desfavorable durant el procés de justícia penal, el que permet relacionar l'activitat policial discriminatòria amb la permisivitat que ofereixen els tribunals de justícia. En aquest sentit, la connexió entre les pràctiques racistes de la policia i la tasca ineficaç dels jutjats en la protecció als afectats ha comportat que la brutalitat policial de caràcter racista continuï sent avui un dels problemes principals que ha d'afrontar la població no blanca als Estats Units. De fet, de la indignació contra la impunitat judicial vers la violència policial racista en sorgirà durant el segle XXI el moviment *Black Lives Matter*, una de les principals articulacions del moviment negre en l'actualitat.

Complementàriament, existeixen nombrosos estudis que aborden quina ha estat la tasca dels tribunals en la implementació de les polítiques de criminalització, tant dels afroamericans com dels seus moviments de reivindicació. La pràctica jurídica estatunidenca s'ha configurat com un camp que ha permès aplicar contundentment una legislació destinada a perseguir els integrants de la comunitat negra, donant forma i materialitzant el procés de criminalització dels afroamericans a través d'un funcionament judicial formalment neutre des d'un punt de vista racial però viciat per múltiples prejudicis i estereotips. Destaca en l'anàlisi d'aquesta problemàtica l'anteriorment citada obra de Michelle Alexander *The new Jim crow: Mass Incarceration in the Age of Colorblindness* (*El color de la justícia* [2010], 2014), la qual aborda el paper connivent dels tribunals de justícia vers les polítiques de criminalització i empresonament massiu dels afroamericans¹¹³. Les dinàmiques judicials identificades per Alexander, alhora, s'han vist confirmades en la activitat del més alt tribunal estatunidenc. En el cas *McCleskey v. Kemp* de l'any 1987 la Cort Suprema va utilitzar la

¹¹³ Segons l'informe de Human Rights Watch publicat l'1 de desembre de 2006, el nombre de presos negres a Estats Units era 6,6 vegades superior al nombre de presos blancs. Les estadístiques mostraven que al voltant d'un de cada dotze homes negres ha estat a la presó, mentre que només un de cada cent blancs ha passat per aquesta. Per últim, establia que, tot i que la població negra representava el 12,1% de la població total dels Estats Units, a finals de 2005 gairebé el 40% dels presos homes sentenciats a més d'un any de presó eren negres, d'acord amb les estadístiques del Departament de Justícia. Per altra banda, segons les estadístiques de la Lliga Urbana Nacional, les sentències emeses en dotze categories delictives per tribunals estatals inclouen condemnes majors per als afroamericans que per als blancs en tots els casos (dades extretes de l'informe *The State of Black America 2006*, publicat per la Lliga Urbana Nacional el 27 de març de 2006.)

doctrina fonamentada en el concepte del *colorblindness*¹¹⁴ per a desestimar les al·legacions que denunciaven el prejudici racial que permeava les condemes penals com a conseqüència de les actuacions discriminatòries dels agents de l'Estat. El tribunal va establir que sense l'existència d'elements de prova que demostrassin la intencionalitat discriminatòria dels agents de policia no es podia decretar la presència de prejudici racial en el seu funcionament: un clar exemple de com els tribunals participen activament en la definició de conceptes com raça i racisme, incentivant-ne una comprensió simplificada que dificulta la seva detecció i eradicació.

De la mateixa manera, la participació dels tribunals de justícia s'ha mostrat decisiva en la implantació de les estratègies de criminalització que han tingut com a objecte la desestabilització i repressió dels moviments socials antiracistes. Els jutjats estatunidencs han processat i condemnat a activistes i líders antiracistes, i deixat en la impunitat els actes de repressió contra aquests portats a terme per les institucions. Les estratègies de criminalització de la protesta esdevingudes durant els anys seixanta i setanta del segle XX —analitzades en l'apartat anterior— van poder-se aplicar només perquè va existir una activitat judicial connivent. Podem recordar, a mode d'exemple, que l'assassinat l'any 1969 del líder de les *Black Panthers* Fred Hampton, perpetrat per la policia de matinada mentre es trobava al seu dormitori, va ser qualificat judicialment com un *homicidi justificable*.

Per últim, podem assenyalar que l'activitat jurisdiccional s'ha expressat en moltes ocasions de forma contrària a l'aplicació de l'agenda antidiscriminatòria. Destaquem especialment la desestimació l'any 2006 de les reclamacions presentades per successors d'afrodescendents esclavitzats que sol·licitaven una reparació de danys¹¹⁵. També en són mostra les sentències que van crear el concepte de *discriminació positiva* o *discriminació inversa*. En aquest últim cas, tot i que la Cort Suprema va establir l'any 1978 a través del cas *Regents of the University of California v. Bakke* que les accions

¹¹⁴ El *colorblindness* és un concepte utilitzat per a argumentar que el racisme pot ser eradicat a través d'una actuació institucional que es caracteritzi per la no consideració de l'existència de races. El terme serveix com a argument per a entendre el racisme com un fenomen que només es configura a través de processos conscients. Per tant, és utilitzat per a deslegitimar la idea de que el racisme està inserit en l'estructura de la societat i que pot ser practicat per les institucions de norma normalitzada. En conseqüència, el *colorblindness* és emprat per a negar el reconeixement dels sistemes de privilegis i dominacions fonamentats en el racisme que estan inserits en els funcionaments normalitzats de les societats i, per tant, també en les seves institucions.

¹¹⁵ Per a un anàlisi més detallat es pot consultar la sentència en el següent enllaç: <https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F3/471/754/512635/>.

positives eren constitucionals (en referència a polítiques públiques de tall racial que venien a establir mesures antidiscriminatòries en àrees com la contractació laboral o en l'admissió d'estudiants en centres educatius), l'activitat dels tribunals de justícia va acabar encunyant els conceptes *discriminació positiva* i *discriminació inversa* per tal de resoldre les demandes d'integrants de grups socials privilegiats als quals es donava empara, el que va dotar a aquesta figura jurídica d'una càrrega pejorativa:

Dicho más claramente, la expresión «discriminación» (positiva o inversa) en el ámbito del Derecho antidiscriminatorio se empieza a utilizar cuando, en un contexto de competitividad por un bien escaso, se aplican planes o medidas concretas de integración en los que se prevén tratos diferenciados dependiendo del grupo de pertenencia de los individuos y en los que se subvierte la importancia del «mérito». Más concretamente, se empieza a utilizar dicha expresión cuando los individuos que no pertenecen a los grupos subordinados, se consideran «discriminados» por esas medidas (de las del tipo «cuotas», reserva de plazas, asignación preferencial de puntos, etc.) y plantean las correspondientes demandas ante los tribunales (Barrère Unzueta, 2004, p. 29).

Així doncs, l'anàlisi del context en el que es va portar a terme la construcció i implementació de la normativitat antiracista ens mostra que aquests processos han estat compatibles amb una activitat dels tribunals de justícia, com a mínim, no suficientment compromesa amb l'aplicació del dret antidiscriminatori. La identificació d'aquest funcionament judicial té un especial valor, ja que ens demostra que la vigència dels instruments jurídics aprovats per a fer front al racisme han pogut coexistir amb una activitat judicial que s'ha expressat en moltes ocasions de forma contrària als objectius de l'antiracisme.

2.3.2. La connivència de la magistratura espanyola amb el racisme

Els anàlisis sobre aquesta matèria, podem identificar que aquest funcionament judicial no és exclusiu del context estatunidenc, sent objecte d'estudi en diversos contextos. La citada comunicació de la Comissió de Drets Humans de l'ONU de 19 de març de 2021 afirma que la impunitat els delictes comesos per agents de l'Estat és una realitat global que afecta «els valors fonamentals i la cohesió social de totes les nacions». L'Alt Comissionat pels Drets Humans, Michelle Bachelet, connecta el funcionament de l'administració de justícia amb un racisme sistèmic que permea totes les instàncies de les societats, identificant la influència dels processos històrics en la configuració d'aquestes dinàmiques institucionals:

A l'afirmar que era imperatiu posar fi a la violència policial, la Sra. Bachelet va dir que el món no tindrà èxit en aquest esforç fins que tots s'adonin que la impunitat de la violència de la policia i d'altres funcionaris encarregats de fer complir la llei contra els afrodescendents no existeix en el buit; que les autoritats policials i judicials són un reflex de les societats; i que a menys que s'abordi el racisme sistemàtic dins de totes les institucions, la policia per si sola no ho pot solucionar. El racisme sistemàtic necessita una resposta sistemàtica. Per posar fi a la injustícia racial en l'aplicació de la llei, no és suficient veure la punta de l'iceberg, sinó que s'ha d'enfrontar la massa sota de la superfície. S'han d'entendre les arrels de les desigualtats actuals i el racisme no reconegut i sense remei en què han crescut. S'han d'abordar els llegats de l'esclavitud, el comerç transatlàntic d'africans esclavitzats i el seu context de colonialisme. Cal reconèixer els segles de polítiques i sistemes de discriminació racial que van seguir a l'abolició formal de l'esclavitud (*High Commissioner for Human Rights: impunity for violence by police and other law enforcement officials is a reflection of all societies and systemic racism within all institutions must be addressed*, de 19 de març de 2021).

Els autors i autores consultats mostren la connivència entre l'acció dels tribunals i les estratègies opressives i repressives desenvolupades des del poder polític, el que els ha portat a determinar que els sistemes de justícia s'han configurat com actors imprescindibles per a la implantació de les pràctiques racistes (Akotirene, Alexander, Almeida, Davis, entre d'altres). Almeida ens assenyala que «l'imaginari en torn del negre criminal [...] no es podria sustentar sense un sistema de justícia selectiu [...] No seria exagerat dir que el sistema de justícia és un dels mecanismes més eficients en la creació i reproducció de la raça i dels seus múltiples significats» (Almeida, 2019, p. 66). Per la seva banda, Akotirene analitza la llarga història de racisme i criminalització exercida contra la població no blanca i reflexiona sobre com l'activitat opressiva i repressiva s'ha constituït com una *funció fonamental* de l'Estat, el que es materialitza en major part a través de «la repressió policial i els mecanismes de justícia» (Akotirene, 2019, pp. 44-45).

A Espanya, s'observa també el paper connivent dels tribunals amb les diferents formes d'opressió. Resulta cert que existeix un especial buit respecte a l'anàlisi de l'activitat judicial discriminatòria en casos de racisme, sent les investigacions majoritàriament dirigides a estudiar la relació entre els òrgans jurisdiccionals i la qüestió de gènere¹¹⁶.

¹¹⁶ Són múltiples els estudis que analitzen l'activitat poc compromesa del poder judicial amb la causa feminista o que analitzen el funcionament directament discriminatori dels tribunals (Aguilera, Antón, Añón, Barrère Unzueta, Bodelón, Larrauri, Morondo, entre altres). Barrère Unzueta ens assenyala un rellevant exemple d'aquestes dinàmiques a través de la posició que l'any 2004 va mantenir el Consejo General del Poder Judicial (CGPJ) davant de l'avantprojecte de la llei contra la violència de gènere (anomenat *Anteproyecto de Ley Orgánica integral de medidas contra la violencia ejercida sobre la*

Tanmateix, podem trobar algunes mostres clares de connivència entre les pràctiques racistes i el poder judicial. Un dels exemples més clars el trobem a través de la doctrina del Tribunal Constitucional (TC) sobre la legalitat de les identificacions policials fonamentades en el perfil ètnic. La sentència núm. 13/2001, de 29 de gener, estableix que «a tal efecto, forzoso es reconocer que, cuando los controles policiales sirven a tal finalidad¹¹⁷, determinadas características físicas o étnicas pueden ser tomadas en consideración en ellos como razonablemente indiciarias del origen no nacional de la persona que las reúne». D'aquesta manera, la decisió del màxim tribunal espanyol encarregat de la interpretació dels drets fonamentals legitima jurídicament les identificacions racistes¹¹⁸. Una previsió que sobre el paper es circumscriuria a la comissió d'il·lícits administratius (com el no presentar una situació administrativa regular) però que permet, a la pràctica, un tipus d'actuació policial criminalitzadora de les persones amb uns trets físics i amb un color de pell determinats. Alhora, més enllà de les discriminacions policials que es legitimen a través de la decisió del TC, hem de valorar també aquesta resolució en tota la seva extensió, donat que a Espanya la majoria dels maltractes d'índole racista portats a terme per la policia deriven d'incidents esdevinguts en el context de controls d'identitat realitzats per agents en base a l'anomenat perfil ètnic¹¹⁹. Per tant, les identificacions policials realitzades en base al

mujer). En aquell cas, l'informe de 21 de juny de 2004 de l'òrgan de govern dels jutges es va mostrar crític amb algunes qüestions de l'avantprojecte, com les referents a les mesures penals diferenciadores. La introducció del concepte de *discriminació positiva* a l'informe del CGPJ per a valorar les mesures d'acció positiva tot i no figurar en el text de l'avantprojecte —que parlava d'accions afirmatives—, va ser una forma evident d'oposició del CGPJ. L'autora entén que aquesta es configura com una mostra rellevant de com la cultura jurídica hegemònica es manté resistent a aplicar el dret antidiscriminatori: «El Derecho antidiscriminatorio, entendido como la respuesta en términos jurídicos a un proceso de reacción de ciertos grupos ante su realidad de "discriminación", provoca una especie de conmoción en las estructuras jurídicas tradicionales y en la cultura jurídica dominante que las sustenta. Esta última quiere solventar la problemática a través de un concepto de discriminación (del injusto social) que no vaya más allá de la ruptura de la regla aristotélica de la *igualdad de trato*» (Barrère Unzueta, 2004, p.33).

¹¹⁷ Es refereix a la tasca d'indagar sobre el compliment de la obligatorietat dels estrangers no comunitaris de portar el passaport o document amb el que hagin efectuat la seva entrada a Espanya, i, en els seu cas, el permís de residència, i a exhibir-los quan siguin requerits per les autoritats.

¹¹⁸ Les identificacions policials fonamentades en el perfil racial o ètnic portades a terme a Espanya han estat declarades com a discriminatòries pel Comitè de Drets Humans de l'ONU (Comunicació núm. 1493/2006).

¹¹⁹ Es poden consultar els múltiples informes que aborden aquesta qüestió (ja sigui com a tema central o col·lateral d'altres dinàmiques) realitzats per entitats com SOS Racisme Catalunya, Migra Studium, Tanquem els CIE o Irídia. Recomanem especialment l'estudi «La lucha contra el sesgo inconsciente hacia las personas de etnia gitana en el sistema de justicia penal realizado» l'any 2020 per Rights International Spain:

<http://www.rightsinternationalspain.org/uploads/publicacion/22b365268738a73ae7869e978a81f6ee86e85138.pdf>

perfil ètnic dels ciutadans es configuren com la porta d'entrada per a l'exercici de pràctiques discriminatòries en diverses altres dimensions.

En relació a l'activitat judicial referent a les denúncies contra discriminacions i agressions racistes perpetrades per la policia, podem trobar estudis i dades que ens poden proporcionar referències rellevants respecte a la impunitat de la que gaudeixen. *Amnistia Internacional* va publicar l'any 2002 un estudi que —sota el títol *España. Crisis de Identidad. Tortura y malos tratos de índole racista a manos de agentes del Estado*— analitza el funcionament irregular de la justícia espanyola en casos de maltractaments i tortura comesos per agents de l'autoritat. L'entitat denuncia que, en casos en els què membres d'una minoria ètnica havien presentat denúncies contra policies, els tràmits judicials patien retards i les sentències condemnatòries eren escasses i poc importants. Reforçant aquest anàlisi podem citar les dades de l'associació *SOS Racisme Catalunya*, entitat que ha contabilitzat des de 1999 fins 2020 un total de 571 casos de racisme policial, sent condemnats només quatre policies en tot aquest temps i no sent aplicat en cap d'aquests quatre casos l'agreujant de racisme¹²⁰. Per la seva banda, Irídia també informa sobre la impunitat que l'activitat dels tribunals genera en funció de l'escassa investigació que porten a terme dels casos de tortures i maltractaments policials, el que en moltes ocasions provoca que els casos siguin arxivats sense que s'hagin realitzat totes les diligències d'investigació pertinent¹²¹:

La doctrina constitucional establece que no se produce una investigación judicial eficaz cuando, ante una denuncia de torturas o malos tratos, los órganos judiciales deciden archivar las diligencias abiertas (o tramitar el procedimiento por delito leve) cuando aún no se ha aclarado suficientemente la realidad de los hechos denunciados y existen medios razonables y disponibles para disipar las posibles dudas al respecto. En 35 de los 60 casos en curso durante el año 2020 en algún momento se ha procedido a archivar las actuaciones antes de practicar todas las diligencias de investigación razonables, disponibles, eficaces y pertinentes (Irídia, 2020, p. 22).

Els informes de la *Plataforma Tanquem els CIE* també documenten la impunitat judicial de la que gaudeixen els maltractaments policials, en aquest cas referint-se als que es perpetren dins dels centres d'internament d'estrangers¹²². I, complementàriament, podem citar els informes de l'*Observatori del Sistema Penal i els Drets Humans*, els quals

¹²⁰ Dades extretes del document «Invisibles. L'estat del racisme a Catalunya. Informe 2020».

¹²¹ Puntualitzem que l'entitat Irídia tracta casos de violència institucional, circumscrita no únicament a episodis de racisme.

¹²² Es pot consultar l'informe «El CIE de Barcelona. Situacions de racisme i discriminació» (2014) al següent enllaç: https://issuu.com/okokitsme/docs/informe_cie_zona_franca_gener_2014.

analitzen els funcionaments inadequats de l'Administració de justícia en relació a les dinàmiques discriminatòries que es donen en els procediments policials d'establiment de mesures d'internament d'estrangers¹²³. Per tant, les entitats consultades identifiquen l'actuació dels jutjats com un element que legitima la presència de pràctiques racistes en el funcionament de les institucions, i especialment en les relacionades amb les cossos de seguretat pública.

Respecte a l'anàlisi de l'abordatge judicial dels casos en que hi participen integrants del grups socials estigmatitzats pel seu origen ètnic o color de pell, podem apuntar un interessant estudi sobre la discriminació específica que pateixen els membres de la comunitat gitana. L'informe data de 2020 i està elaborat per *Rights International Spain* en el marc del projecte europeu «La lucha contra el sesgo inconsciente hacia las personas de etnia gitana en el sistema de justicia penal». El treball aborda el biaix inconscient¹²⁴ —les institucions imaginàries— que presenten els operadors jurídics vers les persones gitanes en els sistemes de justícia penal, identificant la discriminació que pateixen els integrants d'aquest grup social en aquest àmbit específic. L'estudi aborda, doncs, com en els espais en els que es dona la pràctica jurídica es produeixen funcionaments discriminatoris, el que deriva en una interpretació antigarantista de les penes aplicades als membres de la comunitat gitana:

La percepción generalizada entre las personas gitanas es que son tratados de forma más dura por el sistema de justicia y que ello también se ve reflejado a la hora de fijar las penas por parte de los jueces o tribunales. Consideran que el factor subjetivo en este punto del proceso es muy importante y los prejuicios (conscientes o inconscientes) terminan colándose a la hora de fijar la horquilla penológica. Los abogados coincidieron en el análisis. Por lo general, consideran que se condena con mayor ligereza, especialmente en delitos que tradicionalmente se han vinculado con las personas gitanas como pueden ser temas de drogas, hurtos y robos (*Rights International Spain*, 2020, p. 62).

També en el *Manual práctico para la investigación y enjuiciamiento de delitos de odio y discriminación* —treball dirigit pel cap del *Servicio de Delitos de Odio y Discriminación de la Fiscalía Provincial de Barcelona*— s'identifiquen deficiències en les investigacions judicials en relació als delictes de discriminació (2015, pp. 67-91). S'aborden des de qüestions objectives com pot ser el desconeixement de casos com a

¹²³ Es pot consultar el «Primer Informe sobre los procedimientos administrativos de detención, internamiento y expulsión de extranjeros en Cataluña» (2004).

¹²⁴ Aquest terme fa referència a l'anglosaxó *unconscious bias* o *implicit bias*.

resultat de la falta d'un registre dels mateixos, fins a elements de caràcter subjectiu com la minimització dels fets per part dels responsables judicials o investigacions insuficients. Aquest estudi resulta particularment rellevant si atenem a la seva procedència i al concurs, en la seva elaboració, d'integrants del camp jurídic analitzat.

Totes aquests treballs ens porten a qüestionar la capacitat d'independència i imparcialitat que poden presentar els jutges, tant pels processos inconscients que poden afectar als operadors jurídics durant la seva activitat professional —el que ens ha de portar a reflexionar sobre la capacitat d'abstracció que poden presentar els jutges davant de les dinàmiques socials i polítiques que els permeen— com per les dinàmiques polítiques que caracteritzen les relacions institucionals entre el poder judicial, el poder legislatiu i el poder executiu.

En el seu article «Un poder judicial no enteramente independiente» (2017)¹²⁵, Capella assenyala que la magistratura presenta serioses dificultats per a actuar de forma completament autònoma en relació a la influència dels altres poders estatals. En primer lloc, detecta que els poders executiu i legislatiu tenen una ascendència decisiva en la composició del seu òrgan de govern (el Consejo General del Poder Judicial). Aquesta connexió determina de forma decisiva al tipus de visió política que impregna la cúpula judicial, el que acaba afectant tota l'estructura de l'estament judicial. En segon lloc, assenyala que els processos de persecució i investigació dels delictes estan determinats per la Fiscalia, una institució que presenta una forta connexió amb el poder executiu. En aquest sentit, hem de recordar que el Fiscal General de l'Estat és designat pel govern, sent l'organització de la Fiscalia fortament jerarquitzada¹²⁶. En tercer lloc, ens recorda que el poder judicial no compta amb una policia judicial pròpia, passant a dependre les investigacions dels cossos policials que orgànicament depenen dels diferents poders executius (a través del Ministeri de l'Interior, de la Conselleria d'Interior autonòmica o de les regidories municipals de seguretat). Aquests tres factors porten a Capella a afirmar que «no existe en España un Poder Judicial independiente de los otros poderes del Estado, sino un poder judicial tutelado y disminuido»¹²⁷.

¹²⁵ Es pot consultar a la pàgina web de la revista Mientras Tanto: <http://www.mientrastanto.org/boletin-164/de-otras-fuentes/un-poder-judicial-no-enteramente-independiente>.

¹²⁶ Recordem que el Fiscal General de l'Estat nomena els fiscals en cap de les Audiències Provincials i que aquests tenen la facultat d'emetre instruccions al cos general de fiscals.

¹²⁷ Cita extreta de l'article «Un Poder Judicial tutelado» (2013), publicat a la revista Mientras Tanto. Es pot consultar a: <http://www.mientrastanto.org/boletin-118/notas/un-poder-judicial-tutelado>.

Tenint en compte aquesta dependència objectiva entre els poders de l'Estat, no resulta difícil trobar exemples en l'actualitat política i judicial que ens permeten observar mostres de discursos legitimadors del racisme en els representants dels més alts càrrecs de la judicatura. Un bon exemple el trobem en el discurs realitzat l'any 2002 per l'aleshores president del Tribunal Suprem (TS) Francisco Hernando durant l'obertura de l'any judicial. El president del TS a proposta del Partit Popular va advertir que la immigració il·legal representava una amenaça tant per a l'economia espanyola, com per l'ordre públic, com per al bon nivell dels serveis públics. Segons el professor d'anàlisi del discurs Teun A. Van Dijk, aquestes paraules potser no permeten hipotitzar un funcionament organitzat judicialment en contra dels immigrants, però sí un discurs de les elits judicials que les connectava amb el poder polític i institucional, el que afecta a l'activitat dels jutges en general:

Quan el president del Tribunal Suprem pensa i diu obertament el que diu, podem suposar sense risc algun que molts jutges i fiscals d'aquest país seran amb prou feines més benèvols a l'hora de jutjar els «il·legals», de prendre decisions sobre els seus permisos de residència o de lluitar contra el racisme i la discriminació (Van Dijk, 2003, p. 84).

Un exemple recent de com aquest tipus de dinàmiques poden influir en l'activitat judicial el podem trobar en la sentència de l'Audiència Provincial de Madrid núm. 631/2021, de 1 de juliol, que resol sobre la legalitat de la campanya del partit ultradretà VOX en les eleccions a la presidència de la comunitat de Madrid celebrades aquell any. El tribunal estableix que no constitueix cap infracció jurídica la difusió de cartells electorals en els que es difón la imatge d'una anciana blanca i d'un menor estranger amb un text sobreimprès que diu «Un mena 4700 euros al mes. Tu abuela 426 euros de pensión/mes. Protege Madrid». L'òrgan justifica la seva decisió sota l'argument de que «los hechos denunciados constituyen el desarrollo, la forma de expresión en campaña electoral de la política de inmigración del partido Vox, así como también la política sobre el delito de usurpación y otras cuestiones». Per a l'Audiència Provincial de Madrid, les dades citades en el cartell, independentment de la seva veracitat, «representan un evidente problema social y político, incluso con consecuencias o efectos en nuestras relaciones internacionales, como resulta notorio». Podem veure a través de les argumentacions del tribunal que aquest connecta el sentit de la seva decisió amb l'actualitat política del moment. Per una banda, la decisió fa referència (de forma velada) a la situació d'entrada d'estrangers a través de la frontera sud com a

conseqüència de les relacions diplomàtiques d'Espanya amb el Marroc. Per altra banda, hi podem observar una interpretació laxa dels preceptes jurídics prohibeixen el discurs d'odi racista, el que legitima els discursos xenòfobs que defensen determinats grups polítics. És a dir, l'Audiència Provincial de Madrid no es limitava a justificar la seva decisió en base a criteris tècnic-jurídics, sinó que acompanyava la seva resolució amb arguments de caràcter polític.

La permisivitat que la pràctica jurídica espanyola ofereix vers les pràctiques racistes reforça els arguments que hem anat analitzant respecte a les limitacions de la normativitat antiracista, la eficàcia de la qual depèn de l'activitat dels jutjats. De fet, la connivència entre els òrgans judicials i les estratègies opressores s'ha mostrat com un element imprescindible per a dotar-les d'eficàcia.

En conclusió, les reflexions portades a terme ens han permès entendre que a la promulgació del dret antidiscriminatori hi han anat associades millores en les condicions de vida dels integrants dels grups socials als que han pretès donar cobertura jurídica, però, al mateix temps, també hem comprovat que el racisme s'ha adaptat a les reformes jurídiques i ha aconseguit subsistir a través de formes menys explícites però igualment opressives, i fins i tot més perilloses per la seva difícil detectabilitat.

Aquests resultats provisionals ens obren un important camp per a qüestionar el dret antiracista, sobretot si tenim present la connivència del dret i de la pràctica jurídica amb el racisme i la connectem amb la teleologia pacificadora que caracteritza al dret antidiscriminatori en general. Per tant, l'aproximació històrica portada a terme fins aquí ens convida a abordar la connexió existent entre la capacitat que presenta el dret antidiscriminatori com a eina per a combatre la desigualtat i la seva dependència de les institucions amb poder polític i jurídic productores i reproductores de racisme.

Partim, doncs, d'una visió que ens porta a problematitzar el dret antidiscriminatori com a resultat dels processos complexos de naturalesa social, política i institucional que posen en dubte la seva idoneïtat per a fer front al fenomen del que se'n ocupa. Com reflexiona Almeida, se'ns presenta una gran contradicció quan pensem en l'Estat i el dret com a vehicles fonamentals de combat al racisme, tenint en compte que han format part de la pròpia constitució de la societat estructurada a través del racisme.

A partir d'aquesta visió problematitzadora construïda al voltant de l'anàlisi del procés d'aparició del dret antidiscriminatori i de les limitacions que deriven de la seva dimensió político-institucional, seguim endavant amb la investigació. Sempre sense perdre de vista que, com afirma Barrère Unzueta, el dret «resulta essencial tant en els processos d'exploració com en els d'emancipació social» (2018, p. 15).

CAPÍTOL III. EL DRET ANTIDISCRIMINATORI EN PERSPECTIVA: AVENÇOS I LIMITACIONS

En aquest tercer capítol analitzarem les característiques que presenta el dret antidiscriminatori com a resultat de l'evolució experimentada des del moment de la seva aparició als anys seixanta del segle XX fins a l'actualitat. Aquest exercici ens permetrà abordar les particularitats que defineixen la normativitat antiracista que actualment pot ser accedida en territori espanyol, tant pels ciutadans en defensa dels seus drets com pels operadors jurídics durant la tramitació dels procediments judicials. Per una banda, analitzarem els avenços que han comportat aquestes reformes jurídiques en la millora de les condicions de vida dels integrants dels grups socials subalternitzats. Per altra, descriurem les seves limitacions amb l'objectiu de reflexionar sobre algunes de les causes que expliquen el seu insuficient grau d'eficàcia.

3.1. Els avenços assolits com a conseqüència de l'evolució del dret antidiscriminatori

L'actual configuració del dret antidiscriminatori és una síntesi dels primers anys d'implementació de polítiques igualitaristes —que van comportar, en el cas concret del combat al racisme, la universalització de l'antiracisme i la igualació jurídica dels grups històricament subalternitzats— i de l'aprovació de les posteriors polítiques diferencialistes —que han aportat la introducció de la concepció sistèmica i estructural de les desigualtats i la conseqüent identificació jurídica de discriminacions menys explícites—. Aquesta evolució ha suposat que s'abordin jurídicament àmbits i matèries que són especialment susceptibles pels integrants dels grups socials minorats, el que s'ha traduït en un reforçament de la utilització de les polítiques d'acció afirmativa. D'entre aquest tipus d'actuació institucional en destaca l'ús del dret penal com a eina per a combatre determinades formes agreujades de materialització de les desigualtats. Passem a continuació a analitzar més detingudament aquests avenços.

3.1.1. L'aprovació de polítiques igualitaristes i el desenvolupament diferencialista del dret antidiscriminatori

L'aparició del dret antiracista en l'ordenament jurídic espanyol —com també en d'altres del nostre entorn— deriva d'un procés d'integració de les característiques de les primeres formes d'aquest tipus de normativitat, el que ens remet a l'ascendència que ha

tingut el procés d'institucionalització i juridificació de les demandes antiracistes esdevinguda als Estats Units (Barrère Unzueta, 2011; Morondo, 2011 i 2019).

Fins a mitjans dels anys seixanta del segle passat la gran majoria de les accions dels moviments antiracistes estatunidencs —o, més ben dit, dels que van tenir major repercussió institucional— centraven les seves reivindicacions en tractar de contrarestar les discriminacions de caràcter més explícit, d'entre les que destacaven les establertes mitjançant normes jurídiques. Els moviments socials que van acabar generant l'aparició del dret antiracista focalitzaven la seva lluita en el combat contra la rel·legació social, econòmica i política que venia sent instaurada amb gran eficàcia per normativitats que discriminaven de forma directa i manifesta¹²⁸. Estem parlant, doncs, de reivindicacions que es van centrar en assolir la igualtat jurídica entre negres i blancs.

L'objectiu de les reivindicacions que van assolir una major rellevància institucional era procurar assolir la integració dels respectius grups socials en l'estructura política, econòmica i social dominant, el que es pretenia aconseguir mitjançant els camins que proporcionava el reformisme jurídic¹²⁹. La resposta institucional a aquests moviments es va encaminar, doncs, cap al reconeixement formal de drets, assolint-se fites històriques com la prohibició de la segregació racial, l'eliminació de previsions jurídiques discriminatòries o l'efectiu reconeixement del dret al vot, entre d'altres. En definitiva, es va obtenir la integració jurídica dels grups que havien estat històricament exclosos per motius *racials*.

L'estudi del dret internacional ens dóna una bona mostra d'aquest procés d'integració jurídica dels grups socials minorats pel seu color de pell. En primer lloc, destaquem la *Declaració Universal dels Drets Humans* de l'any 1948 (DUDH)¹³⁰. D'aquest text en podem subratllar la seva nítida intenció igualitarista, establerta de forma general en els seus articles 1 i 2 en determinar que «tots els éssers humans neixen lliures i iguals en dignitat i en drets» i que «tothom té tots els drets i llibertats proclamats en aquesta Declaració, sense cap distinció de raça, color, sexe, llengua, religió, opinió política o de

¹²⁸ Aquesta no era una dinàmica únicament característica del moviment antiracista, sinó que dominava també l'activitat dels moviments socials que combatien la subordinació de la resta de grups socials minorats. D'entre aquests en destaca el moviment feminista, centrat en combatre les discriminacions que es donaven de forma explícita i que estaven instaurades institucional i jurídicament de forma declarada.

¹²⁹ Vid. 2.1.1., *supra*.

¹³⁰ Adoptada per l'Assemblea General de l'Organització de les Nacions Unides (ONU) en la seva resolució núm. 217 A (III), el 10 de desembre de 1948. L'Estat espanyol és membre de l'ONU des de 1955.

qualsevol altra mena, origen nacional o social, fortuna, naixement o altra condició». A través de la DUDH es porta a terme una proclamació formal sense precedents a nivell internacional del caràcter igualitari dels drets fonamentals. Històricament s'ha considerat el primer gran instrument que ha permès universalitzar els drets humans, divulgant i popularitzant la inacceptabilitat de les discriminacions racials. Recordem que la DUDH va ser aprovada en un moment històric molt determinat, com és el resultat de l'impacte provocat pel genocidi dut a terme en el marc del règim del Tercer Reich alemany i fonamentat en la inferiorització d'éssers humans per la seva pertinença, entre d'altres motius però en gran mesura, a grups socials estigmatitzats per motius racials i ètnics.

En consonància amb la DUDH, es van proclamar el *Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals* (PIDESC) i el *Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics* (PIDCP)¹³¹. Ambdós van ser aprovats en un context internacional marcat per la Guerra Freda entre el bloc occidental (amb Estats Units com principal protagonista) i el bloc comunista, el que va generar controvèrsies durant el seu procés d'elaboració, com ho demostra que la Comissió de Drets Humans hi treballés entre 1951 i 1954 (any en el que els borradors inicials van ser presentats a l'Assemblea General de Nacions Unides) i només fossin aprovats l'any 1966. Juntament amb el desenvolupament normatiu que va suposar l'aprovació dels Pactes Internacionals, des de l'ONU es van elaborar un seguit de convenis amb voluntat de regular aspectes monogràfics referits a la protecció dels drets humans. Amb l'objectiu d'aprofundir en l'establiment d'obligacions estatals en relació al combat contra el racisme es va aprovar la *Convenció Internacional sobre l'Eliminació de Totes les Formes de Discriminació Racial* (ICERD¹³²) de 1965¹³³. De l'ICERD en podem destacar diverses qüestions.

¹³¹ El PIDESC i el PIDCP van ser aprovats per l'Assemblea General de l'ONU l'any 1966 i van entrar en vigor l'any 1976. L'Estat espanyol va ratificar-los l'any 1977. Ambdós es configuren com tractats d'obligat compliment pels Estats signants. En relació al combat contra el racisme podem destacar del PIDESC l'article 2.2, el qual estableix que «els Estats parts en el present Pacte es comprometen a garantir l'exercici dels drets que en aquest s'enuncien, sense cap discriminació per motius de raça, color, sexe, idioma, religió, opinió política o d'una altra índole, origen nacional o social, posició econòmica, naixement o qualsevol altra condició social». En relació al PIDCP, l'article 2.1 anuncia que «cada Estat part en el present Pacte es compromet a respectar i garantir a tots els individus de dins del seu territori i subjectes a la seva jurisdicció els drets reconeguts en el present Pacte, sense cap mena de distinció com ara raça, color, sexe, idioma, religió, opinió política, ni de cap altra índole, origen nacional o social, posició econòmica, naixement o qualsevol altra condició social».

¹³² Acrònim de *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*.

¹³³ L'ICERD va ser adoptada per l'Assemblea General de l'ONU en la seva resolució núm. 2106 A (XX) de 21 de desembre de 1965. L'Estat espanyol va adherir-se a la mateixa el 13 de setembre de 1968. Es tracta d'un text jurídic vinculant i d'obligat compliment pels Estats adherits al mateix i es constitueix com

En primer lloc, subratllem que a través del seu article 5 estableix la prohibició absoluta de la discriminació racial: «els Estats parts es comprometen a prohibir i eliminar la discriminació racial en totes les seves formes i a garantir el dret de tota persona a la igualtat davant la llei». Entre aquestes prohibicions, doncs, es censura concretament les discriminacions establertes jurídicament.

En segon lloc, destaquem que en el seu article 1 es defineix la discriminació racial com «tota distinció, exclusió, restricció o preferència basada en motius de raça, color, llinatge, o origen nacional o ètnic que tingui per objecte o per resultat anul·lar o menystenir el reconeixement, gaudi o exercici, en condicions d'igualtat, dels drets humans i llibertats fonamentals, als àmbits polític, econòmic, social, cultural o en qualsevol altre de la vida pública»¹³⁴. D'aquesta definició en subratllem que censura — implícitament— la discriminació racista encoberta o indirecta, ja que inclou la prohibició d'actes que siguin discriminatoris en el seu *resultat* tot i que no declarin la seva intenció discriminatòria.

En tercer lloc, l'ICERD estableix en el seu article 2.1 que els Estats signants es comprometen a: 1) No incórrer en cap acte o pràctica de discriminació racial i a vetllar perquè totes les autoritats i institucions públiques actuïn de conformitat amb aquesta obligació; 2) No fomentar, defensar o donar suport a la discriminació racial practicada per qualsevol persona o organització; 3) Prendre mesures efectives per a revisar les polítiques governamentals nacionals i locals, i per a esmenar, derogar o anul·lar les lleis i les disposicions reglamentàries que tinguin com a conseqüència crear la discriminació racial o perpetuar-la on ja existeixi; i 4) Prohibir i fer cessar per tots els mitjans apropiats la discriminació racial practicada per persones, grups o organitzacions. D'aquesta manera, podem concloure que el text reconeix l'existència del racisme produït des de l'àmbit públic, ja que adverteix als Estats sobre les discriminacions

un instrument legal que es configura a partir de la *Declaració de les Nacions Unides de 1963 sobre l'Eliminació de totes les formes de Discriminació Racial*.

¹³⁴ Ressaltem el reconeixement dels següents drets sense discriminació: 1) El dret a la igualtat de tracte en els tribunals i en tots els altres òrgans que administren justícia; 2) El dret a la seguretat personal i a la protecció de l'Estat contra tot acte de violència o atemptat contra la integritat personal comesa per funcionaris públics o per qualsevol individu, grup o institució; 3) El dret a circular lliurement i a triar la residència en el territori d'un Estat; 4) El dret al treball, a la lliure elecció de treball, a condicions equitatives i satisfactòries de treball, a la protecció contra la desocupació, a igual salari per treball igual i a una remuneració equitativa i satisfactòria; 5) El dret a l'habitatge; 6) El dret a la salut pública, l'assistència mèdica, la seguretat social i els serveis socials; 7) El dret a l'educació i la formació professional; i 8) El dret d'accés a tots els llocs i serveis destinats a l'ús públic.

practicades per les diferents institucions i autoritats. Ara bé, l'ICERD en cap moment utilitza de forma explícita en cap moment l'expressió «racisme institucional».

En relació al concret context europeu hem d'assenyalar que els Estats membres del Consell d'Europa (CdE)¹³⁵ van adoptar l'any 1950 el *Conveni per a la Protecció dels Drets Humans i de les Llibertats Fonamentals* (CEDH), primer dels moderns tractats de drets humans derivats de la DUDH¹³⁶. La prohibició de discriminació està recollida a l'article 14, el qual garanteix la igualtat de tracte en el gaudi dels drets i llibertats reconeguts en el Conveni. L'òrgan encarregat de vetllar pel compliment del CEDH és el Tribunal Europeu de Drets Humans (TEDH). També en l'àmbit europeu hem de destacar la *Carta dels Drets Fonamentals de la Unió Europea* proclamada pel Parlament Europeu, el Consell de la Unió Europea i la Comissió Europea l'any 2000 a Niça¹³⁷. Al seu article 20 s'estableix que totes les persones són iguals davant la llei. Destaquem, alhora, la clàusula antidiscriminatòria continguda en el seu article 21, segons la qual «es prohibeix tota discriminació» per raó de raça, color o orígens ètnics, entre d'altres.

En conclusió, els textos internacionals i europeus citats van comportar les primeres definicions del concepte de discriminació, van generar el reconeixement formal de drets sense discriminació, van preveure les primeres mesures i organismes necessaris per a fer-los efectius i, en definitiva, van suposar un procés de positivització dels drets humans. Per tant, les polítiques antidiscriminatòries de naturalesa igualitarista, amb les seves llums i obres, van comportar la constatació d'indiscutibles avenços. Entre aquests en destaca la comprensió de la problemàtica racial com una qüestió grupal, la prohibició jurídica de la discriminació, el reconeixement formal de drets, la integració jurídica dels no blancs i l'inici del procés d'universalització de l'antiracisme.

¹³⁵ El CdE és una organització intergovernamental constituïda després de la II Guerra Mundial per a promoure, entre altres qüestions, «l'estat de dret, la democràcia, els drets humans i el desenvolupament social».

¹³⁶ El CEDH imposa l'obligació jurídica vinculant de garantir una llista de drets humans a totes les persones que es troben sota la jurisdicció dels Estats signants.

¹³⁷ Una versió revisada de la Carta va ser adoptada el 12 de desembre de 2007 a Estrasburg, abans de la signatura del Tractat de Lisboa. Desde l'entrada en vigor del Tractat de Lisboa el 2009, la Carta va adquirir caràcter jurídicament vinculant, tant per les institucions de la UE com pels Estats membres, si bé en el cas dels Estats únicament en relació a aplicar la legislació de la Unió. En aquest sentit, els òrgans jurisdiccionals nacionals poden sol·licitar orientació sobre la correcta interpretació de la normativa de la UE al TJUE (Tribunal de Justícia de la Unió Europea), a través de la presentació d'una *qüestió prejudicial*, tal i com resta previst a l'article 267 del Tractat de Funcionament de la Unió Europea.

La principal conseqüència d'aquest procés de positivització dels drets humans i de universalització de l'antiracisme derivat de l'aprovació de les polítiques igualitaristes la notem en l'actualitat en la escassa o nul·la presència de normatives o discursos —ja siguin polítics o socials— que legitimin declaradament la inferioritat de determinats éssers humans en base a la seva categorització racial o ètnica i, en conseqüència, el seu tractament diferenciat. Ara bé, tal i com hem assenyalat en el primer i segon capítol, això no significa que els discursos i els comportaments racistes hagin desaparegut. Aquesta nova conjuntura ha comportat una mutació del racisme cap a actituds xenòfobes i meritocràtiques que majoritàriament disfressen el seu contingut discriminatori sota arguments com la *inadaptació cultural* dels integrants de determinades poblacions, els problemes econòmics derivats de l'*excés d'immigració* o l'*augment de la criminalitat* vinculat a aquesta. Aquestes noves formes de racisme es configuren, precisament, com adaptacions del fenomen a les noves conjuntures jurídiques derivades del procés d'implantació de polítiques igualitaristes.

En aquest sentit, és rellevant observar que els textos legals assenyalats deixen la porta oberta a la legitimació d'altres formes de discriminació racista, com és la fonamentada en la nacionalitat. El millor exemple n'és la redacció de l'ICERD, la qual en el seu article 1.2 estableix que «aquesta Convenció no s'aplicarà a les distincions, exclusions, restriccions o preferències que un Estat part de la Convenció faci entre ciutadans i no ciutadans»¹³⁸. Aquesta regulació comporta a la pràctica la desposseïció de determinats drets als immigrants, el que ens remet a la situació de milions de persones que resideixen en condicions subalternitzades a Espanya i a Europa. D'aquesta manera, podem observar com el principal referent del dret internacional en el combat contra el racisme segueix reproduint la històrica distinció jurídica entre ciutadans i no ciutadans, o el que és el mateix, segueix legitimant una configuració segregadora d'aquesta categoria¹³⁹. L'ICERD permet que es legítimi en el camp de la normativitat internacional antidiscriminatòria la distinció entre nacionals i estrangers, la qual segueix l'estela d'altres distincions que en èpoques preterites s'havien fonamentat en categories com la propietat, el gènere o la *raça*.

¹³⁸ Aquesta previsió es veu reforçada mitjançant l'apartat 3 del mateix article, quan es determina que «cap de les clàusules d'aquesta Convenció no es podrà interpretar en un sentit que afecti de cap manera les disposicions legals dels Estats part sobre nacionalitat, ciutadania o naturalització, sempre que aquestes disposicions no estableixin discriminació contra cap nacionalitat en particular».

¹³⁹ Quelcom que hem apuntat en el primer capítol a través de les reflexions d'autors tan diversos com Ferrajoli, Mills, Pateman, Barrère Unzueta, Mbembe o Capella.

Per tant, els avenços derivats de les polítiques igualitaristes van anar acompanyats de la comprovació de la seva insuficiència per a assolir la igualtat real per als integrants dels grups socials subaltrenitzats. És a dir, es va poder constatar que les mesures resultants d'aquest primer procés d'institucionalització de les demandes socials no van ser suficientment transformadores .

Els autors i autores consultats refereixen que aquestes limitacions estaven connectades a la presència en els ordenaments jurídics d'una cultura jurídica formalista i individualista, el que va provocar que el dret antidiscriminatori es configurés principalment a través del reconeixement formal de drets individuals a no patir discriminació. És a dir, l'activitat jurídica es va circumscriure a garantir *formalment* el dret dels *individus* a la igualtat de tracte. Per tant, al no emfatitzar una visió de les desigualtats de caràcter estructural, el dret no detectava —i, conseqüentment, no regulava— accions, pràctiques i normativitats que comportaven la negació de determinats drets en base a criteris que discriminaven de forma indirecta o encoberta. Així doncs, les polítiques dedicades al reconeixement de drets, fonamentades en un model jurídic de caràcter formalista i individualista, no abordaven manifestacions de les desigualtats que seguien quedant impunes.

De la mateixa manera, la preeminència d'una cultura jurídica que tendia a abordar casuísticament els problemes derivats de les desigualtats comportava una comprensió segmentada de les mateixes, així com desconnectada de les formes concretes a través de les quals es reproduïa l'opressió. L'abordatge casuístic aprofundia el procés d'individualització del conflicte i limitava la presència d'una comprensió més profunda de les desigualtats, tornant les polítiques igualitaristes menys eficaces.

Aquestes crítiques van ser sostingudes per una part important dels moviments antiracistes posteriors als anys seixanta del segle XX. Des dels moviments socials es va anar posant cada cop més èmfasi en una comprensió estructural de la desigualtat *racial*, identificant-lo com un fenomen arrelat en les pràctiques rutinàries de la societat. Els moviments antiracistes van començar a dedicar una atenció especial als camps econòmic, polític i cultural com a àmbits de reproducció del racisme, així com al paper de les institucions com a actor discriminant. És a dir, es va començar a posar èmfasi en denunciar la desigualtat com a conseqüència de dinàmiques que aparentaven neutralitat

en relació a la qüestió *racial* però que eren efectivament discriminatòries¹⁴⁰. Es va entendre que el racisme podia estar present en la realitat social sense que existissin lleis que discriminessin declaradament per raó de la *raça* o comportaments individuals explícitament racistes. D'acord amb aquesta visió crítica van anar guanyant notorietat els estudis en torn a les discriminacions que es donaven jurídicament de forma encoberta i, més en general, a la mateixa dimensió discriminatòria del dret. Una de les mostres més destacades d'aquestes corrents crítiques és l'anomenada *Critical Race Theory*, moviment aparegut als anys vuitanta del segle XX als Estats Units i que proposava una reelaboració de la teoria jurídica crítica en relació a la problemàtica *racial*, abordant la particular relació del racisme amb el poder i el dret. Tal i com assenyala el jurista estatunidenc Roy Brooks, aquesta corrent «es centra en les diverses formes en les que la tradició rebuda per la llei afecta negativament a les persones de color no com individus sinó com a grup. Per tant, intenta analitzar la llei i les tradicions legals a través de la història, les experiències contemporànies i les sensibilitats de les minories racials» (Brooks, 1994, p. 85). D'aquesta manera, en el marc dels moviments que tracten d'identificar el racisme present en les estructures polítiques, econòmiques, socials i culturals —en detriment dels anàlisis que històricament s'havien centrat en factors individuals i psicològics—, la *Critical Race Theory* emfatitza la relació intrínseca entre el camp jurídic i el racisme, entenent el primer com un espai de producció i reproducció del segon¹⁴¹.

¹⁴⁰ Vid. 2.2., *supra*.

¹⁴¹ Una crítica anàloga es va donar en els sí de l'altre gran moviment emancipatori de finals de segle XX i començaments del XXI. Si en els seus inicis el gran repte del feminisme era remoure les discriminacions establertes explícitament per les lleis, els moviments feministes apareguts entre els anys seixanta i vuitanta del segle XX (entre els que destaca el *Moviment d'Alliberament de les Dones*) van introduir una comprensió de la desigualtat de gènere de dimensió estructural: «El movimiento feminista tiene una larga tradición en relación con el uso del derecho. No hay más que recordar cómo los inicios del sufragismo feminista están vinculados con reivindicaciones “legales”, es decir, con la consecución de mejoras para la condición de las mujeres a través de las reformas legales. Esta relación histórica se orientó inicialmente hacia el desarrollo de estrategias legales que condujeran a mejorar las condiciones de las mujeres en diferentes áreas sociales. Al mismo tiempo, otras voces dentro del movimiento feminista descubrieron la limitación de dichas reformas legales, si no eran acompañadas de una reflexión más amplia sobre las formas de cambio social y las causas o factores determinantes de la situación relegada de las mujeres» (Bodelón i Bergalli, 1992, p. 43). Estem parlant d'una evolució del feminisme que va permetre entendre la desigualtat, més enllà de la mera discriminació —entesa com a injusta diferència de tracte vers les dones—, com un problema que precisava ser representat per conceptes com *dominació* (MacKinnon, 1984), *opressió* (Young, 1988), *subordinació* (Pateman, 1988) o, més recentment, *subordiscriminació* (Barrère Unzueta, 2008). L'utilització d'aquests termes coincideix, doncs, en defensar una comprensió de la desigualtat de caràcter sistèmic, la qual s'alimenta també de la presència de mecanismes que actuen de forma deslligada de la consciència i que estan arrelats en pràctiques no necessàriament intencionals. Entre aquestes dinàmiques discriminatòries s'ha identificat el paper que ocupa el dret, idea abordada a partir dels anys vuitanta per l'anomenat feminisme jurídic o *iusfeminisme*. Aquesta corrent tracta de

Per altra banda, les corrents crítiques vers la ineficàcia del dret com a eina de combat contra les desigualtats qüestionaven les posicions que apostaven per solucions redistributives dels recursos com a resposta principal a les desigualtats, ja que entenien que acabaven ignorant dimensions de les desigualtats distintes de les econòmiques. Es criticaven els posicionaments d'arrel socialista que interpretaven la realitat social primordialment des del prisma de les desigualtats d'ordre econòmic-social. En aquest context són destacables les crítiques apuntades per diverses autores i autors vers les teories que minimitzaven la importància de la qüestió *racial* en la comprensió de les desigualtats socioeconòmiques, d'entre les que destaquaven les versades contra les interpretacions eurocèntriques del pensament marxista. Davis és una de les autores que aborda la qüestió relativa als problemes que ha presentat històricament el marxisme per a ubicar la qüestió *racial* en els anàlisis de la realitat social. L'autora denuncia que el marxisme —sota l'influx de l'eurocentrisme i la blanquitud— ha estat negligent a l'hora d'ubicar la importància del racisme en el seu anàlisi de la relació entre el desenvolupament de la societat capitalista i la construcció de les subjectivitats (Davis, 2016). Més recentment, Almeida (2019) és un dels autors que critica l'apropiació del marxisme per part del pensament eurocèntric i la conseqüent minimització de la incidència del racisme en el desenvolupament del capitalisme.

Aquestes crítiques van generar una important evolució en el dret antidiscriminatori, el qual va començar a caracteritzar-se de forma predominant per la implantació de polítiques diferencialistes que centraven la seva atenció en les formes no evidents a través de les quals es materialitzaven les opressions. Aquesta tendència va tenir una clara influència en relació a la configuració del tipus de respostes que s'havien de poder oferir des del camp jurídic. Es passen a defensar mesures que vagin més enllà de les accions institucionals que es centren en el reconeixement formal de drets, per una banda, i en l'establiment de polítiques socials o de redistribució de la riquesa, per l'altra. Com assenyala Gil Ruiz:

Este planteamiento supera el tradicional esquema defendido por las teorías políticas liberales basado en la autonomía y libertad individual; y las teorías políticas igualitarias —o socialdemócratas— centradas en la necesidad de distribuir riqueza para equilibrar el desfase

desenmascarar l'estructura patriarcal que s'amaga darrere la teoria jurídica que s'ha presentat tradicionalment com a neutral i asexualada. En oposició a la *patriarchal jurisprudence* (jurisprudència patriarcal) apareix la *feminist jurisprudence* (jurisprudència feminista), crítica amb la cultura jurídica com a instància que afavoreix i encarna els valors masculins i que es configura com a «productora i reproductora de les discriminacions» (Barrère Unzueta, 2008, p. 47).

social. Ambas se centran en la idea de propiedad para elaborar su teoría de la justicia, la primera pegada a la libertad individual —sin injerencia estatal— y la segunda cercana a la idea de igualdad distributiva. Sin embargo, ambas se olvidan de la igualdad de reconocimiento, y del poder de las instancias socializadoras para colocar y etiquetar a la ciudadanía de primer nivel y de segundo nivel. Ni es cierto que el individuo se desarrolle autónoma y libremente sin injerencia de ningún tipo, como si de un ermitaño se tratara, ni podemos desconocer el enorme papel de las instancias socializadoras (familia, educación, medios de comunicación, regulación de empleo, ocio, ciudadanía, cultura...) en las que necesariamente los individuos están inscritos y mediante las cuales toman conciencia de no estar solos, aislados, sino en interacción con los demás. No sólo las instancias formales-representativas (procesos judiciales y parlamentos) y las productivas (mercados y propiedad) forman parte del «sistema público de reglas que definen cargos y posiciones con sus derechos y deberes, poderes e inmunidades». La adjudicación «encubierta» de papeles también se viene realizando desde las instituciones socializadoras, asignando una definición social de los sexos (Gil Ruiz, 2007, p. 7).

De la mateixa manera que el succeït amb l'anàlisi de les desigualtats de gènere, una part important dels moviments socials contestataris vers altres formes de discriminació s'han anat orientant cap a estratègies diferencialistes, influint en el devenir del dret antidiscriminatori. S'ha entès necessari aprovar normes i polítiques que puguin establir diferències de tracte —en relació als afrodescendents, a les dones, dels homosexuals, els transexuals, etc.— amb l'objectiu d'assolir la igualtat real per als integrants d'aquests grups socials. És a dir, la *igualtat efectiva* es consagraria a través de la *igualtat d'oportunitats*, la qual es materialitzaria mitjançant normatives que tractessin de forma diferenciada els integrants d'aquests grups socials en el marc de determinades dinàmiques polítiques, socials, jurídiques i culturals.

Amb aquest propòsit s'ha tornat necessari regular àmbits que afecten de forma especial als integrants d'aquests grups socials. Les polítiques diferencialistes tracten, doncs, d'identificar els problemes que pateixen específicament els grups socials subordinats per tal de poder abordar-los eficaçment. Aquesta corrent s'ha materialitzat, en gran mesura, en l'aprovació de normativitats que tenen com a finalitat tractar les singularitats i problemàtiques dels grups socials subalternitzats, al mateix temps que es dota de representativitat a les identitats històricament inferioritzades. Aquestes polítiques tenen com a objectiu últim ajudar a construir una realitat fonamentada en paràmetres que desnormalitzin l'opressió i que aconseguixin influir en aquelles institucions socialitzadores que sustenten la desigualtat.

El dret antidiscriminatori es configura a partir d'aquest moment com un instrument a través del qual les institucions aspiren declaradament a intervenir de forma més efectiva en la realitat social. Aquests propòsits s'han traduït en propostes jurídiques que van més enllà de la proclamació de la igualtat dels éssers humans i de la prohibició de tota discriminació, ja que preveuen la implementació de mesures específiques que han de servir per a neutralitzar de forma més efectiva les desigualtats que pateixen els integrants d'aquests grups socials. Entre aquestes mesures destaca el reforç de la transcendència de l'acció afirmativa com a principal instrument del dret antidiscriminatori, consolidant-se a dia d'avui com la seva principal propietat.

El concepte admet les fórmules lingüístiques tant d'*acció afirmativa* com d'*acció positiva*. Per contra, l'expressió *discriminació positiva* o *discriminació inversa* suposa una utilització tendenciosa del concepte, tal i com sosté Barrère Unzueta (2002, 2003, 2004), ja que el terme *discriminació* comporta una connotació pejorativa.

En quant al significat concret del concepte existeix una certa ambigüitat. Segons Barrère Unzueta per acció afirmativa «se entiende, simultáneamente, una política antidiscriminatoria en abstracto y unos planes o medidas concretas que la desarrollan» (2004, p. 28), depenent el contingut del concepte de l'abast polític que se li pretengui donar: «efectivamente, no es lo mismo *políticamente* definir la acción positiva en términos de mera integración de las minorías en los puestos de trabajo que hacerlo en términos más ambiciosos de eliminación de cualquier manifestación de la discriminación en sentido amplio» (*ibid.*). En consonància, el significat del que s'ha dotat a les accions afirmatives ha anat variant al llarg del temps d'acord amb el contingut que políticament se li ha volgut anar adjudicant, el que torna complicat trobar una única definició que permeti abarcar les diferents utilitzacions que es fan d'aquest tipus de mesures.

Com a definició institucional podem citar la que recull l'informe *Prevención de la Discriminación: El Concepto y Practica de la Acción Afirmativa* publicat per la Comissió de Drets Humans de les Nacions Unides l'any 2002. El relator especial Marc Bossuyt establí en aquell document que les accions afirmatives «són un conjunt coherent de mesures de caràcter temporal dirigides especialment a posar remei a la situació dels membres del grup al que estan destinades en relació a varis aspectes de la seva vida social per a assolir la igualtat efectiva» (p. 4). També podem citar la definició establerta en la recent la *Llei 19/2020, de 30 de desembre, d'igualtat de tracte i no-*

discriminació del Parlament de Catalunya. Aquesta defineix les accions positives com «les diferències de tracte orientades a prevenir, eliminar i, si escau, compensar qualsevol forma de discriminació en la seva dimensió col·lectiva o social, que s'han d'aplicar mentre subsisteixin les situacions de discriminació que les justifiquen» (article 4).

Per altra banda, analitzats els treballs dels autors i autores consultats (Anderson, 2004; Barahona, 2007; Barrère Unzueta, 2002; Winn, 2016; entre d'altres), podem definir les accions afirmatives mitjançant les següents característiques: 1) Són mesures que poden adoptar la forma d'actuacions polítiques, textos jurídics o decisions judicials; 2) Poden estar relacionades amb programes públics o privats; 3) Tenen caràcter temporal, ja que les accions no són una finalitat en sí mateixa, sinó un mitjà per a arribar l'objectiu final d'aconseguir la igualtat; 4) Estan destinades als integrants d'un grup social que històricament ha estat discriminat o desavantatjat; 5) Pretenen intervenir en una esfera social concreta on els membres d'aquest grup social són tractats desigualment; i 6) El seu objectiu final és l'assoliment de la igualtat real o efectiva¹⁴².

En quant a la seva tipologia podem apreciar que existeixen accions afirmatives que determinen la prohibició de conductes i n'hi ha que emplacen a portar-ne a terme¹⁴³. És a dir, aquestes mesures poden establir tant el *no fer* com el *fer*. En el cas de les mesures que censuren determinades activitats, estan caracteritzades per comportar la previsió d'un càstig específic o especialment agreujat respecte a determinades conductes. També es caracteritzen per la fiscalització reforçada sobre determinats espais i contextos. Pel que fa a les que emplacen a portar a terme accions, es caracteritzen per mecanismes promocionals que tenen com a objectiu impulsar determinades conductes, establint o no gratificacions per a dur-les a terme.

Les polítiques afirmatives s'han configurat com un instrument destacat en el marc de l'evolució internacional, europea i espanyola del dret antidiscriminatori. En aquests contextos —a diferència de l'ocorregut en el context estatunidenc, on les normatives afirmatives han centrat la seva implementació en abordar el racisme— les mesures

¹⁴² Aquest últim punt suscita controvèrsia entre els autors i autores consultats, ja que n'hi han que defensen que la igualtat s'ha de cenyir a garantir la igualtat d'oportunitats, mentre que n'hi ha d'altres que consideren que l'objectiu ha de ser garantir la igualtat efectiva.

¹⁴³ Tanmateix, les accions afirmatives més representatives són les anomenades *quotes*, establertes amb la finalitat de revertir la desigualtat estructural que ha impedit als integrants dels grups històricament subalternitzats assolir determinats tipus de feina, càrrec, plaça o qualsevol altra posició dins d'una determinada estructura, institució, organització o servei públic.

d'acció positiva han estat destinades majoritàriament a abordar les problemàtiques de gènere —principal matèria objecte del dret antidiscriminatori del nostre entorn—. Per tant, resulta convenient destacar alguns textos jurídics que en l'àmbit europeu i espanyol han marcat la introducció i el desenvolupament del dret antidiscriminatori en el nostre entorn.

Primerament destaquem la *Convenció per l'eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona*, aprovada l'any 1979 per l'ONU i ratificada per Espanya l'any 1984, com una fita clau¹⁴⁴. En subratllem especialment dues qüestions. En primer lloc, el text destaca per no cenyir-se a la detecció de les discriminacions més explícites, el que sembla assenyalar una idea de la desigualtat de gènere de dimensió sistèmica o estructural, encara que no utilitzi cap d'aquests termes¹⁴⁵. En segon lloc, el tractat estableix la conveniència de mesures que facilitin el procés d'eliminació d'aquest tipus de discriminacions¹⁴⁶, de necessària aplicació en diversos àmbits (polític, educatiu, laboral, sanitari, econòmic i familiar) i amb caràcter temporal fins a assolir la igualtat efectiva que promouen (article 4.1).

El segon text de finals dels setanta que precisa ser destacat és la *Directiva 76/207/CEE del Consell de la Unió Europea, de 9 de febrer de 1976, relativa a l'aplicació del principi d'igualtat de tracte entre homes i dones en el que es refereix a la feina, a la formació i a la promoció professionals i a les condicions de treball*, entrada en vigor l'any 1981 i ratificada per Espanya el 1984. Aquesta Directiva introdueix per primer cop en el dret exclusivament europeu la necessitat d'implantació de mesures per tal de poder fer front a les desigualtats *de fet* que existeixen entre homes i dones¹⁴⁷. De la

¹⁴⁴ El *Tractat de Roma constitutiu de la Comunitat Econòmica Europea* de 1957 es considera el primer text jurídic a Europa en el que s'aborda la desigualtat de gènere. En aquest s'establia el principi d'igualtat de remuneració entre homes i dones per a l'exercici d'una mateixa feina. És a dir, contenia una previsió que abordava la disparitat salarial com a conseqüència de la discriminació de gènere en l'àmbit de les relacions laborals. Tanmateix, es considera que aquella mesura tenia a veure més amb la prohibició de la competència deslleial que no pas amb la intenció d'alterar el desigual sistema de remuneració que discriminava a les dones amb sous més precaris.

¹⁴⁵ L'article 5 preveu l'aplicació de mesures per a «modificar els patrons socioculturals de conducta d'homes i dones, amb la intenció d'aconseguir l'eliminació dels prejudicis i les pràctiques consuetudinàries i de qualsevol altra índole que estiguin basades en la idea de la inferioritat o superioritat de qualsevol dels sexes o en funcions estereotipades».

¹⁴⁶ Així, en el seu article 2 s'estableix que els Estats part es comprometen a «prendre totes les mesures apropiades per a eliminar la discriminació contra la dona practicada per qualsevol persona, organització o empresa» i a «adoptar totes les mesures adequades, inclòs de caràcter legislatiu, per a modificar o derogar lleis, reglaments, usos i pràctiques que constitueixen discriminació contra la dona».

¹⁴⁷ En el seu article 2.4 parla de «mesures encaminades a promoure la igualtat d'oportunitats entre homes i dones, en particular per a corregir les desigualtats de fet que afecten a les oportunitats de les dones en les

mateixa manera, destaquem que la Directiva preveu no només la discriminació exercida de forma directa sinó també l'esdevinguda de manera indirecta¹⁴⁸.

Un altre text europeu rellevant és la *Recomanació 84/635/CEE del Consell de la Unió Europea, de 13 de desembre de 1984, relativa a la promoció d'accions positives en favor de la dona*. Aquesta destaca, per una banda, perquè introdueix explícitament el terme *acció positiva* en un text jurídic europeu, i per l'altra, perquè admet la insuficiència de les normes que presenten una perspectiva individualista respecte al combat contra les desigualtats, el que comporta un reconeixement de la dimensió sistèmica o estructural de la desigualtat entre homes i dones. El text comença recomanant la posada en pràctica d'accions que permetin eliminar «estructures basades en la idea d'una distribució tradicional de funcions entre homes i dones a la societat», per a posteriorment assenyalar que «les normes jurídiques existents sobre igualtat de tracte, que tenen per objecte concedir drets als individus, són insuficients per a eliminar tota forma de desigualtat de fet si, paral·lelament, no s'emprenen accions, per part dels Governos, dels interlocutors socials i d'altres organismes competents, tendents a compensar les conseqüències perjudicials que resulten, per a les dones en actiu, d'actituds, de comportaments i d'estructures de la societat» (tercer paràgraf dels Considerants). Es recomana als Estats membres «que adoptin una política d'*acció positiva*, destinada a eliminar les desigualtats *de fet* de les que són objecte les dones en la vida professional»¹⁴⁹.

Destaquem, també, l'aprovació de la *Directiva 2000/78/CE del Consell de la Unió Europea, de 27 de novembre, relativa a l'establiment d'un marc general per a la igualtat de tracte en la feina i l'ocupació*¹⁵⁰. Un dels principals aspectes a destacar

matèries contemplades a l'apartat 1 de l'article 1», és a dir, de la formació i promoció professionals, així com de les condicions de treball.

¹⁴⁸ Tal i com assenyala Barrère Unzueta (2002, p. 7), les previsions d'aquest text jurídic l'han configurat com un referent per al desenvolupament de l'activitat jurisdiccional europea que aborda les problemàtiques de gènere.

¹⁴⁹ Tanmateix, tot i la importància històrica de la Recomanació, la mateixa presenta algunes limitacions. Per una banda, no deixa de ser un text jurídic que delimita el seu àmbit d'influència a l'esfera laboral, no abordant altres camps on també es materialitza l'opressió contra la dona. Per altra banda, les seves disposicions en forma de recomanacions no tenen caràcter vinculant. El text jurídic europeu que assumeix la necessitat de les accions positives i que sí té caràcter vinculant és el *Tractat d'Amsterdam, de 2 d'octubre de 1997, pel que es modifiquen el Tractat de la Unió Europea, els Tractats constitutius de les Comunitats Europees y determinats actes connexes*, entrat en vigor l'any 1999. El Tractat preveu l'acció positiva com a eina a ser emprada per les institucions comunitàries i pels Estats membres de la UE, el que marca una tendència que es consolidaria en el futur.

¹⁵⁰ Posteriors textos jurídics europeus han anat desenvolupant el dret antidiscriminatori que té com a finalitat l'eliminació de les desigualtats de gènere. En podem destacar: 1) La *Directiva 2002/73/CE del*

d'aquest text és que ofereix en el seu article 2.2 ofereix una definició rellevant de les categories de discriminació directa i indirecta. Segons la Directiva, la segona «existirà quan una disposició, criteri o pràctica aparentment neutres pugui ocasionar un desavantatge particular a persones [...] respecte d'altres persones». A través del concepte de la discriminació indirecta s'aborden, doncs, pràctiques aparentment no discriminatòries, però que en realitat situen a qui les pateix en una situació desfavorable. Per a detectar la discriminació indirecta serà necessari identificar una pràctica que no presenti una justificació objectiva o una finalitat legítima, i que al mateix temps es configuri com innecessària o desproporcionada en relació als integrants d'un determinat grup social. De la mateixa manera, resulta rellevant destacar que la Directiva reforça la importància de l'acció afirmativa en la política antidiscriminatòria europea, donat que en el seu article 7 preveu explícitament la necessitat de la seva implantació per a eliminar les desigualtats¹⁵¹.

L'ordenament jurídic espanyol ha absorbit aquesta influència del dret europeu a través de l'aprovació de polítiques públiques i normatives antidiscriminatòries que aborden també majoritàriament les problemàtiques de gènere, fent-ho des d'una perspectiva sistèmica i fent ús de les mesures afirmatives. En aquest sentit destaca l'aprovació de la *Llei Orgànica 3/2007, de 22 de març, per a la igualtat efectiva de dones i homes* (LO 3/2007), un text jurídic que, de nou segons Gil Ruiz, «vendrà a abordar de manera global todas las manifestaciones aún subsistentes de discriminación por razón de sexo, así como a promover la igualdad real y a remover los obstáculos y estereotipos sociales que impiden alcanzarla» (2007: p. 18). La LO 3/2007 aborda la violència, la discriminació salarial, les desigualtats en matèries com les pensions o l'atur i la infrarepresentació en àmbits de poder (ja sigui en la política, l'economia, la cultura o la societat), entre d'altres problemes. Les seves disposicions tenen, doncs, com a finalitat declarada tractar de *fer efectiva* la igualtat entre homes i dones, la qual procura assolir-se a través de: 1) Establir principis d'actuació dels poders públics; 2) Regular drets i deures de les persones físiques i jurídiques, tant públiques com privades; i 3) Preveure

Parlament europeu i del Consell de la Unió Europea, de 23 de setembre de 2002, per la que es modifica la pionera Directiva 76/207/CEE; 2) La Directiva 2004/113/CE del Consell de la Unió Europea, sobre aplicació del principi d'igualtat de tracte entre homes i dones en l'accés a béns i serveis i el seu subministre; i 3) La Directiva 2006/54/CE del Parlament europeu i del Consell de la Unió Europea, de 5 de juliol de 2006, relativa a l'aplicació del principi d'igualtat d'oportunitats i igualtat de tracte entre homes i dones en assumptes d'ocupació laboral.

¹⁵¹ Aquesta Directiva seria transposada a Espanya mitjançant la *Llei 62/2003, de 30 de desembre, de mesures fiscals, administratives i d'ordre social*.

mesures destinades a eliminar i corregir en els sectors públic i privat tota forma de discriminació per raó de gènere. En aquest últim sentit, la llei determina explícitament la necessitat de l'adopció de mesures d'*acció positiva* per part dels poders públics (article 11). D'aquesta manera, es desprèn d'aquest text jurídic una interpretació de la problemàtica de la desigualtat de gènere com una qüestió que afecta a múltiples facetes de la vida de la dona i que està arrelada en les pràctiques i formes de funcionament dels individus i de les institucions. Per tant, preveu els efectes socials que pot arribar a tenir aquesta assumpció de criteris sexistes —conscient i inconscients— en les diferents dinàmiques que constitueixen la realitat social. Per últim, resulta destacable que la llei recull també l'existència de la *discriminació indirecta*, permetent superar la insuficient idea de la discriminació directa i emfatitzant la dimensió col·lectiva i grupal dels processos discriminatoris (Añón Roig, 2013).

Resulta evident que la normativitat que aborda la desigualtat de gènere ha gaudit en el nostre entorn d'un desenvolupament molt més robust i d'una implantació més general que no pas la relativa al racisme, permetent que el sexisme s'entengués social, política i jurídicament com un problema més estructural que no pas el racisme. D'aquesta circumstància en deriva que les polítiques d'acció afirmativa no hagin gaudit de la mateixa força i abast en el cas del combat al racisme com en el del gènere. Ara bé, tot i les particularitats derivades de l'abordatge específic del que ha gaudit el combat a la desigualtat de gènere¹⁵², l'evolució del dret antidiscriminatori que combat el racisme ha estat clarament influenciada per la gran transcendència que en el nostre entorn ha presentat la normativitat que aborda la desigualtat de gènere. Podem observar, en aquest sentit, el recorregut portat a terme pel dret antiracista en el nostre entorn i les seves analogies respecte a la normativitat antisexista.

En el marc de l'acció de l'ONU hem de mencionar la *Declaració i Programa d'Acció de Durban de la Conferència Mundial contra el Racisme, la Discriminació racial, la*

¹⁵² Barrère Unzueta ens recorda que no podem perdre de vista les particularitats que presenta el tipus de subordinació que pateixen les dones, ja que «la problemàtica discriminatoria de las mujeres presenta caracteres específics que representan un especial *handicap* del Derecho antidiscriminatorio» (2002: p. 7). Per una banda, la jurista assenyala que les dones no constitueixen una minoria en termes numèrics en el contextos on s'ha desenvolupat el dret antidiscriminatori. Al mateix temps, afirma que la seva minoració presenta un caràcter transversal respecte a la resta de discriminacions. Apunta, també, que la seva subordinació ha estat aplicada històricament de forma molt menys explícita en comparació amb d'altres grups socials, excloent-les de determinats àmbits (com del treball assalariat) o incloent-les en d'altres (com el treball domèstic) de forma més encoberta, de manera que aquestes ubicacions socials de la dona han estat històricament presentades com realitats no imposades sinó, contràriament, com a derivades de la llibertat de decisió de les pròpies dones.

Xenofòbia i les Formes connexes d'intolerància de 2001, al qual li hem de sumar la *Conferència d'Examen de Durban de 2009*. Del document resultant de la Conferència de 2001 destaca el reconeixement que porta a terme de la connexió entre el racisme i les dinàmiques econòmiques, polítiques i socials que configuren la realitat social. De la mateixa manera, entre les conclusions del text en destaca la introducció de la idea de la *interseccionalitat* en l'agenda del dret antidiscriminatori, quan resalta que les víctimes de racisme «pueden sufrir formas múltiples o agravadas de discriminación por otros motivos conexos, como el sexo, el idioma, la religión, las opiniones políticas o de otra índole, el origen social, la situación económica, el nacimiento u otra condición» (apartat núm. 2)¹⁵³. La declaració també identifica el colonialisme com a origen i causa de les actuals formes de manifestació del racisme —mostra d'una evolució significativa en la comprensió de les relacions internacionals des dels temps de la DUDH de 1948—, reconeixent que «los efectos y la persistencia de esas estructuras y prácticas se cuentan entre los factores que contribuyen a desigualdades sociales y económicas duraderas en muchas partes del mundo de hoy» (apartat núm. 14). Per últim, resulta important mencionar que la declaració reconeix que «la xenofobia contra los no nacionales, en particular los migrantes, los refugiados y los solicitantes de asilo, constituye una de las principales fuentes del racismo contemporáneo» (apartat núm. 16), el que suposa novament el reconeixement jurídic de l'evolució de la qüestió racial experimentada al llarg de les últimes dècades.

Cal destacar, també, la *Resolució 69/162 aprovada per l'Assemblea General de l'ONU* el 14 de desembre de 2014. En aquest text es subratlla que les disposicions de l'ICERD «no donen una resposta eficaç a les manifestacions contemporànies de discriminació racial, particularment en relació a la xenofòbia i les formes connexes d'intolerància», el que suposa un nou reconeixement jurídic de les formes menys explícites i manifestes de implementació del racisme. I encara un pas més es dona amb la *Resolució 69/167 de l'Assemblea General de l'ONU de 18 de desembre de 2014*, la qual, per una banda, exhorta als Estats a que promoguin i protegeixin de manera *efectiva* els drets humans i les llibertats fonamentals de tots els migrants, «sigui quin sigui el seu estatus migratori», i per l'altra, expressa la connexió entre els efectes de «les crisis financera i econòmica» i la situació dels migrants, el suposa com un reconeixement de la relació de

¹⁵³ En concordança, s'insta a la integració de la perspectiva de gènere en les polítiques, estratègies i programes d'acció contra el racisme amb l'objectiu de fer front a «las formas múltiples de discriminación» (apartat núm. 69).

les problemàtiques derivades del model econòmic hegemònic respecte als moviments migratoris i al racisme.

En el marc del context europeu hem de citar la feina portada a terme per l'ECRI¹⁵⁴, un organisme que duu a terme una labor de supervisió dels Estats membres del CdE¹⁵⁵ en relació als problemes derivats el racisme. L'ECRI formula recomanacions per a abordar els problemes detectats, les quals no tenen estrictament un caràcter vinculant des d'un punt de vista jurídic¹⁵⁶.

Pel que fa a les directives europees, hem de destacar especialment la *Directiva 2000/43/CE del Consell de la Unió Europea, de 29 de juny, relativa a l'aplicació del principi d'igualtat de tracte entre les persones independentment del seu origen racial o ètnic*. En el seu article 5 la Directiva aborda la necessitat de l'acció afirmativa ja que estableix que el principi d'igualtat de tracte no ha d'impedir que un Estat membre mantingui o adopti mesures específiques per a prevenir o compensar els desavantatges que afectin persones d'un origen racial o ètnic concret. D'aquesta Directiva en destaca també una qüestió especialment rellevant com és la relativa al repartiment de la càrrega de la prova (article 8)¹⁵⁷, establint-se que els Estats membres adoptaran les mesures necessàries per a garantir que correspongui a la part demandada demostrar que no hi ha hagut vulneració del principi d'igualtat de tracte quan una persona que es consideri perjudicada per la no aplicació d'aquest principi al·legui fets que permetin presumir l'existència de discriminació directa o indirecta. Aquesta previsió està íntimament lligada al reconeixement de la discriminació indirecta i a la discriminació institucional.

¹⁵⁴ Comissió Europea contra el Racisme i la Intolerància (Vid. intro, *supra*).

¹⁵⁵ Consell d'Europa (Vid. intro, *supra*).

¹⁵⁶ Destaquem la *Recomanació núm. 7 de política general sobre legislació nacional per a combatre el racisme i la discriminació racial*, aprovada el 13 de desembre de 2002, la qual destaca per definir els tres següents conceptes: 1) El *racisme* és «la creença que, per motiu de la raça, el color, l'idioma, la religió, la nacionalitat o l'origen nacional o ètnic, justifica el menyspreu d'una persona o grup de persones o la noció de superioritat d'una persona o grup de persones»; 2) La *discriminació racial directa* és «tot tracte diferenciat per motius de raça, color, idioma, religió, nacionalitat, o origen nacional o ètnic, que no tingui una justificació objectiva i raonable»; i 3) La *discriminació racial indirecta* és la que «ocorre en aquells casos en els quals un factor aparentment neutral, com pugui ser una disposició, un criteri o una pràctica, sigui més difícil de complir o posi en una situació de desavantatge a les persones pertanyents a un grup determinat per motius de raça, color, idioma, religió, nacionalitat, o origen nacional o ètnic, tret que aquest factor tingui una justificació objectiva i raonable».

¹⁵⁷ Quelcom que la legislació europea contra la discriminació tracta específicament també en la *Directiva 2000/78/CE* (article 10), la *Directiva 2004/113/CE* (article 9) i la *Directiva 2006/54/CE del Parlament Europeu i del Consell de la Unió Europea, de 5 de juliol, relativa a l'aplicació del principi d'igualtat d'oportunitats i igualtat de tracte entre homes i dones en assumptes de feina i d'ocupació* (article 19).

En l'àmbit espanyol, hem de mencionar que la transposició de la *Directiva 2000/43/CE* es va portar a terme a través de la *Llei 62/2003, de 30 de desembre, de mesures fiscals, administratives i de l'ordre social*. Aquesta procedeix a reproduir de forma pràcticament idèntica la definició de discriminació i la seva diferenciació entre directa i indirecta (article 28), així com les disposicions sobre l'oportunitat de les mesures d'acció positiva (articles 30 i 35) i la càrrega de la prova (articles 32 i 36).

En relació a normatives aplicables a Catalunya, resulta important assenyalar la recent *Llei 19/2020, de 30 de desembre, d'igualtat de tracte i no discriminació* del Parlament de Catalunya. Segons el seu article 1, l'objectiu del text és «garantir el dret a la igualtat de tracte i a la no-discriminació i eradicar qualsevol actuació o comportament que puguin atemptar contra la dignitat de les persones i contra el lliure desenvolupament i la lliure expressió, sense cap mena de discriminació, de la pròpia personalitat i de les capacitats personals». La *Llei 19/2020* contempla una sèrie de definicions en el seu article 4 que suposen una interessant aportació, ja que defineix jurídicament termes com acció positiva, assetjament discriminatori, conducta o discurs d'odi, discriminació, discriminació de segon ordre, discriminació directa i indirecta, discriminació múltiple, discriminació per estigmatització, racisme, represàlia discriminatòria, victimització secundària o xenofòbia. El text també recull com a àmbits en els que es pot donar el tracte discriminatori els camps de l'ocupació, la salut, l'educació, l'habitatge, els serveis socials, els establiments comercials, els mitjans de comunicació, la cultura i l'esport, la seguretat pública, l'administració de justícia, entre d'altres. De la mateixa manera, la *Llei 19/2020* preveu en el seu article 22 que «les administracions públiques han d'aplicar els mètodes i els instruments necessaris per a detectar les situacions discriminatòries i protegir a les víctimes de discriminació, i han d'adoptar mesures preventives i aplicar les mesures adequades per al cessament d'aquestes situacions», les quals es podran concretar «en mesures d'acció positiva aplicades des de la perspectiva de la interseccionalitat, de manera que tinguin en compte la concurrència de les diferents causes de discriminació»¹⁵⁸.

¹⁵⁸ Tot i no abordar directament la problemàtica del racisme, un precedent important és la *Llei 11/2014, de de 10 d'octubre, per a garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per a eradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia*, del Parlament de Catalunya. Resulta rellevant perquè va comportar la definició de determinats conceptes que suposaven una innovació jurídica en el context legislatiu espanyol, com poden ser la *discriminació per associació* (situació en la qual una persona és objecte de discriminació a conseqüència de la seva relació amb una persona o un grup LGBTI) o la *discriminació per error* (situació en la qual una persona o un grup de persones són objecte de discriminació a conseqüència d'una apreciació errònia), contingudes a l'article 4.

En conclusió, podem afirmar que l'actual configuració del dret antidiscriminatori ha reforçat una visió intergrup i sistèmica de les desigualtats, permetent abordar-les des de plantejaments que anessin més enllà, per una banda, del concepte d'igualtat predominant en la cultura jurídica d'arrel liberal (fonamentada en el formalisme, l'individualisme i la neutralitat estatal), i per l'altra, dels plantejaments que vinculen la desigualtat com a conseqüència exclusiva de la injusta distribució de la riquesa. Per tant, l'evolució diferencialista del dret antidiscriminatori ha permès introduir el reconeixement de les distintes estructures i eixos d'opressió, el que ha aconseguit visibilitzar i col·locar en el centre del debat social, polític i jurídic les discriminacions i els obstacles menys explícits que han de fer front els integrants d'aquests grups socials.

En aquest sentit, Giménez Merino, tot i ser un autor crític amb determinades conseqüències de les polítiques diferencialistes¹⁵⁹, assenyala que aquestes han contribuït a la generació d'un *imaginari contrahegemònic* (2014, p. 45). En termes generals, doncs, a través d'aquestes polítiques i normativitats s'ha avançat en el propòsit de desnormalitzar l'opressió i visibilitzar les problemàtiques dels grups històricament oprimits. Giménez Merino també reflexiona sobre com aquesta corrent diferencialista contribueix a una major repercussió dels moviments socials i de les problemàtiques que aquests emfatitzen. La integració jurídica de les propostes diferencialistes ha contribuït decisivament en el procés d'unificació dels integrants dels grups socials subalternitzats, al delinear un subjecte col·lectiu construït al voltant de la pertinença al grup minorat. Aquestes dinàmiques han permès als seus integrants reconèixer's en les problemàtiques denunciades pels moviments socials i recolzar les seves propostes, aconseguint així superar els obstacles derivats d'altres diferències de caràcter social, econòmic i cultural. D'aquesta manera, s'ha aconseguit construir un subjecte polític col·lectiu que dota a aquest activisme de major eficàcia social en relació a la seva participació en el debat públic.

3.1.2. *El dret penal com a forma específica de política afirmativa*

La característica predominant del dret antidiscriminatori que combat el racisme a Espanya és la preeminència de l'ús de la normativitat penal. L'utilització de la política criminal es legitima institucionalment per l'especial greuge social que s'entén que comporta el cometre determinades accions que lesionen béns jurídics protegits per la

¹⁵⁹ Vid. 3.2.2., *infra*.

legislació penal i que precisament es lesionen per causa de les característiques de la víctima i de la motivació discriminatòria del perpetrador. El dret penal permet donar resposta a les problemàtiques més violentes que pateixen els integrants dels grups socials minorats, censurant-les mitjançant la implantació de determinats tipus penals que sancionen de forma específica comportaments discriminatoris, així com de la previsió de l'agreujament de la pena en casos de discriminació

Aquesta preeminència del dret penal la podem relacionar amb el paper protagonista que se li ha adjudicat en l'evolució del dret antidiscriminatori —encara que no exclusivament—, sent un tipus de mesura que s'emmarca dins la corrent dominant que defensa la implementació de mesures diferencialistes per a fer front a les desigualtats.

Per una banda, podem identificar aquí la influència que històricament ha exercit la cultura jurídica antidiscriminatòria dels Estats Units en el nostre entorn. A partir dels anys seixanta i setanta del segle XX es va començar a preveure als Estats Units la sanció penal de determinats fets específics que presentaven un contingut discriminatori¹⁶⁰. La força que va motivar l'aprovació d'aquelles primeres previsions penals va estar relacionada als diversos tipus de violència que històricament havien patit els afroamericans, és a dir, els linxaments, agressions sexuals i assassinats perpetrats per blancs estatunidencs contra afroamericans amb l'objectiu de preservar el sistema supremacista, intimidar-los, expulsar-los de determinats espais i menystenir-los. Va ser el combat contra aquests episodis de violència el que va originar la denominació *hate crimes*, el que posteriorment ha portat a la popularització del terme *delicte d'odi* per a identificar la major part d'il·lícits que censuren penalment el racisme. La principal característica importada de la normativitat estatunidenca és la sanció d'actes delictius que han estat perpetrats sota una motivació relacionada a la pertinença de la víctima a una determinada raça, ètnia, nacionalitat o religió, i no per la seva pertinença a un grup històricament discriminat. Aquest model es fonamenta, doncs, en l'animositat, és a dir,

¹⁶⁰ Si parlem de les primeres expressions jurídiques modernes dirigides a abordar la violència racista hem de citar l'*Estatut Federal 18 US 245*, aprovat l'any 1968 com una esmena a la *Llei dels drets civils* de 1964. Aquest declarava il·legal ferir, intimidar o amenaçar a algú per raó de la seva raça, color, religió o origen nacional. Tanmateix, la *Hate Crimes Actes* aprovada a l'Estat de Califòrnia l'any 1978 es considera com la primera llei que específicament aborda els delictes d'odi. Aquesta establia la concurrència d'una circumstància agreujant pel delicte d'assassinat en el cas que l'il·lícit fos perpetrat per motiu de la raça, el color de pell, la religió o l'origen nacional de la víctima. Posteriorment, altres textos jurídics aprovats per altres administracions estatals dels Estats Units van augmentar l'abast d'aquesta política antidiscriminatòria, preveient l'agreujant respecte als delictes d'agressió, violació, amenaces, intimidació, assetjament o vandalisme, entre d'altres. Finalment, la legislació de l'Estat de Califòrnia va incloure el 1987 tots els il·lícits com possibles delictes d'odi.

en el *animus model*, segons el qual els delictes d'odi són aquells en els que el perpetrador actua guiat per una motivació fonamentada en els prejudicis vers una determinada condició personal de l'afectat. Una condició que estaria vinculada a categories com la raça, la etnia, la religió o la nacionalitat, i no a la pertinença d'aquest afectat a un grup o classe històricament discriminat o minorat¹⁶¹. Aquesta configuració evita que els delictes d'odi reconeguin la posició subordinada de la víctima precisament pel fet de formar part d'un grup social històricament minorat.

Per altra banda, la implantació en els ordenaments jurídics internacional, europeu i espanyol de mecanismes penals per a combatre les discriminacions està relacionat amb l'especial influència derivada de la normativitat que aborda la desigualtat de gènere. Podem destacar a nivell internacional, per la seva claredat, la *Declaració de les Nacions Unides sobre l'eliminació de la violència contra la dona de 20 de desembre de 1993*. Aquest text reforça la censura vers la violència que pateixen les dones, ja que «constitueix una manifestació de relacions de poder històricament desiguals entre l'home i la dona», establint-se que la violència és «un dels mecanismes socials fonamentals pels que es força a la dona a una situació de subordinació respecte de l'home»¹⁶². Podem afirmar, doncs, que a partir d'un determinat moment el dret antidiscriminatori internacional i europeu identifica la violència com una forma de discriminació arrelada en l'opressió que pateixen històricament les dones.

En concordança amb aquesta tendència, resulta necessari assenyalar la transcendència històrica de l'aprovació a Espanya de la *Llei Orgànica 1/2004, de 28 de desembre, de Mesures de Protecció Integral contra la Violència de Gènere* (LO 1/2004). Aquest text va suposar en el seu moment un avenç significatiu en el combat contra la discriminació de gènere a Espanya a través de l'abordatge penal que es duu a terme respecte a la

¹⁶¹ En el context jurídic internacional també s'associa els delictes d'odi a la presència de motivació discriminatòria en el perpetrador i no a la pertinença de l'afectat a un grup històricament subalternitzat. Per exemple, en l'estudi d'Andrea Giménez-Salinas Framis et al., titulat *Análisis de casos y sentencias en materia de racismo, discriminación racial, xenofobia y otras formas de intolerancia 2014-2016*, es destaca que la *Decisió Marc 2008/913/JAI del Consell* reforça la idea del *delicte d'odi* «como aquel delito motivado por el prejuicio basado en la intolerancia del autor hacia un estereotipo representado por una condición personal de su víctima, sea cual sea la concreta condición (negro o blanco, hombre o mujer, etc.)» (2014-2016, p. 20).

¹⁶² De la concepció de la violència com una forma de discriminació en trobem mostra també en la *IV Conferència Mundial de l'Organització de Nacions Unides de 1995*, la qual va identificar la violència contra les dones com un obstacle per a aconseguir els objectius d'igualtat. En aquesta conferència es definia també la violència com una manifestació de les relacions de poder històricament desiguals entre dones i homes. Posteriorment, distintes resolucions de la Comissió de Drets Humans de l'ONU i informes del Parlament Europeu han centrat la seva atenció en la relació entre la violència i la discriminació de gènere.

violència exercida contra les dones¹⁶³. La llei permetia situar en el marc institucional i social espanyol la problemàtica de la violència com una forma de discriminació de naturalesa intergrupals que restava assentada sobre fonaments socials i culturals regits pel masclisme:

La Violencia de Género incluye, pues, todas aquellas agresiones sufridas por las mujeres como consecuencia de los condicionamientos socioculturales que actúan sobre los géneros masculino y femenino, y que se manifiestan —y se han manifestado históricamente— en cada uno de los ámbitos de relación de la persona, situándola en una posición de subordinación al hombre (Gil Ruiz, 2007, p. 4).

A partir de la LO 1/2004 es reforçarà la comprensió de la violència exercida per l'home contra la dona com una forma de discriminació «fonamentada en una relació de domini i subordinació d'un gènere (el masculí) sobre l'altre (el femení)» (*ibid.*)¹⁶⁴. Per tant, la comprensió sistèmica de la desigualtat de gènere i la centralitat del problema de la violència porten a entendre les agressions contra les dones com una problemàtica grupal i de gènere, i no com una qüestió individual o domèstica:

Se trata de una variable teórica esencial para comprender que no es la diferencia entre sexos la razón del antagonismo, que no nos hallamos ante una forma de violencia individual que se ejerce en el ámbito familiar o de pareja por quien ostenta una posición de superioridad física (hombre) sobre el sexo más débil (mujer), sino que es consecuencia de una situación de discriminación intemporal que tiene su origen en una estructura social de naturaleza patriarcal (Maqueda, 2006, p. 2)¹⁶⁵.

¹⁶³ Hem de recordar, tanmateix, que tot i la preponderància de l'abordatge penal, la LO 1/2004 preveu també mesures per a combatre la violència de gènere en diversos àmbits que van més enllà de la resposta penal, com són l'educatiu, el sanitari o els mitjans de comunicació. Aquestes previsions reafirmen que la normativitat antidiscriminatòria vigent a Espanya comporta una comprensió de la desigualtat de gènere com una qüestió que va més enllà de la responsabilitat individual, reforçant la idea de que aquesta està inserida com una pràctica normalitzada de la societat. Tanmateix, tot i la diversitat de mesures contemplades, la normativitat espanyola contra la violència de gènere destaca per la preeminència de l'ús de mecanismes penals en la lluita contra la desigualtat en general, i contra la violència de gènere específicament.

¹⁶⁴ La mateixa LO 1/2004 ho estableix en el paràgraf primer de la seva Exposició de Motius: «La violència de gènere no és un problema que afecti l'àmbit privat. Al contrari, es manifesta com el símbol més brutal de la desigualtat existent en la nostra societat. Es tracta d'una violència que es dirigeix sobre les dones pel fet mateix de ser-ho, per ser considerades, pels seus agressors, mancades dels drets mínims de llibertat, respecte i capacitat de decisió».

¹⁶⁵ L'aprovació d'aquesta normativitat ha ajudat en el context espanyol a comprendre el caràcter estructural de la desigualtat de gènere i a entendre com aquesta construeix rols de superioritat i d'inferioritat en base a les categories del gènere. No es tracta, doncs, d'una violència domèstica, és a dir, d'una forma més de violència, presentada de forma neutra i caracteritzada per qüestions circumstancials. És, pel contrari, una violència «instrumental y útil en aras de mantener un determinado orden de valores estructuralmente discriminatorio para la mujer» (*ibid.*, p. 6).

Sota la influència dels *hate crimes* estatunidencs i de les polítiques contra la violència de gènere, el dret penal s'ha anat configurant com l'instrument legislatiu més destacat per a combatre el racisme a nivell internacional i europeu. En són mostra les recomanacions del *Comitè per a l'Eliminació de la Discriminació Racial*¹⁶⁶ (CERD), la *Declaració i Programa d'Acció de Durban de la Conferència Mundial contra el Racisme, la Discriminació racial, la Xenofòbia i les Formes connexes d'intolerància de 2001* (a la qual li hem de sumar els documents resultants de la *Conferència d'Examen de Durban de 2009*), les resolucions de l'Assemblea de l'ONU¹⁶⁷, el CEDH, les recomanacions de l'ECRI, la *Decisió Marc 2008/913/JAI, relativa a la lluita contra determinades formes i manifestacions de racisme i xenofòbia mitjançant el Dret Penal*¹⁶⁸, la *Resolució del Parlament Europeu, de 14 de març de 2013, sobre el reforç de la lluita contra el racisme, la xenofòbia i els delictes motivats per l'odi*¹⁶⁹, la *Directiva 2012/29/UE del Parlament europeu i del Consell de la Unió Europea, de 25 d'octubre de 2012, per la que s'estableixen normes mínimes sobre els drets, el recolzament i la protecció de les víctimes de delictes, i per la que es substitueix la Decisió marc 2001/220/JAI del Consell*¹⁷⁰, la tasca portada a terme per l'Organització

¹⁶⁶ El *Comitè per a l'Eliminació de la Discriminació Racial* va sorgir de l'ICERD, constituint-se des de la seva creació com l'òrgan que supervisa la implementació de la convenció per part dels Estats signants. De l'activitat del CERD en podem subratllar la publicació periòdica de recomanacions o observacions generals (no estrictament vinculants des d'un punt de vista jurídic) sobre diverses qüestions relacionades amb els mandats de l'ICERD, d'entre les que destaquen les relatives a la correcta implantació de la normativitat penal contra la discriminació.

¹⁶⁷ En destaca la *Resolució 69/160 aprovada per la Assemblea General el 18 de desembre de 2014 per a combatre la glorificació del nazisme, neonazisme i altres pràctiques que contribueixen a exacerbar les formes contemporànies de racisme, discriminació racial, xenofòbia i formes connexes d'intolerància*.

¹⁶⁸ Aprobada pel Consell de la Unió Europea el 28 de novembre de 2008. En la mateixa s'estableix que cada Estat membre adoptarà les mesures necessàries per a garantir que es castiguin les següents conductes: 1) La incitació pública a la violència o a l'odi dirigits contra un grup de persones o un membre de tal grup, definit per la raça, el color, la religió, l'ascendència o l'origen nacional o ètnic; 2) La comissió d'un dels actes anteriors mitjançant la difusió o repartiment d'escrits, imatges o altres materials; i 3) L'apologia pública, la negació o la trivialització flagrant dels crims de genocidi, crims contra la humanitat i crims de guerra, dirigida contra un grup de persones o un membre de tal grup, quan les conductes puguin incitar a la violència o a l'odi contra tal grup o un membre d'aquest. Per altra banda, cal destacar que en el seu article 4 s'afirma que en els casos de delictes diferents als acabats d'esmentar, els Estats membres adoptaran les mesures necessàries per a garantir que la motivació racista i xenòfoba es consideri com una circumstància agreujant dels delictes comuns i que els tribunals tinguin en compte aquesta motivació a l'hora de determinar les sancions.

¹⁶⁹ La resolució demana als Estats membres que reforcin la lluita contra els delictes motivats per l'odi i les actituds i les conductes discriminatòries, destacant que és necessari que s'adoptin totes les mesures oportunes per a fomentar la presentació de les denúncies dels delictes motivats per l'odi i de tots els delictes de caràcter racista i xenòfob.

¹⁷⁰ Definiex el terme *víctima* com la persona física que ha sofert un dany, sigui físic, mental, emocional o econòmic, com a resultat d'una infracció penal. De la mateixa manera, estableix els drets que han de ser garantits a les *víctimes* de les infraccions penals.

per a la Seguretat i la Cooperació a Europa¹⁷¹ (OSCE) i la jurisprudència del TEDH¹⁷². Tots els òrgans i textos jurídics citats aborden la violència racista a través de la normativitat penal.

En el context jurídic espanyol la introducció i desenvolupament de mecanismes penals per a combatre el racisme el podem observar amb una breu aproximació històric-legislativa. Hem de citar la *Llei Orgànica 4/1995, de 11 de maig, de modificació del Codi Penal, mitjançant la qual es tipifica l'apologia dels delictes de genocidi*¹⁷³, una reforma que es justificava per «la proliferación en distintos países de Europa de episodios de violencia racista y antisemita que se perpetran bajo las banderas y símbolos de ideología nazi» i per «la reaparición, en la guerra que asola la antigua Yugoslavia, de prácticas genocidas que los pueblos europeos creían desterradas para siempre» (Exposició de motius). Aquest text jurídic va establir el delictes d'apologia de genocidi (article 137.bis) i el delictes de provocació a la discriminació (article 165. ter). De la mateixa manera, va introduir un agreujant genèric per racisme respecte a determinats il·límits, establint-lo en els casos en els que es cometés «cualquiera de los delitos contra las personas o el patrimonio por motivos racistas, antisemitas u otros referentes al origen étnico o nacional, o a la ideología, religión o creencias de la víctima» (article 10.17).

¹⁷¹ Segons el *Manual práctico para la investigación y enjuiciamiento de delitos de odio y discriminación* publicat pel Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada de la Generalitat de Catalunya i dirigit per Miguel Ángel Aguilar, el màxim responsable de la Fiscalia Provincial de Barcelona contra els Delictes d'Odi i Discriminació, l'OSCE «ha dictat les principals línies mestres d'actuació de l'acció europea en la lluita contra els delictes d'odi» (p. 165). En aquest sentit, destaca la *Decisió n. 621 sobre tolerància, lluita contra el racisme, la xenofòbia i la discriminació, de 29 de juliol de 2004*, així com distintes guies relatives al tractament dels delictes d'odi, com són la *Guia pràctica per a legislacions de delictes d'odi*, la *Guia per a ONG en la prevenció i resposta de delictes d'odi*, la *Guia per a la formació de Forces i Cossos de Seguretat en delictes d'odi* i la *Guia pràctica sobre delictes d'odi per a fiscals*. En aquests treballs l'OSCE ens ofereix una definició útil del concepte de *delicte d'odi*, configurant-lo com «qualsevol infracció penal, incloent infraccions contra les persones o les propietats, on la víctima, el local o l'objectiu de la infracció es triï per la seva, real o percebuda, connexió, simpatia, filiació, suport o pertinença a un grup com els definits en adjudicació d'una categoria racial, ètnica o nacional».

¹⁷² La jurisprudència del TEDH aborda de forma extensa la legislació antidiscriminatòria de caràcter penal.

¹⁷³ Podem assenyalar una primera reforma del Codi Penal l'any 1976 en la que s'establí el delictes d'associació il·lícita en els casos en els que aquesta promogués la discriminació «entre los ciudadanos por razón de raza, religión, sexo o situación económica» (article 172.4 modificat a través de la *Llei 23/1976, de 19 de juliol, sobre modificació de determinats articles del Codi Penal relatiu als drets de reunió, associació, expressió de les idees i llibertat de treball*). Posteriorment, la *Llei Orgànica 8/1983, de 25 de juny, de Reforma Urgent i Parcial del Codi Penal* de 1983, va introduir el delictes de denegació de prestació discriminatòria per part d'un funcionari públic o d'un particular encarregat d'un servei públic (articles 181 bis i 165) i va reintroduir el delictes d'associació il·lícita en els casos en els que es promogués o s'incités a la discriminació racial (article 173.4). Tanmateix, cap de les dues reformes van ser aplicades en cap litigi.

La influència d'aquesta reforma es detecta en l'aprovació el mateix any 1995 de la *Llei Orgànica 10/1995, de 23 de novembre, del Codi Penal*, la qual vindria a ampliar substancialment l'abordatge penal del racisme:

Se pasa así de 5 figuras penales (delito de provocación, de asociación, de apología, de denegación de prestación y una agravante genérica para algunos grupos de delitos) y referidas principalmente al universo de conductas xenófobas en sentido estricto e ideológicas, a un conjunto normativo de 11 figuras penales en las que las ya existentes hasta el momento se amplían notablemente (agravante para todos los delitos, mayor extensión del delito asociativo y de provocación a la discriminación pero también al odio y violencia; castigo autónomo de la mentira de Auschwitz...) y se incluyen además: un delito de manipulación genética prohibiendo la selección de la raza (art. 161-2); un delito de amenazas dirigidas a atemorizar a grupos étnicos, etcétera (art. 170-1); una cualificación de los delitos de descubrimiento y revelación de secretos cuando se afecten a datos de carácter personal que revelen el origen racial, etcétera (art. 197-5); el nuevo delito de discriminación laboral grave (art. 314); se amplía el delito de denegación de prestación al ámbito de las actividades profesionales o empresariales (art. 512); y, finalmente, en relación a los delitos cometidos con ocasión de conflicto armado, se castiga a quien realice, ordene realizar o mantenga respecto de personas protegidas prácticas de segregación racial, etcétera (art. 611-6) (Landa Gorostiza, 2004, p. 63-64).

El jurista Jon-Mirena Landa Gorostiza ens assenyala que el model espanyol derivat d'aquesta segona reforma de 1995 és una «síntesis acumulativa» (*ibid.*, p. 67) del model europeu que es centrava en els delictes de provocació racista —coneguts sota la denominació de *delictes contra el discurs d'odi*— i del model estatunidenc que es caracteritzava per l'establiment de l'agregament de delictes comuns a través de la previsió de l'agregant genèrica i de la previsió de subtipus qualificats, el que va comportar que el model espanyol es convertís en un dels més «expandidos y amplios» del nostre entorn (*ibid.*, p. 60).

El Codi Penal, doncs, s'ha acabat erigint com la principal eina jurídica utilitzada per a combatre el racisme a Espanya. Els principals articles que hi estan relacionats són els que figuren a l'inici del capítol IV i que versen sobre «los delitos relativos al ejercicio de los derechos fundamentales y libertades públicas». El capítol s'inicia amb la previsió de l'article 510 CP, tipus penal que penalitza el que popularment es demominen delictes d'odi. Destaquem l'apartat núm. 1 de l'article 510 ja que castiga a «quienes públicamente fomenten, promuevan o inciten¹⁷⁴ directa o indirectamente al odio,

¹⁷⁴ La redacció actual d'aquest article deriva de la reforma del Codi Penal aprovada l'any 2015, la qual va caracteritzar-se especialment per introduir una novetat rellevant en relació als delictes contra el discurs d'odi. Fins aquell moment un dels principals debats en matèria antidiscriminatòria consistia en determinar

hostilidad, discriminación o violencia¹⁷⁵ contra un grupo, una parte del mismo o contra una persona determinada por razón de su pertenencia a aquél, por motivos racistas, antisemitas u otros referentes a la ideología, religión o creencias, situación familiar, la pertenencia de sus miembros a una etnia, raza o nación, su origen nacional, su sexo, orientación o identidad sexual, por razones de género, enfermedad o discapacidad» (subapartat *a*)¹⁷⁶. Seguidament, l'article 511 CP estableix en el seu apartat núm. 1 que es castigarà «el particular encargado de un servicio público que deniegue a una persona una prestación a la que tenga derecho por razón de [...] su pertenencia a una etnia, raza o nación [...]», sent inclosa una previsió explícita d'agreuament de la pena en el cas que els perpetradors siguin funcionaris públics. L'article 512 CP estableix la penalització de la mateixa conducta però en aquest cas en referència a aquells que no desenvolupen una tasca pública, determinant la penalització pels que «en el ejercicio de sus actividades

quina era la interpretació correcta del terme *provoquin* contingut en l'article 510 CP. Tot i que a l'article 18.1 CP ja hi figurava una definició del terme *provocació* d'aplicació general a tots els delictes, la interpretació del terme en aplicació concreta al delictes contra el discurs d'odi havia comportat que els jutjats penals diferissin de forma substancial. Per una banda, es dictaven sentències que penalitzaven el discurs d'incitació a l'odi justificant-ho d'acord als mandats derivats dels compromisos internacionals subscrits per l'Estat espanyol en matèria de no discriminació. Per altra banda, es dictaven resolucions que s'escudaven en una interpretació restrictiva de l'article 510 CP i en la manca de legitimitat d'avançar excessivament les barreres del dret penal per a no sancionar aquestes conductes (emparant-se principalment en el respecte al dret a la llibertat d'expressió). Per a resoldre aquestes contradiccions la reforma de 2015 eliminava el terme *provoquin*, que es substituïa pels termes *fomentin*, *promoguin* o *incitin*, desvinculant-se l'article 510 CP de l'article 18 CP.

¹⁷⁵ La reforma també va ampliar la reprovació penal respecte a la generació de *violència*, *odi* i *discriminació* per a abarcar actualment també l'*hostilitat*.

¹⁷⁶ Aquest apartat núm. 1 també censura a «quienes produzcan, elaboren, posean con la finalidad de distribuir, faciliten a terceras personas el acceso, distribuyan, difundan o vendan escritos o cualquier otra clase de material o soportes que por su contenido sean idóneos para fomentar, promover, o incitar directa o indirectamente al odio, hostilidad, discriminación o violencia contra un grupo, una parte del mismo, o contra una persona determinada por razón de su pertenencia a aquél, por motivos racistas [...]» (subapartat *b*) i als que «públicamente nieguen, trivialicen gravemente o enaltezcan los delitos de genocidio, de lesa humanidad o contra las personas y bienes protegidos en caso de conflicto armado, o enaltezcan a sus autores, cuando se hubieran cometido contra un grupo o una parte del mismo, o contra una persona determinada por razón de su pertenencia al mismo, por motivos racistas, [...], cuando de este modo se promueva o favorezca un clima de violencia, hostilidad, odio o discriminación contra los mismos» (subapartat *c*). L'article 510 estableix en el seu apartat núm. 2 que seran castigats «quienes lesionen la dignidad de las personas mediante acciones que entrañen humillación, menosprecio o descrédito de alguno de los grupos a que se refiere el apartado anterior, o de una parte de los mismos, o de cualquier persona determinada por razón de su pertenencia a ellos por motivos racistas, [...], o produzcan, elaboren, posean con la finalidad de distribuir, faciliten a terceras personas el acceso, distribuyan, difundan o vendan escritos o cualquier otra clase de material o soportes que por su contenido sean idóneos para lesionar la dignidad de las personas por representar una grave humillación, menosprecio o descrédito de alguno de los grupos mencionados, de una parte de ellos, o de cualquier persona determinada por razón de su pertenencia a los mismos» (subapartat *a*). També preveu penes per a «quienes enaltezcan o justifiquen por cualquier medio de expresión pública o de difusión los delitos que hubieran sido cometidos contra un grupo, una parte del mismo, o contra una persona determinada por razón de su pertenencia a aquél por motivos racistas, [...], o a quienes hayan participado en su ejecución» (subapartat *b*).

profesionales o empresariales denegaren a una persona una prestación a la que tenga derecho por razón de [...] su pertenencia a una etnia, raza o nación [...]»¹⁷⁷.

Fora del Capítol IV podem destacar l'article 170 CP relatiu a les amenaces, ja que estableix una pena agreujada «si las amenazas de un mal que constituyere delito fuesen dirigidas a atemorizar a los habitantes de una población, grupo étnico, cultural o religioso, o colectivo social o profesional, o a cualquier otro grupo de personas, y tuvieran la gravedad necesaria para conseguirlo». En l'àmbit laboral, podem assenyalar l'article 314 CP, ja que determina la sanció dels «que produzcan una grave discriminación en el empleo, público o privado, contra alguna persona por razón de [...] y no restablezcan la situación de igualdad ante la ley tras requerimiento o sanción administrativa, reparando los daños económicos que se hayan derivado»¹⁷⁸.

De la mateixa manera, tot i que no citar explícitament el racisme, el CP també preveu altres delictes que encaixen en la punició d'actes d'aquesta naturalesa, com són aquells que atempten contra la integritat moral de les persones. L'article 173 CP determina que la sanció del «que infligiera a otra persona un trato degradante, menoscabando gravemente su integridad moral»¹⁷⁹, mentre que l'article 174 CP estableix el delictes contra la integritat moral quan la seva autoria es circumscriu als funcionaris públics i hi concorre un factor discriminatori¹⁸⁰.

Per últim, resulta rellevant destacar la previsió de la motivació racista com un agreujant de qualsevol conducta delictiva. L'article 22.4ª CP estableix que és una circumstància agreujant «cometer el delito por motivos racistas, antisemitas u otra clase de

¹⁷⁷ Podem destacar del capítol IV, també, la previsió establerta a l'article 515.4 CP la qual estableix que «son punibles las asociaciones ilícitas, teniendo tal consideración: [...] Las que fomenten, promuevan o inciten directa o indirectamente al odio, hostilidad, discriminación o violencia contra personas, grupos o asociaciones por razón de [...] su pertenencia a una etnia, raza o nación [...]».

¹⁷⁸ Existeixen, també, previsions respecte a actes de genocidi i de lesa humanitat, com els contemplats als articles 607 i 607 bis CP.

¹⁷⁹ Aquests comportaments tenen previsions específiques en relació a àmbits específics com són el treball i l'habitatge. Per una banda, s'estableix el càstig penal «al que de forma reiterada lleve a cabo actos hostiles o humillantes que, sin llegar a constituir trato degradante, tengan por objeto impedir el legítimo disfrute de la vivienda». Per altra banda, es preveu la sanció penal a «los que, en el ámbito de cualquier relación laboral o funcional y prevaliéndose de su relación de superioridad, realicen contra otro de forma reiterada actos hostiles o humillantes que, sin llegar a constituir trato degradante, supongan grave acoso contra la víctima».

¹⁸⁰ L'article 174 CP determina que «comete tortura la autoridad o funcionario público que, abusando de su cargo, y con el fin de obtener una confesión o información de cualquier persona o de castigarla por cualquier hecho que haya cometido o se sospeche que ha cometido, o por cualquier razón basada en algún tipo de discriminación, la sometiere a condiciones o procedimientos que por su naturaleza, duración u otras circunstancias, le supongan sufrimientos físicos o mentales, la supresión o disminución de sus facultades de conocimiento, discernimiento o decisión o que, de cualquier otro modo, atenten contra su integridad moral».

discriminación referente a la ideología, religión o creencias de la víctima, la etnia, raza o nación a la que pertenezca, su sexo, orientación o identidad sexual, razones de género, la enfermedad que padezca o su discapacidad». Segons el *Manual práctico para la investigación y enjuiciamiento de delitos de odio y discriminación*, «para que pueda apreciarse la circunstancia, basta con que el sujeto activo del delito actúe impulsado por la motivación especialmente indeseable (por), con independencia de si la cualidad personal objeto del móvil discriminatorio concurre efectivamente o no en el sujeto pasivo de la conducta» (2010: p. 171). Aquesta agreujant és l'instrument que pot ser utilitzat per a caracteritzar com a discriminatoris la majoria d'actes racistes que no poden ser encaixats en els articles del CP citats anteriorment. Estem fent referència als delictes de lesions (article 147 CP i següents), amenaces (article 169 CP), coaccions (article 172 CP), abusos i agressions sexuals (article 181 CP i següents), injúries (article 208 CP i següents), danys (article 263 CP), detenció il·legal (article 167 CP), falsificació de documentació pública (article 390 CP i següents), denúncia falsa (article 456 CP) i fals testimoni (article 458 CP). Entre els il·lícits susceptibles als que se'ls hi pot aplicar l'agreujant de racisme també hi hem de comptar aquells que durant el període de la present investigació han estat vigents i que van ser derogats arrel de la reforma del Codi Penal de 2015, com són les faltes de lesions (article 617 CP), les faltes d'amenaces, coaccions, injúries i tracte vexatori (article 620 CP) i les faltes de danys (article 625 CP).

En conclusió, la normativitat antidiscriminatòria destaca especialment a Espanya per la centralitat de la resposta penal al racisme, establint-se delictes específics així com preveient sancions penals agreujades per delictes comuns. Aquesta tendència deriva de la comprensió que els atacs contra els béns jurídics protegits pels preceptes penals —la vida, la integritat física i moral o el gaudi dels drets fonamentals— precisen ser combatuts de forma específica quan venen motivats pel racisme, justificant-se el tractament jurídic diferenciat pels seus perpetradors. L'establiment de tipus penals específics i sancions especials per a combatre la discriminació i la violència contra els integrants dels grups socials afectats pel racisme es configura com una mostra d'aplicació de mesures diferencialistes. Es tracta d'una pràctica, doncs, que està íntimament relacionada amb el reforçament de l'ús de les accions afirmatives, ja que «propone un concepto de acción positiva amplio (que incluye la política criminal) e incisivo (que incluye medidas diferenciadoras)» (Barrère Unzueta, 2004, p. 33).

Una segona conclusió que podem extreure és que la configuració de la normativitat penal en l'ordenament jurídic espanyol ens mostra l'anteriorment citada influència del model estatunidenc, ja que ha incorporat figures jurídiques que es fonamenten en el model basat en l'animositat. La presència a l'ordenament jurídic espanyol de fórmules que ens remeten a la motivació del perpetrador en són la millor prova, indicant-nos que els preceptes penals no vinculen el racisme a accions comeses contra integrants de grups històricament minorats. El *Manual práctico para la investigación y enjuiciamiento de delitos de odio y discriminación* ho assenyalava en relació a la configuració de l'agreujant genèric per racisme establert a l'article 22.4ª CP:

En cualquier caso, nada obliga a limitar la aplicación del precepto a supuestos de colectivos históricamente discriminados. Para que pueda apreciarse la circunstancia, basta con que el sujeto activo del delito actúe impulsado por la motivación especialmente indeseable (por), con independencia de si la cualidad personal objeto del móvil discriminatorio concurre efectivamente o no en el sujeto pasivo de la conducta (Aguilar, 2015, p. 171)¹⁸¹.

Una tercera conclusió a la que podem arribar ens assenyalava que la criminalització de determinades conductes discriminatòries ha comportat beneficis rellevants. Els més evidents: una important força desincentivadora als perpetradors a través de l'amenaça penal, poder processar i condemnar els autors individuals dels fets i una protecció pels afectats. A aquests beneficis més obvis, però, n'hi hem d'afegir els derivats de la vessant pedagògica del dret en general i del dret penal en particular.

L'ús de la via penal ha permès configurar socialment les conductes criminalitzades com a especialment negatives i censurables (Pitch, 2014). Aquesta és una circumstància àmpliament analitzada en relació a la legislació penal que aborda la violència contra les dones, sent objecte d'una extensa producció científica en el nostre entorn. La jurista M^a Luisa Maqueda (2006, pp. 12-13) assenyalava que el recurs penal dota de visibilitat als problemes de gènere i difon un missatge simbòlic de negativitat social. La també jurista Elena Larrauri, en el mateix sentit, assenyalava que l'ús del dret penal per a abordar

¹⁸¹ Cert és que existeix una part de la doctrina que considera els preceptes que parlen de fets perpetrats per raó de pertinença de l'afectat a una raça, ètnia o nació (articles 314, 511 i 512 CP) poden ser interpretats des de la perspectiva del *discriminatory selection model*, el qual es centraria en la protecció de grups històricament discriminats. En aquest sentit, s'interpreta que les normes estarien referint-se, no a las motivaciones de l'autor, sino a «las situaciones fácticas que normalmente acontecen cuando alguien actúa por esos motivos» (Giménez-Salinas Framis et al., 2014-2016, p. 21), és a dir, els seus *efectes*. Segons aquesta perspectiva a l'hora d'abordar aquestes situacions fàctiques els operadors jurídics haurien de valorar la pertinença del subjecte passiu a un grup històricament discriminat i si els efectes de l'acció es corresponen als que habitualment es donen quan s'actua contra aquest grup. Tanmateix, aquesta interpretació sembla ser minoritària en el sí de la doctrina del nostre entorn, decantant-se majoritàriament per entendre que el nostre model es fonamenta en l'animositat.

determinades expressions de desigualtat té una clara funció pedagògica donat que considera que «la criminalización de un comportamiento indica su gravedad social» (2003, p. 4). En definitiva, el dret antidiscriminatori es val del potencial simbòlic del dret penal per a destacar el caràcter especialment negatiu de determinades conductes.

La força del dret penal col·labora també a dotar de representativitat social i política a les reivindicacions dels moviments socials, com destaquen Schmal i Camps en assenyalar que «la entrada del derecho penal constituye de alguna manera un reconocimiento que sitúa en el ámbito del interés público el problema de la violencia de género» (2008, p. 34). Bodelón i Bergalli també apunten en el mateix sentit al reconèixer que permet «la asunción del problema como “elemento negativo”, colectivamente reconocido y, por tanto, legitimar con ello las reivindicaciones del grupo que lo plantea o, en último término, provocar cambios en la percepción del problema y de su significado» (1992, p. 69).

Per tant, els autors i autores consultats —tot i ser crítics en relació a les limitacions que presenta l'abordatge penal de les desigualtats¹⁸²—, reconeixen que la normativitat antidiscriminària de caràcter penal ha tingut un destacat impacte positiu en l'univers discursiu de la societat, generant rebuig social respecte a determinats comportaments a partir de la seva censura especialment agreujada. Aquesta dinàmica ha permès difondre, també, que la violència és una forma de discriminació derivada d'un fenomen més ampli i de caràcter estructural. El dret penal, doncs, s'ha acabat configurant com una de les formes més rellevants de protecció institucional de drets. En concret, del dret a viure sense violència.

3.2. Les principals limitacions derivades de la configuració actual del dret antidiscriminatori: motius de la seva insuficient eficàcia

El desenvolupament del dret antidiscriminatori que hem descrit al llarg dels apartats anteriors ha comportat l'assoliment d'importants avenços en el combat a les desigualtats. Tanmateix, ens interessa en aquest moment aturar-nos a analitzar les seves limitacions. Per tant, d'acord amb les reflexions realitzades en el primer i segon capítol, a continuació passem a qüestionar l'abast que presenta el dret antidiscriminatori per a abordar les diferents dimensions del racisme.

¹⁸² Vid. 3.2., *infra*.

3.2.1. *La incomprensió per la raó jurídica del caràcter estructural del racisme*

Les mesures antidiscriminatòries que venen sent aprovades durant les últimes dècades continuen lluny de constituir una solució definitiva a les desigualtats. Des dels moviments socials —i, en particular, des de l'activisme jurídic—, s'ha discutit la funció emancipadora del dret en general i del dret penal en particular. Aquestes crítiques han estat especialment presents en el cas dels estudis que aborden la desigualtat de gènere —qüestió molt desenvolupada per la producció científica espanyola—.

En primer lloc, cal assenyalar que el dret antidiscriminatori ha seguit circumscribint-se a una activitat jurídica que posa èmfasi en garantir *formalment* el dret dels *individus* a la igualtat de tracte. Les característiques de la cultura jurídica dominant, determinades pel caràcter formalista i individualista del dret, no han facilitat l'eficàcia de les mesures diferencialistes, impeding el correcte abordatge a aquelles manifestacions més estructurals de les desigualtats. Tot i la presència d'una normativitat que contempla l'existència de discriminacions indirectes, institucionals i, fins i tot, estructurals, el dret continua no detectant accions, pràctiques i dispositius no explícitament racistes però que són efectivament discriminatoris.

Una segona limitació del dret antidiscriminatori deriva de la seva execució predominant casuística, molt lligada a la resolució de demandes individuals i amb una gran intervenció dels tribunals en la seva expansió (Morondo, 2019). El dret segmenta la identificació i abordatge de les diferents formes a través de les quals es materialitzen les desigualtats, tractant diferencialment, per exemple, les discriminacions laborals, educacionals, habitacionals o les exercides mitjançant violència física. En conseqüència, dificulta la interconnexió entre aquests elements, no detectant-los com a manifestacions d'un únic problema de desigualtat estructural i interseccional. Per tant, l'abordatge casuístic de les desigualtats comporta una comprensió segmentada del racisme i desconnectada de les distintes forces el configuren, el que aprofundeix en la reducció individualitzadora del conflicte.

Aquesta configuració limitadora del dret antidiscriminatori torna en menys eficaces les formes a través de les que s'implementen jurídicament les polítiques antidiscriminatòries. En aquest sentit, Morondo (2019) ens assenyala que les característiques del dret antidiscriminatori importades del context estatunidenc configuren en el nostre entorn un abordatge jurídic a les desigualtats que mostra poca

connexió amb d'altres mecanismes inclusivament com són les polítiques d'igualtat d'oportunitats, les polítiques socials i les polítiques de participació.

En el cas de la normativitat aplicable a casos de racisme, la taxativitat de les lleis penals —com hem vist, preponderants en l'ordenament jurídic espanyol quan aborda el racisme— genera una comprensió fragmentada d'aquesta forma d'opressió, detectant-la només en situacions molt específiques, reconeixibles a través de característiques concretes, corroborables empíricament i portades a terme per individus determinats. Concretament, el dret positiu està configurat en torn a: 1) Les accions a través de les quals es materialitzen les desigualtats; 2) Les proves que han de valorar-se per a poder provar aquestes situacions fàctiques; i 3) Els subjectes que intervenen en el conflicte. La normativitat aplicable a casos de racisme, en primer lloc, ens remet a fets específics que prenen cos a través d'accions directes. En segon lloc, redueix la seva detecció a determinades constatacions, és a dir, circumscriu la seva existència a proves que jurídicament es considerin consistents. I, finalment, responsabilitza a subjectes concrets, és a dir, a autors individualitzats. Un abordatge que construeix com a delictius i punibles comportaments concrets, determinats, específics i atribuïbles a persones individuals (Capella, 2008, p. 221).

Aquestes circumstàncies ens remetent al principi de materialitat del dret penal (*nulla iniuria sine actione*). És a dir, que *cap dany pot ser estimat rellevant penalment si no és per efecte d'una acció* (Ferrajoli, 2018, p. 98). Ni fets genèrics ni actituds no materialitzades en accions són objecte de reprovació penal. En consonància, les interpretacions jurisdiccionals dels preceptes penals que sancionen el racisme determinen que la tasca dels jutges no haurà de consistir en abordar els processos mentals de l'acusat sinó que haurà d'observar i valorar les situacions fàctiques a través de les quals aquests processos mentals s'han materialitzat. Pretendre que es valorin qüestions estrictament relacionades amb el fur intern del perpetrador, i no amb les situacions fàctiques derivades de les seves intencions, suposaria entrar en el perillós terreny de dinàmiques pròpies del dret penal d'autor¹⁸³.

¹⁸³ El dret penal ha experimentat un gir durant les últimes dècades que ha suposat la previsió de delictes sense l'existència clara de fets concrets, el que ha permès introduir i legitimar la idea de perillositat social de determinats grups. El problema de la legitimació del dret penal d'autor és quelcom abordat per la doctrina, sent qüestionada enèrgicament pel sector garantista de la mateixa la configuració de determinats tipus penals d'aquesta mena. Convé, però, recordar que alguns dels exemples més evidents de la introducció d'aquest tipus de preceptes estan relacionats amb situacions que afecten a grups caracteritzats —no per casualitat— per la seva nacionalitat, origen ètnic, color de pell o professió religiosa, quelcom

Per aquest motiu, les fórmules utilitzades per a tipificar el racisme han suscitat un important debat. Segons el jurista Jacobo Dopico Gómez-Aller, «es mayoritaria en la doctrina española la línea que considera la agravante del artículo 22.4ª como de naturaleza *subjetiva o preponderantemente subjetiva*» (2004, p. 144), el que comporta diverses crítiques també traslladables als delictes dels articles 510, 511, 512 o 314 CP, fins al punt de discutir-ne la seva constitucionalitat. Segons l'autor, la doctrina ha criticat majoritàriament les fórmules jurídiques emprades en el nostre Codi Penal, assenyalant «la inadecuación del concepto de *motivo o motivación* para fundamentar juicios de responsabilidad penal, tanto por su indeterminación conceptual como por la imposibilidad de prueba» (*ibid.*, p. 146).

El mateix autor reflexiona sobre les limitacions derivades de la problemàtica de diferenciar entre motivacions conscients i inconscients a l'hora de valorar jurídicament la perpetració d'actes racistes. Aquest debat té un especial interès en relació a la valoració judicial del racisme com un fenomen estructural, ja que suscita controvèrsia la inadequació de castigar les motivacions inconscients —per, precisament, la seva falta de intencionalitat—. També planteja la difícil tasca d'identificar i jerarquitzar la transcendència de les diverses motivacions que poden concórrer en la perpetració d'un fet delictiu —el que podem connectar amb la dificultat judicial d'abordar la interseccionalitat de les formes d'opressió—.

Per aquest motiu es tendeix a interpretar jurisdiccionalment aquests preceptes de forma que la prova no hagi de recaure sobre la valoració de processos mentals sinó en els efectes d'aquests. Per exemple, el *Manual práctico para la investigación y enjuiciamiento de delitos de odio y discriminación* defensa que la valoració jurídica — en aquest cas del delictes establert a l'article 510 CP— s'ha de circumscriure a l'avaluació de les accions concretes portades a terme pel perpetrador:

El objeto de la prohibición penal no es, por tanto, como exige el concepto de derecho penal de autor expuesto *supra*, una personalidad peligrosa o una actitud interna inmoral, sino la realización de una conducta: fomentar en terceros algunas de las actitudes internas de discriminación, odio o violencia hacia las minorías a las que se refiere el precepto (Aguilar, 2015, p. 212).

En consonància amb la identificació jurídica del racisme a través de fets concrets, els preceptes penals ens remeten a l'observació de la prova empírica, el que constitueix, de

que com hem dit sembla no succeir en la interpretació jurisdiccional dels delictes que sancionen el racisme, els quals segueixen circumscriuint-se al principi de materialitat.

fet, la primera garantia del ciutadà contra l'arbitrarietat judicial, ja que es reserva en seu jurisdiccional el judici de les accions i dels fets, i no de qüestions de naturalesa menys constatable com la moralitat o identitat del presumpte autor (Ferrajoli, 2018, p. 131). I, alhora, l'abordatge de les accions i de les proves empíriques ens remet a la identificació d'un autor concret com a perpetrador de l'acte discriminatori, d'acord amb el principi de responsabilitat personal del dret penal (*nullum crime sine culpa*). És a dir, ha d'existir una atribució d'un comportament a una persona física que l'hagi comès (*ibid.*, p. 89). Aquesta característica és apuntada per Giménez Merino (2016, pp. 16-17) quan assenyala, com a limitació essencial del dret de danys, que el dret aborda els conflictes en termes individuals a través dels conceptes jurídics de responsabilitat penal por culpa o dol, el que limita l'abordatge de les causes estructurals que els fan possibles i neutralitza els problemes socials de fons, començant per l'assumpció de responsabilitat del causant com a garantia de no repetició.

L'utilització d'aquests tres elements —fets, prova i autors individuals— comporta que els recursos jurídics acabin utilitzant-se majoritàriament per a abordar violències físiques comeses per individus que verbalitzen o exterioritzen la seva motivació racista. Aquest és el cas de les accions perpetrades per grups organitzats d'ideologia neonazi o d'extrema dreta —identificables per la seva simbologia i l'especial violència dels seus actes—. També presenten un alt grau d'efectivitat les normes jurídiques quan aborden les discriminacions exercides de forma barruera en la que s'expliciten per part del perpetrador les causes discriminatòries de l'actuació. Per contra, existeix una important dificultat per a identificar jurídicament manifestacions de racisme que no siguin evidents i explícites, les quals són les majoritàries donada la universalització i popularització de l'antiracisme.

En quant a la normativitat no penal que aborda el racisme, certament la redacció de la mateixa resulta menys taxativa. Així, els preceptes que prohibeixen la discriminació i que resten introduïts en els diferents textos legals sectorials (sobre seguretat pública, educació, habitatge, comerç, etc.) remetent principalment al principi de no discriminació com a fonament del correcte desenvolupament de l'activitat regulada. Ara bé, tot i que la seva redacció és menys específica en quant a la previsió de les accions concretes a través de les quals es pot materialitzar la discriminació, el cert és que preval igualment una concepció del racisme que en circumscriu la seva detecció a casos en els que es

donen accions directes d'exteriorització verbal del prejudici, rebuig o odi realitzades per subjectes concrets¹⁸⁴.

Aquesta tendència ha estat identificada, més enllà de l'ordenament jurídic espanyol, en altres normativitats antidiscriminatòries. Fent referència a exemples concrets, Solomos ja havia detectat aquest problema en la normativitat antidiscriminatòria anglesa de finals del segle XX:

Les proves d'investigació sobre el tractament atorgat als immigrants negres i als seus descendents mostren que han d'ocupar-se no només d'actes de discriminació, sinó també de processos de discriminació. S'estableixen processos, de manera rutinària i subtil; només ocasionalment un acte de discriminació individual es fa visible en aquests processos i només intermitentment pot identificar-se un autor individual com a responsable de l'exclusió (Solomos, 1993, p. 77).

En un context cultural ben diferent, com el brasiler, Guimaraes també havia identificat la difícil detectabilitat jurídica del racisme com a conseqüència de la reducció de la discriminació a una pràctica individual i explícita:

El que crida l'atenció en la Llei 7.716 [de 5 de gener de 1989, del crim racial] i en la seva interpretació, tal i com està feta pels jutges en les seves sentències, és que l'acte de racisme està concebut de manera que se'l limita a un acte de segregació i exclusió. [...] El problema, però, consisteix precisament en el fet que aquestes formes de discriminació segregacionista són residuals en el món actual i, quan són exercides, ho són de forma subtil, disfressant-se el motiu racial sota alguna transnominació o de forma encoberta (Guimaraes, 1998, p. 36).

Més recentment, el *Manual de legislació europea contra la discriminació* de l'any 2011, elaborat per l'Agència dels Drets Fonamentals de la Unió Europea i el Tribunal Europeu de Drets Humans també es pronunciava en el mateix sentit:

La discriminación no suele manifestarse de forma abierta y claramente identificable, por lo que la prueba de la discriminación directa suele resultar difícil aunque, por definición, la diferencia de trato se base «abiertamente» en una característica de la víctima. [...] En este sentido, los casos en que las personas declaran abiertamente uno de los motivos protegidos como razón del trato diferente son relativamente escasos (2011, p. 129).

Les mesures antidiscriminatòries, doncs, no s'acaben constituint com a instruments jurídics suficientment transformadors ja que produeixen i reproduïxen dinàmiques que

¹⁸⁴ Respecte a aquesta circumstància existeix en el dret espanyol la possibilitat de responsabilitzar d'un comportament discriminatori a una institució pública. Es pot efectivament realitzar una reclamació patrimonial contra l'administració pública i posteriorment interposar un recurs contenciós-administratiu en via judicial contra la mateixa administració —en el cas que la primera resolució hagi estat denegatòria—, quan s'ha patit un episodi de discriminació, de la que en pot derivar certament la responsabilitat de la institució demandada. Però, en qualsevol cas, serà necessari —un cop més— identificar-la en una acció específica d'un funcionari concret.

són inadequades per a assolir una abordatge del racisme com a fenomen estructural. En aquest sentit, són diversos els autors i autores que relacionen la insuficient eficàcia del dret antidiscriminatori amb l'estreta relació que el dret —en quant a producte de les institucions que ostenten poder jurídic— manté, per una banda, amb les formes d'opressió, i per l'altra, amb el sistema polític, econòmic i social dominant. Des d'aquesta perspectiva, el projecte polític, econòmic i social hegemònic procura formes de relegitimació de les formes d'opressió que —com hem descrit al llarg de la investigació— hi estan connectades, pel que el dret acaba abordant només aquelles manifestacions del racisme que són menys perilloses per al projecte defensat per les institucions.

Pitch ha identificat la relació entre l'ús de determinats instruments jurídics en l'abordatge a la desigualtat de gènere —en particular els de caràcter penal— i la legitimació i reforçament del projecte polític i econòmic hegemònic. L'autora descriu en els seus treballs com l'ús del dret penal en el combat a les desigualtats encaixa en la proposta política, econòmica i social neoliberal, en la mesura que a través de la utilització del dret penal es substitueix el paper protagonista que entén que hauria de tenir la política social de caràcter grupal. L'abús del dret penal reforça les polítiques de seguretat en les que predomina la visió individualista de la societat, característica pròpia de la racionalitat política hegemònica de les últimes dècades. En el seu assaig titulat «La violencia contra las mujeres y sus usos políticos» (2014), l'autora assenyala que el neoliberalisme ha instrumentalitzat les crítiques feministes a l'Estat de benestar —quan l'acusa de patriarcal i opressiu—, així com la defensa per part del feminisme del valor de la llibertat personal i de les singularitats de les dones —quelcom emfatitzat pel feminisme diferencialista—. Les crítiques de Pitch ens mostren les contradiccions de l'actual configuració del dret antidiscriminatori: aconsegueix caracteritzar la violència com una mostra de la desigualtat estructural que pateix la dona —el que li permet legitimar l'ús del dret penal per a abordar-la— però acaba utilitzant fórmules que acaben fent recaure la responsabilitat en els individus i no en les estructures de poder.

La configuració criminològica del dret antidiscriminatori comporta que es segueixi circumscriuint l'anàlisi de la desigualtat a través del tractament d'actes discriminatoris puntuals i no com una qüestió que sobrepassa la responsabilitat individual, el que comporta que s'acabi deslligant la culpabilitat del perpetrador individual respecte als factors que el fan actuar violentament:

El proceso de criminalización redujo la cuestión, en parte ya sesgada, a unos términos en los que muchas de estas cuestiones han quedado veladas o transformadas; más que de un problema social representativo de la estructura de dominación, el problema se trasladará a términos particulares, individuales (Bodelón i Bergalli, 1992, p. 62).

En conseqüència, els juristes Roberto Bergalli i Encarna Bodelón assenyalen que «determinados cambios jurídicos pueden tener un alcance limitado y constituir nuevas formas de legitimación del Estado capitalista contemporáneo más que aportar cambios sociales emancipadores» (*ibid.*, p. 46).

Aquestes característiques comporten importants desavantatges també en relació a la posició que ocupa l'afectat, principalment caracteritzats pels esforços que ha de realitzar per a enfrontar el conflicte de caire estructural en el que en el fons està immers. Pitch assenjala que a l'afectat se li exigeix que ocupi una posició s'*autoemprenadora*, en el sentit que ha d'assumir la responsabilitat i els riscos de l'acció jurídica que es veu forçat a emprendre des de la seva actuació *lliure* i individual per a procurar resoldre la problemàtica que pateix, quedant deslligat, per una banda, de les relacions socials que l'envolten, i per l'altra, dels recursos de l'Estat. Per tant, l'ús del dret penal de preminent dimensió casuística —característica pròpia també del civil i de l'administratiu— reforça, segons Pitch, la figura de l'*individu neoliberal*, havent d'assumir l'afectat una posició que es correspon a la figura del subjecte deslligat dels contextos social, econòmic i polític. S'alineen el discurs polític dominant caracteritzat per la privatització dels conflictes públics, la moralització de les problemàtiques socials i la individualització de les respostes a les desigualtats. Totes aquestes característiques contribueixen a ocultar les precarietats derivades del mateix model neoliberal, el qual està connectat amb la reproducció de les formes d'opressió contemporànies. Pitch ho resum de la següent forma:

La individualización y la privatización de las decisiones y los costes señalan una ruptura respecto de la racionalidad política propia de los Estados del bienestar, donde tanto las decisiones como los costes se compartían, de alguna manera, con la colectividad, a través de medidas de protección y compensación de riesgos, además de mediante la redistribución de la riqueza, y en los que tanto las decisiones como los costes estaban ligados al contexto en el que se desarrollaban. El lado de víctima de este sujeto reside en la interpretación contemporánea de la seguridad, ya casi exclusivamente entendida por parte del discurso político dominante como una reducción del riesgo de ser víctimas de la delincuencia, lo que legitima la actividad del gobierno. En relación con la delincuencia, esta interpretación es del todo clara y explícita. La división entre agresores y potenciales víctimas (todos nosotros) sirve tanto para separar a los buenos de los malos (y por

tanto para construir las nuevas clases peligrosas, constituidas por quienes no pueden arriesgar en el mercado de trabajo porque no pueden pagar los eventuales efectos negativos), como para obtener la aprobación de la clase media, empobrecida por la crisis económica y convertida en insegura, más que por la delincuencia, por los cambios en el mercado de trabajo, cada vez más precario y menos disponible, y por los importantes recortes al bienestar, en homenaje a las recetas neoliberales. Más en general, o dicho en otros términos, se asiste a una privatización y moralización del discurso público (cfr. Brown, 2006), en el que se justifica la acción del gobierno como una acción orientada a la defensa de las “víctimas” (Pitch, 2014, p. 22).

L'ús de la via penal, doncs, redueix el conflicte a una qüestió individual entre agressor i agredit, entre discriminador i discriminat. Com assenyalen Bodelón i Bergalli (1992, p. 69), «deja de ser un problema con implicaciones colectivas y diversas, para transformarse en un problema individualizado que tendrá un responsable y que parece solucionado con la sentencia». La identificació d'una víctima i d'un culpable limita l'efectiva resolució del conflicte, ja que significa «la reducció del problema de característiques socials, econòmiques, polítiques, a un problema de característiques criminals, donde para proteger a la víctima se debe encontrar el culpable» (*ibid.*, p. 69). Com a conseqüència, el pes de la condemna recau en l'individu —desviant l'atenció de les causes de fons—, mentre que l'afectat acaba ocupant un paper que el remet a una posició simbòlica de *víctima* (Giménez Merino, 2014, p. 46), que a més a haurà d'emprendre un trajecte individual —el jurídic— per a enfrenar el conflicte en el que està inserit.

Una de les conseqüències d'aquestes processos —especialment significativa per a assolir els objectius de la nostra investigació— deriva en el fet que la tutela exercida sobre els afectats és duta a terme de forma principal pels operadors que intervenen en el procés jurídic. Aquests operadors —en forma de policies, advocats, fiscals i jutges— són majoritàriament persones blanques i europees, així com en moltes ocasions de gènere masculí i ubicades socialment —a excepció dels policies— en posicions privilegiades. I és que no podem passar per alt el domini que els homes —i en mesura creixent també les dones— blancs de classe alta acomodada presenten en els càrrecs de les institucions públiques.

Aquesta realitat ens permet retornar a la qüestió del *lugar de fala* —assenyalada per Ribeiro— o del *standpoint view* —tractat per Hill Collins—¹⁸⁵. A partir de les seves reflexions podem analitzar les característiques que defineixen l'espai social que ocupen

¹⁸⁵ Vid. l'apartat 3.b de la Introducció.

els operadors que intervenen en el camp jurídic, qüestionant la dificultat que aquestes factors comporten per als agents jurídics respecte al seu correcte abordatge de les desigualtats. Si l'espai social des del que els operadors actuen en el camp jurídic està configurat pel seu color de pell, nacionalitat, classe social, gènere i orientació sexual — entre d'altres factors—, aquestes circumstàncies els situen en una localització propera als grups privilegiats i no als marginalitzats. Intervenent, consegüentment, determinats per les experiències i els coneixements adquirits precisament per l'espai social que ocupen, quelcom que els fa participar en el camp jurídic des de determinades premisses, aprenentatges i coneixements. Moldejats, per una banda, per processos psicològics conscients i voluntaristes (més o menys compromesos amb el combat contra les desigualtats), i per l'altra, per forces i estructures que configuren el seu univers particular i que s'escapen dels processos lligats a la consciència, els quals poden estar determinats també pel racisme, el sexisme o el classisme estructurals que configuren la (seva) normalitat.

El *pes processal* de la figura de l'operador jurídic allunya al subjecte social (i a la seva experiència) del procés, donat el paper protagonista del primer i la rel·legació que pateix el segon. Pitch reflexiona sobre com aquesta característica es dóna de forma particularment evident quan s'utilitza el dret penal per combatre la desigualtat de gènere:

La relegitimación de la justicia penal, de su lógica, sus discursos y sus símbolos, juega en contra de la política, la margina, e incluso corre el riesgo de negar o, al menos, de no reconocer la subjetividad femenina, reduciéndola a una simple invocación de ayuda de un grupo social reconstruido como débil y vulnerable» (Pitch, 2014, p. 25).

La rel·legació de la racionalitat del subjecte afectat al procés en relació a la racionalitat jurídica que el presideix comporta que, per una banda, s'exclouin la seva cooperació i iniciatives¹⁸⁶ (Bodelón i Bergalli, 1992, p. 69) i, per altra banda, s'empenti a aquest a delegar la seva representació en agents que poden tenir importants dificultats per entendre el conflicte estructural en el que està inserit el plet en el que actuen o que directament poden no tenir cap interès en comprendre'l. El desplaçament de l'afectat i de la seva experiència ve marcat per la delegació de la representació jurídica en actors situats en una posició tècnica i que poden no tenir cap relació de compromís respecte a les lluites socials que han permès construir el dret antidiscriminatori en el que inserten

¹⁸⁶ Per exemple, en relació al disseny de l'estratègia jurídica o a l'hora de determinar els objectius que es pretenen assolir amb el procés.

la seva actuació professional. La conseqüència de tot això rau en que el funcionament del sistema judicial compta amb una important limitació vers la comprensió de determinades realitats, el que afecta a l'efectivitat i l'eficàcia dels recursos jurídics a l'hora d'abordar els problemes derivats de les desigualtats.

Aquestes reflexions ens introdueixen una altra crítica vers el dret antidiscriminatori, en aquest cas relacionada amb la neutralitat i imparcialitat del dret, tant la configurada pels textos jurídics com la que reverteix la pràctica jurídica. Des d'una visió formalista del dret ocupada principalment en observar les condicions de validesa de les normes i les seves formes de producció, es tendeix a minimitzar la configuració política del dret i dels operadors que hi intervenen, entenent que el dret es desenvolupa a través de dinàmiques que s'entenen no *contaminades* per consideracions externes al propi ordenament. Aquestes teories tendeixen a col·locar els operadors jurídics —en especial als jutges, però també als fiscals, als policies i demés funcionaris de l'administració de justícia—, en un lloc de distanciament que els hauria de configurar com a imparcials.

Aquesta imatge d'imparcialitat i neutralitat ha estat criticada per entendre's que no s'ajusta a la realitat. Com a producte social i històric, el dret no estaria configurat des de l'objectivitat sinó que dependria d'epistemologies específiques i perspectives concretes que són construïdes i construeixen la realitat social d'acord amb paràmetres particulars. La pretesa neutralitat es configuraria com un mecanisme de legitimació de l'activitat judicial, del dret, de l'Estat i, en conseqüència, dels interessos econòmics i polítics dels grups dominants que aquest últim pretén preservar¹⁸⁷.

Per part dels estudis feministes s'ha assenyalat en múltiples ocasions la *falsa* imparcialitat i neutralitat del dret, identificant la perspectiva masculina que permea l'àmbit jurídic:

El análisis feminista del derecho ha conducido a entender como una “construcción” el denominado sujeto del derecho, el cual sería un sujeto autónomo, neutro y sin dependencias. Esta construcción procede de la asunción del punto de vista del hombre blanco, adulto y propietario como modelo normativo, apartando de tal modelo todo aquello que sea diferencia y marginándolo. Es así como la igualdad se transformaría en asimilación: “Gozarás de mis derechos si devienes como yo soy” (PITCH, 1991, p. 223 ss.). Este modelo inicial se ha visto ampliado durante la historia de las demandas sociales; sin embargo, la referencia a dicho modelo se percibe claramente todavía. Y han

¹⁸⁷ Com hem assenyalat en el primer capítol, en el nostre àmbit d'estudi aquesta ha estat una crítica sostinguda per autors com Mills o autors com Pateman, els quals han abordat les bases teòriques i el desenvolupament polític i jurídic del contractualisme des de la perspectiva racial i de gènere, respectivament (vid. 1.3., *supra*).

sido precisamente tales demandas sociales, como las de las mujeres, las que han desvelado la existencia de dicho modelo, puesto que han puesto de manifiesto las contradicciones y la naturaleza de los principios de un derecho liberal (Bodelón i Bergalli, 1992, p. 50).

Pitch ens assenyala a *Un diritto per due. La costruzione giuridica di genere, sesso e sessualità* (1998) la confrontació entre la perspectiva que defensa la suposada neutralitat del dret i la que la crítica. Existiria una corrent que des d'un context intel·lectual fonamentat en la *filosofia política i jurídica liberal* defensa la neutralitat del dret —i, en conseqüència, la seva legitimitat—, el que permetria que es poguessin utilitzar els recursos jurídics com a instruments generadors o possibilitadors de l'alliberament per a les dones. L'accés al dret en igualtat de condicions i el fet de poder emprendre accions jurídiques per a fer valer els seus drets en esferes jurídiques que històricament les hi havien estat vetades (com la maternitat, la sexualitat, la família, etc.), comportaria el reconeixement de la seva igualtat i la seva llibertat per a decidir com a éssers autònoms deslliurats de la tutela dels homes. Però, per altra banda, Pitch apunta els posicionaments que defensen que aquesta visió de la capacitat igualadora del dret està fonamentada en una falsa idea de neutralitat jurídica. En aquest cas, el dret estaria configurat sota paràmetres pensats i executats pels dominadors, de manera que la capacitat d'actuar lliurement dels dominats es configuraria com una fal·làcia. La presunta igualtat entre els diferents actors que utilitzen el dret no existiria realment, ja que el dret deixaria moure's als subalternitzats només dins dels marges dissenyats pels subalternitzadors, sent aquests marges construïts sota paràmetres que limitarien la capacitat transformadora del dret¹⁸⁸:

El contrato es la forma, dice Pateman, no sólo de dar legitimidad a la subordinación de las partes, supuestamente libres e iguales, a una autoridad, sino también el modo de constituir la moderna subordinación de las mujeres a un derecho ya no paterno, o sea fundador (mejor, legitimado) en la autoridad del padre (y por lo tanto, sobre el estatus de padre), aunque siempre masculino, en tanto que «fraterno» (Pitch, 2003, pp. 40-41).

En definitiva, aquestes crítiques apunten a la falsa neutralitat del dret i dels operadors que intervenen en el seu desenvolupament, ja que pensar que el dret és imparcial desmereix, com assenyala la jurista afrobrasileira Ana Míria dos Santos Carvalho

¹⁸⁸ Pitch recorda també les crítiques al dret portades a terme des de la perspectiva de la classe treballadora, en gran part sostingudes pel marxisme. Des d'aquests posicionaments s'ha qüestionat la llibertat del treballador a l'hora de vendre la seva força de treball al capitalista a canvi d'un salari, el que es constitueix com una forma presidida per la llibertat d'elecció de les dues parts però que *amaga i perpetua la desigualtat de condicions* que caracteritza la relació entre el treballador i el propietari dels mitjans de producció, sent aquest últim el que determinarà els termes del contracte de la manera que millor li escaigui (2003, p. 40).

Carinhanha, que «el sistema de justícia [...] no treballa només amb sabers tècnic-jurídics, sinó que treballa amb sabers descriptius, amb sabers explicatius i amb sabers normatius que es donen inclús fora de l'àmbit jurídic» (Santos Carvalho, 2020). La presència de tots aquests sabers en el desenvolupament del procés jurídic posa en tela de judici la falta d'imparcialitat que domina la pràctica jurídica, donada l'influència dels contextos econòmic, polític, social i cultural en la capacitat interpretativa que els operadors jurídics poden presentar davant l'examen d'una situació conflictiva sobre la que han d'intervenir. Quelcom que ens remet a la qüestió ja abordada relativa a l'espai social des del que actuen els operadors.

Totes les limitacions assenyalades afecten directament a la valoració que mereix la capacitat transformadora del dret antidiscriminatori i dels drets humans positivitzats, ja que la seva configuració, en sí mateixa, configura les possibilitats emancipatòries dels integrants dels grups subalternitzats dins un marc preestablert de relacions sociopolítiques que sovint xoca amb els objectius declarats per la norma. Així:

Los derechos «fundamentales» o «humanos», pese a ser un producto de la cultura occidental delimitable históricamente, son actualmente objeto de un uso acrítico, abusivo y autista en relación a otras formas de entender la dignidad humana distintas a la hegemónica de la cultura moderna. Esta observación inicial vale para quienes recurren hipócritamente a los derechos humanos como forma de legitimación de los intereses económicos y geopolíticos de los estados *centrales* del orden mundial pero también puede ser aplicada a quienes, desde posiciones posibilistas, sostienen que sólo a través de ellos es posible expresar una política de resistencia contra la opresión (Giménez Merino, 2009, p. 11).

Les característiques concretes que defineixen els marges del camp jurídic comporten un enquadrament del dret antidiscriminatori sota paràmetres que tendeixen a despolititzar la desigualtat i a individualitzar el conflicte, el que col·labora al manteniment de l'ordre dominant. I és que aquest *individualisme nortcentrista* que defensa la «dicotomia exagerada entre individuo y sociedad» (*ibid.*) afecta de forma capital la capacitat transformadora dels drets humans i posa en qüestió el primer dels avenços derivats del dret antidiscriminatori —i que hem assenyalat a l'inici del capítol—, consistent en la incorporació de la concepció intergrupala de les desigualtats. Com explica Añón Roig:

Por ello, el concepto de discriminación utilizado en los textos legislativos y jurisprudenciales supone que la discriminación es un conflicto entre individuos concretos y tiende a convertir el problema en una cuestión intersubjetiva (Rubio, 2003). Aunque hay avances, la lógica de la igualdad desarrollada por la vía de mecanismos judiciales, como escribe Squire (2009, p. 507), se encuentra encorsetada en un modelo de igualdad individualizado, escasamente preparado para

implementar un concepto de igualdad *group-based* y hacer frente a aspectos estructurales de discriminación más complejos, como es el caso de la discriminación interseccional (Añón Roig, 2013, p. 4).

Existeix, doncs, una clara dificultat jurídica a l'hora d'abordar la desigualtat com un problema sistèmic i estructural, tot i que el dret hagi arribat a reconèixer aquestes dimensions en determinats textos jurídics. Com acabem de veure, la jurista María José Añón Roig és una de les autores que ha identificat aquestes limitacions quan assenyala que l'evolució legislativa i jurisprudencial —tant la internacional com l'estatal— no acompanya suficientment el desenvolupament teòric-doctrinal respecte a l'estudi de les desigualtats, considerant la capacitat crítica del sector acadèmic molt superior a la que destil·len els instruments jurídics. A l'article «Principio antidiscriminatorio y determinación de la desventaja» (2013), l'autora afirma que «en el razonamiento sobre la cláusula antidiscriminatoria se dan elementos que obligan a superar la visión dicotómica sobre las clases de discriminación y a comprender que la distinción entre la discriminación directa e indirecta resulta limitada e insuficiente para captar los patrones sociales de discriminación o las estructuras de dominación», considerant necessari assumir jurídicament arguments que «encuentran su sentido y origen en enfoques que precisan tener en cuenta la discriminación sistémica o estructural y la perspectiva de la interseccionalidad en los procesos discriminatorios» (Añón Roig, 2013, p. 130).

També Barrère Unzueta assenyala les limitacions de la dicotomia entre discriminació directa i indirecta en funció de les dificultats que presenten aquestes categories per a identificar l'estructuralitat de les formes d'opressió:

De esta manera, el binomio discriminación directa-indirecta eclipsa y relega, para el Derecho, un fenómeno que, con una expresión acuñada fuera del contexto jurídico disciplinar, se suele denominar discriminación estructural, discriminación sistémica, discriminación institucional, discriminación difusa, etc. Un fenómeno que, al igual que la discriminación indirecta, utiliza las constataciones sociológicas pero que, a diferencia de lo que se denomina discriminación indirecta, resulta inimputable a comportamientos o prácticas individualizadas y concretas (Barrère Unzueta, 2001, p. 9).

D'aquesta manera, la inserció de la comprensió estructural de la desigualtat en el model jurídic de tradició liberal certament el convulsiona —arribant a fer-lo trontollar—, però sense aconseguir transformar-lo suficientment com per a proporcionar solucions eficaçment emancipadores. Com veurem al proper capítol, a la pràctica jurídica, «las características y la indeterminación de la discriminación estructural aumentan las

dificultades del proceso judicial como medio de superación de este tipo de discriminación o incluso de compensación de injusticias» (Añón Roig, 2013, pp. 130-131).

En conclusió, la normativitat antidiscriminatòria i la pràctica jurídica no han estat capaçes d'absorbir correctament la dimensió estructural del racisme. L'identifiquen, per contra, com un fenomen caracteritzat per la perpetració d'actes aïllats, que es manifesten a través d'accions directes constatables empíricament i que són portades a terme per individus concrets.

La concepció del racisme que se'n desprèn d'aquesta configuració és que la reproducció del fenomen està lligada a subjectes que es considera que es troben fora de la normalitat i l'harmonia social. Els perpetradors són tractats pel dret com subjectes socialment inadaptats o, fins i tot, amb algun tipus de dèficit intel·lectual o cognitiu. De la mateixa manera, la comprensió jurídica del racisme l'aborda de forma estereotipada i fragmentada, ja que l'analitza des d'una vessant comportamental de l'individu i no com una estructura d'opressió. En definitiva, la configuració actual del dret antiracista ens mostra fins a quin punt el dret tracta el racisme com la materialització d'un comportament socialment excepcional ocorregut dins d'una realitat que funciona sota paràmetres d'igualtat i no discriminació. És a dir, com apunta Almeida (2019), el racisme és tractat, predominantment, com una *anormalitat social* pròpia d'una *desviació del caràcter* i no com una forma normalitzada de racionalitat que impera a la realitat social.

Alhora, existeix una important dificultat per a entendre que les percepcions que utilitzen els operadors jurídics per a analitzar la realitat social estan construïdes en base a aquestes determinacions. No es té en compte que tant els textos legals com la pràctica jurídica estan influenciats per condicionants que dificulten el procés de desnormalització del racisme. Per tant, quan el dret antidiscriminatori s'inserta en els ordenaments jurídics ho fa a través d'una sèrie de fórmules jurídiques i d'un tipus de pràctica que recurrentment devaluen l'anàlisi de la desigualtat intergrupala i estructural, el que acaba protegint les interpretacions de la realitat social que beneficien els integrants dels grups socials que ocupen posicions hegemòniques.

Aquestes crítiques ens porten a recuperar les reflexions de Bourdieu i a reflexionar sobre com el camp jurídic es configura com un espai *estructurat* per les desigualtats i *estructurant* de les mateixes. Estaríem parlant d'un dret que està estructurat pel racisme

per causa del seu procés de construcció, de les característiques actuals derivades del seu procés posterior de desenvolupament i de la posició social, econòmica i política que ocupen els operadors jurídics que l'executen. Alhora, el dret estructura racialment —i racistament— la realitat social que aborda, per causa del poder simbòlic de nominació que ostenta. Per tant, el dret tindria importants limitacions per a combatre les desigualtats ja que presentaria vicis d'origen que el farien *estructuralment inadequat* per al seu tractament (Pitch, 2003, p. 46), al mateix temps que serviria com un important element de configuració i legitimació racista de la realitat social.

Les mesures antidiscriminatòries topen amb el problema d'un dret que, tot i presentar-se com a neutral, universal i abstracte, enmascara una perspectiva capitalista, blanca, europea, masculina i heterosexual de la realitat social, tant pels seus orígens, naturalesa i estructura actuals, com per la seva dependència d'operadors que estan inserits en una realitat caracteritzada per les desigualtats i que tenen importants dificultats per a detectar-les. En relació al racisme, el dret l'acaba identificant com un acte de violència contra una persona concreta i portat a terme puntualment per una altra que actua des de la irracionalitat. Aquesta definició s'allunya, doncs, de la comprensió estructural del racisme, la qual el concep precisament com una part de la normalitat social, política, econòmica i, també, jurídica.

3.2.2. La controvèrsia sobre la incorporació al dret de la comprensió interseccional de les formes d'opressió

Una altra qüestió que mereix ser analitzada és la controvertida integració en el camp polític-institucional, i específicament, en el jurídic, de la *interseccionalitat* com a criteri teòric i metodològic per a identificar la interrelació entre les distintes formes d'opressió.

La identificació d'aquesta interrelació ha estat una qüestió present al llarg de la història dels moviments socials antiracistes. En el segon capítol de la investigació hem explicat com durant els segles XIX i XX es van forjar a Estats Units aliances entre els moviments antiracistes i els abolicionistes, sufragistes, feministes, sindicalistes, socialistes, comunistes i antimilitaristes. Figures com la de Sojourner Truth, Harriet Tubman, Ida B. Wells-Barnett, A. Philip Randolph o W.E.B. Du Bois entenien el racisme com un fenomen interconnectat amb desigualtats generades pel masclisme i el capitalisme. La important relació entre el moviment negre i la CPUSA i la AFL-CIO s'emmarquen també en aquesta visió interconnectada de les opressions fonamentades en

classe i raça¹⁸⁹. De la mateixa manera, la posició política dels principals líders afroamericans dels anys cinquanta i seixanta del segle XX —ens referim a figures com Martin Luther King o Malcolm X— els va portar a discutir el projecte econòmic, polític i social hegemònic. Més recentment, el moviment *Black Power* —amb figures com Bobby Seale o Angela Davis— estava ubicat en un espectre polític situat entre el socialisme i el comunisme, el que demostra la seva preocupació vers la connexió entre el racisme, el capitalisme i el militarisme¹⁹⁰.

Precisament Davis és una de les més destacades integrants del *Black Feminism*¹⁹¹, moviment que va ser clau als anys vuitanta del segle XX per a convertir la *interseccionalitat* en un instrument teòric i metodològic que permetés afrontar les desigualtats de forma interrelacionada. La pensadora afroamericana va publicar l'any 1981 *Women, Race and Class*, obra que descriu la connexió entre el racisme, el sexisme i el capitalisme, i que ha gaudit d'una de gran repercussió entre els moviments emancipatoris. També l'any 1981 la pensadora afroamericana bell hooks va publicar *Ain't I a Woman*, obra en la que es desenvolupen idees anàlogues al contingut del terme *interseccionalitat*.

Però no va ser fins l'any 1989 quan la jurista afroamericana Kimberlé Crenshaw va encunyar aquest concepte a *A Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminism Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*, fent-ho precisament amb l'objectiu de resaltar la invisibilitat jurídica de les múltiples dimensions d'opressió que patien les treballadores afroamericanes (en concret, de la companyia General Motors). Amb el concepte d'*interseccionalitat* va procurar introduir en el camp del dret la comprensió de la interacció que presentaven les estructures opressores fonamentades en la raça, el gènere i la classe¹⁹².

El desenvolupament del terme a través de les obres d'autores com bell hooks, Angela Davis o Patricia Hill Collins, entre d'altres, ha permès continuar aprofundint en les connexions entre les diferents formes d'opressió, establint una matriu colonial entre

¹⁸⁹ Vid. 2.1.1., *supra*.

¹⁹⁰ Vid. 2.2.1, *supra*.

¹⁹¹ Expressió amb la què es coneix al feminisme negre estatunidenc.

¹⁹² Segons la pensadora colombiana Mara Viveros Vigoya, Crenshaw va procurar introduir a través del seu treball «un concepte d'ús pràctic per a analitzar omissions jurídiques i desigualtats concretes» (2016, p. 5).

aquestes¹⁹³. Actualment, la pensadora brasilera Carla Akotirene ens recorda com des del feminisme negre es considera imperatiu concebre l'existència d'aquesta matriu en les relacions de poder en les quals estan imbrincades les diverses estructures dinàmiques d'opressió (Akotirene, 2018, p. 19). L'autora assenyala com les seves precededores conceben el racisme, el sexisme i la pobresa que pateixen els no blancs com a fenòmens que tenen la seva gènesi en el colonialisme i l'esclavitud, recordant que els esclavitzats eren menystinguts per motius racials, però subalternitzats de formes distintes d'acord al seu gènere, sempre en benefici del desenvolupament del capitalisme (Akotirene, 2019, p. 40).

Tanmateix, la popularitat que va assolir el terme va propiciar, més enllà de destacats beneficis per a les lluites i moviments emancipatoris, un desenvolupament posterior del concepte que es va escapar del control de les seves primeres pensadores. Un excel·lent exemple és la integració del concepte al camp jurídic internacional. La *interseccionalitat* va aparèixer en el context del dret internacional mitjançant la Conferència de Durban de 2001, el que va generar una important popularització del terme —tant acadèmica com socialment— però també una utilització desubstancialitzada del mateix amb el consegüent efecte despolitizador.

A *Interseccionalidade* (2018), Akotirene critica l'«apropiació intel·lectual indeguda» (pp. 23-24) de les teories i epistemologies pròpies del feminisme negre, el que s'hauria traslladat a polítiques públiques en forma de mesures antidiscriminatòries que diuen integrar una perspectiva interseccional però que acaben desposeïnt a aquest concepte del seu significat original. Akotirene argumenta la contradicció que suposa que el dret defensi l'utilització del terme en el camp punitiu, quan la teoria interseccional ha estat desenvolupada en el sí del pensament de feministes negres crítiques amb el sistema de justícia o que, com és el cas d'Angela Davis, són directament abolicionistes penals¹⁹⁴. Precisament Davis és una de les autores que ha denunciat la contradicció que suposa que la *interseccionalitat* s'hagi integrat en un camp —el jurídic— que històricament ha

¹⁹³ L'origen colonial de les formes d'opressió ja havia estat identificada amb anterioritat. Per exemple, quan Carmichael i Hamilton abordaven el racisme institucional a *Black Power* (1968) el caracteritzaven com una manifestació de colonialisme interioritzat de les institucions.

¹⁹⁴ De fet, a *Ó Pai, Prezada* (2019), obra en el que Akotirene aborda els elements configuradors del funcionament del sistema penitenciari femení de Salvador de Bahia al Brasil, l'autora analitza com la raça, la classe i el gènere estan presents en la confecció estatal d'artefactes penals per a abordar la realitat social: «Crec que la presó és la quimera indispensable de l'Estat, vista la necessitat d'aquest, com a regulador de la pobresa, en moments de conflictes amb els grups dominants i esgotament de les relacions productives, de suprimir la parcel·la femenina, no abarcada pel sistema capitalista-racista, escollint com crims totes les estratègies rentables de les capes socials desfavorides» (Akotirene, 2019, p. 23).

utilitzat criteris discriminatoris i que ha estat condemnat políticament al llarg de la història pel seu caràcter opressor i repressor¹⁹⁵. Més recentment, la pensadora afrobrasileira Juliana Borges també reflexiona sobre com la desigualtat racial està alhora connectada a dinàmiques jurídiques racistes, tot i presentar-se declaradament com a neutres de contingut racial. Borges ens parla, doncs, de la política criminal racista de la mateixa manera que ho fan Davis o Alexander, recordant-nos que parlar de racisme significa parlar també de presons, drogues, delinqüència, polítiques punitives i dret penal.

En el nostre entorn, Bodelón reflexiona també sobre aquestes contradiccions. L'autora assenyala l'existència d'un problema de legitimació en l'ús del dret penal per part de les polítiques antidiscriminatòries, en atenció als instruments repressius que porta aparellats, històricament, aquesta branca del dret. I es fa ressó del problema en termes interns al moviment feminista: «la contradicción que supone la utilización del derecho penal por movimientos sociales críticos respecto de la naturaleza represiva de ese mismo derecho penal ha sido abordada como una cuestión conflictiva dentro del movimiento feminista» (Bodelón, 1998, pp. 126-127). L'autora destaca el paper que ha ocupat el dret penal en els processos de sotmetiment de les dones, assignant-lis rols socials caracteritzats per la debilitat, la falta de capacitat autònoma i la dependència.

Més en general, l'utilització d'instruments penals per part del dret antidiscriminatori resulta contradictòria si tenim present que històricament han estat funcionals a la minoració de les classes treballadores, tal i com apunten Bodelón i Bergalli al recordar que «el sistema jurídico-penal ha servido históricamente para reforzar intereses sociales de clase, expresados en diversas necesidades de control social» (1992, p. 45). També Capella identifica la presència del dret penal com un instrument que ha servit per a criminalitzar i perseguir les situacions derivades de la precarització social:

De un lado el derecho penal es utilizado para reprimir la protesta social generada por la minoración del trabajo. En definitiva se tiende a criminalizar las situaciones de paro laboral (además de culpabilizarlas en otros planos). Ello se hace de forma indirecta, a través de ciertas conductas a que se ven abocados quienes padecen duramente la falta de trabajo. La ocupación de viviendas, ciertas modas juveniles o marginales, la propia inmigración ilegal, los alborotos expresivos de tensión social o la delincuencia menor (menudeo de droga o de tabaco, juegos ilegales, etc.) son objeto directamente de la represión penal, que en algunos países —aquéllos

¹⁹⁵ Vid. 2.2.1., *supra*.

donde el garantismo jurídico-penal ha penetrado sólo epidérmicamente— puede ser masiva (Capella, 2001, pp. 279-280).

Aquestes crítiques ens han de portar a qüestionar la consistència dels avanços jurídics que tendeixen a marginalitzar el paper de les regles econòmiques en la jerarquització dels rols socials, al limitar la connexió existent entre els factors de classe i les desigualtats de gènere, raça o sexualitat (Giménez Merino, 2014). De fet, no podem passar per alt que les discriminacions derivades de les desigualtats econòmiques han estat gairebé invisibilitzades en l'actual configuració del dret antidiscriminatori¹⁹⁶. En aquest sentit, Morondo defensa que la classe social ha estat una categoria excluida del dret antidiscriminatori, donat que l'Estat i el dret únicament han reconegut la condició o capacitat econòmica com un requisit per a l'accés a serveis socials assistencials, configurant un tipus d'aproximació institucional que es centra en les conseqüències de les desigualtats econòmiques i no en les causes de les mateixes. L'autora assenyala que aquesta situació és una mostra de com el dret es centra en els subjectes vulnerabilitzats i no en les causes que han portat a aquests a la situació de vulneració de drets. I aquest baix grau de reconeixement de la classe social com a categoria discriminatòria es configura com un element que dificulta la comprensió de la intervenció de les desigualtats econòmiques en la configuració de les discriminacions racistes¹⁹⁷.

Aquests anàlisis crítics denuncien les dificultats que presenta el camp del dret a l'hora de qüestionar les dinàmiques jurídiques d'arrel eurocèntrica, masculina i elitista que històricament han produït i reproduït les estructures interrelacionades de dominació (de classe, raça, gènere, etc.) i que, precisament, han col·locat als integrants dels grups subalternitzats en la posició de reclamar la intervenció de les lleis antidiscriminatòries.

¹⁹⁶ Certament existeixen algunes disposicions jurídiques que es podria entendre que inclouen la classe social com a categoria a ser protegida de les discriminacions. En aquest sentit, la DUDH cita l'*origen social* i la *fortuna* com a característiques que no poden fomentar la discriminació. Els Pactes internacionals assenyalen l'*origen social*, la *posició econòmica* o *qualsevol altra condició social*. La Conferència de Durban reconeix que les víctimes de racisme poden patir formes múltiples o agreujades de discriminació per motius connexes com l'*origen social* o la *situació econòmica*. El Protocol núm. 12 prohibeix la discriminació per *origen social* i *fortuna*. La Carta dels Drets Fonamentals de la Unió Europea estableix la clàusula antidiscriminatòria respecte a les categories com l'*origen social* i el *patrimoni*, categoria aquesta última que, segons Morondo (2019), possiblement s'aproparia més al concepte de classe social. Per la seva banda, en el context espanyol la CE parla només de *circumstància social* en el seu article 14, mentre que la legislació antidiscriminatòria no aborda categories anàlogues o properes a la classe social.

¹⁹⁷ Les crítiques assenyalades ens permeten també reflexionar sobre com el dret ha estat emprat històricament per a reprimir les col·laboracions entre els moviments socials que combatien la desigualtat racial, de gènere i de classe. Durant el recorregut històric portat a terme en el segon capítol hem comprovat especialment com la visió interconectada de raça i classe ha procurat ser minimitzada o directament eliminada en el sí de les reivindicacions dels moviments negres, així com de les propostes jurídiques que havien de donar resposta a les seves estratègies de pressió social.

Des d'aquestes perspectives crítiques s'ha assenyalat la forma inexacta a través de la qual tant els legisladors com els tribunals —ambdós tradicionalment ocupats per homes blancs de classe alta— han manipulat el significat del terme *interseccionalitat* i han acabat trasgiversat-lo, allunyant-lo del seu objectiu original. La detecció d'aquestes contradiccions i limitacions és el que condueix a les autores assenyalades a establir la connexió entre l'existència d'una matriu colonial en les distintes formes d'opressió, per una banda, i el tipus de metodologies que s'utilitzen per a formular les respostes a les desigualtats, per l'altra. Metodologies que predominantment —i no per casualitat— acostumen a dependre de les epistemologies d'arrel europea, masculina i elitista¹⁹⁸.

En concordança, autores com Akotirene entenen que el debat sobre la *interseccionalitat* passa, en gran mesura, per discutir les epistemologies hegemòniques, proposant la recuperació de les *silenciades*:

Segons la profecia *iorubá*, la diàspora negra ha de buscar camins discursius atenent als acords establerts amb els avantpassats. Aquí, en consultar a qui m'és degut, *Exu*, divinitat africana de la comunicació, senyor de la *encruzilhada*¹⁹⁹ i, per tant, de la interseccionalitat, aquest respon amb la seva saviesa sobre quant de temps la llengua esclavitzada ha estat amordaçada políticament, prohibida de tocar el seu idioma, beure de la seva pròpia font epistèmica creuada de ment-esperit (Akotirene, 2018, p. 20).

L'autora s'acull a la *desobediència epistèmica* de Walter D. Mignolo, important figura del moviment decolonial llatinoamericà. Aquesta desobediència que ha de permetre entendre la realitat social des de formes de pensar que vagin més enllà de les epistemologies jurídiques d'arrel eurocèntrica:

A partir d'aquesta perspectiva, d'aquest horitzó hermenèutic, el què es proposa és, inicialment, un abordatge problematitzador del discurs hegemònic sobre els Drets Humans, considerant com hegemònic el reconeixement, l'afirmació i la seva defensa elaborada per la matriu liberal

¹⁹⁸ L'origen d'aquestes crítiques s'emmarquen en el pensament decolonial llatinoamericà de les dècades dels anys cinquanta i seixanta del segle XX, corrent a través de la qual es qüestionen les limitacions derivades de la cultura jurídica eurocèntrica. Segons apunta la jurista brasilera Ivone Fernandes Morcillo Lixa —recolzant-se en el pensament del jurista David Sánchez Rubio—, les limitacions del dret derivades d'aquesta matriu colonial són diverses: 1) són *epistemològiques* perquè la lògica jurídica és iuspositivista, «limitada al camp normatiu i tancada en relació amb el món social que construeix el dret a la pràctica»; 2) són *axiològiques* perquè el dret reconeix «valors morals i ètics produïts per l'Estat i els seus agents», marginalitzant-ne d'alternatius i reproduint un ordre que proporciona respostes punitives als conflictes socials i a les necessitats humanes; i 3) són *culturals* perquè el dret reconeix «com a única possibilitat civilitzadora el padró de vida liberal individualista que cal imposar com a forma homogènia d'ordre polític, jurídic i social» (Fernandes Morcillo, 2018, p. 22).

¹⁹⁹ En català, seria traduïble com *cruïlla de camins*, però s'ha volgut respectar el terme original en portugués pel pes semàntic del que gaudeix el concepte *encruzilhada* a la cultura afrobrasileira.

eurocèntrica que nega i oculta altres llenguatges i significacions sobre el Dret i sobre l'Humà (Fernandes Morcilo Lixa in Ferreira Santos, 2018, p. 21).

Tornant a Akotirene i la seva interpretació del concepte d'*interseccionalitat*, aquesta *cosmovisió occidental*, concebuda per l'autora com una «patologia històrica», té com a conseqüència una comprensió fragmentada i jerarquitzada de les formes a través de les quals es sotmet als integrants dels grups socials minorats, estratificant-los:

Localitza només discriminacions i violències institucionals contra indígenes, immigrants, dones, negres, religiosos del candomblé, grassos i grups identitaris diversificats», [...] imposant aquestes al·legories humanes d'Altres, diferenciades en l'aparença [...] (Akotirene, 2018, p. 35).

Aquest recorregut per mirades *altres* respecte a la nostra té la finalitat de prendre distància respecte la utilització jurídica del terme *interseccionalitat* un cop desproveït del seu contingut transformador. El seu desenvolupament jurídic ha generat conseqüències contràries al propòsit original de construir un aparell sistemàtic procedent de les formes de discriminació identificades pels diferents moviments socials. El dret ha generat la construcció d'identitats separades, obviant que la *interseccionalitat* no suposa la identificació de múltiples identidades sobreposades, sinó que es configura com una *lent analítica* sobre els efectes que aquestes identitats tenen en la interacció de les estructures d'opressió (*ibid.*, p. 63).

El dret ha participat de forma decisiva en la configuració de les identitats com a concepcions monolítiques, recaient en l'essencialisme identitari. Oblida, per una banda, que aquestes identitats són construccions posteriors a les relacions socials i de poder que les han generat i, per l'altra, que estan compostes per subjectivitats personals i per *categories abstractes*. Com assenyala la filòsofa afroamericana Patricia Hill Collins, posar l'atenció en les diferències identitàries deriva en la jerarquització dels eixos d'opressió i en la conseqüent competició entre els grups socials cada cop més dividits en identitats específiques. De la mateixa manera, Akotirene assenyala que l'interès no hauria de residir en les diferències sinó en les desigualtats imposades per la matriu d'opressió (2018, p. 50), entenent que la *interseccionalitat* pregona «en defensa de la identitat política i no de la política de les identitats» (*ibid.*, p. 35). Per tant, davant d'aquestes limitacions, des dels moviments emancipatoris antiracistes afroamericans i llatinoamericans es pretén retornar a la idea de que la *interseccionalitat* és un criteri epistemològic que vé a assenyalar la presència d'una matriu colonial en les distintes

desigualtats, i no un terme que hagi de servir per a sumar discriminacions d'acord amb les categories opressives que pateix una persona.

Més a prop, trobem reflexions similars sobre com la integració política i jurídica del diferencialisme ha acabat per forçar la definició de grups *compactes*, especularment al «surgimiento de esencialismos de la identidad que sustituyen el examen histórico y empírico de las instituciones criticadas por la afirmación de ideas estáticas de la identidad impermeables a la dinámica histórica» (Giménez Merino in Estévez Araújo, 2013, p. 117). L'autor assenyala que aquests processos s'han donat en un context polític-social caracteritzat per la *mundialització del capitalisme*, sent aquest propici per a activar «reacciones resistentes a lo que muchos perciben como amenazas de disolución identitaria (pérdida acelerada de tradiciones, vínculos personales y certezas), con una reafirmación importante de las diferencias culturales —ya sean religiosas, nacionales, o sexuales—» (*ibid.*, p. 116). Amb el consegüent efecte de «una intensa individualización social, bajo el paraguas de la institucionalización formal de la tolerancia —el respeto ficticio hacia “el otro” basado en una mirada jerárquica de quien tolera hacia el tolerado—» (*ibid.*, p. 117), el que col·labora al procés d'*atomització social* que està més proper a l'*exclusió* que a l'*inclusió* (Giménez Merino, 2012b, p. 2). En últim terme, aquesta essencialització identitària comportaria una limitació substancial del dret antidiscriminatori.

Morondo (2019) també crítica la integració jurídica i política del concepte. Per a l'autora, sent la *interseccionalitat* una perspectiva d'anàlisi que hauria de servir per a comprendre la complexitat de les formes a través de les quals es materialitza la desigualtat, així com per a abordar com interaccionen les diferents formes d'opressió i dissenyar formes d'intervenció més efectives, acaba sent gestionada per les actuals polítiques identitàries de forma que generen competitivitat entre els subgrups socials i beneficien als més ben posicionats en aquesta disputa.

Davant d'aquests escenaris, les autores i autors consultats assenyalen la necessitat de recuperar el contingut original del concepte *interseccionalitat* i, tal i com defensa Viveros Vigoya, entendre'l com «la expresión utilizada para designar la perspectiva teórica y metodológica que busca dar cuenta de la percepción cruzada o imbricada de las relaciones de poder» (2016, p. 2). En altres paraules, es tractaria de no perdre de vista que «la raça és un element essencialment polític» (Almeida, 2019, p. 31).

En suma, l'absorció dels conceptes com *interseccionalitat* i *estructuralitat* s'ha portat a terme de forma limitada i ha acabat reforçant idees que són contraproductes des d'una perspectiva emancipatòria. Serà sota la llum d'aquests anàlisis —i dels portats a terme en els dos capítols anteriors— que passem a analitzar la pràctica jurídica en el proper capítol.

SEGONA PART

LA JUDICIALITZACIÓ DEL RACISME DES D'UNA ETNOGRAFIA DE LA PRÀCTICA JURÍDICA

CAPÍTOL IV. L'ENTRADA DEL CONFLICTE RACIAL AL CAMP JURÍDIC

4.1. Consideracions inicials

4.1.1. Les fases del procediment penal

El treball etnogràfic ens ha confirmat l'hegemonia de la jurisdicció penal en el tractament judicial del racisme²⁰⁰. Per tant, a continuació es realitza una descripció de les fases que configuren aquest tipus concret de procediment judicial. La següent exposició, però, no pretén ser detallada, sinó una explicació general que serveixi com a guia pel lector eventualment no familiaritzat amb el camp del dret penal, permetent-li d'aquesta manera situar dins del procés judicial les pràctiques que caracteritzen l'abordatge judicial del conflicte racial i que es descriuran posteriorment.

D'acord amb aquest propòsit, començem utilitzant la definició de Ferrajoli per a apropar-nos al procediment penal:

El proceso penal es la serie de actividades realizadas por la autoridad judicial en las formas y en los tiempos («rito») preestablecidos por la ley y dirigidos a la formulación, en forma de contradicción pública entre acusación y defensa, de un juicio consistente en la verificación empírica de la hipótesis acusatoria y en la consiguiente condena por los delitos imputados en ella, o bien en la confirmación de la presunción de inocencia del imputado (Ferrajoli, 2018, p. 121).

El primer requisit per a donar inici al procediment penal és, doncs, la comunicació a l'autoritat judicial de la comissió d'uns fets que podrien configurar-se com un il·lícit penal, és a dir, que podrien encaixar en alguna de les descripcions establertes en els tipus del Codi Penal. Aquests fets es solen comunicar als jutges a través de la presentació d'una *denúncia* per part de la persona afectada, d'una investigació policial autònoma o de la pròpia activitat indagativa de la fiscalia. El jutge que es fa càrrec de gestionar aquest primer tràmit serà un dels *jutjats d'instrucció penal* que existeixen en

²⁰⁰ Una tendència ja assenyalada al 3.1.2., *supra*. Durant el treball de camp, no hem observat cap cas vehiculat a través de la jurisdicció civil, mentre que la jurisdicció laboral ha estat escassament emprada, sent poc representativa a efectes de constituir objecte d'aquesta investigació. Les reclamacions administratives són més habituals, però no es vehiculen a través de procediment judicial, el que comporta que escapin del nostre àmbit d'anàlisi. Per últim, la desestimació de les reclamacions administratives vehiculades posteriorment a través de demandes presentades davant dels jutjats contenciosos administratius tampoc han comptat amb un volum suficient com per a ser objecte del nostre estudi.

la demarcació municipal corresponent²⁰¹. Aquest jutjat procedeix a emetre una resolució per la que *s'incoa el procediment judicial*, podent decretar: 1) L'*arxiu* del procediment (tècnicament denominat *sobreseïment provisional o lliure*) si el jutge d'instrucció considera que no és té (ni es podrà tenir) coneixement del presumpte autor de l'il·lícit, si entén que els fets denunciats no són constitutius d'infracció penal o, per últim, si arriba a la conclusió que no és ni serà possible acreditar la perpetració dels fets per falta d'indicis²⁰²; 2) L'obertura d'un procediment per l'enjudiciament de presumptes *faltes o delictes lleus* (les primeres estaven contemplades al Codi Penal amb anterioritat a la reforma del Codi Penal de 2015, mentre que els segons hi consten a partir de la citada reforma); o 3) L'obertura d'una investigació per a recollir i analitzar possibles elements de càrrec i descàrrec en relació a la presumpte comissió d'un *delicte menys greu o greu*²⁰³.

Quan es decreta que els fets poden ser constitutius d'un delicte lleu o d'una falta (d'il·lícits que no comporten penes privatives de llibertat) no es porta a terme una investigació judicial pròpiament dita. Només es realitzen diligències d'investigació senzilles, com per exemple actuacions a efectes d'identificació dels intervinents o de determinació de l'abast de les lesions físiques o els danys materials provocats (en el cas que n'hi haguessin). Fetes aquestes indagacions s'assenyala una data per a judici, sent els litigants els que el dia de la vista han de proporcionar els elements de prova dels que es vulguin fer valer per a acreditar la seva versió dels fets²⁰⁴.

Per contra, si el jutge entén que els fets poden ser constitutius d'un delicte greu, s'obre un procediment anomenat *diligències prèvies*. En aquests casos es porta a terme una investigació judicial dels fets en la que el jutge ordena la pràctica de *diligències d'investigació*, podent-se decretar d'ofici pel mateix jutge o a petició de la fiscalia i de

²⁰¹ En el cas de grans ciutats existeix un nombre elevat de jutjats d'instrucció (trenta-tres a la ciutat de Barcelona, per exemple), mentre que en ciutats menors el nombre de jutjats d'instrucció és proporcionalment inferior (podent comptar amb dos, tres, quatre o cinc jutjats d'instrucció aproximadament).

²⁰² Aquests supòsits resten establerts als articles 637 i 641 de la LECrim.

²⁰³ Per facilitar la lectura, a partir d'aquest moment ens referirem als *delictes menys greus* i *greus* sota l'única denominació de *delictes greus*, diferenciant-los d'aquesta manera dels *delictes lleus* i de les *faltes*.

²⁰⁴ Resulta necessari assenyalar que existeixen diferències entre els delictes lleus actuals i les antigues faltes. Tanmateix, utilitzem aquestes dues categories de forma conjunta per a denominar un tipus de procediment judicial que es configura a través de pràctiques similars. Principalment, pel fet de que no existeix fase d'instrucció pròpiament dita, sent les parts les que han d'aportar els elements de prova directament el dia de judici.

les parts (*defensa* i *acusació*). Aquestes diligències configuren l'etapa d'*instrucció* del procediment penal.

Durant la fase de diligències prèvies els litigants poden oposar-se a les peticions i argumentacions de l'altra part i de la fiscalia, així com a les decisions del jutge. En aquest últim cas, es poden recórrer les decisions judicials davant del propi jutge que les ha dictat a través del *recurs de reforma* o davant d'un òrgan jeràrquicament superior (l'Audiència Provincial corresponent) a través del *recurs d'apel·lació*. Entre les decisions judicials que es poden recórrer hi solen trobar-se les que deneguen o assenyalen la pràctica de diligències d'investigació, així com les que decreten el sobreseïment de la causa durant la instrucció.

Un cop finalitzada la instrucció, el jutge pot prendre una de les següents decisions: 1) Decretar el sobreseïment del procediment si no ha estat possible identificar l'autor dels fets investigats o si es considera que no concorren elements indiciaris de criminalitat suficients per a portar a terme un judici; 2) Establir que el procediment de diligències prèvies ha de convertir-se en un procediment per judici de faltes o judici per delictes lleus, si entén que existeixen elements de prova suficients per a enjudiciar els fets però valora que els mateixos serien constitutius d'un infracció de menor entitat; 3) Decretar l'inici de la fase anomenada *procediment abreujat*, si entén que els fets són encaixables en algun dels delictes greus del Codi Penal i considera que existeixen indicis suficients de criminalitat. En aquest tercer supòsit, les parts i la fiscalia presenten els escrits d'acusació i defensa corresponents. En el d'acusació s'estableixen els fets que es considera que van succeir, s'identifica a l'autor dels mateixos, es determina específicament quins delictes s'han comès, s'assenyala la concurrència de possibles circumstàncies agreujants, es sol·licita la pena i l'indemnització corresponent i, per últim, s'enumeren les proves que interessa que es practiquin durant el judici. En l'escrit de defensa es realitza l'exercici d'oposar-se als fets establerts per l'acusació —establint que no són certs, que no són constitutius de delictes o que l'acusat no n'és el responsable—, sol·licitant l'absolució de l'acusat. També es pot argumentar que han pogut intervenir circumstàncies atenuants. Per últim, en l'escrit de defensa també s'estableixen els elements de prova dels que l'acusat es voldrà fer valer durant el judici per a demostrar la seva hipòtesi de defensa.

Assenyalada la data per a celebrar el judici es pot donar la possibilitat que es porti a terme un *pacte de conformitat* entre la defensa, l'acusació i la fiscalia, sent normalment proposat per part del representant d'aquesta última institució. Aquests pactes es poden plantejar en qualsevol moment anterior a l'inici del judici però l'observació del camp jurídic ens mostra que es solen sondejar especialment just abans d'entrar a sala. Aquestes proposicions solen emplaçar a l'acusat a un reconeixement dels fets, oferint-li com a contrapartida la imposició d'una condemna atenuada (respecte a tipus penal i/o la pena). En el cas de produir-se aquesta conformitat, no es celebra el judici com a tal sinó que es comunica al jutge el pacte i es realitza una breu vista per a oficialitzar-lo.

En el cas que es celebri el judici (tant en els supòsits de les faltes, dels delictes lleus i dels delictes greus)²⁰⁵ hem de tenir en compte que aquest es divideix en cinc fases principals: 1) En primer lloc es realitza el tràmit de *qüestions prèvies*, en el que els advocats i el representant de la fiscalia tenen l'oportunitat d'al·legar consideracions de tipus processal respecte a alguna circumstància del denunciador, de l'acusat, dels testimonis, de les proves documentals o pericials o en relació a qualsevol altre element del judici que es consideri oportú²⁰⁶; 2) Posteriorment, es porta a terme la pràctica de la *prova testifical*, és a dir, es realitzen els interrogatoris del denunciador, de l'acusat i dels testimonis (en aquest últim cas, si n'hi ha); 3) Es realitza també la *declaració dels pèrits*, que poden acreditar la versemblança de determinats extrems objecte d'enjudiciament (com pot ser l'abast de les lesions i dels danys materials, així com establir la veracitat d'algun element de prova de tipus documental); 4) Seguidament, s'examina la *prova documental* consistent en la lectura de documents policials, mèdics o de qualsevol altre índole (en la majoria d'ocasions es dóna *per reproduïda*, donat el seu extens volum), i es realitza el visionat de fotografies o imatges enregistrades dels fets. És a dir, es porta a terme l'anàlisi de tots aquells elements probatoris de caràcter no testifical que es consideren rellevants per a l'esclariment dels fets; i 5) Finalment, un cop practicada tota la prova es dóna pas a les *al·legacions finals* dels advocats de l'acusació i de la defensa, així com del representant del ministeri fiscal. Aquest és el moment en el que s'exposen els arguments en el que es fonamenta la petició

²⁰⁵ En el cas dels delictes greus, l'enjudiciament dels fets el portarà a terme un jutjat jeràrquicament superior (per tant, diferent del jutjat d'instrucció), podent ser aquest un jutjat penal o l'Audiència Provincial corresponent (el que dependrà de la pena sol·licitada).

²⁰⁶ Ni en el judici de faltes ni en el judici per delictes lleus es contempla processalment l'existència d'una fase de qüestions prèvies, però en la pràctica es sol donar l'oportunitat de que els advocats i la fiscalia al·legin el que considerin convenient abans de començar amb la pràctica de la prova.

d'absolució i de condemna. Per últim, se li ofereix a l'acusat l'opció de dirigir-se al jutge i manifestar el que consideri convenient a través del dret a la *última paraula*.

Un cop finalitzat el judici, s'espera la decisió del jutge. Aquesta es materialitza a través d'una *sentència* que absol o condemna a l'acusat. La resolució presenta un apartat anomenat *Fets provats* en el que s'estableix allò que el jutge considera que ha quedat acreditat que va passar el dia dels fets, seguit d'un altre que sota el títol *Fonaments jurídics* explica com s'ha realitzat la valoració de la prova i en el que es porten a terme les consideracions de tipus jurídic que justifiquen la interpretació de les normes aplicables als fets. La sentència conclou amb la *Decisió*²⁰⁷ on es determina l'absolució o la condemna de l'acusat i, en aquest últim cas, la pena imposada i la quantitat indemnitzatòria que haurà de fer front en concepte de responsabilitat civil (si s'escau). Aquesta sentència es pot recórrer en *apel·lació* davant de l'Audiència Provincial corresponent o en *cassació* davant del Tribunal Suprem. En última instància, existeix la possibilitat d'interposar un recurs d'empara davant del Tribunal Constitucional si es considera que ha existit vulneració d'un dret fonamental fruit del procediment judicial.

4.1.2. Descripció dels casos

L'anàlisi de la pràctica jurídica realitzat en aquesta investigació es recolza, per una banda, en l'observació participant portada a terme durant els més de cinc anys d'exercici professional com a advocat d'aquest investigador i, per l'altra, en l'examen detallat dels casos-mostreig escollits per la seva representativitat²⁰⁸. Per tant, per tal de facilitar la comprensió dels processos que han experimentat aquests casos-mostreig, a continuació es porta a terme una breu descripció de cada un d'ells, exposant llanament els fets sense entrar en explicacions respecte a les decisions judicials que van caracteritzar els procediments.

Cas núm. 1

L'any 2015 els Mossos d'Esquadra (MMEE) van portar a terme una operació policial contra la venda ambulat a Salou en el marc d'un procediment judicial que tenia com a

²⁰⁷ La immensa majoria de resolucions judicials són redactades en castellà, motiu pel qual aclarim que les sentències presenten els següents títols en els seus apartats: *Hechos probados*, *Fundamentos jurídicos* i *Fallo*.

²⁰⁸ Recordem que la metodologia emprada per a dissenyar el treball de camp s'ha explicat detalladament a la part introductòria de la investigació.

objecte la investigació d'una presumpte perpetració, per part d'un grup de ciutadans senegalesos, d'un delictes contra la propietat industrial. L'actuació va consistir en l'entrada a (i el registre de) un domicili en el que residien diversos venedors ambulants. Durant l'operació policial un dels residents va precipitar-se pel balcó del tercer pis de l'edifici i va morir fruit d'un traumatisme cranioencefàlic. En les diligències policials elaborades en relació a aquell fet, la policia va argumentar que l'*afectat*²⁰⁹ s'havia llançat voluntàriament pel balcó, el que segons els agents pretenia ser un intent de fuga. El germà de l'afectat va interposar una denúncia penal al jutjat de guàrdia i una reclamació patrimonial contra la Conselleria d'Interior (aquesta última va ser vehiculada per via administrativa i, posteriorment, per via contenciosa-administrativa).

Cas núm. 2

L'any 2015 un ciutadà d'origen senegalès que es dedicava a la venda ambulant es trobava a dins de les instal·lacions de l'estació del Metro de Plaça Catalunya a la ciutat de Barcelona quan va tractar de sortir al carrer i dirigir-se a un establiment de menjar ràpid. En aquell moment, però, va ser interpellat per un agent de la Guàrdia Urbana (GU) que li va ordenar que tornés a l'interior de l'estació, ja que segons el policia el ciutadà senegalès volia sortir al carrer per a realitzar una venda. L'afectat va tractar d'explicar-li que no estava practicant cap venda en aquell moment i que únicament estava dirigint-se a l'establiment de menjar ràpid. L'agent, però, no va atendre a les explicacions i li va exigir que entrés de nou a les instal·lacions del Metro. L'afectat, veient prohibida la seva llibertat deambulària, va reclamar el seu dret a transitar pels carrers de la seva ciutat. L'agent el va empenyar i el va tractar de forma despectiva, proferint-li la següent expressió: «Vete a tu país, negro de mierda». Diversos agents van personar-se al lloc dels fets, així com diversos venedors ambulants, generant-se un clima de tensió. L'afectat, tement per la seva integritat, va sortir corrent cap a l'interior de l'estació, sent perseguit per diversos agents. Entre quatre policies el van interceptar, el van tirar a terra i varen començar a colpejar-lo amb els seus bastons policials, propinant a més i com a mínim una puntada de peu. Finalment, els agents van perdre el control de l'afectat i aquest va fugir cap a l'andana de l'estació. Dies després l'afectat es va dirigir a l'associació SOS Racisme i els professionals de l'entitat van redactar la

²⁰⁹ A partir d'ara i en endavant ens referirem a les persones que pateixen els actes de discriminació racista com a *afectats*, el que ens ajudarà a facilitar la lectura (per no haver d'utilitzar altres expressions compostes com, per exemple, *afectats pel racisme*). Tampoc utilitzarem el terme *víctimes* donades les connotacions negatives que comporta aquest concepte (tal i com hem assenyalat al capítol 3.2.1.).

denúncia penal que es va presentar al jutjat de guàrdia. Per la seva banda, els agents de policia varen confeccionar un atestat policial en el que atribuïen un comportament violent a l'afectat: establien que aquest sí pretenia realitzar una venda a la via pública i que es va mostrar agressiu amb l'agent que el va interpel·lar, arribant-lo a amenaçar. Es recollia, també, que havia agredit a dos agents en el transcurs de l'actuació. L'atestat obviava qualsevol comportament violent i discriminatori per part dels policies.

Aquest cas ens serveix per a exposar, entre d'altres qüestions, l'abordatge judicial respecte a les pràctiques policials de represàlia. I és que, posteriorment a la interposició de la denúncia per part de l'afectat, aquest va ser objecte de diverses denúncies policials. Per tant, aquest cas ens permet analitzar tant la pràctica jurídica esdevinguda en el cas denunciat per l'afectat com en aquells procediments posteriors que va haver d'afrontar com a denunciat per la policia.

Cas núm. 3

L'any 2016 un ciutadà de nacionalitat índia va intentar entrar a un local d'oci de la ciutat de Barcelona, sent-li denegat l'accés. L'afectat era l'única persona no blanca del grup d'amics i va ser l'única a la que li van denegar l'entrada. El controlador d'accés va dir: «El moreno no entra», «Está haciendo el mono». La policia es va acabar personant al lloc dels fets. L'afectat va presentar una denúncia penal al jutjat de guàrdia mitjançant l'assessorament del servei jurídic de l'associació SOS Racisme.

Cas núm. 4

L'any 2015 una ciutadana d'origen xilè estava passejant el seu gos per un parc proper al seu domicili a Sant Cugat del Vallès quan un individu va començar a proferir-li insults i expressions racistes: «Coja a su puto perro, si no es capaz de tenerlo atado no lo puede pasear aquí», «Váyase a su país, inmigrante de mierda», «Solo traéis enfermedades», «Ocupáis mi España, mis trabajos y mis casas», «Lárgate». L'afectada es va dirigir a casa, espantada, sent seguida per aquest individu que continuava proferint insults. En arribar al seu domicili li va explicar al seu fill el què li havia passat. Tot i no voler sortir de casa per por a trobar-se'l de nou, finalment va sortir acompanyada del seu fill. Malauradament, es va trobar de nou amb aquell mateix individu. El fill de l'afectada es va dirigir al perpetrador per a demanar-li explicacions. La reacció de l'individu va ser violenta i mentre s'apropava a l'afectada anava dient «Péguenme, se van a cagar, van a

tener que volver con las maletas a su puto país». El fill va explicar que pensava que l'individu anava a agredir físicament a la seva mare i li va donar un cop de puny. Acte seguit va arribar la policia municipal. Tant l'afectada com el perpetrador de l'acte racista van formalitzar denúncia a través de la policia.

Cas núm. 5

L'any 2010 dos ciutadans d'origen equatoguineà (un d'ells menor d'edat) es trobaven de matinada al Metro de Barcelona. Una persona que res tenia a veure amb ells va començar a comportar-se incívicament, el que va provocar que una dona accionés la palanca de seguretat i demanés la presència del personal de seguretat. La dona va informar que un «chico negro» l'estava molestant. Quan van arribar els dos agents de seguretat privada no van demanar cap informació en relació a la identificació de la persona que estava creant aldarulls i van cridar el següent: «Todos los negros fuera». Un dels afectats va qüestionar l'ordre i es va negar a sortir del vagó per entendre que no havia fet res i que se l'estava fent baixar únicament pel seu color de pell. La reacció d'un dels vigilants de seguretat va ser donar-li un cop de puny, agressió que li va provocar una ferida al llavi. Amb els passatgers no blancs a l'andana, es van personar diversos agents de MMEE, sent traslladats al vestíbul de l'estació. Sense atendre a les reclamacions de l'afectat que havia rebut el cop de puny, els policies van col·locar contra la paret als passatgers i els van escorcollar. Una de les agents va respondre a la queixa d'un dels afectats dient: «Si no os gusta lo que veis, iros a vuestro país». Durant l'escorcoll, un dels agents de policia va fer colpejar el cap d'un dels afectats (el que era menor d'edat) contra la paret, provocant-li un tall a la cella. Finalment, els agents van deixar marxar el grup de passatgers. Els afectats van denunciar els fets a comissaria. Per la seva banda, els agents van confeccionar unes diligències policials en les que no s'identificava quin dels dos vigilants havia colpejat al primer dels afectats i en les que es referia que la lesió patida pel segon durant l'escorcoll havia estat produïda de forma fortuïta. De la mateixa manera, atribuïen comportaments incívics als afectats, entre els que es trobaven actes de desobediència a agents de l'autoritat.

Cas núm. 6

L'any 2011 un ciutadà d'origen marroquí caminava per un carrer de la ciutat de Barcelona acompanyat per un conegut quan se li va apropar una patrulla de la GU. Un agent li va preguntar de forma agressiva pel contingut de la bossa que duia. Un cop

mostrat el contingut de la mateixa (hi portava unes sabatilles d'esport), l'agent de policia va sortir del vehicle, va obrir la porta del darrere del cotxe i va obligar a l'afectat a entrar-hi. L'afectat va a entrar-hi sense oposar resistència, incrèdul davant del que estava succeint. L'agent va situar-se també a la part de darrere del vehicle i, després de tancar la porta, va colpejar-lo a la cara i al ventre en diverses ocasions. L'agent va proferir les següents expressions mentre l'agredia: «Hijo de puta», «Voy a romperte la cara», «Te voy a dar una lección de educación». L'agent de policia que es trobava ocupant el seient del conductor del vehicle no va fer absolutament res per a evitar l'agressió perpetrada pel seu company de patrulla. Els policies el van fer baixar del vehicle quan va finalitzar l'agressió i, davant de l'interès que estaven despertant els fets entre els vianants, van marxar. L'afectat es va personar aquell mateix dia al jutjat de guàrdia per a presentar una denúncia. Per la seva banda, la policia no va registrar l'existència d'aquella actuació policial.

Cas núm. 7

L'any 2013 dos ciutadans d'origen marroquí es dirigien a l'entrada d'una estació de Metro de la ciutat de l'Hospitalet de Llobregat quan van ser aturats per agents de MMEE. Se'ls hi va sol·licitar la documentació, accedint a proporcionar-la. Seguidament, els agents van demanar escorcollar-los, sent la resposta dels afectats que no volien ser escorcollats davant de la gent que passava pel carrer. Un d'ells va manifestar expressament que no volia que els veïns del barri poguessin pensar que havien realitzat alguna conducta il·lícita. Davant de la negativa dels agents, els afectats van despullar-se i, quedant-se en roba interior, van entregar la roba als agents perquè la poguessin registrar, el que posteriorment justificarien com una acció que volia ser un acte de protesta. Els agents els van detenir i els van mantenir privats de llibertat durant deu hores. Els afectats van denunciar l'actuació dels policies per discriminatòria, així com la realització d'un atestat policial que contenia falsedats. Els agents van establir que els afectats s'havien negat a proporcionar la documentació i que els havien insultat de forma reiterada.

Cas núm. 8

L'any 2020 un ciutadà d'origen veneçolà va tractar d'entrar a un local d'oci de la ciutat de Barcelona, sent denegada la seva entrada pel controlador d'accés un cop consultada la seva identificació i adonar-se'n que es tractava d'una persona refugiada. Durant la

denegació d'accés se'l va agredir. L'afectat va trucar a la policia, sent realitzades diligències policials al respecte. L'afectat va denunciar els fets a través de la policia.

Cas núm. 9

L'any 2013 un ciutadà de nacionalitat senegalesa es trobava de matinada a una platja de la ciutat de Barcelona quan uns agents de MMEE de paísà el van agredir de forma gratuïta: van ruixar-li la cara amb un esprai, el van colpejar, li van regirar les butxaques i van llençar-li les sabates al mar, marxant del lloc un cop finalitzada l'agressió. Posteriorment, l'afectat va tractar de trobar als agents ja que s'havien emportat algunes de les seves pertinences. Al trobar-los, els hi va demanar explicacions, sent detingut. La detenció es va justificar sobre la base de la presumpte perpetració per part de l'afectat d'un furt d'un telèfon mòbil a una turista a la platja, quelcom que aquest negava rotundament. L'afectat va denunciar l'agressió i el fet que l'estiguessin acusant d'una cosa que no havia fet. La policia va confeccionar una denúncia contra l'afectat acusant-lo d'haver furtat un telèfon mòbil.

Cas núm. 10

L'any 2011 un ciutadà d'origen bengalí es trobava al costat d'una entrada del Metro de la ciutat de Barcelona, esperant a un amic per anar a dinar, quan un vehicle de la GU va aturar-se al seu costat i li va demanar que s'identifiqués. L'afectat va entregar l'única documentació que portava en aquell moment (el document d'empadronament), sent introduït acte seguit al cotxe per un dels agents. El van portar a una comissaria propera. Un dels agents va baixar del vehicle i el va fer acompanyar dins de comissaria. El va portar a un lloc de l'edifici on no hi havia ningú i li va donar un cop de puny. Amb l'afectat a terra, l'agent li va llençar dues puntades de peu. Acte seguit li va dir que s'aixequés i el va fer fora de la comissaria. L'afectat es va dirigir al carrer, on, instants després, es va trobar amb el seu amic, qui el va acompanyar a un centre mèdic. D'allà va ser traslladat a un hospital, on va ser operat d'una fractura mandibular. Va interposar una denúncia a una comissaria de MMEE. El policia agressor de la GU no va registrar l'existència de l'actuació policial.

Cas núm. 11

L'afectat (d'origen senegalès) és una persona que s'ha dedicat a la venda ambulat durant anys a la ciutat de Barcelona. Explica que ha patit diverses experiències d'abús

policial. Només ha denunciat en una ocasió: un cas en el que un agent de la GU el va insultar dient-li «Negro de mierda, vete a tu puto país». La denúncia va ser arxivada. No hem pogut tenir accés a l'anàlisi d'aquest procediment judicial en concret, però l'afectat explica que ha estat denunciat per la policia en nombroses ocasions, tant per exercir la venda ambulants com per situacions en que els agents han pretès encobrir actuacions abusives, denunciant-lo per delictes com els de desobediència, resistència o atemptat contra agents de l'autoritat i, fins i tot, per pertinença a organització criminal i blanqueig de diners. Hem pogut analitzar quatre d'aquests procediments, pertanyents a casos ens els que l'afectat no va denunciar l'actuació discriminatòria dels policies. Aquest cas ens permet analitzar amb més profunditat la pràctica jurídica que s'esdevé en procediments que tenen com a objecte denúncies contra un afectat pel racisme policial que no denuncia els abusos i que ha d'afrontar acusacions falses com a estratègia d'encobriment policial.

Cas núm. 12

L'any 2013 un ciutadà d'origen paquistaní es trobava a una via pública de la ciutat de Barcelona amb un amic quan dos agents de la Policia Nacional (PN) li van demanar la documentació. Un cop proporcionada, va preguntar per quin motiu li era requerida, al que un dels agents li va respondre «No se la vamos a pedir a un alemán». Preguntant si procedien a identificar-lo per motiu de la seva aparença i color de pell, el mateix agent va respondre afirmativament, manifestant: «Sí, es porque eres negro y punto». Seguidament, l'agent, dirigint-se de forma irrespectuosa a l'afectat i li va dir: «¿Vas de listo?» i va donar-li una bufetada. El va fer entrar al cotxe policial mitjançant una empenta, acció que va acompanyar amb les següents paraules: «Quedas detenido por listo». Estant dins del cotxe policial, l'afectat va requerir informació respecte al motiu de la detenció, sent la resposta de l'agent: «¿Que pasa? ¿Ahora te ha entrado miedo?», procedint a amenaçar-lo respecte a les repercussions que podien derivar-se en relació a la renovació del seu permís de residència. L'agent va insultar de nou a l'afectat dins del cotxe policial mitjançant expressions de marcat caràcter racista: «Mono, que eres un mono». Un cop traslladat a comissaria, els agents van procedir a denunciar-lo administrativament, adduint «Negativa a identificarse y falta de consideración debida a un agente (actitud chulesca)». Finalment va ser posat en llibertat hores després de la detenció. L'afectat es va dirigir a denunciar a una comissaria de MMEE, on li van dir

que no podien agafar-li la denúncia. Es va dirigir a una l'altra comissaria del mateix cos policial i tampoc li van voler agafar. Finalment, va denunciar al jutjat de guàrdia.

Cas núm. 13

L'afectat (d'origen senegalès) és venedor ambulat i explica haver estat objecte de diverses conductes policials racistes, entre les que relata insults, agressions i robatoris. Manifesta que mai ha denunciat. Explica que ha estat objecte de més de vint detencions per venda i una per un delictes de lesions imprudents. En aquest últim cas, la GU el va acusar d'haver fugit de la policia i d'haver tirat a una senyora a terra durant la carrera. Ell va negar aquest fet, defensant que el van acusar perquè no van trobar a l'autor real i havien d'acusar a algú. En aquest cas, l'afectat es refereix a una conducta policial recurrentment explicada pels venedors ambulants com és la d'acusar d'una conducta il·lícita a qualsevol venedor ambulat com a recurs davant de la no identificació de l'autor real del fet. El supòsit ens serveix per a analitzar l'abordatge judicial d'aquest tipus de pràctiques policials.

Cas núm. 14

L'any 2015 una ciutadana d'origen peruà que vivia a Hospitalet de Llobregat patia recurrentment insults racistes per part dels veïns d'un pis de l'edifici on residia, sent objecte un dia d'una agressió física per part d'aquests. Es va dirigir a comissaria a denunciar però un agent de MMEE li va dir que el que volia denunciar no era cert, que s'havia autolesionat per poder presentar la denúncia i que podia acabar a presó si denunciava un fet que era fals. El policia li va dir «Vete a tu país». L'afectada no va poder presentar la denúncia a comissaria. Posteriorment, es va dirigir al jutjat de guàrdia i va presentar una denúncia contra els veïns i contra el policia.

Cas núm. 15

L'any 2012 un ciutadà de nacionalitat togolesa estava caminant per un carrer de la ciutat de l'Hospitalet de Llobregat quan un vianant es va creuar en el seu camí i li va dir «Fuera, negro». Quan l'afectat va queixar-se, l'individu el va amenaçar amb un objecte punxegut. L'afectat va reclamar la presència policial, personant-se un patrulla al lloc dels fets. L'afectat va denunciar a través de la policia.

Cas núm. 16

L'any 2016 una ciutadana de nacionalitat argentina va patir una agressió física perpetrada per una dona quan es trobava passejant per un parc de la ciutat de Barcelona. L'agressora la va tirar a terra i la va arrossegar agafant-la dels cabells. L'agressió va anar acompanyada d'insults racistes. L'afectada va dirigir-se a comissaria i va interposar denúncia. Quan la policia va entrar en contacte amb l'agressora per a identificar-la, aquesta va denunciar a l'afectada.

Cas núm. 17

L'any 2016 una ciutadana d'origen somalí que residia a Barcelona va ser víctima d'un assetjament racista per part dels seus veïns. Entre els fets denunciats hi consten amenaces de mort i insults de contingut racista, sent aquest comportament vexatori recurrent i continuat en el temps per part dels veïns. L'afectada va denunciar aquest assetjament, fent referència a un fet concret en el que els agressors l'havien trepitjat, empentat i escopit. Els agressors van denunciar a l'afectada arguint que aquesta els havia amenaçat.

Cas núm. 18

L'any 2014 la policia va acusar a tres venedors ambulants d'origen senegalès d'haver causat aldarulls als carrers de Barcelona. Els afectats van negar l'acusació i van explicar que els agents els van identificar quan ells es van interessar per l'estat de salut d'un altre venedor ambulat que havia estat atropellat mentre fugia de la policia. Els afectats no van denunciar la confecció de les diligències policials que establien aquella acusació falsa i van afrontar un procediment penal d'acord amb la denúncia policial.

4.2. L'entrada del conflicte racial al camp jurídic

El primer tipus de pràctiques que analitzarem seran les relacionades amb l'entrada del conflicte racial al camp jurídic. És a dir, descriurem i examinarem els primers escenaris pels que transiten els afectats un cop han sofert l'acte discriminatori i s'insereixen a l'espai judicial: analitzarem el procés d'interposició de la denúncia, així com la relació entre l'afectat i el seu advocat.

4.2.1. Els afectats pel racisme legitimats per a interposar una denúncia

En primer lloc, hem de definir què entenem en aquest treball per un afectat pel racisme que està legitimat per a interposar una denúncia: aquesta és una persona que ha estat objecte de prejudicis (negatius) per causa del seu color de pell, origen ètnic o nacionalitat i que s'han materialitzat en pràctiques discriminatòries, independentment de l'existència d'actes d'exteriorització verbal del racisme. Aquestes pràctiques poden haver vulnerat l'integritat física i/o moral dels afectats o poden haver suposat un tracte desigual en l'accés a algun servei públic o privat²¹⁰.

L'observació del camp jurídic ens ha permès detectar que una part important dels casos que es vehiculen a través de procediments judicials es situen en l'àmbit de discriminacions entre ciutadans que actuen a títol particular. És a dir, actes de racisme que es donen en contextos veïnals, en episodis que succeeixen en el marc del control d'entrada a locals d'oci (en discoteques, principalment) i en actuacions portades a terme per agents de vigilància privada (en establiments comercials o transports públics, per exemple). També hem identificat casos de discriminacions esdevinguts en relació a l'accés a drets fonamentals, com poden ser les perpetrades en l'àmbit de l'habitatge (per immobiliàries i propietaris), els ocorreguts en ambient escolar o els existents en escenaris laborals (en l'accés al treball o en les condicions del mateix). S'ha observat que els actes de racisme social es circumscriuen en molta menor mesura a comportaments d'individus o grups amb una ideologia manifestament racista (com poden ser col·lectius l'extrema dreta o neonazistes). De fet, l'«Informe sobre l'estat del racisme a Catalunya» elaborat per SOS Racisme Catalunya sobre les dades recopilades per l'entitat durant l'any 2020 determina que del total de casos de racisme registrats durant aquell any només un 1% havien estat episodis protagonitzats per membres de grups d'extrema dreta. Per contra, el 28% s'havia esdevingut *entre particulars* (actes de racisme perpetrats per veïns i/o conciutadans), el 12% eren *discriminacions l'accés a serveis privats*, el 8% eren *discriminacions laborals* i el 6% eren *agressions i abusos de seguretat privada* (SOS Racisme Catalunya, 2021, p. 21).

²¹⁰ En el capítol 1 s'ha exposat la descripció del racisme com a fenomen estructural, el que ens ha permès aprofundir en la comprensió d'aquesta forma d'opressió i de les pràctiques a través de les quals es materialitza, arribant a determinar que aquestes van més enllà de les accions en les que hi són presents insults racistes. De la mateixa manera, durant la descripció de la metodologia emprada en aquesta investigació (ubicada a la part introductòria del treball) s'ha definit el tipus de casos objecte d'estudi i, consegüentment, què entenem per discriminació racista.

Les entrevistes han permès comprovar l'existència d'aquest racisme social i les conseqüències que genera. Els afectats han descrit diversos episodis que ens indiquen que el racisme és un fenomen present de forma quotidiana en la societat catalana. En ocasions, han relatat casos on l'exteriorització del prejudici era més present, mentre que en altres han descrit situacions en les que el racisme s'expressava de forma més encoberta:

Lo noto porque a veces cuando ponemos las mantas y una mujer se viene hacia mi. Yo estaba con los paquistaníes. No había mis paisanos. Y la mujer viene y se vuelve y me pregunta de dónde eres y yo digo de Senegal. Y me dice «Vete a tu país». Yo le digo «¿Por qué me tratas así? Yo no he hecho nada malo». Y ella mismo me dijo «No quiero ver negros». Y yo digo que es racismo. A veces vemos también que hay gente que cuando nos ponemos se enfadan y dicen que que estamos haciendo mal al país o algo así. [...] Otros vienen y nos sacan los bolsos. Y otros nos escupen. Y esto es también una forma de racismo. Y en el Metro, cuando voy a entrenar, me siento y no hay nadie al lado. La gente cuando ven que eres un negro no van a sentarse al lado tuyo. O cuando voy a una plaza y me siento, se levantan. Y esto es algo de racismo. De «No me gustan los negros» [...] Hay gente que lo hacen, no por racismo, sino porque se equivocan. Porque hay algunos que piensan que los negros son malos o los negros son agresivos. Como dice la policía en los periódicos. Porque la gente se fija en lo que los policías ponen en los periódicos. Y cuando ven eso y no piensan bien y no hablan con nosotros, van a pensar que somos agresivos o algún tipo de otras personas. Y esto es por lo que los policías ponen en los periódicos. Y es muy difícil cambiarlo. Cuando en el Metro dicen que vigilen con el bolso porque hay ladrones y nosotros estamos ahí, nos miran (Declaració de l'afectat del cas núm. 2)²¹¹.

Ya estoy acostumbrado. Porque mira, aquí en 2006, un día en Passeig de Gràcia, un joven de 18-20 años ha pasado por encima de la manta. Es el primer año que estuve aquí. Yo digo «Mira, por favor». Y él me dice «¿Qué has dicho?». Yo he dicho «Tú has pasado por encima de mi manta». El me dijo «Hijo de puta». La segunda palabra: «Vete a tu país». Otro que me acuerdo muy bien. En el Metro. Yo estaba bien sentado y había una señora. Yo me levanto para que se siente y cuando se sienta me dice «Gracias, pero me gustaría más que tu te vayas a tu país». Hoy mismo había entrado en el bus V17 a las 11:18. He entrado y he dejado el carro como hacen todos y he vuelto para pagar. Y un señor le dice al chofer «Para, para, el chico este no ha pagado» (Declaració de l'afectat del cas núm. 11).

Para mí, la gente escucha muchas cosas raras de los negros y se lo creen. Sin conocerte te juzgan. Eso creo yo. Porque puedo trabajar en un sitio en el que en los primeros días la gente no quiere hablarte, no quieren saber nada de tí, te miran de una manera muy extraña. Pero luego cuando te

²¹¹ Identifiquem d'ara en endavant les declaracions dels afectats amb el número del cas assenyalat a l'apartat 4.1.2.

hablan, poco a poco ven que lo que pensaban no es así. Al final ellos mismos te dicen que yo lo que pensaba no es así. Esto me ha pasado (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 18).

Més enllà del racisme social, l'altre gran volum de casos fan referència al racisme policial. L'informe elaborat l'any 2020 ens permet comprovar que el 19% del casos nous que va assumir l'entitat eren per aquest motiu, sent una dinàmica que s'ha vingut reproduint al llarg del temps: 15% el 2019, 13% el 2018, 21% el 2017 i 28% el 2016.

En quant a les persones afectades pel racisme que han accessat els serveis jurídics de l'associació SOS Racisme Catalunya, podem assenyalar que presenten característiques molt heterogènies, motiu pel qual entenem que no resulta oportú realitzar una descripció modèlica del seu perfil. Ens hem trobat que durant el període estudiat l'entitat ha atès a persones de diferents edats (entre 16 i 75 anys), tant homes com dones. En quant a la seva procedència, s'han observat persones de nacionalitat espanyola²¹², senegalesa, maliana, guineana, marroquí, argelina, pakistaní, bengalí, xilena, brasilera, argentina o colombiana, entre d'altres. Tanmateix, resulta rellevant apuntar la gairebé nul·la assistència per part de l'associació a persones d'ètnia gitana i d'origen xinès. Aquesta dada no significa que els integrants d'aquests grups socials no pateixin racisme o no el denunciïn, sinó que s'explica com a conseqüència del seu limitat accés a l'associació en la que hem circumscrit el nostre treball de camp²¹³. La diversitat de característiques dels afectats, doncs, ens porta a entendre que dur a terme un exercici de descripció del tipus del seu perfil al que s'adequen els afectats pel racisme suposaria una reducció homogenitzadora dels mateixos i, en conseqüència, els podria arribar a estigmatitzar. Entenem, doncs, que qualsevol persona no blanca²¹⁴ es pot veure afectada pel racisme.

En relació als afectats d'origen estranger, s'observa que molts presenten una situació administrativa regular, podent haver passat per un primer període en situació irregular. Respecte al domini de l'idioma, s'han detectat nivells diversos en la parla i comprensió del castellà per parts dels estrangers, trobant tant persones que el dominen perfectament

²¹² Els afectats presentaven nacionalitat espanyola com a conseqüència de situacions derivades dels fluxos migratoris esdevinguts a partir de finals del segle XX. Per una banda, per la presència de processos d'adquisició de la nacionalitat. Per l'altra, pel naixement de segones i terceres generacions en territori espanyol (descendents d'immigrants arribats principalment entre finals de segle XX i començaments del XXI). Tanmateix, hem pogut observar que en moltes ocasions els espanyols no blancs han estat identificats de forma errònia pels perpetradors dels actes racistes com a estrangers, ja que s'havien relacionat els seus trets físics i/o el seu color de pell amb la condició d'estrangeria.

²¹³ Les causes d'aquest limitat accés no s'han estudiat encara amb profunditat per part de l'associació.

²¹⁴ A la introducció del treball s'ha definit aquest terme, explicant els motius pels quals s'utilitza el binomi *blancs* i *no blancs* com a categories per a identificar els actors del conflicte racial.

com d'altres que presenten serioses dificultats per a la comunicació. La majoria no presenten competències en el català.

Per últim, podem assenyalar que els afectats presenten diferents tipus de formació (primària, secundària, universitària) i distints tipus d'ocupacions (professionals autònoms, treballadors assalariats, estudiants i desocupats). En els casos dels estrangers que presenten situacions administratives irregulars, es detecta que desenvolupen treballs en la informalitat i en condicions de major precarietat laboral i socioeconòmica que la mitjana dels treballadors espanyols. Tanmateix, observem que els afectats poden presentar situacions socioeconòmiques diverses. Resultarà rellevant analitzar com aquestes ubicacions socioeconòmiques dels afectats intervenen en les experiències racistes patides, d'acord amb la perspectiva interseccional que es defensa en aquest estudi²¹⁵.

4.2.2. *L'accés al camp jurídic i les expectatives dels afectats*

L'entrada del conflicte racial a l'espai judicial deriva habitualment de l'interposició d'una denúncia per part de l'afectat o del fet de que el mateix afectat hagi estat denunciat pel perpetrador de l'acte racista²¹⁶.

Tot i que serà una qüestió analitzada més endavant²¹⁷, convé assenyalar que la presència recurrent de denúncies presentades pels perpetradors els actes racistes en contra dels afectats es confirma a través de l'anàlisi dels casos-mostreig, ja que hem identificat que en fins a deu dels divuit casos els afectats han tingut que afrontar una denúncia en contra: set dels procediments tenien per objecte denúncies creuades (i, en conseqüència, els afectats presentaven la doble condició de denunciants i denunciats) i tres dels procediments versaven únicament sobre les denúncies presentades pels perpetradors dels actes racistes contra els afectats (casos en que els afectats no van denunciar l'acte racista sofert). En els tres casos en els que els afectats no van denunciar, durant les entrevistes han explicat que el motiu va ser la falta de confiança en el sistema de justícia (derivada de la vivència de males experiències anteriors o pel coneixement a través de terceres persones d'aquestes experiències negatives) i la por a represàlies (en els tres

²¹⁵ Vid. 1. i 3.2.2., *supra*.

²¹⁶ Com hem dit anteriorment, l'inici del procediment judicial també pot derivar de l'activitat investigadora de la policia o de la fiscalia, tot i tenir aquestes vies molta menys incidència.

²¹⁷ Vid. 5.1.5.4. i 6.1.2., *infra*.

casos els actors discriminants eren agents de policia). Aquestes informacions han estat ratificades per les dades i anàlisis de l'associació SOS Racisme Catalunya, entitat que assenyala la infradenúncia com un dels problemes característics de l'abordatge jurídic del racisme. Altres motius apuntats per l'entitat són el desconeixement que poden tenir els afectats respecte a la possibilitat de denunciar, el no saber com realitzar aquests tipus de gestions o la falta de domini de l'idioma en els casos de persones estrangeres amb poc arrelament al país²¹⁸.

En els quinze casos-mostreig en els que els afectats sí han interposat denúncia contra el perpetrador de l'acte racista, les vies d'interposició han estat diverses: 1) L'afectat s'ha dirigit a una *comissaria* de policia i els agents han confeccionat la denúncia²¹⁹; 2) L'afectat ha anat directament al *jutjat de guàrdia* i ha emplenat un document facilitat pel mateix jutjat; i 3) L'afectat ha contactat amb un *advocat* (particular, d'ofici o de l'associació), sent aquest el que ha redactat la denúncia i l'ha presentat al jutjat de guàrdia. En la majoria d'aquests quinze casos els afectats han explicat durant les entrevistes que el fet denunciat no havia estat la primera situació discriminatòria soferta i que el motiu que havia comportat la interposició de la denúncia havia estat la major gravetat del fet esdevingut o l'atipament respecte al cúmul de situacions discriminatòries patides:

Imagínate en quinze años que llevo en España cuántas experiencias de este tipo he podido vivir. Por ejemplo, lo que llaman *microrracismo*, lo que pasa en una esquina, pero no va más allá, lo que no va a los juzgados (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 5).

Yo llevaba en este momento como unos seis o siete años y siempre estaba en la búsqueda de la vida, ¿sabes? No tenía, no sabía... No sabía ni cómo llamar a la policía ni nada. [...] Pero, la verdad, era horrible, no se podía aguantar [...] A partir de ahí pensé en la posibilidad de denunciar esto (Declaració de l'afectada del cas núm. 17).

²¹⁸ L'entitat SOS Racismo Navarra apunta una altra causa que explica les reticències a l'hora d'interposar denúncies i que afecta al cas concret dels estrangers que presenten una situació administrativa irregular. Es tracta de la por a ser víctimes de pràctiques policials irregulars com aprofitar la presència de l'afectat a comissaria per a incoar-li un procediment d'expulsió. Segons l'associació, la policia aprofita qualsevol situació, inclosa la compareixença a comissaria de l'estranger per a interposar una denúncia, per a incoar el procediment sancionador i/o fer entrega de citacions per a fer-los comparèixer davant el grup d'estrangeria de la policia. Es pot consultar aquesta informació en el següent enllaç: <https://sosracismo.eu/sos-racismo-nafarroa-no-mas-citas-trampa/>.

²¹⁹ En ocasions és la policia la que s'ha personat al lloc dels fets com a conseqüència d'una trucada telefònica dels intervinents (o inclús d'una trucada d'eventuals testimonis).

Durant les entrevistes, els afectats han identificat amb una gran claredat la dimensió discriminatòria de les experiències patides. Les seves paraules ens han permès comprovar com presenten un alt grau de consciència respecte a la reprovabilitat del fet i sobre l'específica vulneració del dret a la igualtat que s'havia produït com a conseqüència del component racista, sent aquests extrems decidus a l'hora de denunciar:

Porque yo no veía que era una mera coincidencia entre vecinos y que nos habíamos topado en un mal momento, en una mala hora, en todo esto. Yo lo veía como un caso de racismo. O sea, era un caso de racismo netamente, por todas las cosas verbales que me dijo (Declaració de l'afectada del cas núm. 4).

Eran las 9 de la mañana en una estación de Metro. ¿Si no es por motivos de color porque va a ser? Esto está más claro. Los Mossos nos piden la identificación. Por mi experiencia sé que tengo que identificarme, aunque el lugar y la mañana no estaba de acuerdo. Pero bueno, sé que la ley me obliga a identificarme, pues lo hice. Después nos piden sacar todo lo que tenemos en los bolsillos y la mochila. Yo no sé los demás, pero yo este trato no lo merezco y no lo voy a aceptar. Entonces le digo que si me quiere cachear tiene que ser en un sitio privado. Que cachearme a las nueve de la mañana en la estación de Metro me parece como si quieren ponerme la etiqueta de delincuente por fuerza (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 7).

Aquesta circumstància també ha estat identificada per les integrants de l'associació²²⁰:

En tots els casos [...] és una persona que és conscient de que ha estat víctima d'un abús i que vol reclamar que se li restitueixi el seu dret i que no li torni a passar. Aquesta és una de les qüestions recurrents (Declaració d'una integrant de l'associació).

Alhora, les entrevistes ens han permès observar que els afectats mostren diferents expectatives en relació al que procuren assolir a través de la interposició de la denúncia. Ara bé, tot i que pretenen donar una sortida concreta al seu conflicte personal, s'ha identificat un grau important de compromís amb l'antiracisme, sent manifestat de formes diverses:

Yo buscaba los derechos de los inmigrantes. Como hay mucho racismo aquí. Y si va a juicio, se ve todo y no se va a dejar pasar. Yo no denuncio por nada personal ni por dinero. Yo denuncio para que se lo hagan entender a ellos. Yo denuncio para que esta gente entienda que no puede hacer

²²⁰ Tal i com hem descrit a la introducció del treball, s'ha entrevistat a la coordinadora del Servei d'Atenció i Denúncia, dues advocades que hi treballaven i un advocat que hi col·laborava de forma voluntària. En endavant, englobem aquesta diversitat de perfils sota el terme *integrant de l'associació*. No especificarem qui va realitzar cada declaració concreta, ja que entenem que identificar-les no proporciona cap informació rellevant i, a més, ens permet preservar el seu anonimats. Per últim, la tria del femení per a referir-se a *les integrants* es deu a la majoria de dones.

discriminación para otra persona. Para que sea como una lección para ellos. Mi objetivo era esto (Declaració de l'afectat del cas núm. 3).

Bueno, pues que... no el castigo físico que le hicieran a este hombre. Pues que le hicieran de notar que él no puede levantarse con mal pie por la mañana e insultar a la gente aunque seamos de diferente color de piel, aunque no le caigamos bien, aunque seamos de otro país. Que tiene que haber un orden civil. Que le enseñaran a esta persona que todo el mundo puede circular, estar en la calle, ocupar su parque, ocupar su España, que somos libres y que no importa del color que seamos. Que tenemos que circular y enseñarle a esta gente. Yo no buscaba una compensación monetaria, ni un castigo físico. Yo lo que buscaba era una reeducación. Que lo sometieran a una reeducación. Que se dieran cuenta que no venimos a hacer esas cosas que él decía y mucho menos como él decía a traer enfermedades. Era una de las cosas que me sorprendía mucho, que gritara que traemos solo enfermedades, porque no es cierto. [...] Lo haces público para que no vuelva a pasar (Declaració de l'afectada del cas núm. 4).

Per últim, hem pogut observar que la denúncia s'ha emmarcat en una voluntat de ser emparats per part de les institucions que ostenten autoritat jurídica, sent recurrent la vinculació del motiu de la denúncia a la creença de que la solució al problema de racisme viscut derivaria del fet que una institució o persona amb autoritat establís la incorrecció dels fets:

La sentencia es una pequeña aportación para que el día de mañana un negro no sufra lo mismo (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 5).

Yo quiero un papel [es refereix a una eventual sentència judicial] para llevarlo en el bolsillo y poder enseñarlo cada vez que me paran. Y poder decir «pararme por mi color es injusto o delito» (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 7).

Me hubiera gustado que le hicieran algo. Que la lleven a prisión no. Pero algo. Que no lo pueda hacer a nadie más esto. Porque si hoy haces algo y nadie te hace nada, pues mañana sigues con otro, ¿sabes? Me hubiera gustado que la multaran o algo, ¿sabes? (Declaració de l'afectada del cas núm. 17).

També les integrants de l'associació han identificat aquesta mateixa voluntat dels afectats sobre la utilitat social del fet que una autoritat sancioni els fets com a moralment incorrectes:

Que vol la persona quan ve al SAiD? Vol que no torni a passar a ningú més [...] La víctima vol que l'agressor vegi que el que ha fet no està bé. Primer, «no vull que passi més». I segon, «vull que vegi que no ho pot fer, que no quedi impune» [...] Crec que no pensen ni en diners ni en presó. Pensen en què es reconegui que el fet és delictiu (Declaració d'una integrant de l'associació).

Aquesta característica ha estat detectada de forma específica a través de l'anàlisi del cas núm. 1. En aquest supòsit l'afectat s'ha mostrat reiteratiu en la seva intenció de ser escoltat per part de les institucions. En primer lloc, va presentar una denúncia penal al jutjat de guàrdia com a mesura que pretenia «consegir justícia» per al seu germà. Un cop arxivat el procediment en jurisdicció penal, l'afectat va informar-se de la possibilitat de presentar una reclamació administrativa i va procedir a presentar-la. Davant de la desestimació de la reclamació administrativa, va presentar finalment un recurs contenciós administratiu. A dia d'avui segueix intentant reobrir la causa penal. S'ha mostrat, doncs, reiteratiu en la seva intenció de vehicular el cas per les instàncies judicials, tot i les diverses resolucions contràries als seus interessos.

L'anàlisi del treball de camp, doncs, ens han permès comprovar de forma pràctica el poder simbòlic que ostenta el dret (Bourdieu, 2000), sent valorada pels afectats la intervenció dels estaments judicials com una actuació que havia de ser clau en la protecció del dret a la igualtat. Els afectats presenten una concepció del dret com un element al que recórrer davant de situacions racistes. De la mateixa manera, entenen que els jutges són els actors que han de proporcionar-los empara davant dels perpetradors dels actes racistes. Per tant, estem parlant de la comprovació pràctica de l'existència d'una instància que *autoritativament i per referència a un cos de normes* és percebuda per la ciutadania com l'estament que ha de decidir sobre els conflictes socials (Andrés Ibáñez, 2015, p. 43):

Desde este punto de vista, la presencia de juzgar constituye un cierto universal, generalmente encarnado por sujetos dotados de alguna legitimidad vinculada a una fuente de poder, por lo común ejercida por un cauce más o menos formalizado, en un entorno más o menos ritual, con cierta tensión u orientación a la imparcialidad y con capacidad de imponer las decisiones adoptadas en tal marco (*ibid.*).

Aquest poder atribuït al dret i als operadors jurídics (en especial als jutges) es veu reforçat quan els afectats entren en el camp judicial. L'accés a la litúrgia dels jutjats contribueix a ratificar el poder simbòlic que els afectats atribueixen als operadors jurídics: el llenguatge jurídic, els ritus processals, les vestimentes dels operadors com a símbol de diferenciació entre els lleics i els professionals del dret, l'arquitectura dels espais judicials caracteritzada per la tarima que ocupen els operadors durant els judicis en contraposició a les cadires a ras de terra reservades pels no professionals del dret, etc.:

Tú entras a un juicio y miras. Y es como un templo. Tú ves que es como un Dios que va a favor de ti o de otra persona. Tu vas a entrar y buscar tus derechos. Porque el juez, en estos momentos, es como un Dios. Te puede salvar o te puede matar (Declaració de l'afectat del cas núm. 3).

Aquesta última declaració ens reporta a una concepció gairebé religiosa del dret i dels jutges. I és que, com afirma Andrés Ibáñez (*ibid.*, p. 404), els jutjats es configuren a través «de actitudes, vestimentas, formalidades y símbolos que, aunque indirectamente, remiten, desde luego en la genética, aunque no solo, al auto de fe».

4.2.3. La derivació de la gestió del conflicte en els advocats

Abans d'entrar en contacte directe amb els jutges, però, els afectats hauran de relacionar-se amb un altre operador jurídic clau: el seu advocat. A continuació, passem a analitzar algunes de les disposicions i pràctiques que determinen la relació entre l'afectat i el seu advocat.

4.2.3.1. La rel·legació del subjecte social com a conseqüència de la seva entrada al camp jurídic

Les entrevistes ens han permès comprovar que els afectats entenen el camp jurídic com un camp especialitzat en el que és necessari tenir uns coneixements i aptituds especials. És a dir, comprenen que és necessari que un professional els acompanyi per a poder obtenir una resposta satisfactòria. De fet, l'anàlisi dels expedients judicials ens ha permès observar que la mera confecció de la denúncia ja presenta per a l'afectat una important dificultat: la de transformar l'experiència viscuda en una narració escrita adequada per a ser presa en consideració en el camp jurídic. Així, hem pogut identificar que quan la denúncia és redactada per l'afectat és habitual que no reculli la complexitat dels fets (per falta d'habilitat en l'escriptura) o presenti inconcrecions respecte a les informacions que jurídicament tindrien major rellevància a criteri dels operadors jurídic a l'hora d'analitzar el cas. Aquestes circumstàncies comporten que en moltes ocasions les denúncies confeccionades pels afectats es configuren com a documents inidonis per a traslladar la complexitat dels fets, la seva gravetat, l'encaix jurídic dels presumptes actes il·lícits o les al·legacions amb un contingut de caire més polític que es podrien arribar a incloure en una denúncia per racisme. La necessitat d'empara, doncs, es manifesta de forma evident des d'un primer moment: la primera decisió de l'afectat sol ser la cerca d'un advocat que el representi. Aquesta voluntat de ser assessorat (i representat) per un lletrat es dona —més enllà dels casos en els que processalment és

obligatòria la representació per part d'un advocat perquè els afectats han estat denunciats per un delictes greu— quan s'ha interposat denúncia o és té la intenció de fer-ho²²¹, o quan s'ha estat denunciat per fets que processalment no comporten l'obligatorietat d'un advocat²²².

La presència de l'advocat comporta l'existència de processos que en la pràctica suposen la *delegació* de la gestió del conflicte racial, el qual deixa d'estar controlat pel *profà* i passa a ser administrat pel *professional* (Bourdieu, 2000). Hem pogut observar que aquesta delegació provoca —més enllà d'una millor empara jurídica— una desconexió entre el subjecte social i la gestió del conflicte racial, que passa a desenvolupar-se a través d'un tipus d'activitat (la jurídica) que li és aliena.

Els processos que generen la desconexió entre l'afectat i la gestió del cas venen determinats, en part, per motius de caràcter objectiu. S'han pogut identificar elements configuradors del camp jurídic que dificulten la participació dels no professionals, sent els més rellevants els derivats de la falta de coneixements i habilitats jurídiques. La intervenció judicial dels afectats es veu limitada pel fet que el procés es gestiona en gran mesura a través d'escrits —que plasmen el relat dels fets esdevinguts, la sol·licitud de diligències d'investigació, l'argumentació jurídica o la interposició de recursos, entre d'altres— en els que s'utilitza un llenguatge tècnic i unes formalitats protocol·làries específiques. Aquestes elements es tornen, en la majoria de casos, un obstacle insalvable per als afectats:

[El llenguatge jurídic] Es una barrera. Porque hay una línea y se puede interpretar de treinta maneras diferentes y tienes que saber esas treinta maneras. Entonces, claro, es una barrera (Declaració de l'afectat del cas núm. 7).

La part penal, impossible. Necesites un lletrat. No hi ha res com una persona experimentada en la matèria. [...] Fer un recurs, no pot fer. Fer junts? Li pots dir que t'expliqui bé els fets, però més enllà dels fets, què li diràs? Que et busqui sentències? (Declaració d'una integrant de l'associació).

Com apunta de nou Andrés Ibáñez (2015, p. 403), el procediment judicial es configura a través d'una *envoltura formal* que pot resultar inadequada per a una adient integració en el camp jurídic de la major part de la ciutadania (no formada en les ciències jurídiques).

²²¹ El denunciant només estarà representat per un lletrat en el cas que vulgui personar-se com a acusació particular i intervenir activament en el procediment judicial.

²²² No és obligatòria la presència d'un advocat en els casos que tenen per objecte l'enjudiciament d'una falta o d'un delictes lleus. En aquests supòsits, el comparèixer al judici amb o sense lletrat depèn de la voluntat del denunciat.

Per tant, una de les tasques principals de l'advocat serà la de *parlar en nom de* el seu representat, convertint el discurs i expectatives d'aquest en argumentacions de caire jurídic²²³. Així, el lletrat vindrà a representar la *veu jurídica del seu client* (Ferrajoli, 2018, p. 147):

Tal y como ha dicho Stefania Pellegrini, él es un «intermediario» jurídico entre el cliente y el sistema judicial. Su papel consiste en proporcionar a su asistido «la mediación lingüística» que este último necesita para rebatir la acusación o la parte contraria; es decir, traducir al lenguaje del derecho sus necesidades legítimas y expectativas, contrastar y equilibrar en el proceso penal el papel desarrollado por el fiscal (*ibid.*).

Ara bé, més enllà d'aquests condicionants de caràcter objectiu, hem observat una sèrie de pràctiques per part dels advocats que contribueixen decisivament a allunyar a l'afectat del desenvolupament del procediment jurídic. Tanmateix, s'ha de diferenciar la tasca dels advocats depenent del tipus de professional del que parlem, identificant-se a través del treball de camp realitzat dos perfils concrets de professionals jurídics que actuen en representació dels afectats: els advocats d'ofici i els advocats de l'associació SOS Racisme Catalunya²²⁴.

4.2.3.2. Les pràctiques inadequades dels advocats d'ofici

En la majoria d'ocasions, els afectats acaben sent representats per advocats d'ofici en els casos en els que han estat denunciats pels perpetradors dels actes racistes per algun il·lícit greu (quelcom habitual en casos de racisme policial)²²⁵. Els advocats d'ofici poden ser sol·licitats per la policia (quan l'afectat està detingut a comissaria) o a través del mateix jutjat d'instrucció (en els casos en els que no ha estat detingut). Les sol·licituds realitzades per la policia i pels jutjats es realitzen sempre amb el consentiment de l'afectat i després de preguntar-li si vol designar un advocat particular de la seva confiança. No és irrellevant, en aquest sentit, que el cost dels serveis prestats per un advocat d'ofici depengui dels valors preestablerts pel mateix col·legi d'advocats, habitualment inferiors al dels advocats particulars. També cal recordar que els advocats

²²³ Aquesta funció d'ajuda del lletrat al seu representat es desprèn, fins i tot, de la mateixa etimologia de la paraula *advocat*, provinent del terme llatí *advocatus* i derivat de l'expressió *ad auxilium vocatus*, és a dir, *el cridat per a auxiliar*.

²²⁴ No s'ha observat que els afectats comptin de forma significativa amb l'assistència lletrada d'*advocats particulars*. Encara menys que estiguin representats per professionals de despatxos que presentin un especial prestigi en el camp jurídic —malgrat es tracti de casos subsumibles dins la pràctica *pro bono*—. La minsa presència d'advocats particulars observada durant el treball de camp no ens permet avaluar diligentment la seva tasca, motiu pel qual no són objecte d'anàlisi en aquest capítol.

²²⁵ Vid. 6.1.2., *infra*.

d'ofici poden ser o no gratuïts pel sol·licitant, el que dependrà de les condicions econòmiques d'aquest últim²²⁶.

Els advocats d'ofici acostumen a presentar molta experiència en el camp jurídic, el que els dota d'una extensa base de coneixements pràctics. Rarament presenten algun tipus d'especialització en drets humans o en dret antidiscriminatori. Tampoc solen presentar un interès o coneixement específic respecte a la qüestió de l'antiracisme:

Hablé con otros abogados y también me decían lo mismo, que era una mera riña entre vecinos y que yo estaba en el mal momento parada donde no debía estar. Nadie lo intentaba detectar (Declaració de l'afectada del cas núm. 4).

Com a conseqüència d'aquests factors, hem pogut observar que els advocats d'ofici solen utilitzar una estratègia jurídica que es construeix d'acord amb una visió molt pragmàtica del camp jurídic, anteposant-la als interessos i expectatives originals dels afectats. Això els porta a aconsellar sortides al conflicte diferents o, en ocasions, completament contràries a l'objectiu plantejat pel seu representat en el moment d'entrar al camp jurídic: poden recomanar actuacions com no recórrer una decisió judicial, modificar l'acusació, rebaixar la sol·licitud de pena, desistir de l'acusació (en els casos en que els afectats han denunciat) o, fins i tot, declarar-se culpables i acceptar el pacte de conformitat proposat per la fiscalia (quan es troben ocupant la posició d'acusats):

Porque hay algunos que antes de entrar ellos mismos te van a decir que aceptas el pacto para que se va. Muchas veces me lo dicen. Muchas veces [...] Un día yo iba a instrucción que llevaba el caso y él mismo me dijo que tienes que reconocer los daños. Para pagar una multa de unos 4.000 o 5.000. Y yo le dije «¿Porque tengo que reconocer los daños?» Y él me dijo «Es mejor». Y yo le dije «¿Por qué? Yo no lo hice. Si lo hice puedo reconocerlo, pero yo no lo hice». Y él me dijo «¿Ahora qué quieres que hacemos?». Y le dije «Quiero que hacemos el juicio». Y cuando salgo se lo explico a mi hermano y él me dice que este abogado no es bueno (Declaració de l'afectat del cas núm. 2).

Dice [es refereix a l'advocat]: «Mira hay mucho policía. No lo puedo. Tú no vas a poder salir de eso» (Declaració de l'afectat del cas núm. 11).

En aquests últims casos, la visió pragmàtica es configura com una pràctica perniciosa per a l'afectat, ja que se l'emplaça a acceptar un acord que passa pel reconeixement

²²⁶ La presència dels advocats d'ofici en representació dels afectats quan ostenten únicament la posició processal de denunciants és anecdòtica. En aquests casos, la presència de l'advocat d'ofici seria conseqüència de la designació realitzada en funció de la sol·licitud que el propi afectat hauria realitzat davant del servei que gestiona el torn d'ofici del col·legi d'advocats corresponent.

d'una conducta criminal que l'afectat nega haver realitzat i de la que ha estat denunciada com a conseqüència d'una estratègia de represàlia o encobriment per part del perpetrador de l'acte racista. De fet, la conformitat és una pràctica identificada en diversos contextos jurídics com un element generador de indefensions i, directament, de discriminacions en el camp judicial. En el cas estatunidenc, per exemple, ha estat analitzada com una pràctica judicial que es configura com un dels elements responsables de l'empresonament massiu d'afroamericans i hispans (Alexander, 2014). A Espanya ha estat tractada com una actuació que atempta, en moltes ocasions, contra les garanties de defensa de l'acusat:

Son las fórmulas llamadas entre nosotros de *conformidad*. Como ha señalado [Paolo] Ferrua, se trata de modos contractuales de actuación inspirados en una lógica «mercantil» del *do ut des*, en los que el hecho «se reconstruye en una forma peor que inquisitiva, marcada por el reconocimiento incondicionado de valor probatorio a los materiales recogidos por el acusador», o, en todo caso, por el instructor, cuando no por la policía, de forma rigurosamente unilateral. Aquí el objeto de *negocio* es, por lo regular, la libertad del imputado (estadísticamente, el imputado estándar), degradada así, directa y crudamente, a la condición de auténtico valor de cambio (Andrés Ibáñez, 2015, p. 500).

L'observació ens han permès detectar, alhora, que en moltes ocasions la relació concreta entre els advocats d'ofici i els afectats no és l'adequada per a obtenir una resolució jurídica satisfactòria per aquests últims. Hem de tenir en compte que aquests professionals acostumen a no veure's guiats per factors que tinguin connexió amb la lluita antiracista o, fins i tot, poden no presentar una especial vocació respecte a preservar una idea garantista del dret, el que evidentment repercuteix en l'interès i diligència que inverteixen en la representació jurídica dels afectats pel racisme. Per als lletrats d'ofici, els procediments es tradueixen en la gestió de terminis, escrits i compareixences judicials amb l'objectiu fonamental de realitzar una tasca estrictament professional, el que pot derivar en un assessorament a l'afectat que comporti dirigir la resolució del procediment judicial cap a una sortida que no està connectada —o ho està en un grau baix— amb la intenció que presentava l'afectat quan va ingressar al camp jurídic:

Jo he anat a un judici que no té res a veure amb tot això, com a testimoni d'un amic, i vaig veure que ni a l'advocat de la defensa, ni al de l'acusació, ni al fiscal, ni al jutge, els hi importava res. Es va fer una conformitat. I ell no havia fet res. No els hi importava el que havia passat, la justícia. Volien treure-s'ho de sobre. I l'advocat d'ofici li deia: «És que podries haver sortit molt més

perjudicat». Més? Li haurien fotut un tret allà al jutjat? Perquè ja va sortir prou perjudicat (Declaració de l'afectat del cas núm. 12).

S'ha observat que els advocats d'ofici presenten una actitud no *dialògica* (Freire, 1970)²²⁷ amb els afectats, el que limita la possibilitat que aquests últims contribueixin en el desenvolupament del procediment. Hem pogut observar que l'estratègia jurídica i l'argumentari contingut als escrits no és resultat d'un procés de diàleg entre l'advocat d'ofici i l'afectat, sinó que el primer construeix l'argumentació i presenta els escrits sense ni tan sols parlar amb el segon —o a partir només de les dades que va obtenir en la primera i única reunió amb el seu representat—. També es dona la mateixa pràctica respecte a la preparació de la declaració judicial durant la fase d'instrucció o del judici, ja que són els advocats d'ofici els que construeixen l'argumentació i es limiten a explicar als seus representats quina ha de ser la seva actitud i discurs durant les compareixences. Hem observat, per tant, que l'advocat es relaciona de forma jeràrquica amb el seu representat, el que es configura com una situació contraproductiva si pensem que aquest professional ha estat designat per a auxiliar a l'afectat en relació a unes pràctiques socials que tenen com a element central la subordinació. La subordinació social, doncs, es reproduïx també en el camp jurídic en el marc de la relació afectat-advocat d'ofici.

Aquesta rel·legació de l'afectat es materialitza principalment a través de l'escassa comunicació que caracteritza la seva relació amb l'advocat, el que incrementa la desconexió entre el primer i la gestió del procediment, així com les possibilitats d'èxit final. De la falta de comunicació en deriva habitualment la baixa capacitat d'influència de l'afectat en el procediment, deixant d'aportar a la causa dades importants per a la seva defensa (com la identitat de testimonis o altres tipus de proves, així com explicacions sobre particularitats dels fets que poden ser rellevants per al seu esclariment). De fet, hem pogut observar que l'advocat d'ofici només comunica a l'afectat les resolucions més rellevants, és a dir, aquelles que són conclusives del procediment, com pot ser l'arxiu de la causa o l'assenyalament de la data de judici:

²²⁷ Freire utilitza el concepte de *dialogicitat* principalment en el camp de l'educació. En el nostre cas, fem el terme en el camp del dret i, concretament, en referència a les relacions que s'estableixen entre els advocats i la ciutadania, amb una perspectiva crítica respecte a les relacions no horitzontals que es donen en el camp institucional. En aquest sentit, acompanyem l'ús que des de diferents camps del coneixement científic es porta a terme de les teories i conceptes de Freire.

Pero mi abogado de oficio no investiga esto. No tuve oportunidad de hablarlo con él, porque no hacía contacto conmigo. Vino a la comisaría. Te hace pocas preguntas: «¿Cómo te llamas?», «¿En que te han pillado?», «Te van a dejar hoy». Y luego ya está. Y como te dicen que te van a dejar hoy tu estas feliz. Estás en un calabozo que... no sabes. Pero no sabía nada. Después ya he visto que no hacía tantas cosas para el caso. Solo se queda allí hasta que lo llaman del juicio (Declaració de l'afectat del cas núm. 2)

Porque hay muchos abogados de oficio que no lo hacen. Que no lo hacen. No te llaman. No. No te llaman. Cuando tu le llamas no te coge el teléfono. Me ha pasado muchas veces (Declaració de l'afectat del cas núm. 11)

Aquestes pràctiques comporten que els advocats d'ofici acabin portant a terme una representació jurídica poc diligent en relació a la funció institucional que tenen encomanada. L'estudi realitzat per Rights International Spain sobre la discriminació als membres de la comunitat gitana en l'àmbit judicial confirma les reticències detectades en el nostre treball de camp:

Debemos tener en cuenta tres variables para terminar de enmarcar la situación: (1) la falta de cercanía en el trato, especialmente en el trato con los abogados de oficio; (2) la precariedad que sufre el turno de oficio, que no deja resquicio alguno para otro tipo de relación con el cliente; (3) el sesgo de los propios abogados al asumir de manera generalizada y con cierto paternalismo que las personas gitanas no van a entender nada, en las más de las ocasiones los abogados bajan mucho el nivel explicativo, pudiendo producir un sentimiento de rechazo, desconfianza o ajenidad con lo que pretendía ser un gesto cercano» (Rights International Spain, 2020, pp. 64-65)²²⁸.

Els afectats s'han mostrat conscients d'aquesta falta de diligència, a partir de comportaments que encaixen més en la desidia, la deixadesa, la desgana i la mandra, que no pas en la laboriositat i la dedicació:

Un día un abogado de oficio, cuando entramos, no me defiende bien. Yo sé que no me defiende bien. Y cuando salimos me dice «Te lo había dicho» o algo así. Y yo le dije «Lo sabías, tú sabías que iba a perder el juicio». Y él dijo «No, no, no». Yo le dije «Sí». Si hablas así no me vas a defender. Lo que tenía que hacer no lo hizo. No es igual que los abogados de pagar o ir a SOS Racismo. No son iguales. Son muy diferentes [...] El abogado de oficio, la mayoría no te defienden bien. Yo la mayoría que tengo no me defienden bien [...] Los abogados de oficio son siempre igual que el juez y la policía. Yo lo veo lo mismo. Es igual que el policía y el juez. Muchas veces

²²⁸ També aquesta és una qüestió abordada pels estudis de gènere, sent denunciada la inadequada atenció que proporcionen els advocats d'ofici en moltes ocasions, caracteritzada per la falta de informació i per l'assessorament legal destinat a sortides al conflicte poc adequades, com pot ser el cas de les conformitats (Bodelón, 2014).

nos pasa, cuando entras dentro, no te va a defender bien. Él quería que tu vas a perder (Declaració de l'afectat del cas núm. 2).

Sólo un día yo he visto un abogado de oficio... no, dos días, solo dos veces que he visto que abogado de oficio ha hecho su trabajo como lo debe hacer. Solo dos veces [...] Todos los otros no (Declaració de l'afectat del cas núm. 11).

A veces te dicen que no hace falta recurrir, te van a condenar, te vas a pagar la multa, no pasa nada, 120 euros o 240 euros, no pasa nada. Ellos no te defienden. Y solo hablamos con él el día del juicio. Ni te llama ni nada antes. Viene cuando te detienen, en comisaría, y luego te lo encuentras el día del juicio. [...] Es el mismo clan, yo creo. Es el mismo clan. La verdad. La policía, el juzgado, y los abogados de oficio. Son el mismo clan (Declaració de l'afectat del cas núm. 18).

Un exemple d'aquest tipus d'actuació no diligent de l'advocat d'ofici el trobem en el cas núm. 1, on l'afectat ha qüestionat la seva feina i s'ha mostrat insatisfet. Tot i que ha manifestat que el cas era complicat perquè suposava investigar la tasca dels policies (qüestió que considera «delicada»), s'ha mostrat molt descontent. Per exemple, ha manifestat que entén que l'advocat d'ofici va participar de les declaracions judicials de forma incompetent, ja que «no pregunta lo que tenía que preguntar». L'afectat s'ha lamentat de no poder dominar el camp jurídic i d'haver de dependre d'un advocat que considera poc competent. Ha explicat que hagués preferit poder dirigir ell mateix la seva defensa jurídica, considerant que si ell hagués pogut encarregar-se del cas com a advocat «lo habría ganado».

Malgrat això, el grau de satisfacció dels afectats amb la tasca dels advocats no depèn tant del resultat final del procediment quant de la feina i implicació d'aquests advocats. Així, en el cas núm. 1 l'afectat s'ha mostrat satisfet amb l'advocat (en aquest cas, particular) que va contractar per a intentar reobrir el cas per la via penal, manifestant que creia que sí li *importava* el cas, tot i ser a dia d'avui infructuós el resultat de la seva actuació (el procediment penal continua arxivat). Concretament, ha explicat que notava que l'advocat «no solo quería el dinero». Ha valorat, doncs, la implicació de l'advocat com un component clau per a avaluar la seva actuació. També l'afectat del cas núm. 2 ha reflexionat en el mateix sentit:

Recuerdo a uno que me defendió bien. Este día lo he perdido pero he sentido que me estaba defendiendo muy bien. Aunque lo he perdido. Sé que me defiende bien. Porque entiendo bien español y sé como lo hizo (Declaració de l'afectat del cas núm. 2).

La distància entre l'afectat i l'advocat d'ofici, generadora de la pèrdua de control sobre el cas per part del primer, només podrà superar-se parcialment com a conseqüència d'un exercici proactiu per part de l'afectat, tot i que això tampoc garanteix un canvi d'actuació per part del lletrat. Per exemple, en el cas núm. 1, l'afectat va aconseguir intervenir en l'estratègia jurídica, recolectant informació i estant a sobre de l'esdevenir del procediment. Va ser ell el que es va posar en contacte amb l'advocat periòdicament (ho feia cada dos mesos), ja que el lletrat d'ofici no el trucava per a proporcionar-li informació sobre el cas. La seva actitud proactiva va permetre, alhora, que aconseguís reunir-se amb la representant de la fiscalia i amb el jutge durant la tramitació del procediment penal, quelcom absolutament excepcional i que el seu advocat ni s'havia plantejat. Per últim, podem destacar que, un cop arxivada la causa penal, l'afectat va pressionar a l'advocat d'ofici per a presentar un recurs, aconseguint-ho finalment. Tanmateix, l'advocat va presentar un recurs d'apel·lació en comptes d'un de reforma, el que es va configurar com una decisió que perjudicava les opcions jurídiques de l'afectat donat que la interposició del recurs de reforma podria haver donat més temps per a preparar un recurs d'apel·lació millor fonamentat, sent l'afectat conscient d'aquest error.

Una de les principals causes d'aquestes pràctiques que pateixen els afectats a mans dels advocats d'ofici és el menysteniment que aquests tenen respecte de la capacitat dels afectats per a contribuir en el procediment jurídic, com a conseqüència de la seva condició de no professionals del dret, el que acaba per generar pràctiques professionals que ignoren i rel·leguen la seva experiència i coneixements. I el cert és que els afectats poden presentar aptituds de diversa índole que els permetrien contribuir de forma menys o més activa en la gestió del procediment penal. Ara bé, els advocats d'ofici les subestimen. Per exemple, en el cas núm. 1 l'afectat va recollir proves, va ser propositiu i es va mostrar molt implicat en l'estratègia jurídica. Posteriorment, ha referit que ha aconseguit aprendre molt sobre el dret durant els procediments jurídics en els que ha participat. Tanmateix, s'ha lamentat de no tenir formació jurídica suficient i haver de dependre d'un advocat.

Més enllà de les reticències que poden presentar els advocats d'ofici vers aquells que no són professionals del dret, s'han pogut observar comentaris i actituds que denoten la presència de idees preconcebudes en relació a les persones no blanques. Recordem que els advocats d'ofici són en la seva immensa majoria persones blanques i l'actuació

d'aquests professionals depèn, entre molts altres motius, de qüestions personals com els seus valors, ideals, representacions intel·lectuals de la realitat, maneres de pensar, etc. (Capella, 1999, p. 130), totes elles disposicions influenciades, entre d'altres factors, per la seva nacionalitat i color de pell. Tenint en compte el caràcter estructural i interseccional del racisme (qüestió analitzada al capítol 1), cal deixa anotada la influència d'aquest fenomen en l'actuació dels advocats d'ofici a l'hora de tractar amb els no blancs als que representen: en la seva actuació resulta determinant la influència derivada de les idees preconcebudes que tenen de la realitat social i que estan més o menys lligades a processos conscients relacionats amb la seva identitat racial.

L'espai social i racial que ocupen els advocats d'ofici resulta, doncs, determinant per a entendre com comprenen i aborden el racisme, el que és un factor clau en la seva forma d'actuar en representació dels afectats. Una reflexió que troba un interessant sustent en les paraules del jurista brasiler Adilson Moreira:

Els juristes blancs pensen de manera diferent. Per a ells, la discriminació racial només descriu una sèrie d'accions individuals les conseqüències de les quals s'han de resoldre mitjançant la responsabilitat d'individus concrets. La solució als problemes amb què s'enfronten les persones negres només requereix neutralitzar les pràctiques que impedeixen que aquestes persones, vistes com a individus i no com a grups, tinguin accés als drets [...]. No cal dir que els juristes blancs no entenen la llei des de la posició dels subordinats. Són indiferents al problema de la subordinació racial perquè pensen que l'ordenament jurídic només hauria de neutralitzar aquelles accions irracionals que violen l'ideal de tractament simètric (Moreira, 2017, pp. 398-399).

Alhora, no podem desmerèixer la influència que té en el desenvolupament de la tasca que realitzen els advocats d'ofici l'alt volum de feina que han de soportar i les menors retribucions de les que gaudeixen en relació als seus companys de professió que actuen com a professionals particulars. Aquests condicionants objectius ens porten a reflexionar sobre quin tipus de servei jurídic es projecta institucionalment per a les persones que no poden pagar-se un advocat particular. Les institucions ofereixen, o permeten que s'ofereixi, un servei per a determinats sectors poblacionals que es caracteritza per la influència de l'alt volum de feina que tenen aquests professionals i per les menors retribucions que reben per la seva feina. Un dels professionals de l'associació que havia exercit en el torn d'ofici ho explica de la següent manera:

Hi ha companys que no li posen l'esforç que haurien de posar-li, segurament perquè no poden permetre-s'ho. Perquè l'advocacia d'ofici està molt mal valorada i molt mal pagada i tenen molta feina [...] També passa que estan cremats i creus que no val tant la pena treballar-se tant

determinats temes que ja saps quin serà el resultat. Hi ha una certa predeterminació del resultat. No sempre, clar [...]. Hi ha molts casos que no et surt a compte. La feina que li has de fer no et surt a compte [...]. Les diligències d'investigació, per exemple, no es paguen i és on seria interessant que l'advocat hi fos. Una roda [es refereix a una roda de reconeixement] no te la paguen. Una entrada i registre no t'ho paguen. Els recursos no t'ho paguen. Facis bé la feina o no, et paguen un mòdul. En penal et paguen: una guàrdia, declaració del teu client a jutjats (no a comissaria). Per instrucció, entre tot. I després et paguen el judici i el recurs d'apel·lació. Si aconseguixes un SP [sobresèïment provisional], currant-t'ho molt cobres menys que si no fas res i acabes anant a judici, el perds i fas recurs d'apel·lació. Hi ha un incentiu pervers. El problema és: excés de feina, falta de capacitat (Declaració d'una integrant de l'associació).

La descripció realitzada en aquest apartat de la tasca de representació jurídica desenvolupada pels advocats d'ofici ens permet corroborar les reflexions generals de Ferrajoli sobre les condicions de representació jurídica que han de patir els subjectes *socialment més dèbils*:

El problema de la extrema desigualdad de las personas en la tutela y la garantía de los derechos coincide a menudo con el acceso —o mejor dicho, del no acceso o del difícil acceso— a la justicia por parte de los sujetos más débiles: débiles por razones económicas, o sociales, o de género, o de edad, o por otras condiciones personales y sociales (Ferrajoli, 2018, p. 213).

Segons Ferrajoli, aquestes desigualtats penals deriven, més enllà de la mateixa «estructura normativa, antigarantista y discriminatoria, de la legislación, la jurisdicción y la ejecución penal» (*ibid.*), de condicions *extrapenals* de tipus econòmic i social (*ibid.*, p. 214). Per això, sota el prisma de Ferrajoli, la justícia penal té cada cop més un caràcter marcadament *classista* i *racista*:

Se trata, como ha sido observado, de una prisionalización en masa de la pobreza, generada por una delegación clasista de la justicia penal y sostenida por una ideología de la exclusión que criminaliza a los pobres, los marginales, o peor aún, a los que son considerados «diferentes» —el extranjero, el islámico, el inmigrante clandestino— bajo la bandera de una antropología racista de la desigualdad (*ibid.*, p. 215).

En aquest context, hi trobem als advocats d'ofici que representen als afectats pel racisme: professionals poc motivats, que han de soportar un gran volum de feina, que estan escassament remunerats i que, alhora, presenten prejudicis diversos respecte als seus representats.

4.2.3.3. Els advocats de l'associació SOS Racisme Catalunya i les limitacions derivades de l'encaix de l'antiracisme a la pràctica jurídica

El servei jurídic de l'associació SOS Racisme Catalunya va comptar amb una coordinadora i un advocat contractats durant el període 2011-2016 i amb una coordinadora i dues advocades durant el període 2017-2021. El servei compta també amb una quarta treballadora, sense formació jurídica, des de 2019. Durant els anys d'observació, tots els professionals jurídics de l'associació han estat persones blanques de nacionalitat espanyola²²⁹. De la mateixa manera, es compta amb la col·laboració d'activistes (s'han observat entre un i quatre, depenent del moment), que no necessàriament presenten formació jurídica, encara que el suport que donen als tècnics jurídics és molt puntual. La conseqüència és que el volum de feina que han de suportar aquests professionals és molt elevat, donat que l'associació abarca tot el territori de Catalunya i la representació legal que ofereix implica l'assumpció de totes les funcions que ostenta un advocat particular o d'ofici. Per últim, la tasca d'aquests professionals jurídics es caracteritza per ser absolutament gratuïta pels afectats, fent-se càrrec de la retribució l'associació²³⁰. Aquesta és sensiblement inferior a la dels seus companys de professió.

Ens trobem, doncs, amb un tipus d'advocacia a la que Capella (2001, p. 289) anomena *voluntariat jurídic* i que es circumscriu a l'activitat d'associacions i moviments socials. Es tracta d'un tipus de servei jurídic que pretén, a partir de les eines que proporciona el dret, abordar les problemàtiques pròpies de les reivindicacions dels moviments socials:

Estas instituciones recogen, cuando son auténticas, las iniciativas de la sociedad civil que tratan de hacerse cargo de las necesidades surgidas en las zonas oscuras del mundo actual. En este sentido son la novedad social más valiosa de la época contemporánea (*ibid.*, p. 279).

Els tècnics jurídics de l'associació presenten coneixements avançats en àrees com el dret antidiscriminatori, els drets humans i, en un menor grau, el dret internacional públic. També es mostren més avesats a coneixements de tipus polític, sociològic i

²²⁹ No s'ha trobat en l'observació de l'espai judicial un lletrat que no reunís aquestes característiques, amb excepció d'una advocada. Aquesta va participar com a col·laboradora de l'entitat SOS Racisme durant el període comprès entre 2011 i 2013. La lletrada professava la religió musulmana, el que era identificable físicament en portar un niqab.

²³⁰ L'associació es fa càrrec també dels honoraris dels procuradors (professionals jurídics que representen a l'afectat als jutjats quan processalment es requereix). Els serveis dels procuradors són contractats puntualment per l'associació d'acord amb les necessitats processals dels casos (per exemple, quan processalment és requerit donat el tipus de procediment o quan la ubicació geogràfica del jutjat ho fa necessari per poder accedir a la informació del procediment de forma més ràpida i senzilla).

filosòfic. Mostren una major relació amb el camp acadèmic i docent que amb el de l'advocacia, arribant a manifestar que no presenten vocació per a exercir-la. No compten amb formació especialitzada en matèria de dret processal, penal o administratiu i presenten poca o cap experiència en el camp de la pràctica jurídica en el moment d'incorporar-se al servei jurídic de l'associació.

Aquestes característiques els diferencien dels advocats que són contractats pels perpetradors dels actes de racisme, majoritàriament representats per advocats particulars o d'ofici. Les diferents competències que presenten uns i altres són elements a tenir en compte a l'hora d'analitzar la pràctica jurídica, ja que els advocats dels perpetradors solen tenir un major domini de la pràctica jurídica (per especialització i experiència professional), el que els hi permet mobilitzar aquestes competències en benefici de l'èxit de la posició jurídica que ocupen. Per contra, les competències en matèries com els drets humans, el dret internacional, la política o la sociologia (més dominades pels professionals de l'associació) es configuren com a elements menys transcendents durant la pràctica jurídica. Aquesta desigualtat en torn a les competències que poden mobilitzar els uns i els altres els hi permet ser més o menys efectius en el camp judicial (Bourdieu, 2000).

En quant a la relació que mantenen dels professionals jurídics de l'associació amb els seus representats, hem pogut observar que es porten a terme una sèrie d'actuacions que tracten de disminuir la distància que existeix entre el camp jurídic i els afectats. Aquesta situació es materialitza, especialment, a través del tracte respectuós i considerat que tenen vers els seus representats. La comunicació és molt més fluida en comparació amb els advocats d'ofici, el que comporta que la desconexió existent entre el subjecte social i el procediment judicial es doni en menor mesura.

Alhora, hem pogut observar que els professionals de l'associació representen de forma especialment diligent als seus representats. Sobretot si analitzem la seva dedicació en comparació amb la tasca dels advocats d'ofici: sol·liciten múltiples diligències d'investigació durant la instrucció judicial, recorren totes les resolucions contràries als interessos del seu representat i es preparen cada una de les compareixences i judicis amb gran professionalitat. Hem pogut observar que es mostren absolutament compromesos amb la tasca jurídica encomanada, així com amb la dimensió político-social del conflicte que estan gestionant. Aquestes característiques porten a què els

afectats s'hagin mostrat majoritàriament satisfets amb els serveis presentats per l'associació, amb independència del resultat final del procediment:

Valoro el resultado positivo por la insistencia de los abogados de SOS Racismo también (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 5).

Y realmente, no lo digo por nada, pero realmente, desde que conozco a los abogados de SOS Racisme, cuando tengo una cosa que es un tema de racismo, yo siempre lo traigo allí. Porque el trabajo que ellos hacen es más... lo que siento, es más que coger una abogado y pagarlo. Eso es lo que veo yo. Si yo he visto algo que no es eso, yo lo voy a decir [...] Porque en SOS Racisme siempre lo preparamos perfectamente y sabemos bien en qué situación estamos (Declaració de l'afectat del cas núm. 11).

A mí no me han gustado los abogados de oficio. Porque antes de cuando he empezado a venir a SOS Racismo [...] antes no sabía que un abogado puede hacer unas preguntas calientes al policía. Los abogados de oficio preguntan a los policías unas preguntas normales. Las preguntas que hacían eran para no incriminar a la policía, o que sea una pregunta que te pueda incriminar a ti, ¿sabes? En serio. Y después de tener contacto con SOS Racismo, que han empezado a venir a defendernos, me he dado cuenta, de verdad, de lo que es un abogado (Declaració de l'afectat del cas núm. 18).

En aquest sentit, la motivació i implicació política que presenten els professionals jurídics de l'associació resulta un fet diferencial respecte als advocats d'ofici:

En su intervención final, sinceramente, tengo que felicitarla. Porque me sentí representado. Supo argumentar la parte racial. Sinceramente me sentí representado. Y se expresó como me hubiera expresado yo mismo [...]. Tiene que ver que representaba SOS Racismo [...] Otro abogado que no entiende los temas raciales no se expresaría así (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 5).

Porque yo he visto, cuando está en el juicio, habla con el corazón y es muy importante, muy importante (declaració de l'afectat del cas núm. 11).

Yo lo único positivo con lo que me quedé es esto. Que haya gente que luchan por esto. Y hasta ayer le dije a mi amiga «estoy muy agradecida». Yo al abogado no le veía como a un abogado, le veía como a un hermano de otra madre. De verdad. Yo me sentía tan segura, ¿sabes? Me sentía segura, acompañada, ¿sabes? Imagínate, yo sola me pueden hacer cualquier cosa. Por lo menos tengo un abogado que lo ve, ¿sabes? [...] Estaba muy agradecida y muy contenta. Me han dado, no el 90%, sino el 100% de todo lo que podían, ¿sabes? Y yo, gracias a Dios, con esto me quedo tranquila (Declaració de l'afectada del cas núm. 17).

És imprescindible tenir des de l'advocat una consciència molt clara d'on estàs treballant, a qui estàs representant. Si no hi ha una motivació, si no et creus realment la feina que estàs fent, és inviable per qualsevol persona. Perquè et trobes molt sol davant de tot el sistema. És com un

Quijote davant dels molins. És molt difícil encarar tot això si no t'ho creus. Crec que és necessari que hi hagi un valor afegit en quant al perfil de la persona advocada del servei. Vull dir que tingui aquesta vessant social, que es cregui que estem lluitant per una millor societat, que el racisme s'ha d'erradicar. Però també hi ha d'haver un component d'empatia. I també la part tècnica, que és la eina que ha de fer servir per arribar a aquests objectius (Declaració d'una integrant de l'associació).

Tanmateix, segueix existint una distància important entre advocat i representat. Els professionals de l'associació consideren que existeix una limitació en la comprensió que els afectats tenen del funcionament dels procediments jurídics, així com de les possibilitats que aquests ofereixen. Així, la implicació de l'afectat en el procediment judicial és interpretada com un element que pot arribar a desestabilitzar la seva feina. Per tant, s'han pogut detectar comportaments i actituds entre els professionals de l'associació que denoten un cert desmereixement de les capacitats dels afectats. Aquesta concepció sembla estar influïda per les idees preconcebudes que els professionals del dret solen tenir vers el no professionals²³¹. Tot i que en un grau menor d'intensitat que en els casos protagonitzats pels advocats d'ofici, aquest desmereixement comporta la no comunicació exhaustiva de tots els passos seguits durant el procediment i la relativització de la col·laboració que els afectats poden aportar durant la causa. En cap cas, però, es tradueix en una falta de diligència professional.

No s'han detectat comentaris ni actituds que denotin la presència de prejudicis explícits de caràcter racista entre els professionals de l'associació. De fet, s'ha pogut observar una comprensió tècnica molt més profunda i treballada de la dimensió estructural de les discriminacions (en comparació als advocats d'ofici), el que es detecta en la utilització d'aquestes categories per part dels professionals de l'associació en el seu discurs polític i mediàtic.

Tanmateix, s'han identificat actituds i comentaris que denoten un cert grau d'incomprensió respecte a algunes de les expressions de racisme menys evidents, el que s'ha vist traduït en una minimització de la gravetat de determinats fets en algunes ocasions o, fins i tot, en la no identificació del racisme en supòsits en els que els afectats havien manifestat sentir-lo. Ara bé, s'ha observat que les possibles dificultats que poden presentar els advocats de l'associació (d'entrada ja menors donada la seva sensibilitat vers la problemàtica racial i el seu posicionament polític) tendeixen a superar-se a través

²³¹ Vid. 4.2.3.2, *supra*.

de la problematització dels fets que es porta a terme pel grup de treball de l'associació (en el que hi intervenen treballadores i activistes no formades en dret), el que permet que intervinguin criteris de caràcter més polític. De la mateixa manera, aquestes dificultats també semblen superar-se quan es dóna el contacte directe entre el tècnic jurídic de l'associació i l'afectat, ja que el fet d'escoltar en primera persona la vivència de boca del mateix afectat té una clara influència en una millor comprensió de la dimensió discriminatòria dels fets. És a dir, l'encontre entre ambdós suposa en moltes ocasions que es trenqui una barrera que separava el tècnic del subjecte social i de la seva experiència.

S'ha detectat, també, que aquests professionals es mostren més còmodes quan han de gestionar fets en els que els afectats s'han mostrat menys bel·ligerants davant de les discriminacions. També en aquells casos en que els afectats no estaven realitzant cap conducta reprovable socialment o jurídica en el moment de ser discriminats. Alexander (2014) és una de les autores que assenyala la incomoditat que genera entre els professionals jurídics blancs la defensa de persones afectades pel racisme que han pogut estar realitzant alguna d'aquestes conductes en el moment de ser discriminades, el que ens remet a una qüestió important: la defensa jurídica de persones que han pogut cometre algun tipus de comportament incorrecte o, fins i tot, delictiu, i que han sofert una discriminació racista en el marc d'aquest escenari. En aquest últim sentit, s'han identificat dificultats per a detectar la connexió entre la minoració racial i de classe i la criminalització dels integrants dels grups socials subordinats com a factors que defineixen el fenomen del racisme. En moltes ocasions, els professionals de l'associació han mostrat limitacions a l'hora d'entendre que la discriminació soferta per l'afectat hauria d'haver estat analitzada sota una mirada interseccional, entesa com una lent analítica i no com una suma de factors discriminatoris (Akotirene, 2018). Hem pogut comprovar, doncs, com la comprensió jurídica de la interseccionalitat²³² preval entre els tècnics de l'associació, sent entesa com una categoria que s'utilitza per a jerarquitzar discriminacions i no com una forma més àmplia de comprendre el racisme.

Tots aquests factors comporten que, en moltes ocasions, la dimensió estructural i interseccional del racisme no acabi sent una qüestió utilitzada en la tasca pràctica dels professionals jurídics de l'associació. La forta influència de la forma com les normes

²³² Vid. 3.2.2, *supra*.

penals identifiquen el racisme és un factor que acaba per dissenyar els marges en els que es desenvolupa la tasca dels advocats: la discriminació s'ha d'haver materialitzat en actes concrets portats a terme per individus i que puguin ser provats mitjançant la presentació d'elements de caràcter empíric. Un bon exemple d'aquestes limitacions el trobem en el cas núm. 1, on hem pogut observar que la inserció del conflicte racial en el camp jurídic va marcar definitivament els marges en els que es va desenvolupar la cerca de responsabilitats per part de l'afectat i dels tècnics jurídics (d'ofici, particulars i de l'associació) que van intervenir en la seva representació. Els procediments es varen centrar en esbrinar la responsabilitat personal dels agents intervinents a través de la indagació en les accions materials portades a terme i valorant-se les proves empíriques sobre els fets. Aquest enfocament va inviabilitzar la condemna jurídica de l'actuació racista de la policia: l'actuació policial estava dissenyada des d'una perspectiva inferioritzadora i criminalitzadora dels habitants del pis (menystenint la salvaguarda de la seguretat física d'aquests) però els agents no van emetre expressions que poguessin evidenciar un prejudici individual vers aquests.

Per tant, la comprensió jurídic-penal del conflicte racial juga un paper determinant en la forma com els tècnics jurídics de l'associació gestionen el cas a nivell pràctic. Aquests han de tractar de subsumir els conflictes que els hi són presentats dins els descriptors d'unes normes concretes i individualitzades (Capella, 1999, p. 129), de manera que els hi permeti generar les condicions necessàries per a assolir l'èxit en el procediment. Durant aquest procés, han de decidir quin *material fàctic és rellevant* jurídicament per tal d'encaixar-lo en les descripcions *abstractes* de la realitat social que contenen les normes jurídiques: han de seleccionar els fets que considerin jurídicament rellevants per tal d'encaixar-los al contingut de les normes jurídiques que entenen que poden ser aplicades a aquell supòsit, interpretant el seu significat. Aquest procés no es porta a terme de forma lineal (primer reconstruint els fets, després seleccionant les normes i per últim interpretant-les), sinó que es dona de forma interrelacionada, és a dir, a través de *moviments de vaiven*, per *aproximacions successives* (*ibid.*, p. 136). El tècnic jurídic transita constantment entre la reconstrucció dels fets, la selecció de la norma i la seva interpretació, tenint en compte en tot moment la necessitat de sotmetre la seva argumentació a les exigències de la prova per tal d'assolir la decisió judicial que s'ha assenyalat com a objectiu. En definitiva, el lletrat ha de presentar davant de l'autoritat

judicial una sortida *legítima* al conflicte abordat, la qual dependrà de la valoració que aquesta autoritat porti a terme del *procés intel·lectual* acabat d'assenyalar.

El contingut de les normes i l'experiència en el camp de la pràctica jurídica acaben, doncs, per constituir els marges dins els quals que els advocats interpreten els fets, el que limita l'abordatge estructural de la discriminació en la seva activitat pràctica. Per exemple, en el cas núm. 1, hem pogut observar que l'assumpció del cas per part de l'associació va ser llargament discutit, donada la resistència per part dels professionals a encaixar els fets més enllà de la *doxa* consolidada als tribunals. Només després de problematitzar llargament els fets, els tècnics de l'associació van identificar que la persecució policial i judicial de la venda ambulat era una forma de materialització del racisme estructural que podia ser abordada jurídicament. Ara bé, a l'hora de dissenyar l'estratègia, van tornar a sorgir els dubtes derivats de l'encaix jurídic dels fets, amb el resultat de que els tècnics jurídics acabessin per fer prevaldre la negligència i desproporció de l'actuació policial per sobre de la dimensió racista dels fets en els documents presentats als jutjats.

En conseqüència, entre els professionals jurídics de l'associació està present un *habitus* que resulta molt rellevant per a la nostra investigació: la mesura de la seva actuació per a assolir un equilibri entre la voluntat de defensar els interessos del seu representat, d'assolir els objectius polítics de l'associació (la lluita contra el racisme) i d'encaix del cas en l'espai judicial. És a dir, l'advocat té en compte, de forma particular, les pràctiques que s'esperen d'un professional del dret quan actua en el camp jurídic. Un factor que comporta que, en algunes ocasions, els tècnics de l'associació es mostrin partidaris de no assumir casos que preveuen que presentaran un difícil encaix en el camp de la pràctica jurídica. L'advocat sap que hi ha qüestions que només es poden abordar en seu judicial amb determinades precaucions (com la mateixa existència de racisme social) i qüestions que són directament obviades (com el cas del racisme policial).

No parlen de racisme. Els jutges. L'obvien. Quan parles de racisme no és que perjudiqui [...]. Els jutges tenen pressa perquè acabis les teves conclusions. No tens temps d'esplaiar-te. I llavors les mencions que fem del racisme, són coses que dones per suposat però que ells potser no perquè no tenen una formació prèvia, no tenen un contacte amb aquesta matèria. Llavors es torna inútil, no ho veuen, passen i ja està (Declaració d'una integrant de l'associació).

El difícil equilibri entre la posició política de l'associació, els interessos del seu representat i el compliment de les expectatives que s'esperen de l'advocat generen pràctiques específiques per part d'aquest. Tant la construcció de la disputa jurídica dins els marges establerts pel dret com la pròpia actuació del advocat —especialment als actes presencials, com declaratives o judicis orals— revelen les dificultats per introduir la posició del seu representat i de l'associació dins un espai que presenta serioses dificultats per a assumir l'existència de dispositius socials i institucionals discriminatoris. L'advocat intenta mantenir una harmonia que li permeti defensar els interessos de l'afectat —els quals vincula en major o menor intensitat als seus posicionaments polítics— sense caure en la utilització d'unes categories analítiques o un llenguatge que no s'adaptin a l'espai on està inserida la seva tasca (desbaratant les seves expectatives d'èxit), el que acaba produïnt una forma d'*autocensura*:

Quan veig la resposta quan demano agreujant, penso en que ho haig de dir d'una altra manera, que m'ho haig de preparar d'una altra manera. Tenen les oïdes molt fines i s'ha de dir d'una manera que no ofengui a ningú. Si que surts de la sala pensant si ho dic passarà això, però després penses que vas com a SOS i tens una responsabilitat i que no pots no mencionar això [...] No ho deixes de dir, però ho dius d'una altra manera, també perquè no vols trobar-te amb aquesta hostilitat. Que també és dura de portar. També és una qüestió personal: hi ha dies que et sents amb força i dies que no (Declaració d'una integrant de l'associació).

En el cas núm. 1, per exemple, s'ha observat que l'advocada va procurar mantenir un equilibri entre els arguments que venien determinats per qüestions polítiques, pels que venien derivats del seu compromís personal amb l'afectat i pels que considerava que esperaven els altres operadors jurídics d'un advocat. Durant les declaracions judicials dels policies es va percebre una clara intenció de preguntar sobre totes aquelles informacions que podien ajudar a caracteritzar l'actuació policial com a negligent, questionant-les, però sempre guardant una aparença i un llenguatge caracteritzats per la correcció institucional, autocensurant-se en moltes ocasions. El pretendre guardar aquest equilibri va comportar que l'estratègia jurídica es centrés en la desproporcionalitat i negligència de l'actuació policial, però sense citar en cap moment, durant el procediment, que es tractava d'una actuació racista.

Un altre exemple el trobem en el cas núm. 2. L'advocada va realitzar la defensa de l'afectat en diversos judicis que derivaven d'una sèrie de denúncies policials interposades a mode de represàlia a la interposició d'una denúncia de l'afectat contra

aquell mateix cos policial. En un d'aquests judicis no va presentar cap documentació que pogués acreditar aquest extrem, justificant-se sobre la base de que aquest tipus d'argumentació podria perjudicar seriosament les possibilitats d'èxit jurídic. En un altre judici l'advocada va decidir no buscar els testimonis que negligentment no havien estat cercats ni aportats per l'advocat d'ofici que havia representat a l'afectat a l'inici del procediment (quan processalment era addient). L'advocada entenia que a ulls del jutge no s'interpretaria congruent aportar-los cinc anys després dels fets. Va descartar, doncs, la possibilitat d'explicar al jutge que la tasca de l'advocat d'ofici havia estat deficient, possiblement fruit del menytament per motius racials que va patir el seu client.

S'ha observat que, en les actuacions escrites, els tècnics jurídics de l'associació mostren major llibertat per a argumentar d'acord amb una interpretació del cas més compromesa amb l'antiracisme, el que denota la influència que comporta l'hostilitat respecte a postures socials i polítiques compromeses amb l'antiracisme que aquests senten quan es troben en l'espai físic dels jutjats, compartit amb jutges i fiscals.

En conclusió, l'entrada al camp jurídic suposa que l'afectat pel racisme sigui tractat com algú que no té capacitat suficient per a gestionar la seva pròpia queixa. És a dir, el subalternitzat no té veu pròpia en l'espai judicial i ha de vehicular-la a través del seu advocat (principalment, d'ofici o d'una associació), qui com s'ha vist es troba amb dificultats importants (menors en el cas dels tècnics jurídics de l'associació) per a traslladar el discurs i les expectatives del seu representat al camp judicial. En conseqüència, la delegació en els advocats té dos efectes complementaris: allunya del plet la força moral que presenta la queixa originària generadora del procediment; i fa entrar en joc les múltiples limitacions assenyalades que dificulten l'abordatge judicial del problema racial en la seva dimensió estructural i interseccional.

CAPÍTOL V. LA PRÀCTICA JUDICIAL DISCRIMINATÒRIA

5.1. Un camp judicial asimètric

Una de les característiques principals del procés penal és la important capacitat investigativa que presenten els jutges, molt superior a la dels magistrats que actuen en d'altres jurisdiccions. Aquesta facultat especial per a indagar de forma autònoma està relacionada amb la rellevància que des el punt de vista constitucional presenten els béns jurídics que els jutges penals tenen l'encàrrec de protegir (Prieto Sanchís, 2003, p. 91):

Los jueces y magistrados pueden actuar aunque no lo solicite nadie, ni siquiera el perjudicado por un delito, ya que se entiende que el mal que causa éste afecta a un bien público y no a un bien particular (Capella, 2001, p. 144).

L'intervencionisme públic en la investigació dels delictes, però, ha experimentat un considerable augment, tal i com assenyala Gómez Colomer (2020), el que ha comportat crítiques des d'una perspectiva garantista del dret penal:

En este sentido, me parece indiscutible que es cada vez más perceptible una clara intervención pública del delito, que va aumentando a veces en forma desaforada o prácticamente inadmisibile. Este aspecto sobresale en el mundo actual e influye decisivamente en la configuración de nuestro proceso penal (Gómez Colomer in Portilla Contreras i Velásquez Velásquez, 2020, p. 142).

El procés penal, doncs, ha patit la influència d'aquesta inflació penal, el que s'ha traduït en una flexibilització de les garanties que haurien de caracteritzar la regulació dels actes d'investigació que la policia, la fiscalia i dels jutjats (*ibid.*, p. 143).

En aquest context, els titulars dels jutjats d'instrucció es tornen, doncs, els actors principals d'aquesta tasca proactiva del poder judicial en jurisdicció penal, ja que són els responsables per a la investigació dels presumptes fets delictius que han estat reportats per la policia, per la fiscalia o pels mateixos perjudicats a través dels jutjats de guàrdia²³³.

Ara bé, hem observat a través del treball etnogràfic que la pràctica jurídica desenvolupada en el sí d'aquests jutjats es configura a través de processos que contradiuen aquesta proactivitat judicial quan tenen per objecte les denúncies per

²³³ Les funcions dels jutjats d'instrucció estan establertes a l'article 87 de la LOPJ.

discriminacions racistes. L'arxiu primerenc de les denúncies interposades pels afectats és una de les formes més clares de materialització d'aquest baix grau d'activitat investigativa dels jutges.

5.1.1. L'arxiu preliminar de la denúncia com a primer acte de bloqueig de la investigació

La primera pràctica judicial identificada és el ràpid arxiu que pateixen les denúncies interposades pels afectats. S'ha observat que en moltes ocasions aquests arxius es donen sense que ni tan sols s'hagi arribat a practicar ni una sola diligència d'investigació o havent-se'n practicat alguna de primerenca —de forma que es torna poc transcendent des d'un punt de vista efectiu—. Estem parlant d'arxius que es donen durant una etapa molt inicial del procediment i en el marc de casos amb característiques que no aconsellaven el seu sobreseïment, al presentar elements incriminatoris o la possibilitat de cercar-los de forma senzilla.

Un exemple il·lustratiu el trobem en el cas núm. 3, en el que es va decretar l'arxiu per part del jutge en els primers compassos de la investigació tot i no haver-se practicat la declaració judicial de cap dels testimonis identificats —els únics que podien oferir una versió imparcial sobre si es va deixar o no entrar a la discoteca al denunciant—. També en el cas núm. 5 podem observar que es va ordenar l'arxiu sense haver fet declarar ni als testimonis i als denunciats, tot i la presència d'informes mèdics que establien lesions (al llavi i a la cella dels afectats) compatibles amb les agressions denunciades. En el mateix sentit, en el cas núm. 6 es va arxivar la causa en un primer moment tot i l'existència de les dades d'identificació d'un testimoni i la presència d'un informe mèdic que constatava lesions compatibles amb l'agressió denunciada per l'afectat. Igualment, en el cas núm. 7 es va decretar l'arxiu tot i la possibilitat de recabar les imatges enregistrades per les càmeres de videovigilància ubicades a l'entrada del Metro i sense demanar a la policia les dades de les identificacions portades a terme pels policies denunciats —sent rellevants per a esbrinar si els agents havien actuat de forma discriminatòria—. De nou, trobem que en el cas núm. 10 es va arxivar el procediment sense haver practicat cap diligència d'investigació, tot i que l'afectat havia patit una lesió greu que restava acreditada documentalment. Finalment, podem veure com en el cas núm. 12 el procediment es va arxivar en un primer moment sense haver practicat cap diligència (ni la declaració del denunciant, ni del testimoni, ni dels denunciats).

Aquesta pràctica judicial és recurrent i resulta inapropiada perquè desatén una de les funcions principals de la tasca jurisdiccional com és la realització d'actuacions amb l'objectiu d'investigar els fets denunciats:

La imputación no suele *comprobarse* de una vez, sino en el curso de una secuencia de actuaciones que dará lugar a una sucesión de etapas en el desarrollo del conocimiento del juzgador, que son otros tantos momentos de este fenómeno diacrónico y plural que, por comodidad, denotamos como la *prueba* (Andrés Ibáñez, 2015, p. 267).

Hem pogut observar que aquests arxius primerencs estan justificats en documents judicials que assenyalen algun dels motius establerts als articles 641 o 779.1 de la LECrim, presentant argumentacions processals genèriques i amb un baix grau de referència a l'especificitat dels fets denunciats. És a dir, en aquest moment inicial del procediment els arxius es solen materialitzar a través d'un tipus d'escrit padró amb una argumentació inespecífica que deixa entreveure un gairebé nul anàlisi del cas per part del jutjador abans de sobreseure¹. En aquests escrits es sol argüir de forma genèrica que: 1) Els fets no són constitutius d'infracció penal; 2) No serà possible esclarir el que va succeir d'acord amb les circumstàncies del cas; o 3) No es coneix ni serà possible conèixer el perpetrador del presumpte fet delictiu.

Per exemple, en el cas núm. 6 el procediment judicial es va incoar i arxivar el mateix dia de la presentació de la denúncia, materialitzant-se el sobreseïment a través d'una resolució que establia com a un únic *raonament jurídic* el següent:

Que atendida la naturaleza y circunstancias de tales hechos es procedente, de conformidad con el artículo 774 de la Ley de Enjuiciamiento Criminal, incoar previas y concurriendo lo dispuesto en el artículo 779.1.1ª de la Ley rituaria, en relación con el artículo 641 de la mencionada Ley, debe acordarse el sobreseimiento provisional de las presentes diligencias (Extracte d'una resolució del cas núm. 6).

De la mateixa manera, en el cas núm. 7 l'arxiu del procediment que hauria d'haver investigat la denúncia interposada pels afectats es va decretar també sense haver practicat cap diligència d'investigació, justificant-se a través d'una resolució curta i inespecífica que establia el següent i únic *raonament jurídic*:

Conforme viene establecido en el artículo 641.1º de la vigente Ley de Enjuiciamiento Criminal, no resultando debidamente justificada la perpetración del delito que dió lugar a la formulación de esta causa, es procedente acordar el sobreseimiento provisional de las presentes actuaciones (Extracte d'una resolució del cas núm. 7).

En el marc d'aquests tipus de pràctiques hem pogut observar que en ocasions la inactivitat judicial ha arribat a materialitzar-se a través de formes encara més *antigarantistes*, el que suposa una completa desatenció als drets de l'afectat. Per exemple, en el cas 2 el jutjat va tramitar, a través del mateix procediment judicial, tant la denúncia de l'afectat com la denúncia dels agents de policia. Ara bé, el procediment es va iniciar citant a l'afectat a declarar en condició d'investigat i durant la declaració no es va permetre realitzar preguntes sobre aquelles informacions relatives a la presumpta actitud il·lícita dels agents: el jutge va fer girar la declaració al voltant únicament de la versió policial, ignorant la presència de la denúncia de l'afectat. Després de vuit mesos sense realitzar cap diligència que abordés la denúncia contra la policia, es va presentar un escrit per part de la representació jurídica de l'afectat en el que s'instava a investigar els fets establerts a la seva denúncia. La resposta del jutjat va consistir en un escrit del següent tenor literal:

Dada cuenta; únase el anterior escrito presentado por la representación procesal de X²³⁴ y estése al recibo del informe del Médico Forense del mismo y con su resultado se acordará lo procedente. Lo provee y firma S.Sª y doy fe (Extracte d'una resolució del cas núm. 2).

Dies després de la notificació d'aquesta resolució es va realitzar l'informe mèdic forense, però van passar quatre mesos més (dotze des de la presentació de la denúncia) sense que el jutjat es tornés a pronunciar. L'advocat de l'afectat va tornar a presentar un escrit interessant de nou la pràctica de diligències. La resposta del jutjat va consistir únicament en citar a declarar a un testimoni (un vianant identificat per la policia). Passat un any i quatre mesos després de la interposició de la denúncia, tot i no haver-se practicat la declaració de l'afectat com a perjudicat ni la dels agents com a investigat, es va notificar una resolució que decretava que la causa proseguia a través dels tràmits del procediment abreujat amb l'únic objectiu d'enjudicar la presumpte actitud il·lícita de l'afectat, sense fer cap esment a la seva denúncia contra els agents. Per tant, la denúncia de l'afectat va ser ignorada com objecte del procediment penal —tot i formar part físicament de les actuacions judicials—, el que es podria considerar com un arxiu tàcit de la mateixa.

També s'han donat casos en els que l'inactivitat judicial ha portat a no donar per presentats una denúncia o un recurs, tot i haver estat efectivament interposats. Així, en

²³⁴ D'ara en endavant sempre que es reproduïxi un extracte d'una resolució en la que hi consti un nom propi es substituirà per una X.

el cas núm. 7 la jutgessa, per una banda, va condemnar als afectats després de celebrar un judici ràpid contra aquests en base a la denúncia policial i, per l'altra, va arxivar la denúncia dels afectats contra la policia sense haver practicat cap diligència d'investigació. Ambdues resolucions van ser recorregudes (la primera en apel·lació i la segona en reforma). Quan l'Audiència Provincial va estimar el recurs d'apel·lació presentat contra la sentència condemnatòria i va ordenar al jutjat d'instrucció que s'acumulés la denúncia policial i la denúncia dels afectats en un mateix procediment, la jutgessa va respondre que no ho podia fer perquè l'arxiu de la denúncia dels afectats no havia estat recorregut (el que, com hem explicat, no era cert, ja que s'havia recorregut en reforma). Després de diverses gestions realitzades pel procurador i l'advocat dels afectats, el jutjat d'instrucció va emetre la següent resolució:

Diligencia de constancia. La extiendo yo, el Secretario Judicial, para hacer constar que en el día de la fecha se ha procedido a la búsqueda del escrito presentado por el Procurador Sr. X de fecha de 30 de abril de 2014 y que se hallaba extraviado en las presentes diligencias. Tras haber comprobado el sistema informático THEMIS2, consultado los escritos pendientes, armarios y archivos de gestión de este juzgado no se ha hallado documento alguno. Finalmente, tras retirar unos armarios bajo de la oficina, y entre la separación entre ambos, se ha hallado, entre otros documentos de la misma fecha el citado escrito del procurador (Extracte d'una resolució del cas núm. 7).

Un altre cas que ens permet exposar aquests tipus de pràctiques és el núm. 9. En aquesta causa es va assenyalar un judici de faltes en contra de l'afectat donada la interposició d'una denúncia policial. Abans de començar el judici, l'advocat de l'afectat va sol·licitar la seva suspensió per tal de que es poguessin investigar els fets denunciats per l'afectat, els quals podien ser constitutius de delictes greus per part dels agents. La jutgessa va mostrar sorpresa respecte a l'existència d'una denúncia contra la policia i, rebuscant entre els papers de l'expedient judicial, va acabar trobant la denúncia de l'afectat dins de la carpeta: aquesta no estava foliada i restava oblidada al fons de l'expedient.

Finalment, l'observació del camp judicial ens ha permès identificar una altra pràctica que es suma als processos descrits fins ara. Hem detectat que en moltes ocasions les resolucions per les que es decreta l'arxiu primerenc de la causa no es comuniquen a l'afectat. És a dir, els jutjats poden rebre una denúncia i arxivar-la sense comunicar-ho al denunciant. Aquesta falta de comunicació comporta que l'afectat hagi de presentar una especial actitud proactiva per tal d'esbrinar el destí de la seva denúncia (és a dir, el número de jutjat i procediment) i el seu estat (si està arxivada o en curs). Evidentment,

aquest tipus de gestions resulten complexes per als no professionals del dret, presentant encara més dificultat per als que s'enfronten a la barrera idiomàtica (quelcom present en alguns dels afectats d'origen estranger). Aquestes pràctiques, doncs, comporten en moltes ocasions que la denúncia de l'afectat pugui ser arxivada sense que aquest en tingui coneixement i, doncs, sense que pugui tenir opció a recórrer la resolució.

En deu de les quinze denúncies analitzades —recordem que dels divuit casos-mostreig n'hi ha tres en els que els afectats no van presentar denúncia— els procediments judicials s'haguessin arxivat i quedat en l'oblit si no hagués estat per la presència d'un advocat. En els casos núm. 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9 10 i 12 els afectats no van tenir coneixement de la incoació dels procediments ni dels arxius, no presentant els coneixements adients per a portar a terme les gestions pertinents per a localitzar-los: ni tenien experiència per a moure's pels espais judicials —i poder localitzar així la seva denúncia— ni tenien la capacitat de mobilitzar els recursos jurídics adequats per recórrer l'arxiu dins dels terminis processals establerts.

Per exemple, en el cas núm. 6 no es va comunicar a l'afectat ni la incoació del procediment ni el seu arxiu. El denunciant es va posar en contacte amb l'associació SOS Racisme mesos després per a sol·licitar assessorament legal davant del desconeixement del que havia succeït amb la seva denúncia. L'advocat de l'entitat va realitzar les gestions pertinents i va esbrinar que la denúncia havia estat arxivada sense haver-se realitzat cap diligència d'investigació. També en el cas núm. 7 hem pogut comprovar que no es va comunicar als afectats ni l'incoació del procediment judicial que tenia per objecte la seva denúncia ni tampoc l'arxiu del mateix, sent en canvi citats a comparèixer a un judici de faltes en el que figuraven com a acusats per la denúncia policial configurada per a encobrir la discriminació. En aquest cas, la pràctica judicial presenta encara major gravetat, ja que la denúncia policial i dels afectats havia estat tramitada pel mateix jutjat. Per últim, podem citar els casos núm. 10 i 12 com exemples en els que tampoc es va comunicar als denunciants ni l'incoació del procediment judicial ni el seu arxiu. Només quan aquests van entrar en contacte amb SOS Racisme van aconseguir tenir coneixement de l'estat de la seva denúncia:

Yo denuncié y no tenía noticia. No sabía nada. Entonces fui a SOS Racisme un mes después. Después en el juzgado: no investigación, no mirar papeles. Ha archivado (Declaració de l'afectat del cas núm. 10).

Les jornades d'observació participant del camp judicial ens han permès identificar que els funcionaris dels jutjats encarregats de gestionar els procediments han deixat entendre verbalment (en contextos de parla informal entre aquests funcionaris i els advocats dels afectats) que aquestes són pràctiques que es justifiquen pel *desinterés* de l'afectat. S'interpreta (o es diu que s'interpreta) la no personació dels afectats als jutjats (mitjançant acte presencial o escrit) com una falta d'interès per a prosseguir amb l'acusació. És a dir, s'interpreta una circumstància que ve determinada en gran mesura per la falta de coneixement del l'afectat respecte al funcionament de l'espai judicial (i del domini dels terminis i tipus d'escrits a ser presentats) com un desistiment tàcit de la denúncia, en comptes d'una qüestió lògica que precisa ser subsanada mitjançant una actitud més proactiva per part del funcionariat del jutjat.

La suma de totes les característiques descrites (els arxius primerencs, sense haver realitzat cap diligència d'investigació, establerts en resolucions que contenen argumentacions processals genèriques i que no es comuniquen als denunciants) ens permet identificar la presència de pràctiques judicials que semblen estar executades per a *abstenir-se* o *inhibir-se* d'abordar les denúncies presentades pels afectats pel racisme, el que ens porta a sospitar fonamentadament que els jutges no presenten interès en investigar aquest tipus de fets. I, certament, en el casos en els que els afectats no compten amb un advocat —una situació molt probable tenint en compte que només els denunciants que pretenen assumir la posició processal d'*acusació particular* estan representats per un advocat— aquests acaben per no intervenir en el procediment per falta de coneixement d'on està sent tramitada la seva denúncia, sense poder recórrer la resolució d'arxiu i veient d'aquesta manera tancada la porta de qualsevol opció d'enjudiciament del comportament discriminatori denunciat. En altres paraules, les denúncies acaben *desapareixent*.

Aquestes pràctiques ens revelen un tipus de comportament institucional que es caracteritza per la inactivitat, és a dir, pel *no fer* i el *no dir* (Farias, 2020, p. 9). L'observació ens ha permès detectar que els jutges no investiguen efectivament les denúncies dels afectats pel racisme, deixant de complir amb les seves obligacions a través de formes encobertes, el que és encaixable dins un comportament propi del racisme institucional (Carmichel i Hamilton: 1967). Per a justificar formalment la seva actuació per omissió els jutjats es serveixen de resolucions amb arguments de tipus tècnic-jurídic, molt genèriques, que poden portar als afectats —en la seva immensa

majoria llecs en dret— a pensar que s'està actuant institucionalment de forma correcta. La dificultat per a entendre els motius de la resolució —com a conseqüència del seu caràcter tècnic i per la falta de referències específiques al cas concret— és un element que desincentiva la crítica vers l'actuació institucional, ja que no en permet examinar fàcilment les seves motivacions *reals* (allò *no dit*), impeding el control dels possibles errors o abusos que en aquesta hagi pogut incórrer.

En resum, per a tractar de dotar d'un recorregut judicial garantista a aquest tipus de denúncies serà necessària la presència d'un advocat diligent que domini l'espai judicial, que tracti d'esbrinar a quin jutjat ha anat a parar la queixa del seu representat, que s'informi de l'estat del procediment i que recorri la resolució contrària als seus interessos dins dels terminis fixats. La presència d'un advocat diligent es torna imprescindible, ja que aquest sabrà realitzar les gestions per a cercar el procediment, podrà entendre el sentit de la resolució decretada, comprendrà els motius que la fonamenten, gestionarà els terminis i buscarà els arguments jurídics que puguin prosperar judicialment. Per tant, els afectats dependran de la professionalitat i motivació dels lletrats, aspectes sempre contingents²³⁵.

5.1.2. *La banalització judicial del racisme*

Un cop localitzat el procediment per part de l'afectat o del seu advocat, aquests es troben que el jutjat ha dictaminat des de l'inici del procediment que els fets denunciats són constitutius d'una falta o d'un delictes lleu.

Els jutges estableixen que els fets poden ser constitutius d'una falta d'injúries, tracte vexatori o amenaces (antic art. 620) o d'un delictes lleu d'amenaces (art. 171.7), en comptes d'encaixar els fets en la descripció continguda a l'article del Codi Penal que estableix el delictes contra la integritat moral (art. 173):

Porque lo minimizan. Porque forma parte del prejuicio, que minimizan los hechos como racismo. Como si dijeran «le ha dicho moro de mierda, como si le hubieran dicho gordo, y tampoco pasa nada» (Declaració d'una integrant de l'associació).

Per exemple, en el cas núm. 6 el jutge va deixar clar en les seves resolucions que en tot moment considerava el cas com a poc transcendent: lluny de concebir els fets com a

²³⁵ Vid. 4.2.3., *supra*.

constitutius d'un delicte contra la integritat moral, els interpretava com a faltes de tracte vexatori i lesions:

Hay que poner de manifiesto que los hechos denunciados presentan indicios de ser constitutivos, todo lo más, de sendas faltas (pues se hace referencia a un trato desconsiderado de los agentes y de unas agresiones sin ninguna referencia a que las mismas hayan precisado de tratamiento médico o quirúrgico) (Extracte d'una resolució del cas núm. 6).

En ocasions, hem pogut observar exercicis judicials de tergiversació del tipus de lesions patides per l'afectat (i del tractament del que s'ha precisat per a guarir-les) per tal d'establir que l'agressió soferta era constitutiva d'una falta de lesions (antic art. 617) o de delicte lleu de lesions (art. 147.2) i no d'un delicte greu de lesions (art. 147.1). Per exemple, en el cas núm. 5 es va realitzar un segon informe forense sobre l'abast de les lesions de l'afectat, per expressa petició de la jutgessa, el qual va establir el següent:

S'ha revisat la documentació relativa a en X, amb el resultat següent: si bé la ferida patida és susceptible de guarir per si mateixa, la seva sutura es troba objectivament indicada en termes mèdics, per tal de reduir el temps de curació, les possibles complicacions i el perjudici estètic; es tracta, això sí, d'una lesió de «menor gravetat» en relació a les tributàries de tractament quirúrgic com a conjunt (Extracte del segon informe forense del cas núm. 5).

Aquest segon informe forense sembla sol·licitat i confeccionat per a reavaluar i disminuir l'entitat del tractament mèdic, el que repercuteix en la qualificació jurídica de l'agressió. Aquest informe forense es va utilitzar per part de la jutgessa per a justificar la conversió del procediment de delicte greu a falta de lesions:

No siendo los hechos objeto de las presentes actuaciones constitutivos de delito, se reputan falta, incoándose el procedimiento correspondiente a fin de depurar las responsabilidades a que hubiere lugar (Extracte d'una resolució del cas núm. 5).

El *Manual práctico para la investigación y enjuiciamiento de delitos de odio y discriminación* identifica els problemes que es deriven de la *minimització* dels casos de racisme per part dels estaments policials i judicials:

La experiencia demuestra, como hemos expuesto anteriormente, que muchos de estos asuntos son considerados como hechos de trascendencia menor por policías, jueces y fiscales y es relativamente frecuente que se reputen como meras infracciones leves: lesiones, coacciones o

amenazas, sin agotarse en algunos supuestos toda la antijuridicidad y reprochabilidad que merece la conducta (Aguilar, 2015, p. 356)²³⁶.

El fiscal Miguel Ángel Aguilar, coordinador del Servei esmentat, és una de les principals figures que assenyalen críticament, al sé del propi camp jurídic, la presència de pràctiques judicials que *minimitzen* el racisme. Aguilar alertava al diari La Vanguardia del 09-06-2017 sobre la dificultat d'identificar socialment i judicial el racisme més enllà dels casos més evidents: «la mayoría de delitos de odio no los cometen personas vinculadas a grupos extremistas»²³⁷. El tipus de pràctiques a les que es refereix acaben comportant la menor qualificació jurídica de fets que atempten igualment contra la dignitat i els drets fonamentals dels ciutadans:

Se ha podido comprobar que en algunos casos por parte de policías, jueces y fiscales se tiende a restar gravedad a los hechos denunciados como amenazas o lesiones con primera asistencia facultativa, de modo que bastantes veces esas denuncias quedan reducidas desde un primer momento a simples infracciones leves, sin profundizar en la investigación y sin valorar la posible afectación con estos comportamientos de otros bienes jurídicos como la dignidad o integridad moral de la víctima. Ante agresiones físicas sobre las personas con violencia aparentemente gratuita, ejecutada con la finalidad de humillar y vejar a la víctima, creando en ella un sentimiento de terror, de angustia o de inferioridad por la gratuidad del ataque sufrido, se ha de valorar que, además de lesionarse la integridad física, se atenta también contra su dignidad como personas, debiéndose ponderar en estos casos no solo el delito o falta de lesiones, sino también un posible delito contra la integridad moral del art. 173.1 CP o el nuevo delito previsto en el art. 510.2.a CP [article que estableix una de les formes del delict d'odi] (Aguilar, 2015, pp. 79-80).

En aquest estudi entenem que la suma de pràctiques assenyalades fins aquí ens permeten observar un escenari que va més enllà de la *minimització* del racisme, pel que seria més exacte parlar d'un fenomen de *banalització* del racisme produït als estaments judicials. El tractament que els jutges donen a les denúncies per racisme converteix els

²³⁶ La Fiscalía identifica com a causa d'aquests processos de minimització la falta de informació, formació i capacitació dels operadors jurídics: «La ausencia de cifras fiables sobre criminalidad motivada por el odio en España suele comportar consecuentemente una notable falta de conciencia del alcance y gravedad del problema. Ello afecta no solo a los poderes públicos, que, en ocasiones, ante el desconocimiento del volumen cuantitativo y, sobre todo, cualitativo de asuntos, no diseñan las debidas medidas de una auténtica política criminal de Estado para prevenir y combatir esta forma de criminalidad que ataca directamente a la esencia de la convivencia, sino que también afecta a los agentes de policía, fiscales y jueces o magistrados, los cuales, carentes de la adecuada formación y capacitación, no tienen en algunos casos las suficientes habilidades técnicas para saber detectar un delito de odio, acreditarlo o enjuiciarlo, lo que impide que se dé la necesaria respuesta que la ciudadanía espera de sus servidores públicos» (*ibid.*, p. 31).

²³⁷ La notícia es pot consultar en el següent enllaç:

<https://www.lavanguardia.com/vida/20170609/423288804845/fiscal-miguel-angel-aguilar-la-mayoria-de-delitos-de-odio-no-los-cometen-personas-vinculadas-a-grupos-extremistas.html>.

actes discriminatoris en quelcom trivial i que presenta poca importància, restant-li la rellevància judicial que precisarien tenir per a dotar-los de censurabilitat social. Amb aquest tipus de tractament dispensat a les denúncies per racisme, els jutges contribueixen a configurar aquests atacs a la dignitat de les persones com pràctiques comunes i normalitzades, reproduint un clima de tolerància social vers el racisme.

5.1.3. La falta de proactivitat judicial durant la instrucció i l'entorpiment de la investigació

La tercera pràctica observada fa referència a les dificultats amb les que es troben els advocats dels afectats per aconseguir que es portin a terme les diligències d'investigació necessàries per a abordar adientment les seves denúncies. És a dir, quan s'inicia el procés indagatiu que hauria de portar a practicar aquelles diligències d'investigació destinades a identificar els fets denunciats com a possibles actes constitutius d'un delictes greu —en el cas que els jutges no hagin arxivat la denúncia, no hagin determinat que els fets denunciats són constitutius de falta o delictes lleu o quan s'han vist obligats a investigar la comissió d'un delictes greu com a conseqüència de l'estimació dels recursos presentats per la representació lletrada de l'afectat— s'ha observat una falta de actitud proactiva per part dels jutges per a donar compliment a aquest objectiu.

Els magistrats poden no ordenar d'ofici cap diligència d'investigació o fer-ho només en relació a aquelles que presenten un caràcter més fonamental —com poden ser les declaracions del denunciador i del denunciat o l'elaboració d'informes forenses sobre les lesions patides per l'afectat—. Aquestes pràctiques ens mostren de nou la necessitat de que l'afectat estigui representat per un advocat diligent, ja que el jutge sembla delegar aquesta funció a la part acusatòria. Si no s'està representat per un advocat es corre el perill de que la investigació no es realitzi en les condicions adients.

Tanmateix, la presència d'un advocat tampoc garanteix la realització d'una investigació efectiva, ja que a la passivitat del jutge li hem de sumar estratègies que faciliten la denegació de sol·licitud de diligències. Hem observat que en moltes ocasions es desestimen per la seva desproporció, inutilitat o inadequació (casos núm. 1, 5, 6, 7, 9, 10, 12 i 14). Es tracta de diligències consistents en la sol·licitud d'imatges enregistrades per càmeres de videovigilància, la cerca de testimonis, la citació d'aquests testimonis per a declarar durant la fase d'instrucció, la pràctica de rodes de reconeixement, la

realització de gestions per a identificar els presumptes autors dels fets o, fins i tot, la pràctica de la declaració de l'afectat.

Un bon exemple el trobem en el cas núm. 10, en el que es van presentar per part del lletrat de l'afectat diverses sol·licituts de diligències recurrentment denegades per la jutgessa d'instrucció. Un dels motius arguïts va ser que no podia encaixar els fets denunciats en un dels tipus penals que contempen la censura del delictes o la falta de lesions ja que, segons la jutgessa, l'afectat no havia presentat la documentació mèdica corresponent i això impedia al metge forense emetre l'informe per a establir l'abast de les lesions (i, per tant, la seva tipificació com a falta o delictes de lesions). D'aquest cas en destaca, més enllà de que es tractava d'una al·legació falsa (la referida a la no presentació de la documentació mèdica per part de l'afectat), que el jutjat podria haver sol·licitat de nou aquesta documentació a l'afectat a través del seu advocat o, fins i tot, haver-lo demanat directament al centre mèdic que el va atendre. Al contrari, es va decidir ometre les diligències d'investigació, el que venia a ser un arxiu encobert del procediment. Va ser necessari, doncs, presentar un recurs d'apel·lació contra aquella resolució perquè s'estimés la pertinença de les diligències interessades, amb la conseqüència de que la instrucció va començar, de forma efectiva, gairebé dos anys després de la data dels fets.

La passivitat judicial sumada a la interposició d'entrebancs deriven en que la instrucció es pugui convertir en una etapa infructuosa que desemboqui en un judici sense els elements de prova necessaris per a obtenir una sentència condemnatòria. Per exemple, en el cas núm. 6, el jutjat va sol·licitar les imatges enregistrades per les càmeres de videovigilància passat el termini en el que el sistema manté les gravacions guardades, perdent-se un element de prova que podria haver estat determinant.

Un últim comportament que entorpeix la investigació fa referència a una de les pràctiques judicials menys respectuoses en relació a l'afectat: la no presència del jutge durant la seva declaració judicial. Hem pogut observar que en moltes ocasions la declaració del denunciant es deixa en mans d'un funcionari del jutjat (el responsable de la secció al que li correspon el procediment). En aquests casos, el que perceben l'afectat i el seu advocat és un absolut desinterés del jutge vers l'esclariment dels fets:

La primera diferencia clara en la declaración es donde se practican. A los nuestros no les hacen la declaración en la sala multiusos, sino en la propia mesa del funcionario y casi nunca está el juez.

Ni en un caso de extrema derecha, en que se investigaba una agresión muy violenta, ni siquiera estaba el juez ese día (Declaració d'una integrant de l'associació).

La informalitat acaba sent la característica principal durant la pràctica de la declaració de l'afectat. En moltes ocasions es porta a terme al voltant de la taula del funcionari, és a dir, enmig d'un espai comú, en el que l'afectat és escoltat per tots els altres funcionaris que ocupen el mateix espai. S'ha pogut observar que, en ocasions, els advocats s'han vist obligats a participar dempeus de la pràctica de la declaració, el que ha dificultat la seva tasca a l'hora d'anotar observacions o consultar documentació. I també, per altra banda, que els funcionaris presenten dificultats per a realitzar la diligència de forma competent sigui per manca de competències jurídiques, sigui perquè durant la presa de la declaració han de realitzar tasques de diversa índole com escriure la pregunta, preguntar, escriure la resposta, estar en disposició de corregir o comentar qualsevol incidència als advocats o al declarant, o corregir les seves pròpies anotacions, entre d'altres. I tot això enmig d'un espai en el que no es guarda el silenci degut per a la pràctica d'una diligència d'aquesta naturalesa i en el que es pot ser interromput en qualsevol moment per una trucada telefònica o per un comentari d'un company del jutjat. Aquestes característiques deriven en que la declaració acabi no reunint les condicions idònies, portant-se a terme de forma inadequada i registrant en ocasions errors (habitualment de transcripció) que difícilment poden ser corregits amb posterioritat.

Per exemple, en el cas núm. 3 la jutgessa no va estar present durant les declaració de l'afectat ni tampoc en la resta de declaracions dels testimonis ni del denunciat. Totes elles van ser portades a terme per una funcionària del jutjat. Les declaracions es van practicar al voltant de la taula d'aquesta, situada enmig d'un espai compartit amb els demés funcionaris del jutjat. És a dir, un espai sense privacitat i que no reunia les condicions adequades per a exposar un relat d'una persona que havia patit una discriminació racista:

La declaración la hice con la funcionaria. No me preguntó nada. Solo qué es lo que había pasado. Tuve que hablar en medio de todas las mesas. Ella fue normal. Escribió, después me dijo «firma y adiós». Ella no quería saber mucho más (Declaració de l'afectat del cas núm. 3).

En el cas núm. 5 la declaració d'un dels afectats es va practicar a la sala multiusos (l'adequada per a aquest tipus d'actuacions) però sense la presència de la jutgessa. Aquest cas ens va permetre analitzar com aquesta absència va acabar per afectar el

correcte desenvolupament de la declaració, ja que tot i l'alt nivell d'experiència que presentava la funcionaria, careixia de les competències jurídiques adients per a realitzar els preguntes adequades.

Recordem que el *Manual práctico para la investigación y enjuiciamiento de delitos de odio y discriminación* recomana «eliminar durante la entrevista cualquier elemento distractor –ruidos, interrupciones, llamadas telefónicas, comentarios del entrevistador o preguntas, etc–» (Aguilar, 2015, p. 338) durant les declaracions judicials dels afectats per un acte discriminatori, d'acord amb una praxi generadora del millor escenari possible per a la presa de declaració. L'observació de la pràctica jurídica ens ha permès detectar actuacions contràries (i fins i tot, oposades) a aquestes recomanacions.

5.1.4. La poca viabilitat dels recursos de reforma i el pas del temps com a obstacles per a l'afectat

Les pràctiques descrites fins aquí impliquen la presentació de recursos per a tractar d'aconseguir que s'investiguin els fets, que això es porti a terme sense menystenir la seva gravetat i que es puguin realitzar les diligències adients. En aquest sentit, hem observat la necessitat d'emprar els recursos de reforma i —donada la seva poca efectivitat— d'apel·lació. En el marc de les pràctiques d'inhibició, minimització (o banalització), passivitat i entorpiment, però, la manca de propensió dels jutges a modificar les seves pròpies decisions en virtut de les argumentacions dels advocats dels afectats converteixen aquests recursos en una eina estèril.

Els recursos són contestats a través de resolucions desestimatòries que contenen un mínima explicació dels motius del rebuig del recurs, el que s'acostuma a materialitzar en la repetició d'un argument ja establert anteriorment, citat de forma breu i sense entrar a valorar en profunditat —a vegades ni tant sols superficialment— els arguments portats per la representació dels afectats. Les resolucions que desestimen els recursos de reforma acostumen a presentar (també) argumentacions genèriques, sense analitzar en detall els arguments del recurs. Semblen escrits protocolaris que únicament pretenen complir el tràmit processal.

Per exemple, en el cas núm. 3 la resolució per la que es desestimava el recurs de reforma només contenia el següent paràgraf:

Razonamientos jurídicos. Los argumentos expuestos en el recurso de reforma no pueden llevar a variar la resolución adoptada, pues ya se expuso en la misma que el resultado de las diligencias de instrucción practicadas no ponen de manifiesto elementos suficientes para llevar a cabo una imputación formal como la que implica la obertura de la fase intermedia, para la cual si bien no se precisa de prueba en sentido estricto, sí es exigible la constatación de indicios suficientes de criminalidad, que aquí no se han obtenido (Extracte d'una resolució del cas núm. 3).

En el cas núm. 5, els dos recursos de reforma interposats contra les resolució d'arxiu van ser desestimats. La resolució per la que es va desestimar el recurs de reforma, de març de 2013, establia únicament la següent argumentació:

Fundamentos jurídicos: Primero.- Se reiteran las consideraciones contenidas en la resolución recurrida estimando que las diligencias practicadas permiten considerar que no existen indicios de delito que justifiquen la continuación de la investigación por el delito imputado (Extracte d'una resolució del cas núm. 5).

En el cas núm. 6, la resolució que va desestimar el recurs de reforma de la representació de l'afectat contra el segon arxiu del procediment contenia un únic *raonament jurídic*:

Los fundamentos de la resolución impugnada no han sido desvirtuados por las alegaciones contenidas en el escrito de recurso, y en consecuencia, procede no dar lugar a reforma de aquella, solicitada por la parte recurrente. En la resolución recurrida ya se argumentó el motivo por el que se consideraban inútiles y superfluas, y notoriamente desproporcionadas, las diligencias interesadas por la parte denunciante, criterio que debe mantenerse (Extracte d'una resolució del cas núm. 6).

Aquest tipus de pràctiques comporten un important desgast pels advocats dels afectats, que en ocasions assumeixen la inviabilitat dels recursos de reforma i presenten directament el recurs d'apel·lació. Per exemple, en el cas núm. 5 el primer advocat dels afectats va recórrer directament les dues primeres resolucions d'arxiu en apel·lació per considerar que el recurs de reforma «no sirve para nada».

De la mateixa manera, hem pogut observar que, en moltes ocasions, quan els recursos d'apel·lació presentats contra resolucions d'arxius prosperen i s'obliga al jutge d'instrucció a reobrir la causa, aquest es limita a practicar una única diligència i acaba tornant a decretar el sobreseïment de la causa. Així, en el cas núm. 5 la jutgessa va arxivar en dues ocasions el procediment, i davant l'obligació de reobrir-lo com a conseqüència de dues resolucions de l'Audiència Provincial es va limitar pendre declaració d'un dels vigilants de seguretat per a continuació arxivar el procediment. En

el cas núm. 6 també es va reobrir la causa per a practicar una única diligència consistent en lliurar ofici a la Guàrdia Urbana per a preguntar sobre l'incident, rebent com a resposta que es desconeixia l'incident. Sense haver fet declarar a l'afectat ni al testimoni que l'acompanyava, així com obviant la presència d'un informe mèdic i descartant la pràctica d'altres diligències d'investigació, es va dictar de nou l'arxiu del procediment argumentant que no era possible identificar als presumptes autors dels fets. La resolució presentava una redacció breu que justificava l'arxiu de la següent manera:

El denunciante no ha facilitado ningún dato de los supuestos autores (número de identificación de los Policías, placa de matrícula del vehículo, la Guardia Urbana ni siquiera ha podido determinar los hechos a que se refiere la denuncia, y no cabe contemplar ninguna otra diligencia que pudiese arrojar alguna luz sobre los posibles autores de los hechos denunciados [...]. No existen motivos lógicos suficientes para atribuir la perpetración de los hechos punibles investigados a persona alguna determinada (Extracte d'una resolució del cas núm. 6).

Aquesta resolució es va recórrer i, quan es va tornar a reobrir el cas fruit de l'estimació per part de l'Audiència Provincial del recurs d'apel·lació, el jutjat d'instrucció, un cop practicades les diligències d'investigació corresponents, va arxivar el procediment de nou. Un nou recurs d'apel·lació un cop més estimat va obligar a obrir el procediment de nou. Practicada una nova i única diligència d'investigació, es va tornar a arxivar el procediment.

La dificultat de que els jutges estimin els recursos de reforma comporta —amb les demás pràctiques descrites— que, quan finalment es realitza la investigació judicial per la presumpta perpetració d'un delictes greu, aquella començi i/o es desenvolupi passat un lapse de temps important:

Denuncié en julio de 2011, y podía haber sido muy rápido. Era muy fácil. Mirar la navegación del coche de policía, las cámaras de comisaría. No era difícil. No era largo. ¿Y si no hubiera habido ni navegación del coche ni cámaras de vídeo? ¿Entonces, ella qué? No sé cuántos años habría tardado. No lo sé. Si un agente mata a una persona y no hay cámaras ni coche, ¿entonces que? No sé cuantos años. Yo denuncié y tardé más de un año en declarar. Mucho tiempo. No sé qué pasa (Declaració de l'afectat del cas núm. 10).

La principal conseqüència del transcurs d'aquests llargs períodes de temps és la dificultat que comporta en la memòria dels afectats i dels testimonis, quelcom que és especialment transcendent donada la necessitat de reportar al jutge informació detallada respecte la descripció de determinades situacions fàctiques i en relació a la identificació

de persones (com poden ser els mateixos perpetradors). El pas del temps pot comportar que l'afectat pugui presentar dificultats per a recordar alguns extrems dels fets, titubejar respecte a d'altres o directament no recordar-los amb la claredat necessària. El pas del temps també dificulta la localització de testimonis i la realització d'exàmens pericials de lesions o de danys.

Els casos-mostreig ens permeten exemplificar aquestes dificultats. En el cas núm. 2 es va citar a l'afectat per a ser visitat pel metge forense quatre mesos després de l'agressió, quan les lesions ja no eren presents en el seu cos. En el cas núm. 3 el judici es va celebrar dos anys després de la data en la que es van esdevenir els fets, el que va tenir una clara incidència en la memòria de l'afectat, dubitatiu respecte a la identitat del controlador d'accés que no el va deixar entrar al local d'oci. En el cas núm. 5 la declaració dels testimonis es va practicar quatre anys després del dia en el que es van esdevenir els fets i el judici es va celebrar vuit anys després. El pas d'aquests períodes de temps va perjudicar la memòria d'alguns dels testimonis, així com la seva localització de cara al judici (alguns no van comparèixer per falta d'informació de les seves dades de contacte).

Però el millor exemple ens el ens proporciona l'anàlisi del cas núm. 6, on els fets van esdevenir durant el mes de desembre de 2011. La resolució d'arxiu no es va notificar a l'afectat, qui, després de mesos sense tenir notícia, es va dirigir a l'associació SOS Racisme, sent l'advocat de l'entitat el que va esbrinar que la denúncia havia estat arxivada. Com a conseqüència del recurs presentat es va acabar reobrint el procediment, però l'afectat només va poder declarar tres anys després dels fets. De la mateixa manera, va realitzar la roda de reconeixement tres anys i deu mesos després dels fets (i tot i així va aconseguir identificar als policies agressors). Per la seva banda, la declaració del testimoni es va dur a terme més de tres anys després dels fets (en ser citat més de dos anys després dels fets i haver canviat entretant de domicili). Una circumstància a la fi decisiva, ja que el temps transcorregut va afectar la memòria del testimoni respecte a alguns dels extrems dels fets denunciats. Deu anys després de la data en la que es van esdevenir els fets, encara s'està pendent s'assenyalament d'una data de judici.

Per últim, en el cas núm. 10 els fets es van esdevenir el mes de juliol de 2011 i la denúncia va ser arxivada immediatament. El recurs de reforma contra l'arxiu va ser

desestimat, mentre que el recurs d'apel·lació va ser estimat per l'Audiència Provincial el gener de 2013, de manera que l'afectat només va poder declarar el mes juny de 2013, gairebé dos anys després d'haver patit l'agressió, i va participar de la roda de reconeixement dels policies investigats passats dos anys i mig. El judici es va celebrar el desembre de 2016, cinc anys i mig després dels fets, com a conseqüència d'un altre arxiu decretat al finalitzar la instrucció que va haver de ser recorregut en reforma i en apel·lació²³⁸.

El pas del temps pot comportar que el procediment judicial doni una sortida al conflicte en un moment en que el problema ha empitjorat, s'ha cronificat o s'ha tractat de superar per l'afectat mitjançant altres vies. En aquests casos, la investigació i enjudiciament tardans dels fets es revel·len també absolutament inapropiats.

5.1.5. La reconstrucció dels fets

Una part essencial de la tasca jurisdiccional fa referència a l'exercici de *reconstruir els fets* (Capella, 1999, p. 132). La primera qüestió que s'ha tenir en compte és que la reconstrucció dels fets està marcada per la *selecció dels fets jurídicament rellevants* (*ibid.*) realitzada pel jutge. Una operació, alhora, determinada per com arriba als jutges el *material factual*, ja que aquest passa per una sèrie de *filtres* (*ibid.*, p. 135) com són el llenguatge emprat pels informadors (és a dir, per part dels protagonistes dels fets) o el relat a través del qual els funcionaris policials informen sobre els fets. Aquestes referències són claus a l'hora de reconstruir allò realment succeït, igual que les *normes jurídiques* que estableixen com s'ha de recabar i valorar la prova (*ibid.*), és dir, aquelles que fan referència a qüestions de tipus procedimental. Per últim, s'ha de tenir en compte la diversitat de normes jurídiques en que es poden encaixar els fets, el que exigeix al jutge una sèrie d'aproximacions a l'hora d'interpretar els que considera rellevants i de seleccionar la normativa aplicable:

²³⁸ En determinades ocasions aquestes dificultats no es tradueixen en desavantatges insalvables, el que requereix una especial capacitat de memòria dels afectats. Per exemple, en el cas núm. 5, la roda de reconeixement per a identificar al vigilant de seguretat que va agredir a l'afectat es va celebrar quatre anys i mig després del dia en el que van esdevenir els fets, el que o va impedir identificar l'agressor sense cap gènere de dubtes. En el cas núm. 6, la declaració judicial de l'afectat es va dur a terme dos anys i deu mesos després d'esdevenir-se els fets i la roda de reconeixement per identificar l'agent agressor, passats tres anys i deu mesos. Tot i el temps transcorregut, l'afectat va realitzar una declaració convincent i va poder reconèixer sense cap gènere de dubtes l'agent que el va agredir. Per últim, en el cas núm. 10 la roda de reconeixement es va portar a terme el desembre de 2013, gairebé dos anys i mig després dels fets, però un cop més l'afectat va poder reconèixer sense cap gènere de dubtes als agents de policia.

A partir de la primera reconstrucció de los hechos, siempre provisional, el hermeneuta dotado de autoridad pasa a seleccionar la normativa aplicable. Luego se darán movimientos de vaivén, por aproximaciones sucesivas, de una operación a otra: de la «reconstrucción de los hechos» a la «selección de la normativa» (*ibid.*, p. 136)²³⁹.

Capella assenyala que aquests processos són una qüestió *problemàtica* que generarà debat entre els intervinents en el procediment judicial:

¿Hasta dónde alcanzan los hechos *relevantes*? Qué aspecto del material factual es *relevante* y cuál no es cosa que en último término *decide* el hermeneuta dotado de autoridad. La relevancia de hechos que anteceden, son concomitantes, suceden o están de algún modo en relación con el material factual que constituye el punto de partida de eso que llamamos la reconstrucción de los hechos es, a su vez, una materia de debate procesal. Las descripciones de los hechos aportadas al hermeneuta pueden ser incluso incompatibles. Hay que tomar nota, por tanto, del problema principal: los hechos jurídicamente relevantes, a diferencia de lo que a veces da por supuesto el estudio abstracto de los intérpretes especulativos, son esencialmente problemáticos y discutibles. En principio no hay razón para que dos intérpretes dotados de autoridad distintos no puedan diferir en la extensión y en la apreciación de lo que deciden considerar relevante en el material factual (*ibid.*, p. 134).

Això ens trasllada a processos intel·lectuals permeats per la capacitat discrecional dels jutges, quelcom que ens allunya de la pretesa racionalitat que hauria de guiar-los des del punt de vista de les teories de l'argumentació (*ibid.*, p. 136).

A través del treball etnogràfic, hem pogut observar que en el sí d'aquests processos es donen interpretacions configurades de forma perjudicial per la posició processal dels afectats pel racisme, la qual cosa confirma la problemàtica sobre el caràcter discrecional —i per tant permeable als prejudicis que poden intervenir en la fase de la precomprensió hermenèutica— de les actuacions judicials.

5.1.5.1. La interpretació judicial de les reaccions dels afectats

El treball etnogràfic ens ha permès observar que els afectats reaccionen de formes distintes durant els fets. Sentiments com la tristesa, l'aflicció, el dolor, la incredulitat, la indignació o la ràbia han estat referides pels afectats durant les entrevistes i observades en els documents judicials consultats.

²³⁹ Aquest procés ha estat descrit també en relació a l'activitat dels advocats (vid. 4.2.3., *supra*).

La tristesa, l'aflicció i el dolor són interpretats pels jutges com reaccions lògiques, el que acostuma a generar una certa comprensió i, fins i tot, compassió vers aquests. Ara bé, hem pogut detectar que aquestes reaccions també poden ser interpretades de forma negativa. Així, resulta recurrent que les mostres de major aflicció —com el plor— siguin qüestionades pels jutges com actituds forçades, falses i/o sobreactuades, mentre que la tristesa pot ser interpretada com a inadequada. Per exemple, en el cas núm. 3 el jutge va realitzar la següent valoració de l'actitud de l'afectat:

Aunque no sea definitivo y admita varias interpretaciones, lo cierto es que la conducta posterior inmediata del Sr. X tampoco ayuda a corroborar su versión. Cuando llegó la patrulla de la Guardia Urbana, se mantuvo siempre a distancia de ellos, cuando lo lógico es que si acabas de ser humillado o maltratado tuvieras una reacción de gran indignación y que la quisieras hacer patente ante los agentes de la autoridad (Extracte d'una resolució del cas núm. 3).

L'afectat va explicar que no es va apropar a la policia porque es va quedar en «estado de shock» i que el sentiment que va prevaldre va ser el de la tristesa en lloc del d'indignació:

A mi me daba pena lo que pasó. Por ser moreno que no me dejaba entrar. Sentía como si no valgo nada (Declaració de l'afectat del cas núm. 3)

La incredulitat que poden presentar els afectats davant d'una situació racista els porta, en ocasions, a no mostrar-se assertius en relació al component racista dels fets, el que dóna peu a que els jutges mostrin dubtes respecte a la presència de la dimensió discriminatòria. Els magistrats presenten dificultats per a entendre que els afectats puguin tenir sentiments dubitatius i no clarament assertius respecte a aquesta qüestió, el que és utilitzat com a pretext per a negar la presència de la discriminació.

Les actituds de ràbia i indignació —esperades pels jutges quan els afectats reaccionen amb tristesa o incredulitat— són interpretades en moltes ocasions com un comportament agressiu que desacredita i/o qüestiona la seva credibilitat, en comptes de valorar-les com a reaccions de revolta comprensible:

Yo cuando le pregunté qué le pasó, y empezó a explicarlo, yo pensé «no te va a creer». No tienes un perfil de víctima. De víctima mujer. Los chicos tienen otro perfil diferente. Lo explicó con rabia. No lloró. No se la veía triste. Estaba enfadada. Y esto hace que... Yo estaba mirando a la jueza y pensaba «no te va a creer». Ella la miraba como «¿de qué vas? Tan chulita, tan así» (Declaració d'una integrant de l'associació).

En el cas núm. 16 l'actitud reactiva de l'afectada durant els fets —defensant-se físicament de l'agressora— i el seu comportament d'indignació durant el judici van ser interpretats negativament per la jutgessa, el que es va poder observar tant en el tracte que va rebre durant el judici com en la sentència condemnatòria per ambdues parts.

S'ha observat, doncs, que en la majoria de casos es reproduïxen interpretacions tendents a abordar les reaccions dels afectats de forma contrària als seus interessos. Per una banda, s'ha detectat poca capacitat d'empatia dels jutges —o poca capacitat de comprensió— respecte al tipus de sentiments que pot generar en una persona el veure's afectada per una discriminació racista. Per l'altra, interpretacions contradictòries, al valorar-se negativament tant la tristesa —perquè s'entén que la reacció lògica hauria d'haver estat la indignació— com la ràbia —interpretada com una actitud agressiva que resta credibilitat—, com la incredulitat —utilitzada com a pretext per a posar en dubte la dimensió discriminatòria dels fets—. El resultat és que els jutges reproduïxen una idea estereotipada de com hauria de ser i expressar-se una persona afectada pel racisme per arribar a ser creïble. Les objeccions a les actituds dels afectats només desapareixen —i no sempre— quan les seves actituds presenten unes característiques molt concretes que els apropen a un clixé predeterminat de *víctima*, el qual es correspon en moltes ocasions a la vulnerabilitat que desprenen els afectats davant atacs racistes d'extrema dreta:

Si no es un caso de extrema derecha. Que entonces lo tienen muy claro. Porque está afiliado a un partido político de extrema derecha o por los tatuajes o algo así. Con un tatuaje de una esvástica, que entonces lo ven más claro. El resto, no solo no lo ven, sino que parecemos exagerados cuando tratamos de visibilizar esta cuestión (Declaració d'una integrant de l'associació).

Sólo lo asumen cuando es grave, cuando es extrema derecha. Y en el resto de casos no lo ven. No lo ven, y, además, si ven algo lo minimizan (Declaració d'una integrant de l'associació).

A no ser que hi hagi una qüestió claríssima, d'extrema dreta o molt reconeguda socialment o políticament, que llavors tirarà endavant. Amb molt de temps, però tirarà (Declaració d'una integrant de l'associació).

En aquests últims casos es valora l'actitud dels afectats com mereixedora de comprensió —el que es percep a través d'actituds dels jutges propenses a la compassió— i, consegüentment, *meritòria* de tutela judicial.

5.1.5.2. La interpretació judicial de les dificultats a l'hora de presentar la denúncia

D'altra banda, els jutges presenten una tendència a interpretar negativament les dificultats que poden presentar els afectats a l'hora d'interposar la denúncia.

Aquests problemes deriven majoritàriament de males *praxis* policials. Hem identificat en diversos casos que els agents han comunicat als afectats que no podien denunciar —utilitzant qualsevol excusa—, els han *informat* que els fets no eren denunciables —tot i ser-ho— o els han desincentivat dient-lis que la denúncia no arribaria a bon port. Per exemple, en el cas núm. 4 la denúncia es va interposar tot i la resistència de la policia, ja que del comportament dels agents es va desprendre que desmereixien el relat de l'afectada i concebien al perpetrador de l'acte racista com a la víctima. Com a conseqüència, les dues denúncies —la de l'afectada i la del perpetrador de l'acte racista— es van tramitar a través de procediments policials i judicials diferents:

Porque, además, los Mossos, cuando vinieron en el momento de los hechos, tampoco querían tomarlo en acta, digamos. Ellos pensaban lo mismo: era una riña entre vecinos, entre perros, y casi me dicen «mire, señora, si presenta una denuncia, va a perder el tiempo». [...] Yo denuncié en comisaría porque pedí que tomaran acta y se negaron porque no era un hecho notorio. Siempre lo mediaron como una riña entre vecinos (Declaració de l'afectada del cas núm. 4).

També és habitual que, davant d'un cas de racisme, els agents es mostrin poc empàtics amb els afectats o reaccionin directament amb animadversió:

Cuando llegó la policía no me preguntaron nada sobre la lesión. Nos trataron como a presuntos delincuentes. Ni me preguntaron en ningún momento quién me había pegado. Tenía el labio partido. Les daba absolutamente igual. En ningún momento me informaron sobre mis derechos o sobre cómo poner la denuncia. Para nada. Al contrario. Tuvimos que ir después nosotros a denunciarlo (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 5).

En el cas núm. 12 l'afectat es va presentar en dues comissaries de policia on li van dir que no podien agafar-li la denúncia, el que el va forçar a denunciar pel seu propi compte al jutjat de guàrdia:

Sí, Sí. De fet, abans del jutjat de guàrdia vaig anar a comissaria i quan em van dir que no tenien competències per a agafar-me la denúncia jo m'ho vaig creure. Vaig pensar: «Doncs no les deuen tenir». El policia em va dir: «¿Tú sabes las veces que me han roto la nariz?». I jo: «I a mi qué! No te la he roto yo». Després vaig anar a una altra comissaria i també em van dir que no tenien competències. I al final vaig dir: «Doncs deu ser veritat». I vaig anar al jutjat de guàrdia (Declaració de l'afectat del cas núm. 12).

Un altre exemple el trobem en el cas núm. 17, en el que la policia li va dir a l'afectada que denunciés al jutjat de guàrdia, negant-li l'opció de denunciar a comissaria:

La policía muy bien, muy bien. Bueno, algunos no me hacían mucho caso. Otros me decían que no aguante más y que hiciera denuncia. Otros me decían que no moleste tanto. Otros me decían que si son vecinos pues hable con ellos y tal, ¿sabes? No me hacían mucho caso. Y algunos me daban muchos consejos y bien, ¿sabes? (Declaració de l'afectada del cas núm. 17).

També s'han trobat casos en que la denúncia s'ha presentat mitjançant la policia però sense la diligència deguda, el que ha provocat que el relat dels fets es redactés de forma molt breu i sense les informacions necessàries per a encaminar una investigació judicial adequada. Un exemple el trobem en el cas núm. 10, en el que la denúncia es va redactar breument i de forma imprecisa, tot i la gravetat del fets —especialment censurable per referir-se a una agressió sota custòdia policial— i de la lesió —una fractura mandibular greu—.

Més enllà de les dificultats derivades de les males *praxis* policials, hem pogut observar que els afectats també es troben amb dificultats quan van al jutjat de guàrdia a presentar la denúncia. Per una banda, per les limitacions en relació a portar a terme una redacció concisa però al mateix temps detallada dels fets. Per l'altra, pel poc o nul domini respecte de la terminologia jurídica, així com per la desconeixença de l'il·lícit concret en el que poden encaixar-se els fets —el que és important per tal de descriure'ls de manera que permeti subsumir-los en la norma—. Alhora, l'afectació emocional generada per l'experiència viscuda, sumada a la sensació d'estranyesa i/o hostilitat que suposa inserir-se en l'espai judicial, es configuren com limitacions a l'hora de posar la denúncia. En aquests contextos hem observat que sovint els funcionaris del jutjat ajuden a redactar la denúncia, el que resulta perillós quan les preguntes realitzades són insuficients o estan mal formulades d'acord amb l'objectiu d'encaminar diligentment la investigació judicial. Per últim, tampoc podem desmerèixer les limitacions derivades de les dificultats que poden tenir els estrangers a l'hora de redactar una denúncia en una llengua que no és la pròpia.

Per exemple, en el cas núm. 1 l'afectat ha valorat el moment en el que va interposar la denúncia al jutjat de guàrdia com una actuació que el va perjudicar. Durant l'entrevista refereix que no sabia en que consistiria el fet d'anar a presentar una denúncia al jutjat de guàrdia («no tenia ni idea»). Assumeix que es va precipitar i que hauria d'haver esperat,

haver estudiat bé el cas i després haver presentat la denúncia a través d'un advocat de la seva confiança. També explica que no es trobava en condicions emocionals per a respondre a les preguntes del funcionari. Alhora, considera que l'atenció rebuda i les preguntes realitzades pel funcionari van ser inadequades. Efectivament, analitzat l'expedient judicial s'ha observat que se li van realitzar cinc úniques preguntes, poc concretes i que no proporcionaven informació adient per a iniciar la investigació dels fets.

Una darrera pràctica limitadora fa referència a quan els afectats s'han dirigit a l'associació sense haver presentat denúncia. En aquests casos és recurrent que ho facin passats uns dies o setmanes des de que van succeir els fets o des de que es van iniciar —en aquest últim cas, davant d'una situació de discriminació continuada en el temps i de la que no saben com deslliurar-se—. Aquestes circumstàncies comporten que els advocats de l'associació presentin la denúncia no immediatament després d'haver-se produït la discriminació, podent haver passat dies, setmanes o mesos. Una circumstància interpretada amb desconfiança pels jutges, que la qüestionen recurrentment —especialment durant a fase oral—.

Totes aquestes dificultats a l'hora d'interposar la denúncia —sigui a través de la policia, del jutjat de guàrdia o mitjançant l'associació— es transformen a ulls dels funcionaris encarregats de decidir en elements que resten credibilitat a la versió dels afectats i allò que explica la tendència a veure'ls com a persones exagerades, victimistes, mentideres i/o que volen treure algun profit il·legítim de la denúncia pel procediment de caracteritzar tendenciosament un conflicte personal com un acte de racisme:

Nos llaman exagerados (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 5).

Seguramente en el juzgado han visto que soy extranjero y ya está. Ha dicho: «Eres extranjero, necesitas papel, entonces has puesto una denuncia a la policía». ¿Entonces qué? En un juicio es igual si eres un blanco o un negro. Juicio es juicio. ¿Ella es mala? No sé. Ha dicho: «Es un extranjero y necesita un papel». Esto no es bueno (Declaració de l'afectat del cas núm. 10).

És aquesta sensació de «es queixen per tot». De reduir a la víctima: «es queixa per queixar-se» (Declaració d'una integrant de l'associació).

5.1.5.3. La interpretació judicial del material probatori

Els afectats per agressions físiques solen presentar informes mèdics, un tipus de document que es sol configurar com una prova concloent de la veracitat dels fets denunciats. Ara bé, en molts casos els afectats no verbalitzen als professionals mèdics el component discriminatori de les agressions, el que genera desconfiança en els jutges. Per exemple, en el cas núm. 4 l'informe mèdic de l'afectada va establir el següent: «Refereix que fa 4 hores ha presentat discussió airada amb el propietari d'un altre gos que s'ha barallat amb el seu. Explica nerviosisme, ganes de plorar, tremolar, sensació de calor». En l'apartat en el que s'exposava l'exploració física de la pacient es va determinar: «Nerviosa, plorosa, tremolor», sent el diagnòstic «ansietat». L'informe, doncs, no va registrar el tipus d'agressió ni el caràcter racista dels impropis soferts. En aquest cas, la jutgessa va valorar la falta de referència al caràcter racista de l'agressió com una falta de persistència en la incriminació per part de l'afectada. De la mateixa manera, s'ha pogut observar que els afectats poden no dirigir-se al centre mèdic —o no fer-ho de forma immediata— en els casos d'agressions físiques de baixa intensitat —que poden causar un envermelliment a la pell, un hematoma o una rascada—, el que s'interpreta com un element que també resta credibilitat a les denúncies —tot i coincidir l'abast de la lesió amb el tipus d'agressió denunciada—.

Un altre element de prova rellevant són les gravacions dels fets. S'ha pogut comprovar que han augmentat els casos en els que els afectats han utilitzat el telèfon mòbil per a enregistrar-los, el que es configura com una prova incriminària de gran eficàcia²⁴⁰. Ara bé, la interpretació que els jutges realitzen de les imatges —també les obtingudes de les càmeres de videovigilància— pot arribar a ser incoherent amb el que efectivament mostren les gravacions. Per exemple, quan es va arxivar el procediment per segon cop en el cas núm. 7, es va justificar la decisió en base a una interpretació il·lògica de les imatges enregistrades per les càmeres de videovigilància ubicades a l'entrada del Metro. La gravació permetia veure que els agents mentien quan afirmaven que els afectats havien desobeït l'ordre d'identificar-se, ja que es veia que aquests últims havien tret la

²⁴⁰ Algunes circumstàncies limiten la presència d'aquest tipus de gravacions. La primera fa referència als dubtes que els afectats tenen sobre si es poden enregistrar els fets o als autors del tracte discriminatori —sobretot si són policies—. La segona està relacionada amb el fet que moltes de les discriminacions es porten a terme de forma sorpresiva, el que dificulta el seu enregistrament. La tercera es produeix perquè algunes de les discriminacions es porten a terme sense verbalitzar explícitament el racisme —de forma encoberta—, el que dificulta la identificació del component discriminatori.

cartera de la butxaca de darrere del pantaló i l'havien ofert als agents. La resolució, però, va establir que les imatges «no aportan luz sobre los hechos»:

Y ya comenzó después un procedimiento judicial. Y había una cámara que grabó todo en el Metro. Que yo entregué mi documentación. Porque ellos se justificaron después con que yo me negué a dar el DNI, aunque se ve que lo primero que hacemos es sacar la documentación, aunque el juez diga no se ve nada, que la imagen tal, bla, bla, bla. Yo entiendo que estaba delante mío un departamento de poder. Que tenía abogados de Estado, bla, bla, bla, bla, bla. Esto lo sabemos. Aunque en la cámara se vea. En otros casos sí que se dirá que sí que se ve. Como la persona que hace la denuncia se llama Mohamed y la persona denunciada es Mossos, pues no se verá (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 7).

En aquest mateix cas núm. 7 hem pogut observar com es va interpretar tergiversadament un altre element de prova objectiu. Quan la policia va proporcionar —a instàncies d'una petició realitzada per l'advocat dels afectats— les dades de les identificacions realitzades pels agents durant l'estona que havien estat al lloc dels fets, es va poder observar que de les set persones identificades pels agents cinc no eren espanyoles —un senegalès, un equatorià, un hondureny i dos marroquins—. És a dir, més del 70% dels ciutadans identificats eren estrangers, dada que explica de forma clara la pràctica policial discriminatòria si es posa en relació amb el percentatge d'estrangers que residien a la província de Barcelona l'any 2013 (poc més de 10%²⁴¹). La jutgessa, però, va establir en la resolució d'arxiu que considerava aquesta informació irrellevant i que, de fet, contradeïa l'adduïda actuació discriminatòria.

En relació a la interpretació judicial de la prova subjectiva, s'ha pogut observar que els actes discriminatoris es solen donar sense la presència de testimonis, ja que es practiquen en espais privats o controlats pels infractors. Aquesta circumstància comporta que en moltes ocasions els únics que hagin vist la discriminació siguin familiars o amics dels afectats, el que suposa un gran desavantatge probatori. Els jutges no tenen en compte aquestes circumstàncies i tendeixen a interpretar aquest tipus de prova testifical com a poc versemblant, ja que entenen que la relació de parentesc o amistat invalida la seva imparcialitat. També hem pogut observar que en casos en els que els fets sí s'han esdevingut en un espai públic els afectats no solen demanar la identificació als testimonis, el que justifiquen per la complexitat de gestionar una situació discriminatòria atenent a tots els factors i variables (les emocionals, les

²⁴¹ Dades extretes de l'Institut d'Estadística de Catalunya - IDESCAT.

probatòries, etc.). Els jutges, però, no semblen tenir en compte aquestes dificultats i solen interpretar la falta de testimonis com una dada que els condueix a malfiar-se dels afectats. També hem observat casos en que els testimonis han acabar desistint —per la incomoditat que els hi genera l'implicar-se en un procediment jurídic, per temor a represàlies o per la pèrdua de contacte que es dona entre el testimoni i l'afectat com a conseqüència del llarg lapse de temps que passa entre els fets i el judici—, el que novament genera desconfiança en els jutges:

Vaig trobar molta comprensió per part dels veïns, tot i que després ningú volia anar a judici. I això el va perjudicar (Declaració d'una integrant de l'associació).

Alhora, s'ha observat una circumstància específica en els casos de discriminacions patides per venedors ambulants, com és la poca presència d'altres treballadors en la mateixa situació com a testimonis. Aquesta circumstància està molt relacionada amb la por que sent aquest sector davant de possibles represàlies per part dels agents de policia —que són majoritàriament els autors de les discriminacions vers els venedors—, tement per la seva integritat física, per la possibilitat de veure's afectats en la seva activitat laboral o per la possible derivació en problemes respecte a la seva situació administrativa. Concretament, en cas núm. 2 l'afectat va encarar els judicis sense testimonis com a conseqüència d'aquesta circumstància. També hem pogut observar que existeix una interpretació judicial de les declaracions dels venedors ambulants que denota que la pertinença a un mateix grup social (determinat per la identitat racial i l'activitat professional) desacredita la seva credibilitat i els configura com a testimonis de menor rellevància. Aquestes han estat circumstàncies recurrentment assenyalades per la majoria de venedors ambulants durant les entrevistes.

Per últim, la falta d'exactitud en les declaracions dels testimonis com a conseqüència del gran lapse de temps transcorregut entre els fets i la seva declaració —fruit dels processos d'inhibició judicial descrits anteriorment— és també interpretada com un element contrari als interessos de l'afectat. Per exemple, en el cas núm. 6 la falta de exactitud del testimoni durant la seva declaració judicial va ser utilitzada com a argument per a arxivar les actuacions, tot i el resultat incriminador de la resta de diligències d'investigació (cerca de dades dels GPS, declaració convincent de l'afectat, roda de reconeixement positiva, declaració exculpatòria inconsistent dels investigats, etc.). La resolució per la què es va desestimar el recurs de reforma contra l'arxiu del procediment va argumentar el següent:

Debe de tenerse en cuenta que el amigo del denunciante, si bien corroboró el hecho de la actuación policial, no coincidió con aquél en varias cuestiones periféricas (lo que permite poner en duda lo realmente acontecido) (Extracte d'una resolució del cas núm. 6).

El cas núm. 9 és possiblement l'exemple més clar del tipus d'interpretació tergiversada de la prova testifical que es realitza als jutjats. En aquest supòsit, la versió d'una testimoni (la noia que segons la policia havia estat víctima d'un furt per part de l'afectat) va ser tractada com a creïble quan era la pedra angular de l'acusació policial —és a dir, quan només se'n tenia referència a través de les diligències policials fraudulentess—, però quan es va aconseguir que la testimoni declarés efectivament i confirmés la versió dels fets de l'afectat —negant que aquest la furtés i corroborant que la policia havia falsificat la seva denúncia—, la seva declaració va passar a ser interpretada com a inverosímil i ella a ser tractada com algú que volia treure rèdit econòmic del presumpte furt.

En resum, les pràctiques judicials d'interpretació de la prova exposades fins aquí es configuren com a contràries als interessos dels afectats, el que comporta que per a tenir èxit en el procediment resulti decisiu que l'afectat presenti el cas davant de l'autoritat judicial en les millors condicions possibles, és a dir, *en les que els jutges consideren més adequades*. Les pràctiques assenyalades doten d'una responsabilitat probatòria desproporcionada als afectats, exigint-lis que portin a terme una sèrie d'accions que no els hi corresponen i que són més pròpies de la tasca investigativa dels policies, dels fiscals i dels jutges.

5.1.5.4. La interpretació judicial de les estratègies exculpatòries dels perpetradors dels actes racistes

L'observació del camp jurídic ens ha permès identificar les estratègies judicials que utilitzen habitualment els perpetradors dels actes racistes. La més recurrent és la interposició d'una denúncia contra l'afectat, és a dir, d'una *contradenúncia* presentada pel perpetrador de l'acte racista. La contradenúncia pretén presentar el conflicte racial com una disputa en la que hi ha dos possibles afectats i dos possibles perpetradors d'actes il·lícits, el que té com a objectiu descaracteritzar l'acte racista en relació a la seva dimensió real. Aquesta pràctica busca que els fets siguin abordats judicialment com una disputa individual i no com un cas de discriminació racista. Una estratègia que tracta d'alimentar-se del prejudici social que caracteritza els no blancs com a individus mentiders, exagerats i/o que volen treure profit de processos de victimització. També es

serveix del prejudici social que els concep com a persones tendents a realitzar comportaments incorrectes o il·lícits, propis de persones agressives i/o inadaptades. De fet, resulta recurrent escoltar en seu judicial relats que defineixen als afectats com persones incíviques, violentes i/o amb dificultats d'*integració*.

En moltes ocasions la presència de *denúncies creuades* comporta l'enjudiciament per separat de les mateixes, fruit de la formalització de les denúncies per part dels agents a través de procediments policials diferents (el que suposa que recaiguin en jutjats distints). Per exemple, en el cas núm. 4 l'actuació policial va provocar que la denúncia del perpetrador de l'acte racista fos jutjada sis dies després dels fets, mentre que la denúncia de l'afectada va prosseguir a través d'un procediment policial i judicial distint —més lent— que va derivar en un judici sis mesos després dels fets:

En este caso se juzgó primero el golpe que le dieron a él. Y el mío pasó como desapercibido. Y como se hicieron juicios aparte siempre prevaleció la agresión. Al final de cuentas yo fui la afectada y salí pagando una multa por haber hecho esto, que al cabo fue en defensa propia mía. Me vi un poco afectada. A lo mejor en este caso si la policía hubiera cogido acta y hubiera visto a este hombre como fueron, y este hombre tal y tal y fue golpeado por tal manera, supongo que constaría y habría una fe. Y hubiera tenido un poco más de fuerza en el juicio, diría yo, no sé. Yo tampoco no soy consciente de esto porque no tengo estudios. Pero, no sé (Declaració de l'afectada del cas núm. 4)

L'enjudiciament per separat de les denúncies va suposar un important entrebanc a l'hora d'abordar adientment el conflicte racial, ja que va resultar molt complicat abordar la dimensió racista dels fets en un judici —el que tractava la denuncia del perpetrador contra l'afectat— en el que no es tenia en compte la denúncia de l'afectada. Així, en la sentència d'aquell primer judici no es va fer referència al tipus d'insults proferits pel perpetrador de l'acte racista, ahora que s'utilitzaven expressions com «discusión» i «altercado» per caracteritzar uns fets que presentaven una actitud agressiva (la del perpetrador) i una de defensiva (la de l'afectada i el seu fill). La sentència establia el següent:

De las pruebas practicadas en el acto de juicio oral, resulta probado y así se declara que el día 13 de marzo de 2015 sobre las 18:15 horas se encontraba el denunciante en X cuando comienza una discusión con el denunciado a razón de un altercado previo con la madre de éste, cuando de repente el denunciado X le propina un puñetazo en toda la cara al Sr. X ocasionándole lesiones (Extracte d'una resolució del cas núm. 4).

Podem veure que la resolució descriu el moment del cop de puny com un fet que succeeix «de repente», sense explicar la seva causa. Aquesta sentència va dificultar el correcte abordatge dels fets en el segon judici —el que tenia per objecte la denúncia de l'afectada—:

Su denuncia se juzgó a los cinco días y lo otro pasaron meses que no se juzgó. Me pareció totalmente ilógico que a una le dieran más. Yo no fui como testigo al juicio de mi hijo. No se trató en ese juicio en ningún momento el tema del racismo. Fue inexistente. Porque él intentó explicar porque le había pegado a este hombre, pero le dijeron que no se estaba juzgando esto. Él quería explicar que este hombre estaba insultando a su madre. Y le decían: «esto no lo estamos juzgando, estamos juzgando que tú le has pegado a este hombre». Pero digo yo, ¿cómo juzgas sin saber un hecho? O sea, te juzgan sin poder defenderte. En este caso mi hijo no pudo defenderse. Prevaleció en todo momento que él fue la víctima, però nunca se pudo esclarecer por qué lo habíamos pegado concretament. Y después, cuando fue mi juicio, también intenté explicarlo y tampoco me dejaron explicarlo. Entonces, ¿cómo se explica esto? ¿Cómo pueden hacer un juicio sin explicar las cosas? No veo una coherencia. O lo juzgas los dos juntos o no los juzgues (Declaració de l'afectada el cas núm. 4)

En conseqüència, resulta imprescindible la presència d'un advocat que sigui capaç de veure aquesta anomalia i demanar a temps l'acumulació d'ambdós procediments per a que es puguin jutjar les denúncies conjuntament. Tanmateix, en moltes ocasions els jutjats no accedeixen a aquesta acumulació. Per exemple, en el cas núm. 17 el jutjat on es va celebrar el primer judici —que tenia per objecte la denúncia contra l'afectada— no va respondre a la sol·licitud de suspensió del mateix i acumulació d'ambdós procediments. La qüestió es va plantejar també a l'inici del judici, però el jutge va denegar la petició.

Un altre comportament recurrent en els perpetradors dels actes racistes és el no reconèixer sota cap concepte que són racistes o que han proferit cap expressió racista. L'observació ens ha permès detectar que aquest tipus d'argumentacions exculpatòries estan relacionades amb el sentiment de vergonya que poden sentir els mateixos perpetradors. Ningú vol ser identificat com a racista²⁴². Les argumentacions exculpatòries fan referència habitualment a que els perpetradors diuen tenir familiars,

²⁴² Entenem que aquesta circumstància està connectada al procés de popularització de l'antiracisme —vid. 3.1.1., *supra*—. Només en alguns casos molt aïllats s'han pogut identificar persones que han reconegut obertament haver proferit un insult racista o que han acabat declarant de forma clara la presència de prejudicis racistes.

amics o companys de feina no blancs o que ells mateixos són estrangers²⁴³. Una de les institucions que ha advertit sobre aquesta qüestió és l'OSCE, la qual recull diversos dels motius exculpatoris recurrents en els autors d'actes discriminatoris (per exemple, a *Prosecuting Hate Crimes. A Practical Guide*, 2014). També al *Manual práctico para la investigación y enjuiciamiento de delitos de odio y discriminación* es subratlla el caràcter habitual d'aquests arguments exculpatoris:

Casos en los que el imputado o acusado es extranjero o profesa una religión determinada y agrede a una persona de otra nacionalidad o religión diferente. Sus defensas suelen alegar en estos casos que su cliente no puede ser xenófobo o haber cometido el delito por prejuicios religiosos porque su cliente también es extranjero o profesa una religión distinta a la mayoritaria (Aguilar, 2010, p. 348).

Malauradament, els jutges acostumen a donar credibilitat a aquest tipus de relats exculpatoris. Per exemple, en el cas núm. 3, quan l'advocat del perpetrador va preguntar-li al seu client durant el judici «¿es usted racista?», l'acusat va respondre que no i va passar a explicar que tenia una relació afectiva amb una dona llatinoamericana. També va dir que lluita tatuatges indis i que era company de feina de persones de «diferentes razas». La sentència va interioritzar aquest raonament per absoldre a l'acusat:

[...] lleva 15 años trabajando sin ningún tipo de problema y menos de este tipo. No es racista. Su mujer es sudamericana, siempre ha trabajado con personas de distintas razas y orígenes y tiene tatuados motivos indios (Extracte d'una resolució del cas núm. 3).

L'observació de la pràctica jurídica ens ha permès detectar la gran acceptació d'aquest tipus d'arguments exculpatoris. S'han detectat contradiccions en l'actuació del *Servei de Delictes d'Odi i Discriminació de la Fiscalia Provincial de Barcelona*, com en el cas núm. 8 quan la va caracteritzar els fets com a resultat «de un malentendido sobre el alcance y naturaleza identificativa del documento». La fiscalia va donar credibilitat a les versions exculpatòries dels investigats, adherint-se a les al·legacions de la defensa que apel·laven a la condició d'estrangeria dels companys del controlador d'accés —eren

²⁴³ Un tipus de supòsit particular és el referent als casos en els que els perpetradors han negat l'entrada a un local d'oci per motius discriminatoris. S'acostuma a argumentar que els afectats anaven mal vestits, que no estaven inclosos a la llista d'invitats del local, que anaven beguts i/o sota la influència d'altres substàncies tòxiques o que van mantenir algun tipus de comportament agressiu que va fer recomanable vetar la entrada al local. Resulta rellevant esmentar que aquests són els arguments en seu judicial però que sovint també ho són en el moment dels fets, quan l'afectat veu que altres persones que presenten les mateixes condicions —excepte el seu color de pell— sí poden entrar al local. Són residuals els casos en que els controladors d'accés expliciten la motivació racista del vet .

d'origen marroquí i xilè—, així com que en el local hi hagués «gente de todas las nacionalidades... gente de todas las razas» (Extracte d'una resolució del cas núm. 8)²⁴⁴. La fiscalia, doncs, va minimizar els fets, desatenent l'advertència que des de la mateixa institució es porta terme de les conseqüències negatives que suposa que «se tienda a minimizar los insuficientes casos que llegan a las comisarías, fiscalías o juzgados» (Aguilar, 2010, p. 79).

5.1.6. La presa de declaracions judicials durant la fase d'instrucció i els judicis com a actes d'escenificació del tracte judicial discriminatori

El *Manual práctico para la investigación y enjuiciamiento de delitos de odio y discriminación* alerta acuradament, des d'una perspectiva empírica, sobre la importància de garantir un tracte i atenció correctes durant les declaracions judicials als afectats per algun tipus de discriminació:

Es decisivo el debido comportamiento del policía, del juez o del fiscal con la víctima como medio para facilitar que denuncie los hechos, obtener su confianza, que facilite el mayor número posible de datos para la investigación y evitar que incurra en contradicciones al prestar declaración. Para ello debe ser desterrado cualquier gesto, comentario, mirada, etc., que pueda tener un contenido jocoso, burlesco u ofensivo para las víctimas por mínimo, discreto o subliminal que sea, y no solo por evidentes exigencias legales con consecuencias, al menos, en el orden disciplinario, sino, muy especialmente, para atender debidamente a la víctima, ganar su confianza y obtener de esta forma un testimonio rico en detalles que permita la máxima obtención de datos para el adecuado esclarecimiento de los hechos y la identificación de sus autores. Conviene recordar que son pocas las víctimas que dan el paso de denunciar los hechos, y si escuchan algún comentario de este tipo,

²⁴⁴ La jurisprudència de Tribunal Suprem en relació al delictes establert en l'article 512 CP determina que la prova de la intencionalitat de discriminar admet tant la prova directa com la forma indiciària. Com a exemple de prova directa podem citar l'establert a la STS núm. 1089/1998, de 29 de setembre, la qual determina que, en un cas en què un comercial es va negar a vendre un vehicle per motius racistes, la discriminació no va quedar provada pel fet de *ser racista* (el condemnat), atès que «el art. 512 CP no describe un tipo de autor —inadmisible en el Derecho penal de un Estado democrático—, sino por haber denegado, en una ocasión, una determinada prestación a una persona que tenía derecho a ella y haberlo hecho a causa de su pertenencia a una determinada etnia». La sentència estableix que els documents que proven que l'acusat no va tenir el mateix comportament en altres ocasions (en què va haver de tractar amb persones no blanques) no serveixen per a demostrar que aquest no va actuar motivat pel racisme en el cas denunciat. Per tant, en aquest cas el TS va determinar que no era necessari observar altres mitjans de prova de caràcter indiciari. La resolució, però, estableix que aquests poden ser admesos en el cas en què es referissin a actituds prèvies de l'acusat que oferissin indicis de que podria haver actuat anteriorment de forma racista, però no respecte al fet que aquest «fuese racista». En aquest mateix sentit, la STC núm. 61/2005, de 14 de març, i la STC núm. 137/2005, de 23 de maig, estableixen que la prova circumstantial o indirecta pot sustentar una condemna penal davant delictes motivats per l'odi i la discriminació a falta de prova de càrrec directa, sense vulnerar el dret a la presumpció d'innocència. Per poder-se donar la condemna s'haurà partir d'indicis fonamentats en dades fàctiques plenament provades que permetin deduir els fets constitutius de delictes o la seva motivació.

probablemente no denunciarán, o bien incurrirán en contradicciones fruto del nerviosismo y la desconfianza, contradicciones que, sin lugar a dudas, y paradójicamente, servirán de fundamento para un hipotético sobreseimiento de la causa o de fundamento para una probable absolución del autor de los hechos (Aguilar, 2015, p. 85).

El manual recomana que les declaracions judicials es realitzin de forma que s'aconsegueixi recollir detalladament totes les informacions necessàries, remarcant que el tracte dispensat als declarants sigui el correcte:

La forma de tomar declaración y, por tanto, la obtención de información de víctimas y testigos es esencial no solo para el esclarecimiento de los hechos, sino también para que la víctima se sienta relajada y pueda narrar su vivencia. Se recomienda recoger las declaraciones detalladas de los testigos y de la víctima usando sus propias palabras; describir con detalle el momento, duración y lugar donde se produjo el incidente; incluir los términos, insultos y jerga concretos, los nombres específicos, las secuencias de interacciones conductuales, las interacciones verbales, el aspecto de los autores, sus acciones específicas y roles y cualquier detalle aportado, aunque parezca superfluo, o sea parcial o el testigo/víctima se manifieste inseguro al respecto; describir el grado de afectación desde el punto de vista físico, psicológico, económico, etc., de cualquier afectado por el incidente (*ibid.*, p. 84).

S'emplaça als operadors jurídics a realitzar les declaracions en les condicions propícies perquè els afectats es sentin predisposats a explicar els fets, el que torna «indispensable que el investigador genere un ambiente de confianza y seguridad en el que la persona se sienta más cómoda para hablar» (*ibid.*, p. 337) Del que es desprèn una imatge positiva, compensadora de la desigualtat inicial amb que es troba l'afectat, ben allunyada de la representació formalista que acostuma a envoltar la descripció d'aquestes actuacions. Per això:

El investigador debe presentarse a sí mismo como una persona auténtica, sensible a la situación de la víctima o testigo e interesada personalmente en la resolución del caso, y no como un mero representante del sistema (*ibid.*).

El manual enumera una sèrie de pràctiques que haurien de guiar les declaracions dels afectats, entre les que destaquen: 1) «Disminuir la ansiedad inicial permitiendo que el entrevistado comience a responder y lo haga de forma positiva»; 2) «Escucha activa: mantener el interés por lo que dice, no interrumpirle, uso adecuado del lenguaje no verbal –postura relajada, hablar despacio, contacto ocular, asentimientos de cabeza, posición en ángulo»; 3) «Permitir la expresión de sentimientos y dar respuestas

empáticas»; 4) «Motivar el recuerdo. Insistir en que siga en su esfuerzo para evitar que el testigo o la víctima abandonen tras el primer intento» (*ibid.*, pp. 336-342).

Tanmateix, tant l'observació de les declaracions judicials durant la fase d'instrucció com en els judicis ens han permès identificar que els jutges no segueixen les pràctiques recomanades. Per contra, s'ha detectat la presència de tractes inapropiats dispensats als afectats. La presa de declaració judicial durant la fase d'instrucció i el judici, doncs, es desenvolupa a través de formes que escenifiquen un tracte judicial antigarantista i, en ocasions, discriminatori.

5.1.6.1. La incomprensió davant de les dificultats idiomàtiques

La primera qüestió detectada fa referència al baix grau de propensió a comprendre mostrada pels jutges mostren davant de les dificultats idiomàtiques que poden presentar els afectats d'origen estranger:

Los jueces a veces no tienen la paciencia suficiente para entender que están ante personas que no entienden su idioma. Cuando no lo entienden ponen caras, empiezan a cabrearse porque tienen que hacer dos veces la misma pregunta (Declaració d'una integrant de l'associació).

Hem pogut observar que els jutges poden no tenir en consideració les eventuais dificultats dels afectats a l'hora de concretar determinades idees o conceptes, com a conseqüència de la falta de domini de l'idioma. Per exemple, en el cas núm. 15 la jutgessa va utilitzar la manca de vocabulari de l'afectat per a interpretar la seva declaració com a contradictòria, no tenint en compte els seus problemes idiomàtics. En aquest cas, la policia havia establert en la documentació aportada que el dia dels fets l'afectat havia fet referència a un «cuchillo» per a referir-se a l'objecte amenaçador mostrat pel perpetrador de l'acte racista, mentre que durant la declaració judicial se li va atribuir la paraula «navaja». En el judici va respondre afirmativament a la pregunta del lletrat de la defensa sobre si l'objecte eren uns «alicates». La jutgessa no va tenir en compte que ni a comissaria, ni durant la declaració durant la fase d'instrucció ni en el judici l'afectat va ser assistit per un intèrpret. La magistrada va interpretar les limitacions en el llenguatge de l'afectat com a contradiccions determinants de la inconsistència del seu testimoni i va absoldre al perpetrador.

En general, els jutges es mostren poc comprensius amb la necessitat de l'assistència d'un intèrpret, arribant a forçar als afectats, en ocasions, a què presindeixi d'ell:

El juez me preguntó y yo respondí que quería un intérprete de Wolof. Es mi derecho. Porque lo que quiero decir no lo puedo decir exactamente en español. El juez dijo: «Bueno, quieres intérprete pero intentamos hacer el juicio». Yo insistí: «Bueno, lo que quiero decir no lo sé decir en español. Si puedo tener un intérprete, mejor». Dijo: «Vale» (Declaració de l'afectat del cas núm. 11)

Un dels casos més evidents d'aquest tipus de pràctiques el trobem en el cas núm. 10. En aquest supòsit es va sol·licitar un intèrpret de *bangla* per a participar de la declaració de l'afectat durant la fase d'instrucció, però es va presentar un intèrpret paquistaní que deia saber parlar *bengali*. En un determinat moment l'afectat va explicar que l'intèrpret no l'estava entenent correctament, quelcom que la jutgessa i la funcionària van qüestionar agressivament. Tant el dia de la declaració com posteriorment per escrit es va posar en dubte la necessitat d'un intèrpret distint:

Se ha averiguado a través de las páginas de Internet que el idioma oficial de Bangladesh es el bengalí o bangla, que según el escrito solicitando intérprete, es el idioma del Sr. X. Por lo que se requiere por el plazo de cinco días a partir de la notificación de la presente, a la acusación particular para que manifieste que idioma habla el Sr. X, a fin de pedir intérprete que le asista en su declaración, pues como se recoge en la fotocopia que se acompaña a esta resolución (el idioma oficial de BanglaDesh es el bengalí o bangla) por lo que resulta extraño que el Sr. X no entienda el idioma (Extracte d'una resolució del cas núm. 10).

El document al que la resolució feia referència era una fotocòpia d'una pàgina web, en concret de la *Wikipedia*. L'advocat de l'afectat va haver de presentar un escrit recordant que la *Wikipedia* no era una font oficial a la que un jutjat hagués d'atenir-se per a justificar la seva posició, i també que l'afectat era el denunciant d'una presumpta agressió policial amb un resultat greu per a la seva salut que portava gairebé dos anys intentant, a través de recursos poder prestar declaració com a perjudicat en el marc de la investigació judicial. La mateixa circumstància es va tornar a reproduir quan anys després es va celebrar el judici, ja que va presentar-se, de nou, una intèrpret paquistaní:

¿Por qué vino un traductor de urdu? Ya había venido un traductor de urdu a la declaración. ¿Por qué otra vez un traductor de urdu? El traductor dijo cosas que no entiendo. ¿Cómo puede ser? No lo entiendo. Es culpa suya. Es una cosa importante. No lo sé. Como en el primer juicio [es refereix a la declaració en fase d'instrucció] ¿Todos los jueces son racistas? No lo sé. Porque soy extranjero. Juicio es juicio. Blanco o negro, toda la gente es igual. No sé qué pasa en juicio (Declaració de l'afectat del cas núm. 10).

5.1.6.2. La manifestació del rebuig a través de formes no verbals

El registre de les gestualitats, de les comunicacions no verbals i, fins i tot, dels tons de veu (Robledo, 2009: p. 4) dels participants en el camp jurídic ens ha ofert una informació clau per a poder interpretar la predisposició negativa de molts jutges, ja que ens ha permès detectar la presència d'expressions no verbals de rebuig vers als afectats. Estem parlant de determinats tipus de mirades i tons de veu —de desconfiança, recel, incredulitat, indolència o arrogancia—, així com de posicions corporals —pròpies d'actituds com l'apatia, l'avorriment, la fredor o la flemma— difícilment copsables des d'una mirada exògena al camp jurídic-pràctic.

Les entrevistes amb els afectats i les integrants de l'associació ens han ofert la possibilitat de confirmar l'existència d'una àmplia gama d'aquestes actuacions no verbals. Veiem un recull significatiu:

No tenía interés. Por el poco interés que le ponía. Ella no lo veía como algo que debía de llevar a juzgados. [...] Bueno con lo que te decía la jueza te quedabas un poco así, en blanco, porque te pegaba una mirada o te decía que esto no venía a cuento y adiós muy buenas. ¿Qué más le ibas a explicar? (Declaració de l'afectada del cas núm. 4).

La cara. Ella pregunta unas cosas. Ella no juez. Ella directamente abogada de la policía (Declaració de l'afectat del cas núm. 10).

Jo quan vaig començar a veure com parlava el jutge, desinteressat, vaig dir: «No. Estic al lloc equivocat. Aquí no». Però és que no és necessari que l'ambient sigui amic. Ha de ser objectiu i han de fer la seva feina. Però la seva feina sí que està perjudjada. Ells sí que tenen prejudicis. Prejudicis contra els casos més dèbils. Ells et veuen una persona dèbil: «No té recursos aquesta persona. No cal fotre'ns un mal de cap per un cas que...». O aquesta és la sensació que em va donar. [...] Era la fredor, no sé. No vaig sentir un esforç verbal o d'actitud. És un cas més. Jo no esperava cap possibilitat que em beneficiés, esperava una objectivitat. I no la vaig sentir (Declaració de l'afectat del cas núm. 12)

Recuerdo cómo me miraba, cómo me hablaba, cómo me decía: «Ya está, para, cállate». Estas cosas. Para mí es un juez muy diferente de la segunda jueza [compara el jutge d'instrucció amb la jutgessa del jutjat penal que va realitzar el judici oral]. Pero este ni me ha hablado, no me ha mirado. No me miraba, sólo escribía cuando yo hablaba. Y no me ha dado ningún tiempo para explicar estas cosas. Para mí es un derecho de hablar, de explicar más. Porque si no explicamos no puede saber qué ha pasado (Declaració de l'afectat del cas núm. 18).

Es que estás declarando y te están cuestionando. Es que estás explicando que te han insultado y te miran así, moviendo la cabeza, mirando hacia arriba. Es que ves que tu abogado está explicando

por qué hay racismo y ves que el juez está haciendo gestos con la cabeza como diciendo que no (Declaració d'una integrant de l'associació).

No sé cómo decirte en qué se nota. No he escuchado comentarios inapropiados, solo una vez en un juicio. Pero no se escuchan comentarios inapropiados, es más como la actitud. [...] Cómo lo miraba, cómo le hacía con la cara gestos de... como... «¿Perdona? ¿Qué es esto que me estás contando?». Lo tenemos grabado. Y la víctima habla perfectamente. Lo explicó todo perfectamente, lo que había pasado. Y ella [es refereix a la jutgessa] hacía como que no lo entendía. No sé, en otras declaraciones él contesta perfectamente en castellano y el juez mira al traductor y dice: «¿Me lo puede traducir?», cuando se había entendido perfectamente. Dijo: «Es que creo que ha hablado en castellano pero no lo he entendido». Y se entendía perfectamente. Son como pequeñas cosas que hacen sentir mal a la persona y que las ningunea (Declaració d'una integrant de l'associació).

¿Si he identificado en algún juez la presencia de prejuicios? Sí. De hecho, se podría hacer una lista. [...] Unos lo ponen de manifiesto por los gestos, por las formas. Por ejemplo, en el caso de X. Tampoco es que la juez no se comportara bien en ese juicio. Era el prejuicio. Cuando ves que está con el dedo en alto y tanto la jueza como la fiscal dicen: «Mira, mira, ahí es cuando le da el puñetazo». Yo ya no sé si el prejuicio les ciega la vista también. Aquí puedo decir claramente que esa jueza y esa fiscal eran racistas (Declaració d'una integrant de l'associació).

És per l'actitud, com d'infravalorar, menystenir aquella persona i els seus sentiments. Perquè pot estar o no equivocada però tú has de tenir més consideració quan ets jutge, i això ho he vist. Encara has de ser més curós. No pots fer-ho això. Els gestos diuen molt sobre la predisposició que tens (Declaració d'una integrant de l'associació).

5.1.6.3. Les interrupcions durant les declaracions

També hem detectat, tant en la fase d'instrucció com en els judicis, la presència d'interrupcions constants durant la presa de declaració dels afectats, quelcom igualment ressaltat per aquests durant les entrevistes:

El juez me interrumpió. Yo quería decir muchas más cosas. Pero él me dijo: «Contesta lo que te han preguntado» (Declaració de l'afectat del cas núm. 3).

Fue muy rápido. No te dan nada de minutos para defenderte ni nada. Fue muy rápido. [...] Entiendo que no sea una persona que se está riendo, però podría ser una persona que te diera la oportunidad de poder defenderte o de darte los minutos que te corresponden. Que fuera como un concurso de TV: «Te doy 5 minutos para que expongas lo que tu necesites, ¿no?». Luego yo sacaré mis conclusiones, ¿no? Pero dame mis 5 minutos para yo poder exponer. O como los partidos políticos. Te damos 5 minutos a ti y al que venga. Pues dame los míos. ¿Que tú después no me tomes en cuenta? Bueno, pero yo creo que a las víctimas o a las personas que se están juzgando les deberían dar su tiempo (Declaració de l'afectada del cas núm. 4).

Me cortaron cuando hablaba. Intentaban llevar la conversación a allá. No me dejaron hablar de racismo. No. En ningún momento. Porque si hablas de racismo ya estás reconociendo que hubo²⁴⁵. Entonces, ¿cómo vas a dejar hablar de algo que se supone que no hubo? (Declaració de l'afectat del cas núm. 7).

Por ejemplo, no te dejan hablar de lo que tú quieres hablar concretamente. A veces te cortan. En los primeros años, cuando yo no hablaba muy bien castellano, empezaba a hablar y ellos te dicen: «Ya está» y cojen su decisión. No sé, te preparan con una persona que te hace la traducción y tal, pero en estos momentos nosotros no conocemos cómo funciona el sistema, ¿sabes? No teníamos ni una persona que hiciera la traducción. Llegas delante del juez, empiezas a hablar, haciendo gestos con las manos, ¿sabes? Ellos no lo intentan, no te quieren escuchar, ¿sabes? Y dicen «Ya está» y cogen la decisión (Declaració de l'afectat del cas núm. 18).

Una altra pràctica que s'ha identificat és la presència d'interrupcions en les declaracions per a realitzar preguntes amb un clar ànim de confondre a l'afectat i/o fer-lo incórrer en contradiccions:

Me preguntaba dónde estaba cuando me cogieron, por donde entré a comisaría. Y después me preguntaba otra vez, al revés... Para confundirme. Y esto no está bien. Ella no puede preguntar. No sé leyes en España. Seguramente no puede preguntar. No sé. En mi país, las leyes son iguales para todos, no diferente. Ella me preguntaba muchas cosas. Lo puedes ver en el vídeo [...] Y me cortaba cuando yo hablaba [...]. Yo no sé si ella hacía de juez o era la abogada de la policía. Seguramente ella es racista. Si miras el vídeo de la declaración lo verás. Ella pregunta muchas cosas, muchas cosas. Ella no tiene derecho a preguntarme así (Declaració de l'afectat del cas núm. 10).

¿Cómo me puede preguntar seis o siete años después qué he comido? Ella preguntar qué ha comido tres o cuatro días antes y no lo sabe. ¿Cómo me va a preguntar seis o siete años después esto? [...] Me preguntaba: «¿Tú cómo conocer a X?». Yo dije que en un bar. Y después: «¿Dónde vivía en Bangladesh? ¿Cerca de ti?». Después me dice: «¿Tú invitado a comer a él? ¿Qué hora?». Yo le dije que no sabía exactamente la hora. Quince días después no puedes saber. Ella después callada. Ella me pregunta: «¿Él no tenía papel?». Yo digo: «Sí». Y me decía que no me entendía. Pero otras cosas sí. Lo importante no entiende (Declaració del testimoni que va participar en el procediment de l'afectat del cas núm. 10).

Claro que sí. Eso me ha pasado muchas veces. Eso me ha pasado muchas veces. Pero cuando me pregunta algo que quieren meterme dentro, yo no responde a eso (Declaració de l'afectat del cas núm. 11).

²⁴⁵ Vid. 5.1.6.4, *infra*.

En el cas núm. 18 hem pogut observar que el jutge va realitzar uns interrogatoris als afectats especialment caracteritzats per aquest tipus de preguntes i interrupcions. En un determinat moment, quan l'advocat dels afectats va moure el cap en sentit de desaprovació davant de les preguntes del jutge, aquest li va dir: «No mueva la cabeza, señor letrado» —el que demostra, en estrident contrast amb el que hem explicat a l'apartat anterior, que la semàntica del llenguatge del cos no passa desapercibuda a ulls dels jutges—. Un cop fora de la sala del jutjat, l'intèrpret que va participar en les declaracions va manifestar que havia trobat improcedent el tipus d'interrogatori realitzat. L'afectat del cas núm. 18 ha explicat que va entendre que aquest tipus de preguntes tenien l'objectiu d'incriminar-lo i que és quelcom habitual durant els judicis en els que ha participat:

No era la primera vez. Cuando me habían puesto una multa de 120 euros. Ese día me hizo unas preguntas que eran para castigarme (Declaració de l'afectat del cas núm. 18).

5.1.6.4. L'ocultació de la dimensió racial del conflicte

Alhora, hem pogut observar que els jutges col·loquen diversos entrebancs durant les declaracions dels afectats —i durant les intervencions dels seus advocats— per a evitar abordar el caràcter racista dels fets que són objecte d'investigació i/o enjudiciament, boicotejant el tipus de parles i al·legacions que remetien a aquesta naturalesa dels fets.

Per exemple, resulta comú que es talli als afectats quan tracten de contextualitzar l'agressió en el marc d'un assetjament racista continuat en el temps, quelcom recurrent en casos de racisme veïnal. En el cas núm. 14 la jutgessa va tallar en diverses ocasions la declaració de l'afectada, i no va admetre les preguntes del seu advocat dirigides a contextualitzar la dimensió discriminatòria de l'agressió. La jutgessa va argumentar que s'estava jutjant un fet concret i que no li interessava res més que no fos l'agressió concreta i puntual configuradora de «el objeto de enjuiciamiento». La seva actitud hostil vers l'afectada i el seu advocat es va manifestar especialment a través de la interrupció de les seves parles o amb sospirs quan parlaven, o bé amb mirades als altres intervinents en el judici en sentit desautoritzatiu del que estava sentint.

Anàlogament, en el cas núm. 15 hem pogut observar que la jutgessa va restar transcendència a la dimensió racista dels fets durant tot el judici. Al finalitzar la vista, en el marc dels comentaris informals entre els advocats, el fiscal i la jutgessa, aquesta última va argumentar que dir-li «negro» a una persona «no era racista», el que va tractar

de justificar a través d'un exemple en el que ella mateixa havia demanat a una persona que es trobava a la sala de judicis que es canviés de seient, referint-se a ell com a «el negre» en ser l'únic no blanc de la sala.

Per últim, entre la resta de casos elegibles, citarem el núm. 17, ja que la jutgessa va mantenir una actitud *deliberadament* contrària a la posició processal que ocupava l'afectada i el seu lletrat. Va tallar constantment les parles i al·legacions d'aquests sense deixar exposar el caràcter continuat dels fets denunciats. De fet, es va poder observar un comportament per part de la jutgessa que pretenia protegir a l'agressora de les preguntes de l'advocat de l'afectada. Una actitud que va desesperar al lletrat de l'afectada, qui visiblement molest va acabar desistint de fer més preguntes a l'agressora. L'afectada va detectar clarament aquesta hostilitat:

Lo encontré injusto. Porque no me dejaba hablar. Buf. Estuve con dolor de cabeza. No nos dejaban ni hablar, no nos dejaban ni hablar. No es que me ha salido el resultado bien o mal. No. Es que no me dejaba explicar. [...] No me dejaba hablar. No me dejaba explicar. Como que estaba con la rabia, no sé por qué. Estaba enfadada. Estaba muy... Se la veía enfadada. Se la veía con la rabia. Cada dos por tres me interrumpía. No me dejaba hablar. Y yo digo: «Pues si no me deja hablar, pues no puedo hacer nada». Esto es lo que no me gustó nada. [...] Fue horrible. [...] Como que no le interesaba. Como que no le interesaba mi historia, no le interesaba, ¿sabes? Pasaba de mí. Yo la veía así. Como que pasaba. [...] Es como «no me importa lo que cuentas, ¿vale? Adiós». [...] Y a mi abogado no le dejaba hablar (Declaració de l'afectada del cas núm. 17).

Aquest tipus d'actitud adversa —a banda de reflectir la feblesa amb la que el dret antidiscriminatori està internalitzat en el dret practicat— es torna un entrebanc especialment remarcable pels afectats, donada la dificultat que suposa en sí mateix l'haver d'explicar una situació desagradable en públic, davant de persones que no es coneix, en presència del perpetrador de la discriminació i en un espai fred i hostil com és una sala de vistes d'un jutjat:

En sí, els jutjats, el sistema judicial, no són ambients agradables. És un ambient que et genera un cert rebuig, una certa violència. Et violenta de certa manera [...]. Una cosa que m'ha sorprès molt són les manifestacions que a vegades ha fet el jutge quan es parla o surt el tema del racisme o la paraula racisme, ja sigui per l'advocat o per la víctima. És com «uf, ahora me van a venir con esto» (Declaració d'una integrant de l'associació).

Aquests factors es sumen a la dificultat idiomàtica comentada —en el cas dels estrangers— i a la complexitat que suposa que la vista es desenvolupi dins els marges del llenguatge jurídic:

Cuando estás en una situación como esta pierdes las palabras, ¿sabes? Y necesitas un tiempo. Por ejemplo, a una persona de fuera tienes que dejarle un poquito más de tiempo, hay que darle tranquilidad. Porque es muy difícil. Porque está en una situación que no ha estado nunca. Entonces tú le subes los nervios, ¿sabes? A mi se me perdían las palabras, la verdad. Cuando ves a una persona que te deja hablar, que te muestra una simpatía, «di lo que puedas, di lo que pasó», pues te pone más tranquila y dices todo lo que quieres decir. Pero, imagínate, todo lo pierdes. Y además no hablas bien el castellano. Buff... Madre mía. Es muy difícil (Declaració de l'afectada del cas núm. 17).

5.1.6.5. Les *microagressions* judicials vers els afectats

L'observació del camp judicial ens ha permès detectar situacions de maltractament verbal vers els afectats. Aquests comportaments judicials encaixen en el que el psiquiatra estatunidenc Chester M. Pierce (*Psychiatric Problems of the Black Minority*, 1974) anomena *microagressions racistes*, és a dir, comentaris i actituds que es configuren com a actes hostils realitzats de forma subtil i que poden presentar diferents graus d'intencionalitat. La característica principal de les *microagressions racistes* és la seva aparença de menor agressivitat comparades amb les agressions o *macroagressions* —que es manifestarien a través d'insults racistes explícits i agressions físiques—. Ara bé, tot i la seva forma aparentment menys violenta, són expressions quotidianes de racisme que de forma encoberta generen desconfort en els no blancs. Una altra característica important d'aquestes *microagressions racistes* és que els qui les perpetren neguen el seu contingut discriminatori: els seus autors solen atorgar als afectats una exagerada tendència a interpretar la realitat de forma victimista.

L'exemple més clar de *microagressions racistes* en els jutjats el trobem en el cas núm. 10, al mostrar-se la jutgessa especialment agressiva en el seu tracte vers l'afectat durant la pràctica de la declaració judicial. A continuació transcrivim alguns extractes d'aquella diligència. Les parles fan referència a la jutgessa (J) i l'intèrpret que va assistir a l'afectat (I).

La primera qüestió observable és que la jutgessa va centrar part dels seus esforços en desestabilitzar a l'afectat, a través del questionament constant del seu domini de l'idioma:

Jutgessa: ¿En qué idioma le habló la Guardia Urbana?

Intèrpret: En castellano.

J: Pues, ¿cómo es que él lo entendió si ahora, en este momento, no es capaz de hablar castellano?
¿Entiende él el castellano? ¿En qué idioma contestó?

En aquest moment la jutgessa va mirar a l'advocada del policia de forma cómplice:

I: Dice que intentó hablar como pudo ...

La jutgessa va tallar a l'intèrpret visiblement contrariada:

J: Muy bien, que continúe.

A partir d'aquest moment la jutgessa va començar a qüestionar deliberadament el domini de l'idioma que presentava l'afectat, el que va anar contaminant tota la presa de declaració:

J: ¿Pero qué le grita si no entiende el castellano? [es refereix als crits del policia que va agredir a l'afectat].

I: No lo entendió.

J: Antes sí que les entendió. ¿Y ahora no los entiende?

La jutgessa va respondre condescendentment quan l'afectat va reiterar que no el va entendre:

J: Ah, en ese momento no lo entendió...

Posteriorment, la jutgessa va qüestionar agressivament a l'afectat quan estava explicant com el policia el va fer sortir de les instal·lacions policials (on es va produir l'agressió) a través del pàrquing de comissaria —el que constituia una actitud policial ocultadora de l'agressió perpetrada—:

J: ¿Pero salió por el parking o por la puerta principal? Porque la gente no acostumbra a salir por el parking.

Quan l'afectat va dir que va tornar pel mateix camí que havia recorregut per entrar a comissaria —el que significava que havia sortit pel parking—, la jutgessa va respondre:

J: No me aclara, no me aclara nada. A ver, el parking es un parking de los coches de la policía, ¿Él cómo sale a la calle?

La repetició de les preguntes sobre aquesta qüestió i l'actitud agressiva de la jutgessa van generar confusió a l'intèrpret i a l'afectat, el que va provocar que el primer digués

que el segon havia sortit per la porta de la comissaria. En aquest moment, la jutgessa va aprofitar per a dir:

J: Entonces no sale por el mismo sitio que entra.

Aquesta informació suposava una contradicció en la declaració de l'afectat, el que va semblar que era l'objectiu de la jutgessa. Seguidament, aquesta va seguir posant en dubte constantment la versió de l'afectat:

J: En la comisaría hay mucha gente. Me extraña que pueda circular por su cuenta y riesgo por la comisaría.

Posteriorment, quan l'afectat va explicar que al sortir de la comissaria es va trobar a l'amic amb que havia quedat per dinar (era un lloc proper al restaurant on havien quedat per anar a dinar, així com de la sortida del Metro en la que havien de trobar-se), la jutgessa el va tallar de nou i el va interpel·lar dient-li:

J: ¡Qué casualidades! Qué casualidad, ¿no? Que aparezca el amigo cuando sale de comisaría.

Quan l'advocat de l'afectat va voler aclarir que l'afectat i el seu amic s'havien trobat al carrer on estava ubicat el restaurant, la jutgessa li va dir:

J: ¿Entiende, entiende usted el bangla?

L'advocat va voler respondre que s'estava referint al que ja havia traduït l'interpret però la jutgessa el va tallar i va dir de forma agressiva:

J: No, no, no.

La jutgessa també va posar en dubte que l'afectat hagués anat al primer centre mèdic on havia estat atès, el que va tractar d'argumentar dient que no existia cap informe mèdic d'aquell hospital. Quan l'advocat va dir que sí que constava en l'expedient judicial un informe mèdic d'aquell centre —fins i tot mostrar-li una còpia del document—, la jutgessa va respondre que aquell document no li servia:

J: ¿Es lo único que tenemos de Drassanes? Porque aquí no dice nada. Aquí no se ve nada. Este parte ya lo tengo, pero yo lo que quiero es una hoja, que es lo que le dijeron en Drassanes.

L'advocat va respondre que a l'informe hi constava la data i hora de l'atenció, així com l'abast de la lesió. També hi figurava que va ser derivat a l'Hospital de la Vall d'Hebron. De nou, la jutgessa el va interrompre:

J: Ya lo veo, ya lo veo. Pero esto no es lo que quiero. Este es el parte judicial. Sr. Letrado, que ya sé leer, se lo aseguro.

Quan l'advocat li va demanar al seu client si tenia algun altre document mèdic i l'intèrpret es va disposar a traduir la pregunta, la jutgessa el va interrompre i li va dir:

J: No, no, si con su letrado se entiende en castellano.

Seguidament, i tornant a abordar una qüestió que ja havia estat explicada, la jutgessa va preguntar sobre si el policia havia demanat la documentació al seu amic, el que va configurar-se com una pregunta amb la clara intenció de fer incórrer en contradiccions al declarant (en cap moment s'havia dit que el seu amic hagués estat en el moment de la detenció).

De la mateixa manera, quan l'afectat va explicar de nou que el vehicle policial havia passat per sobre de les Rambles per a dirigir-se a comissaria, la jutgessa va dir:

J: Pero vamos a ver, vamos a ver, que no me entero yo muy bien [...]. Me está diciendo que pasa por encima, lleno de gente, lleno de bancos.

Quan l'advocat li va aclarir que en la major part del passeig de les Rambles no hi ha bancs, la jutgessa va reaccionar incrèdula.

En aquest cas, les microagressions es van produir principalment durant la pràctica de la declaració judicial, però s'ha observat que majoritàriament es donen en espais i moments aliens a l'actuació judicial. Per exemple, en el mateix cas núm. 10 la jutgessa també va realitzar comentaris agressius fora de l'estricta moment de la declaració, com quan va sortir al passadís on estaven esperant l'afectat i el seu advocat i va qüestionar directament la veracitat de la denúncia. Utilitzant un to de veu molt alt, va dir que l'afectat havia denunciat per motius relacionats amb la regularització de la seva situació administrativa. La jutgessa es va dirigir a l'advocat i li va preguntar de forma agressiva respecte el seu client: «¿Tiene papeles?». Quan l'advocat va respondre que no ho sabia —sí que presentava situació administrativa regular, però l'advocat ho desconeixia—, la jutgessa va respondre: «Ya entiendo por qué ha denunciado». L'afectat recorda perfectament aquell episodi:

Ella, la primera vez, dice: «Extranjero denunciar porque necesita papel». Ella, abogada de policía (Declaració de l'afectat del cas núm. 10)

També s'ha pogut observar la presència de microagressions abans de començar el judici, després de finalitzar-los i durant les declaracions judicials però en moments que no es configuraven pròpiament com la presa de declaració. Les microagressions són actuacions que suposen un greu menysteniment dels afectats, amb l'efecte indessitjable d'amedrentar-los i de generar una sensació d'indefensió important:

El juez se puso a leer en voz alta la denuncia y empezó: «Negra de mierda, te voy a matar, negra, negra de mierda, tal... ¿Por esto estamos aquí? ¿Por esta tontería? Esto no es penal». Diciéndoselo a la víctima que estaba allí. Y a la denunciada. Lo que reafirma que eso se puede decir sin que sea problemático. Con la fiscalía allí. Y la víctima de pie, mirándome a mí como diciendo... Fue bastante violento (Declaració d'una integrant de l'associació).

Trobem exemples de microagressions en altres casos-mostreig. En el cas núm. 4 la jutgessa va entrar a la sala de judicis i, després de mirar la denúncia, va dir: «¿De verdad que quieren continuar con esto?». La impressió que van tenir els presents va ser que la jutgessa no tenia cap interès en el cas:

Bueno, esa fue una de las cosas que me echó para atrás. Me hizo sentir muy mal. Muy mal. Porque dije yo: «Pues entonces ¿para qué voy a venir aquí para perder el tiempo, si ya la jueza para empezar ya me está diciendo esto? ¿A qué vengo a perder el tiempo? ¿A qué estoy aquí esperando tanto tiempo? ¿A qué he dedicado todas estas noches en pensar cómo me voy a defender si da igual?» (Declaració de l'afectada del cas núm. 4).

Per la seva banda, en el cas núm. 18 es va poder detectar un tipus de comportament per part del jutge que va tractar de menystenir i amedrentar als afectats. Les declaracions es van realitzar en condicions especialment hostils, el que es va materialitzar sobretot a través de comentaris inapropiats durant les pauses. Alguns d'aquests comentaris agressius van treure a col·lació la presència de soldats senegalesos de l'exèrcit francès als camps de concentració d'Argelers (durant el període de la guerra civil espanyola) els quals, segons el jutge, haurien torturat i violat a les dones espanyoles. L'ambient d'intimidació generat pel jutge queda palès al següent testimoni:

Sí, a veces lo hablo con mis compañeros. Con los chicos que estábamos en la misma sala. Esto me da vergüenza. Viendo a un juez, ¿eh?. Actuando así, ¿sabes? Hablando así con el abogado, ¿sabes? Que estaba aquí para con sus clientes, ¿sabes? El juez no le gustaba ni los abogados ni los negros que estaban aquí. Si fuera por él ese día si podía nos cogía y nos mandaba a prisión. En serio. Él no quiere ni esperar a que se tramite la instrucción. Si fuera por él, ese mismo día nos mete en prisión. En serio, en serio. Es la primera vez que vi a un juez actuar de esta manera. Cuando él preguntó una pregunta muy tonta, una pregunta que no hace una persona normalmente. Y sabiendo

que esto no es normal. Era una pregunta para incriminar. Y el abogado ha movido la cabeza. Y él ha dicho: «Porque tú mueves la cabeza». Yo estaba muy indignado ese día. Y antes de empezar las preguntas —esto me lo dice el intérprete—, cuando salí, que «este juez no está normal». Sí, estaba hablando de guerra en África, no sé. Era para decir que los africanos son tontos, son malos. Este día pensé que hay gente que no merece estar en unos sitios tan importantes. Porque la vida de una persona es muy importante. La libertad (Declaració d'un dels afectats del cas. 18).

En el mateix sentit, hem pogut observar que també els funcionaris dels jutjats encarregats de les tasques de caràcter administratiu realitzen comentaris discriminatoris:

«Negrito», varias veces. En funcionarios, no en juicios, más en declaraciones [...]. Encontrarte que tú vas a la funcionaria y te ven con la persona que vas y ya suponen que es el acusado. Que digan «negrito», un montón de veces (Declaració d'una integrant de l'associació).

Aquesta declaració d'una integrant de l'associació ens remet a una altra forma d'exteriorització dels prejudicis que, tot i subtil, és molt present en la pràctica jurídica. Estem parlant de les situacions en les que els funcionaris surten de la sala de judicis per a demanar la identificació al denunciant i al denunciat i confonen l'afectat amb el denunciat —és a dir, relacionen als no blancs amb la posició processal de denunciats/acusats—. De la mateixa manera, quan l'advocat de l'afectat entra a la sala se l'acostuma a dirigir a l'espai reservat per a l'advocat de la defensa, és a dir, al de la persona denunciada.

Per últim, hem pogut observar la presència actituds d'acceptació i tolerància vers comentaris i comportaments racistes realitzats en seu judicial pels declarants:

Y la juez que vino a la declaración, que vinieron ambas partes a declarar, la otra parte les dijo *moros de mierda* en los juzgados y todos lo vieron, pero ignoraron toda esta parte (Declaració d'una integrant de l'associació).

Per exemple, en el cas núm. 2 el jutge va acceptar sense cap reticència que un dels policies utilitzés durant el judici l'expressió «personas normales» per a referir-se a qui no és venedor ambulat d'origen africà.

5.1.6.6. El maltractament als advocats dels afectats i als testimonis

Els maltractaments descrits no afecten només als afectats sinó que també es traslladen als testimonis proporcionats per aquests.

La principal pràctica observada és que els seus interrogatoris es realitzen de forma diferent als dels testimonis proporcionats pels perpetradors dels actes racistes. Per exemple, en el cas núm. 5 les declaracions dels testimonis proporcionats pels afectats van ser abordades de forma molt hostil per part de la jutgessa. Per una banda, els interrogatoris es van centrar en si els testimonis anaven beguts en el moment dels fets. Per altra banda, es va preguntar de forma insistent sobre si el grup va desobeir les ordres dels vigilants de seguretat i de la policia. En un dels casos, un dels testimonis va respondre afirmativament davant la insistència amb la pregunta, però va equiparar l'actitud de l'afectat amb la de Rosa Parks. La jutgessa va reaccionar, desconcertada, preguntant: «¿Pero se negó a abandonar el vagón? ¿Desobedeció la orden?» Posteriorment, es va poder comprovar que la referència a Rosa Parks no va ser inclosa en la transcripció realitzada de la declaració judicial del testimoni²⁴⁶.

En el cas núm. 10 la jutgessa va realitzar un interrogatori al testimoni de l'afectat del que es va desprendre una clara animadversió vers aquest. A continuació se'n transcriuen alguns fragments. Les parles s'atribueixen a la jutgessa (J) i al testimoni (T).

Durant tota la declaració la magistrada va procurar posar en dubte la relació entre l'afectat i el testimoni a través de preguntes molt concretes sobre el procés que anys enrere els havia portat a conèixer's:

Jutgessa: ¿Qué relación tiene con el Sr. X? ¿Se ven frecuentemente? ¿Comparten casa? ¿Comparten amigos? ¿Comparten trabajo?

Testimoni: No, no, un amigo y ya está.

J: No, no. Pero explíqueme un poco. [...] ¿Cuándo lo conoció? ¿Cómo lo conoció? [...]

T: Hace tres años más o menos. Un día he hablado con él...

En aquest moment la jutgessa el va interrompre:

J: Vamos a ver, habló un día con él. ¿Cuándo? ¿Qué día?

T: Eso no lo recuerdo.

J: ¿No lo recuerda? Pero vamos a ver, ¿habló con él un día por qué? ¿Por qué se lo encontró por la calle?

T: En un bar...

²⁴⁶ Sobre el cas Parks, vid. 2.1.1, *supra*.

La jutgessa el va interrompre de nou:

J: ¿En qué bar?

T: En la calle Carmen ...

J: Entonces comenzaron a hablar. ¿Y qué? [...] A partir de ese día que comenzaron a hablar en ese bar de la calle Carmen, ¿cuántas veces más se vieron? [...] Después de eso, ¿cuántas veces más lo ha visto? [...] ¿El Sr. X dónde vive?

T: Al lado del Raval.

J: Bueno, hay muchas cosas al lado del Raval [...].

Posteriorment, la jutgessa li va preguntar al testimoni sobre quin dia de la semana van esdevenir els fets —recordem que la declaració del testimoni es va portar a terme tres anys després dels fets—:

J: ¿Sabe qué día era el día 9 de julio de 2011?

T: No lo sé.

J: Ah, no lo sabe. ¿Recuerda qué pasó ese día?

T: Sí.

J: ¿Sí? ¿Y porque lo recuerda? Si no recuerda ni cuándo conoció a X.

De la mateixa manera, la jutgessa va intentar fer-lo caure en contradiccions al llarg de la declaració:

J: Había quedado para comer con dos personas.

T: No, con dos personas no.

Quant ja havia quedat clar que només havien quedat l'afectat i el testimoni. En una altra ocasió, va intentar confondre'l respecte a l'hora en la que havien quedat:

T: Habíamos quedado a las dos y media.

J: A las doce y media.

L'advocat de l'afectat va intervenir per a aclarir que el testimoni havia dit les 2:30, però la jutgessa li va cridar l'atenció:

J: Sr. Letrado! Doce y media.

T: No, no, dos y media.

J: Doce y media.

T: No, dos y media.

J: Dos y media.

També va intentar desconcentrar-lo durant tota la declaració, tallant les respostes a les preguntes:

J: Vamos a ver, o habla al micrófono o no va a haber manera. [...] No ponga las manos frente de la boca porque si no, no se le va a entender. [...] ¿A qué hora llegó usted?

T: Tres y diez o quince.

J: ¿Cómo tres, diez o quince? ¿Qué es eso? No lo entiendo

T: La hora.

J: ¿Llegó tres cuartos de hora tarde?

La parcialitat de la jutgessa va provocar que l'advocada del policia començés a realitzar gestos de complicitat cada cop que parlava el testimoni. Una actitud tolerada, legitimada i alimentada per la jutgessa.

Per altra banda, els advocats de l'associació no són tractats com la generalitat dels seus col·legues. Encara que la presència de tractes abusius per part dels jutges vers els advocats no sigui un problema exclusiu d'aquest tipus lletrats²⁴⁷, hem pogut detectar que els advocats dels afectats per discriminacions racistes són especialment maltractats pels jutges:

Hablaba [es refereix a la seva advocada] y el juez mismo la ha parado. El juez mismo. Eso no había pasado con otros abogados. Porque su cliente es un negro. Nada más que por eso. Porque seguro que si su cliente era un blanco no habría pasado esto (Declaració de l'afectat del cas núm. 11).

Por ejemplo, a la abogada le vi que quería decir algo sobre que ya se había decidido que era falta y no delito, pero el juez le decía: «Tú no tienes que decirme lo que tengo que hacer». Se lo dijo así exactamente. Me acuerdo bien que le decía: «Yo ya sé cómo trabajo, tu no tienes que decirme

²⁴⁷ «Como cualquier poder, el del juez se presta al abuso, en especial en las relaciones con los justificables, pero también con los profesionales que intervienen en su defensa, y con los testigos. Por eso, el juez deberá extremar la corrección y el respeto en las relaciones con todos» (Andrés Ibáñez, 2015, p. 365)

nada». Tambi3n a mi abogado durante la declaraci3n creo que cuando me decia algo de Argelia y le decia que no hay nada que ver o algo asi, le decia tambi3n lo mismo: «D3jame hablar» o «C3llate», no me acuerdo bien (Declaraci3n d'un dels afectats del cas n3m. 18).

Una q3esti3n 3mpliament identificada durant l'observaci3n 3s que aquests lletrats s3n percebuts pels jutges com agents polititzats —entesa aquesta com una caracteristica negativa—, que tracten d'exagerar la realitat o que la forcen per a encaixar-la en la posici3n pol3tica que ostenta l'associaci3n per a la que treballen:

La experiencia es dura, hostil, de rechazo. En primer lugar, porque los juzgados son un lugar hostil, y m3s los penales. En este sentido es algo general. Pero s3 es verdad que cuando vas como SOS Racisme, todos los funcionarios judiciales, desde el juez al 3ltimo funcionario, te tratan de una forma..., te juzgan. Como si pensar3n: «Ya est3n aqu3 los de SOS Racisme estos, los exagerados con lo del racismo». Percibes que ellos piensan que el racismo pudo ser un problema grave antes pero que ahora ya no lo es. Y que lo llevamos demasiado lejos. Que cuando pedimos el agravante de racismo nos estamos pasando. Utiliz3ndolo de manera desproporcionada (Declaraci3n d'una integrant de l'associaci3n).

Aquests comportaments vers els advocats tamb3 es materialitzen, novament, a trav3s del llenguatge corporal dels jutges:

Gestos. El que em va sobtar m3s va ser quan es va plantejar l'agreujant de racisme i veig la cara de la jutge. O mirant a la secret3ria judicial i fent «uuff». O posant els ulls en blanc, la cadira enrere i com si digu3s: «Esta mujer ya ...». Quan no mostren cap tipus d'inter3s quan fas l'explicaci3n. Quan veus que fa hores que han desconnectat i no t'estan escoltant (Declaraci3n d'una integrant de l'associaci3n).

Per exemple, en el cas n3m. 10 l'advocat de l'afectat va ser tractat de forma especialment rigorosa per part del tribunal. La primera q3esti3n observada va ser que el jutge es va mostrar visiblement disgustat amb la vestimenta de l'advocat, 3nic home de la sala que va compar3ixer sense corbata, mirant-lo amb sorpresa i rebuig quan va entrar. Posteriorment, quan el policia que estava sent jutjat es va queixar de que l'advocat de l'afectat no el mirava quan responia a les seves preguntes, el jutge li va donar la ra3 i va dir: «Puede estar tranquilo que noto todo lo que pasa en esta sala». De la mateixa manera, el jutge va permetre que el policia don3s a entendre que l'afectat havia estat manipulat per l'associaci3n SOS Racisme amb l'objectiu d'inventar-se l'agressi3n. Per 3ltim, quan l'advocat de l'afectat va argumentar durant les al·legacions finals que l'agressi3n policial estava motivada pel racisme, el jutge se'l va mirar de

forma burlesca, deixant clar a través del seu llenguatge corporal i gestual que estava en desacord amb l'argumentació de l'advocat.

5.1.7. El desamparament causat per la fiscalia

La missió del Ministeri Fiscal, segons l'article 124 CE, consisteix en promoure l'acció de la justícia en defensa de la legalitat, dels drets dels ciutadans i de l'interès públic tutelat per la llei, d'ofici o a petició dels interessats, així com vetllar per la independència dels tribunals i procurar davant d'aquests la satisfacció de l'interès social. Els principis rectors de la seva actuació són la legalitat (actuarà amb subjecció a la Constitució i a les normes que integren l'ordenament jurídic vigent, segons l'article 6 de l'Estatut Orgànic del Ministeri Fiscal) i l'imparcialitat (actuarà amb plena objectivitat i independència en defensa dels interessos que li estan encomanats, segons l'article 7 de l'Estatut Orgànic del Ministeri Fiscal). De la mateixa manera, entre les seves funcions hi figura el vetllar pel respecte als drets fonamentals i les llibertats públiques amb quantes actuacions exigeixi la seva defensa.

Els fiscals presenten una formació jurídica extensa i molta experiència pràctica, el que els converteix en operadors jurídics amb un alt nivell de competències jurídiques. En concordança, es configuren com un factor clau per a incrementar les possibilitats d'èxit dels afectats, quan recolzen la seva posició processal.

Tanmateix, s'ha observat un desemparament a aquests tipus de denunciants per part de la fiscalia. En primer lloc, hem pogut identificar la inexistència de comunicació entre les dues parts: no existeix cap tipus d'interacció entre els que estan facultats per a defensar els drets dels ciutadans i els que els han vist vulnerats. Aquesta circumstància comporta que el posicionament de la fiscalia i la seva estratègia jurídica no estiguin connectades en cap moment a l'experiència dels afectats pel racisme, així com tampoc als objectius que persegueixen aquests en el moment en el que decideixen interposar la denúncia. És a dir, existeix una barrera entre afectat i fiscal que no arriba a trencar-se en cap moment.

En segon lloc, la fiscalia no sol·licita la pràctica de diligències d'investigació, deixant majoritàriament aquesta tasca als advocats. A aquesta apatía respecte a l'impuls processal de la causa se li ha de sumar que en moltes ocasions s'oposen a les diligències sol·licitades per la representació de l'afectat. De la mateixa manera, quan aquest presenta un recurs contra una resolució contrària als seus interessos —com les que

decreten l'arxiu, la conversió dels fets a falta o delictes lleus o la denegació de diligències— els fiscals es col·loquen processalment alineats amb els jutges, oposant-se als recursos.

En tercer lloc, aquestes pràctiques es veuen confirmades per l'absència de la fiscalia durant la pràctica de les diligències d'investigació presencials, ja que no acostumen a comparèixer a les declaracions o a les rodes de reconeixement.

Per últim, els fiscals es poden mostrar hostils vers els afectats i presenten un baix grau d'empatia vers les seves experiències. Durant el judici, els fiscals pregunten als perpetradors de forma poc incisiva, mentre que porten a terme interrogatoris més rigorosos als afectats. De la mateixa manera, l'actitud postural i gestual dels fiscals es sol caracteritzar, un cop més, pel desinterès vers el plet i/o pel qüestionament de l'afectat²⁴⁸.

En conclusió, es pot dir que existeix una complicitat institucional entre els jutges i els fiscals que els porta a coincidir en el sentit de moltes de les seves pràctiques, quelcom igualment identificat per autors amb una àmplia experiència pràctica, com Andrés Ibáñez:

Esta tiene una clara manifestación práctica, de un alcance bastante más que simbólico, en la forma habitual de relación del fiscal con los jueces y tribunales en los estrados, donde aquel ya está sentado y charla amigablemente con el juzgador o juzgadores cuando entran las partes, esto es, *los de afuera*, para continuar departiendo de idéntico modo cuando se van (Andrés Ibáñez, 2015, p. 220).

Amb la conseqüència, segons Ibáñez, de que la realització d'aquestes pràctiques connivents acaba per comprometre el respecte a la independència i imparcialitat dels jutges:

Dentro de la dinámica del enjuiciamiento, el juez interacciona de manera muy especial con ese otro sujeto institucional que es el ministerio fiscal, a tal punto que la efectividad de la sujeción del primero *solo a la ley* depende esencialmente de que el segundo se encuentre en la misma situación. En efecto, pues por imperativo del principio acusatorio, el objeto de conocimiento judicial —en particular allí donde rija el monopolio público de la acción penal— resultará circunscrito por los términos en que se ejercite la acción penal y se formule la acusación (*ibid.*, p. 492).

²⁴⁸ Hem pogut observar que aquest comportament de la fiscalia varia quan es jutgen casos d'extrema dreta o neonazisme. Ara bé, recordem que aquests supòsits no es corresponen amb la majoria dels casos de racisme que s'aborden judicialment.

5.2. Prejudicis i empaties: una visió interseccional de l'espai judicial

Hem descrit en aquest capítol una sèrie de pràctiques que podem definir com a antigarantistes i, en ocasions, discriminatòries. A continuació reflexionarem sobre les disposicions que poden influir en la seva configuració, intentant entendre les seves possibles causes.

5.2.1. La imparcialitat, l'arbitri judicial i la identitat racial del jutge

La *imparcialitat judicial* és un dels elements basilaris per a assolir una pràctica jurídica que doni compliment als mandats constitucionals que tenen encomanats els jutges²⁴⁹. Per a actuar imparcialment, els magistrats han d'operar davant dels interessos contraposats de les parts des de la neutralitat, o com reflexiona Andrés Ibáñez, des de «la imprescindible posición de equidistancia, que es el presupuesto de la obtención de un conocimiento de calidad y del equilibrio de la decisión» (Andrés Ibáñez, 2015, p. 139). La imparcialitat, doncs, s'ha de materialitzar en un tipus d'activitat judicial que garanteixi l'efectiva igualtat entre les parts:

El juez tiene la responsabilidad de velar por la distribución equilibrada del espacio escénico del proceso y en particular del juicio. Se trata de un espacio que no es elástico, de manera que lo que alguno de los tres roles operantes en él (en el esquema: el judicial y el de cada una de las dos posiciones parciales) ocupe de más, será de menos para el resto, y al fin en perjuicio de una de las partes. Por eso es tan fundamental que estas gocen, de igual modo, de todas la garantías del proceso contradictorio: sin partes con todos sus derechos no hay juez imparcial (*ibid.*, pp. 219-220).

D'acord amb autors com Andrés Ibáñez (2015), Capella (1999) o Nieto (2000), en aquest treball defensem una idea de la pràctica jurídica com una activitat que —en

²⁴⁹ L'activitat dels jutges està subjecte als preceptes constitucionals. L'article 14 CE disposa la igualtat davant la llei «sense que pugui prevaldre discriminació alguna per raó de naixement, raça, sexe, religió, opinió o qualsevol altra condició o circumstància personal o social». Reconeix, doncs, la igualtat jurídica dels individus des d'un punt de vista formal. És a dir, la igualtat de tracte. Entre els drets constitucionals que han de ser protegits de tota discriminació racial destaquem el dret a la dignitat (article 10 CE), el dret a la vida i a la integritat física i moral lliure de tractes inhumans i degradants (article 15 CE), el dret a la llibertat i a la seguretat (article 17 CE) i el dret a l'honor, a la intimitat personal i familiar i a la pròpia imatge (article 18 CE). I, en especial, destaquem el dret a obtenir la tutela judicial efectiva dels jutges i tribunals sense que en cap cas es pugui produir indefensió (article 24.1 CE) i el dret a un jutge ordinari predeterminat per la llei, a la defensa i a l'assistència d'advocat, a la informació de l'acusació formulada, a un procés públic sense dilacions indegudes i amb totes les garanties, a utilitzar els mitjans de prova pertinents per a la defensa, a no declarar en contra de sí mateix, a no confessar-se culpable i a la presumpció d'innocència (article 24.2 CE). Per últim —i especialment important aquí— els drets fonamentals establerts per la CE han de ser garantits als estrangers, d'acord amb l'article 13.1 CE: «Els estrangers gaudiran a Espanya de les llibertats públiques que garanteix el present Títol en els termes que estableixin els Tractats i la Llei».

contra d'una idea mecanicista del procediment judicial— no es troba lliure de condicionants extrajurídics que influeixen en la capacitat discrecional dels jutges a l'hora d'interpretar i aplicar el dret. O dit d'una altra manera, com una activitat que presenta dificultats per a desenvolupar-se de forma imparcial, al fer ús els jutges d'argumentacions que es situen fora del terreny purament normatiu (Duquelsky Gómez, 2015, p. 127).

Nieto utilitza el concepte de l'*arbitri judicial* (2000) —diferenciant-lo de l'arbitrarietat— per a fer referència a aquesta capacitat discrecional àmplia del jutge, sent un factor d'imprescindible consideració si es vol entendre com s'articula efectivament l'activitat judicial:

El arbitrio es un criterio de la toma de decisión. El juez adopta sus resoluciones siguiendo o bien un criterio de legalidad o bien un criterio de su propio arbitrio o bien —como es lo más frecuente— combinando ambos de tal manera que la decisión es fijada con su arbitrio dentro de las posibilidades que le ofrece la legalidad (Nieto, 2000, p. 217).

Des d'aquest punt de vista, l'*arbitri judicial* es configura com un element necessari —i no només facultatiu— en el desenvolupament de la tasca dels jutges:

Si la ley diera una solución precisa y unívoca al conflicto, no habría lugar para el arbitrio. Pero como esto sucede muy pocas veces, dado que la naturaleza general y abstracta de la ley no le permite entrar en las peculiaridades de cada caso concreto, es imprescindible la intervención de un ser humano que conecte ambos polos de la relación —la ley y el caso— utilizando al efecto primero la técnica de la interpretación de la norma y luego su adaptación al caso concreto. El arbitrio opera, por tanto, como un puente que enlaza lo abstracto a lo concreto, lo general y lo particular (*ibid.*).

De fet, la pròpia Llei d'Enjudiciament Criminal assenyala que els magistrats han d'apreciar les proves i les argumentacions de les parts «según su conciencia» i fent «uso del libre arbitrio» (arts. 741 i 973 de la LECrim). Segons Nieto, l'*arbitri judicial* es manifesta durant totes les etapes del procediment a través de l'elecció que el jutge porta a terme davant de la varietat de solucions correctes i camins lícits que poden seguir els processos judicials:

De cuanto se viene diciendo, resulta que el juez no sólo emplea su arbitrio en el momento de dictar sentencia sino a todo lo largo del proceso que, en rigor, no es más que una cadena de actos arbitrados, ya que este carácter tienen los más importantes. De esta manera se comprueba la enorme extensión de su ámbito, que no se desarrolla en un solo plano (las decisiones,

prácticamente todas, aunque puede haber excepciones) sino en profundidad, es decir, en todos los actos preparatorios de ellas. La iniciación de las actuaciones penales depende, como sabemos, del criterio personal del juez y lo mismo sucede con los actos posteriores: la ordenación y admisión de pruebas, la prisión provisional y el cierre del sumario. En todas las jurisdicciones, la valoración de la prueba corresponde al arbitrio del juez, pues no otra cosa significan los criterios de la «sana crítica» y nada digamos de la conciencia (*ibid.*, p. 233).

Així doncs, l'arbitri és el terme que podem utilitzar per a descriure el «factor humano que el juez añade a los datos aportados por el Ordenamiento jurídico» (*ibid.*, p. 219) i que ens permet entendre que intervinguin factors subjectius durant l'activitat d'interpretació i aplicació de les normes portada a terme per l'autoritat decissòria.

No és estrany, doncs, que la mirada del jutge respecte a la realitat social sobre la que actua estigui influenciada pel seu *bagatge personal* (Andrés Ibáñez, 2015, p. 353):

Es claro, pues, que importa el bagaje personal del juez, debido a que, filtrándose siempre en algún grado en la decisión, tiene, por esa vía indirecta, a veces oscuras, implicaciones *paranormativas*. Las actitudes, el universo cultural de referencias, la filiación ideológica del concreto jurisdicente cuentan, no son indiferentes, tampoco del todo reconducibles ni fácilmente modelables por la vía de la exigencia de cumplimiento de los deberes procesales. [...] Tales instancias personalísimas inciden en términos de calidad en la gestión del proceso, en el trato a los justiciables, que es como decir en la efectividad del reconocimiento de sus garantías, y en el curso decisonal (*ibid.*).

Els jutges participen en el camp jurídic des d'un espai social concret, definit per factors de caràcter polític, econòmic, social i cultural connectats al seu color de pell, origen ètnic, classe social, gènere i orientació sexual, entre d'altres. Tenir en compte les seves diferents disposicions derivades de la seva ubicació social és quelcom necessari si es vol entendre com aquests actuen en el seu tractament al racisme.

Nieto ens recorda que els jutges poden presentar *insensibilitat* o *hipersensibilitat* respecte a determinades qüestions socials, el que es traslladarà a la seva forma d'abordar un determinat procediment judicial. Els jutges poden estar permeats per *manies* i *preferències* que es poden expressar, durant la seva pràctica professional, de forma *irracional*:

A mi juicio, las mayores distorsiones que padece la prueba no son debidas a sutilezas jurídicas sino a la *insensibilidad* del juez, entendida como la incapacidad biológica que todos tenemos — incluidos los juzgadores— para percibir, comprender e interpretar determinados fenómenos y sus correspondientes matices. Quien no es padre no puede alcanzar a saber lo que un padre es capaz de hacer por sus hijos; quien no ha padecido nunca hambre no entenderá las reacciones de un

famélico; quien no ha vivido bajo el temor o la amenaza no se puede ni imaginar siquiera el trastorno que estos factores producen en la personalidad [...]. Y lo mismo que la insensibilidad, puede aparecer una *hipersensibilidad*. Como ha observado Frank (*Courts on Trial*, 1950, 152), «las simpatías y antipatías del juez respecto de los testigos de un pleito son importantes. Su propio pasado puede haber creado mayores o menores reacciones hacia mujeres o hacia mujeres rubias o los hombres barbudos, o hacia los budistas o italianos o ingleses o hacia los fontaneros o hacia los sacerdotes o compañeros de Universidad o afiliados al Partido demócrata» (Nieto, 2000, pp. 90-91).

La impossibilitat de despendre's de la seva moralitat positiva per part de l'autoritat *independent* que té el deure institucional de decidir, a la que es refereix Nieto, explica aquestes *propensions* vers una de les possibles resolucions entre les vàries aplicables:

El concepto central de la moderna teoría del comportamiento judicial es el de *actitud*, entendida como una *propensión mental a reaccionar ante una situación de una manera determinada*. Esta actitud —alimentada no sólo por conocimientos profesionales sino también por sentimientos e ideologías— es la que explica que distintos jueces lleguen a soluciones distintas de los mismos casos partiendo de las mismas leyes. Por así decirlo, entre las premisas y la conclusión del silogismo judicial se interfiere la actitud personal del juez que distorsiona el proceso lógico objetivo (*ibid.*, p. 420).

En conclusió, si tenim en compte, per una banda, que el dret és un camp social particular en el que els operadors que hi intervenen mobilitzen les seves distintes competències per a intentar aconseguir donar un significat concret a la norma a través de la seva interpretació concreta (Bourdieu, 2000), i per l'altra, que aquestes competències mobilitzades pels agents especialitzats estan configurades per disposicions determinades per l'espai social que ocupen, tindrem un important camp de reflexió sobre les causes que, en part, expliquen la presència de pràctiques antigarantistes i discriminatòries.

D'acord amb aquestes reflexions, no podem passar per alt la influència que deriva del fet que tots els jutges observats durant el treball etnogràfic eren persones blanques. Si fem ús de la comprensió del racisme com un fenomen *estructural* i *interseccional* (Akotirene, 2018; Almeida, 2019; Crenshaw, 1989; Davis, 2016; entre d'altres) que configura la nostra *normalitat* política, econòmica, social i cultural (Almeida, 2019), podrem atribuir a la identitat racial dels magistrats cert pes (conscient o més probablement inconscient) en la seva mirada sobre els conflictes que han de resoldre i, en conseqüència, a la seva forma d'abordar el conflicte racial.

La investigació realitzada fins aquí ens porta a detenir-nos, doncs, en la observació de com la identitat racial dels operadors jurídics influeix en la seva actuació, en analitzar quin és el paper de la raça —entesa com a producte històric— en el procés hermenèutic. I és que, com afirma el jurista brasiler Adilson Moreira —donant la volta positivament al raonament descrit—, «no podem deixar de reconèixer que la raça té una funció important en la interpretació de les normes jurídiques» (Moreira, 2017, p. 403):

Sóc un jurista negre i penso com un home negre. Afirmo que la meua raça determina directament la meua interpretació dels significats de les normes legals i també la meua comprensió de com hauria de funcionar la llei en una societat marcada per les desigualtats racials. [...] No estic afirmant que entenc el significat de les paraules escrites en el nostre text constitucional d'una manera totalment diferent de com les conceben els juristes blancs. Estic dient que la meua experiència social afavoreix una manera d'interpretar-les, principalment el principi d'igualtat. Sóc membre d'un grup minoritari i això em fa adonar-me de la realitat i parlar des d'una posició diferent a la dels juristes blancs. La raça també defineix en gran mesura com interpreten les normes constitucionals, perquè també les situa dins d'una posició social concreta [...]. Per això, la llei s'interpreta com un sistema que es pot manipular per a mantenir l'exclusió, però que també pot promoure transformació social (*ibid.*, p. 395).

Tot lo anterior ens fa dirigir la mirada cap el camp de la *blanquitud* (Diangelo, 2020; Kilomba: 2019; entre d'altres) per tal de buscar algunes explicacions capaces de donar compte sobre el tipus de pràctiques jurídiques descrites en aquest capítol.

5.2.2. *La intervenció dels prejudicis racials en la valoració de la credibilitat dels litigants*

La filòsofa anglesa Miranda Fricker (2017) reflexiona sobre el concepte d'*injustícia epistèmica* en la seva obra de títol homònim i identifica la *injustícia testimonial* com un fenomen caracteritzat per l'afectació de prejudicis en la valoració de la credibilitat dels testimonis:

La idea fundamental es que una hablante sufre una injusticia testimonial simplemente si los prejuicios del oyente llevan a este a otorgar a la hablante menos credibilidad de la que le habría concedido en otras circunstancias (Fricker, 2017, p. 22).

L'autora assenyala que hem de tenir en compte la incidència de les relacions de *poder social* en els processos de valoració de la credibilitat aliena, ja que els individus no són concebuts *en abstracte*. Fricker reflexiona sobre l'existència de *prejudicis identitaris*: és a dir, sobre presència en el sí dels processos de valoració testimonial d'idees

preconcebudes respecte el que significa ser un home o una dona, un homosexual o un hereosexual i, evidentment, un blanc o un negre (*ibid.*, p. 37). Els prejudicis identitaris, doncs, *distorsionarien* la percepció que es té dels demés i influirien en la valoració dels seus relats:

Introduzco el concepto de *prejuicio identitario* para clasificar los prejuicios contra las personas *qua* tipos sociales, lo que me permite abordar el ejemplo prototípico de la injusticia testimonial: aquella injusticia que un hablante padece al recibir del oyente una credibilidad disminuida debido al prejuicio identitario vertido sobre el oyente, como sucede cuando la policía no cree a alguien porque es negro. Por lo tanto, el ejemplo central de la injusticia testimonial se puede definir (aunque sea de manera telegráfica) como un *déficit de credibilidad prejuicioso identitario* (*ibid.*, p. 22).

Aquests prejudicis identitaris intervindrien en la valoració del testimoni a través de processos *conscients* i *inconscients*, podent aparèixer a propòsit de *creences explícites* o malgrat aquestes creences:

Sugiero que estos prejuicios suelen ingresar en el juicio de credibilidad del oyente a través de la imaginación social bajo la forma de estereotipo prejuicioso: una imagen distorsionada del tipo social en cuestión. Y presento una proposición inicial [...] que viene a señalar que un juicio de credibilidad espontáneo consiste en que una oyente *percibe* que su interlocutor es alguien creíble en mayor o menor medida, de tal modo que cuando ingresa el prejuicio, lo hace de ordinario a través de un estereotipo prejuicioso que distorsiona esta percepción social cargada epistémicamente (*ibid.*, pp. 22-23).

Els *estereotips*, en Fricker, es corresponen amb «asociaciones ampliamente aceptadas de un determinado grupo social y uno o más atributos» (*ibid.*, p. 62), és a dir, amb *imatges que tenim en el nostre cap* vinculades en major o menor mesura a processos conscients i que poden ser especialment difícils de detectar «porque influyen directamente en nuestros juicios de credibilidad sin mediación doxástica» (*ibid.*, p. 71).

Abordar el racisme com un fenomen estructural ens permet entendre moltes de les imatges estereotipades que es tenen dels no blancs. Moreira (2020) és un dels autors que identifica l'existència de pràctiques discriminatòries derivades de la identitat racial dels seus autors i que semblen estar deslligades de processos conscients:

Actes discriminatoris poden ocórrer, fins i tot, quan no es corresponen a la intenció conscient del subjecte. Hem vist que els estereotips actuen com a veritables esquemes mentals per mitjà dels quals les persones classifiquen les seves experiències; aquests òbviament influencien el comportament individual de diverses formes. Els continguts socials presents en els diferents tipus

de representacions culturals sobre minories també motiven les reaccions inconscients dels individus, fent que discriminin els altres, tot i no ser conscients d'això (Moreira, 2020, p. 434).

La *discriminació inconscient* «designa aquells actes que afecten el judici de l'agent sobre membres d'altres grups, no sent conscient de les motivacions del seu comportament» (*ibid.*, p. 436), el que ens pot ajudar a entendre alguns dels comportaments portats a terme pels operadors jurídics blancs:

Aquesta [la discriminació inconscient] pot ser classificada com inclinacions personals que determinen la preferència per o el rebuig a membres de determinats grups, sense que aquesta preferència o rebuig sigui acompanyada d'un judici conscient sobre aquests (*ibid.*).

La presència de prejudicis racials en la pràctica jurídica és una qüestió que ha estat objecte d'anàlisi en nombrosos estudis que ja han estat citats en aquesta investigació. Autors com Alexander, Almeida, Anderson, Borges, Carinhanha, Davis, DuVernay, Moreira, Santos o Wieviorka, entre d'altres, aborden (des de perspectives diferents) la presència de tractes no igualitaris en el camp judicial influenciats per la qüestió racial²⁵⁰. De la mateixa manera, el ja citat *Proyecto Roma. La lucha contra el sesgo inconsciente hacia las personas de etnia gitana en el sistema de justicia penal* (2020) també ha reportat notícia d'aquest tipus de pràctiques discriminatòries lligades als prejudicis racials en el sí de l'activitat judicial espanyola, en determinar que existeix una «percepción de culpabilidad asociada a las personas de etnia gitana entre los distintos operadores del sistema de justicia penal» (Rights International Spain, 2020, pp. 51-52):

En cuanto a las personas gitanas entrevistadas, respondieron unánimemente que existe una percepción de culpabilidad generalizada asociada a las personas pertenecientes a su misma etnia (*ibid.*, p. 52).

L'estudi contextualitza aquesta conclusió en el marc de les investigacions que han tractat la presència d'un *biaix inconscient* contra el no blancs entre els operadors jurídics:

Estudios empíricos llevados a cabo en Estados Unidos en relación con el sesgo inconsciente hacia las personas negras en el sistema de justicia penal han revelado que existe una fuerte conexión entre los prejuicios raciales y la presunción de inocencia. Estos estudios han revelado, entre otras

²⁵⁰ Altres produccions científiques esmentables que aborden la influència de la raça com a element que condiciona el camp jurídic: Eunice Prudente, *Preconceito racial e igualdade jurídica no Brasil* (1980); Ana Luiza Pinheiro Flauzina, *Corpo negro caído no chão: o sistema penal e o projeto genocida do Estado brasileiro* (2006); Dina Alves, *Rês negra, judiciário branco* (2015).

cosas, que: (1) existe una asociación implícita en las personas entre raza y culpabilidad; (2) esta asociación produce efectos relevantes al predecir las opiniones sobre el valor probatorio que se otorga a las pruebas; (3) las actitudes implícitas sobre raza y culpabilidad difieren de las actitudes expresadas abiertamente y reconocidas por el propio individuo. En otras palabras, la presunción de inocencia se puede ver afectada por el sesgo inconsciente de los operadores jurídicos (*ibid.*, p. 55).

Alhora, específicament per l'objecte d'aquesta recerca, el *Manual práctico para la investigación y enjuiciamiento de delitos de odio y discriminación* (2015) ha coincidit en identificar la mateixa problemàtica:

Los policías, como los fiscales o los jueces, son expresión de la sociedad a la que sirven y, por tanto, pueden tener los mismos estereotipos y prejuicios que dicha sociedad. Por ello, al abordar el trabajo con las víctimas, es necesario ser conscientes de que es fácil que quien toma declaración o valora el testimonio de un testigo se deje llevar por prejuicios y estereotipos al evaluar su credibilidad. [...] Es necesario saber que es posible caer en el error de no dar suficiente credibilidad a la declaración de la víctima, como consecuencia de opiniones propias basadas en estereotipos y prejuicios (Aguilar, 2015, p. 82).

Evidentment, no defensem en cap moment de la investigació la idea de que els blancs pensen uniformement. De fet, en el capítol 1 s'han descrit les categories de blanquitud crítica i acrítica (Cardoso, 2017) per a explicar com des d'una mateixa posició racial es pot entendre i abordar el conflicte racial des de perspectives més o menys racistes i més o menys compromeses amb l'antiracisme²⁵¹. Ara bé, el treball etnogràfic descrit en aquest capítol ens ha permès detectar actituds per part dels jutges connectades a la seva identitat racial i configurades per idees preconcebudes sobre els no blancs, tornar-se un factor que contamina la pràctica jurídica.

Hem pogut observar amb claredat la falta de credibilitat atorgada als afectats i la relació d'aquesta circumstància amb els prejudicis conscients i inconscients que tenen els jutges, quelcom identificat àmpliament pels afectats i per les integrants de l'associació:

Creo que él [es refiere al juez] es racista. Sí, es racista (Declaració de l'afectat del cas núm. 2).

No te tratan igual que a un blanco. Por la manera de hablar. Ves que al blanco le habla de una manera y al inmigrante de otra. Lo noto por su cara también (Declaració de l'afectat del cas núm. 3).

²⁵¹ Vid. 1.5., *supra*.

Sentí que la justicia no es igual para todos. Él fue juzgado de una manera y yo fui juzgada de otra. No sé si será por yo ser extranjera y él ser español. [...] Al empezar mi juicio ya se vió que iba a por mí, no a por él, no sé cómo explicarlo (Declaració de l'afectada del cas núm. 4).

Esta es la justicia. ¿La justicia que ve? Un juez tiene que ser ciego en este momento. Pero lo que ve ya está condicionado [gesticula assenyaland-se el cap]. O tienen que poner jueces ciegos que no ven qué color tienen delante. Si eres de allí y te pillan aquí, es otro trato. Si eres de aquí y te pillan aquí, es otro. ¿Entonces esto qué es? Es un cachondeo la justicia [...] Es un tema de la percepción, claro, claro. El nombre, el color, pesa antes de hablar. La persona lee Mohamed y ya hay un mmmm. No te voy a decir lo que ha hecho la historia todo este tiempo para condicionar. Pues es eso (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 7)

Seguramente ella ha dicho: «Extranjero, no tiene valor». Después mi abogado ha hecho recurso y, como ha sido favorable, otra vez investigación en el mismo juzgado. Ella no ha mirado papeles, no ha llamado a testigos, no investigación. Seguramente, ella ha dicho: «Extranjero, extranjero de mierda» (Declaració de l'afectat del cas núm. 10).

Porque su mente es racista. Es directo racismo. Si tengo grabación con esto puedo mandarlo a todo el mundo, en Internet, a todo el mundo. Porque todo el mundo tiene que saber qué pasa aquí. Un juez no puede ser racista (Declaració del testimoni del cas núm. 10).

Lo siento mucho. Porque habla el juez, habla el policía y hablo yo, y cuando responde el juez yo siento bien que él me está tratando como a un negro. Con sus palabras lo dice muy claro. Yo digo, en mi cabeza, digo: «Ser negro es un delito aquí en Europa. Ser negro es un delito aquí, antes que nada, ser negro es un delito». Donde he ido aquí en los juzgados, antes de hacer nada, antes de la primera palabra, ellos lo que hacer es «este es un negro. Este es un negro» (Declaració de l'afectat del cas núm. 11).

No lo sé. Puede que sea también racista. O me vió así de negra y pasaba de mí. O tienen algo en común. Yo no creo que le hayan pagado. Pero puede ser por otra cosa que yo no entiendo. Yo no me lo quiero imaginar. Cosas que no son correctas, ¿sabes? Pero puede haber mil cosas. Puede ser racista ella misma. Aunque sea juez no tiene que ver, no tiene que ver que es juez y no tiene ese racismo también. Hay jueces racistas, ¿sabes? (Declaració de l'afectada del cas núm. 17).

Yo, a los jueces, por ejemplo el primer juez que hemos tenido, él para mí era alguien muy racista, era un juez racista. Porque la primera cosa que he notado en este juicio es que el primer día, cuando hemos empezado el juicio, sólo ha escuchado al policía. Que si habíamos tirado piedras, que no sé qué. Y él ya decía que no, que esto hay que estudiarlo porque puede ser delito. A nosotros ni nos ha dejado hablar. Segunda cosa, cuando estuvimos en la declaración, hablaba que durante la guerra no se qué, que los africanos han violado a no sé qué. Pero no tenía nada que ver con nuestro tema. Porque él me habla de cosas que han pasado hace mucho tiempo y que no tienen nada que ver [...] Para mí este es un racista, que no le gustan las personas de color (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 18).

Sí. Ellos siempre piensan que la gente negra es mala. Todo de lo que le acusan puede ser verdad. 70% verdad de lo que le acusan. El 30% puede ser. Porque a mí me han pasado muchas cosas raras aquí. Y no sé si tiene que ver con mi raza o qué. O es normal o es justo que la vida es muy injusta. Pero me han pasado cosas que no es normal (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 18).

Para mí ya es como un prejuicio que ya va antes de entrar a la sala [...]. Fue entrar la víctima en la sala y la juez ya le dijo, aun y siendo denuncias cruzadas, se dirigió sólo a él y le dijo si quería retirar la acusación porque de lo que le acusaban a él era mucho más grave. Y había imágenes. Y solo se dirigió a él. No al de seguridad. Es cómo... no hemos empezado a hablar todavía (Declaració d'una integrant de l'associació).

Es que yo ya lo preparo en base a que nos van a dar por todos los lados. Yo lo preparo desde la base de que a él no se lo creen. Entonces, muy pocas veces jugamos con la credibilidad del testimonio como una baza a nuestro favor. Lo hemos visto, porque hemos tenido testimonios que han declarado superbien. Pero, claro, otros abogados con versiones contradictorias y un buen testimonio lo tienen más fácil. Y nosotros con un buen testimonio, si no tenemos datos objetivos, está perdido. Podríamos decidir ni tan siquiera continuar. Eso y que siempre estamos recurriendo. Procedimientos como los que nos archivan a nosotros no se los archivan a los otros (Declaració d'una integrant de l'associació).

El rechazo viene cuando tu estás contando una historia que es verdad y ven que no se los creen. Y ves que no te creen antes de empezar a hablar. No has empezado a hablar y ya lo ves. Empiezas a explicar lo que te ha pasado y te cortan. Yo percibo, puede que sea subjetivo mío, que jueces y fiscales no se creen el testimonio de los casos que llevamos [...] En otro caso, vi como se explicó perfectamente y la jueza le restó credibilidad. En otro, en el que íbamos de defensa de tres vendedores ambulantes, todos los acusados respondieron muy bien, coincidiendo con el testigo. Después los absuelven pero diciendo que no se ha podido probar que ellos fueran los que lanzaron piedras. Pero no dice en ningún caso que ellos estaban en casa, que es lo que decían ellos. No le dió ningún tipo de credibilidad a sus declaraciones. Lo ignora, no sale ni en la sentencia. Y no aparece en la sentencia porque en el juicio ya se palpó que no se los creía. Era como «tienen que contar algo» (Declaració d'una integrant de l'associació).

I perquè penso que es dóna? Perquè normalment hi ha un prejudici. Una visió preconcebuda. Que aquella persona, per tenir un origen diferent, com és diferent a l'staff que hi ha al sistema judicial, hi ha desconfiança respecte a la seva denúncia. Es pensa que hi ha uns motius per sota a l'hora de tirar endavant aquesta denúncia. En molts casos ha estat així. Per exemple, casos en els que qui denuncia no té papers i s'entén que això pot facilitar que no l'expulsin (Declaració d'una integrant de l'associació).

Les entrevistes, l'examen dels expedients judicials i l'observació de la pràctica jurídica ens han permès identificar que, en moltes ocasions, els no blancs són caracteritzats pels jutges com individus deshonestos, tramposos, agressius i tendents a realitzar

comportaments inadequats²⁵². En aquest sentit, no podem obviar la influència de la pròpia activitat de les institucions en la configuració d'aquests prejudicis. Els discursos xenòfobs dels partits polítics, la vigència de l'actual *lei d'extrangeria*, la jurisprudència del Tribunal Constitucional sobre identificaciones per perfil ètnic o el disseny de les polítiques policials i d'extrangeria —elements analitzats en els capítols anteriors— legitimen una sèrie de pràctiques discriminants permeades per prejudicis socials contra els no blancs.

Para mí la normativa criminaliza y los jueces que son parte de esa sociedad tienen este prejuicio y lo aumentan [...]. De hecho, hay más personas extranjeras en prisión de las que correspondería por su representación en la población. Y esto también favorece el prejuicio de que los extranjeros delinquen más. Y luego la ley de extranjería claro. Partiendo de la idea de que los jueces son personas, la ley de extranjería criminaliza. Las paradas por perfil étnico que aún están permitidas *entre comillas* por el Tribunal Constitucional, aunque la normativa interna diga que no se deben hacer, criminaliza. Si tu a día de hoy puedes decir que una persona por ser negra es irregular y esto te da un derecho a pararle, hace que la gente que ve que están parando a esa persona pensará que esta persona ha cometido algún delito (Declaració d'una integrant de l'associació).

Cuando vamos como defensa creo que hay una presunción de culpabilidad [...]. Porque hay unos prejuicios asociados a los comportamientos de personas extranjeras que ya les hacen verlos como culpables [...]. No sé, creo que todos estos prejuicios que vemos en la sociedad los jueces los tienen (Declaració d'una integrant de l'associació).

Tampoc podem desmerèixer la influència dels mitjans de comunicació. La imatge que es reproduïx dels no blancs des de bona part de la premsa escrita, la ràdio, la televisió i els canals d'informació digitals és un factor determinant en la producció i reproducció de la imatge estigmatitzada que se'ls hi adjudica:

Hay una parte consciente y otra inconsciente. Una parte trabajada desde los medios de comunicación, cine, todo lo que quieras, hasta los dibujos animados. El otro día lo hablaba con mi pareja. Heidi, el principito. Y los árabes: Alibabá y los cuarenta ladrones. Entonces cómo no va a haber prejuicios. Por favor. No vamos a seguir hablando de algo que se ha hecho, y se sabe por qué y tal. Y esto o se intenta trabajar o... (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 7).

²⁵² En concordança amb aquests prejudicis i estereotips existeix una idea del que seria un *no blanc acceptable* —terme que prové del concepte estatunidenc *acceptable negro* (DuVernay i Kaepernick, 2021: ep. 3)—, caracteritzat per presentar una actitud d'assimilació cultural vers una suposada forma de vida blanca i europea, per l'obediència, per la laboriositat, pel sacrifici i per l'amabilitat vers els blancs. En aquesta figura estereotipada del no blanc acceptable no encaixaria la figura del qui es mostra actiu per a denunciar les desigualtats.

La imatge estigmatitzada dels no blancs que reproduïen els mitjans de comunicació es manifesta de forma clara en el cas dels venedors ambulants, els quals han verbalitzat durant les entrevistes la influència d'aquest factor:

Hay algunas veces que veo que al juez no le gusta la persona que está delante de él. Creo que en esos momentos en los medios de comunicación hablaban de los vendedores ambulantes y tal. Y creo que esto ha influido cuando vamos al juicio y nos condenan. Cuando llegamos allí ellos no nos querían escuchar. Es la influencia de los medios. Sí. Porque mira, hubo en 2012 creo, cuando ha venido el nuevo alcalde, Xavi Trias. Había una presión policial increíble. Y los medios han hecho una presión brutal. Ese año ha sido muy mal para nosotros. Los jueces miran la televisión. Escuchan informaciones y todo. Y esto es una política del ayuntamiento. Es la política (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 18).

Ara bé, més enllà dels prejudicis negatius vers els no blancs, a continuació es veurà com en la tasca judicial intervenen dispositius mentals que connecten positivament els perpetradors dels actes racistes amb els jutges, com teoritza Ficker (2017, p. 42).

5.2.3. La solidaritat blanca

La blanquitud és una identitat que existeix en oposició a altres identitats racials, el que comporta que existeixin processos d'identificació entre aquells que es consideren que conformen el *nosaltres* blanc en contraposició als que representen els *altres* no blancs. Aquesta estructura adversarial i retroalimentativa ens porta a reflexionar sobre els processos de *solidaritat* que poden donar-se entre individus amb una identitat racial blanca. L'autora brasilera Maria Aparecida da Silva Bento ha tractat a *Pactos narcísicos no racismo: Branquitude e poder nas organizações empresariais e no poder público* (2002) la presència d'aquests processos com a element configurador de la blanquitud i, específicament, la seva intervenció en l'activitat dels blancs que ocupen posicions de poder a les institucions. Bento ens porta la idea del *pacte narcísic* per a explicar els comportaments que els blancs realitzen amb l'objectiu de col·laborar en el manteniment dels privilegis derivats del racisme estructural. Segons això, existiria un component d'*autopreservació* del propi grup social, autoconsiderat com l'*universal* en contraposició als *altres*. En la mateixa línia, Cardoso també apunta a processos que estan lligats a estratègies de preservació de la pròpia posició social i «manutenció del *status quo*, és a dir, de la conservació dels privilegis que el grup blanc obté» (Cardoso, 2010, p. 614) com a conseqüència del racisme estructural.

Les pràctiques judicials observades ens indiquen que efectivament existeix una *identificació racial* entre el blanc que jutja i el blanc que està sent jutjat. De manera que, quan els jutges contemplen les parts del procés, trobarien una identificada com a *igual* en contraposició a l'ubicada al costat oposat del tribunal, que es configuraria com l'*altre*. Cardoso és un dels autors que ha abordat aquesta qüestió al analitzar com la *coincidència racial* entre el jutge i el litigant blanc pot comportar «que els tribunals en les seves sentències puguin enfortir l'estereotip de que les persones com ells (és a dir, els blancs) són innocents de forma general» (Cardoso, 2020, p. 87). En altres paraules, la coincidència racial entre el que jutja i el que està sent jutjat pot generar una espècie d'*empatia* —expressada de forma explícita o no— que comportaria una presa de partit en favor del litigant blanc en detriment del no blanc.

La *solidaritat* que pot operar entre el jutge i el litigant blancs s'explica també per les dificultats que presenten les persones blanques a l'hora de ser confrontades sobre l'existència del racisme i sobre les conseqüències particulars que té en les seves vides. Com l'autora estatunidenca Robin Diangelo ha assenyalat a *White Fragility: why it's so hard for white people to talk about racism* (2018), davant del debat sobre el racisme, les persones blanques presenten comportaments caracteritzats per la incomoditat, les respostes evasives i/o defensives i, fins i tot, per l'agressivitat:

Tanmateix, quan hi ha un programa educatiu que aborda directament el racisme i el privilegi dels blancs, les respostes blanques habituals inclouen la ira, l'aïllament, la incapacitat emocional, la culpa, la discussió i la dissonància cognitiva (que reforça la pressió sobre els facilitadors per evitar abordar directament el racisme). És possible que els anomenats blancs progressistes no responguin amb ràbia, però encara poden aïllar-se mitjançant afirmacions relatives a que no necessiten involucrar-se amb el contingut perquè «ja han fet una classe sobre el tema» o «ja saben sobre l'assumpte». Aquestes reaccions sovint es veuen en els esforços d'educació antiracista com a formes de resistència a afrontar un domini interioritzat (Diangelo, 2018, p. 38).

Diangelo defineix aquests comportaments com a configuradors d'una *fragilitat blanca* que es materialitza en una clara *incomoditat* a l'hora de parlar de racisme. L'autora reflexiona sobre la negació blanca de les pròpies responsabilitats en la reproducció del fenomen, el que té com a objectiu la preservació de la posició racial privilegiada. Diangelo es serveix de les categories de Bourdieu per a explicar com el debat sobre el racisme es configura com quelcom que *desestabilitza* i *desafia* l'equilibri que caracteritza l'*habitus* dels blancs:

El concepte d'*habitus* de Bourdieu [...] pot ser útil aquí. Segons Bourdieu, *habitus* és una subjectivitat socialitzada; un conjunt de disposicions que generen pràctiques i percepcions. Com a tal, l'*habitus* només existeix en, a través i degut a les pràctiques dels actors i la seva interacció amb els altres i amb la resta del teu entorn. Basat en condicions i experiències anteriors que el produeixen, l'*habitus* produeix i reproduïx pensaments, percepcions, expressions i accions. Les estratègies de resposta al «desequilibri» en l'*habitus* no es basen en la intencionalitat conscient, sinó que resulten de disposicions inconscients en relació a la pràctica i depenen de la posició de poder que ocupa l'agent en l'estructura social. La Fragilitat Blanca es pot conceptualitzar com un producte de l'*habitus*, una resposta o «condició» produïda i reproduïda pels continus avantatges socials i materials de la posició estructural blanca (*ibid.*, p. 41).

La resistència judicial a acceptar l'existència del racisme encaixa, alhora, en un altre tipus de comportament abordat en els estudis sobre blanquitud: l'allunyar del propi coneixement —i del dels altres— les experiències dels subjectes que pateixen el racisme. En aquest sentit, Alexander (2014) ens assenyala la presència d'un *estat de negació* segons el qual els individus blancs i les institucions —ocupades majoritàriament per blancs—, tot i saber de l'existència del racisme, el tracten de negar o, si més no, tracten d'apartar-lo de la seva consciència. Evitar el reconeixement de les experiències racistes permet no haver d'avaluar tant les pròpies responsabilitats en la seva reproducció com la pròpia posició racial privilegiada, el que actuaria com a mecanisme d'autoprotecció de la pròpia blanquitud.

Per la seva banda, la psicòloga portuguesa Grada Kilomba (2019) ha reflexionat sobre el *temor* que pateixen els blancs a l'hora d'assumir l'existència del racisme, així com de fer-se càrrec de les seves responsabilitats en relació al manteniment del fenomen:

La por *blanca* d'escoltar el que podria ser revelat pel *subjecte negre* pot ser articulada com la noció de *repressió* de Sigmund Freud, donat que «l'essència de la repressió», segons el mateix: «es troba simplement en allunyar-se d'alguna cosa i mantenir-la a distància de la consciència» [...]. Aquest procés pel qual idees —i veritats— desagradables es tornen inconscients, van cap a fora de la consciència degut a l'extrema ansietat, culpa o vergonya que causen (Kilomba, 2019, p. 41).

Kilomba identifica les pràctiques de *silenciament* del racisme com un element que forma part dels dispositius opressors, donat que protegeixen al subjecte blanc respecte a conèixer i reconèixer les conseqüències del racisme en l'*altre* (en forma de subordinació, minoració, discriminació, etc.) i en *un mateix* (en forma d'avantatges, privilegis, etc.). Silenciant als afectats pel racisme es poden mantenir aquestes «veritats

incòmodes» apartades, permetent al subjecte blanc poder argumentar que les ignora, que *no les entén*, que *no se les creu* o que *no n'està convençut* de la seva existència (*ibid.*, p. 42). L'ocultació dels relats sobre racisme que es porten a terme en els jutjats —entesos aquests com a espais que tenen un important poder simbòlic de nominació (Bourdieu, 2000, p. 98)— encaixa amb la voluntat d'autoprotecció de la blanquitud i de reforçament d'una idea —falsa— de la realitat com a no racialitzada. Moreira és un dels autors que reflexiona sobre això:

Crec que aquestes posicions presenten un problema clau en aquest debat: l'afirmació d'innocència blanca. Negar el racisme o concebre'l com un problema de conducta impedeix que les persones s'adonin que les pràctiques excloses racialment beneficien indirectament a tots els blancs. Els juristes blancs, en negar la rellevància del racisme, creen un món social imaginari en el qual les atrocitats comeses en el passat no tenen relació amb la realitat actual (Moreira, 2017, p. 409).

Aquestes idees es materialitzen clarament en els moments processals en que els perpetradors i els jutges coincideixen presencialment. Hem observat que els perpetradors són interrogats en moltes ocasions de forma amable, presentant-se actituds per part dels jutges consistentes en la credulitat, l'empatia i la solidaritat:

Recordo que durant les declaracions als investigats el jutge creava una mena de connivència amb els investigats o potser amb els advocats dels investigats. Eren treballadors de l'Hospital Perecamps. Pretenien donar una imatge de la feina a Perecamps com molt dura pel fet d'haver-hi molta immigració, vinculant immigració amb criminals. Totes les preguntes dels advocats dels investigats anaven per aquí i el jutge ho va acceptar. El van manipular i el jutge encantat de que el manipulessin. Fins arribar al punt de dir «Sí, sí, sí, no hace falta, si todos los partes que nos llegan son de Perecamps...». Aquest comentari el va fer (Declaració d'una integrant de l'associació).

En conseqüència, els jutges tendeixen a dotar de credibilitat als arguments dels individus blancs, naturalitzant les estratègies jurídiques utilitzades recurrentment pels acusats per racisme (vid. 5.1.5.4, *supra*)²⁵³, desacreditant les denúncies dels afectats i —al cap i a la fi—legitimant els actes de racisme. És això el que explica que la pràctica jurídica estigui embolcallada per la idea de que els no blancs utilitzen el racisme de

²⁵³ Segons la nostra observació, els operadors jurídics abandonen aquest tipus de pràctiques davant de casos en els que existeix un alt grau d'explicitació del prejudici, on els actes constitutius són caracteritzats com *fora de la normalitat* i atribuïts a la *falta de racionalitat* i *intel·ligència* dels seus autors (Almeida, 2019). Ens referim a agressions d'extrema dreta, respecte als quals autors els jutges presenten una major dificultat per a reconèixer's com a integrants del mateix grup social. L'explicitació dels prejudicis per part dels perpetradors, així com la violència dels actes discriminatoris, intervenen com una barrera que dificulta els processos de *solidaritat*. De fet, aquests casos serveixen com a element que reforça les pràctiques de negació judicial del racisme, en ser presentats com a veritables casos de discriminació en contraposició amb aquells en el que el grau de consciència i explicitació del prejudici racial és menys evident.

mode tendenciós i/o victimista en contra dels blancs. I que els jutges actuïn de formes que transformen les denúncies dels afectats en ficcions creades amb la intenció d'aprofitar-se fraudulentament de la censurabilitat social del racisme, en el seu benefici processal.

Actuar de forma que *es veu el que es vol veure i no allò que incomoda* es torna contraproductiu respecte a la missió institucional que els jutges tenen encomanada constitucionalment. Mantenir les experiències racistes en el terreny del desconegut —amagades— perpetua el racisme. Silenciar el racisme equival a reproduir-lo, sobre tot des d'institucions que ostenten el poder legítim.

5.2.4. *La intersecció de la raça i la classe social*

Bourdieu assenyala que els individus estan distribuïts en l'espai social segons: 1) *El volum de capital global que posseeixen*; 2) *La composició d'aquest capital global*, és a dir, segons el pes del *capital econòmic, cultural i social* que conforma el seu capital global; i 3) *L'evolució en el temps del volum i composició del seu capital* (és a dir, segons *la trajectòria en l'espai social*) (Bourdieu, 2000, p. 106). Des d'aquest punt de vista, es pot *assignar* una classe o *posició* social determinada als individus tenint en compte tots aquests factors. Ara bé, per a Bourdieu els subjectes no són només *objectes* a ser classificats a partir del capital que posseeixen sinó que *existeix un moment subjectiu inscrit en l'espai de posicions objectives*. Per tant, s'han de tenir en compte els *jocs de representació* que els subjectes socials realitzen en relació a aquests elements objectius, amb el resultat de que les posicions objectives dels individus s'expressen, també, a través del valor simbòlic que se'ls hi adjudica. D'aquesta manera, Bourdieu es refereix a un tipus de capital afegit: el *capital simbòlic*, entès com la forma que presenten la resta de capitals un cop *percebuts i reconeguts com a legítims*:

La clase social no se define por una propiedad (aunque se trate de la más determinante, como el volumen y la estructura del capital) ni por una suma de propiedades (propiedades de sexo, de edad, de origen social o étnico —proporción de blancos y negros, por ejemplo, de indígenas y emigrados, etc.—, de ingresos, de nivel de instrucción, etc.) ni mucho menos por la cadena de propiedades ordenadas a partir de una propiedad fundamental (la posición en las relaciones de producción) en una relación de causa y efecto, de condicionante a condicionado, sino por la

estructura de las relaciones entre todas las propiedades pertinentes, que confiere su propio valor a cada una de ellas y a los efectos que ejerce sobre las prácticas (Bourdieu, 1998, p. 104)²⁵⁴.

Per tant, el fet que els individus ocupin espais socials similars com a conseqüència del capital que posseeixen (pel seu volum, tipus i formes d'adquisició), junt amb les representacions simbòliques que es realitzen respecte a aquestes condicions, els porta a estar *subjectes a condicions similars d'existència*, el que genera que comparteixin *disposicions simbòliques similars*. Aquests factors portaran als individus a realitzar *pràctiques similars*, les quals estaran imbuïdes de *complicitats* i *rebutjos* com a conseqüència de l'amalgama de tots aquests condicionants:

De donde se sigue que las distancias objetivas tienden a reproducirse ellas mismas en la experiencia subjetiva de distancia, lejanía en el espacio que es asociada a una forma de aversión o una falta de comprensión, mientras la proximidad es vivida como una forma más o menos inconsciente de complicidad. Este sentido de posición de uno es a la vez un sentido de lugar de los otros, y, junto con las afinidades del habitus experimentado en forma de atracción o repulsión personal, se encuentra en el origen de todos los procesos de cooptación, amistad, amor, asociación, etc., y de este modo proporciona el principio de todas las alianzas y conexiones duraderas, incluidas las relaciones legalmente sancionadas (Bourdieu, 2000, p. 109).

Bourdieu situa en aquest context l'existència d'un *habitus de classe*, definit com una «forma incorporada de la condició de classe y de los condicionamientos que esta condición impone» (Bourdieu, 1998, p. 100):

[...] por consiguiente, hay que construir la *clase objetiva* como conjunto de agentes que se encuentran situados en unas condiciones de existencia homogéneas que imponen unos condicionamientos homogéneos y producen unos sistemas de disposiciones homogéneas, apropiadas para engendrar unas prácticas semejantes, y que poseen un conjunto de propiedades comunes, propiedades *objetivadas*, a veces garantizadas jurídicamente (como la posesión de bienes o poderes) o *incorporadas*, como los *habitus* de clase (y, en particular, los sistemas de esquemas clasificadores) (*ibid.*).

Tots aquests elements presenten una dimensió pràctica que pot ser activada pels individus a mode de *violència simbòlica* en la lluita per a imposar una visió del món que permeti assegurar els principis de diferenciació simbòlica que els hi són favorables. Per

²⁵⁴ D'aquesta manera Bourdieu trenca la dicotomia entre la visió *objectivista (estructuralista)* i la *subjectivista (constructivista)* que fins llavors dominava l'estudi de les relacions socials. Segons la primera els subjectes eren *objectes que podien ser classificats*, mentre que per la segona els agents eren els que construeixen una realitat social que seria l'*agregació d'actes individuals de construcció*. Per contra, el sociòleg francès defensava que els agents són *classificats* y *classificadors*. O, el que és el mateix, que presenten pràctiques i disposicions *estructurades* i *estructurants*.

tant, la *classe social* es materialitza en el moment que: 1) Existeix una proximitat objectiva entre els individus en relació al volum de capital i als diferents tipus de capital que es posseeixen; 2) Aquests subjectes són capaços de reconèixer's a sí mateixos com a integrants d'un grup social configurat per ells mateixos i els altres; i 3) Aquests capitals són utilitzats per a imposar una determinada visió del món.

Tornant a l'anàlisi del camp jurídic, aquest treball configura una imatge dels jutges ubicada en un espai social privilegiat per qüestions de raça (donada la seva uniformitat racial), però també per raons socioeconòmiques. Autors als que hem acudit com Bourdieu (1998, 2000), Capella (2001), Andrés Ibáñez (2015) o Nieto (2000) han reflexionat de forma més o menys intensa sobre aquesta ubicació socioeconòmica aventajada dels operadors jurídic. Des de la nostra perspectiva, destaquem dos elements objectius que apuntarien a l'existència d'aquesta ubicació socioeconòmica privilegiada.

El primer deriva de l'observació del procés de selecció dels jutges, ja que qui pretén ser-ho ha d'invertir anys d'estudi per a poder superar unes oposicions extremament exigents que, com assenyala Andrés Ibáñez, poden durar diversos anys en «régimen de rigurosa clausura» (2015, p. 102). Els candidats han de dedicar-se gairebé de forma exclusiva a la preparació dels exàmens, sent aquesta una realitat només reservada a aquells que poden permetre's no ingressar en el mercat laboral quan acaben els estudis universitaris, és a dir, en una edat en la que la majoria dels joves necessiten fer-ho per a sustentar-se. Aquesta circumstància ens porta a pensar que els jutges són en moltes ocasions persones provinents de famílies de classes privilegiades, tal i com ens apunta una de les advocades entrevistades:

L'estudi d'oposicions a la judicatura suposa estudi sis dels set dies a la setmana durant 8-10-12 hores cada dia, durant 3, 4 o 5 anys de mitjana. Per tant, estem parlant de gent que no treballa per mantenir-se. I això només s'ho pot permetre un determinat perfil de gent que és la classe mitjana-alta o alta directament. Per tant, per començar hi ha un biaix [...]. Blancs, classe mitjana alta, amb tot el que això comporta (declaració d'una integrant de l'associació).

Un segon element que ens porta a argumentar que els jutges estan ubicats en un espai socioeconòmic privilegiat és que la consecució de la plaça de jutge comporta que puguin assolir —o perpetuar, si ja provenien de classes socials altes— un alt nivell adquisitiu. La retribució que comporta l'exercici de la judicatura és comparativament més elevada a la de la resta d'ocupacions de la població espanyola: un jutge d'instrucció

cobra 1.640 euros al mes de sou base (amb dues pagues extres a l'any pel mateix import), havent-li de sumar a aquesta xifra una sèrie de retribucions complementàries, com la fonamentada en el lloc on exerceixen el seu càrrec, entre d'altres. En el cas dels jutges que actuen a Barcelona és de 2.452,69 euros mensuals. En suma, la xifra ascendeix a 52.369,48 euros anuals o 4.366,37 euros al mes —sense tenir en compte altres valors complementaris de menor incidència—²⁵⁵.

Els jutges també presenten un capital cultural i social —relacionat amb el seu capital econòmic— que els aproxima a una determinada mirada sobre el món. El capital cultural *heretat* de factors familiars o el generat per motius escolars i professionals, sumat a les relacions socials generades en aquests espais socials, porten als jutges a produir i reproduir pràctiques que porten inscrites una determinada perspectiva de la realitat social. Nieto (2000, pp. 420-421) assenyala la influència d'aquests factors quan explica que els jutges tenen interioritzats uns determinats valors socials, d'acord amb la seva formació i vivències, que els porten a avaluar els conflictes des d'una determinada perspectiva. Per la seva banda, Bourdieu reflexiona específicament sobre com la possessió de títols acadèmics es pot equipar a la possessió de *títols nobiliaris, com els que en el passat estaven definits per la sang, la pàtria, la tradició o la raça* (Bourdieu, 1998, p. 20-21).

Per tant, podem assenyalar que les condicions econòmiques, culturals i socials dels jutges els situen com a subjectes amb un capital econòmic, cultural i social similar que els situa en una posició social privilegiada, quelcom que —vist des d'abaix— ha estat detectat pels afectats com un factor determinant en la interpretació dels seus testimonis:

Porque, por ejemplo, si yo estaba aquí haciendo estudios, con mis diplomas, no me va a tratar así. Porque va a saber que sé algo o algo así. Porque él sabe que yo no sé nada, no entiendo nada. Por eso me trata así. Él me trata como una persona, como decirlo, que no es importante. Pero si yo soy otra persona, que sabe algo, no me va a tratar así (Declaració de l'afectat del cas núm. 2).

Pero más que racismo lo que pensé más que sería por una ideología política. Más que racismo es por una ideología política [...]. Sigo diciendo lo mismo, yo creo que está afectado por tu ideología política, desde el lado que tú estes, desde el lado donde tu haces tu balance, desde el lado donde esté tu riqueza también, ¿no? La ideología influye donde ponen la balanza (Declaració de l'afectada del cas núm. 4).

²⁵⁵ Les retribucions dels jutges estan regulades a la *Ley 11/2020, de 30 de diciembre, de Presupuestos Generales del Estado para el año 2021* (article 27).

Influye el color de piel y la clase social. Yo creo que alguien con dinero sería tratado un pelín diferente [...]. Pero si es una persona normal y de a pie, un inmigrante que ha llegado aquí, se sienten más legitimados como para usar esos prejuicios, porque saben que no va a llegar lejos (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 5).

Era classista. Allà no hi ha racisme. Hi haurà poca gent amb tanta formació com per ser racistes [...]. Seran classistes, perquè ningú és tan burro com per pensar que una persona de color és inferior que una persona blanca (Declaració de l'afectat del cas núm. 12).

Aquesta mena de paternalisme, de superioritat. De que «esto no va con ellos». De que «esta gente son unos bárbaros, unos bestias, unos incivilizados». Hi ha una mica d'això en la seva forma de mirar, de decidir, de posar en dubte els relats. Hi ha aquesta mena de discurs classista (Declaració d'una col·laboradora de l'associació).

Alhora, hem identificat una dificultat per part dels jutges per a reconèixer la intersecció de la raça i la classe social com a factors generadors de les discriminacions. Per exemple, les discriminacions policials que pateixen els venedors ambulants senegalesos s'expliquen per la intersecció de la seva identitat racial i socioeconòmica, ja que la situació de vulnerabilitat que presenten està connectada a una situació administrativa —derivada de la seva procedència— que els condemna a una ubicació socioeconòmica precària. Ara bé, l'observació del camp jurídic ens ha permès comprovar com aquest tipus de reflexions no tenen cabuda en el sí de la interpretació que els jutges fan de la realitat social²⁵⁶.

Per últim, hem pogut observar que l'ubicació racial i socioeconòmica dels jutges dificulta la presència de processos d'autocrítica i autoqüestionament que permetin canviar la seva mirada vers el conflicte racial. El que significa que les limitacions que presenten es podrien veure atenuades si els jutges presentessin una predisposició a l'autocrítica i estiguessin disposats a qüestionar les seves mancances a l'hora d'interpretar els casos. Però hem pogut observar que també presenten limitacions a l'hora de qüestionar-se sobre els factors que els porten a actuar de la forma en la que ho fan. La superioritat material i simbòlica que comporta la blanquitud i l'elitisme dels jutges alimenta la seva posició d'autoritat i la seva falta d'autocrítica.

²⁵⁶ Certament, tal i com hem assenyalat durant el capítol 3 (vid. 3.2.2., *supra*), les normes jurídiques presenten deficiències importants en relació al reconeixement de la interacció de les distintes formes d'opressió, i en particular, de les fonamentades en la raça i la classe social. Per tant, hem de reconèixer que els jutges no tenen instruments normatius adients per a identificar la connexió de la raça i la classe social en una discriminació concreta.

5.2.5. Les afectades pel racisme i la influència dels estereotips de gènere

En el context jurídic espanyol resta abundantment estudiada la presència en la pràctica jurídica de prejudicis sexistes vers les dones (Aguilera, 2012; Antón, 2016; Barrère Unzueta, 2008; Blay Gil, 2013; Bodelón, 2014; Cala i García, 2014; Cubells, Calsamiglia i Albertín, 2010; Heim, 2014; Larrauri, 2003; Maqueda, 2006; Ortubay, 2015; entre d'altres). Els estudis sobre desigualtat de gènere han analitzat extensament la presència encara avui del paper central dels estereotips femenins en l'àmbit judicial. Aquests treballs ens assenyalen que les dones són tractades com a subjectes caracteritzats per la *irracionalitat*, la capacitat de *manipular*, els comportaments *contradictoris*, el *despit*, la *venjança* o les actituds que presenten *objectius encoberts*. Aquestes característiques es contraposen als estereotips masculins relacionats a comportaments regits per l'*objectivitat* i la *racionalitat*.

Una qüestió específica analitzada pels estudis que aborden la desigualtat de gènere és l'existència d'estereotips que perjudiquen a aquelles dones que no encaixen amb la idea predeterminada que els jutges poden tenir d'una afectada per una agressió masculista (Bodelón, 2014; entre d'altres). La credibilitat de les dones es veu posada en dubte en funció de l'estereotip de *dona maltractada* que predomina en la pràctica jurídica, generant categories analítiques entre els jutges com les de *víctimes-víctimes* i *víctimes-no víctimes*, sent només mereixedores de tutela les primeres, és a dir, les que encaixen en els estereotips de dones maltractades: les que es presenten *espantades*, *tímides* i *cohibides* davant dels operadors jurídics. De la mateixa manera, anàlogament al que succeeix en els casos de violència racista²⁵⁷, els operadors jurídics identifiquen només un tipus de violència —aquella que *deixa marca*— com constitutiva d'infracció. Aquests estereotips han acabat derivant en la reproducció del mite de la interposició de *denúncies falses* per part de les dones.

Els estudis sobre desigualtat de gènere també han detectat prejudicis en procediments relatius a l'establiment de la custòdia de menors. Aguilera (2012) és una de les autores que analitza la dels estereotips de *la bona i la mala mare* a pràctiques jurídiques com aquesta:

Así pues, el análisis feminista pretende también detectar aquellos conceptos legales que por partir del punto de vista masculino, que se disfraza de objetivo, perjudican a las mujeres, pero tampoco

²⁵⁷ Cfr. 5.1.5.3, *supra*.

se agota en esto. Debería, además, tratar de mostrar cómo el derecho refuerza determinadas concepciones de la feminidad poniendo trabas a la interpretación libre de lo que significa ser mujer. Este fenómeno resulta muy evidente en la definición que el ordenamiento jurídico hace de la «buena madre», de la madre que merece la custodia de su hijo, por contraposición a la «mala madre», reproduciendo el mito de la mujer o del Eterno femenino (Aguilera, 2012, p. 190).

Per tal de definir el què es considera una mala mare, els els operadors jurídics utilitzarien criteris com una vida desordenada, el desinterés, la falta de atenció al fill, la exagerada atenció al fill, la inestabilitat emocional, la falta d'habilitats domèstiques, la no disponibilitat vers la criatura, la inestabilitat professional i econòmica, la transmissió de *valors inadequats*, o la promiscuïtat. Segons Aguilera, tots aquests factors intervenen en el procés decisor del jutge, fruit dels estereotips sexistes.

Si les dones blanques estan subjectes a aquest tipus de prejudicis en la pràctica jurídica, no tenim cap motiu per pensar que les dones no blanques afectades pel racisme no ho estan. De fet, quatre dels divuit casos-mostreig van tenir com a afectades a dones i en els quatre es va percebre la presència d'idees preconcebudes respecte a com s'havia de comportar una dona víctima de racisme. A la pobresa i la diversitat racial com factors de discriminació s'uneix aquí, doncs, la desigualtat de gènere.

Les advocades de l'associació han identificat la influència dels estereotips de gènere en els casos de racisme, assenyalant que perjudicaven seva credibilitat de les afectades quan no proporcionaven l'imatge corresponent a l'idea preconcebuda de la *dona no blanca afectada pel racisme*:

Yo creo que hay una intersección clara entre género, clase y origen. Dependiendo de la actitud que mantenga una mujer negra. Implica que se la crean aún menos [...]. Y yo creo que pasa sobre todo con las chicas y sobre todo con las chicas extranjeras (Declaració d'una integrant de l'associació).

Depende del delito que estás denunciando. Como con las víctimas de violencia de género. Tienen una imagen de lo que debe ser una víctima de un determinado delito. Y cuando no tienen el perfil de víctima que ellos entienden, nada. Por lo tanto, cuando encuentran un perfil de víctima que les gusta, sí que son más creíbles las mujeres. Pero cuando una mujer racializada está empoderada, no se lo creen (Declaració d'una integrant de l'associació).

De la mateixa manera, l'observació ens ha permès identificar que els jutges tenen dificultats per a detectar la intersecció del gènere i la raça en la configuració de la discriminació patida per aquesta. Per exemple, en el cas núm 4 els insults i l'assetjament

patit per l'afectada estaven imbuïts per un menysteniment derivat de la seva identitat racial i de gènere, quelcom que no es va tenir en compte per part de la jutgessa. De fet, l'afectada va manifestar durant l'entrevista que pensava que el fet de que la jutgessa fos una dona la podria ajudar. Tanmateix, l'actitud de la jutgessa va ser la de minimitzar l'experiència discriminatòria:

Yo cuando entré y vi que era una mujer, pensé a lo mejor un apoyo, porque somos del mismo género. Pero no vi tampoco eso. Vi «eres una mujer totalmente amargada, no me importa si esto es juzgado bien o mal. Y láguense rápido que estoy cansada». No sé, lo pensé (Declaració de l'afectada del cas núm. 4).

CAPÍTOL VI. LA PARCIALITAT JUDICIAL DAVANT DELS CASOS POLICIALS

6.1. La preservació de la funció policial

En aquest capítol analitzarem el tractament judicial que rep el racisme policial, a través d'una tipologia de casos que presenten unes característiques específiques i que són objecte de pràctiques diferenciables.

6.1.1 La relació de les forces i cossos de seguretat amb el racisme

Les actuacions racistes de la policia són pràctiques discriminatòries vers a persones no blanques desplegades en el exercici de les seves funcions. Són exemples recurrents la sol·licitud de documentació fonamentada en el perfil ètnic del ciutadà —reconeguda com a discriminatòria pel TEDH— o les agressions físiques que, encara que no vagin acompanyades de cap ofensa explícitament racista, es produeixen com a conseqüència d'un procés d'inferiorització dels afectats derivat de la seva identitat racial, la qual actua com a element legitimador de l'atac. Aquestes pràctiques poden además anar acompanyades d'insults racistes.

Tant en el primer com en el segon capítol hem abordat el paper que històricament ha presentat la policia com a agent discriminant en diverses societats, inclosa l'espanyola. De la mateixa manera, el caràcter habitual de les pràctiques racistes de la policia a Espanya és denunciat en els successius informes sobre l'estat del racisme elaborats per SOS Racisme Catalunya²⁵⁸ i per la Federación de SOS Racismo²⁵⁹. Alhora, les entrevistes ens han permès comprovar que els afectats descriuen la *normalitat* d'aquesta mateixa problemàtica:

Hay policías que son muy violentos. Cuando vienen a por nosotros es como si van a ir a hacer la guerra. No les gusta la gente negra. Son racistas. Por ejemplo, el policía que me agredió, de paisano, es como un grupo de delincuentes. La primera cosa que hacen es agredirte, antes de coger tus cosas y tal. Te agreden. Cojen tus cosas, tu dinero, sin identificarse ni nada. Te cojen el dinero y las cosas, te agreden, te hacen daño y te dejan en la calle y se van (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 18).

²⁵⁸ Les dades dels casos gestionats per l'associació a 4.2.1., *supra*.

²⁵⁹ La Federación recull dades del conjunt de l'Estat. Es poden consultar els seus informes a <https://sosracismo.eu/informe-sos/>.

Aquesta dimensió discriminatòria de la policia s'explica, en part, per la seva connexió amb les decisions emanades de les càmeres de representants i del govern. Per una banda, la policia té la funció de fer complir les normes que s'elaboren a les càmeres, les qual tendeixen a ser restrictives vers els drets dels immigrants (tal i com hem explicat en els capítols 1 i 2). Per l'altra, la policia depèn d'institucions públiques dirigides per membres de partits polítics —que ocupen òrgans com el Ministeri de l'Interior, la Conselleria d'Interior de la Generalitat de Catalunya o les regidories municipals de seguretat— que implementen les seves pròpies polítiques governamentals, tenint en compte que la immensa majoria han aplicat polítiques d'estrangeria discriminatòries i s'han mostrat poc o gens actius en relació a la implantació efectiva de polítiques i/o pràctiques antiracistes en el funcionament de la policia—tot i mantenir discursos més o menys durs vers la immigració—. Aquesta ha estat una qüestió assenyalada a l'estudi *Proyecto Roma. La lucha contra el sesgo inconsciente hacia las personas de etnia gitana en el sistema de justicia penal*:

Por último, la seguridad ciudadana tiene a su vez una vertiente política. Cuando un asunto cobra relevancia mediática llega también a oídos de los distintos responsables políticos de la policía (concejales, consejeros o ministro de interior) que, a través de sus órdenes internas a los mandos policiales (que posteriormente se transmiten a lo largo de toda la cadena de mando), ponen en práctica políticas criminales con el objetivo de poner fin a la crisis planteada. En ocasiones se ordena aumentar la vigilancia y poner el foco sobre un barrio, un tipo de delito o un colectivo en concreto, identificados como el epicentro del conflicto, con el fin de rebajar la presión social, mediática y política surgida. Esto, sin embargo, puede provocar efectos colaterales como el reforzamiento de los prejuicios hacia determinadas personas y un nuevo argumento que justifique la discriminación (Rights International Spain, 2020, p. 40).

Per tant, a l'hora d'avaluar el paper que ocupa la policia com a agent encarregat de fer complir les normes jurídiques i les polítiques governamentals, haurem de tenir en compte la seva funció com a *cadena de transmissió* (Soriano, 1997, p. 435) d'unes normatives i polítiques que són restrictives vers els drets dels immigrants —i per tant vers els no blancs, siguin o no estrangers— i que es caracteritzen per la seva falta d'interès efectiu en erradicar el racisme policial.

Tanmateix, les pràctiques policials no s'expliquen únicament a través de la connexió entre la la policia i els poders representatius. Hem de tenir en compte que existeix un important grau d'autonomia en el desenvolupament de l'activitat policial. L'actitud dels agents depèn també de les organitzacions policials, dels subgrups policials i de

l'activitat particular de cada agent (Soriano, 1997, p. 432-433), sent moltes les variables que poden influir en la seva tasca:

[...] la gravedad del hecho, la reacción de la comunidad, la calidad del control social, el deseo de denunciar de la víctima, las condenas anteriores, la reacción presumible de los tribunales, la actitud y apariencia del presunto infractor, la probabilidad de su reincidencia o rebeldía (*ibid.*, p. 433).

La policia, doncs, tendeix a utilitzar criteris que poden estar configurats a partir de representacions predeterminades de la realitat social, diferenciant «entre buenos y malos, entre quienes se portan como buenos ciudadanos y quienes están siempre al borde del delito» (*ibid.*, p. 435). Les disposicions que guien la seva activitat poden estar llastrades a partir de prejudicis determinants l'hora d'actuar amb major o menor respecte vers la integritat física i moral de determinats ciutadans. En aquests casos, estaríem en presència d'una actitud selectiva que pot portar en moltes ocasions a actuar de forma discriminatòria:

[...] una sociedad igualitaria tiene una policía igualitaria (que fomenta los valores de la igualdad). Una sociedad desigual y estratificada tiene una policía que mantiene la desigualdad por la fuerza (*ibid.*, p. 432).

El comportament discriminatori de la policia ha estat identificat, també, en els propis textos jurídics, encara que sigui a nivel supraestatal. *La Recomanació núm. 11 de política general sobre la lluita contra el racisme i la discriminació racial en l'àmbit policial*, adoptada el 27 de juny de 2007 per l'ECRI, defineix el concepte de discriminació racial en l'àmbit policial com «la utilització per la policia en les activitats de control, vigilància o investigació, de criteris com ara raça, color, idioma, religió, nacionalitat o origen nacional o ètnic, sense justificació objectiva i raonable». En relació als perfils racials, l'ECRI emplaça als Estats a dur a terme una investigació sobre la discriminació racial i supervisar les activitats de la policia a fi d'identificar pràctiques discriminatòries, fins i tot les relatives a la recopilació de dades desglossades per característiques com ara l'origen nacional o ètnic, l'idioma, la religió i la nacionalitat. De la mateixa manera, es recorda que les competències policials només poden exercir-se sobre la base d'una sospita que es fonamenti en criteris objectius. També s'emplaça a formar als agents de policia en la prohibició de la discriminació racial i la utilització de la criteris racials, com a mesura necessària davant de la «intensificació» de comportaments discriminatoris de la policia.

Per la seva banda, la *Recomanació núm. 13 de política general sobre la lluita contra l'antigitanisme i les discriminacions dels romà/gitans*, adoptada el 24 juny de 2011, reafirma el compromís antidiscriminatori de l'ECRI. El text anima a les persones d'ètnia gitana a denunciar els comportaments abusius que hagin patit per part de la policia.

6.1.2. Les estratègies judicials dels agents policials

6.1.2.1. La criminalització de l'afectat

Els agents tracten de caracteritzar als afectats com a subjectes que han portat a terme algun tipus d'actuació deshonesto o il·lícita, la qual pretenen que passi a ser l'objecte principal del procediment judicial. Sovint, en els atestats policials es descriuen comportaments irrespetuosos, maleducats, tramposos, agressius i/o violents atribuïts als afectats. Per tant, a l'hora d'avaluar aquest tipus de procediments hem de tenir em compte que gairebé és condició *sine qua non* que l'afectat hagi estat denunciat pels agents. A mode d'exemple podem observar que en els casos núm. 2, 5, 7, 9, 11, 12²⁶⁰ i 18 els policies van denunciar als afectats amb aquest objectiu²⁶¹.

En el cas núm. 2 l'atestat policial va contradir la versió dels fets de l'afectat i li va atribuir un comportament agressiu configurador de diversos il·lícits penals. En el cas núm. 7 la policia va establir a l'atestat que els afectats van insultar de forma reiterada als agents i que van negar-se a facilitar la documentació. Ambdós extrems van ser negats pels afectats i la seva versió va ser confirmada per les imatges de les càmeres de videovigilància situades a l'entrada del Metro: en aquesta gravació es va poder comprovar com els policies es van dirigir als afectats i aquests van proporcionar la documentació de manera immediata i pacífica. En el cas núm. 9 els policies van elaborar unes diligències en les que l'afectat era identificat com l'autor del furt d'un telèfon mòbil. Aquesta versió policial va ser desmentida per la víctima del furt, qui va explicar una versió dels fets que contradeia la policial i que exculpava a l'afectat. En el cas núm. 11 les diverses denúncies policials contra l'afectat es van interposar amb l'objectiu d'encobrir actuacions discriminatòries. En una d'aquestes denúncies es va establir que havia mossegat a un agent de policia. L'afectat va explicar que mai s'havia

²⁶⁰ En el cas núm. 12 la denúncia policial contra l'afectat va ser administrativa.

²⁶¹ En el cas núm. 13 la denúncia policial es va configurar ella mateixa com el principal fet discriminatori, doncs imputava a l'afectat un comportament delictiu per trobar-se en el lloc dels fets i compartir el mateix color de pell que l'autor real, no identificat.

resistit a les actuacions policials i que en cap cas havia agredit a cap agent. En el cas núm. 12 l'afectat va ser objecte d'una denúncia administrativa en la que es va establir que havia faltat el respecte als agents de policia i que havia mantingut una «actitud chulesca». Aquesta versió va ser negada per l'afectat i pel seu acompanyant. Per últim, en el cas núm. 18 les diligències policials van determinar que els afectats havien insultat i llançat pedres als agents. Els primers van negar aquestes acusacions i van defensar que la policia els havia denunciat com a conseqüència d'haver-se interessat per l'estat de salut d'un altre venedor que havia estat atropellat durant una persecució policial.

Anàlogament, podem analitzar amb més profunditat el cas núm 5 com un altre exemple d'aquest tipus de pràctica policial. A l'atestat es va establir que el motiu de l'actuació dels agents era la possible comissió d'una falta de lesions —de la que n'era autor el vigilant de seguretat que va agredir a un dels afectats— però també d'una falta de respecte i consideració a agents de l'autoritat —de la que en seria autor l'afectat que va acabar sent agredit per la policia—. Els documents policials van tractar de reproduir una imatge dels afectats com a persones violentes i incíviques. Per exemple, a l'inici de l'informe es va establir que un grup de «persones negres» estava «creant aldarulls» i «molestant a la resta d'usuaris». En un altre moment es va fer constar que «les persones que el formaven [el grup] es trobaven en estat ebri donat l'actitud envers els agents i l'olor a alcohol que desprenien». En un altre part del document es va establir que «hi havia uns individus que estaven creant aldarulls al Metro amb actitud molt violenta i que estaven insultant als vigilants de seguretat del Metro negant-se a ser identificats». De fet, les referències al grup de persones negres van ser totes negatives: «conducta molt nerviosa i exaltada», «feien molta olor a alcohol», «no paraven de fer cas omís a la presència policial» o «actitud deguda a la ingesta d'alcohol». A l'atestat es va establir també que l'agredit per la policia «va oposar tot tipus de resistència, desobeint les ordres dels agents» i que «fruit de la resistència, el Sr. X es va donar un cop a la cella dreta amb la paret, fent-se un trauc, mentre l'agent X intentava col·locar-lo contra la paret». Posteriorment, es va insistir en que l'agredit per la policia «es trobava molt nerviós i no escoltava les indicacions dels agents». Respecte a l'agredit pel vigilant de seguretat es va establir que «estava molt nerviós, cridant i exaltat, cosa que dificultava la tasca policial».

Un cop comença la intervenció judicial, els agents de policia pretenen produir i reproduir una imatge social estigmatitzada dels no blancs, caient en generalitzacions que constitueixen autèntics arguments estereotipitzadors. Aquestes estratègies jurídiques alimenten el desenvolupament antigarantista de la pràctica jurídica i s'apropen perillosament a al·legacions encaixables en el dret penal d'autor. Per exemple, en el cas núm. 1 els agents van tractar d'explicar la mort del germà de l'afectat argumentant que aquest s'havia llençat pel balcó perquè volia fugir de la policia, quelcom que es configuraria com un acte il·lícit ja que pretendria eludir l'acció de la justícia. Per a recolzar aquesta estratègia, un dels agents de policia que va declarar en fase d'instrucció va tractar de caracteritzar els venedors ambulants senegalesos com a individus perillosos i violents:

[...] aquella actuación, que era por un delito contra la propiedad industrial e intelectual, pasó a ser un súper altercado de orden público. [...] Empezaron a venir compañeros de la comunidad senegalesa, empezaron a llegar mucha gente y muy problemáticos. Y, si vió las noticias, pues vió que hubo lanzamiento de piedras, que cortaron las vías del tren, que rompieron vehículos (Extracte de la declaració en fase d'instrucció d'un agent de policia del cas núm. 1).

Al ser preguntat per la perillositat que comportava l'actuació policial, va respondre sense fer esment als subjectes concrets que habitaven el domicili intervingut —el que hauria d'haver justificat l'entrada sorpresiva de matinada al domicili— i va tractar de caracteritzar de nou als venedors ambulants d'origen senegalès com representatius d'un determinat col·lectiu. Ahora, l'agent va utilitzar constantment el terme *top manta* per a referir-se als acusats, una expressió que encaixa als venedors ambulants dins un grup social homogeni²⁶²:

Suelen reaccionar violentamente. [...] En Salou realmente es muy complicado hacer actuaciones de top manta porque la comunidad senegalesa, pues, digamos que en un momento se juntan muchas personas y, bueno, hay altercados muy importantes. De hecho hay vídeos, hay compañeros. Ya hemos detenido a muchos senegaleses. Compañeros que han resultado heridos. Porque cuando les vas a requisar el material del top manta, pues no quieren. [...] Hay un problema muy grande en Cambrils, hay un problema muy grande con el top manta y, claro, intervenir en este caso es muy problemático (Extracte de la declaració en fase d'instrucció d'un agent de policia del cas núm. 1).

²⁶² En ocasions, fins i tot s'han observat investigacions policials a venedors ambulants per delictes com els de participació en grup criminal organitzat i blanqueig de diners. Recordem que la venda ambulants sense autorització és una activitat censurable a través del dret administratiu i que el seu abordatge penal està determinat per instruccions policials específiques.

Els processos de criminalització portats a terme per la policia comporten que els afectats hagin d'enfrontar acusacions per delictes com els d'atemptat contra agent de l'autoritat, resistència, lesions o danys. A través d'aquesta estratègia jurídica la policia pretén justificar la violència il·legítima de les seves actuacions racistes, és a dir, un *exercici de la força* que es vol configurar com a *proporcional, oportú i congruent*.

6.1.2.2. L'encobriment entre policies

L'encobriment que els agents es proporcionen els uns als altres és una altra característica detectada durant el treball de camp: en cap dels procediments judicials analitzats hem observat un policia que hagi declarat que un altre agent ha portat a terme una pràctica discriminatòria, il·lícita o simplement incorrecte:

Mai m'he trobat que un policia declarés contra un company. Com a molt hem trobat un policia que digui que no pot corroborar que aquella persona ha fet allò o alguna cosa d'aquestes. Però que incrimini a un agent no. Mai, mai, mai, mai (Declaració d'una integrant de l'associació).

De fet, els agents solen preparar conjuntament la versió dels fets que es presenta en seu judicial. Aquesta circumstància es fa palesa de forma evident en les declaracions, on observem una unitat discursiva que denota la preparació conjunta: en múltiples ocasions hem vist com els policies parlen entre ells abans de començar les seves declaracions durant la fase d'instrucció i els judicis, i fins i tot com rellegeixen junts l'atestat policial abans d'entrar a sala.

Alhora, l'encobriment arriba als superiors jeràrquics, ja que des d'aquestes d'instàncies no es mostra cap tipus d'actitud proactiva vers la fiscalització de l'actuació dels agents i es dificulta, en canvi, la investigació dels fets:

Les dicen que pueden hacer lo que quieran en la calle. Hay que dar caña a los vendedores hasta que tengan miedo. Pase lo que pase no va a pasar nada. Los chicos de este año eran muy violentos. Hasta chocarte con coches. Con motos y todo. Y no pasaba nada. ¿Este año cuántos compañeros nuestros han sido heridos por las porras? Hay un chico que le han roto dos veces su mano. A otro le han roto la pierna chocando con una moto. Te persiguen hasta el Metro. Sabiendo que es muy muy peligroso. [...] No lo puedo entender. Estaban protegidos por sus jefes (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 18).

Sí que veig bastant clar que els policies fan el que fan perquè saben que ho poden fer. I perquè queden impunes. Se'ls hi inculca un tipus de corporativisme del tipus «aquí estamos para defenderte hasta la muerte». Una mica aquestes idees. Semblen soldats que van a la guerra (Declaració d'una integrant de l'associació).

Un exemple d'aquest tipus de pràctiques la trobem en el cas núm. 10, quan des de comissaria de la Guàrdia Urbana es va respondre a la sol·licitud de les imatges de les càmeres de videovigilància proporcionant les enregistrades en una franja horària distinta i relatives a un espai diferent d'aquell en que s'havia produït l'agressió.

Existeix, doncs, una *autoprotecció* en el sí dels cossos policials, el que ens remet a funcionaments de *solidaritat interna*. Aquesta circumstància comporta una important desigualtat jurídica entre els policies i els afectats, al comptar el primers sempre amb testimonis que declarin en favor seu —quelcom que no passa amb els segons²⁶³.—. Per exemple, en un dels judicis del cas núm. 2 es va poder observar que l'acusació estava formada per tres agents de la Guàrdia Urbana acompanyats per quatre agents que es prestaven a declarar com a testimonis. En un altre dels judicis del cas núm. 2 es van poder identificar catorze policies esperant a la porta de la sala de judicis, dos d'ells denunciants i els altres dotze testimonis.

Aquest tipus de situacions d'encobriment policial han estat identificades a l'estudi de l'any 2020 d'*Iridia*, entitat que té per objecte la defensa dels drets humans i el combat contra la violència institucional a Catalunya:

Es especialmente preocupante el hecho de que en la inmensa mayoría de los casos que se representan desde el Servicio, ni los compañeros ni el superior jerárquico faciliten información para la identificación de los agentes perpetradores, ni se hayan iniciado investigaciones de oficio por parte de los superiores jerárquicos. Del mismo modo, tampoco se aportan a tiempo imágenes registradas en dependencias policiales (si existe una petición del particular o una denuncia previa) o por los propios agentes, y que servirían para aclarar los hechos o identificar a los responsables. En casos en que el juzgado requiere al departamento policial correspondiente información específica sobre el operativo o sobre la actuación denunciada, se ha identificado que en muchas ocasiones se aporta menos información de la solicitada por el juzgado (Iridia, 2020, p. 21).

De la mateixa manera, a partir de les relacions de solidaritat internes als cossos policials, Soriano els atribueix un catàcter *tancat* i *autorreferencial*, on predominen actituds d'encobriment i de manca de transparència:

Los investigadores constatan que la policía, como grupo profesional, suele acentuar las notas de la solidaridad interna y la desconfianza externa, que suelen ser habituales en el conjunto de las profesiones (Soriano, 1997, p. 434.).

²⁶³ Cfr. 5.1.5.3, *supra*.

En definitiva, dins de la institució policial existeix un corporativisme —entès com la defensa exclusiva dels propis interessos professionals per part d'una categoria professional— limitador de la capacitat fiscalitzadora del racisme policial.

6.1.2.3. El domini sobre l'escena del crim

L'observació ens ha revelat que els agents activen sistemàticament totes les eines que tenen a la seva disposició per a ocultar l'actuació discriminatòria, tornant-la opaca. Un element determinant en la consecució d'aquest objectiu és el domini sobre l'escena del crim i sobre els possibles elements de prova objectius i subjectius que permetrien esclarir els fets. Aquesta circumstància suposa un entrebanc important per a la posició processal que ocupen els afectats, amb menys recursos per a dotar de credibilitat la seva versió dels fets.

L'exemple més diàfan del domini que presenten els agents sobre les proves és la capacitat que tenen per a fer aparèixer i desaparèixer elements de prova objectius, d'acord amb la necessitat de corroborar la seva versió dels fets. Una de les pràctiques més significatives és la referida pels venedors ambulants en relació a la mercaderia i diners que porten a sobre quan són detinguts.

Una altra característica especialment rellevant és el control de la policia sobre els possibles testimonis, al ser la encarregada de recollir les dades d'identificació. Aquest domini sobre els eventuals observadors dels fets els hi permet una discrecionalitat que juga a favor de les seves necessitats processals. Per exemple, en el cas núm. 5 hem pogut observar que la policia no van recollir les dades d'identificació de cap dels usuaris del Metro que podrien haver testificat, mentre que en el cas núm. 1 van recollir només les de dos testimonis que van corroborar —tot i que de forma difusa— la versió policial.

El control dels testimonis s'arriba a fer, eventualment, amb posterioritat al dia dels fets. Així, en alguna ocasió s'ha observat que els agents es dirigeixen als testimonis en els espais judicials (en llocs i moments d'espera) amb l'objectiu d'esbrinar què diran o, fins i tot, per a condicionar les seves declaracions. Per exemple, en un dels judicis del cas núm. 2 els policies van parlar amb tres testimonis —vianants que es van veure involucrats en els fets— durant el temps d'espera abans d'entrar a la sala de judici. En aquest cas també l'advocat de la Guàrdia Urbana ho va fer. Per altra banda, el supòsit

més paradigmàtic el trobem en un cas núm. 13, quan durant els instants d'espera per a entrar a judici un agent es va apropar a una testimoni i li va dir que ell havia estat el que havia detingut «al chico que la tiro al suelo». Davant dels dubtes que la senyora tenia respecte a la identitat de la persona que li havia provocat la caiguda —manifestava recordar a la persona que la fer caure com més alta que no pas la que estava sent denunciada per la policia—, l'agent va la va pressionar dient-li: «Es él seguro, lo vimos perfectamente [...]. Y si quiere cobrar la indemnización necesita a alguien. Y es él seguro. No tenga duda, señora».

6.1.2.4. Les represàlies policials

El *Manual práctico para la investigación y enjuiciamiento de delitos de odio y discriminación* apunta a l'existència de pràctiques portades a terme per part dels perpetradors del actes discriminatoris que es configuren com a estratègies de represàlia contra els denunciants:

Se puede definir como trato adverso o efecto negativo que se produce contra una persona como consecuencia de la presentación de una queja, una reclamación, una denuncia, una demanda o un recurso, de cualquier tipo, destinado a evitar, disminuir o denunciar la discriminación o el acoso al que está sometida o ha sido sometida (Aguilar, 2015, p. 31).

Sent una pràctica recurrent en el perpetradors, l'observació ens ha permès detectar que es tracta d'una característica especialment present en els casos de racisme policial. Per exemple, en el cas núm. 13 l'afectat va explicar que, tot i haver estat víctima de diverses actuacions racistes per part de la policia, mai havia denunciat. Explicava que a l'inici no havia fet perquè no sabia que podia denunciar als policies però que posteriorment va renunciar a fer-ho «porque quien denuncia a los policías tiene muchos problemas después». També l'afectat del cas núm. 11 va dir que un dels motius que el van portar a no denunciar era el temor a represàlies policials.

El cas núm. 2 és un dels exemples més clar que ens hem trobat d'aquest tipus de pràctiques. L'afectat va ser objecte d'una persecució policial a partir de la interposició de la denúncia contra la policia, el que va derivar en la celebració de tres judicis en contra en el breu lapse de temps de tres setmanes. En el primer cas estava acusat per un delictes d'atemptat, un de lesions i un altre contra la propietat industrial. En el segon, per un delictes d'atemptat i un altre de lesions. En el tercer judici, per un delictes d'atemptat. A més, en el moment de finalitzar l'observació, l'afectat tenia pendants tres judicis més:

dos per atemptat i un per un delicte contra la propietat industrial. En un d'ells li demanaven cinc anys de presó:

No podía hacer denuncia porque tenía miedo. Y tenía miedo porque cuando haces una denuncia contra la policía, los policías te van a perseguir. Y cuando hay un problema te lo van a poner. Si tú no estás, ellos te lo van a poner para provocarte algunos problemas o algo así (Declaració de l'afectat del cas núm. 2).

Les integrants de l'associació també han identificat la presència d'aquest tipus de pràctiques policials:

A parte de que piensan «yo puedo hacer lo que me dé la gana». Es decir «hoy estoy hasta los cojones, te conozco, me has tocado mucho los huevos y vas a ir por vía penal». [...] O «tengo esta mercancía pero no sé de quién es y no sé a quién se la voy a encasquetar. Lo voy a hacer a quien me ha denunciado» (Declaració d'una integrant de l'associació).

La por a represàlies es materialitza també en el fet que els afectats tendeixen a tenir problemes per a aportar testimonis, fruit de que aquests es mostren recelosos davant de possibles conseqüències negatives. Per exemple, en cap dels judicis del cas núm. 2 va assistir cap testimoni que declarés en favor de l'afectat com a conseqüència de la por a les represàlies. En el cas núm. 12 el testimoni (familiar de l'afectat) es va negar a declarar perquè tenia por a possibles represàlies en relació a la seva situació administrativa.

També hem pogut observar actituds intimidatòries per part dels agents de policia en els propis espais judicials. al detectar comportaments agressius vers els afectats i els testimonis —principalment en els passadissos on s'espera l'inici del judici—. S'han observat mirades i gestualitats ofensives i/o amenaçadores. També insults, com en el cas núm. 9, quan vam poder observar que els agents es van apropar a l'afectat i, parlant entre ells, van proferir frases com «este siempre la está liando» o «este es un hijo de puta»:

Un compañero de los cuatro policías, en el pasillo del juzgado, llamó a mi amigo «desgraciado». Por estar ahí. Por denunciar. Supongo que es lo poderosos que se sienten (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 7)

Els agents també busquen interactuar amb els afectats durant aquests moments d'espera amb l'objectiu de qüestionar la seva denúncia i/o treure-li importància, el que aquests últims entenen com una coacció. En els casos en els que els afectats eren venedors ambulants (com en els núm. 2, 11 i 18) és recurrent que els agents dirigeixin a aquests

expressions com «tú sabes que no fue así», «tú sabes que no es verdad lo que denuncias», «ya sabes cómo es esto, a veces se gana y a veces se pierde» o «si os portárais bien esto no pasaría». En un dels judicis del cas núm. 2 —que podia haver comportat penes de presó per a l'afectat i la conseqüent substitució de la pena per l'expulsió del país— el policia es va apropar a l'afectat i va tractar de treure-li importància al judici, dient-li frases com «es lo que hay» o «no pasa nada, después te has portado bien».

6.1.2.5. L'ús estratègic dels coneixements jurídics

Un element que contribueix decisivament a la implantació de les estratègies judicials dels policies és el domini que presenten de l'espai judicial i del llenguatge jurídic, fruit de la experiència acumulada a través de la col·laboració pròlongada amb les autoritats. Els policies coneixen perfectament els ritus processals, quelcom que els diferencia dels afectats pel racisme —que poden estar compareixent per primer cop davant d'un jutge—. Alhora, els agents utilitzen termes i categories jurídiques per a traslladar les referències dels fets a l'òrgan judicial, el que comporta un benefici processal al poder encaixar de forma més eficaç els comportaments dels afectats en les descripcions dels il·lícits penals.

Un cas il·lustratiu és el núm. 2. En un dels judicis del cas, els agents van declarar demostrant total domini de l'escenari i del llenguatge judicial. El primer dels agents es va referir al jutge dient «con la venia» i va ser capaç d'oferir una qualificació jurídica per a l'actitud de l'afectat. El segon agent va utilitzar un llenguatge notòriament tècnic —molt diferent del més limitat de l'afectat—. Aquest mateix agent es va arribar a dirigir a l'advocada de l'afectat utilitzant la següent expressió: «Si me permite hablar con su patrocinado». En un altre dels judicis del mateix cas, el primer agent va utilitzar vocabulari jurídic, mantenint en tot moment les mans agafades darrere a l'esquena. El segon agent també dominava el llenguatge jurídic i a l'entrar a sala va realitzar una especie de reverència per a dirigir-se al jutge, mantenint posteriorment les mans entrelligades darrere a l'esquena. El tercer agent va entrar a la sala i es va referir al jutge dient-li «con su permiso señoría». Tots els agents van mantenir actituds similars. Finalment, en un tercer judici derivat del mateix cas, un dels agents va demostrar el seu domini del llenguatge i de l'escenari utilitzant expressions com «con su venia» o «con su permiso señoría». Un segon agent va dir que l'afectat havia «oposat resistència

verbal», utilitzant termes tècnics que tenen un senzill encaix en l'espai judicial. Un tercer agent va manifestar, en el mateix sentit, que «vió acometer» a l'afectat, terme que encaixa adequadament en el tipus d'acció que constitueix jurídicament el delictes d'atemptat contra agent de l'autoritat.

El domini del llenguatge jurídic i de l'espai judicial són elements determinants per a l'esdevenir del judici, ja que es configura com un factor diferenciador entre les parts. De fet, l'observació de les actituds dels policies ens mostra l'existència de vincles informals entre els agents i els diferents operadors jurídics (com els funcionaris dels jutjats, els fiscals, els advocats o, fins i tot, els jutges). En definitiva, els policies estan familiaritzats amb la litúrgia dels tribunals, el que es contraposa a la poca o nul·la experiència judicial dels afectats. De fet, per a aquests últims els procediments jurídics es solen presentar com a *poc atractius*:

Procediments complicats, formalisme, ambients que intimiden, com els dels tribunals, jutges i advocats, figures tingudes com a opressores, fan que el litigant es senti perdut, un presoner en un món estrany (Cappelletti i Garth, 2002, p. 24.).

Cappelletti i Garth fan referència a la distinció que el sociòleg Marc Galanter realitza entre els litigants *eventuals* i els *habituals*, entre «individus que acostumen a tenir contactes aïllats i poc freqüents amb el sistema judicial i entitats amb experiència judicial més extensa» (*ibid.*, p. 25).

6.1.2.6. Els advocats de la policia

Un altre factor que contribueix a facilitar que el procediment es desenvolupi en sentit favorable a la policia està relacionat amb el tipus de representació jurídica que poden accedir els agents. La Policia Nacional i la Guàrdia Civil compten amb el suport legal d'advocats que formen part dels serveis jurídics de l'Advocacia de l'Estat, mentre que els Mossos d'Esquadra gaudeixen dels serveis jurídics dels lletrats de la Generalitat de Catalunya. En el cas dels agents de les policies municipals, s'ha detectat la presència de diversos tipus d'advocats: en ocasions els lletrats formen part dels serveis jurídics de l'ajuntament corresponent i en d'altres es contracten advocats particulars. Respecte a la representació jurídica dels agents de la Guàrdia Urbana de Barcelona, durant el període de la investigació hem observat que ha estat exercida pel reconegut despatx d'advocats Molins & Silva, per compte de l'Ajuntament de Barcelona. Aquest despatx compta amb una sèrie d'advocats molt joves —alguns en període de prova— que acostumen a

encarregar-se de procediments en els que s'aborden delictes lleus, mentre que els casos de major rellevància jurídica són assumits per advocats amb major prestigi.

Els serveis jurídics que poden accedir als policies gaudeixen de majors recursos econòmics i de personal en comparació als que tenen els advocats d'ofici i de l'associació, el que —tal com assenyalen Cappelletti i Barth (2002, p. 21)— suposa una avantatge substancial. Per exemple, els advocats del despatx Molins & Silva poden mobilitzar recursos econòmics per a generar material probatori, quelcom fora de l'abast dels advocats dels afectats. En aquest sentit, podem citar el cas núm. 10 com un supòsit en el que el citat despatx va aportar un informe pericial d'un tècnic que havia estat contractat per l'ocasió i que pretenia desacreditar la versió de l'afectat —al establir que el tipus de lesió que presentava no era compatible amb el relat de l'agressió que havia manifestat—.

Alhora, la representació lletrada de la policia acostuma a comptar amb diversos advocats durant els judicis: poden arribar a coincidir l'advocat o advocats del despatx particular, l'advocat de la institució pública en la que desenvolupa la seva tasca l'agent i el de l'asseguradora que aquesta última té contractada. En el cas núm. 10, per exemple, van comparèixer en el judici fins a quatre advocats en defensa del policia: el del despatx Molins & Silva junt amb una advocada col·laboradora del mateix despatx, la de l'Ajuntament de Barcelona i la de l'asseguradora contractada per l'ajuntament. En contraposició, l'afectat comptava només amb un advocat, de l'associació SOS Racisme Catalunya.

Els advocats dels agents es beneficien, també, del domini que els policies tenen de l'espai judicial i del llenguatge jurídic, el que els estalvia molta tasca de traducció. Un treball afegit, en canvi, pels advocats d'aquells que no estan familiaritzats amb l'espai judicial, i que es configura com un element basilar a l'hora de preparar el cas amb possibilitats d'èxit.

Per últim, els advocats de la policia es beneficien del fet de poder comptar sempre amb testimonis, com a conseqüència dels processos de solidaritat policial. Una altra circumstància que els diferencia dels advocats dels afectats, que pateixen la falta de testimonis com a conseqüència de les reticències derivades del temor a les represàlies policials.

6.2. La pràctica judicial parcial en benefici de la policia

6.2.1. La presumpció de veracitat dels agents

La *presumpció de veracitat* no hauria de ser un criteri per a interpretar els documents i declaracions policials en la jurisdicció penal²⁶⁴, tal i com ha establert reiteradament la jurisprudència. A mode d'exemple podem citar la Sentència del Tribunal Constitucional (STC) núm. 229/1991, de 28 de novembre, la qual assenyala l'obligació dels jutges d'interpretar les proves d'acord a la seva consciència i sense poder utilitzar cap tipus de presumpció de veracitat vers cap dels intervinents en els procediments. De fet, el TC ha establert en múltiples ocasions que les actes elaborades per funcionaris (entre aquests, els agents de policia) no gaudeixen «de una absoluta preferència probatoria que haga innecesaria la formación de la convicción judicial acerca de la verdad de los hechos empleando las reglas de la lógica y de la experiencia. En vía judicial, [...] no gozan de mayor relevancia que los demás medios de prueba admitidos en Derecho y, por ello, ni han de prevalecer necesariamente frente a otras pruebas que conduzcan a conclusiones distintas, ni pueden impedir que el Juez del contencioso forme su convicción sobre la base de una valoración o apreciación razonada de las pruebas practicadas» (STC núm. 76/1990, de 30 de maig).

Tanmateix, hem observat que els jutges doten als atestats policials i a les declaracions dels policies d'una presumpció de veracitat que suposa un tractament preferencial en quant a credibilitat i versemblança, el que acaba sent determinant en l'esdevenir dels procediments. En altres paraules, els jutges aborden la versió policial com si es tractés d'una *veritat provisional o interina* que s'ha de sotmetre únicament a un procés de verificació (Cano Campos in Agirreazkuenaga, 2008, p. 1.534).

En general, la presumpció de veracitat intervé sense ser explícitament citada ni en les resolucions ni en les intervencions orals dels jutges. Tot i així, hem pogut detectar algun exemple en el que s'ha referit explícitament la seva utilització²⁶⁵:

Por último debe señalarse que no existe dato objetivo que haga dudar de la veracidad del testimonio de los agentes, los cuales gozan de la presunción de objetividad e imparcialidad, al

²⁶⁴ En la jurisdicció administrativa sí es contempla un tracte especial als documents i testimonis policials, encara que subjectes a limitacions.

²⁶⁵ Es tracta d'un procediment que no forma part dels divuit casos-mostreig.

tratarse de funcionarios públicos que desempeñan su trabajo, que ningún interés particular tienen en el caso presente (Extracte d'una resolució judicial).

En relació als casos-mostreig, la presumpció de veracitat està clarament present en el cas núm. 5, on la jutgessa d'instrucció va arxivar el procediment en una de les quatre ocasions argumentant que l'agent investigat havia declarat que el colpeig del cap de l'afectat amb la paret va ser fortuït i que en aquell moment va dir-li «lo siento». Aquesta declaració va ser suficient a efectes exculpatoris:

Fundamentos de derecho. Único. De la exploración del menor no quedan acreditados hechos que puedan ser constitutivos de delito. Según el agente de MMEE que le cacheaba, tras la producción de lesiones le dijo «lo siento». Tal manifestación no se considera compatible con un animus laedendi entendiendo que en todo caso se podría tratar de una actuación imprudente que debería enjuiciarse por los trámites de juicio de faltas. SSª dijo: No ha lugar a la práctica de las diligencias solicitadas y se acuerda el archivo de las actuaciones y se reputan falta por imprudencia, incoándose el procedimiento correspondiente a fin de depurar las responsabilidades a que hubiere lugar (Extracte d'una resolució del cas núm. 5).

Un cop reoberta la investigació per part de l'Audiència Provincial —com a conseqüència de l'estimació del recurs d'apel·lació presentat per l'advocat de l'afectat— la jutgessa va tornar a arxivar el procediment novament a l'ampara de la veracitat que va atorgar a les declaracions dels agents, en contraposició a la falta de credibilitat atribuïda als afectats:

Fundamentos jurídicos. [...] Segundo.- El agente denunciado [...] se mostró convincente en su declaración refiriendo que las lesiones se produjeron de forma involuntaria al no dejar de moverse el posteriormente lesionado. La escasa entidad de las lesiones es compatible con tal manifestación [...]. Sexto.- La poca convicción que apreció la instructora en las declaraciones de los denunciantes, así como la falta de coherencia en su relato lleva a considerar que, por más que existan acreditadas lesiones que si se hubiesen causado dolosamente hubieren sido constitutivas de delito, no existiendo indicios racionales de tal intencionalidad y siendo compatibles con la reducción y cacheo de una persona que se opone a la actuación policial, no existen elementos de prueba que justifiquen la continuación del procedimiento, que supondría imponer al denunciado el estigma conocido como pena de banquillo, inaceptable cuando la instrucción de la causa no ha permitido reunir elementos de prueba de cargo y los propios art 641.1 y 779 de la Lecrim prevén para dichos casos el archivo de las actuaciones (Extracte d'una resolució del cas núm. 5).

Un altre cas il·lustratiu és el núm. 12. La desestimació del recurs de reforma presentat per l'advocat de l'afectat contra l'arxiu del procediment es va fonamentar en un relat dels fets que s'assimilava a una còpia de la versió establerta en els informes policials:

Existe una conducción de un ciudadano extranjero a dependencias policiales para identificación que carecería de sentido si lo hubiera hecho al ser requerido para ello, constando debidamente documentado todo el incidente en los archivos policiales, resultando finalmente que sí portaba documento identificativo consigo y por razones que no se ponen de manifiesto habría optado por no exhibirlo a los agentes a su requerimiento. Por otro lado, no consta animadversión, ni actuación excesiva de los agentes, ni prolongación de la situación de privación de libertad ambulatoria más allá de lo imprescindible, en suma, de elementos mínimos probatorios que revelen una actuación profesional calificable de ilícita penalmente (Extracte d'una resolució del cas núm. 12).

Les entrevistes ens han permès comprovar que els afectats i les integrants de l'associació identifiquen clarament la presència d'aquesta presumpció de veracitat:

Quien tengo delante es un Mosso. Cuatro Mossos. No tengo delante a cualquiera. Es un funcionario de Estado. Es decir, su palabra vale más que la de un ciudadano cara a un juez (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 7).

Siempre va a beneficiar al policía y en contra nuestra. Es lo que he visto (Declaració de l'afectat del cas núm. 11).

Siempre. Todo el mundo sabe, cómo decir, que aquí nosotros no tenemos derechos. Cuando el policía coge en la calle, en el juicio escriben multa directamente. Porque todo el mundo sabe que cuando nosotros hablar, no escucha nada. Siempre escribir (Declaració de l'afectat del cas núm. 13).

La policía es una institución. Es gente de aquí. Son españoles. Delante de los inmigrantes como nosotros, que vendemos en la calle y tal. No nos quieren dar razón. Por eso les cuesta tanto. Cuando un policía agrade a un mantero y tal, aunque sea una cosa muy grave, un delito, ellos intentan arreglar las cosas, que el poli no sea condenado (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 18).

La impunitat és un fet. [...] Tens la sensació de que el jutge prima sempre la versió policial. I no només amb casos de racisme, sinó també quan les víctimes són blanques. Sempre. Fins i tot quan aquesta no té coherència, no té lògica. És un biaix que té el sistema (Declaració d'una integrant de l'associació).

La presumpció de veracitat dels agents és directament proporcional a la falta de *presumpció d'innocència* dels afectats. La poca motivació de moltes de les resolucions judicials i la dificultat per a trobar sentències absolutòries vers els afectats quan han estat denunciats per la policia en són mostren clares. També l'ús recurrent dels pactes de conformitat —en els que hi intervenen activament els fiscals i els jutges—, on la presumpció de veracitat deriva en una vulneració de la presumpció d'innocència dels

afectats. Aquesta parcialitat judicial comporta que per a assolir una sentència absolutòria sigui necessari deixar absolutament clara la innocència de l'afectat.

De la mateixa manera, resulta quimèric intentar tirar endavant una investigació contra la policia per la possible comissió de delictes com la denúncia falsa, la falsificació de documentació pública o el fals testimoni —quelcom que s'escauria procedent si s'abordés la il·licitud de les diligències policials que es confeccionen per a encobrir actuacions policials discriminatòries—. Per exemple, en el cas núm. 18 la sentència absolutòria vers els afectats va establir que «de la prueba practicada en el plenario, no queda acreditado que los acusados lanzaran piedras al vehículo policial o a los agentes, ni que ocasionaran los desperfectos anteriormente indicados». La sentència es limitava a argumentar que no es podia provar *sense cap gènere de dubte* la seva participació en els aldarulls, obviant que els agents havien incorregut en múltiples contradiccions que havien provat la falsedat de la denúncia policial.

Per altra banda, en el cas núm. 9 es va obrir una investigació judicial en relació a la presumpta comissió de delictes de denúncia falsa, falsificació de documentació pública i fals testimoni, però la causa es va acabar arxivant. Estem parlant d'un cas en el que es va poder comprovar l'existència de dues denúncies per furt, una la realment presentada per la víctima —arxivada per falta d'autor conegut— i l'altra la confeccionada per la policia per incriminar falsament a l'afectat —amb les dades i la signatura de la víctima del furt falsificades—. De la mateixa manera, la turista estatunidenca va oferir una declaració judicial —com a resultat de la feina de busca de l'associació SOS Racisme— en la que desmentia la versió de la policia i corroborava la de l'afectat. Aquest cas és especialment significatiu, ja que ni la quantitat i ni la qualitat de les proves incriminatòries que existien contra la policia —situació poc comú en els procediments analitzats— van ser suficients per a ni tan sols arribar a celebrar el judici.

Una última característica observada durant el treball de camp és que els jutges es comporten com si no existís la presumpció de veracitat, el que comporta que sigui una qüestió que els hi provoca incomoditat i tensió quan és citada pels advocats dels afectats. Per exemple, en una de les jornades d'observació es va poder veure com una jutgessa va arribar a interrompre a l'advocat quan argumentava la incorrecció de l'ús de la presumpció de veracitat i, visiblement contrariada, li va dir: «usted no me va a decir a

mí como debo valorar la prueba, esto ya es el colmo», es va aixecar de la seva cadira i va marxar de la sala notòriament enfadada i realitzant comentaris crítics vers l'advocat.

En definitiva, els elements analitzats comprometen el compliment d'algunes de les *garanties penals processals bàsiques*, com són la contradicció, la paritat entre acusació i defensa, la separació entre jutge i acusació, la presumpció d'innocència o l'obligació de que la càrrega de la prova recaigui en l'acusació (Ferrajoli, 2018, p. 28). L'incompliment d'aquestes garanties suposa la vulneració dels drets de defensa dels denunciats per part de la policia.

Tal i com assenyala Ferrajoli, si la relació trilateral que hauria de caracteritzar qualsevol procés penal (configurada per la separació entre l'ofès, l'ofensor i el jutge) es veu compromesa, es corre el perill de retrocedir en termes de *civilitat* (*ibid.*, p. 56):

Lo es ciertamente la diferenciación entre el juez y la acusación, que caracteriza el proceso moderno [...] como proceso siquiera tendencialmente «acusatorio», es decir, fundado sobre una relación triádica (juez/acusación/defensa), respecto del antiguo proceso medieval de tipo marcadamente «inquisitivo», esto es, fundado sobre una relación diádica (juez/imputado) (*ibid.*, p. 126).

I, com apunta l'autor italià, «en caso de que, de hecho o de derecho, el modelo garantista no resulte satisfecho, el poder del juez se convertirá en un poder discrecional y arbitrario» (*ibid.*, p. 139).

6.2.2. La protecció judicial als policies

Les característiques de la pràctica jurídica analitzades anteriorment (en el capítol 5) es reproduïxen de forma més ostensible en els procediments que tracten el racisme policial. Arxius de les denúncies, banalització del patiment dels afectats, falta de proactivitat judicial, interposició d'entrebancs durant la investigació i una tendenciosa elecció del material factual i probatori en són característiques habituals:

Ella intentó que el policia quedase libre. ¿Cómo puede ser? Hizo todas las cosas para él libre, libre, libre. Para ella era importante la policia. No era yo (Declaració de l'afectat del cas núm. 10).

Entonces estamos aquí para pasar el trámite. Hacer una mínima instrucción, que es lo que toca, y con lo que nos digas tú ya vamos a archivar. [...] Cuando nosotros vamos como denunciante, si acusamos a policia, no se los creen directamente (Declaració d'una integrant de l'associació).

L'especial diligència que han de tenir no la tenen. Els hi recordes i es nota un munt que els hi fa mandra. Per exemple, el cas d'una dona que va denunciar un funcionari de presons, amb número de TIP i en que parlava explícitament de tortures. El jutge va arxivar sense ni prendre-li declaració (Declaració d'una integrant de l'associació).

En el cas núm. 1 només set dels tretze agents van declarar durant la instrucció penal. El jutjat tampoc va demanar les imatges enregistrades per les càmeres de seguretat ubicades al lloc dels fets ni les que presumiblement portaven integrades els agents en el seus uniformes —tal i com havia sol·licitat l'acusació—. El procediment penal es va sobreseure transcorregut només un mes de la seva incoació. L'afectat va considerar que el jutge «no hizo nada» i va dir que «nadie quería mojarse».

En el cas núm. 2 la denúncia de l'afectat no va ser investigada —no es va practicar cap diligència encaminada a esclarir la possible agressió policial—. Per contra, la denúncia policial va derivar en la condemna de l'afectat. Posteriorment, en un dels judicis que va haver d'enfrontar l'afectat a mode de represàlia, es va poder observar com la jutgessa denegava la sol·licitud d'una senzilla diligència interessada per la defensa que podria haver descartat la seva presència al lloc dels fets. Aquesta diligència consistia en la sol·licitud del registre de detencions policials que podria haver provat que en el moment dels fets l'afectat es trobava detingut a un lloc diferent a l'establert per la policia. La jutgessa va justificar la seva decisió argüint que es podria haver detingut a una altra persona amb el mateix nom, el que tornava la diligència intranscendent. En un altre dels judicis del cas núm. 2, l'advocada de l'afectat va voler aportar durant el tràmit de qüestions prèvies (anterior a l'inici de la pràctica de la prova) les captures de les gravacions on es veia clarament l'agressió policial, però el jutge la va interrompre durant el seu argumentari i li va preguntar si havia citat a un tècnic que pogués certificar que les imatges eren realment del vídeo que constava a les actuacions. L'advocada va respondre negativament i el jutge va negar la prova perquè entenia que no existia seguretat sobre la seva autenticitat. A més, va argumentar que la sol·licitud s'hauria d'haver fet junt a l'escrit de defensa —és a dir, la considerava extemporània—. Ara bé, l'observació de la pràctica jurídica ens ha permès comprovar que aquests rigorosos criteris (autenticitat i extemporaneïtat) no són utilitzats quan són els advocats de la policia els que presenten proves en els judicis durant el tràmit de qüestions prèvies.

En el cas núm 5 els diferents advocats de l'associació en representació dels afectats van arribar a presentar fins a sis recursos (dos de reforma i quatre d'apel·lació) contra les

resolucions de la jutgessa d'instrucció que determinaven, un cop rere l'altre, l'arxiu de les acusacions contra els agents. La incorrecció dels quatre arxius queda demostrada amb les condemnes que finalment van recaure sobre el policia i el vigilant de seguretat.

En el cas núm. 6 l'advocat de l'afectat va sol·licitar que es consultessin les dades dels GPS del vehicles de la Guàrdia Urbana, el que podia permetre situar als agents denunciats en el lloc dels fets a l'hora indicada per l'afectat. També va demanar les llistes de planificació de les patrulles de la Guàrdia Urbana. El jutge, però, va dictar una resolució que denegava la pràctica d'aquestes diligències en base al següent argumentari:

[Son] absolutamente desproporcionadas, y no sólo atendiendo a la relativa escasa gravedad de los hechos denunciados, sino porque las mismas se antojan verdaderamente inútiles, pues como mucho (en el caso de que aun transcurrido el tiempo pudiesen llevarse a cabo) podrían servir para llegar a determinar los agentes que estuvieron por aquella zona o por sus proximidades (en el caso de los GPSs) o los agentes que previsiblemente debieron pasar por aquella zona (caso de las consultas de las planificaciones), lo que supondría tener que llevar a cabo ulteriores diligencias de investigación (las pertinentes ruedas de reconocimiento entre los muchos agentes así identificados) (Extracte d'una resolució del cas núm. 6).

El jutjat d'instrucció va haver de practicar les diligències com a resultat de l'estimació del recurs d'apel·lació presentat davant de l'Audiència Provincial, però ho va fer quatre mesos després i com a resposta a la petició d'impuls processal realitzada per l'advocat de l'afectat. Posteriorment, el jutge d'instrucció va tornar a arxivar la causa, tot i el seu resultat positivament incriminatori.

En el cas núm 7 la jutgessa va separar les denúncies dels afectats i de la policia en dos procediments diferents tot i que estaven sent tramitades pel mateix jutjat, el que es contradiu l'article 17 de la LECrim²⁶⁶. El que podria interpretar-se com una circumstància casual i fruit d'un malentès es pot valorar també com una estratègia destinada a menystenir i ocultar la denúncia dels afectats i administrar el cas de la manera més ràpida i beneficiosa per a la policia. Aquesta última sospita es va veure corroborada durant el primer judici (en el que els afectats van participar com a acusats),

²⁶⁶ L'article 17.1. de la LECrim estableix el següent: «Cada delito dará lugar a la formación de una única causa. No obstante, los delitos conexos serán investigados y enjuiciados en la misma causa cuando la investigación y la prueba en conjunto de los hechos resulten convenientes para su esclarecimiento y para la determinación de las responsabilidades procedentes salvo que suponga excesiva complejidad o dilación para el proceso».

ja que la qüestió va ser obviada per la jutgessa tot i la menció que en van fer els acusats. La resolució de l'Audiència Provincial que estimava el recurs d'apel·lació presentat contra la sentència d'aquell judici (en el que es condemnava als afectats) va establir el següent:

La Juzgadora dió la palabra a los denunciados, en trámite de proposición de prueba. En ese momento, el denunciado X expone la existencia de la denuncia formulada el día anterior y la existencia de grabación de los hechos que ha solicitado que se aporte en la denuncia formulada. La Juzgadora no realizó declaración expresa alguna en relación a la procedencia de las pruebas. Tras el anterior trámite, se dió la palabra al Ministerio Fiscal para calificar. Tras solicitar el Fiscal la condena, la Jueza preguntó a los denunciados si estaban conformes con la condena solicitada por el Fiscal y, cuando éstos contestaron que no se mostraban conformes con la petición de condena formulada por el Fiscal, la Magistrada dió por terminado el acto de juicio oral, sin que a los denunciados les fuera concedida la oportunidad legalmente establecida de exponer, en último lugar, cuanto tuvieran por conveniente para su defensa (Extracte d'una resolució del cas núm. 7).

En aquest cas podem comprovar que ni tan sols es va oferir als acusats el dret a l'última paraula —dret establert a l'article 969 de la LECrim i garantia processal bàsica de tot procediment penal—. La voluntat de menystenir els drets dels afectats i gestionar el cas de la manera més beneficiosa per la policia va portar a la jutgessa a actuar amb formes absolutament contràries a la legislació vigent.

Una qüestió especialment identificada durant el treball de camp i que es suma a aquestes pràctiques antigarantistes i discriminatòries és la percepció de que els jutges actuen com si les pràctiques policials discriminatòries —així com les de criminalització i encobriment que les acompanyen— els hi fossin desconegudes. En altres paraules, els jutges es mostren incrèduls quan els advocats dels afectats mencionen aquest tipus de pràctiques, arribant a ridiculitzar tals argumentacions.

En un dels judicis del cas núm. 2 l'advocada de l'afectat va exposar durant les seves al·legacions finals que l'atestat policial havia estat confeccionat per a criminalitzar el seu client i per a justificar l'actuació de la policia. Aquesta argumentació va ser rebuda pel jutge negant amb el cap. L'advocada va citar que la investigació havia estat insuficient —la instrucció l'havia realitzat un jutge distint— però el jutge la va tallar i li va dir que parlés de la prova i no de la instrucció del procediment. Posteriorment, l'advocada va tornar a introduir en el seu argumentari que l'atestat havia estat realitzat per a encobrir l'actuació policial irregular i el jutge va tornar a negar amb el cap.

En el cas núm. 10 la titular del jutjat d'instrucció i la jutgessa del tribunal de l'Audiència Provincial van mostrar rebuig i incomoditat vers les preguntes i al·legacions de l'advocat de l'afectat, el que va ser possible percebre a través de les formes verbals i gestuals que van utilitzar durant les seves intervencions. Per exemple, durant el judici es va poder percebre clarament que el tribunal no donaria als fets d'una dimensió discriminatòria, ja que quan l'advocat de l'afectat va argumentar, durant les seves al·legacions finals, que en l'agressió hi havia intervingut un menyspreu vers la integritat física i moral de l'afectat com a conseqüència de la seva condició de no blanc, el jutge que presidia el tribunal va mirar-lo amb sorna i negant amb el cap. En aquest cas, hem d'assenyalar que, tot i obtenir finalment una sentència condemnatòria, el dictamen no va preveure l'agreujant de racisme.

En el cas núm. 11, quan l'afectat va explicar, durant la declaració judicial, que el policia l'havia agredit sense motiu aparent, la jutgessa li va preguntar: «¿Pero por qué el policía iba a golpearlo sin haber hecho usted nada?». En cap moment la jutgessa va plantejar-se una investigació per la possible agressió policial i el procediment va finalitzar amb una sentència condemnatòria per a l'afectat.

En definitiva, les pràctiques judicials descrites es configuren com un tipus d'activitat clarament protectora de la funció policial. L'actuació portada a terme pels jutges comporta que la immensa majoria de les denúncies acabin arxivant-se sense la celebració d'un judici. I, quan aquest té lloc, només en casos excepcionals s'assoleix la condemna del policia —mai amb l'agreujant per racisme—. La presència d'un advocat especialment diligent i motivat torna en menys probable que aquests escenaris es facin realitat, fruit de la dedicació singular que els porta a recórrer totes les resolucions d'arxius i a impulsar la investigació judicial quan aquesta està aturada. Per exemple, en els casos núm. 5 i 10, la resolució positiva dels procediments —ambdós amb la condemna dels policies— només s'entén per la tasca dels advocats de l'associació SOS Racisme. En el cas núm. 10 aquesta especial diligència va arribar a ser reconeguda en la sentència final:

Durante la instrucción del proceso fue la acusación particular quien lo impulsó, hasta el punto de que es probable de que sin la intervención de la acusación particular no se hubiera llegado ni siquiera a la fase intermedia (Extracte d'una resolució del cas núm. 10).

Ara bé, les dificultats judicials que han d'enfrontar els afectats sumades a les facilitats que troben els policies comporten que els primers acabin en moltes ocasions havent de participar únicament com a acusats: la dimensió discriminatòria dels fets ha quedat silenciada (amb l'arxiu de la denúncia) i l'afectat ha d'acabar defensant-se de l'acusació policial, de manera que encaminar el judici en els termes que precisaria l'abordatge d'un cas de racisme resulta si no impossible, com a mínim complexa.

6.2.3. Els comportaments judicials més explícitament discriminatoris

La parcialitat analitzada es materialitza sovint de forma encoberta. En d'altres ocasions, però, hem pogut identificar comportaments més clarament discriminatoris. Alguns exemples han estat citats ja²⁶⁷, però el ventall de casos és molt extens:

Frases como: «Entonces, ¿usted no agredió al policía? ¿No le agredió? No. Vale, no le agredió». Condescendencia. Hacen como esta coletilla de como «vale, pues no le agredió». Yo creo que viene todo del tema de la credibilidad. Y yo creo que no se los creen porque son extranjeros. Bueno, un racismo inconsciente, por lo menos. Como mínimo. En algunos casos será consciente (Declaració d'una integrant de l'associació).

Un exemple il·lustratiu el trobem en un presumpte cas de racisme policial en el que l'advocat de l'afectat va ser interromput pel jutge quan li preguntava al metge del Centre d'Internament d'Estrangers de Barcelona sobre si havia presenciat casos de violència perpetrats per policies. El jutge li va negar la possibilitat de realitzar qualsevol pregunta fiscalitzadora de l'activitat policial, arribant a realitzar el següent comentari: «Si se quiere pelear con la policía, vaya usted a comisaría».

També podem assenyalar el cas núm. 18, quan el jutge va mostrar una actitud hostil vers l'advocat dels afectats davant de les preguntes que realitzava als agents de policia. En un determinat moment el va interrompre i va negar la possibilitat de realitzar preguntes que fossin compromeses pels agents. Durant tota la fase d'instrucció d'aquest procediment, el jutge va mantenir una actitud meridianament discriminatòria.

Alhora, és recurrent que el jutge no preguntí sobre determinats extrems dels fets enjudiciats —sobre elements que poden comprometre als policies— i que no deixi als afectats explicar-se amb tranquil·litat:

²⁶⁷ Vid. 5.1.6.5 i 5.1.6.6, *supra*.

La víctima empieza a explicar la interacción con los policías y el juez la corta y le dice que vaya a los hechos concretos, lo que afecta a la explicación que estaba dando, ya que a partir de ahí... Y estaba explicando la interacción con los policías, lo que era necesario (Declaració d'una integrant de l'associació).

Per exemple, en el cas núm. 2 l'afectat va explicar durant un dels judicis que el policia que l'havia interpel·lat el dia dels fets li havia proferit insults racistes i que ell li li havia respost que no podia tractar-lo així i que era un racista, però ni el jutge ni el fiscal van preguntar sobre aquests extrems amb posterioritat. La mateixa persona va explicar altres tipus de pràctiques similars:

Ese día el juez me muestra con su cara, no me lo dice, pero me lo muestra con su cara que vas a perder. Cuando yo hablo no me escucha. Se ríe. Está riendo él mismo. No lo dice así, pero me lo demuestra en su cara. Y cuando hay un momento que yo tengo que explicar algo, me corta. Y cuando me corta me dice «siéntate». [...] Es por la manera que me han tratado. Yo digo que la cara se habla. Cuando estoy contigo y pongo la cara de no me gustas nada, no te quiero, ¿sabes? Te voy a meter en el infierno o algo así. Cada persona es una persona. Una persona que te habla con su cara lo vas a saber. Si lo ponen de alguna manera lo vas a saber. [...] Me afecta, claro. Me tratas como que no quieres escucharme. Voy a tener miedo. Que me ha tocado algo malo, seguro que voy a perder este juicio, aunque yo tenga razón. Porque como me trata no me gusta nada (Declaració de l'afectat del cas núm. 2).

També l'afectat del cas núm. 11 explica experiències en el mateix sentit:

Un día saliendo del Metro, sin bolsos ni nada, caminando tranquilamente, como me conocen algunos, un policía que estaba de paisano me dice: «Oye, ¿qué haces aquí?» Yo le respondí: «Bueno, yo puedo estar aquí como todo el mundo». Él empezó: «Joder, negro de mierda». Yo respondí: «Oye, por favor, yo negro, yo estoy feliz de ser negro, soy feliz». Y como él me conoce, sabe mi nombre y todo, él me ha denunciado. Y cuando llegamos al juicio, él se levantó primero para hablar. Después se sentó y cuando me levanto para hablar, el juez me dice: «Para, tú no habla. Lo que él me ha dicho es lo que yo voy a creer». [...] ¿Por qué?, ¿cómo podemos estar en el juzgado que pensábamos que es un sitio que podemos estar libres y decir lo que sentimos y te dicen «tú no hace falta que hables»? (Declaració de l'afectat del cas núm. 11).

També l'afectat del cas núm. 13 va explicar que durant els més de vint judicis en els que havia participat (la majoria per venda ambulant) mai li havien preguntat res sobre les possibles irregularitats dels policies, quelcom que va valorar com «algo muy grave».

Aquest tracte es contraposa a l'atenció que els jutges donen als agents de policia quan declaren. Els jutges encaminen aquestes actuacions de manera que puguin declarar en condicions idònies:

Pero sí veo una diferencia clara cuando el denunciado es un policía. [...] En el único caso que recuerdo que el policía era el denunciado se hizo la declaración en la sala multiusos. Estaba el juez y la fiscal. Una condescendencia con el policía que no tienen con los nuestros en ningún caso (Declaració d'una integrant de l'associació).

Per exemple, en un dels judicis del cas núm. 2 un dels policies va explicar la seva versió dels fets d'una sola tirada, sense ser interromput en cap moment —quelcom que es contraposa a les interrupcions que pateixen els afectats—. Quan el segon agent va declarar, el jutge va començar l'interrogatori realitzant una pregunta concreta, però el policia va respondre «si quiere le explico lo que pasó» i a continuació va començar a explicar el seu relat dels fets sense respondre la pregunta concreta que se li havia realitzat. En cap moment el jutge va intervenir. De fet, aquest tipus de declaracions són recurrents i venen precedides d'una pregunta genèrica del jutge o del fiscal que és contestada amb un discurs del policia clarament memoritzat i realitzat sense interrupcions.

També hem observat casos en els que el tracte encara és més benevolent amb els policies, arribant a ser amigable. Per exemple, en el cas núm. 18 les declaracions dels agents de policia durant la fase d'instrucció es van realitzar en condicions d'extrema amabilitat. De fet, abans d'iniciar-se —així com durant les esperes— el jutge va mantenir amb els policies converses informals de caràcter amistós.

6.2.4. *Una fiscalia parcial*

S'han elaborat estudis, en relació a múltiples contextos jurídics, sobre la parcialitat de Ministeri Fiscal en casos de racisme policial. Alexander (2014), als Estats Units, és una de les autores que identifica més clarament el caràcter connivent de la fiscalia amb les pràctiques discriminatòries de la policia —en especial en referència a la criminalització dels afroamericans i els hispans—. En el context espanyol, podem assenyalar l'estudi de l'entitat Irídia que, tot i no que no es restringeix a aquesta qüestió, analitza la posició de parcialitat dels fiscals:

En este sentido, en los procedimientos de denuncias presentadas contra funcionarios o agentes de cuerpos de seguridad del Estado que se representan desde Irídia, muchas veces el papel acusador del Ministerio Fiscal es prácticamente inexistente, llegando a adoptar una postura defensiva, oponiéndose a la práctica de diligencias de investigación, solicitando el sobreseimiento de las actuaciones u oponiéndose a la personación de la acusación popular (Íridia, 2020, p. 21).

Especialment interessant ens resulta el treball d'investigació *El comportament del Ministeri Fiscal en els procediments penals entre immigrants i agents dels cossos de seguretat pública a la província de Barcelona durant l'any 2010. Investigació sobre l'existència de tracte discriminatori en l'actuació del Ministeri Públic de Justícia (2011)*²⁶⁸. L'estudi analitza la parcialitat de la fiscalia a partir de l'examen de les sol·licituds d'absolució i condemna a policies i afectats pel racisme policial, i arriba a la conclusió de que existeix una total i absoluta alineació amb la posició processal dels primers. L'estudi va establir que els fiscals no havien sol·licitat la condemna dels agents en cap ocasió (el 0% dels procediments), mentre que havien interessat la condemna dels immigrants en el 75% dels casos²⁶⁹.

En concordança amb aquestes últimes dades quantitatives, hem pogut identificar a través del treball de camp un corporativisme institucional entre els policies i els fiscals que és valorable a partir de l'anàlisi qualitatiu de l'activitat del Ministeri Fiscal. Una de les qüestions més clarament detectada és l'oposició dels fiscals davant els escrits i recursos interposats pels advocats dels afectats pel racisme policial. Per exemple, en el cas núm. 5 tots els sis recursos presentats contra les resolucions d'arxiu van comptar amb l'oposició del Ministeri Fiscal. En l'últim recurs d'apel·lació presentat per la representació dels afectats, la fiscal va oposar-s'hi argumentant que no existien proves suficients per a ni tan sols celebrar un judici contra el policia, tot i que hem de recordar que aquest procediment va finalitzar amb la seva condemna:

Las diligencias practicadas no han permitido esclarecer la forma en que se produjeron las lesiones que quedan reflejadas en los informes forenses, pues existen dos versiones contradictorias de los hechos, sin que ni las declaraciones testificales practicadas ni las imágenes grabadas por las cámaras de seguridad del metro, debido a su baja calidad, hayan permitido despejar las dudas razonables que han existido durante la larga instrucción de la presente causa y que deben ser resueltas a favor del reo (Extracte d'un escrit de fiscalia del cas núm. 5).

En el cas núm. 6 la fiscalia va sol·licitar el sobreseïment de la denúncia de l'afectat. Davant del recurs de reforma presentat per la representació jurídica d'aquest, el fiscal va presentar un escrit oposant-s'hi, text que es va limitar a una argumentació breu i inespecífica:

²⁶⁸ L'estudi va configurar una de les tesines finals de l'autor de la present investigació en el marc del Màster Ciutadania i Drets Humans de la Universitat de Barcelona.

²⁶⁹ Dades extretes d'un total de 27 casos.

Damos por reproducidos los argumentos vertidos en nuestro escrito de fecha 10 de marzo de 2016, en el que solicitábamos el sobreseimiento provisional de la actuaciones de conformidad con lo dispuesto en el artículo 641.1 y 2 de la LECrim. Compartimos plenamente la fundamentación jurídica del mencionado Auto (Extracte d'un escrit de fiscalia del cas núm. 6).

En aquest cas podem observar com en l'escrit de fiscalia no s'entrava a examinar o discutir els arguments de l'advocat de l'afectat. Quan el recurs va ser desestimat i es va presentar el corresponent recurs d'apel·lació, la fiscalia va mantenir el mateix comportament:

Damos por reproducidos los argumentos vertidos en nuestro escrito de fecha 10 de marzo de 2016, en el que solicitábamos el sobreseimiento provisional de las actuaciones (Extracte d'un escrit de fiscalia del cas núm. 6).

El mateix va succeir amb els posteriors recursos de reforma i apel·lació presentats contra les ulteriors resolucions d'arxiu. De fet, quan l'últim recurs d'apel·lació va ser estimat i l'Audiència Provincial va ordenar la realització del judici, la fiscalia va demanar en el seu escrit d'acusació l'absolució dels policies —quelcom inhabitual donada la funció acusatòria que presenta la fiscalia—.

La parcialitat de la fiscalia es materialitza, també, durant els judicis. Els exemples més clars els trobem a través de l'observació de les preguntes que es realitzen als afectats, molt més incisives que les dirigides als policies. Els interrogatoris sovint semblen pretendre obtenir respostes que identifiquin als primers com persones que han desobeït les ordres dels segons, que s'han resistit a l'actuació dels agents o que han acomés físicament contra aquests:

Nosotros decimos que el fiscal es más peor que el juez. Porque el fiscal nunca ves que va a decir algo que le va bien al acusado. Nunca, nunca. Nunca lo veo. El fiscal nos pone problemas (Declaració de l'afectat del cas núm. 2).

En contraposició, els fiscals interroguen als agents de formes que els hi permeten explicar de forma confortable la seva versió dels fets. L'interrogatori als policies, doncs, lluny de presentar preguntes incisives, acostuma a ser una invitació per poder explicar còmodament la pròpia versió dels fets:

Por ejemplo, no hacerle preguntas. La fiscal, que debía de preguntar para indagar y estar de nuestro lado, no le preguntó ni quién era su compañero, algo que era una información clave (Declaració d'una integrant de l'associació).

Hem presenciat, també, molts comportaments no verbals que denoten parcialitat. S'han detectat mirades i actituds corporals que expressen complicitat o rebuig dependent de a qui es dirigeixen, el que incrementa la sensació de desemparament dels afectats. Posicions corporals de desídia i desinterès, com recolzar-se exageradament al respall de la cadira amb els braços per sota la taula, no anotar quan declara l'afectat o, fins i tot, badallar quan els seus advocats realitzen les al·legacions finals. S'han observat mirades que expressaven incredulitat i/o burla, com mirar per sobre les ulleres quan els afectats o els seus advocats estan parlant. En altres ocasions s'ha pogut presenciar com els fiscals consultaven el telèfon mòbil durant les declaracions dels afectats o quan els seus advocats realitzaven les al·legacions finals.

En un dels judicis del cas núm. 2 la fiscal li va preguntar a l'afectat com sabia que els individus que es van dirigir en la seva direcció eren policies si aquests vestien de paisà, al que l'afectat va respondre que quan els va veure córrer va saber que eren policies —és a dir, va fer referència a dinàmiques habituals que s'esdevenen al carrer i que defineixen les actituds de la policia—. Tanmateix, la fiscal va mostrar incredulitat davant de la resposta de l'afectat i va repreguntar per tractar de deixar-lo en evidència. En un altre moment del judici la fiscal es va dedicar a mirar el telèfon mòbil durant les al·legacions de l'advocada de l'afectat, alhora que gesticulava de maneres que expressaven desinterès —com treure's les ulleres i fregar-se els ulls—.

En un altre dels judicis del cas núm. 2, la fiscal va mantenir una actitud manifestament irrespetuosa. Per exemple, quan l'advocada de l'afectat va al·legar que la denúncia policial es configurava com una estratègia de represàlia, la fiscal va ridiculitzar l'al·legació deixant anar un llarg «Aaahhh!», en to burlesc. Posteriorment, va tornar a ridiculitzar l'al·legació en afirmar que els policies que van detenir a l'afectat no havien esmentat que aquest parlés llavors de cap complot o venjança: «Esperemos que la defensa nos ilustrará», va dir.

També en un altre dels judicis del cas núm. 2 la fiscal va qüestionar deliberadament que l'aturada policial a l'afectat fos per causa de la seva identitat racial, mostrant en tot moment que no volia abordar els fets des de la premissa que havia existit una identificació per perfil ètnic. La fiscal també va preguntar sobre el motiu que havia portat a l'afectat a sortir corrent el dia dels fets. Quant aquest va explicar que per por de

la policia, la fiscal va reaccionar gesticulant ostensiblement, de forma que va deixar entendre que no li donava credibilitat a aquesta afirmació.

En l'últim dels judicis observats del cas núm. 2 la fiscal va mostrar la seva parcialitat abans de començar el judici, al manifestar durant les converses que es van dur a terme amb l'objectiu de sondejar la possibilitat d'un pacte de conformitat que el judici «dependerá de lo que diga la policia». Aquesta parcialitat es va materialitzar de forma clara durant el judici quan el primer dels policies declarants va dir que l'afectat era el venedor ambulat que l'havia agredit, i la fiscal va reaccionar posturalment de forma que s'entengués que aquella declaració era suficient a efectes condemnatoris: va passar d'una actitud d'interès —recolzada damunt de la taula i en disposició d'anotar en el seu quadern— a una d'indolència —recolzant-se exageradament al respall de la cadira i deixant caure el bolígraf sobre la taula—. De la mateixa manera, la fiscal va mantenir un to de veu calmat quan preguntava als agents i crispat quan ho feia a l'afectat.

Per últim, podem citar una darrera pràctica reveladora de la parcialitat de la fiscalia: l'interès que mostra per a assolir un pacte de conformitat abans de començar el judici. Per exemple, en un dels judicis del cas núm. 2 es va sol·licitar als advocats que entressin a sala abans de començar el judici i se'ls hi va oferir un pacte consistent en reconèixer l'acusació de la policia a canvi d'una rebaixa de la pena sol·licitada. La petició va ser realitzada per la fiscal. Tenint en compte que se li proposava a l'afectat la imposició d'una condemna que no implicaria compliment —ja que no entraria a presó— la iniciativa tenia una finalitat desestabilitzadora. Malgrat això, l'afectat va negar-se a acceptar el pacte, el que va ser criticat per la fiscal en una posterior conversa informal. Aquesta va ser una pràctica reproduïda en tots els judicis del cas núm. 2, ja que la fiscalia sempre va proposar-li a l'afectat la possibilitat d'una conformitat instants abans de començar els judicis. Quelcom que compromet novament el compliment de les garanties de defensa:

Son las fórmulas llamadas entre nosotros de *conformidad*. Como ha señalado Ferrua, se trata de modos contractuales de actuación inspirados en la lógica «mercantil» del *do ut des*, en los que el hecho «se reconstruye en una forma peor que inquisitiva, marcada por el reconocimiento incondicionado de valor probatorio a los materiales recogidos por el acusador», o, en todo caso, por el instructor, cuando no por la policía, de forma rigurosamente unilateral. Aquí el objeto de *negocio* es, por lo regular, la libertad del imputado (estadísticamente, el imputado estándar),

degradada así, directa y crudamente, a la condición de auténtico valor de cambio (Andrés Ibáñez, 2015, p. 500).

Andrés Ibáñez assenyala que la conformitat s'exerceix a partir del joc que existeix entre les distintes posicions de poder que ocupen els uns i els altres en el procediment, el que posa en perill els drets dels acusats:

[...] se abren espacios libres de derecho al juego de fuerzas en términos de puras relaciones de poder; en las que, naturalmente, prevalece el sujeto más fuerte sobre el débil, el imputado, con preferencia indigente; para el que esta alternativa al juicio constituye una *garantía* de una mala defensa, cuando no de auténtica indefensión (*ibid.*, p. 502).

6.3. La falta d'independència judicial: la politicitat de l'abordatge del racisme policial des de l'àmbit judicial

6.3.1. La vinculació jurídica entre policies, fiscals i jutges

En el capítol 2 hem tractat les relacions de dependència que existeixen entre el poder judicial i el poder representatiu, el que ens ha portat a l'alineació entre determinades decisions del primer i els pressupòsits polítics del segon. Els exemples més diàfans els trobem en les sentències que legitimen les identificacions policials per perfil ètnic, concordants amb els discursos excloents dominants al camp polític.

La dependència que el Consejo General del Poder Judicial presenta dels principals partits polítics espanyols és un element que ens ajuda a entendre determinades decisions judicials que tenen una especial transcendència social i política a efectes simbòlics i pràctics:

La politización partidista augurada (no sé si realmente temida) por el Tribunal Constitucional se instaló en el Consejo General del Poder Judicial, para quedarse. El anecdotario podría ser interminable, y no es el lugar: bastará subrayar que, *por sistema*, el órgano ha venido rompiéndose drásticamente en dos, y, para que no hubiera ninguna duda de la verdadera causa, siempre *por la* (misma) *línea de partido* (Andrés Ibáñez, 2015, p. 193).

Per tant, la falta d'*independència externa* (Andrés Ibáñez, 2015) és un element basilar a l'hora d'analitzar el funcionament de la judicatura espanyola, ja que les connexions entre el poder judicial i els partits polítics posen en entredit el respecte a la *independència de la magistratura* i alimenten la desconfiaça en relació a la salvaguarda de l'òrgan de govern dels jutges davant de «possibles interferencias invasivas de otros órganos de poder» (*ibid.*, p. 141).

De la mateixa manera, les actuacions dels fiscals que intervenen en els procediments judicials estan sotmeses al *principi d'unitat d'actuació* —donada l'organització jeràrquica del Ministeri Fiscal—, el que comporta que hagin d'interpretar el dret a partir de criteris homogenis —quelcom que es justifica formalment per la seguretat jurídica que ofereix a la ciutadania una fiscalia que actúa de forma simètrica (Amaral Machado, 2007)—. Per tant, els fiscals estan subjectes a ordres de caràcter vinculant, a instruccions que orienten la seva actuació i a observacions verbals emeses per part dels superiors jeràrquics. En aquesta estructura jeràrquica hi destaquen els fiscals en cap de les fiscalies provincials i els fiscals superiors de les comunitats autònomes, els quals estan facultats per a exercir funcions disciplinàries amb l'objectiu de censurar les actuacions que es considerin inapropiades, així com fer propostes de recompenses, mèrits i mencions honorífiques. En últim terme, el Fiscal General de l'Estat resta situat al vèrtex superior de la piràmide, el que connecta la institució amb el govern central —és proposat per aquest un cop escoltat el Consejo General del Poder Judicial— i alimenta la desconfiança respecte a les possibles interferències polítiques.

Segons Flores Prada, el Ministeri Fiscal es troba en una *posició d'equilibri* en el sistema polític, «conectado a los poderes del Estado sin estar en posición de estricta dependencia», el que li permetria complir la seva doble funció de, per una banda, «promover los valores superiores del ordenamiento jurídico-político», i per l'altra, «ser un órgano de defensa de la legalidad» (1999 in Amaral Machado, 2007, p. 210). Ara bé, la posició institucional del Ministeri Fiscal genera un important debat entre els juristes, ja que la seva naturalesa ambigua comporta una dificultat rellevant per al compliment efectiu dels criteris d'*independència política* de la institució:

El estatuto del fiscal español es bien conocido. De él habría que subrayar el mismo alto coeficiente de contradictoriedad, implícito en su posición institucional de dependencia (debida a la férrea articulación jerárquica y a la designación gubernamental del vértice), y en su cometido constitucional de garante de la legalidad y de la independencia de los tribunales (art. 124.1 CE) (Andrés Ibáñez, 2015, p. 481).

L'engranatge institucional que connecta als jutges i fiscals amb els partits polítics i el govern es configura com un element destacat a l'hora d'avaluar el tractament judicial que es dona als casos de discriminació per part dels integrants dels cossos de seguretat pública — orgànicament connectats a instàncies decisòries de caire polític—. De la suma d'aquests factors en deriva una pràctica jurídica en la que els jutges, els fiscals i

els policies semblen formar part d'un mateix col·lectiu o, com a mínim, en la que la proximitat institucional els apropa fins a extrems que posen en entredit el respecte a la independència judicial:

Ellos están protegiendo a su gente de su zona. Yo soy de fuera. Por eso yo digo que es algo de racismo. Es una manera de racismo. [...] Yo siempre digo a mis compañeros que el juez, el fiscal y los policías son igual. Porque siempre nos pasa lo mismo. Lo mismo siempre. El policía y el juez son igual. Y el fiscal. No podemos tener una victoria delante de los policías porque el juez y la policía son igual. Son lo mismo (Declaració de l'afectat del cas núm. 2).

6.3.2. *La predisposició abstracta que presenten els jutges i fiscals respecte a determinats valors socials i polítics*

Nieto ens assenyala que en el procés hermenèutic que realitzen els jutges —nosaltres hi afegim també els fiscals— intervé una *predisposició abstracta*, és a dir, «una acceptació tendencial de determinados valores que internamente tienen jerarquizados y, consecuentemente, la posición inicialmente favorable a determinadas conductas» (Nieto, 2000, p. 421). Aquesta predisposició els pot col·locar *psicològicament a favor d'un dels litigants (ibid.)* amb la conseqüència d'orientar les seves operacions interpretatives des de la racionalitat introduïda per una de les parts, bé admetent directament els seus arguments, bé trobant per sí mateixos la manera d'encaixar-los dins la legalitat:

La predisposición contamina u ofusca de tal suerte el razonamiento jurídico del juez que éste reconoce sin dificultad alguna —y a veces sin sombra de duda— que el derecho está de parte de aquel por quien está inclinado. En otros supuestos, también frecuentes, el juez se encuentra ante dos soluciones igualmente posibles y, a la hora de escoger una de ellas, se inclina por la que beneficia a quien le interesa. En una tercera variedad, que roza ya los límites de lo lícito, el juez ha de buscar y aun retorcer los textos favorables que pueden satisfacer su predisposición, hasta terminar encontrando una posible, aunque no sea la más plausible (*ibid.*, pp. 421-422).

Tanmateix, hem pogut observar a través del treball de camp que jutges i fiscals mantenen una mirada homogènea —excloent comptades excepcions— en relació a la salvaguarda de la funció policial. Aquesta predisposició positiva està connectada a una determinada comprensió de la seguretat pública —que els jutges i els fiscals també representen—, el que ens remet a la concurrència d'una *vessant política* en l'activitat d'interpretació jurídica (Moreira, 2017, p. 396):

Els jutges també són agents ideològics. Els operadors del dret interpreten les normes a partir dels continguts cognitius interioritzats en el procés de socialització, a més dels interessos dels grups socials que representen. Al contrari del que diuen els actuals defensors del formalisme, els juristes no són persones que interpreten les normes a partir de criteris racionals. Sovint, actuen amb la intenció de reproduir les relacions de poder que estructuraven la societat en què viuen (Moreira, 2017, p. 402).

A l'hora d'avaluar l'activitat dels jutges tampoc podem desmerèixer la influència del tipus de processos de selecció als que estan sotmesos i les característiques que configuren la *carrera judicial*. Capella ens recorda que el procés d'oposicions a la judicatura no es caracteritza per incentivar una visió crítica i problematitzadora del dret, sinó que es fonamenta en la memorització i la repetició:

Conviene que el público sepa cómo se convierte en magistrado alguien dotado de una licenciatura en derecho. Lo hace *memorizando* temas jurídicos de un programa —de bastante indigencia intelectual— para recitarlos como si fueran un catecismo ante un tribunal de magistrados en el sistema actual de oposiciones (Capella, 2017)²⁷⁰.

Durant aquest procés els aspirants a jutges rebran una formació de tipus conservador i poc avessada al pluralisme jurídic —i polític, podríem dir—, molt influenciada per la mentoria de jutges que ja es troben en l'exercici de funcions:

Para tener éxito el futuro opositor suele recabar la ayuda —remunerada aunque opaca— de una figura muy particular: el *preparador*. El *preparador* es un magistrado que se presta a enseñar en privado cómo ganar la oposición. Que vende *clases de oposiciones*. Los candidatos aprenden así a someterse sin crítica a la "modélica" visión del derecho que tienen los magistrados de la cúspide del sistema judicial, la única que se les traslada, que por su propia naturaleza es conservadora, *tradicional* y sobre todo *dogmática*. Esa visión suele ser ignorante del pluralismo jurídico, de los márgenes de indeterminación del derecho, y de las habilidades para actuar en estos casos sin menoscabo de las garantías debidas. Por otra parte el actual tipo de formación de los magistrados induce a considerar la independencia judicial más como una sinecura que como un instrumento de protección profesional al servicio de la ciudadanía (*ibid.*).

També Andrés Ibáñez es refereix a la influència del rol del preparador en relació al baix grau de capacitat crítica i autocrítica dels jutges:

Entre nosotros, la preparación del ingreso *por oposición* en la carrera judicial, concebida como actividad personalizada, de carácter *artesanal*, se ha confiado tradicionalmente a los propios jueces. Ha descansado y descansa en la figura del *preparador*, magistrado experimentado,

²⁷⁰ L'article es pot consultar a: <https://mientrastanto.org/boletin-164/de-otras-fuentes/un-poder-judicial-no-enteramente-independiente>.

encargado de *tomar temas* a los alumnos (un ejercicio bien descrito como *cantar*), y de formarlos en las rutinas y, sobre todo, en la ideología del oficio (Andrés Ibáñez, 2015, pp. 101-102)²⁷¹.

Els jutges tenen la possibilitat d'accedir a formacions complementàries amb posterioritat —com poden ser les especialitzades en qüestions com els drets humans o el dret antidiscriminatori—, però aquestes es sumen a una base fonamentada en una cultura jurídica tradicional. La formació conservadora i poc avessada a la crítica i a la problematització es veu alimentada per una organització professional —el *carrerisme* judicial (Andrés Ibáñez, 2015)— que incentiva l'assimilació d'aquests mateixos valors dominants:

La jerarquía judicial, que hace de la magistratura una carrera, con tratamiento económico progresivo, lleva consigo las más funestas insidias para el carácter y la integridad de la función, la envilece y convierte en un oficio cualquiera, que sirve como otro para ganarse la vida (Lucchini in Andrés Ibáñez, 2015, p. 146).

La formació dels aspirants i els mecanismes que caracteritzen l'ascens professional dels jutges són claus per a entendre el seu conservadorisme. Andrés Ibáñez assenyala aquests aspectes com a limitadors interns de l'*independència* dels jutges, en la mesura en que els deixarien indefensos «frente a inmisiones en la actividad decisional que pudieran provenir del interior de su propio campo» (*ibid.*, p. 141).

La concurrència dels factors suscintament assenyalats permea la mirada que els jutges tenen dels casos que han de resoldre i, en concret, de les denúncies per racisme policial. Un exemple il·lustratiu ens el proporciona la recent sentència del Jutjat Penal núm. 20 de Madrid de 13 d'octubre de 2021, relativa al Judici Oral núm. 107/2020. La resolució condemna a un periodista com a autor responsable d'un delictes d'injúries greus contra la Policia Municipal de Madrid per haver publicat l'any 2018 una sèrie de missatges a través de la plataforma digital Twitter en els que responsabilitzava a aquest cos policial de la mort d'un venedor ambulat senegalès²⁷². El jutge va utilitzar arguments de marcat caràcter polític per a justificar la seva divisió:

²⁷¹ El catedràtic de dret processal Jordi Nieva-Fenoll reflexiona en el mateix sentit a l'article titulat *El jutge està despulat* (*El Periódico de Catalunya*, 11 de novembre de 2018): «El sistema d'oposicions és molt defectuós, antiquat, predominantment memorístic i amb un excessiu paper d'una figura no oficial que resulta difícilment definible quant al seu rol: el preparador» (p. 3).

²⁷² El contingut dels missatges era el següent: «Orgullo de manteros concentrados en Lavapiés. Hoy ha muerto, Mmame Mbage cuando era perseguido por la Policía. Su único delito: carecer de unos papeles. No se ha muerto solo ni es una muerte natural, es un asesinato y es culpable el Estado policial español»; «El nombre de Mmame Mbage y su cara no saldrán en ninguna TV. No era dueño de nada y solo tenía sus manos para sobrevivir de mantero como buenamente podía. Llevaba 13 años residiendo en España.

[...] no importa ya la verdad, no se busca lo realmente acontecido, sino la imposición de un relato propio sobre lo sucedido, que prevalezca o se imponga sobre otros, configurando así una realidad alternativa, al margen de la producida. Y tal proceder tiene implicaciones sobre la participación política en un estado democrático, pues la verdad queda supeditada al interés político de quien solo busca imponer un determinado relato, siendo indiferente a su discordancia con la realidad, máxime cuando dicho relato busca una reacción emocional de quien lo recibe, y no racional y crítica. Tal estado de cosas afecta al régimen democrático, cuya vigencia y perfeccionamiento presupone unos ciudadanos conocedores de lo que realmente acontece, de las ideas o valoraciones que se viertan sobre lo que realmente acontece, y de unos instrumentos lógicos, racionales, y críticos para efectuar una valoración propia, y no de unos ciudadanos manipulados o engañados (Extracte de la sentència del Jutjat Penal núm. 20 de Madrid de 13 d'octubre de 2021, relativa al Judici Oral núm. 107/2020).

La sentència estableix que les publicacions del periodista traslladaven una informació que «no es veraz» i li atribuïa un «temerario desprecio hacia la verdad», el que atemptaria «contra la dignidad, crédito, fama o prestigio de la Policía Municipal de Madrid». Finalment, la sentència justifica la sanció de la següent manera:

[...] «El mantenimiento del orden democrático, que somete a crítica constante sus instituciones, no puede admitir ataques infundados hacia las mismas tendentes a provocar su desprestigio social, ni la conformación de una opinión pública sobre hechos inciertos» (Extracte de la sentència del Jutjat Penal núm. 20 de Madrid de 13 d'octubre de 2021).

La resolució realitza, doncs, una defensa fèrria de la institució policial i connecta directament la qualitat democràtica de l'Estat amb la no publicació d'informacions falses sobre la policia, en la mesura en que poden crear un clima social contrari a aquesta institució.

Contràriament, no existeix sentència judicial a Espanya que condemni el discurs polític explícitament racista dels partits polítics que manipulen la informació —o se la inventen— amb l'objectiu de criminalitzar la immigració i crear un clima social de rebuig, hostilitat i, fins i tot, violència contra els intergrants d'aquests grups socials. Tant la sentència absolutòria del cas Xavier García Albiol —alcaldable del Partit Popular per Badalona l'any 2010 que va mantenir durant la campanya un discurs clarament xenòfob— com les resolucions que legitimen el discurs del partit ultradretà VOX, són decisions il·lustratives. El recent arxiu del dia 18 d'octubre de 2021 per part del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya (Interlocutòria núm. 105/2021) de la

La policía lo ha asesinado. Para el Estado no era un ser humano»; «Asesinado por la Policía de Madrid. El mejor homenaje luchar contra la represión del Estado ¡Salgamos a las calles!».

denúncia interposada contra una diputada de VOX del Parlament de Catalunya n'és una mostra: la resolució determina que les informacions publicades per la parlamentària a través del seu compte de Twitter en les que relacionava immigració i delinqüència configuren un discurs polític legítim, emparat per la llibertat d'expressió, que té com a objectiu l'enduriment de les polítiques migratòries:

Se describen una serie de hechos —de la actualidad, unos, e históricos, otros—, en alguno de los cuales es inevitable advertir un determinado sesgo ideológico, que, a partir de ciertos datos aislados utilizados para valorar los beneficios o perjuicios sociales y económicos de la migración ilegal en su conjunto, pretende asociar la inseguridad ciudadana derivada de la comisión en nuestras calles de cierto tipo de delitos al aumento de la presencia en ellas de ciudadanos procedentes de determinados países. Pero, más allá de lo superficial del análisis contenido en tales comentarios, en ellos no se advierte que se sugieran otras consecuencias que el endurecimiento de las políticas migratorias de los gobiernos —estatal, autonómico, municipal— de turno y, en ningún caso, cualquier otro tipo de reacción violenta o agresiva por parte de la ciudadanía (Extracte de la Interlocutòria del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya núm. 105/2021, de 18 d'octubre).

L'anàlisi comparatiu d'aquestes resolucions judicials ens permet comprovar el significat concret que els jutges donen al concepte de «qualitat democràtica», la qual dependrà del respecte a la institució policial en comptes de la protecció als integrants dels grups socials objecte del discurs xenòfob. Comparteixen, en canvi, la desconsideració de l'augment del risc de comportaments socials discriminatoris que poden estar incentivant, en tant discurs *legítim*.

En definitiva, existeix una predisposició per part dels jutges que compromet la seva independència respecte determinats valors socials i polítics. Tanmateix, les formes a través de les quals es porta a terme l'activitat judicial permeten formalment defensar la posició neutral del jutge:

Así, el eslogan tan habitual en las tópicas protestas de independencia: «A mí nadie me ha dicho nunca cómo tenía que fallar», podía ser bien cierto en su literalidad. Pero solo porque hacerlo no resultó necesario, pues las precisas *indicaciones* ya estaban, de la manera más eficaz, con carácter general, en la propia lógica político-cultural del sistema. Esa que opera, primero, través del filtro de la extracción social, luego mediante el tipo de selección/formación para el rol sobre el que ya se ha discurrido, y después, en fin, sirviéndose de la clase de controles de que ya se ha dejado constancia bastante y del impulso hacia arriba, la invitación al *carrerismo* que induce el escalafón. Si quedase algún fleco por integrar, la inserción en un entorno social determinado haría el resto, produciendo cierto efecto de aislamiento y la secular separación, idealizada como independencia-virtud; [...] (Andrés Ibáñez, 2015, p. 116).

6.3.3. *El corporativisme derivat de la proximitat en el camp jurídic*

En els dos apartats anteriors hem analitzat les conseqüències que deriven de la relació institucional entre la policia, el poder judicial i la fiscalia, així com del *capital polític* que comparteixen els operadors jurídics que participen de la pràctica jurídica. Ara bé, l'observació del camp judicial ens ha permès identificar la presència d'altres disposicions que afecten l'actuació dels representants d'aquestes institucions.

Una d'aquestes està relacionada amb el fet que jutges, fiscals i policies formen part d'un mateix engranatge professional que genera una espècie de corporativisme entre ells. Els policies exerceixen una funció col·laborativa amb jutges i fiscals en executar les ordres emanades d'aquestes institucions i, alhora, porten a terme la tasca d'informar als fiscals i als jutges sobre el que passa fora de les parets dels jutjats. Els seus criteris d'actuació són, doncs, de gran rellevància per a jutges i fiscals: el *què* i el *com* es jutja en seu judicial —quins fets i des de quina perspectiva— depenen directament del *què* i del *com* investiga la policia. En definitiva, els policies són els ulls dels jutges i dels fiscals fora dels jutjats, el que genera una relació de confiança i col·laboració entre aquests tres actors.

Els policies fan acte de presència als jutjats contínuament, el que comporta una identificació i un reconeixement entre aquests col·lectius professionals que no passen desapercibuts a ulls tant dels afectats com de les seves advocades:

Entonces, ¿quién es la ley? ¿Y cuál es el rol del agente? ¿Cuál es el rol del juez? ¿Cuál es el rol de un fiscal? Aquí, con nosotros, se mezclan los roles. Un juez hace de fiscal, un fiscal hace de policía y el policía hace de juez. Con nosotros estos roles no pasa nada si uno hace del otro. Entonces no pasa nada si del otro lado cada uno hace lo que le da la gana. Pues no pasa nada para todo el mundo. Juez, fiscal y policía, en algunos casos, es uno. [...] El juez no pidió las llamadas de los policías para ver a quién habían parado esa mañana porque no le dio la gana. Porque sabe que allí se va a pillar los dedos y no se quiere pillar los dedos. Él lo que quiere es salir de ahí cuanto antes. Y quedar bien. Porque parece como que se necesitan en algún momento. Parece que te necesitaré en algún momento. Parece esto. Porque si se tapa el uno al otro, ahí te debo una (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 7).

Existeix el corporativisme entre jutges, fiscals i policies. Són els seus agents (Declaració d'una integrant de l'associació).

Si a aquesta relació de confiança i col·laboració li sumem el biaix discriminatori que presenta l'actuació policial, podem entendre una de les causes més rellevants de la

pràctica jurídica connivent amb el racisme policial: no podem desmerèixer que, fruit d'aquesta activitat policial, els jutges i els fiscals estan acostumats a veure als *no blancs* —hipervigilats— com a presumptes delinqüents i als policies com a col·laboradors de la justícia:

Claro, aquí hay una criminalización de la inmigración desde la policía. Nosotros cuando vamos a juzgados lo vemos también. Cuando te pones a ver qué juicios hay en un día, en una inmensa mayoría son personas extranjeras. Porque son las personas que más vigila la policía. Y tienen también otras explicaciones. Pero los jueces también van formando este prejuicio por lo que ven cada día. Y no se plantean si la policía los vigila más. O si entran como víctimas o acusados. Ellos miran el atestado y dicen «este es extranjero: hay un robo». Y antes de empezar ya piensan que es verdad (Declaració d'una integrant de l'associació).

Per tant, el corporativisme identificat en el sí de la institució policial²⁷³ es trasllada també a l'*esperit* de la totalitat del cos o grup institucional i actua en la preservació dels interessos particulars dels seus membres.

Com a conseqüència de la influència d'aquestes relacions de proximitat hem pogut observar, també, que existeixen tractes de complicitat entre els jutges i els advocats de l'Estat —que representen a la Policia Nacional i a la Guàrdia Civil—, identificables a través de relacions que es poden definir com properes a l'amistat. No resulta estrany observar converses informals i de to amigable entre jutges, fiscals i advocats de la policia. Aquest tipus de relacions acaben per traduir-se en una major tolerància dels jutges vers les formes i temps en els que s'expressen els lletrats de la policia en seu judicial:

De fet, no es va qüestionar res dels policies. De fet, l'advocat de l'Estat estava allà i... És que m'estic recordant del que va passar a l'Audiència Nacional. La prepotència, l'arrogància amb la què es va defensar l'advocat de l'Estat. I les seves formes. Els va justificar. No va negar els fets. Va justificar que la policia pot actuar així. Ha passat, havia de passar i passarà. Pam! Si això passa a l'Audiència Nacional, el que va passar al penal no és res, és una tonteria (Declaració de l'afectat del cas núm. 12).

També s'ha detectat una bona relació —tot i que menys expressiva— entre els jutges i els advocats de grans despatxos que poden arribar a defensar a agents de la Guàrdia Urbana o de Mossos d'Esquadra.

²⁷³ Vid. 6.1.2.2, *supra*.

En definitiva, els jutges, els fiscals, els policies i els seus advocats semblen conformar una espècie de *club* en el que resulta difícil encaixar als afectats i als seus advocats. En relació a aquests últims, existeix una certa desubicació dels lletrats dels afectats a l'espai judicial, el que es pot notar en elements externs com la vestimenta —més informal— i la utilització de formes menys protocolàries en les seves relacions en l'espai judicial, elements que són percebuts pels jutges i els fiscals i que els allunyen. Notem aquí, doncs, la influència del *capital social*.

Alhora, els advocats dels afectats són tractats pels jutges i pels fiscals com a professionals ubicats en una determinada posició política, quelcom que s'ha percebut per comentaris i comportaments no verbals. Així, els jutges i els fiscals actuen com si aquests advocats defensessin qualsevol denúncia que té com a protagonista a un *no blanc*, el que comporta la censurabilitat de la seva tasca malgrat aquesta vingui precedida d'exàmens rigorosos dels fets relatats pels afectats²⁷⁴. Contràriament, els advocats dels policies no qüestionen la veracitat de la versió dels agents, ja que forma part de la seva tasca professional defensar-los, independentment del què hagin fet o deixat de fer. Tanmateix, els jutges i els fiscals atribueixen la politització del dret únicament a aquells que l'entenen i el practiquen com una eina amb capacitat de transformació social.

6.3.4. *L'autoritat com a element de reconeixement i identificació*

Com a corolari de l'anàlisi crític de la funció judicial portat a terme per Andrés Ibáñez, aquest autor conclou que l'autoritarisme i la falta de capacitat d'autocrítica són trets dominants de la cultura dels jutges:

Y, como corolario, incluso como *atmósfera*, la falta de autonomía cultural y la consiguiente incapacidad para interrogarse por el grado de adecuación real de las propias prácticas a los principios supuestamente rectores hoy constitucionalmente entendidos. Hacia afuera: la propensión al autoritarismo; el hermetismo del lenguaje y la opacidad de las decisiones; el, ya aludido, decisionismo inmotivado en el tratamiento de la cuestión de hecho; cierta dificultad para la interlocución; una mala aceptación de la crítica (Andrés Ibáñez, 2015, pp. 350-351).

La posició de superioritat i d'autoritat que ocupen els jutges suposa una important dificultat a l'hora de realitzar els processos d'autocrítica institucional que serien

²⁷⁴ Una pràctica recurrent al sé de SOS Racisme per tal d'evitar que el servei jurídic assumeixi casos no connectats amb l'objectiu de l'entitat. De fet, en ocasions s'ha rebutjat la veracitat de relats dels afectats que un antiracisme teòric trobaria admissibles.

necessaris per a abordar adequadament el racisme policial —entès com un racisme que permea de forma directa l'activitat de l'administració de justícia—.

Alhora, la important autoritat social i jurídica que ostenten els jutges els connecta amb els policies. Els agents desenvolupen les seves funcions a partir de l'obediència que els demés els hi deuen, mentre que els magistrats presenten criteris d'actuació que estan també connectats a l'obediència i al manteniment de l'autoritat —tal i com hem anat descrivint a través de les formes en les que es desenvolupen els procediments judicials—. Predomina, doncs, una pulsio autoritària i poc autocrítica en l'actuació dels jutges i els policies.

En conseqüència, els jutges presenten dificultats per a assumir crítiques o queixes, el que els apropa a les rígides formes a través de les que es desenvolupa la policia. Cap dels integrants d'aquests dos grups professionals solen ser sotmesos a limitacions: tant els ciutadans —en el cas dels policies— com els advocats —en el cas dels jutges— han d'obeir-los de forma acrítica. Per exemple, els jutges i els policies no admeten que se'ls interrompi quan parlen i, encara menys, que se'ls hi porti la contrària. Mostren una nul·la capacitat per a autoqüestionar-se²⁷⁵, el que porta a dominar els seus espais d'actuació amb absoluta impunitat.

Tornem així a la identificació de manifestacions d'*injusticia testimonial* (Fricker, 2017) en la seva vessant positiva. Aquestes concretes coincidències culturals entre els jutges i els policies es revelen com un altre factor determinant per a entendre la pràctica jurídica: tant els uns com els altres són agents que ostenten autoritat social i jurídica i que exerceixen les seves funcions amb una discrecionalitat àmplia. Aquestes característiques els apropen i els proporcionen un reconeixement efectiu:

En las autoridades existe la mentalidad de que respaldan las actuaciones de cualquier autoridad (Declaració de l'afectat del cas núm. 5).

Tengo la sensación de que los jueces tienen un tipo de empatía por la gente que tiene poder. Puede que cuando pones en cuestión a una persona que está haciendo uso de su poder pueden sentirse juzgados (Declaració d'una advocada de l'associació).

²⁷⁵ En part deguda a la «distància» respecte als altres operadors a que estan obligats per la seva situació institucional. En la seva terminologia, Bourdieu ho explica com «[...] la preocupació por mantener con respecto a los profanos la distancia que define la pertenencia al campo» (Bourdieu, 2001, p. 200).

En definitiva, l'anàlisi de la pràctica jurídica relativa als casos de racisme policial ens mostraria les connivències entre jutges, fiscals i policies. I és així com podem identificar la creació d'un camp de significats comuns al si de la pròpia praxi (del camp) judicial. L'espai social que ocupen els operadors jurídics, més enllà d'estar permeat pel seu bagatge personal (relatiu a la cultura en la que estan socialitats)²⁷⁶, seria també el propi de la magistratura, on es teixirien relacions socials independents del camp social extern als jutjats. De manera que la combinació d'aquests dos plans es configuraria com un element decisiu en el tipus d'actuació portada a terme pels operadors jurídics.

²⁷⁶ Vid. 5.2., *supra*.

CAPÍTOL VII. LES CONSEQÜÈNCIES DE LA PRÀCTICA JUDICIAL DISCRIMINATÒRIA

7.1. La materialització de la discriminació a través de les resolucions judicials

Els jutges plasmen en les resolucions judicials els fonaments fàctics i jurídics a través dels quals justifiquen les seves decisions, el que tracten de portar a terme mitjançant l'ús de raonaments amb aparença de neutralitat. Per a evitar la impugnació de les seves decisions solen ocultar —majoritàriament de forma eficaç— les empaties i prejudicis que poden arribar a guiar la tasca hermenèutica. Ara bé, existeixen dos indicis que podem tenir en compte per a detectar l'existència d'un tracte desigual vers els afectats pel racisme: 1) L'anàlisi quantitatiu del resultat final de les resolucions judicials; i 2) L'anàlisi qualitatiu d'algunes de les argumentacions emprades en aquests documents judicials:

Després això es tradueix en les sentències. En com estan argumentades les coses o com han escollit les coses sobre les que volen parlar i les que no volen parlar. Com escullen. La llargada de la sentència. Veus quan hi han posat una mica d'interès o no. I, és clar, en els resultats finals (Declaració d'una integrant de l'associació).

7.1.1. Arxius, absolucions i condemnes

Pel que fa a l'anàlisi quantitatiu, hem pogut observar que només un baix percentatge de les denúncies per racisme acaben en sentències condemnatòries. Les dades de SOS Racisme Catalunya ens mostren que durant l'any 2016²⁷⁷ el 82,4% de les denúncies van acabar en arxiu o sentència absolutòria i només el 17,6% en condemna. En relació a l'aplicació de l'agreujant per racisme establert a l'article 22.4 CP podem dir que és residual. Les dades recopilades per l'associació entre 2011 i 2021 assenyalen que només s'han registrat cinc sentències condemnatòries en les que s'apliqués l'agreujant. Respecte als casos de discriminacions policials, l'anàlisi dels 571 casos d'aquesta tipologia gestionats per l'entitat entre 1999 i 2020 ens deixa la paupèrrima dada de

²⁷⁷ Les xifres han estat consultades a l'«Informe sobre l'estat del racisme a Catalunya de 2016», estudi que ens permetia accedir a les dades estadístiques més recents sobre els resultats dels procediments penals gestionats per l'entitat.

quatre sentències condemnatòries —cap amb l'agreujant per racisme—²⁷⁸. Per contra, trobem un alt percentatge de sentències condemnatòries contra els afectats com a resultat de les denúncies interposades pels policies com a estratègia d'encobriment i/o represàlia. Les dades de l'entitat sobre els casos de 2016 ens mostren que només en el 5% dels casos es va assolir l'absolució.

L'anàlisi dels nostres casos-mostreig ens permet corroborar la representativitat d'aquestes dades. Només en tres dels quinze casos en els que els afectats van denunciar es van assolir sentències condemnatòries (el 21,4% dels casos). En cap de les tres condemnes es va aplicar l'agreujant de racisme. Dels dotze procediments restants (el 78,6% dels casos) sis van finalitzar en arxiu de la denúncia i en cinc es va absoldre a l'acusat²⁷⁹. Per altra banda, dels set casos en els que els afectats havien denunciat a la policia, en dues ocasions el procediment va finalitzar en condemna i en cinc en arxiu o absolució²⁸⁰. Per contra, de les onze denúncies interposades per la policia contra afectats (quatre en el cas núm. 2, una en el cas núm. 7, una en el cas núm. 9, tres en el cas núm. 11, una en el cas núm. 13 i una en el cas núm. 18), vuit van finalitzar en sentències condemnatòries (el 72,7% dels casos). De les tres restants, un únic supòsit va finalitzar en sentència absolutòria vers l'afectat (el 9% dels casos sobre denúncies policials), mentre que els altres dos casos van arxivar-se per prescripció dels fets.

A continuació analitzem cada un dels casos-mostreig per tal d'aprofundir en l'anàlisi de les resolucions dels procediments judicials.

En el cas núm. 1 la denúncia penal va ser arxivada passat un mes de la seva presentació. No es va presentar recurs de reforma sinó que directament es va interposar un recurs d'apel·lació, que va ser desestimat. La reclamació patrimonial interposada contra l'administració va ser desestimada i el recurs contenciós-administratiu contra aquesta resolució administrativa va ser denegat.

En el cas núm. 2 no es va practicar per part del jutjat d'instrucció cap diligència d'investigació respecte als fets denunciats per l'afectat i es va arxivar tàcitament la seva

²⁷⁸ Les dades han estat extretes del comunicat realitzat per l'entitat el 10 de juny de 2020 i que es pot consultar a: <https://soseracisme.org/30-anys-dimpunitat-policial-proven-la-naturalesa-estructural-del-racisme-a-catalunya>.

²⁷⁹ En el cas núm. 6 es resta a l'espera de la celebració del judici.

²⁸⁰ En aquest cas, el percentatge de condemnes a policies no coincideix amb el de SOS Racisme. Aquesta discordança es deu a què en la selecció del mostreig es va prioritzar la tria de supòsits que reflectissin pràctiques discriminatòries, en comptes de fixar-nos en el resultat final dels procediments.

denúncia —no hi va haver una resolució que l'arxivés explícitament—. Per contra, se'l va acabar condemnant com autor d'un delictes de resistència contra agents de l'autoritat a una pena de multa. Els tres judicis ens els que es va veure involucrat posteriorment com a conseqüència de les represàlies policials van concloure amb sentències condemnatòries.

En el cas núm. 3 el jutge va arxivar la denúncia de l'afectat un cop finalitzada la instrucció. La seva representació jurídica va presentar un recurs de reforma que va ser desestimat. Es va interposar un recurs d'apel·lació davant de l'Audiència Provincial que sí va ser estimat, el que va obligar a reobrir el procediment i a celebrar un judici. La vista es va realitzar l'any 2018 i l'acusat va ser jutjat per la possible comissió d'un delictes contra els drets fonamentals previst a l'article 512 CP. La sentència va ser absolutòria.

En el cas núm. 4 es va celebrar una vista sis dies després dels fets en la que el fill de l'afectada va ser jutjat per una falta de lesions. En el judici —en el que no es va tractar la denúncia de l'afectada— el fill va reconèixer haver colpejat a l'assetjador racista de la seva mare i se'l va condemnar a pagar una multa de 180 euros. El judici per l'assetjament racista es va celebrar sis mesos després. La sentència va ser absolutòria.

En el cas núm. 5 les denúncies dels afectats van ser arxivades en quatre ocasions. Fruit dels recursos presentats pels advocats dels afectats (sis en total) es va acabar celebrant un judici vuit anys després dels fets. Es va condemnar a l'agent de Mossos d'Esquadra com autor d'un delictes de lesions amb l'agreujant de prevaldre's del caràcter públic que ostentava per a cometre el delictes i amb l'atenuant molt qualificada de dilació extraordinària i indeguda en la tramitació del procediment —pel temps transcorregut entre la denúncia i la sentència—. La pena va ser una multa de 1.800 euros. No es va aplicar l'agreujant de racisme. També es va establir que l'agent havia d'indemnitzar en 1.056,83 euros a l'afectat. Per altra banda, es va resoldre que el vigilant de seguretat privada indemnitzés l'altre afectat en 202,16 euros, sense imposició de condemna penal com a conseqüència de la derogació de la falta de lesions (operada per la reforma del Codi Penal de 2015).

En el cas núm. 6 la denúncia de l'afectat va ser arxivada en quatre ocasions. Només en una d'elles el recurs de reforma va ser estimat pel jutjat d'instrucció, el que va comportar que en els tres arxius restants s'haguessin de presentar recursos d'apel·lació.

L'Audiència Provincial va acabar obligant al jutjat d'instrucció a obrir la fase de procediment abreujat, prèvia a la celebració del judici. El judici està pendent d'assenyalar-se deu anys després dels fets.

En el cas núm. 7 es va jutjar la denúncia dels policies cinc dies després dels fets i es va condemnar als afectats al pagament de dues multes com a responsables de dues faltes de desobediència i desconsideració contra agents de l'autoritat. Els afectats van comunicar durant el judici que existia una denúncia contra els agents per aquells mateixos fets, però l'al·legació va ser desatesa per la jutgessa. L'advocat dels afectats va presentar un recurs d'apel·lació contra la sentència demanant la nul·litat del judici, que va ser estimat per l'Audiència Provincial. A l'anul·lació del judici se li va acompanyar l'ordre d'acumulació d'ambdues denúncies (la de la policia i la dels afectats) en un mateix procediment. El jutjat d'instrucció va emetre una resolució en la que establia que no podia acumular les denúncies perquè la dels afectats havia estat arxivada i no havia estat recorreguda. La titular del jutjat va assenyalar nou judici de faltes amb l'únic objectiu de jutjar als afectats com a acusats. L'advocat dels afectats va presentar un escrit en el que recordava que sí que havia estat recorreguda la resolució per la que s'arxivava la denúncia dels afectats i, un cop comprovada la seva existència, es va suspendre el judici contra els afectats, es van acumular ambdues denúncies i es va obrir una investigació judicial. El cas va finalitzar amb la denúncia policial arxivada per prescripció —donat el gran lapse de temps transcorregut— i amb la denúncia dels afectats arxivada per falta d'elements incriminatoris, segons el criteri de la jutgessa instructora, ratificat per l'Audiència Provincial.

En el cas núm. 8 la denúncia de l'afectat va ser arxivada en relació a la possible comissió d'un delictes contra els seus drets fonamentals. L'arxiu va ser recorregut en reforma però va ser desestimat. La Fiscalia Provincial de Barcelona contra Delictes d'Odi i Discriminació es va posicionar en contra del recurs. No es va presentar recurs d'apel·lació. Es va acabar celebrant un judici per delictes lleu en relació a les lesions físiques patides per l'afectat, el qual resta pendent de sentència en el moment de finalitzar aquesta investigació.

En el cas núm. 9 es va citar a l'afectat per a comparèixer a un judici de faltes com a acusat d'una falta de furt. El seu advocat va aconseguir suspendre el judici en informar a la jutgessa que existia una denúncia de l'afectat —que el jutjat deia desconèixer tot i

formar part físicament de l'expedient judicial—. També es va informar que s'havien aconseguit les dades de la víctima del furt —i, en conseqüència, que se li podia prendre declaració— i que aquesta havia contradit la versió policial. Per últim, es va comunicar que es tenia constància de l'existència de dues denúncies pel mateix furt: una de presentada realment per la turista furtada —que havia estat arxivada en un altre jutjat per falta d'autor conegut— i la realitzada per la policia per a incriminar falsament a l'afectat. Un cop suspès el judici de faltes contra l'afectat es va obrir un procediment judicial per a investigar la presumpte perpetració per part dels policies de delictes de denúncia il·legal, falsificació de documentació pública i detenció il·legal, entre d'altres. Finalment, tot i aconseguir prendre-li declaració a la turista —qui va confirmar la versió de l'afectat i va desacreditar la versió policial— i accedir a les dues denúncies —podent-se constatar que una havia estat confeccionada amb dades falses i amb una signatura falsa de la turista—, es va arxivar el procediment. Es van desestimar els recursos de reforma i apel·lació presentats per la representació jurídica de l'afectat. La denúncia policial va prescriure i es va arxivar.

En el cas núm. 10 la denúncia de l'afectat es va incoar i arxivar sense practicar cap diligència d'investigació. Aproximadament un mes després dels fets i davant de la no notificació de cap notícia a l'afectat, aquest es va dirigir a l'associació SOS Racisme. L'advocat de l'entitat va localitzar el procediment i va recórrer l'arxiu. Un cop reobert el procediment es va sol·licitar la pràctica de diligències d'investigació, que van ser denegades per part de la jutgessa, el que va obligar a recórrer la decisió judicial en reforma i apel·lació. Un cop estimat el recurs d'apel·lació per part de l'Audiència Provincial, es va citar a l'afectat i al testimoni per a que presentessin declaració. També es van portar a terme altres diligències d'investigació com la cerca (a través de les dades dels GPS de la Guàrdia Urbana) de les patrulles que es trobaven al lloc dels fets, les rodes de reconeixement amb els agents identificats arrel d'aquesta diligència i les declaracions d'aquests com a investigats. Tot i el resultat incriminatori d'aquestes diligències, la jutgessa va arxivar de nou el procediment. L'arxiu va ser recorregut en reforma però va ser desestimat. Posteriorment, es va presentar un recurs d'apel·lació que sí va ser estimat per l'Audiència Provincial, el que va obligar a la titular del jutjat d'instrucció a obrir la fase de procediment abreujat, preparatòria del judici. Aquest es va celebrar passats més de cinc anys després dels fets i es va condemnar l'agent de la Guàrdia Urbana, com a autor d'un delicte de lesions, a una pena d'un any de presó. Un

càstig que es va suspendre —sense que el policia hagués d'entrar a presó— per ser inferior a dos anys i no tenir el condemnat antecedents penals. No es va aplicar l'agreujant de racisme, el que hagués comportat que la pena fos superior a dos anys i el condemnat no pogués eludir la presó. La sentència va ser especialment formalista en relació a la no aplicació de l'agreujant:

La petición está mal planteada. El racismo y la xenofobia son cosas distintas, y debería concretarse si ocurrió una o la otra cosa. Y resulta sorprendente, cuando en el relato de los hechos propuesto por la acusación particular no se dice en ningún momento que el acusado realizara el hecho por motivos racistas o xenófobos. Como antes dijimos, cualquier calificación jurídica ha de basarse en un hecho, de manera que si no hay hecho imputado tampoco puede haber consecuencia jurídica. Tal vez entiende la acusación particular que todo delito cometido contra una persona extranjera o que pertenezca a una etnia distinta de la mayoritaria en España ha de ser calificado de racista o xenofobo, pero no es así. La agravante del art. 24-4ª CP no se basa en la condición de la víctima, sino en el motivo que impulsó al autor del delito (Extracte de la sentència del cas núm. 10).

Com a conseqüència, es va absoldre al policia del delictes contra la integritat moral i se'l va condemnar a pagar una indemnització de 10.000 euros a l'afectat.

En el cas núm. 11, les tres denúncies presentades per la policia per a encobrir actuacions abusives que han estat analitzades van finalitzar amb sentències condemnatòries. L'afectat va ser condemnat a diverses penes de multa per la comissió de delictes de resistència a agents de l'autoritat, per delictes de lesions i per delictes contra la propietat industrial. També va haver de fer-se càrrec del pagament d'indemnitzacions als agents de policia.

En el cas núm. 12 la denúncia de l'afectat va ser incoada i arxivada sense haver-se practicat cap diligència d'investigació. Ja sota la representació de l'advocat de SOS Racisme es va recórrer l'arxiu. Un cop reobert el procediment es van portar les següents diligències d'investigació: declaracions del denunciant i dels denunciats, cerca de possibles imatges enregistrades per càmeres de videovigilància i realització d'un informe mèdic forense. Al finalitzar la instrucció es va arxivar de nou el procediment i van ser desestimats els recursos de reforma i apel·lació.

En el cas núm. 13, tot i els dubtes de la testimoni sobre la identitat del venedor ambulat que la va fer caure, el judici de faltes va concloure amb una sentència condemnatòria vers l'afectat, qui va haver de pagar una pena de multa i una indemnització per responsabilitat civil.

En el cas núm. 14 el jutjat va assenyalar una data per a celebrar un judici de faltes que tenia com a objecte la denúncia de l'afectada, però, un cop feta còpia de les actuacions per part de l'advocat d'aquesta, es va comprovar que s'havia obviat la denúncia contra l'agent de policia que havia discriminat a l'afectada durant la presentació de la denúncia contra els veïns. Tot i l'escrit presentat per l'advocat de l'afectada demanant que es lliurés ofici a Mossos d'Esquadra perquè s'identifiqués a l'agent denunciat, el judici es va acabar celebrant únicament respecte a l'incident entre veïns. La sentència va absoldre als perpetradors de l'assetjament racista. El policia no va ser jutjat.

En el cas núm. 15 es va celebrar un judici que tenia per objecte la denúncia de l'afectat. L'acusat va ser jutjat per la presumpta perpetració d'un delictes d'amenaces. La sentència va ser absolutòria. En la resolució es va censurar enèrgicament la interposició de la denúncia:

Lamenta esta Juzgadora que se aproveche la especial sensibilidad que existe en nuestra sociedad ante comentarios y comportamientos de tipo racista para lograr fines de venganza absolutamente injustificables y que en modo alguno tendrían que haber llegado a una vista oral por delito (Extracte d'una resolució del cas núm. 15).

En el cas núm. 16 la denúncia de l'afectada i de la perpetradora de l'acte racista es van acumular en el mateix procediment i es va celebrar un judici per delictes lleus de lesions en les que ambdues ostentaven la posició de denunciants i denunciades. La sentència va ser condemnatòria per a ambdues, no aplicant-se l'agreujant de racisme a la perpetradora de l'acte discriminatori²⁸¹. És significatiu que, tot i ser ambdues condemnades pel mateix delictes —un delictes lleus de lesions—, l'afectada va rebre una pena de multa superior a la de la seva agressora, quelcom injustificable d'acord amb la capacitat econòmica d'ambdues.

En el cas núm. 17 les denúncies de l'afectada i de la perpetradora de l'assetjament racista es van incoar en procediments diferents. La primera va rebre una citació per a comparèixer a un judici com a denunciada per la presumpta perpetració d'un delictes lleus d'amenaces, sense arribar a tenir notícia de l'estat de la seva denúncia. El cas va ser

²⁸¹ Els estudis de gènere han identificat aquest tipus de resolucions que dictaminen condemnes per ambdues parts, el que iguala l'acció discriminatòria amb l'acció defensiva vers aquest atac: «En nuestro estudio, al igual que en otros que se han realizado, emerge un tema especialmente grave: las llamadas sanciones por “violencias mutuas”. [...] Dichas mujeres describen su comportamiento como un comportamiento defensivo frente a la violencia del agresor. La doble condena iguala dos conductas que penalmente deberían recibir tratamientos opuestos y desconoce que efectivamente buena parte de las mujeres que sufren dicha violencia intentan defenderse» (Bodelón, 2014, p. 150).

assumit per SOS Racisme i el seu advocat va esbrinar la localització de la denúncia per tal de demanar la suspensió del judici. La petició no va ser contestada pel jutjat i es va celebrar el judici pel delictes lleu d'amenaces contra l'afectada, amb sentència absolutòria. Dies després es va celebrar en altre jutjat la vista en el que l'afectada hi compareixia com a denunciant, amb una sentència igualment absolutòria.

Per últim, en el cas núm. 18 les diligències policials van transformar-se en un procediment judicial que tenia com a objecte l'enjudiciament de tres faltes de desobediència. Durant la celebració del judici de faltes el jutge va decidir suspendre'l i va incoar un procediment que va tenir com a objecte la investigació de tres presumptes delictes d'atemptat contra agents de l'autoritat. Tot i el poc fonament dels elements incriminatoris, el jutge va decretar l'obertura de la fase de procediment abreujat, preparatòria del judici. Finalment, la sentència va ser absolutòria.

7.1.2. L'irracionalitat i l'arbitrarietat judicial: el difícil control de la legalitat de les resolucions judicials a partir de tres supòsits concrets

Per a abordar l'examen qualitatiu de les resolucions judicials emprem alguns dels punts de vista proposats per Nieto a *El arbitrio judicial*. L'autor ens assenyala que una sentència pot ser valorada des d'una perspectiva política, econòmica o social (Nieto, 2000, p. 275). També caben interpretacions gramaticals i estilístiques (*ibid.*). Tanmateix, el punt de vista que ens interessa aquí per a valorar les resolucions judicials és el pròpiament *jurídic*, en el sentit de l'observació de les regles del raonament lògic i formal dels jutges. En altres paraules, el que ens interessa és avaluar de les decisions judicials són les argumentacions que les tracten de justificar.

Ens fixarem en els raonaments d'algunes de les resolucions dels nostres casos-mostreig per tal de determinar-ne la seva correcció jurídica, atenent més al camí seguit pel jutge per a arribar a la decisió que al sentit final d'aquesta. Perquè, com assenyala Nieto, les resolucions no *són* arbitràries o irracionals sinó que poden estar arbitrària o irracionalment *preses* (*ibid.*, p. 368).

Per una banda, un magistrat actúa irracionalment «cuando no obra guiado por la razón (jurídica) sino por otras causas» (*ibid.*, p. 331), el que es materialitzaria a través de l'ús de raons jurídiques que no procedeixen. Per a valorar com a irracional una decisió judicial el decisiu no és la falta de reflexió sinó que aquesta reflexió es fonamenti en

raons jurídiques inadequades. D'acord amb aquest criteri, poden valorar-se com a *irracionals* els comportaments judicials que van més enllà de l'*arbitri* —entès aquest últim com un element legítim que està present en la major part de decisions judicials²⁸²—. S'ha d'observar, doncs, la *racionalitat del camí* que ha seguit el jutge per arribar a la decisió final, és a dir, *la racionalitat del procediment*: si la decisió ha estat *racionalment adoptada* (*ibid.*, p. 332).

Per una altra banda, l'arbitrarietat judicial seria una forma d'actuació judicial que es configuraria com el desbordament de l'*arbitri*. En altres paraules, l'arbitrarietat seria l'exercici *excessiu, inadequat i il·lícit* de l'*arbitri*:

El arbitrio tiene un contenido determinado que, cuando se excede, se convierte en arbitrario. La arbitrariedad es ejercicio excesivo (o inadecuado y, en todo caso, ilícito) del arbitrio. Nótese, pues, que el parámetro de referencia directa de la arbitrariedad no es ni la irracionalidad ni la irrazonabilidad, pero tampoco la ilegalidad —que es ciertamente un criterio más preciso— sino el arbitrio. La arbitrariedad no puede calificarse en rigor de ilegal sino de a-legal, dado que opera en un hueco abierto dentro de la legalidad en beneficio del arbitrio pero en el que aquélla ha desplazado a éste (*ibid.*, p. 366).

Ens trobem davant d'un ús il·legítim de l'*arbitri* quan els jutges sobrepassen els límits *imprecisos* d'aquest, el que ens remet a una valoració del seu grau d'utilització. Ara bé, hem de tenir en compte que les raons que han portat als jutges a prendre les seves resolucions poden estar amagades, el que comporta que es pugui arribar a donar una aparença poc o gens fidedigna del procés realment emprat. Els jutges es poden haver guiat per factors que queden ocults i que es disfressen sota una capa de racionalitat que sí estaria justificada per l'ús de l'*arbitri*.

A continuació, analitzem les resolucions de tres dels nostres casos-mostreig (els supòsits núm. 1, 4 i 5) per a explicar com intervenen aquests criteris a l'hora de controlar la legalitat de les decisions judicials, el que ens permetrà comprendre la complexitat que comporta el control jurídic de les mateixes.

En el cas núm. 1 les valoracions realitzades per la titular del jutjat contenciós-administratiu —i la forma com són traslladades als textos judicials— ens mostren una concepció positiva vers la policia i una mirada negativa vers l'afectat.

²⁸² Vid. 5.2.1., *supra*.

Per una banda, la sentència final denota una clara predisposició de la jutgessa per a preservar la funció policial. La magistrada va establir que la policia havia actuat d'una forma «impecable» i va especificar que els agents no havien provocat «voluntariament» la mort de l'afectat, ja que aquest pensament «sería contrario a toda lógica o razón» —confonent un principi o pressuposició amb una realitat objectiva—. Segons la jutgessa no existiria «indicio ni base alguna» per a pensar-ho. L'ús d'aquests termes no va deixar cap escletxa oberta que permetès posar en dubte la correcció de l'actuació policial. De la mateixa manera, la jutgessa va recordar que els agents estaven realitzant una actuació que tractava «de evitar o descubrir uno o varios delitos», el que comportava que l'afectat tingués l'obligació jurídica de suportar l'actuació policial. La sentència també va establir que l'actuació policial no havia sobrepassat «los límites impuestos por los estándares de seguridad exigibles conforme a la conciencia social», en una interpretació generosa d'un terme difícil de determinar.

Per altra banda, la sentència presenta a l'afectat com un individu avesat a la criminalitat i que ostenta un comportament irracional. Segons l'argumentació de la jutgessa, l'afectat hauria prioritzat evadir-se de l'acció de la justícia —encarnada per l'activitat dels policies— per davant de la seva pròpia vida. Només mantenint-se aquesta premisa es pot entendre que argumentés que l'afectat es va llençar «voluntàriament», de forma conscient, d'un quart pis per a evadir-se de l'actuació policial.

La resolució, però, va utilitzar criteris que poden encaixar-se des d'una perspectiva jurídica en una valoració racional de la prova. Per una banda, durant tota la resolució la magistrada va citar interpretacions de les normes jurídiques realitzades per altres tribunals que considerava que es referien a casos anàlegs. La jutgessa va obviar les previsions establertes per la normativitat europea i internacional sobre violència policial i va utilitzar arguments jurisprudencials que permetien no censurar l'activitat dels agents, sense portar a terme raonaments il·lògics. Per altra banda, va emprar arguments que es *presentaven* com a derivats d'un anàlisi acurat de la prova. La decisió va establir que es fonamentava en «un estudio en profundidad de toda la prueba documental que obra en las actuaciones y también de la testifical practicada».

En conseqüència, es percep que la jutgessa va utilitzar una concepció específica de la *lògica* i la *raó*, que la va portar a descartar tota aquella informació susceptible de generar un substrat argumentatiu que encaminés el procés decisor cap a la irregularitat

de l'actuació policial. Si per una banda aquesta actuació no deixa de configurar-se com una utilització legítima de l'arbitri judicial, el fet és que el tipus d'argumentació emprada neutralitza les possibilitats d'èxit d'un eventual recurs. L'arbitri judicial va emparar jurídicament la decisió de la jutgessa.

En el cas núm 4 trobem un grau diferent d'utilització abusiva de l'arbitri judicial. Una primera mostra la detectem en la brevetat de la sentència que absol a l'assetjador racista. Mentre la resolució del cas núm. 1 tenia una extensió considerable, la del cas núm. 4 va ser molt curta, amb uns fonaments de dret de tres paràgrafs curts. De fet, la sentència va ocupar només tres pàgines, amb lletra molt gran i espais amples entre els paràgrafs. El poc volum d'arguments utilitzats es trasllada a l'extensió de la sentència, el que ens permet comprovar que l'explicació del camí argumentatiu portat a terme per la jutgessa no va estar suficientment explicat o motivat²⁸³.

El contingut dels tres paràgrafs de la sentència confirma la nostra primera sospita, ja que es justificava l'absolució de l'assetjador racista a través de la següent argumentació:

[...] cierto que el testigo que se trae al acto de juicio manifiesta que escuchó decir al Sr. X «extranjera de mierda, lo único que traen es enfermedades», pero ante la negativa del Sr. X de los hechos que se le imputan, los antecedentes de juicios previos entre las partes, y el contexto donde se pudieron producir las citadas expresiones, dado que los perros se estaban mordiendo, no queda acreditada la entidad del presunto perjuicio al honor que se le haya podido causar a la denunciante por expresiones que no han quedado del todo probadas (Extracte de la sentència del cas núm. 4).

Per una banda, la sentència es recolzava en la presència d'una denúncia anterior per part de l'agressor:

[...] dejar constancia que con carácter previo a este juicio, ya tuvo lugar en este juzgado un juicio por lesiones donde el hijo de la denunciante propinó un puñetazo al Sr. X , juicio que podría haber motivado esta denuncia (Extracte de la sentència del cas núm. 4).

L'existència d'una agressió per part del fill de l'afectada no descartava que el perpetrador de l'acte racista hagués proferit insults racistes anteriorment. Per tant, l'argument de la jutgessa es presenta com a inidoni. De fet, la presència d'una contestació física per part del fill de l'afectada podria confirmar la indignació i/o ràbia d'aquest davant dels insults racistes proferits contra la seva mare. Recordem, de nou,

²⁸³ Tanmateix, la brevetat de les resolucions no és un factor que pugui portar a censurar jurídicament les sentències, sempre i quan sigui possible conèixer la motivació que ha portat al jutgador a argumentar en favor d'una de les posicions contradictòries (Nieto, 2000, p. 286). Un aspecte que aquí no es dona.

que el fill de l'afectada va reconèixer haver llençat el cop de puny, circumstància que descartava la presentació de la denúncia de la seva mare com a element estratègic d'una possible defensa.

Per altra banda, la sentència va descartar el valor de la declaració d'un testimoni imparcial que deia haver escoltat els insults racistes, però sense explicar el perquè: la jutgessa va descartar l'únic element de prova subjectiu imparcial sense oferir cap motiu lògic o comprensible:

Por todo ello y ante la prueba practicada en el acto del juicio oral consistente en la declaración de ambas partes, quienes vierten versiones totalmente contradictorias en el acto de la vista y en la prueba testifical se determina por este juzgador que al no existir más actividad probatoria, no se ha logrado desvirtuar el principio de presunción de inocencia, una de cuyas manifestaciones, el principio in dubio pro reo impide tener por probados los hechos denunciados, por lo que conforme al art. 24 CE procede dictar sentencia absolutoria (Extracte de la sentència del cas núm. 4).

La jutgessa no va establir en cap moment que el testimoni presentés cap amistat o enemistat vers alguna de les parts —de fet, es tractava d'un vianant que no coneixia prèviament als intervinents—. Tampoc que la seva declaració fós poc creïble, contradictòria o refutada per cap altre element de prova.

Per tant, la sentència sembla irracional i arbitrària des del moment en que s'utilitzen argumentacions inadequades que no permeten justificar que *l'arbitri no ha estat utilitzat de forma arbitrària* (Nieto, 2000, p. 278). La *falta o insuficiència de motivació* a l'hora de justificar per quina raó s'ha descartat la declaració del testimoni imparcial comporta que desconeguem el procés que ha portat a la jutgessa a prendre aquesta decisió determinant per a la verificació de la tesi acusatòria.

La resolució absolutòria deixava entreveure clarament una predisposició determinada per part de la jutgessa, la qual havia estat percebuda durant l'acte de judici tant per l'afectada com pel seu advocat —recordem que aquesta jutgessa va rebre a l'afectada dient-li si *volia seguir endavant amb allò*, en referència a la seva denúncia—. La immediació, l'oralitat i la contradicció que caracteritzen la valoració que la jutgessa de primera instància porta a terme de la prova subjectiva —és a dir, el contacte directe entre aquesta i els declarants— impedeixen en la immensa majoria de casos que el tribunal d'apel·lació torni a valorar aquest tipus d'elements probatoris. El jutge de primera instància ocupa una posició privilegiada al practicar-se la prova en la seva

presència, el que li permet avaluar directament les parles dels intervinents, les seves actituds posturals i les seves gestualitats.

La jurisprudència del Tribunal Constitucional i del Tribunal Suprem estableixen que en segona instància un òrgan judicial podrà controlar la interpretació que es pugui demostrar fonamentada en un raonament *absurd, il·lògic, irracional o arbitrari*, el que comportarà la revisió de la racionalitat del judici sobre la prova i sobre la seva suficiència per a condemnar o absoldre:

La jurisprudencia constitucional ha establecido que el derecho a la tutela judicial efectiva comprende el derecho a obtener de los órganos judiciales una resolución motivada, fundada en Derecho y congruente con las pretensiones oportunamente deducidas por las partes. Esta obligación, aparte de venir impuesta en el art. 120.3 CE, es una exigencia derivada del art. 24.1 CE con el fin de que se puedan conocer las razones de la decisión posibilitando su control mediante el sistema de los recursos y como garantía frente a la arbitrariedad e irrazonabilidad. Esto implica que la resolución ha de contener los elementos y razones de juicio que permitan conocer cuáles han sido los criterios jurídicos que fundamentan la decisión y que la motivación esté fundada en Derecho, lo que determina que no baste una mera declaración de voluntad en un sentido u otro, sino que debe ser consecuencia de una exégesis racional del ordenamiento y no fruto de la arbitrariedad o de un error patente (STC núm. 113/2021, de 31 de maig).

Ara bé, en el terreny pràctic resulta complicat que els tribunals d'apel·lació revisin resolucions com la del cas núm. 4. El grau d'irracionalitat i arbitrarietat del procés argumentatiu la situa en un terreny confús, el que sovint porta al tribunal d'apel·lació a desentendre's a l'hora de reavaluar la sentència. En el nostre cas, el recurs d'apel·lació es va desestimar argumentant-se que la interpretació de la prova testifical realitzada en primera instància atenia als criteris d'immediació, oralitat i contradicció.

Per últim, podem analitzar el cas núm. 5. En aquest procediment la jutgessa va deixar clar en tot moment a través de les resolucions que no atorgava credibilitat a les declaracions dels afectats, referint-s'hi en aquests termes: «no dió explicació convincente», «en tono displicente y ambiguo», «no se considera razonable», «no entrando dentro en las reglas de la lógica», etc. De nou, però, ens trobem que la jutgessa va emprar termes que no permetrien reprovar la legalitat de la decisió, tot i desprendre's una predisposició negativa vers els afectats.

Un altre raonament difícilment impugnable que ens permet veure la predisposició negativa de la jutgessa vers els afectats el trobem en el següent argument:

En cuanto a la utilización de la palabra «negro» por sí misma no es constitutiva de infracción penal ya que el diccionario de la RAE contempla como uno de los significados de dicha palabra «persona cuya piel es de color negro» y otro «el propio de grupos étnicos cuya piel es de este color». La utilización de dicha expresión puede tener contenido vejatorio, como cualquier otra circunstancia personal que sea utilizada con desprecio, pero en estos casos se suele utilizar algún adjetivo que deja patente ese desprecio. En cualquier caso el hecho no tendría entidad suficiente para rebasar la consideración de falta. En cuanto a las expresiones que suelen utilizarse para referirse al grupo étnico al que pertenecen las personas desalojadas del vagón de metro como «subsaharianos» o «de color», se caracterizan por su inexactitud ya que por una parte no existe raza alguna incolora y por otra se encuentran muchas personas procedentes de países situados al sur del Sahara como la República Sudafricana cuya piel es similar a la de nativos de países nórdicos y hay muchas personas de piel muy oscura nacidas en Europa o Norteamérica. La biología se pone de acuerdo en este momento en el sentido de que la similitud biológica no permite hablar más de que una única raza que es la humana y que, remontándonos a sus orígenes más remotos, procede en su totalidad del continente africano. Al entender de la proveyente el problema no está en el término que se utilice (si no se hace con una intención espuria como la indicada anteriormente) sino en que no se cumpla el mandato legal recogido a nivel constitucional en relación a la igualdad de todas las personas por razón de raza, igualdad que debe conducir a no discriminar positiva ni negativamente a ninguna persona por razón de sus características étnicas o cualesquiera otras personales (Extracte d'una resolució del cas núm. 5).

Tot i el despropòsit que, al nostre entendre, suposa la utilització dels arguments acabats de citar, entenem que no cabria censurar jurídicament la resolució, ja que la jutgessa va utilitzar criteris emparats per l'arbitri judicial.

Ara bé, en altres ocasions la jutgessa va utilitzar arguments que van sobrepassar els límits de l'arbitri i que permeten identificar fàcilment la improcedència del seu procés decisor. Per exemple, la jutgessa d'instrucció va establir en un dels quatre arxius el següent argument:

Durante la tramitación de esta causa y por mero azar, la proveyente celebró por sustitución en otro juzgado, un juicio de faltas que tuvo por objeto la actuación de X [es refereix a un dels afectats] tras estar implicado en una pelea entre su grupo y otro diferente y que también tuvo lugar en las instalaciones del metro, actuación que añade credibilidad al relato del denunciado, al contenido en el atestado policial y la declaración del vigilante de seguridad (Extracte d'una resolució del cas núm. 5).

La jutgessa va fonamentar la seva decisió en consideracions derivades d'uns altres fets jutjats per ella mateixa en un altre procediment judicial que res tenia a veure amb l'agressió policial denunciada per l'afectat. A més, utilitzava aquesta informació

antiformalistament, sense que cap de les parts l'hagués proposat, és a dir, de forma voluntària i absolutament tendenciosa.

En un altre dels arxius la jutgessa va establir el següent raonament:

Los denunciantes dieron un relato poco convincente ya que recurrieron al argumento (frecuentemente utilizado por las personas denunciadas), de admitir que se produjo una situación de perturbación de la tranquilidad a los pasajeros pero provocada por personas diferentes a los identificados por la policía (Extracte d'una resolució del cas núm. 5).

En aquest cas, la jutgessa va realitzar una interpretació dels fets fonamentada en una percepció preestablerta del comportament que porten a terme els denunciats per la policia. La irregularitat d'aquest tipus d'argumentacions va convertir la resolució d'arxiu en arbitrària i l'ús excessiu de l'arbitri judicial en benefici d'un determinat litigant i en perjudici de l'altre van comportar que les quatre resolucions d'arxiu fossin impugnades i censurades per un tribunal en segona instància.

Tanmateix, les resolucions no solen presentar un contingut tan deliberadament arbitrari, ja que molts dels motius reals utilitzats per a orientar el sentit de la decisió queden habitualment amagats. Els *impulsos secrets* que guien el processos hermenèutics dels magistrats són freqüentment dissimulats, el que permet proporcionar una aparença de correcció i racionalitat, és a dir, de neutralitat i legalitat.

7.2. La minoració dels afectats per casos de racisme

7.2.1. La segona i tercera victimització

La descripció de la pràctica jurídica realitzada en els capítols anteriors ens mostra que existeix un menysteniment vers la posició que ocupen els afectats pel racisme quan intervenen en els procediments judicials, del que en deriva l'existència d'una segona i tercera victimització.

Podem definir la victimització secundària com el maltractament addicional que pateixen els intervinents en els procediments judicials i que és conseqüència «directa o indirecta dels dèficits, les duplicitats o les fragmentacions de les intervencions dutes a terme pels organismes responsables, i també per les actuacions d'altres agents implicats» (*Llei 11/2014, del 10 d'octubre, per a garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per a eradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia* i *Llei*

19/2020, de 30 de desembre, d'igualtat de tracte i no discriminació). La protecció dels denunciants durant la seva intervenció en els procediments judicials ha estat tractada per la *Ley 4/2015 de 27 de abril del Estatuto de la Víctima del Delito*, que desenvolupa la *Directiva 2012/29/UE del Parlamento Europeo y del Consejo, de 25 de octubre*, text en el que s'estableixen una sèrie de previsions que serien necessàries per a evitar les conseqüències negatives que comporta la pràctica jurídica en les víctimes. Alhora, ha estat una problemàtica analitzada per la dogmàtica, el que ha comportat una revisió teòrica del concepte:

Muchos autores coinciden en definir la victimización secundaria como las consecuencias psicológicas, sociales, jurídicas y económicas negativas que dejan las relaciones de la víctima con el sistema jurídico penal, supone, un choque frustrante entre las legítimas expectativas de la víctima y la realidad institucional, involucrando una pérdida de comprensión acerca del sufrimiento psicológico y físico que ha causado el hecho delictivo, dejándolas desoladas e inseguras y generando una pérdida de fe en la habilidad de la comunidad, los profesionales y las instituciones para dar respuesta a las necesidades de las mismas (Gutiérrez, Coronel i Pérez, 2009).

El cas núm. 10 és un supòsit que ens permet comprovar com la victimització secundària permea els procediments penals. Tot i haver finalitzat amb una sentència condemnatòria vers el perpetrador de l'acte racista, el procediment va deixar una sensació amarga en l'afectat que el va portar a valorar negativament el seu pas per l'espai judicial²⁸⁴. El seu passatge pels jutjats va ser una experiència trista, desagradable i traumàtica. Per exemple, l'afectat es va mostrar visiblement afligit durant el judici, el que el va fer arribar al plor. Durant l'entrevista va explicar que l'havia entristit haver d'explicar —i, per tant, recordar— en diverses ocasions l'agressió patida. Alhora, va manifestar que tenia la sensació que havia estat sotmès a dos judicis: un durant la fase d'instrucció i un altre durant el propi judici a l'Audiència Provincial. Respecte al primer, considerava que l'havia perdut. Aquesta valoració ens mostra que les característiques del procediment — la dificultat per a realitzar les diligències d'investigació, el temps transcorregut i el tracte rebut durant la seva declaració— li van generar una sensació de derrota. Respecte al segon, considerava que «no ganó», ja que entenia que el policia no havia rebut un càstig equivalent a la gravetat de la seva conducta —recordem que se'l va condemnar a un any de presó que no va haver de complir—. També considerava que la indemnització no el resarcia del dany patit, ja que els 10.000 euros li van semblar una quantitat

²⁸⁴ L'avaluació de l'experiència dels afectats no depèn únicament del resultat final del procediment sinó que està connectada al tipus de pràctiques desenvolupades durant el procés.

insuficient —l'afectat va haver de repartir els diners entre els diferents amics que l'havien ajudat durant els anys que va durar el procediment penal, en els que va tenir enormes dificultats per a integrar-se lingüística y laboralment per causa de les lesions sofertes—. En definitiva, l'actitud i les paraules de l'afectat durant l'entrevista ens van permetre percebre una sensació de derrota i insatisfacció respecte a l'abordatge judicial del seu cas.

Les integrants de l'associació ens han traslladat també la detecció d'aquests processos de revictimització judicial:

Pero yo creo que ya de base la víctima no sale reforzada. O de la mayoría de casos no sale reforzada de un proceso penal. Y más aún si es una víctima de racismo. Yo lo equiparo mucho a las víctimas de violencia de género. Hay una doble victimización. Es que nada más llegar ya lo ves (Declaració d'una integrant de l'associació).

I llavors arriben a l'espai judicial i es senten tractats, no com la víctima, sinó com que són ells als que estan jutjant. No hi ha un sistema que els protegeix. Senten que són de nou víctimes d'un sistema. La segona victimització. [...] Són víctimes quan viuen la situació, ho superen quan venen aquí i denuncien, però després hi ha un punt d'enfonsament quan veuen que el sistema funciona com funciona. Tenen una sensació de decepció i, per altra banda, de frustració evident perquè el sistema no els està ajudant. La sensació de tornar-se a sentir víctimes (Declaració d'una integrant de l'associació).

En relació a la victimització terciària, el *Manual práctico para la investigación y enjuiciamiento de delitos de odio y discriminación* ens proporciona la següent definició:

El impacto causado por la intervención del sistema penal en otras personas que no han sido víctimas del delito que ha suscitado esa intervención. Las personas que padecen estos efectos son ante todo los condenados como responsables del delito. El concepto de victimización terciaria supone tomar conciencia del sufrimiento derivado del recurso a la justicia penal, que es en parte inherente a su misma existencia, pero que conlleva manifestaciones de aflicción adicional o suplementaria sobre el condenado o sobre terceras personas no responsables del hecho delictivo, como, por ejemplo, sus familiares o allegados, a menudo personas en situación de riesgo o especialmente vulnerables a la victimización, como los menores de edad (Aguilar, 2015, p. 277).

La victimització terciària intervé especialment en els casos de racisme, ja que són els afectats els que estan exposats sovint a les conseqüències de l'acusació i la condemna penal. Per una banda, per la presència recurrent de sentències condemnatòries per ambdós intervinents quan es donen denúncies creuades —d'acord amb la interposició de denúncies per part dels perpetradors de les discriminacions racistes com a estratègia

de defensa—. Per l'altra, per l'existència de denúncies policials com a forma de represàlia i/o encobriment de les discriminacions dels agents i que majoritàriament finalitzen amb condemna de l'afectat.

En els casos núm. 2, 11 i 13 els afectats van ser condemnats, el que els va portar a patir de forma explícita les conseqüències del sistema penal. En els casos núm. 7, 9 i 18 els afectats també van haver de patir l'impacte de procediments penals com a investigats, tot i finalitzar en sentències absolutòries i arxius. La preocupació i l'angoixa que van haver de soportar ha estat una qüestió clarament identificada durant les entrevistes. I és que recordem que van haver d'enfrontar l'amenaça de penes privatives de llibertat i de multa —que en algunes ocasions resultaven de difícil assumpció donada la seva limitada capacitat econòmica—, així com conseqüències en relació a la seva situació administrativa en el cas dels estrangers —tant per la generació d'antecedents penals i policials que dificulten el procés d'obtenció i/o renovació del permís de residència, com per la possibilitat de substitució de les penes per expulsió del territori espanyol—.

En definitiva, la segona i tercera victimització es sumen a la soferta durant la discriminació racista esdevinguda fora dels jutjats, el que es tradueix en una creixent sensació de desprotecció en relació a l'empara que hauria de proporcionar l'acció de la justícia:

Y cuando estoy delante del juez me siento muy incómodo. Como si estoy solo. Estoy solo. Digo que estoy solo como si digo que estoy fuera de mi país. No me siento... ¿sabes? Que estoy fuera de mi país. Por eso me tratan así (Declaració de l'afectat del cas núm. 2).

7.2.2. Ràbia, frustració, desconfiança i desgast

Els afectats valoren negativament el seu pas per l'espai judicial. La ràbia i la frustració són dos dels sentiments més clarament identificables:

Yo no entiendo porque lo han archivado. Porque lo que me estaban haciendo ese día no estaba bien, no es algo normal, es algo racista. Me pegaron, me trataron como a un animal. Y he hecho una denuncia y tengo también el informe médico que certifica que tengo daños. Y lo presento todo esto y no quieren seguir mi denuncia. Porque sabían que si lo investigaban uno de estos policías iba a tener problemas. Pero no lo hicieron. No lo entiendo. Se cubren con los daños que los policías me hicieron. Para que los policías no vayan a tener problemas. [...] Yo digo que el juez protege a la policía. Yo digo que el juez es alguien que trabaja para los policías. Eso sí lo puedo decir. Es alguien que está trabajando con los policías. A veces digo que es el juez quien manda a los policías. Porque es el que manda a los policías. No es una vez, no son dos veces, no son tres

veces. Son muchas veces que cuando uno de nosotros tiene algunos daños que le hicieron los policías, cuando haces la denuncia el juez te va a rechazar la denuncia. Y todavía no lo entendemos. Y todavía hasta ahora están pasando estas cosas. Nos pasa a todos nosotros (Declaració de l'afectat del cas núm. 2).

Te da esperanza pero después te quita. Te escucha pero no te hace caso (Declaració de l'afectat del cas núm. 3).

¿El veredicto? Primero me sentí una persona que no valía nada. Aunque esté nacionalizada, no valía nada. Seguía siendo un ciudadano de segunda clase. Luego sentía rabia y ganas de ir a hacer lo que te comentaba, ir a pintar su casa. Nada más que eso. Pena no sentí en ningún momento. Pero sí que me sentí como un ciudadano de segunda clase. Muchísimo. [...] Tenemos DNI pero seguimos siendo inmigrantes (Declaració de l'afectat del cas núm. 4).

Si te dan esta mala imagen, la verdad, ya no te dan ganas. Si alguien te hace algo, aguantas, ¿sabes? Porque sabes lo que te espera. Pero si sabes que la gente te escucha y tal, pues la próxima vez tienes más ganas de si alguien te hace algo, hacerlo, ¿no? Pero en este momento, en mi caso, yo odio. Yo no voy nunca más, ¿sabes? Yo prefiero aguantar, ¿sabes? Si puedo aguantar, prefiero aguantar y no estar delante de un juez que me hable así ni que me escuche, ¿sabes? [...] Me lo pensaría dos y tres veces antes de denunciar, claro. Porque, imagínate, pierdes tiempo, vas hasta ahí, coges el testigo, haces todo lo que puedes y te pasa esto. Pues, la verdad, si no es algo grave yo voy a hacer otra cosa. [...] Porque sé que te puede pasar cualquier cosa. Te puede tocar una como esta (Declaració de l'afectat del cas núm. 17).

De verdad que me sentí muy mal. No tenía ninguna esperanza de este juicio. Yo pensaba: «Hemos tenido pena con este juicio» (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 18).

Aquesta última declaració connecta la frustració amb la desconfiança vers el sistema judicial, el que també ha estat identificat majoritàriament en la resta de casos. Una desconfiança en l'administració de justícia objecte d'atenció en altres estudis sectorials, com ara el *Proyecto Roma. La lucha contra el sesgo inconsciente hacia las personas de etnia gitana en el sistema de justicia penal*:

Inevitablemente, todo ello produce desconfianza en el sistema de justicia penal por parte de las personas gitanas, que lo definen como un sistema racista y clasista a partes iguales ya que discrimina en función de la raza y de la situación socio-económica (Rights International Spain, 2020, p. 64).

La mateixa desconfiança que es desprèn de les manifestacions dels afectats durant les entrevistes que han servit de base documental d'aquest treball:

Bueno, si pasan estas cosas yo voy a decir que no voy a denunciar. Si denuncio va a pasar lo mismo. Va a pasar lo mismo. Entonces no es importante denunciar a los policías. Si vas a denunciar vas a perder. El juez va al lado de los policías (Declaració de l'afectat del cas núm. 2).

Si tienes mucha suerte tu caso va a salir adelante. También si tienes mucho dinero te va a salir bien. Pero para un pobre, para un tema de inmigración, no creo que van a mejorar (Declaració de l'afectat del cas núm. 3).

Impotencia, más que rabia. Es la impotencia que siento cara a la gente que pisa a otras personas o intenta pisar a otras personas. ¿Por qué esa impotencia? Porque seguirá en su trabajo pisando a otras personas y seguirá... Y esa es la impotencia que siento. Y no pasará nada. Y yo sé que si hago algo sí que va a pasar. Esto es la pared baja. Si hay una pared baja todo el mundo la salta. Si hay una pared alta tendrás respeto al saltar (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 7).

Antes pensaba que una denuncia era rápido. Ahora veo que son seis o siete años. No lo sé. Puede que sea más rápido. No lo sé. ¿Y por qué solo 10.000 €? Es poco. Yo he sufrido mucho. Aún me duele. Mandíbula rota. Sólo 10.000 euros. He tenido que devolver el dinero a mis amigos que me han ayudado durante todo este tiempo. Yo no he trabajado. Ahora sólo 10.000 euros. Hasta que me muera no lo podré arreglar. Hasta la muerte no se puede arreglar. Dos operaciones. Aún tomo pastillas. ¿Qué miran en el juicio? Seguramente no los papeles. Cuando mira los papeles, no lo dejaría libre ni serían 10.000 euros. En otro país me hubieran pagado mucho más dinero. Aún estoy enfermo. ¿Cómo puede ser 10.000 euros? No puedo trabajar. Cuando duele, la cabeza no está bien. ¿Y por qué recurrir a Madrid? Seguramente igual. Todos los juicios son iguales. Mucho tiempo. Ir a Madrid. Los billetes, el hotel. Mucho dinero. No puedo. Todo el mundo es malo. La justicia española. [...] En el juzgado debería haber un cartel que dijera «Los extranjeros no pueden denunciar. Los extranjeros fuera, no pueden denunciar». Porque lo archivarán. Cuando pegar, no se lo digas a nadie. [...] Y yo no quiero ningún recurso en Madrid. Yo he visto dos juicios igual. Muy mal. Yo le he dicho a mi abogado: «Vale, señor, no recurso». Porque he visto ya dos juicios. Porque yo pensar: «Este seguramente malo». Entonces, no vale. Ya está (Declaració de l'afectat del cas núm. 10).

Bé, no esperava ni positivament ni negativament. No vaig reaccionar ni de forma negativa ni positiva. Va ser: «Me la sua». Havia perdut la confiança (Declaració de l'afectat del cas núm. 12).

Una última característica, ja comentada²⁸⁵, és el desgast que provoca en els advocats la seva participació en aquest tipus de procediments judicials. Les professionals de l'associació han manifestat la seva frustració davant de les pràctiques jurídiques descrites, el que deriva en una baixa o nul·la expectativa vers la possibilitat de transformació i superació de les mateixes:

²⁸⁵ Vid. 4.2.3.3., *supra*.

És estressant. Desagraït. Vas molt a cara de gos. [...] És desagradable. Jo crec que és més agraït l'ofici que l'activisme antiracista (Declaració d'una integrant de l'associació).

7.2.3. *Impunitat, desprotecció i deslegitimació de les institucions*

La impunitat judicial que empara els actes discriminatoris és una problemàtica identificada a Espanya a través dels estudis de gènere:

En el conjunto de expedientes estudiados destaca que sólo en el 36% de los casos el expediente acaba con una condena del presunto agresor. En el resto de los supuestos, un 64%, la demanda judicial de la víctima finaliza con un sobreseimiento (30,4%) o con la absolución del presunto agresor (33,5%) (Bodelón, 2014, p. 139).

Les dades analitzades en aquest capítol²⁸⁶ confirmen el mateix problema —encara més accentuat— en els casos de racisme. Una menció especial mereix el tractament judicial que es dona als casos de racisme policial, supòsits en els que la impunitat es veu incrementada exponencialment. Aquesta última circumstància ha estat identificada com una de les causes del creixement de la violència policial en termes generals:

Hay, desde luego, causas explicativas de ese avance imparable de la brutalidad policial. Cuenta, de un lado, el amplio espacio de autonomía que las leyes y la práctica judicial conceden a los agentes de policía y penitenciarios en el ejercicio de sus funciones, pero, sobre todo, la inmunidad a que conduce la habitual complicidad de los distintos poderes del Estado, ya sea por ausencia de investigaciones internas que les censuren, ya sea por el persistente trato de favor que reciben de parte del sistema de justicia criminal (Maqueda Abreu in Portilla Contreras i Velásquez Velásquez, 2020, p. 239).

De la mateixa manera, la *Recomanació núm. 11 de política general sobre lluita contra el racisme i la discriminació racial en l'àmbit policial*, adoptada el 27 de juny de 2007 per l'ECRI, reforça aquesta crítica al destacar que «no pot haver-hi confiança en la policia, si als seus membres se'ls permet abusar amb impunitat dels poders que aquesta institució ostenta per al compliment de la seva missió».

Tanmateix, malgrat les problemàtiques derivades d'aquesta la impunitat estiguin clarament identificades tant a la dogmàtica com a les institucions que donen recolzament a les persones afectades, el fenomen segueix fortament enquistat en la pràctica:

²⁸⁶ Vid. 7.1.1., *supra*.

La parte que no me protege es el juez. Porque estas cosas me pasan mucho. Porque a veces, cuando la policía pilla a un vendedor ambulante y no ven quién era, no saben quién era, y me conocen a mí, me van a poner a mí. Y cuando me ponen y llega el juez, el juez no va a investigar para saber si era yo, para ver grabación o algo así. No. Me van a dar lo que tienen que dar. Como una multa o una sentencia que no vale. [...] A algunos de mis compañeros les han roto piernas, cabezas. Pero ellos saben que cuando van a los juzgados para denunciar, no lo van a ganar. Si te hacen algún daño y haces denuncia vas a perder. Delante de la policía, aquí, nosotros. Si hay alguien que gana un juicio no son muchos, son uno o dos. La mayoría pierde. [...] Si el juez lo hacía como el juez dice, la policía pararía (Declaració de l'afectat del cas núm. 2).

Que el caso durase ocho años es una cosa que desanima para pensar en volver a denunciar. Eso lleva a que una persona, aunque tenga razón, no denuncie. Tengo gente de mi entorno que ha sido agredida y lo deja. En plan «me han agredido y ya está». [...] Eso lo hacen porque la gente sabe que los jueces no hacen nada para acabar con eso. Se sienten legitimados. Piensan: «Yo al negro ese le puedo decir lo que quiera que no va a ir lejos. O sea, que no lo voy a pagar». [...] El pasotismo de los jueces tiene que ver con lo que hicieron los policías. Evidentemente (Declaració de l'afectat del cas núm. 5).

El tema es: ¿Qué genera esto? Que estos Mossos sigan igual. Han visto que pueden. Y yo he salido de allí con un malestar del copón. Y no sé qué han podido conseguir más. No sé qué es lo que intentamos construir haciendo eso. Tú estás alimentando lo que está mal y estás chafando lo que está bien. Entonces el mal te está creciendo por todas partes y participas de esto. Porque la gente no cree más en esta justicia. Yo no creo. Yo dejé de creer ya. No sólo a través de este caso sino de otros. Y no voy a decir que son todos así. Hay excepciones. No voy a negarlo. Pero si tienes que estar esperando la suerte, que te caiga alguien que pueda tener la mente equilibrada, sin prejuicios y tal, entonces apaga y vámonos. ¿Esta es la justicia? (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 7).

Yo he dicho a mis compañeros: «Si es el mismo juez que nos va a juzgar, lo mejor que podemos hacer es no ir». Porque nos va a condenar. [...] Yo antes pensaba que un juez es alguien que no es de ninguna parte. Ni de la policía, ni de los acusados, ni de otro. El juez solo mira lo que es normal. Va a escuchar y luego analizar y luego dar su opinión. Pero no (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 18).

La sensació de desprotecció entre els afectats pel racisme resta directament connectada a la impunitat de la que gaudeixen els actes discriminatoris, el que deriva en una valoració negativa vers la legitimitat de l'administració de justícia i de les institucions en general:

Y este hombre salió totalmente impune. A mi parecer, no eres un buen ciudadano. Al parecer de la jueza, sí. Y esto puede generar que vuelva a hacerlo. Porque se verá que hay impunidad. Y yo había pensado, como hay impunidad te voy a pintar la casa. Todo este sistema que deja impune al

hombre te da un poco de fastidio. De hacer una venganza de tu parte. Y eso no debería de existir, porque para eso están los juzgados. Allí debería de arreglarse todo y no hacer justicia tú por tus propias manos. Porque yo me quedé muy mal cuando recibí el veredicto. Pues ahora te vas a enterar y te voy a poner cartelería. Porque, por lo menos, si la jueza no te considera así, todo el mundo que pase por aquí te verá que eres un racista. No lo hice, pero lo pensé, claro. Esa sensación o esa actitud no debería quedar en la persona. Porque para esto está la justicia. Porque si no, voy y te meto otra paliza, y adiós muy buenas. ¿Y qué quiere decir esto? Que el sistema no está funcionando muy bien. Yo creo que la gente no deberíamos tomarnos la justicia por nuestras manos, pero la impotencia de ver los resultados... (Declaració de l'afectat del cas núm. 4).

La gente sabe que hay impunidad. Que el racismo no se castiga en España. Que a veces se penaliza lo que es un pelín más trascendental, lo que provoca un disturbio en la calle y llama bastante la atención. Pero esos pequeños microracimos pasan desapercibidos y ocurren a menudo (Declaració de l'afectat del cas núm. 5).

Es salir de allí y ya hemos captado el mensaje. Ya hemos captado el mensaje: vete. Yo lo capté bien el mensaje cuando me llevaron a comisaría 10 horas. [...] Yo creo que si no cambia el chip aquí hay un problemón, porque estamos hablando de justicia y justicia. Depende de quién, será una justicia. Depende de quién, será otra. Entonces habrá unas generaciones que dejarán de creer si no ven (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 7).

Per tant, jo volia lluitar perquè això que em va passar a mi no li passés a més gent. Però han passat quatre anys i, la veritat, és que li passa cada cop a més gent. S'està creant una diferència (Declaració de l'afectat del cas núm. 12).

La escassa viabilitat de les denúncies junt a les característiques dels procediments comporta un qüestionament sobre la funció del dret penal com a instrument de resolució del conflicte racial, el que ens remet a la seva deslegitimació com a mesura de *prevenció de les penes informals* (Ferrajoli, 2018, p. 52). Evitar processos de resolució informal dels conflictes —que vindrien motivats per sentiments com la *venjança*, l'*espontaneïtat* o l'*arbitrarietat* (*ibid.*, p. 55)— és una *finalitat primària del dret penal*, la qual es veuria compromesa des del moment en què molts dels entrevistats manifesten haver qüestionat el tractament i la resolució judicial dels conflictes. De fet, alguns d'ells manifesten explícitament la seva intenció de resoldre les conseqüències pràctiques del racisme sense fer ús dels canals institucionals:

Si me pasa de nuevo no volvería a denunciar, lo llevaría por mi mano. Ahora lo he dicho. Otra vez que me pasó, le pego yo. Lo he dicho yo. Y se lo he dicho a mi familia. Otra vez que me salga otro tío tarado como este, ahora no voy a esperar. Prefiero pagar 180 euros y tomarme la justicia por mis manos. Pero no voy a ir otra vez a denunciar porque veo que no vale la pena. Tengo aún esta sensación de que creo que no vale la pena. Yo lo quise hacer de la manera mejor, de la manera que

se debe hacer un buen ciudadano, o como hay que hacerlo. Pero como vi que no hay resultado, no. No lo volvería a hacer. Lo apalearía allí mismo. O nos apalearíamos ambos, no sé (Declaració de l'afectat del cas núm. 4).

La desacreditació del sistema de justícia porta als afectats a realitzar reflexions que qüestionen la societat espanyola de forma general, arribant a manifestar que la coacció social i institucional que pateixen acaba influïnt en les formes com transiten i es comporten en els espais públics:

No denunciaría otra vez. No, no. Yo es que ya no voy al centro. Vivo lejos, con mis hijas, en el parque. Es también lo que quieren. [...] No podemos ir dos o tres juntos. O no podemos ir corriendo porque pierdo el tren, que un Mosso va a venir y me va a decir «para, has robado». Todo el mundo puede llegar tarde menos nosotros, todo el mundo puede correr menos nosotros. Es difícil (Declaració d'un dels afectats del cas núm. 7).

Hom pot preguntar-se, en suma, si els afectats pel racisme no són en realitat els caps de turc —i la seva desampara una cortina de fum— d'una insatisfacció social que remet a causes més complexes que el propi racisme.

CONCLUSIONS. CAP A UN ABORDATGE INNOVADOR DEL PROBLEMA DEL RACISME EN EL CAMP JURÍDIC: NOVES ARTICULACIONS ENTRE TEORIA I PRÀCTICA

1. La inefectivitat de la normativitat antiracista: retrat d'una pràctica jurídica antigarantista i discriminatòria

La investigació ens ha permès identificar pràctiques antigarantistes i discriminatòries portades a terme per part de jutges i fiscals —i, en menor mesura, pels advocats— que es materialitzen en: 1) La rel·legació dels afectats com a conseqüència de l'activitat de representació dels seus advocats; 2) Els arxius improcedents de les seves denúncies; 3) La qualificació jurídica rebaixada dels fets denunciats 4) La manca d'investigacions eficaces; 5) La interpretació tendenciosa dels elements de prova; 6) La presència de resolucions que contenen argumentacions arbitràries; 7) Comportaments orals que es configuren com a formes de maltractament; 8) Les pràctiques específiques de tolerància judicial vers l'activitat policial discriminatòria; 9) El desemparament per part de la fiscalia; 10) El baix percentatge de sentències condemnatòries vers els perpetradors del actes racistes; 11) La gairebé nul·la aplicació de l'agreujant de racisme; i 12) L'alta proporció de condemnes vers els afectats quan són denunciats per la policia.

Aquestes característiques ens permeten confirmar que existeix a Espanya una dissociació entre el dret antidiscriminatori en la seva vessant formal i la pràctica jurídica que hauria de fer efectiva aquesta normativitat quan coneix i resol les distintes formes de racisme que li són presentades. La descripció del joc jurisdiccional portada a terme en els capítols 4, 5, 6 i 7 revela que els operadors jurídics desatenen regularment els principis garantistes que haurien de caracteritzar qualsevol procés judicial, així com la concreta normativitat antidiscriminatòria que hauria de permetre censurar jurídicament el racisme.

Per una banda, els jutges i els fiscals semblen operar a partir d'una espècie de criteri d'*oportunitat del procés judicial* que determinaria la improcedència de l'acció penal en funció de factors que s'escapen del compliment rigorós del *principi de legalitat*. En altres paraules, els operadors jurídics acabarien fent un ús excessiu de l'arxiu —tot i la presència d'indicis de criminalitat— amb la finalitat de no portar a terme les investigacions i els enjudiciaments als que formalment estan obligats però que

valorarien com a desproporcionats i/o innecessaris per una adduïda falta de rellevància de la lesió típica (Andrés Ibáñez, 2015, p. 505). Sembla existir un qüestionament de la procedència de l'abordatge penal de determinades denúncies per entendre's que penalitzaria en excés conductes que no haurien de ser tractades a través d'aquesta jurisdicció —donat el seu caràcter especialment punitiu—. Aquest criteri limitador es veu acompanyat per una apel·lació a criteris pragmàtics, recurrentment escoltada durant l'observació de la pràctica jurídica —així com en el marc de la celebració dels fòrums de debat jurídic—, i que relaciona l'alt volum de feina dels operadors jurídics —especialment dels jutges, però també dels fiscals i advocats— i el qüestionament de la pertinença de determinats procediments judicials, entre els que es trobarien els derivats de denúncies contra actes discriminatoris.

Andrés Ibáñez ens recorda que el principi de legalitat remet a l'*obligatorietat* de l'acció penal, el que comporta donar un tractament processal adequat a cada denúncia sense que pugui quedar a expenses de criteris no regits per les normes jurídiques (Andrés Ibáñez, 2015, p. 496). En el mateix sentit, Ferrajoli assenyala l'*obligatorietat* de l'acció penal com a característica essencial dels sistema garantista, ja que aquest exclou —per evitar desigualtats indesitjades— qualsevol tractament de les denúncies que depengui d'opcions potestatives sobre l'oportunitat del procés (Ferrajoli, 2001, p. 570). En resum, el respecte efectiu a les garanties processals deslegítima qualsevol motiu de tipus pragmàtic a l'hora de descartar l'abordatge judicial d'uns fets concrets.

La improcedència de l'aplicació d'aquesta espècie de criteri d'oportunitat es veu reforçada quan veiem que els operadors jurídics no actuen anàlogament en procediments que tenen com a objecte les denúncies contra els no blancs. El tractament judicial que reben els venedors ambulants es configura com una mostra de la desigualtat que pot arribar a generar aquest tipus de pràctiques, donat que han de suportar ambdues cares de la moneda: 1) Quan intervenen com a denunciants es veuen afectats per la minimització i banalització de les seves denúncies; 2) Pel contrari, quan intervenen com a denunciats, ja sigui per actes greus (com pot ser la perpetració d'actes de resistència o d'atemptat contra agents de l'autoritat) com lleus (com els constitutius de desobediència o els que fereixen el dret a la propietat industrial o intel·lectual), són objecte d'una rigorosa aplicació dels preceptes penals. En definitiva, la utilització del criteri d'oportunitat es configura com un tracte judicial desigual que perjudica l'aplicació dels tipus delictius antidiscriminatoris.

Per altra banda, les conclusions de la investigació van més enllà de la inaplicació de la normativitat antiracista per part dels operadors jurídics, ja que hem pogut comprovar que sovint es porten a terme comportaments que sotmeten als afectats a pràctiques discriminatòries i a processos de revictimització. Aquesta experiència judicial comporta que els qui han patit un primer tracte discriminatori fora de les parets dels jutjats —sigui al replà de casa, als carrers del seu barri, a la porta d'un local d'oci o durant una actuació policial— acabin veient-se afectats per un ulterior tracte discriminatori dins de l'espai judicial, el que en sí mateix es configura com una pràctica institucional racista.

L'utilització de criteris racials en el procés hermenèutic de jutges, fiscals i advocats ha estat una de les conclusions de la investigació. L'anàlisi de la pràctica jurídica ens ha permès detectar, entre els operadors, l'existència de prejudicis racials vers els afectats, així com de dispositius de solidaritat vers els acusats per actes de racisme que s'expressen de formes més o menys explícites. En altres paraules, en el marc de la resolució judicial del conflicte racial hem identificat una presa de partit per part *dels blancs que jutgen* en favor *dels blancs jutjats* i en detriment *dels no blancs*. Alhora, és d'esperar que la investigació hagi tret a la llum tant la intersecció d'aquests criteris racials amb altres factors que generen desigualtats (la posició socioeconòmica i el gènere) com la presència d'un marcat corporativisme institucional entre jutges, fiscals i policies en el desenvolupament dels procediments que versen sobre comportaments policials discriminatoris. Es podria dir, doncs, que estem en presència d'un camp de significats comuns al si de la pròpia praxi judicial que comportaria que l'espai social des del que actuen els operadors jurídics estigui permeat, per una banda, pel seu bagatge personal (relatiu a la cultura en la que estan socialitats) i, per l'altra, per les disposicions derivades de les relacions socials que es teixeixen dins del camp judicial. De manera que la combinació d'aquests dos plans es configuraria com un element decisiu en el tipus d'actuació portada a terme pels jutges, fiscals i advocats.

Al llarg de l'anàlisi d'aquests trets es manifesta de forma clara la connexió entre, per una banda, la pràctica jurídica i, per l'altra, l'estructuralitat del racisme i la seva interseccionalitat amb les altres formes d'opressió, el que remet a les reflexions tractades en el capítol 1. El racisme ha passat de ser un fenomen expressat a través de formes amb un alt grau de violència i plasticitat a formar part de la nostra normalitat mitjançant mecanismes més velats, menys explícits —exceptuant casos particulars—. Actualment, les pràctiques discriminatòries es justifiquen social, política, econòmica i

institucionalment a través d'arguments no declaradament racistes, sinó vehiculats mitjançant apel·lacions a la protecció de la cultura autòctona, el manteniment de la seguretat ciutadana, la plena ocupació o el bon funcionament dels serveis socials —tots ells, arguments presentats com neutrals des d'un punt de vista racial—. La investigació tracta de mostrar que aquestes pràctiques es manifesten també en el camp jurídic: mentre històricament el dret i els tribunals de justícia s'havien fonamentat en pressupòsits declaradament discriminatoris i segracionistes, en l'actualitat les normes i la pràctica jurídica es configuren mitjançant dispositius suposadament asèptics però que acaben tenint conseqüències anàlogues des d'un punt de vista discriminatori.

Aquestes característiques configuren un camp de representacions que afavoreix la impunitat dels perpetradors dels actes de discriminació racista —sobre tot en els casos que impliquen a policies—, el que deriva en la desprotecció dels afectats i en la seva creixent desconfiança respecte a l'administració de justícia en general i a les institucions en general. Aquests conclouen que el poder judicial —i la societat en el seu conjunt— normalitza els actes discriminatoris —admetent-los com a part de la realitat social— i això els porta a no emprendre mesures per a solucionar-los, acceptant-los determinísticament com una espècie de penitència. En algunes ocasions, els afectats es plantegen vies de resolució als conflictes que prescindeixen dels canals jurídics, el que els situa en contextos d'informalitat guiats per la venjança —i per tant per l'arbitrarietat—. Amb l'indesitjable resultat de l'allunyament de la funció social, col·lectiva, de les denúncies, que a més d'un canal de restauració d'una injustícia constitueixen una eina de lluita contra les injustícies del poder orientada a millorar la convivència. El boicot que pateixen els afectats pel racisme per part de les institucions amb autoritat jurídica desdibuixa, justament, aquesta funcionalitat igualadora.

En definitiva, els anàlisis portats a terme confirmen una de les hipòtesis nuclears de la investigació: existeix un baix grau d'efectivitat del dret antiracista. Els operadors jurídics intervenen en els processos judicials a través de pràctiques que permeten l'incompliment de les normes i principis que haurien de protegir a la ciutadania de les discriminacions racistes. A més, majoritàriament no respecten aquesta mateixa normativitat en el desenvolupament i exercici de les seves pròpies funcions. Aquestes dues característiques comporten que els procediments judicials només tinguin un resultat satisfactori per als afectats quan es donen un cúmul de circumstàncies extraordinàries: un advocat especialment diligent i motivat, molta i bona prova de

càrrec, una versió exculpatòria especialment inconsistent del perpetrador de l'acte racista i, el més important, que el procediment recaigui en mans d'un magistrat sense prejudicis o, més exactament, que sigui capaç de controlar-los.

Portant aquestes conclusions al terreny de la reflexió política i connectant-les, de nou, amb el contingut del capítol 1, es pot dir que les característiques de la pràctica jurídica, més enllà de posar en perill l'efectivitat del dret a l'accés a la justícia dels afectats pel racisme, limiten el seu gaudiment d'altres drets tant essencials com l'accés als serveis socials, la dignitat, o el mateix respecte a la integritat física i a la vida. Les característiques dels procediments judicials dificulten —en comptes de garantir— que el seu desenvolupament i resultat final derivin estrictament de la solidesa dels arguments aportats pels seus intervinents, el que ens remet a diferències i desigualtats que contradiuen la concepció formalista del dret encara predominant en la cultura jurídica actual. És des d'aquest punt de vista que entenem la pràctica jurídica com un camp tant estructurat pel racisme com estructurant d'una societat desigual, i en aquest sentit eficaç per la reproducció social del racisme.

2. La ineficàcia del dret antiracista: el caràcter parcialment fal·laç del dret antidiscriminatori

La impunitat derivada de la inefectivitat de la normativitat antidiscriminatòria alimenta un ambient de tolerància social vers els comportaments racistes que ens permet qüestionar la eficàcia d'aquest àmbit del dret. En altres paraules, ens porta a discutir l'assoliment dels objectius que formalment justifiquen la seva vigència, el que ens remet a la seva idoneïtat per a combatre les desigualtats racials. Aquestes reflexions sobre la ineficàcia i inidoneïtat de la normativitat antiracista es veuen reforçades pels anàlisis sobre els processos de construcció i desenvolupament del dret antidiscriminatori portats a terme en els capítols 2 i 3.

En el capítol 2 hem tractat el paper històric que el dret i els tribunals han tingut com a forces productores i reproductores del racisme. Hem reflexionat sobre el dret com a producte històric que presenta connexions amb processos hegemònics afavoridors de la divisió social de les poblacions, entre d'altres, per qüestions racials. El racisme és una força de dominació que per a sustentar-se necessita de «la capacitat del grup dominant d'institucionalitzar els seus interessos, imposant regles, patrons de conductes i modes de racionalitat que tornin normal i natural el seu domini» (Almeida, 2019, p. 40). Aquesta

institucionalització de la dominació connecta el racisme amb la força del dret —i, en especial, del dret penal—, com a element concurrent en la implementació d'estratègies opressores i repressores en benefici dels interessos particulars dels integrants dels grups socials privilegiats. El retrat de la pràctica jurídica espanyola ens porta, efectivament, una imatge del dret connivent amb la reproducció del racisme.

Seguint amb les reflexions del capítol 2, hem vist que l'entrada de les reivindicacions socials al camp polític-institucional ha estat històricament permeada per la negociació entre les distintes forces que configuren el camp polític. Aquests processos de mobilització social i negociació política, tot i derivar en importants avenços, han comportat dificultats en la concreció de les mesures adoptades, ja que en últim terme han depengut d'actors que es veien interpel·lats per escenaris socials, polítics i econòmics que els comprometien. Per tant, els processos de creació i aprovació del dret antidiscriminatori depenen de l'activitat d'actors que poden estar més connectats a interessos de pacificació i neutralització de la contestació social que no pas al combat efectiu de les desigualtats. El reconeixement de drets a nivell legislatiu i la censura normativa de determinades discriminacions poden acabar presentant-se com formes legitimadores de l'Estat i de les seves institucions, pacificant i neutralitzant el conflicte racial, però no propiciant el canvis necessaris per a transformar suficientment la realitat social en termes de compromís amb la igualtat. La nostra investigació creiem que reforça la idea de que la teleologia pacificadora que caracteritza al dret antidiscriminatori resta connectada no només al dret en la vessant formal, sinó també a la pràctica jurídica.

En suma, el llarg capítol 2 ens ha permès reflexionar sobre la connexió entre la poca eficàcia del dret antidiscriminatori i la seva funció pacificadora, el que ens recorda que, històricament, la integració jurídica (amb un marcat caràcter reformista) de les reivindicacions antiracistes ha estat només una de les opcions proposades des dels moviments de protesta. El recorregut històric que va desencadenar l'aparició i el desenvolupament del dret antidiscriminatori ens ha mostrat que aquest últim ha estat l'opció emancipatòria menys *radical* de les defensades pels heterogenis moviments negres, alhora que ha estat la més *maneja*ble pels representants de les institucions que les havien d'acabar implementant i dotant de contingut definitiu —entre les que es troben els tribunals de justícia—. Aquests escenaris ens han mostrat la possibilitat de

procesos de reconfiguració del racisme que l'han mantingut —tot i manifestar-se de formes més encobertes— com a forma estructuradora de les societats.

Aprofundint en aquestes observacions, hem pogut identificar en el capítol 3 la influència que genera la hegemonia d'una cultura jurídica caracteritzada pel formalisme i l'individualització del problemes, el que delimita uns marges poc flexibles a l'hora d'aplicar la normativitat antidiscriminària. Les normes jurídiques que censuren el racisme ho fan principalment com un fenomen que s'expressa de forma individual i explícita, derivat de processos lligats a la consciència dels seus perpetradors, i el configuren a través d'actes que es situen fora de la normalitat social. Aquesta comprensió del racisme acaba ignorant les expressions que es constitueixen com a part de la normalitat política, econòmica i social dominant. A més, l'actual dret antidiscriminatori tendeix a guiar-se per un eix identitari que desmereix la interseccionalitat entre les diferents formes de desigualtat social.

El capítol 3 ens ha mostrat que no és possible enfrontar eficaçment el desplegament pràctic del racisme a partir de continguts abstractes com els inserts a les normes que es limiten a establir un marc per a la punició individualitzada dels responsables d'actes lesius concrets, en comptes d'ampliar el marc interpretatiu a la intersecció d'aquests fets amb motivacions de determinades pel sistema cultural, polític i econòmic. El dret antidiscriminatori, en la seva configuració actual, simplifica les causes de les opressions, estereotipitza les formes d'expressió de les desigualtats, reconeix diferències en abstracte, homogenitza els grups socials minorats i desatén les estructures de poder social i les regles econòmiques discriminatòries. Aquests elements comporten que els avenços jurídics, tot i millorar en molts aspectes les condicions de vida dels integrants dels grups subalternitzats, es tornin insuficients donada la seva incapacitat per a identificar moltes de les manifestacions del racisme que deriven de l'estructuralitat i interseccionalitat del fenomen.

Aquesta concepció dominant del racisme permea la tasca dels operadors jurídics, que acaben presentant una idea estereotipada del que és el racisme, del que és un racista i del que és una víctima de racisme: el fenomen és identificat només en els casos en que el grau d'explicitació del caràcter discriminatori és molt alt, com a conseqüència d'una interpretació jurídica del racisme que privilegia la sanció d'aquells comportaments discriminatoris més visibles i més lligats a la consciència. Per tant, la cultura jurídica

dominant avessada a l'individualisme, al formalisme i a l'abordatge casuístic de la realitat social condueix a una activitat pràctica dels tribunals en la que resulta recurrent concebre el racisme com un acte individual, explícit i producte de l'*anormalitat social*, i no com una pràctica normalitzada i estructuradora dels comportaments socials.

L'efecte indirecte d'aquests escenaris de combat insuficient de les desigualtats al sé de les institucions és el d'atorgar una espècie de *falsa seguretat*, el que dota al dret antidiscriminatori d'un contingut parcialment fal·laç. Com assenyala Giménez Merino, els drets mancats de contingut real poden acabar configurant-se com una «apologia abstracte», el que pot provocar que els drets fonamentals es constitueixin com a eines *hipòcritament* utilitzades en tant que «forma de legitimació dels interessos econòmics i geopolítics dels estats *centrals* de l'ordre mundial» (Giménez Merino in Boladeras, 2009, p. 11). En el mateix sentit, Moreira preveu la falsa protecció que pot derivar de la normativitat antidiscriminatòria quan alerta que «la defensa de la igualtat també pot ser una estratègia de dominació» (Moreira, 2017, p. 399)²⁸⁷. En definitiva, els processos de creació i reconeixement de drets no comporten *per se* la consecució en termes pràctics de la igualtat ni una protecció efectiva contra les desigualtats, el que pot acabar sent inclús contraproductiu a efectes de mobilització i contestació social i política.

Els fonaments epistemològics exposats en els capítols 2 i 3 creiem que reforcen les anàlisis portades a terme en els capítols 4, 5, 6 i 7, el que eixampla els dubtes sobre la idoneïtat del dret antidiscriminatori, en la seva configuració actual, com a instrument per a fer front a les desigualtats. És per això que s'afirma que aquest segment del dret es mostra parcialment fal·laç a la vista dels elements que el condicionen. I encara més: si és certa, com aquí es sosté, la idea de que l'Estat i el dret formen part de la pròpia constitució de la societat racista, ens trobaríem, com afirma Almeida, davant una limitació difícil de superar internament al camp jurídic.

3. Possibles elements de superació de la pràctica jurídica antigarantista i discriminatòria

Establertes les limitacions pràctiques del dret antidiscriminatori en l'àmbit del racisme, convé aportar sortides que permetin superar-les. Responent a l'objectiu ulterior de la

²⁸⁷ «Els principis d'igualtat formal i justícia simètrica van ser importants per a la lluita contra l'opressió en moltes situacions, però no són capaços de transformar les estructures socials que permeten la reproducció de l'exclusió racial. De fet, ara són instruments utilitzats estratègicament per promoure la discriminació» (*ibid.*)

investigació, ens cap plantejar mesures que tinguin com a destinataris, sobretot, als operadors jurídics. Alhora, aquestes ens han de possibilitar teoritzar i intervenir en el debat sobre l'antiracisme des de la nostra identitat racial blanca.

a. La recerca científica sobre la pràctica jurídica: les dades com a instrument de l'antiracisme

La primera d'aquestes mesures fa referència a la imperiosa necessitat d'obtenir informació detallada sobre la pràctica jurídica. Així com en el nostre context trobem un gran volum de treballs acadèmics sobre el desenvolupament de les desigualtats de gènere en camp jurídic, a penes hi ha una producció científica anàloga sobre el racisme. Per tant, resulta imprescindible aprofundir en l'estudi de la pràctica jurídica com a element de resistència per assolir els objectius formals de la normativitat antiracista.

Els treballs de recerca han de seguir indagant sobre les causes i conseqüències de les pràctiques que caracteritzen el tractament judicial dels casos de racisme. Amb aquest propòsit entenem que resulta necessari inserir un enfocament racial a l'estudi del camp jurídic —gairebé inèdit a Espanya— i investigar la influència de la identitat racial dels intervinents en els procediments. En especial, dels operadors jurídics en la seva activitat hermenèutica i connectar-la amb les conseqüències pràctiques que deriven de la dimensió estructural del racisme. Alhora, considerem que s'ha d'adoptar una mirada interseccional que permeti analitzar la influència de factors com les condicions socioeconòmiques i el gènere dels intervinents o les conseqüències del corporativisme institucional entre operadors jurídics en els casos de racisme policial.

El treball etnogràfic s'ha revelat com una eina útil per a assolir un coneixement més profund de la pràctica jurídica. Entenem que resulta necessari seguir realitzant treballs de recerca científica que tinguin com pedra angular el treball de camp. L'observació —participant i no participant— del camp jurídic i l'anàlisi en profunditat dels expedients judicials són elements que proporcionen moltes dades per a assolir aquesta finalitat. Alhora, resulta imprescindible poder accedir a entrevistar, més enllà dels afectats, als operadors jurídics i escoltar *la versió dels fets* —per a utilitzar llenguatge forense— d'advocats, fiscals i jutges sobre les pràctiques judicials²⁸⁸.

²⁸⁸ Tal i com es va assenyalar a la introducció, en aquesta investigació s'ha optat per no fer entrevistes a jutges, fiscals i advocats d'ofici. Per això s'assenyala aquesta com una línia possible de desenvolupament.

La sistematització de les dades qualitatives i quantitatives que es puguin recopilar en aquestes investigacions han de ser part imprescindible del coneixement que permeti trobar solucions a les problemàtiques assenyalades. En aquest sentit, la col·laboració entre institucions acadèmiques, associacions, moviments socials i investigadors/es en l'anàlisi del camp jurídic ha de ser un dels motors per a assolir aquest objectiu.

b. La representativitat racial en el camp judicial: la importància d'una acció afirmativa de difícil aplicabilitat pràctica

Encara que estudis com aquest tendeixin inevitablement a reflectir el dret com una realitat ambigua, no podem renunciar a la capacitat transformadora que ens ofereix. Per una banda, perquè històricament ha estat un dels vehicles utilitzats per a generar canvis socials que han derivat en millores en les condicions de vida dels integrants dels grups subalternitzats. Per l'altra, perquè des d'un punt de vista pragmàtic segueix estant en òptimes condicions per a posar fre a les desigualtats de forma efectiva, donat el poder simbòlic i pràctic que ostenta.

Una de les principals conclusions de la investigació és que blanquitud d'advocats, fiscals i jutges determina un tipus particular de mirada sobre els intervinents i sobre el conflicte racial que es tradueix en la presència de prejudicis i empaties durant l'exercici de les seves funcions. La comprensió del racisme com un fenomen estructural ens ha portat a constatar que els comportaments judicials deriven, en part, de les disposicions que permeen els operadors jurídics com a conseqüència de la seva identitat racial, el que comporta limitacions a l'hora d'abordar els casos de racisme, així com per a comprendre les pròpies dificultats a l'hora de realitzar la tasca hermenèutica²⁸⁹.

És urgent, doncs, abordar críticament la posició dels operadors jurídics blancs com a mediadors del conflicte racial i, en especial, del jutge blanc com a tercera part que suposadament discerneix de forma neutral un conflicte que enfronta una part blanca i una que no ho és. Resulta difícil creure que el jutge pot absteure's de manera màgica i

²⁸⁹ Recordem un cop més que, evidentment, no defensem la idea de que els blancs pensem uniformement. En el capítol 1 s'han descrit les categories de blanquitud crítica i acrítica (Cardoso, 2017) per a explicar com des d'una mateixa posició racial es pot entendre i abordar el conflicte des de perspectives més o menys compromeses amb l'antiracisme. Ara bé, entendre el racisme com un fenomen estructural ens permet ubicar molts dels comportaments judicials descrits com el resultat d'algunes de les disposicions que presenten els operadors jurídics com a conseqüència de la seva identitat, gairebé unanimitat blanca en el context espanyol.

per pròpia voluntat de les seves implicacions en el conflicte, el que comporta que la indiferència respecte a aquest mai sigui total.

D'acord amb això, Moreira ens recorda que «no hi ha possibilitat de construcció d'una societat racialment justa quan pràcticament totes les institucions socials estan controlades per persones del mateix grup racial» (Moreira, 2017, p. 414). La solució hauria de passar en part, doncs, per l'ocupació dels espais de poder jurídic per persones que no estiguin ubicades en un espai racial de privilegi.

En aquest sentit, Moreira ens assenyala que «la diversitat és una pràctica institucional necessària perquè permet la representació adequada dels diferents col·lectius en el procés de presa de decisions, quelcom desitjable en les societats multiculturals» (*ibid.*, p. 413). Almeida també es mostra partidari de la representativitat com a mesura afirmativa (Almeida, 2019, p. 109). Igualment, la normativitat antidiscriminatòria internacional defensa la conveniència d'apostar per la representativitat en el camp judicial, com podem veure a través de la *Recomanació núm. 31 sobre sobre la prevenció de la discriminació racial en l'administració i el funcionament de la justícia penal*, dictada pel CERD l'any 2005, on s'estableix la necessitat d'implementar accions afirmatives que permetin afavorir una representació adequada de les persones pertanyents als grups racials i ètnics dins la judicatura. La recomanació apostava per la promoció de la contractació i els ascensos en el sistema judicial de persones pertanyents als diversos grups racials o ètnics.

Una menció especial mereixen els serveis jurídics de les associacions que treballen en el combat contra el racisme. Es torna urgent obrir els espais d'activisme jurídic antiracista als integrants dels grups afectats. Des de l'activisme antiracista blanc s'ha de deixar de monopolitzar els espais de representativitat que actualment semblen estar vetats als no blancs. La representativitat exercida per ells mateixos permetria un abordatge més *situat* dels casos i suposaria, en sí mateixa, una pràctica antiracista en implicar l'ocupació de llocs de poder jurídic per part dels qui han estat relegats pel racisme a ubicacions socials minorades.

Per tal d'assolir una major representativitat dels integrants dels grups minorats pel racisme es podrien pendre en consideració dos accions concretes. D'una banda, implementar polítiques públiques que permetin assolir aquest objectiu, actualment ocupades per advocats, fiscals i jutges blancs. I d'una altra banda, idear estratègies que

permetin la participació d'aquestes persones en el funcionament de les entitats antiracistes, fortament ocupades per operadors jurídics i activistes blancs.

Ara bé, l'aplicabilitat de la representativitat com a mesura per a millorar la pràctica jurídica presenta limitacions a Espanya. En primer lloc, hem de tenir present el nostre context demogràfic, caracteritzat per una menor diversitat racial que d'altres del seu entorn (com poden ser França o el Regne Unit) i per la conjunció de la raça no blanca i la pobresa —del que segueix una menor dotació de recursos culturals privilegiats—. Aquest factor dificulta que els espais judicials siguin ocupats de forma significativa per operadors jurídics no blancs a curt i mig termini. En segon lloc, recuperant les conclusions d'Almeida sobre les limitacions de les accions afirmatives («La representativitat és sempre institucional i no estructural»: Almeida, 2019, pp. 111-112), que els no blancs ocupin llocs de poder no comporta necessàriament l'eliminació de dispositius i pràctiques fonamentades en el racisme. Per una banda, perquè no es pot homogenitzar el pensament polític dels integrants dels grups socials minorats, és a dir, entendre que aquests «pensen el bloc» (*ibid.*, p. 112). I, per l'altra, perquè no desmereixem la influència d'altres reproductors de la desigualtat diferents dels racials, com poden ser els derivats de les condicions socioeconòmiques o el gènere, en la mirada que els operadors jurídics tenen de la realitat social en general i del racisme, en particular. Aquestes limitacions ens porten a haver de pensar mesures alternatives a la representativitat per a intentar donar una sortida efectiva a la problemàtica analitzada.

c. La formació dels operadors jurídics: un proposta necessària però limitada

Si partim de la idea de que, en un curt i mig termini, els espais judicials i policials seguiran ocupats a Espanya gairebé unànimement per blancs —tancant una possible via de canvi radical de les pràctiques institucionals— el més previsible és que determinades expressions de racisme seguiran sent difícils de detectar, a menys que dins el propi camp de la pràctica jurídica s'introdueixin i es consolidin mirades capaces de qüestionar la realitat social des d'una perspectiva antiracista.

La falta de recursos interpretatius dels operadors jurídics per abordar el conflicte racial és una qüestió capital: els advocats d'ofici, els fiscals i els jutges presenten una incomprensió en relació a determinades experiències socials i una falta de fonaments epistemològics que els impedeix comprendre adequadament què és el racisme, com aquest fenomen estructura la realitat social, com està connectat a altres formes

d'opressió i com es materialitza socialment a través de processos més o menys lligats a la consciència dels seus perpetradors. Alhora, aquest dèficit de coneixements esdevé un obstacle perquè els propis operadors portin a terme processos de crítica i qüestionament en relació a les pròpies limitacions.

Les reflexions de Frickler ens han ajudat a entendre els problemes derivats de la sensibilitat testimonial en relació a la interpretació de les parles dels altres, el que obre la porta, justament, a la possibilitat d'*entrenar la sensibilitat* (Frickler, 2017: p. 139) com a estratègia per a minimitzar la presència d'idees preconcebudes en la tasca interpretativa.

Alhora, la normativitat antidiscriminatòria internacional defensa la necessitat d'intervenir en els processos d'aprenentatge dels operadors jurídics. La *Declaració i Programa d'Acció de Durban de la Conferència Mundial contra el Racisme, la Discriminació racial, la Xenofòbia i les Formes connexes d'intolerància de 2001* i la *Conferència d'Examen de Durban de 2009* proposen l'organització i reforç d'activitats de capacitació sobre drets humans amb enfocament antiracista dirigides als integrants de l'administració de justícia. Pel que fa a l'àmbit de la UE, la *Resolució del Parlament Europeu, de 14 de març de 2013, sobre el reforç de la lluita contra el racisme, la xenofòbia i els delictes motivats per l'odi* estableix que els Estats han de donar suport a programes de formació en matèria de prevenció i eliminació de pràctiques policials i judicials discriminatòries. També la *Directiva 2012/29/UE del Parlament europeu i del Consell de la Unió Europea, de 25 d'octubre de 2012, per la que s'estableixen normes mínimes sobre els drets, el recolzament i la protecció de les víctimes de delictes, i per la que es substitueix la Decisió marc 2001/220/JAI del Consell* estableix la obligació dels Estats membres de garantir que aquells funcionaris que han d'entrar en contacte amb afectats rebin formació general i especialitzada amb la finalitat de millorar la seva conscienciació respecte de les necessitats dels mateixos, així com capacitar-los per a tractar-les de manera imparcial, respectuosa i professional. Per últim, el *Manual práctico para la investigación y enjuiciamiento de delitos de odio y discriminación* identifica un «dèficit de formación en los conocimientos relativos al principio de igualdad y no discriminación» (Aguilar, 2015, p. 370), el que porta a emplaçar a una «más y mejor formación para policías, jueces, magistrados, fiscales, secretarios judiciales, resto del personal de la oficina judicial y abogados» (*ibid.*).

La formació, doncs, ha de ser part de la solució que permeti als operadors jurídics adquirir instruments interpretatius adequats per a detectar el racisme, a partir d'una comprensió estructural i interseccional del mateix. Com assenyala Moreira, «molts d'aquests professionals, de fet, poden estar compromesos amb els ideals esmentats anteriorment, però poden ser impeditos d'actuar de la manera més eficaç a causa de la perspectiva epistemològica des de la qual operen» (Moreira, 2017, p. 412). Del que deriva la conveniència d'introduir formacions especialitzades a les facultats de dret, als centres de formació dels fiscals i a les escoles judicials. També resulta necessari que els col·legis d'advocats incloguin urgentment formacions sobre com abordar plets relatius a discriminacions racistes.

Tot i presentar un nivell de coneixements molt més elevat que el dels advocats no especialitzats, els advocats de les associacions antiracistes no escapen de la necessitat d'un reforçament que els permeti ubicar el racisme en un àmbit estructural i interseccional, i no aïllat.

Alhora, a més d'enfortir el domini sobre la normativitat aplicable en aquests casos, les formacions haurien de tractar de trobar noves formes de participació dels afectats en els procediments jurídics, el que permetria que es superessin algunes de les limitacions derivades dels processos de rel·legació dels no professionals. S'ha de tractar de dotar de protagonisme als afectats, dialogant-hi horitzontalment i deixant de banda les presumpcions en relació a les seves capacitats de participació en els procediments judicials.

En conseqüència, es valoren les següents accions formatives: 1) Elaborar plans formatius que des d'una perspectiva antiracista permetin una millor comprensió de les pràctiques discriminatòries, el que comporta la utilització de epistemologies que les tractin com un fenomen estructural i interseccional; 2) Incentivar el diàleg entre les entitats antiracistes i les institucions docents; 3) Promocionar el diàleg entre les entitats antiracistes i els grups professionals que representen les distintes categories d'operadors jurídics; 4) Posar en pràctica estratègies que afavoreixin la implementació de polítiques públiques i accions des del sector privat que estiguin enfocades a la formació especialitzada dels operadors jurídics; i 5) Reforçar la formació dels activistes de les entitats antiracistes i idear estratègies per a involucrar als afectats en el desenvolupament dels processos judicials.

Ara bé, la formació com a eina de superació de la pràctica jurídica discriminatòria presenta importants limitacions. Per una banda, les valoracions en torn a conflictes racials dels advocats, fiscals i jutges no es formen només a través de processos conscients i, per tant, controlables. Com ens recorda Fricker, «nuestro dilema como oyentes es que, aun cuando a título personal podemos estar libres de creencias prejuiciosas, el ambiente social en el que debemos juzgar la credibilidad del hablante es en todo caso un contexto en el que inevitablemente hay muchos prejuicios residuales dispersos que amenazan con influir nuestros juicios de credibilidad» (Fricker, 2017, p. 24). En concordança amb això, la formació pot arribar a no ser un instrument suficient si tenim en compte com actuen simbòlicament els espais on es desenvolupa la praxeologia dels operadors. Per altra banda, els tribunals seguiran ocupats per persones que ocupen posicions socioeconòmiques privilegiades, el que comporta que presentin una mirada sobre la realitat social determinada per aquesta condició²⁹⁰. Per últim, pels motius analitzats al capítol 6, els jutges i els fiscals estan subjectes a una lògica institucional que dificulta una mirada disruptiva respecte a determinades pràctiques arrelades, significativament en l'actuació policial.

En conclusió, l'arribada d'una lleva millor formada d'operadors jurídics capaç d'exercir l'autocrítica i detectar el racisme com un fenomen lligat a processos econòmics, polítics, socials —i no només ideològics— és una suposició poc realista. Com s'ha vist, la reproducció del racisme no depèn únicament de comportaments individuals, ja que aquest està sovint arrelat en el funcionament de les institucions «conferint, tot i que indirectament, desavantatges i privilegis en funció de la raça» (Almeida, 2019, p. 37-38). Per aquest motiu, cal encara valorar una última acció d'intervenció possible en el camp jurídic.

d. La denúncia del racisme judicial com a via per combatre el racisme institucional

La literatura sobre la distància existent entre el reconeixement formal de drets i el seu gaudiment efectiu és molt àmplia. Té l'avantatge de permetre contemplar la

²⁹⁰ Si observem el perfil majoritari dels alumnes ja a les facultats de dret, on els augments de preus dels estudis arran la crisi del 2008 han operat com un element de selectivitat, veurem que aquests espais estan cada cop més restringits. I si realitzem el mateix exercici respecte a l'Escola Judicial, ens trobarem amb una segregació socioeconòmica encara més accentuada. L'estudi «¿Quién estudia en la universidad? Análisis de 15 años de evolución del acceso a la universidad pública en Cataluña (2002-2017)» publicat per l'Observatori del Sistema Universitari l'any 2019 confirma que la probabilitat d'accedir a la universitat està fortament condicionada per l'origen social de l'estudiant. Es pot consultar en el següent enllaç: <https://www.observatoriuniversitari.org/es/2019/10/quien-estudia-en-la-universidad/>.

consistència dels drets en el pla del seu desenvolupament efectiu (Estévez Araújo, 2013). Traslladada aquesta reflexió al nostre camp d'investigació podem afirmar que el dret antidiscriminatori no és un guany per sí mateix si no ve acompanyat d'una aplicació pràctica que l'ompli de contingut efectiu, el que implica una voluntat política ferma de dotar-lo de mesures econòmiques (una inversió adequada en formació, p. ex.) o d'un desenvolupament normatiu que impliqui deures concrets exigibles als operadors.

Morondo (2019) aposta perquè des de la teoria crítica del dret antidiscriminatori emparentada amb els moviments socials es tracti de recuperar els objectius impulsats pels moviments reivindicatius que van fer possible avenços jurídics en aquest àmbit. L'autora considera necessari *erosionar* el camp jurídic des de l'exterior per a què s'eixampli el reconeixement del caràcter estructural de les opressions a la pràctica jurídica, el que demana recuperar pel dret antidiscriminatori la seva la politicitat original. De la mateixa manera, Giménez Merino (2013) emplaça als moviments socials a mantenir una estructura de vigilància permanent davant l'activitat institucional, sense que això decaigui un cop reconegudes legislativament les seves reivindicacions.

El que aquests autors ens volen indicar és la necessitat de reconnectar l'activitat que es dóna al sé les institucions amb l'esperit emancipatori que va donar origen a les reformes legislatives antidiscriminatòries, i això passa per dues línies d'actuació: la politització de la pràctica jurídica portada a terme des de l'activisme; i la vigilància i fiscalització pràctiques de l'activitat concreta dels operadors encarregats d'aplicar les normes existents.

En relació a la primera línia d'actuació, els advocats compromesos amb l'antiracisme — sigui per conviccions polítiques o per desenvolupar les seves funcions en entitats antiracistes— haurien de gestionar els casos des d'una mirada més social. Moreira (2017) és un dels autors que defensa que l'activitat d'un advocat compromès amb l'antiracisme ha d'anar més enllà de les tasques que porta habitualment un professional jurídic —quelcom que hem vist parcialment reflectit en algunes actuacions d'advocats—. Si per una banda ha de tractar d'identificar els problemes jurídics derivats de pràctiques discriminatòries i/o antigarantistes, per l'altra ha de tractar de crear una doctrina que permeti assentar precedents jurídics antidiscriminatoris, més enllà de la resolució del cas concret. En altres paraules, l'advocat hauria de treballar per a intentar

crear relats sobre la realitat social capaços de traspasar la carcassa hermenèutica i, en darrer terme, d'orientar la interpretació de les normes.

Per a assolir aquest objectiu és imprescindible argumentar de forma clara la dimensió discriminant dels fets durant el procediment judicial, el que comporta abandonar els equilibris i l'autocensura característics de l'activitat dels advocats —que no generen cap benefici efectiu per a la posició processal de l'afectat—. Per aquesta tasca, els advocats es poden recolzar en arguments extrets de la normativitat internacional, europea i nacional antidiscriminària i d'investigacions especialitzades, el que suposa apostar per una nova hermenèutica que aconsegueixi col·locar al dret intern en diàleg amb coneixements generats en espais més amplis.

Aquest tipus d'exercici de l'advocacia precisa esforç i valentia. Però la tasca dels advocats que treballen en representació de persones que s'han vist afectades per actes de discriminació racista no es circumscriu a l'exercici d'un servei legal que té com a únic objectiu assolir una resolució individual al conflicte: són processos estratègicament rellevants a nivell polític. En concordança, els litigis estratègics han de ser una pràctica jurídica habitual en l'activitat de les associacions antiracistes, tant si s'utilitzen en el seu significat estricte —procediments destinats a generar canvis polítics, normatius i/o jurisprudencials— com si s'entenen com a accions encaminades a comportar efectes socials.

Evidentment, l'estratègia jurídica s'ha d'emmotllar a les particularitats de cada cas i s'ha de vehicular de forma que no entorpeixi la defensa el conflicte personal de l'afectat. I per això cal analitzar el tipus de discriminació soferta, les condicions i els objectius de l'afectat, la consistència de les proves, etc. També serà necessari gestionar bé les expectatives per a no generar falses esperances en els afectats —ni en els advocats—, ja que sabem que el camp jurídic, en la seva configuració actual, seguirà sent un terreny poc fructífer i, en ocasions, hostil als arguments antidiscriminatoris.

En relació a la segona línia d'actuació, les pràctiques judicials s'han d'enfrontar com les de qualsevol altre institució reproductora de racisme. De la mateixa manera que s'enfronten les pràctiques policials discriminatòries, els discursos xenòfobs de determinats partits polítics o l'activitat segregadora dels governs i parlaments, és a dir, d'una manera decidida.

En vista dels criteris marcats per la jurisprudència del TEDH, Loiano fa esment a dos mètodes per desenvolupar aquesta línia²⁹¹.

D'una banda, valorar la concurrència de comportaments discriminatoris a partir de criteris objectius. És a dir, introduir un anàlisi de l'activitat judicial que la fiscalitzi a partir dels límits imposats a les normes, la discriminació directa i indirecta, les obligacions que pesen sobre la investigació i enjudiciament d'actes de racisme i de racisme policial o el repartiment carga prova en casos de discriminació institucional. Aquest tipus d'activitat fiscalitzadora hauria de permetre constituir una argumentació durant el procés que emplaci als jutges a actuar de forma no discriminatòria i, alhora, dissenyar una estratègia que possibiliti fer arribar els possibles incompliments a instàncies superiors —com poden ser el TC o el TEDH— per vulneració del dret a tutela judicial efectiva.

D'una altra banda, valorar la possible existència de comportaments explícitament discriminatoris en seu judicial fruit de criteris subjectius i, si es donen, oposar-s'hi i exigir la depuració de responsabilitats per les vies disciplinàries establertes a la LOPJ o a través de queixes administratives i penals. En altres paraules, denunciar aquelles actuacions escrites o orals que siguin discriminatòries.

En definitiva, s'han d'elaborar estratègies per a abordar les possibles discriminacions esdevingudes durant la pràctica jurídica i posar-les en pràctica a través de: 1) La redacció d'escrits jurídics (les denúncies, les sol·licituds de diligències d'investigació i els recursos vers resolucions contràries als interessos de l'afectat) que recullin l'estratègia jurídica elaborada prèviament i que enfrontin possibles resolucions antigarantistes o discriminatòries; 2) La posada en pràctica d'actuacions orals que permetin donar resposta a eventuais comportaments discriminatoris que es donin durant els actes presencials com les declaracions i els judicis; 3) La redacció d'escrits que

²⁹¹ «Imparcialidad e independencia judicial son nociones a las cuales el TEDH ha dedicado numerosos pronunciamientos. Tal vez el aporte más importante de esa jurisprudencia ha sido deslindar una dimensión subjetiva, vinculada con las convicciones internas del juzgado y una dimensión objetiva, relacionada con aspectos de ponderación que rodean al caso y al juzgador más allá de sus sentimientos, creencias o favoritismos. La dimensión subjetiva exige una evaluación concreta que determine si la vinculación del juez con las partes puede tener una incidencia crucial en el caso y de algún modo se roza con aspectos que también definen la independencia judicial. La dimensión objetiva, en cambio, exige *ab initio* una “apariencia de imparcialidad”, que supera toda presunción y se manifiesta de un modo más directo a través de la existencia de ciertas garantías básicas a favor de quien está siendo juzgado» (Loiano, 2019, p. 214-215).

donin continuïtat al procés un cop finalitzats els recursos ordinaris, el que ha de permetre denunciar el racisme judicial a les instàncies competents.

Les estratègies apuntades han estat poc activades en el nostre context, el que es pot interpretar en relació directa amb la normalitat amb la que s'accepten els comportaments discriminatoris i autoritaris dels operadors jurídics. Per tant, som conscients de que les línies d'actuació proposades per a combatre les pràctiques judicials antigarantistes i discriminatòries són vies que s'obren a l'experimentació jurídica. Tanmateix, una idealitat antiracista no pot renunciar a la capacitat transformadora del dret, el que exigeix compromís i innovació. El repte és majúscul però, com reflexionava l'escriptor i activista antiracista estatunidenc James Baldwin, «tot el que s'enfronta no pot ser modificat, però res pot ser modificat fins que no s'enfronta».

BIBLIOGRAFIA

Llibres i capítols de llibre

- Akotirene, C., 2018. *Interseccionalidade*. São Paulo: Pólen Livros.
- Alexander, M., 2014. *El color de la justicia*. Traduït de l'anglès per C. Valle i E. Odriozola. Madrid: Capitán Swing.
- Almeida, S., 2006. *O direito no jovem Lukács: A filosofia do direito em História e consciência de classe*. São Paulo: Editora Alfa-Omega.
- Almeida, S., 2019. *Racismo estrutural*. Belo Horizonte: Letramento.
- Álvarez Chillida, G., 2002. *El Antisemitismo en España: La imagen del judío (1812-2002)*. Madrid: Marcial Pons.
- Amaral Machado, B., 2007. *Fiscalías: su papel social y jurídico-político. Una investigación etnográfico-institucional*. Barcelona: Anthropos.
- Amin, S., 1989. *El eurocentrismo. Crítica de una ideología*. Traduït del francès per R. Cusminsky De Cendrero. México D. F: Siglo XXI editores.
- Anderson, T. H., 2004. *The Pursuit of Fairness: a History of Affirmative Action*. [e-book] New York: Oxford University Press.
- Andrés Ibáñez, P., 2015. *Tercero en discordia: Jurisdicción y juez del estado constitucional*. Madrid, Trotta.
- Antón García, L., 2016. *Violencia de género y mujeres inmigrantes*. Málaga, Universidad de Málaga.
- Badiou, A., 2016. *Nuestro mal viene de más lejos*. Traduït del francès per M. C. Rodríguez. Madrid: Clave Intelectual.
- Báez y Pérez de Tudela, J., 2007. *Investigación cualitativa*. Madrid: ESIC.
- Baptist, E. E., 2019. *A metade que nunca foi contada. A escravidão e a construção do capitalismo norte-americano*. Traduït de l'anglès per F. Miguens. São Paulo: Paz & Terra.
- Barker, M., 1981. *The new racism*. London: Junction Books.
- Barrère Unzueta, M. A., 2008a. «Género, discriminación y violencia contra las mujeres». A: Lorenzo P., Maqueda, M. L. i Rubio A. (coord.) *Género, Violencia y Derecho*. València: Tirant lo Blanch, pp. 27-48.

- Barrère Unzueta, M. A., 2008b. «Iusfemismo y derecho antidiscriminatorio: hacia la igualdad por la discriminación». A: Mestre i Mestre, R. M. (coord.) *Mujeres, derechos y ciudadanías*. València: Tirant lo Blanch, pp. 45-72.
- Beckert, S., 2014. *Empire of Cotton: A Global History*. London: Penguin Books.
- Bernard, H. R., 1994. *Research methods in anthropology: qualitative and quantitative approaches*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Bethencourt, F., 2013. *Racisms: From the Crusades to the Twentieth Century*. Princeton: Princeton University Press.
- Borges, J., 2018. *O que é encarceramento em massa?* Belo Horizonte: Letramento.
- Bourdieu, P., 1998. *La distinción. Criterios y bases sociales del gusto*. Traduït del francès per M. C. Ruíz De Elvia. Madrid: Taurus.
- Bourdieu, P., 2000a. *Poder, derecho y clases sociales*. Traduït del francès per M. J. Bernuz Beneitez et al. Bilbao: Desclée De Brouwer.
- Bourdieu, P., 2000b. *La dominación masculina*. Traduït del francès per J. Jordá. Barcelona: Anagrama.
- Bourdieu, P., 2008. *Homo academicus*. Traduït del francès per A. Dillon. Buenos Aires: Siglo XXI.
- Bourdieu, P., 2017. *El camp polític*. X. Traduït del francès per Gimeno Torrent. Barcelona: Gedisa.
- Bourdieu, P.; Chamboredon, J. C. i Passeron, J. C., 2002. *El oficio de sociólogo: Presupuestos epistemológicos*. Traduït del francès per F. H. Azcurra. Buenos Aires: Siglo XXI.
- Bumiller, K., 2008. *In an Abusive State. How neoliberalism appropriated the feminist movement against sexual violence*. Durham: Duke University Press.
- Capella, J. R., 1999. *Elementos de análisis jurídico*. Madrid: Trotta.
- Capella, J. R., 2008. *Fruta prohibida. Una aproximación histórico-teorética al estudio del derecho y del estado*. 5ª ed. Madrid: Trotta.
- Cappelletti, M. i Garth, B., 2002. *Acesso à justiça*. Traduït de l'anglès per E. G. Northfleet. Porto Alegre: Sergio Antonio Fabris Editor.
- Cardoso, L., 2020. *O branco ante a rebeldia do desejo: Um estudo sobre o pesquisador branco que possui o negro como objeto científico tradicional*. Curitiba: Appris.

- Carinhanha, A. M., 2020. «“Get the nigger” e o grito dos inocentes: a raça enquanto dispositivo de regulação jurídico-penal» a Flauzina, A. Pinheiro i Pires, T. (org.) *Rebelião*. Brasília: Brado Negro, pp. 279-296.
- Carmichael, S. i Hamilton, C., 1967. *Black Power*. New York: Vintage Books.
- Davis, A., 2016. *Mulheres, raça e classe*. Traduït per de l'anglès H. R. Candiani. São Paulo: Boitempo Editorial.
- Davis, A., 2017. *¿Son obsoletas las prisiones?* Traduït de l'anglès per G. Adelstein. Córdoba: Bocavulvaria Ediciones.
- Das, V. i Poole, D., 2004. *Anthropology in the margins of the State*. New Mexico: School of American Research Press.
- Diangelo, R., 2020. *Não basta não ser racista, sejamos antirracistas*. Traduït de l'anglès per M. Marcionilo. Rio de Janeiro: Faro Editorial.
- Du Bois, W. E. B., 1935. *Black Reconstruction in America: An essay toward a history of the Part Which black folk played in the attempt to reconstruct democracy in America, 1860-1880*. New York: Russell & Russell.
- Estévez Araújo, J. A (ed.), 2013. *El libro de los deberes*. Madrid: Trotta.
- Farias, J., 2020. *Governo de mortes: uma etnografia da gestão de populações de favelas no Rio de Janeiro*. Rio de Janeiro: Papéis Selvagens Edições.
- Ferrajoli, L., 1999. *Derechos y garantías: La ley del más débil*. Traduït de l'italià per P. Andrés Ibáñez i A. Greppi. Madrid: Trotta.
- Ferrajoli, L., 2001. *Derecho y razón: Teoría del garantismo penal*. Traduït de l'italià per P. Andrés Ibáñez et al. Madrid: Trotta.
- Ferrajoli, L. 2013. *Principia iuris: Teoría del derecho y de la democracia*. Traduït de l'italià per A. Perfecto Ibáñez et al. Madrid: Trotta.
- Ferrajoli, L., 2018. *El paradigma garantista. Filosofía crítica del derecho penal*. Traduït de l'italià per A. Greppi. Madrid, Trotta.
- Ferreira Santos, G. et al. (org.), 2018. *Direito, subalternidade e decolonialidade*. Porto Alegre: Editora Fi.
- Fonseca Costa, C., 2018. *Magistratura do novo milênio: autoridade com alteridade*. Rio de Janeiro: Lumen Juris.
- Fonseca Costa, C., 2020. *Para além da escuridão: por uma justiça emancipatória*. Rio de Janeiro: Encontrografia.

- Fontana, Josep, 2011. *Por el bien del imperio. Una historia del mundo desde 1945*. Barcelona: Editorial Pasado y Presente.
- Foucault, M., 2001. *Defender la sociedad*. 2ª ed. Buenos Aires, Fondo de Cultura Económica.
- Freire, P., 1987. *Pedagogia do oprimido*. Rio de Janeiro, Paz e Terra.
- Fricker, M., 2017. *Injusticia epistémica*. Traduït de l'anglès per R. García Pérez. Barcelona: Herder.
- Frigolé, J., 1997. *Un hombre: género, clase y cultura en el relato de un trabajador*. Barcelona: Muchnik Editores.
- García Añón, J. et al., 2013. *Identificación por perfil étnico en España*. València: Tirant Lo Blanc.
- Garrow, D., 1986. *Bearing the Cross: Martin Luther King, Jr., and the Southern Christian Leadership Conference*. New York: William Morrow and Company.
- Genovese, E. D., 1966. *The political economy of slavery*. New York: Pantheon Books.
- Giddens, A. i Sutton, P. W., 2014. *Sociología*. Traduït de l'anglès per F. Muñoz de Bustillo. 7ª ed. Madrid: Alianza.
- Gil Ruiz, J. M., 2007. *Los diferentes rostros de la violencia de género*. Madrid: Dykinson.
- Giménez Merino, A., 2009. «Los derechos humanos como apología abstracta y utopía concreta» a Boladeras, M. (coord.) *Ciudadanía y derechos humanos*. Barcelona: Horsori.
- Giménez Merino, A., 2016. «We are all vulnerable. Between empowerment and the renunciation of the exercise of power» a Pasquot Polido, F. B. i Salcedo Repolês, M. F. (ed.) *Law and vulnerability*. Belo Horizonte: UFMG.
- Giménez Merino, A., 2018. «El cuerpo de las trabajadoras sexuales como campo en disputa: la controversia sobre el derecho a decidir». A: Barbosa Abreu, C., Carvalho Leite, F., Messias Peixinho, M. (org.) *Temas de direitos humanos*. Rio de Janeiro: Lumen Juris, pp. 25-42.
- Guamán, A. i Moreno, G., 2017. *El fin de la impunidad: la lucha por un instrumento vinculante sobre empresas transnacionales y derechos humanos*. Barcelona: Icaria.
- Guber, R., 2001. *La etnografía. Método, campo y reflexividad*. Bogotá: Norma.
- Guber, R., 2004. *El salvaje metropolitano: Reconstrucción del conocimiento social en el trabajo de campo*. Buenos Aires - Barcelona - México: Paidós.

- Guimarães, A. S., 1998. *Preconceito e discriminação: queixas de ofensas e tratamento desigual dos negros no Brasil*. Salvador de Bahia: Novos Toques.
- Gustin, M. B. S. i Dias, M. T. F., 2010. *(Re)pensando a pesquisa jurídica*. Belo Horizonte: Editora Del Rey.
- Harvey, D., 2013. *Os limites do capital*. Traduit de l'anglès per M. Lopes. São Paulo, Boitempo.
- Hill Collins, P., 2000. *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness, and the Politics of Empowerment*. New York-London: Routledge.
- Hobsbawm, E., 2009. *Historia del siglo XX*. Traduit de l'anglès per J. Faci, J. Ainaud i C. Castells. 13^a ed. Barcelona: Crítica.
- hooks, b., 2019. *E eu não sou uma mulher? Mulheres negras e feminismo*. Traduit de l'anglès per B. Livanio. São Paulo: Rosa dos Tempos.
- Ianni, O., 1988. *Escravidao e racismo*. São Paulo: Editora Hucitec.
- Kilomba, G., 2019. *Memórias de plantação: Episódios de racismo cotidiano*. Rio de Janeiro: Cobogó.
- Kropotkin, P.; Berthier, R.; Creagh R.; Gandini, J. J.; Cossuta M. i Ferri, E., 2016. *Justiça e direito. Uma abordagem libertária*. Traduit per P. A. Coêlho. São Paulo: Intermezzo Editorial.
- Larrauri Pijoan, E., 2008. *Mujeres y sistema penal: Violencia doméstica*. Montevideo - Buenos Aires: B de F.
- Leite Gonçalves, G. i Costa, S., 2020. *Um porto no capitalismo global*. São Paulo: Boitempo.
- Lippmann, W., 2003. *La opinión pública*. Traduit de l'anglès per B. Guin. Madrid: Cuadernos de Langre.
- Locke, J., 2006. *Segundo tratado sobre el gobierno civil*. Traduit de l'anglès per C. Mellizo. 2^a ed. Madrid: Tecnos.
- Losurdo, D., 2004. *Democracia ou bonapartismo*. Traduit de l'italià per L. S. Henriques. Rio de Janeiro: Editora UFRJ - Editora UNESP.
- Losurdo, D., 2006. *A contra-história do liberalismo*. Traduit de l'italià per G. Semeraro. São Paulo: Idéias & Letras.
- Losurdo, D., 2020. *Liberalismo. Entre civilização e barbárie*. Traduit de l'italià per B. Joffily, E. Bartoli i S. Barbosa da Silva. São Paulo: Anita Garibaldi.

- Marcuse, H., 2004. *Razão e revolução: Hegel e o advento da teoria social*. Traduït de l'alemany per M. Barroso. São Paulo: Paz e Terra.
- Marx, K., 2013. *El capital*. Traduït de l'alemany per M. Sacristán. Madrid: Alianza Editorial.
- Mbembe, A., 2018. *Crítica da razão negra*. Traduït del francès per S. Nascimento. São Paulo: N-1 edições.
- Mbembe, A., 2018. *Necropolítica*. Traduït del francès per R. Santini. São Paulo: N-1 edições.
- McCrudden, C., 2004. *Antidiscrimination Law*. Dartmouth: Ashgate.
- Miles, R. i Brown, M., 2004. *Racism*. London: Taylor & Francis.
- Mills, C. W., 1997. *The racial contract*. New York: Cornell University Press.
- Moreira, A. J., 2019. *Pensando como um negro: Ensaio de hermenêutica jurídica*. São Paulo: Contracorrente.
- Moreira, A. J., 2020. *Tratado de direito antidiscriminatório*. São Paulo: Contracorrente.
- Müller, T. M. P. i Cardoso, L., 2017. *Branquitude: Estudos sobre a identidade branca no Brasil*. Curitiba: Appris
- Nieto, A., 2000. *El arbitrio judicial*. Barcelona: Ariel.
- Nieto, A. i Gordillo, A., 2003. *Las limitaciones del conocimiento jurídico*. Madrid: Trotta.
- Nkrumah, K., 1966. *Neocolonialismo. La última etapa del imperialismo*. Traduït de l'anglès per M. Chávez i M. Soler. México D. F.: Siglo XXI Editores.
- Pateman, C., 1988. *The sexual contract*. Oxford: Polity Press.
- Pereda, C., 2017. *Diccionario de justicia*. México D. F.: Siglo XXI Editores.
- Pérez Alonso, E. (dir.), 2017. *El derecho ante las formas contemporáneas de esclavitud*. Valencia: Tirant lo Blanch.
- Pierce, C. M., 1974. «Psychiatric Problems of the Black Minority». A: Arieti S. (ed.). *American Handbook of Psychiatry*. New York: Basic Books, pp. 512-523
- Pitch, T., 2003. *Un derecho para dos: la construcción jurídica de género, sexo y sexualidad*. Traduït de l'italià per C. García Pascual. Madrid: Trotta.
- Portilla Contreras, G., 2017. «Rebelión ciudadana y Derecho Penal: Sobre la conversión del ejercicio de derechos en delitos e ilícitos administrativos» a

- Medina Cuenca, A. (coord.) *Luces y sombras de la reforma penal en Iberoamérica*. La Habana: UNIJURIS.
- Portilla Contreras, G. i Velásquez Velásquez, F. (dir.), 2020. *Un juez para la democracia: libro homenaje a Perfecto Andrés Ibáñez*. Madrid: Dykinson, , 2020.
- Ribeiro, D., 2017. *O que é lugar de fala*. Belo Horizonte: Letramento.
- Reiss, A, Jr., 1971. *The Police and the Public*. New Haven: Yale University Press.
- Robinson, C. J., 1997. *Black Movements in America*. New York: Routledge.
- Robinson, C. J., 2000. *Black marxism: The making of the black radical tradition*. Chapel Hill-London: The University of North Carolina Press.
- Roediger, D., 1990. *The wages of whiteness*. Nova York: Verso.
- Rousseau, J. J., 2012. *El contrato social*. Traduït del francès per M. Armiño. Madrid, Alianza.
- Santos, C. J., 2001. *Crimes de preconceito e discriminação*. São Paulo: Editora Max Limonad.
- Silveira Siqueira, G., 2021. *Pequeño Manual de Metodología de la Investigación Jurídica*. La Plata: Instituto Pazes.
- Solomos, J., 1993. *Race and racism in Britain*. Basingstoke: Macmillan.
- Soriano Díaz, R. L., 1997. *Sociología del Derecho*; Barcelona, Ariel.
- Thompson, E. P., 1997. *Senhores e caçadores: a origem da lei negra*. Traduït de l'anglès per B. Bottmann. Rio de Janeiro, Paz e Terra.
- Tocqueville, A., 2018. *La democracia en América*. Traduït del francès per E. Nolla. 2^a ed. Madrid: Trotta.
- Touraine, A., 1966. *La conscience ouvrière*. Paris: Seuil.
- Trindade, V. A., 2016. «Entrevistando en investigación cualitativa y los imprevistos en el trabajo de campo: de la entrevista semiestructurada a la entrevista no estructurada» a Schettini, P. i Cortazzo, I. *Técnicas y estrategias en la investigación cualitativa*. La Plata: Universidad Nacional de La Plata.
- Van Dijk, T. A., 2003. *Dominación étnica y racismo discursivo en España y América Latina*. Traduït de l'anglès per M. Baste. Barcelona: Gedisa.
- Van Dijk, T. A., 2009. *Discurso y poder*. Traduït de l'anglès per A. Bixio. Barcelona: Gedisa.

- Wallerstein, I. i Balibar, E., 2008. *Raza, nación y clase*. Madrid: Iepala.
- Wieviorka, M., 1992. *El espacio del racismo*. Traduit del francès per I. Arias. Barcelona: Paidós.
- Wieviorka, M., 2009. *El Racismo: una introducción*. Traduit del francès per A. García Castro. Barcelona: Gedisa.
- Williams, E., 2012. *Capitalism and slavery*. São Paulo: Companhia das Letras.
- Zaffaroni, E. R., 1998. *Em busca das penas perdidas: a perda da legitimidade do sistema penal*. Rio de Janeiro: Revan.

Artículos científicos

- Abril Stoffels, R., 2013. TEDH - Sentencia de 25.07.2012, B. S. C. España, 47159/08, Arts 3 y 14 CEDH. Tratos inhumanos o degradantes. Prohibición de discriminación. Deber de investigar en profundidad alegaciones de malos tratos de la policía. El reconocimiento de la discriminación múltiple en el ámbito europeo. *Revista de Derecho Comunitario Europeo*, 17 (44), pp. 309-326. Disponible a:
<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4320148>.
- Abrisketa Uriarte, J., 2015. La discriminación racial: un análisis comparado sobre el marco jurídico internacional y europeo. *Revista electrónica de estudios internacionales*, (29). Disponible a: DOI: [10.17103/reei.29.02](https://doi.org/10.17103/reei.29.02).
- Aguado, A. M. i Nevares Heredia, L., 1995-1996. La comunicación no verbal. *Tabanaque Revista Pedagógica*, (10-11), pp. 141-154. Disponible a:
<https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2244137>.
- Aguilera Rull, A., 2012. La actualidad del análisis feminista del derecho al hilo de pronunciamientos judiciales recientes. *Anales de la Cátedra Francisco Suárez*, (46), pp. 183-209. Disponible a: DOI:
<https://doi.org/10.30827/acfs.v46i0.489>.
- Anguera Argilaga, M. T., 1986. La investigación cualitativa. *Educación*, (10), pp. 23-50. Disponible a: <https://raco.cat/index.php/Educación/article/view/42171>.
- Añón Roig, M. J., 2013. Principio antidiscriminatorio y determinación de la desventaja. *Isonomía*, (39), pp. 127-157. Disponible a:
<http://www.scielo.org.mx/pdf/is/n39/n39a5.pdf>.
- Barahona, L., 2007. Acción positiva y principios de igualdad. *Revista de Ciencias Jurídicas*, (112). Disponible a:
<https://www.corteidh.or.cr/tablas/R22613.pdf>.

- Barrère Unzueta, M. A., 2001. Problemas del Derecho antidiscriminatorio: subordinación versus discriminación y acción positiva versus igualdad de oportunidades. *Revista Vasca de Administración Pública*, (60), pp. 121-139. Disponible a: <https://www.uv.es/CEFD/9/barrere3.pdf>.
- Barrère Unzueta, M. A., 2003a. Igualdad y “discriminación positiva”: un esbozo de análisis teórico-conceptual. *Cuadernos electrónicos de filosofía del derecho*, (9). Disponible a: <https://www.uv.es/CEFD/9/barrere1.pdf>.
- Barrère Unzueta, M. A., 2003b. La acción positiva: análisis del concepto y propuestas de revisión. *Cuadernos electrónicos de filosofía del derecho*, (9). Disponible a: <https://www.uv.es/cefd/9/barrere2.pdf>.
- Barrère Unzueta, M. A., 2004. De la acción positiva a la «discriminación positiva». *Jueces por la democracia*, (51), pp. 26-33. Disponible a: <http://www.juecesdemocracia.es/wp-content/uploads/2004/11/revista-51-noviembre-2004.pdf>.
- Barrère Unzueta, M. A., 2018. Filosofías del Derecho antidiscriminatorio. ¿Qué Derecho y qué discriminación? Una visión contra-hegemónica del Derecho antidiscriminatorio. *Anuario de Filosofía del Derecho*, (34), pp. 11-42. Disponible a: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6592141>.
- Barrère Unzueta, M. A. i Morondo Taramundi, D., 2011. Subordiscriminación y discriminación interseccional: elementos para una teoría del derecho antidiscriminatorio. *Anales de la Cátedra Francisco Suárez*, (45), pp. 15-42. Disponible a: DOI: <https://doi.org/10.30827/acfs.v45i0.523>
- Batista Waleska, M., 2018. A inferiorização dos negros a partir do racismo estrutural. *Revista Direito Práxis*, 9(4), pp. 2581-2589. Disponible a: DOI: <https://doi.org/10.1590/2179-8966/2018/36867>.
- Blay Gil, E., 2013. «Voy o no voy»: el recurso a la policía en el caso de la violencia de género. perspectivas de las víctimas. *Estudios Penales y Criminológicos*, XXXIII, pp. 369-400. Disponible a: <https://revistas.usc.gal/index.php/epc/article/view/1502>.
- Bodelón González, E., 1998. Cuestionamiento de la eficacia del derecho en relación a la protección de los intereses de las mujeres. *Delito y Sociedad*, (11-12), pp. 125-139. Disponible a: DOI: <https://doi.org/10.14409/dys.v1i11/12.5811>.
- Bodelón González, E., 2012. Políticas Públicas contra la Violencia patriarcal en España y Brasil. *Revista EMERJ*, 15(57), pp. 43-58. Disponible a: https://www.emerj.tjrj.jus.br/revistaemerj_online/edicoes/revista57/revista57_43.pdf.

- Bodelón González, E., 2014. Violencia institucional y violencia de género. *Anales de la Cátedra Francisco Suárez*, (48), pp. 131-155. Disponible a: DOI: <https://doi.org/10.30827/acfs.v48i0.2783>.
- Bodelón González, E. i Bergalli, R., 1992. La cuestión de las mujeres y el derecho penal simbólico. *Anuario de Filosofía del derecho*, IX (154), pp. 43-74. Disponible a: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=142233>.
- Brooks, R.L., 1994. Critical Race Theory: A Proposed Structure and Application to Federal Pleading. *Harvard BlackLetter Law Journal*, (11). Disponible a: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/hblj11&div=7&id=&page=>.
- Cala Carrillo, M. i García Jiménez, M., 2014. Las experiencias de mujeres que sufren violencia en la pareja y su tránsito por el sistema judicial: ¿Qué esperan y qué encuentran? *Anales de la Cátedra Francisco Suárez*, (48), pp. 81-105. Disponible a: DOI: <https://doi.org/10.30827/acfs.v48i0.2781>.
- Campos, L. A., 2017. Racismo em três dimensões. Uma abordagem realista-crítica. *Revista brasileira de ciências sociais*, 32(95). Disponible a: DOI: <https://doi.org/10.17666/329507/2017>.
- Cardoso, L., 2010. Branquitude acrítica e crítica: A supremacia racial e o branco anti-racista. *Revista Latinoamericana de Ciencias Sociales, Niñez y Juventud*, 8(1), pp. 607-630. Disponible a: <http://biblioteca.clacso.edu.ar/Colombia/alianza-cinde-umz/20131216065611/art.LourencoCardoso.pdf>.
- Cardoso, L., 2020. Branquitude e justiça: Análise sociológica através de uma fonte jurídica: Documento técnico ou talvez político? *The Journal of Hispanic and Lusophone Whiteness Studies*, 1, pp. 84-106. Disponible a: <https://digitalcommons.wou.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1014&context=hlws>.
- Carreira, D., 2018. O lugar dos sujeitos brancos na luta antirracista. *Sur* 28, 15(28), pp. 127- 137. <https://sur.conectas.org/wp-content/uploads/2019/05/sur-28-portugues-denise-carreira.pdf>.
- Cubells, J.; Calsamiglia, A. i Albertín, P., 2010a. El ejercicio profesional en el abordaje de la violencia de género en el ámbito jurídico-penal: un análisis psicosocial. *Anales de Psicología*, 26(1), pp. 369-377. Disponible a: https://www.um.es/analeps/v26/v26_2/22-26_2.pdf.
- Cubells, J.; Calsamiglia, A. i Albertín, P., 2010b. Transitando por los espacios jurídico-penales: discursos sociales e implicaciones para la intervención en

- casos de violencia hacia la mujer. *Acciones e Investigaciones Sociales*, (28), pp. 79-108. Disponible a: DOI: https://doi.org/10.26754/ojs_ais/ais.201028482.
- Cubero Pérez, R., 2005. Elementos básicos para un constructivismo social. *Revista Avances en Psicología Latinoamericana*, 23, pp. 43-61. Disponible a: <https://www.redalyc.org/pdf/799/79902305.pdf>.
- Da Rolt, C., 2011. Pensar a epistemologia das Ciências Sociais na contemporaneidade: dilemas de uma ciência incerta. *Sociedade e Cultura*, 14(2), pp. 435-442. Disponible a: DOI: <https://doi.org/10.5216/sec.v14i2.17618>.
- Diangelo, R., 2018. Fragilidade branca. *Dossiê Racismo*, 21(3), pp. 35-57. Disponible a: DOI: <https://doi.org/10.29146/eco-pos.v21i3.22528>.
- Duquelsky Gómez, D. J., 2015. El rol del juez en una sociedad democrática. *Revista de Direitos e Garantias Fundamentais*, 16(2), pp. 121-148. Disponible a: DOI: <https://doi.org/10.18759/rdgf.v16i2.728>.
- Esteva García, F., 2008. Las directivas europeas contra la discriminación racial y la creación de organismos especializados para promover la igualdad. Análisis comparativo de su transposición en España y en Francia. *Revista de Derecho Constitucional Europeo*, (10), pp. 189-230. Disponible a: <https://www.ugr.es/~redce/REDCE10/articulos/05FrancinaEsteveGarcia.htm>.
- Garfinkel, H., 1949. Research Note on Inter and intra racial homicide. *Social Forces*, 27(4), pp. 369-381. Disponible a: <https://www.jstor.org/stable/2572490>.
- Giménez Merino, A., 2012a. A crise europeia: excepcionalidade econômica, gestão autoritária e emergência de formas ativas de resistência civil. *Revista Brasileira de Estudos Políticos*, (105), pp. 47-77. Disponible a: DOI: [10.9732/P.0034-7191.2012v105p47](https://doi.org/10.9732/P.0034-7191.2012v105p47).
- Giménez Merino, A., 2012b. La crisis económica como oportunidad para repensar las relaciones de género. *Cuadernos Electrónicos de Filosofía del Derecho*, (25). Disponible a: <https://ojs.uv.es/index.php/CEFD/article/view/1796/1319>.
- Giménez Merino, A., 2014. De la diferencia sexual a la diferencia social. Apuntes para una política de género en tiempos de crisis. *Mientras tanto*, (21), pp. 45-52. Disponible a: <https://www.jstor.org/stable/43774693>.
- Giménez Merino, A., 2016. La aporía de los derechos fundamentales sin soberanía. *Revista da EMERJ*, 19(76), pp. 17-29. Disponible a: https://www.emerj.tjrj.jus.br/revistaemerj_online/edicoes/revista76/revista76.pdf.

- Giménez Merino, A., 2020. La sociedad civil en disputa: De la identidad personal a las redes de relación a la «sociedad civil global». *Anales de la Cátedra Francisco Suárez*, 54, pp. 131-152. Disponible a: DOI: <https://doi.org/10.30827/acfs.v54i0.9494>.
- Gómez, M. A. i Restrepo García, F., 2015. John Locke y Ginés De Sepúlveda: La fundamentación desde el Derecho Natural de la conquista americana. *Pensamiento y Poder*, 4(1), pp. 109-123. Disponible a: <http://fer.uniremington.edu.co/ojs/index.php/PYP/article/view/245>.
- González Rodríguez, J. A.; Garreta Bochaca, J. i Llevot Calvet, N., 2021. Trabajadores temporeros inmigrantes en el campo de Lleida (España): perfiles y situaciones sociolaborales. *Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, pp. 109-137. Disponible a: DOI: <https://doi.org/10.4422/ager.2021.02>.
- González Vega, A. M. C.; Vázquez Arellano, L. E. i Ramos García, J. M., 2021. La Observación en el Estudio de las Organizaciones. *New Trends in Qualitative Research*, (5), pp. 71-82. Disponible a: DOI: <https://doi.org/10.4422/ager.2021.02>.
- Gutiérrez de Piñeres Botero, C; Coronel, E. i Pérez, C. A., 2009. Revisión teórica del concepto de victimización secundaria. *Liberabit*, 15(1). Disponible a: <https://biblat.unam.mx/hevila/Liberabit/2009/vol15/no1/5.pdf>.
- Heim, D., 2014. Acceso a la justicia y violencia de género. *Anales de la Cátedra Francisco Suárez*, (48), pp. 107-129. Disponible a: DOI: <https://doi.org/10.30827/acfs.v48i0.2782>.
- Hofbauer, A., 2006. Ações Afirmativas e o debate sobre o racismo no Brasil. *Lua Nova*, (68), pp. 9-56. Disponible a: DOI: <https://doi.org/10.1590/S0102-64452006000300002>.
- Landa Gorostiza, J. M., 2004. Racismo, xenofobia y Estado democrático. *Eguzkilore*, (18), pp. 59-71. Disponible a: <https://www.ehu.eus/documents/1736829/2174326/05Landa.pdf>.
- Larrauri Pijoan, E., 2003. ¿Por qué retiran las mujeres maltratadas las denuncias?. *Revista de Derecho Penal y Criminología*, (12), pp. 271-310. Disponible a: <http://e-spacio.uned.es/fez/eserv/bibliuned:revistaDerechoPenalyCriminologia-2003-12-5090/Documento.pdf>.
- Laviña, J., 1998. Comunidades afroamericanas. Identidad de resistencia. *Boletín americanista*, (48), pp. 139-151. Disponible a: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2937011>.
- Loianno, A., 2020. Independencia e imparcialidad judicial. TEDH, Affaire Boyan Gospodinov c. Bulgarie, 5 de abril de 2018 y Case of Otegi Mondragón y otros

- v. España, 6 de noviembre de 2018. *Revista Debates Sobre Derechos Humanos*, (3), pp. 213 - 224. Disponible a:
<https://publicaciones.unpaz.edu.ar/OJS/index.php/debatesddhh/article/view/648>.
- MacKinnon, C., 1984. Difference and Dominance: On sex Discrimination. *Bartlett, K. T. & Kennedy, R. Feminist Legal Theory*, pp. 81 i ss. Disponible a:
<https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9780429500480-6/difference-dominance-sex-discrimination-1984-catharine-mackinnon>.
- Maqueda Abreu, M. L., 2006. La violencia de género: entre el concepto jurídico y la realidad social. *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*, (8).
Disponible a: <http://criminet.ugr.es/recpc/08/recpc08-02.pdf>.
- McCrudden, C., 1982. Institutional discrimination. *Oxford Journal of Legal Studies*, (2), pp. 303-367. Disponible a: <https://www.jstor.org/stable/764475>.
- Mills, C. W., 2008. Racial Liberalism. *Publications of the Modern Language Association of America*, 123(5), pp. 1380-1397. Disponible a:
<https://www.jstor.org/stable/25501942>.
- Moreira, A. J., 2017. Pensando como um negro. Ensaio de hermenêutica jurídica. *Revista de Direito Brasileira*, 18(7), pp. 393 - 421. Disponible a: DOI:
<https://doi.org/10.1590/2179-8966/2020/47545>.
- Munarriz, B., 1992. Técnicas y métodos en Investigación cualitativa. *Metodología educativa I*, pp. 101-116. Disponible a:
<https://core.ac.uk/download/pdf/61903317.pdf>.
- Oliveira, F. L. i Silva, V. F., 2005. Processos judiciais como fonte de dados: poder e interpretação. *Sociologias*, 7(13), pp. 244-259. Disponible a:
<https://www.scielo.br/j/soc/a/yyLj574RG4Qz6zMXyCSGRCF/?format=pdf&lang=pt>.
- Ortubay Fuentes, M., 2015. Cuando la respuesta penal a la violencia sexista se vuelve contra las mujeres: las contradenuncias. *Oñati Socio-legal Series*, 5(2), pp. 645-668. Disponible a:
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2612114.
- Pitch, T., 2014. La violencia contra las mujeres y sus usos políticos. *Anales de la Cátedra Francisco Suárez*, 48, pp. 19-29. Disponible a: DOI:
<https://doi.org/10.30827/acfs.v48i0.2778>.
- Prieto Sanchís, L., 2003. Una perspectiva normativa sobre el bien jurídico. *Nuevo Foro Penal*, (65), pp. 46-91. Disponible a:
<https://publicaciones.eafit.edu.co/index.php/nuevo-foro-penal/article/view/3830/3129>.

- Rey Martínez, F., 2017. Igualdad y prohibición de discriminación de 1978 a 2018. *Revista de derecho político*, (100), pp. 125-171. Disponible a: DOI: <https://doi.org/10.5944/rdp.100.2017.20685>.
- Robledo Martín, J., 2009. Observación Participante: el registro. *Nure Investigación*, (43). Disponible a: <https://www.nureinvestigacion.es/OJS/index.php/nure/article/view/468/457>.
- Schmal Cruzat, N. i Camps Costa, P., 2008. Repensando la relación entre la ley y la violencia hacia las mujeres. Una aproximación a los discursos de los/las agentes del ámbito judicial en relación a la ley integral de violencia de género en España. *Psicoperspectivas*, 7(1), pp. 33-58. Disponible a: <https://www.psicoperspectivas.cl/index.php/psicoperspectivas/article/viewFile/55/55>.
- Spivak, G., 1985. The Rani of Simur: An Essay in Reading the Archives. *Wesleyan University*, 24(3), pp. 247-272. Disponible a: DOI: <https://doi.org/10.2307/2505169>.
- Viveros Vigoya, M., 2016. La interseccionalidad: una aproximación situada a la dominación. *Debate Feminista*, 52, pp.1-17. Disponible a: DOI: <https://doi.org/10.1016/j.df.2016.09.005>.
- Young, I. M., 1988. Five Faces of Oppression. *Philosophical Forum*, 19(4), pp. 270-290. Disponible a: <https://mrdevin.files.wordpress.com/2009/06/five-faces-of-oppression.pdf>.

Informes i estudis

- Agència de la Unió Europea pels Drets Fonamentals, 2017. *Second European Union Minorities and Discrimination Survey. Main results*, Luxemburg: Agència de la Unió Europea pels Drets Fonamentals. Disponible a: <https://fra.europa.eu/en/publication/2017/second-european-union-minorities-and-discrimination-survey-main-results>.
- Agència de la Unió Europea pels Drets Fonamentals, 2020. *Roma and Travellers in six Countries*, Luxemburg: Agència de la Unió Europea pels Drets Fonamentals. Disponible a: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-roma-travellers-six-countries_en.pdf.
- Agència dels Drets Fonamentals de la Unió Europea i Tribunal Europeu de Drets Humans, 2011. *Manual de legislación europea contra la discriminación*. Luxemburg: Oficina de Publicaciones de la Unión Europea. Disponible a: https://www.echr.coe.int/documents/handbook_non_discr_iaw_spa.pdf.

- Aguilar García, M. A. (dir.), 2015. *Manual práctico para la investigación y enjuiciamiento de delitos de odio y discriminación*. Catalunya: Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada. Disponible a: https://cejfe.gencat.cat/web/.content/home/publicacions/manual_investigacion_delitos_odio.pdf.
- Aguirre Sánchez-Beato, E. i Ranea Triviño, B., 2020. *Mujer inmigrante y empleo de hogar: situación actual, retos y propuestas*. Madrid: Federación de mujeres progresistas. Disponible a: <https://fmujeresprogresistas.org/wp-content/uploads/2020/12/Estudio-Mujer-inmigrante-y-empleo-de-hogar-FMP-2020.pdf>.
- Amnistía Internacional, 2011. *Parad el Racismo, no a las Personas. Perfiles Raciales y Control de la Inmigración en España*. Madrid: Amnistía Internacional. Disponible a: https://doc.es.amnesty.org/ms-opac/search?fq=mssearch_fld13&fv=EUR4101111.
- Amnistía Internacional, 2002. *España. Crisis de Identidad. Tortura y malos tratos de índole racista a manos de agentes del Estado*. Madrid: EDAI. Disponible: <https://www.amnesty.org/es/documents/eur41/001/2002/es/>.
- Bossuyt, M., 2002. *Prevención de la discriminación: el concepto y práctica de la acción afirmativa. Informe final presentat a la Comissió de Drets Humans de l'Organització de Nacions Unides*. New York: Organització de les Nacions Unides.
- Brigadas Vecinales de Observación de Derechos Humanos, 2011. *Controles de Identidad Racistas en Madrid. Informe de Brigadas Vecinales de Observación de Derechos Humanos (2010/2011)*. Madrid: Brigadas Vecinales de Observación de Derechos Humanos. Disponible a: <https://digitallibrary.un.org>.
- Brigadas Vecinales de Observación de Derechos Humanos, 2012. *Cuando la Vulneración de Derechos Humanos se normaliza. 2º Informe de Controles de Identidad Racistas en Madrid (2011-2012)*. Madrid: Brigadas Vecinales de Observación de Derechos Humanos. Disponible a: http://nadiesinfuturo.org/IMG/pdf/Comunicado_de_prensa_Informe_2012.pdf.
- Calvo Rufanges, J.; Ruiz Benedicto, A.; Royo, J. M.; Urgell, J.; Urrutia, P.; Vilellas, A.; Vilellas, M. i Castilla, K., 2020. *Comerç d'armes, conflictes i drets humans. Anàlisi de les exportacions d'armes europees a països en situació de conflicte armat i vulneracions de drets humans*. Barcelona: Centre Delàs d'Estudis per la Pau, l'Escola de Cultura de Pau i l'Institut de Drets Humans de Catalunya. Disponible a: https://escolapau.uab.cat/img/programas/alerta/informes/ComercioArmas_CA.pdf.

- Centro de Investigaciones Sociológicas, 2005. *Barómetro de noviembre de 2005*. CIS. Disponible:
https://www.cis.es/cis/opencm/ES/1_encuestas/estudios/ver.jsp?estudio=5118.
- Centro de Investigaciones Sociológicas, 2007. *Discriminaciones y su percepción*. CIS. Disponible a:
https://www.cis.es/cis/opencm/ES/1_encuestas/estudios/ver.jsp?estudio=8940.
- Centro de Investigaciones Sociológicas, 2013. *Percepción de la discriminación en España*. CIS. Disponible a: https://www.cis.es/cis/export/sites/default/-archivos/marginales/3000_3019/3000/es3000mar.pdf.
- Comissió Europea, 2019. *Eurobaròmetre especial 493: Discriminació a la Unió Europea*. Strasbourg: Comissió Europea. Disponible a:
https://data.europa.eu/data/datasets/s2251_91_4_493_eng?locale=en.
- Comissió Europea contra el Racisme i la Intolerància, 2020. *Annual Report on ECRI's Activities. Period from 1 January to 31 December 2019*. Strasbourg: Comissió Europea contra el Racisme i la Intolerància. Disponible a:
<https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/annual-reports>.
- Confederación Sindical de Comisiones Obreras, 2019. *Flujos migratorios, empleo y formación de la población extranjera*. Madrid: Confederación Sindical de Comisiones Obreras. Disponible a:
<https://www.ccoo.es/6e25e64da0769440542fdc0006955856000001.pdf>.
- Defensor del Pueblo, 2018. *Informe anual 2017 Mecanismo Nacional de Prevención Supervisión de lugares de privación de libertad en España, de acuerdo con el Protocolo facultativo a la Convención de las Naciones Unidas contra la tortura y otros tratos o penas crueles, inhumanos o degradantes*. Madrid: Defensor del Pueblo. Disponible a: https://www.defensordelpueblo.es/wp-content/uploads/2018/11/Informe_2017_MNP_cap8.pdf.
- Federación SOS Racismo, 2011. *Informe anual sobre el estado del racismo en el Estado español*. Donostia: Federación SOS Racismo. Disponible a:
<https://sosracismo.eu/wp-content/uploads/2016/05/Informe-2011.pdf>.
- Federación SOS Racismo, 2012. *Informe anual sobre el estado del racismo en el Estado español*. Donostia: Federación SOS Racismo. Disponible a:
<https://sosracismo.eu/wp-content/uploads/2016/05/INFORME-ANUAL-SOBRE-RACISMO-EN-EL-ESTADO-2012.pdf>.

- Federación SOS Racismo, 2013. *Informe anual sobre el estado del racismo en el Estado español*. Donostia: Federación SOS Racismo. Disponible a: <https://sosracismo.eu/wp-content/uploads/2016/05/Informe-Anual-2013.pdf>.
- Federación SOS Racismo, 2014. *Informe anual sobre el estado del racismo en el Estado español*. Donostia: Federación SOS Racismo. Disponible a: <https://sosracismo.eu/wp-content/uploads/2016/05/informe-2014.pdf>.
- Federación SOS Racismo, 2015. *Informe anual sobre el estado del racismo en el Estado español*. Donostia: Federación SOS Racismo. Disponible a: <https://sosracismo.eu/wp-content/uploads/2016/05/Informe-2015.pdf>.
- Federación SOS Racismo, 2016. *Informe anual sobre el estado del racismo en el Estado español*. Donostia: Federación SOS Racismo. Disponible a: <https://sosracismo.eu/wp-content/uploads/2016/09/2016-Informe-Anual-2016-definitivo.pdf>.
- Federación SOS Racismo, 2017. *Informe anual sobre el estado del racismo en el Estado español*. Donostia: Federación SOS Racismo. Disponible a: <https://sosracismo.eu/wp-content/uploads/2017/09/Informe-Anual-2017-SOSweb.pdf>.
- Fundació Migra Studium, 2019. *Desemascarar l'internament. Informe 2019. Centre d'Internament d'Estrangers (CIE) Zona Franca*. Barcelona: Fundació Migra Studium. Disponible a: <https://xarxanet.org/biblioteca/desemascarar-linternament-informe-2019-centre-dinternament-destrangers-cie-zona-franca>.
- Giménez-Salinas Framis, A; Pérez Manzano, M; Cancio Meliá, M.; Díaz López, J. A.; Jordá Sanz, C.; Díaz Izquierdo, P. i Gallego Arribas, D., 2018. *Análisis de casos y sentencias en materia de racismo, discriminación racial, xenofobia y otras formas de intolerancia 2014-2016*. Madrid: Observatorio Español del Racismo y la Xenofobia. Disponible a: https://www.inclusion.gob.es/oberaxe/ficheros/documentos/analisis_casos_sentencias.pdf.
- Irídia, 2021. *Informe sobre violencia institucional 2020*. Barcelona: Irídia. Disponible a: <https://iridia.cat/es/Publicaciones/informe-sobre-violencia-institucional-2020/>.
- Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea, y Cooperación, 2021. *Foco África 2023*. Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores, Unión Europea, y Cooperación. Gobierno de España. Disponible a: <https://www.exteriores.gob.es/es/Comunicacion/Noticias/Documents/DOC>

[UMENTOS%20FOCO%20AFRICA/ESP%20DOCUMENTO%20FOCO%20AFRICA%202023.pdf](https://www.ub.edu/portal/web/observatori-sistema-penal/informes1).

Observatori del Sistema Penal i els Drets Humans, 2004. *Primer Informe sobre los procedimientos administrativos de detención, internamiento y expulsión de extranjeros en Cataluña*. Barcelona: Virus. Disponible a:

<https://www.ub.edu/portal/web/observatori-sistema-penal/informes1>.

Rights International Spain, 2020. *La lucha contra el sesgo inconsciente hacia las personas de etnia gitana en el sistema de justicia penal*. Madrid: Rights International Spain. Disponible a:

https://www.gitanos.org/upload/07/22/sesgo_sistema_penal_y_gitanos.pdf.

Serra, L., 2018. *Discurs d'incitació a l'odi. Anàlisi des dels drets humans i pautes interpretatives*. Barcelona: Institut de Drets Humans de Catalunya. Disponible a: https://www.idhc.org/arxius/recerca/Discurs_incitacio_odi.pdf.

SOS Racisme Catalunya, 2010. *L'estat del racisme a Catalunya 2009*. Barcelona: SOS Racisme Catalunya. Disponible a: <https://www.sosracisme.org/wp-content/uploads/2009/03/Estat-del-Racisme-a-Catalunya-2009.pdf>.

SOS Racisme Catalunya, 2011. *L'estat del racisme a Catalunya 2010*. Barcelona: SOS Racisme Catalunya. Disponible a: <https://www.sosracisme.org/wp-content/uploads/2011/04/Estat-del-Racisme-a-Catalunya-2010.pdf>.

SOS Racisme Catalunya, 2012. *L'estat del racisme a Catalunya 2011*. Barcelona: SOS Racisme Catalunya. Disponible a: https://www.sosracisme.org/wp-content/uploads/2012/07/InformeEstatRacismeCat_2011.pdf.

SOS Racisme Catalunya, 2013. *L'estat del racisme a Catalunya 2012*. Barcelona: SOS Racisme Catalunya. Disponible a: <https://www.sosracisme.org/wp-content/uploads/2013/03/Informe-Racisme-2012.pdf>.

SOS Racisme Catalunya, 2014. *L'estat del racisme a Catalunya 2013*. Barcelona: SOS Racisme Catalunya. Disponible a: <https://sosracisme.org/documentacio-lestat-del-racisme-a-catalunya-informe-2013>.

SOS Racisme Catalunya, 2016. *L'estat del racisme a Catalunya 2015*. Barcelona: SOS Racisme Catalunya. Disponible a: https://www.sosracisme.org/wp-content/uploads/2016/03/Informe2015_dossierpremsa.pdf.

SOS Racisme Catalunya, 2017. *(In)Visibles. L'estat del racisme a Catalunya 2016*. Barcelona: SOS Racisme Catalunya. Disponible a: <https://www.sosracisme.org/wp-content/uploads/2017/03/InformeSOSRacisme2016.pdf>

- SOS Racisme Catalunya, 2018. *(In)Visibles. L'estat del racisme a Catalunya 2017*. Barcelona: SOS Racisme Catalunya. Disponible a: https://www.sosracisme.org/wp-content/uploads/2018/03/InformeSOS2017_InVisibles_compressed.pdf.
- SOS Racisme Catalunya, 2019. *(In)Visibles. L'estat del racisme a Catalunya 2018*. Barcelona: SOS Racisme Catalunya. Disponible a: <https://www.sosracisme.org/wp-content/uploads/2019/03/informe-2018-web.pdf>.
- SOS Racisme Catalunya, 2020. *(In)Visibles. L'estat del racisme a Catalunya 2019*. Barcelona: SOS Racisme Catalunya. Disponible a: https://www.sosracisme.org/wp-content/uploads/2020/04/Informe2019_InVisibles.pdf.
- SOS Racisme Catalunya, 2021. *(In)Visibles. L'estat del racisme a Catalunya 2020*. Barcelona: SOS Racisme Catalunya. Disponible a: https://www.sosracisme.org/wp-content/uploads/2021/03/Invisibles-2020-digital_compressed.pdf.
- SOS Racisme Catalunya, 2022. *(In)Visibles. L'estat del racisme a Catalunya 2021*. Barcelona: SOS Racisme Catalunya. Disponible a: <https://sosracisme.org/wp-content/uploads/2022/03/Articulos365def-1.pdf>.
- SOS Racisme i Plataforma d'entitats Pareu de Parar-me, 2018. *L'aparença no és motiu. Identificacions policials per perfil ètnic a Catalunya. Informe 2018*. Barcelona: SOS Racisme Catalunya. Disponible a: <https://www.pareudepararme.org/uploads/informe2018-ca.pdf>.
- Tanquem els CIE, 2014. *El CIE de Barcelona. Situacions de racisme i discriminació*. Barcelona: Tanquem els CIE. Disponible a: <http://www.tanquemelscie.cat/p/dossier-de-premsa-sobre-el-reglament.html>.

Articles de divulgació

- Adoración Guamán, 2017. Los tentáculos de las transnacionales. Entrevista a Adoración Guamán. *Nueva Sociedad*, 2 de noviembre de 2017. Disponible a: <https://nuso.org/articulo/los-tentaculos-de-las-transnacionales-1/>.
- Almeida, S., 2016. O marxismo de Angela Davis. *Blog da Revista Boitempo*. Disponible a: <https://blogdaboitempo.com.br/2016/09/26/o-marxismo-de-angela-davis/>.

- Boyer, S., 2019. Slavery, capitalism, and imperialism. *International Socialist Review*, núm. 99. Disponible a: <https://isreview.org/issue/99/slavery-capitalism-and-imperialism/index.html>.
- Capella, J. R., 2013. Un poder judicial tutelado. *mientrastanto.e*, núm. 112. Disponible a: <https://mientrastanto.org/boletin-118/notas/un-poder-judicial-tutelado>.
- Capella, J. R., 2017. Un poder judicial no enteramente independiente. *mientrastanto.e*, núm. 163. Disponible a: <https://mientrastanto.org/boletin-164/de-otras-fuentes/un-poder-judicial-no-enteramente-independiente>.
- Catalunya Plural, El diario.es i SOS Racisme Catalunya, 2017. VidaMantera. *SOS Racisme Catalunya*. Publicat el 17 d'agost de 2017. Disponible a: <http://www.sosracisme.org/vidamantera-la-serie-de-reportatges-sobre-la-venda-ambulant-inicia-al-senegal>.
- Dolores Morondo, 2019. Feminismo y derecho antidiscriminatorio. Entrevista con Dolores Morondo: La cuestión de clase desde un enfoque feminista. *La Haine*, 30 de setembre de 2019. Disponible a: <https://www.lahaine.org/mundo.php/feminismo-y-derecho-antidiscriminatorio>.
- El País, 2015. Las perlas xenófobas de Xavier García Albiol. *El País*. Publicat el 28 de juliol de 2015. Disponible a: https://elpais.com/ccaa/2015/07/28/catalunya/1438078282_063848.html.
- Espín, E. Sobre la carga de la prueba en las Directivas 2000/43 y 2000/78, del Consejo, sobre igualdad de trato. Documento de trabajo. Disponible : http://www.era-comm.eu/oldoku/Adiskri/03_Burden_of_proof/2005_Espin_ES.pdf.
- Maravilla, M., 2017. Tribunal Europeo de Derechos Humanos, una lucha para los derechos. *Amnistía Internacional*. Disponible a: <https://www.es.amnesty.org/en-que-estamos/blog/historia/articulo/tribunal-europeo-de-derechos-humanos-una-joya-para-las-libertades-fundamentales/>.
- Moore Wedderburn, C., 2007. O racismo através da história: da antiguidade à modernidade. Disponible a: <http://www.ammapsique.org.br/baixa/O-Racismo-atraves-da-historia-Moore.pdf>.
- Paiewonsky, D., 2007. Migración, trabajo sexual y tráfico de mujeres. *Programa Un-Instraw de Género, Migración y Desarrollo de Naciones Unidas*. Disponible a: <https://trainingcentre.unwomen.org/instraw-library/2007-R-MIG-GLO-SP.pdf>.

Pérez de Viñaspre Txurruka, J., 2016. John Locke y el liberalismo esclavista primigenio. *Nabarralde*. Disponible a: <https://nabarralde.eus/es/john-locke-y-el-liberalismo-esclavista-primigenio/>.

Público.es, 2018. «Porto més anys aquí que Manuel Valls», els manters rebaten els candidats a l'alcaldia. *Público.es*. Publicat el 14 de maig de 2018. Disponible a: <https://www.publico.es/public/elecciones-municipales-porto-mes-anys-manuel-valls-els-manters-rebaten-els-candidats-l-alcaldia.html>.

SOS Racisme Catalunya, 2014. Per la plena ciutadania i la dignitat de totes les persones, abroguem la Llei d'Estrangeria. *SOS Racisme Catalunya*. Disponible a: <http://sosracisme.org/comunicat-per-la-plena-ciutadania-i-la-dignitat-de-totes-les-persones-abroguem-la-llei-destrangeria>.

Treballs acadèmics

Bento, M. A. S., 2002. *Pactos narcísicos no racismo: Branquitude e poder nas organizações empresariais e no poder público*. Tesis doctoral. Universidade de São Paulo.

Granados Lladós, J., 2011. *El comportament del Ministeri Fiscal en els procediments penals entre immigrants i agents dels cossos de seguretat pública a la província de Barcelona durant l'any 2010. Investigació sobre l'existència de tracte discriminatori en l'actuació del Ministeri Públic de Justícia*. Tesina de màster. Universitat de Barcelona.

Winn Vergara, C., 2016. *Acciones afirmativas: su nacimiento, discusión y controversia*. Memòria per a optar al grau acadèmic de Llicenciat en Ciències Jurídiques i Socials. Universidad de Chile.

Documents audiovisuals

13th. 2016. [On-line] Dirigit per DuVernay, A. United States: Kando Films.

Amend. The fight for America. 2021. [On-line] Dirigit per Green, R. M. i Leon, K. United States: Netflix.

Bobby Kennedy for President. 2018. [On-line] Dirigit per Porter, D. United States: RadicalMedia, LOOKSfilm, Trilogy Films.

Colin in black & white. 2021. [On-line] Dirigit per DuVernay, A. i Kaepernick, C. United States: Netflix.

Get me Roger Stone. 2017. [On-line] Dirigit per DiMaduro, D.; Pehme, M. i Bank, D. United States: Netflix.

The Black Power Mixtape 1967–1975. 2011. [On-line] Dirigit per Olson, G. Suècia: Annika Rogell.

Xarxes socials

@Top Manta_bcn, 2021. [Instagram]. Publicat el 30 de gener de 2021.

Instruments normatius

a) Internacionals

Nacions Unides, 1948. Declaració Universal de Drets Humans.

Nacions Unides, 1965. Convenció Internacional sobre l'Eliminació de Totes les Formes de Discriminació Racial.

Nacions Unides, 1966. Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals.

Nacions Unides, 1966. Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics.

Nacions Unides, 1979. Convenció per l'eliminació de totes les formes de discriminació contra la dona.

Nacions Unides, 1993. Declaració de les Nacions Unides sobre l'eliminació de la violència contra la dona.

Nacions Unides, Comitè per a l'Eliminació de la Discriminació Racial, 1993. Recomanació general núm. 13 relativa a la formació dels funcionaris encarregats de l'aplicació de la llei en quant a la protecció dels drets humans.

Nacions Unides, Comitè per a l'Eliminació de la Discriminació Racial, 1993. Recomanació general núm. 14 relativa al paràgraf 1 de l'article 1 de la Convenció.

Nacions Unides, Comitè per a l'Eliminació de la Discriminació Racial, 2000. Recomanació general núm. 25 relativa a les dimensions de la discriminació racial relacionades amb el gènere.

Nacions Unides, Comitè per a l'Eliminació de la Discriminació Racial, 2000. Recomanació núm. 26 relativa a l'article 6 de la Convenció.

Nacions Unides, Comitè per a l'Eliminació de la Discriminació Racial, 2000. Recomanació núm. 27 relativa a la discriminació dels romanís.

Nacions Unides, 2001. Declaració i Programa d'Acció de Durban de la Conferència Mundial contra el Racisme, la Discriminació racial, la Xenofòbia i les Formes connexes d'intolerància.

Nacions Unides, Comitè per a l'Eliminació de la Discriminació Racial, 2005. Recomanació núm. 30 sobre la discriminació contra els no ciutadans.

Nacions Unides, Comitè per a l'Eliminació de la Discriminació Racial, 2005. Recomanació núm. 31 sobre sobre la prevenció de la discriminació racial en l'administració i el funcionament de la justícia penal.

Nacions Unides, 2009. Conferència d'Examen de la Declaració de Durban.

Nacions Unides, Comitè de Drets Humans, 2009. Comunicació núm. 1493/2006 de 27 de juliol.

Nacions Unides, Comitè per a l'Eliminació de la Discriminació Racial, 2011. Recomanació núm. 34 sobre la discriminació racial contra els afrodescendents.

Nacions Unides, 2014. Resolució 69/162, de 14 de desembre.

Nacions Unides, 2014. Resolució 69/167, de 18 de desembre.

Nacions Unides, 2014. Resolució 69/160 de 18 de desembre.

b) Estatunidencs

California State, 1978. Hate Crimes Act.

U.S., 1776. Declaration of Independence.

U.S., 1787. United States Constitution.

U.S., 1862. Emancipation Proclamation.

U.S., 1865. Constitution amendment. XIII.

U.S., 1868. Constitution amendment. XIV.

U.S., 1870. Constitution amendment. XV.

U.S., 1933. Unemployment Relief Act.

U.S., 1935. National Labor Relations Act.

U.S., 1941. Executive Order 8.802.

U.S., 1947. Executive Order 9.808.

U.S., 1948. Executive Order 9.981.

U.S., 1957. Civil Rights Act.

U.S., 1960. Civil Rights Act.

U.S., 1961. Executive Order 10.925.

U.S., 1963. Executive Order 11.114.

U.S., 1964. Civil Rights Act.

c) Europeus

Comissió Europea contra el Racisme i la Intolerància, 1998. Recomanació núm. 4 de política general sobre enquestes nacionals sobre l'experiència i percepció de la discriminació i del racisme des del punt de vista de les víctimes potencials, de 6 de març.

Comissió Europea contra el Racisme i la Intolerància, 2002. Recomanació núm. 7 de política general sobre legislació nacional per a combatre el racisme i la discriminació racial, de 13 de desembre.

Comissió Europea contra el Racisme i la Intolerància, 2007. Recomanació núm. 11 de política general sobre la lluita contra el racisme i la discriminació racial en l'àmbit policial, de 27 de juny.

Comissió Europea contra el Racisme i la Intolerància, 2007. Recomanació núm. 11 de política general sobre la lluita contra el racisme i la discriminació racial en l'àmbit policial, adoptada el 27 de juny.

Comissió Europea contra el Racisme i la Intolerància, 2011. Recomanació núm. 13 de política general sobre la lluita contra l'antigitanisme i les discriminacions dels romà/gitans, de 24 de juny.

Comissió Europea contra el Racisme i la Intolerància, 2011 Quart Informe sobre Espanya, de 8 de febrer de 2011.

Consell d'Europa, 1950. Conveni per a la Protecció dels Drets Humans i de les Llibertats Fonamentals, de 4 de novembre.

Consell de la Unió Europea, 1976. Directiva 76/207/CEE, de 9 de febrer, relativa a l'aplicació del principi d'igualtat de tracte entre homes i dones en el que es refereix a la feina, a la formació i a la promoció professionals i a les condicions de treball.

Consell de la Unió Europea, 1984. Recomanació 84/635/CEE, de 13 de desembre, relativa a la promoció d'accions positives en favor de la dona.

Consell de la Unió Europea, 2004. Directiva 2004/113/CE, de 13 de desembre, sobre aplicació del principi d'igualtat de tracte entre homes i dones en l'accés a béns i serveis i el seu subministre.

Consell de la Unió Europea, 2000. Directiva 2000/43/CE, de 29 de juny, relativa a l'aplicació del principi d'igualtat de tracte entre les persones independentment del seu origen racial o ètnic.

Consell de la Unió Europea, 2000. Directiva 2000/78/CE, de 27 de novembre, relativa a l'establiment d'un marc general per a la igualtat de tracte en la feina i l'ocupació.

Consell de la Unió Europea, 2008. Decisió Marc 2008/913/JAI, relativa a la lluita contra determinades formes i manifestacions de racisme i xenofòbia mitjançant el Dret Penal.

Consell d'Europa, 2000. Protocol núm. 12, de 4 de novembre, al Conveni per a la Protecció dels Drets Humans i de les Llibertats Fonamentals.

Organització per a la Seguretat i la Cooperació a Europa, 2004. Decisió núm. 621 sobre tolerància, lluita contra el racisme, la xenofòbia i la discriminació, de 29 de juliol.

Parlament Europeu, 2013. Resolució, de 14 de març, sobre el reforç de la lluita contra el racisme, la xenofòbia i els delictes motivats per l'odi.

Parlament europeu i Consell de la Unió Europea, 2002. Directiva 2002/73/CE, de 23 de setembre, per la que es modifica la Directiva 76/207/CEE.

Parlament europeu i Consell de la Unió Europea, 2006. Directiva 2006/54/CE, de 5 de juliol, relativa a l'aplicació del principi d'igualtat d'oportunitats i igualtat de tracte entre homes i dones en assumptes d'ocupació laboral.

Parlament Europeu i Consell de la Unió Europea, 2012. Directiva 2012/29/UE, de 25 d'octubre, per la que s'estableixen normes mínimes sobre els drets, el recolzament i la protecció de les víctimes de delictes, i per la que es substitueix la Decisió marc 2001/220/JAI del Consell.

Parlament Europeu, el Consell de la Unió Europea i la Comissió Europea, 2000. Carta dels Drets Fonamentals de la Unió Europea.

Unió Europea, 1992. Tractat de la Unió Europea, de 7 de febrer.

Unió Europea, 1997. Tractat d'Amsterdam, de 2 d'octubre, pel que es modifiquen el Tractat de la Unió Europea, els Tractats constitutius de les Comunitats Europees y determinats actes connexes.

d) Estatals

Catalunya. Llei 18/2007, de 28 de desembre, del dret a l'habitatge.

Catalunya. Llei 11/2014, del 10 d'octubre, per a garantir els drets de lesbianes, gais, bisexuals, transgènere i intersexuals i per a eradicar l'homofòbia, la bifòbia i la transfòbia.

Catalunya. Llei 19/2020, de 30 de desembre, d'igualtat de tracte i no-discriminació del Parlament de Catalunya.

Espanya. Real Decreto de 14 de septiembre de 1882 por el que se aprueba la Ley de Enjuiciamiento Criminal.

Espanya. Ley 23/1976, de 19 de julio, sobre modificación de determinados artículos del Código Penal relativos a los derechos de reunión, asociación, expresión de las ideas y libertad de trabajo.

Espanya. Constitución española de 1978.

Espanya. Ley 50/1981, de 30 de diciembre, por la que se regula el Estatuto del Ministerio Fiscal.

Espanya. Ley Orgánica 8/1983, de 25 de junio, de Reforma Urgente y Parcial del Código Penal.

Espanya. Ley Orgánica 6/1985, de 1 de julio, del Poder Judicial.

Espanya. Ley Orgánica 4/1995, de 11 de mayo, de modificación del Código Penal, mediante la que se tipifica la apología de los delitos de genocidio.

Espanya. Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal.

Espanya. Ley Orgánica 4/2000, de 11 de enero, sobre derechos y libertades de los extranjeros en España y su integración social.

Espanya. Ley 62/2003, de 30 de diciembre, de medidas fiscales, administrativas y de orden social.

Espanya. Ley Orgánica 1/2004, de 28 de diciembre, de Medidas de Protección Integral contra la Violencia de Género.

Espanya. Ley Orgánica 3/2007, de 22 de marzo, para la igualdad efectiva de mujeres y hombres.

Espanya. Ley Orgánica 1/2015, de 30 de marzo, por la que se modifica la Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre del Código Penal.

Espanya. Ley Orgánica 4/2015, de 30 de marzo, de protección de la seguridad ciudadana.

Espanya. Ley 4/2015, de 27 de abril, del Estatuto de la Víctima del Delito.

Espanya. Ley 39/2015, de 1 de octubre, del Procedimiento Administrativo Común de las Administraciones Públicas.

Espanya. Ley 40/2015, de 1 de octubre, de Régimen Jurídico del Sector Público.

Espanya. Ley 11/2020, de 30 de diciembre, de Presupuestos Generales del Estado para el año 2021.

Jurisprudència

a) Estatunidenca

Supreme Court of the United States: Prigg v. Pennsylvania, 1842.

Supreme Court of the United States: Dred Scott v. Sandford, 1857.

Supreme Court of the United States: Civil Right Cases, 1883.

Supreme Court of the United States: Plessy v. Ferguson, 1896.

Supreme Court of the United States: Williams v. Mississippi, 1898.

Supreme Court of the United States: Brown v. Board of Education, 1954.

Supreme Court of the United States: Regents of the University of California v. Bakke, 1978.

Supreme Court of the United States: McCleskey v. Kemp, 1987.

United States Court of Appeals: African-American Slave Descendants Litigation. Appeals of Deadria Farmer-Paellmann, et al., and Timothy Hurdle, et al., 2006.

b) Europea

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Sramek contra Àustria. Sentència de 22 d'octubre de 1984.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Abdulaziz, Cabales i Balkandali contra Regne Unit, Sentència de 28 de maig de 1985.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Remli contra França. Sentència de 30 de març de 1996.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Gregory contra Regne Unit. Sentència de 25 de febrer de 1997.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Sander contra Regne Unit. Sentència de 9 de maig del 2000.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Kmetty contra Hungria. Sentència de 16 de desembre de 2003.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Martínez Sala i altres contra Espanya. Sentència de 2 de novembre de 2004.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Moldovan i altres contra Rumania. Sentència de 12 de juliol de 2005.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Nachova i altres contra Bulgària. Sentència de 6 de juliol de 2005.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Mikheyev contra Rússia. Sentència de 26 de gener de 2006.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Sesic contra Croàcia. Sentència de 31 de maig de 2007.

Tribunal Europeu de Drets Humans. D.H. i altres contra República Txeca. Sentència de 13 de novembre de 2007.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Micallef contra Malta. Sentència de 15 d'octubre de 2009.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Muñoz Díaz contra Espanya. Sentència de 8 de desembre de 2009.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas San Argimiro Isasa contra Espanya. Sentència de 28 de setembre de 2010.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Cakir contra Bèlgica. Sentència de 14 de desembre de 2010.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Beristain Ukar contra Espanya. Sentència de 8 de març de 2011.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Solomon Beauty contra Espanya. Sentència de 24 de juliol de 2012.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Abdu contra Bulgària. Sentència d'11 de març de 2014.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Balázs contra Hongria. Sentència de 20 d'octubre de 2015.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Boyan Gospodinov contra Bulgària. Sentència el 5 d'abril de 2018.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Škorjanec contra Croàcia. Sentència de 28 de març de 2017.

Tribunal Europeu de Drets Humans. Cas Otegi Mondragón i altres contra Espanya. Sentència de 6 de novembre de 2018.

c) Estatal

Audiència Provincial de Madrid (Sección 2). Sentència núm. 631/2021, de 1 de juliol.

Jutjat Penal núm. 20 de Madrid. Sentència de 13 d'octubre de 2021, relativa al Judici Oral núm. 107/2020 .

Tribunal Constitucional (Sala Segona). Sentència núm. 107/1984, de 23 de novembre.

Tribunal Constitucional (Pleno). Sentència núm. 76/1990, de 30 de maig.

Tribunal Constitucional (Sala Segona). Sentència núm. 145/1991, de 1 de juliol.

Tribunal Constitucional (Sala Primera). Sentència núm. 229/1991, de 28 de novembre (sobre presumpció de veracitat).

Tribunal Constitucional (Sala Primera). Sentència núm. 94/1993, de 22 de març.

Tribunal Constitucional (Sala Segona). Sentència núm. 293/1993, de 18 d'octubre.

Tribunal Constitucional (Sala Segona). Sentència núm. 130/1995, de 11 de setembre.

Tribunal Constitucional (Sala Primera). Sentència núm. 87/1998, de 21 d'abril.

Tribunal Constitucional (Sala Segona). Sentència núm. 140/1999, de 22 de juliol.

Tribunal Constitucional (Sala Primera). Sentència núm. 29/2000, de 31 de gener.

Tribunal Constitucional (Sala Primera). Sentència núm. 95/2000, de 10 d'abril.

Tribunal Constitucional (Sala Segona). Sentència núm. 137/2000, de 29 de maig.

Tribunal Constitucional (Sala Segona). Sentència núm. 13/2001, de 29 de enero.

Tribunal Constitucional (Sala Primera). Sentència núm. 207/2001, de 22 d'octubre.

Tribunal Constitucional (Sala Segona). Sentència núm. 214/2001, de 29 d'octubre.

Tribunal Constitucional (Sala Segona). Sentència núm. 14/2002, de 28 de gener.

Tribunal Constitucional (Sala Primera). Sentència núm. 29/2002, de 11 de febrer.

Tribunal Constitucional (Sala Primera). Sentència núm. 49/2003, de 17 de març.

Tribunal Constitucional (Sala Primera). Sentència núm. 135/2003, de 30 de juny.

Tribunal Constitucional (Sala Segona). Sentència núm. 61/2005, de 14 de març.

Tribunal Constitucional (Sala Segona). Sentència núm. 137/2005, de 23 de maig.

Tribunal Constitucional (Sala Segona). Sentència núm. 170/2005, de 20 de juny.

Tribunal Constitucional (Sala Primera). Sentència núm. 34/2008, de 25 de febrer.

Tribunal Constitucional (Sala Primera). Sentència núm. 52/2008, de 14 d'abril.

Tribunal Constitucional (Sala Segona). Sentència núm. 107/2008, de 22 de setembre.

Tribunal Constitucional (Sala Primera). Sentència núm. 63/2010, de 18 d'octubre.

Tribunal Constitucional (Sala Primera). Sentència núm. 13/2012, de 30 de gener.

Tribunal Constitucional (Sala Segona) . Sentència núm. 131/2012, de 18 de juny.

Tribunal Constitucional (Sala Segona). Sentència núm. 11/2013, de 28 de gener.

Tribunal Constitucional (Sala Segona). Sentència núm. 113/2021, de 31 de maig.

Tribunal Superior de Justícia de Catalunya (Sala Civil i Penal, Secció 1). Sentència núm. 105/2021, de 18 d'octubre.

Tribunal Suprem (Sala Penal, Secció 1). Sentència núm. 1089/1998, de 29 de setembre .

Tribunal Suprem (Sala Penal, Secció 1). Sentència núm. 824/2003, de 5 de juny.

Tribunal Suprem (Sala Penal, Secció 1). Sentència núm. 497/2006 , de 3 de maig.

Tribunal Suprem (Sala Penal, Secció 1). Sentència núm. 1231/2006, de 23 de novembre.

Tribunal Suprem (Sala Penal, Secció 1). Sentència núm. 259/2011, de 12 d'abril.

Tribunal Suprem (Sala Penal, Secció 1). Sentència núm. 119/2019, de 6 de març.